

แนวทางการออกแบบสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทจำลอง
: กรณีศึกษา เขาพระจูดอมเกล้า เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี

นายสมโชค สิ้นนุกูล

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาสถาปัตยกรรม ภาควิชาสถาปัตยกรรม

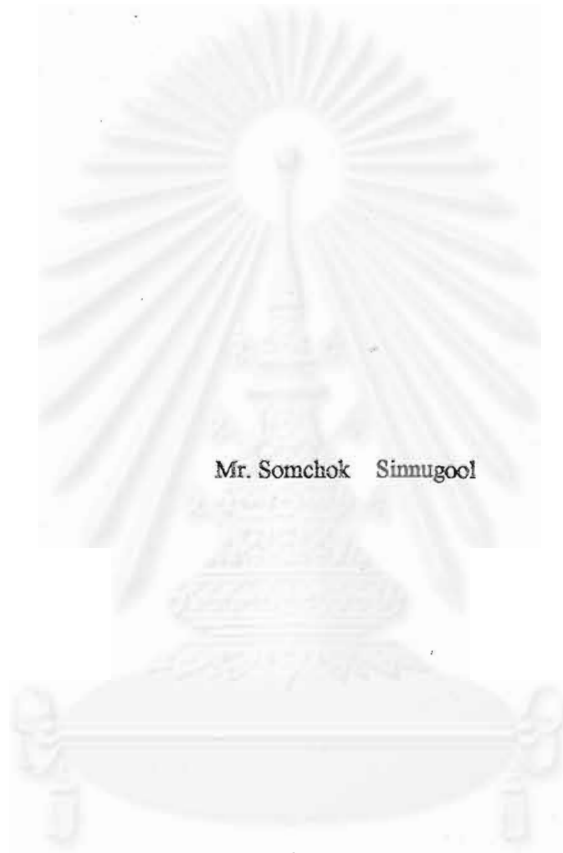
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2546

ISBN 974 - 17 - 4947 - 3

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

DESIGN GUIDELINES FOR THE SHRINE OF THE BUDDHA'S FOOTPRINT.
: A CASE STUDY OF CHULACHOMKLAO HILL, SICHANG ISLAND,
CHONBURI PROVINCE

Mr. Somchok Simmugool

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Architecture in Architecture Department of Architecture

Faculty of Architecture

Chulalongkorn University

Academic Year 2003

ISBN 974 - 17 - 4947 - 3

หัวข้อวิทยานิพนธ์

แนวทางการออกแบบสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปจำลอง
: กรณีศึกษา เขาพระจุลจอมเกล้า เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี

โดย

นายสมโชค สิ้นบุญกุล

สาขาวิชา

สถาปัตยกรรมไทย

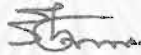
อาจารย์ที่ปรึกษา

ศาสตราจารย์ ไขแสง สุขะวัฒนะ

อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม

รองศาสตราจารย์ ภิญโญ สุวรรณคีรี

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้มหาวิทยาลัยฉบับนี้เป็น
ส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโท

.....คณบดี คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ดร. วีระ สังกุล)

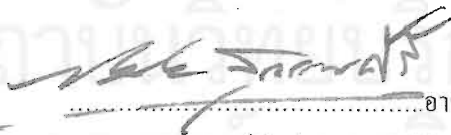
คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

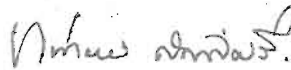
.....ประธานกรรมการ
(ศาสตราจารย์ ผุสดี ทิพทัส)

.....อาจารย์ที่ปรึกษา
(ศาสตราจารย์ ไขแสง สุขะวัฒนะ)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(รองศาสตราจารย์ ภิญโญ สุวรรณคีรี)

.....กรรมการ
(ศาสตราจารย์ หม่อมราชวงศ์เน่งน้อย ศักดิ์ศรี)

.....กรรมการ
(อาจารย์เผ่า สุวรรณศักดิ์ศรี)

สมโชค สิ้นบุญกุล : แนวทางการออกแบบสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลอง : กรณีศึกษาเขาพระจุลจอมเกล้า เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี (DESIGN GUIDELINES FOR THE SHRINE OF THE BUDDHA'S FOOTPRINT: A CASE STUDY OF CHULACHOMKLAO HILL, SICHANG ISLAND, CHONBURI PROVINCE) อาจารย์ที่ปรึกษา : ศาสตราจารย์ ไชยแสง สุชะวันนะ , อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม : รองศาสตราจารย์ ภิญโญ สุวรรณศิริ. 393 หน้า. ISBN 947 - 17 - 4947 - 3

การศึกษาสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลอง เป็นการศึกษาเพื่อให้ทราบถึงความเป็นมา รูปแบบ องค์ประกอบ ตลอดจนแนวความคิด และปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลอง เพื่อเป็นความรู้และเป็นแนวทางในการอนุรักษ์ หรือการออกแบบสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลองต่อไป โดยได้ทำการศึกษาสถาปัตยกรรมประเภทสถาปัตยกรรมไทย ซึ่งมีอายุในสมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ ที่ตั้งอยู่บริเวณภาคกลางตอนล่าง ได้แก่ กรุงเทพมหานคร และจังหวัดใกล้เคียง โดยทำการศึกษาข้อมูลทั้งในภาคเอกสาร และภาคสนาม ด้วยการสำรวจ รั้ววัด บันทึกภาพถ่าย และการสัมภาษณ์

สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลอง สามารถศึกษาจำแนกได้เป็น 2 ประเภท คือ จำแนกตามประเภทอาคาร ได้แก่ สถาปัตยกรรมประเภท ศาลา พระสถูป พระวิหาร และพระมณฑป และจำแนกตามประเภทของรอยพระพุทธบาท ได้แก่ สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทที่จัดเป็นบริ โภคเจดีย์ บริ โภคเจดีย์จำลอง และอุเทสิกะเจดีย์ สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาททุกประเภทล้วนมีแนวความคิด มุ่งหมายเพื่อเป็นที่สำหรับประดิษฐานปูนยิววัตถุเท่านั้น ในลักษณะของพระวิหารหรือพระคันธกุฎีของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หากได้มีการใช้พื้นที่เพื่อประกอบกิจกรรมอื่นใดไม่ สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจึงมักมีผังพื้นและขนาดที่มีความกระชับพอดีกับสถาปัตยกรรม นอกจากลักษณะดังกล่าวแล้ว สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทยังประกอบไปด้วยองค์ประกอบต่างๆ และการประดับตกแต่งเพื่อเป็นสัญลักษณ์ที่ใช้สื่อความหมายอันเป็นผลมาจากคติความเชื่อ วัฒนธรรม และประเพณี ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของสถาปัตยกรรมไทยประเภทนี้

จากการศึกษาเรื่องสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลอง ได้นำผลจากการศึกษามาเป็นแนวทางในการออกแบบสถาปัตยกรรมซึ่งเป็นกรณีศึกษา ได้แก่ สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลอง เขาพระจุลจอมเกล้า เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี

ภาควิชา.....สถาปัตยกรรมศาสตร์.....ลายมือชื่อนิสิต.....สมโชค สิ้นบุญกุล.....
สาขาวิชา.....สถาปัตยกรรมไทย.....ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....
ปีการศึกษา.....2546.....ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

447 42210 25 : MAJOR ARCHITECTURE

KEY WORD : SHRINE / BUDDHA 'S FOOTPRINT

SOMCHOK SINNUGOOL : DESIGN GUIDELINE FOR THE SHRINE OF THE BUDDHA'S

FOOTPRINT. : A CASE STUDY OF CHULACHOMKLAO HILL , SICHANG ISLAND , CHONBURI

PROVINCE. THESIS ADVISOR : PROF. KHAISANG SUKHAVADHANA,

THESIS COADVISOR : ASSIST. PROF. PINYO SUWANKIRI, 393 pp. ISBN : 947 - 17 - 4947 - 3

The purpose of the study is to survey the patterns, components, ideas and factors influencing the architectural design of the shrine of the Buddha's footprint. The knowledge in turn serves as guidelines for the study and conservation of the architecture of this type. The study of Thai architecture of the Ayuthaya and Rattanakosin Periods was made in Bangkok and the surrounding provinces. The methods used were the study of written documents and field work including survey, measurement, photography and interviews.

The architectural study for the shrine of the Buddha's Footprint can be categorized into two types: structures and purposes. Regarding structures, they can be labelled as the pavillion, relic mound, monastery and square spired pavillion. The construction of the Buddha's Footprint can serve the purposes as 1) a monument of the Buddha's utility, 2) an imitation of the item in 1), and 3) a memorial of worship with Buddhist symbolism. This type of architecture has no other purposes than those mentioned . Therefore, it is compact and suitable for the dimensions of the Buddha's Footprint. In addition, the architecture is normally adorned with symbols reflecting the beliefs, traditions and cultures of people, which are typical of this variety of Thai architecture.

The insight from the study serves as a guideline in designing the architecture in the case study which is the shrine of the imitating Buddha's Footprint on Chulachomklaao Hill, Sichang Island, Chonburi Porvince.

Department ..... Architecture

Student's signatur

Field of study ..... Architecture

Advisor's signature

Academic year 2003

Co-advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยความช่วยเหลือและความกรุณาจาก

คุณพ่อยุทธชัย สิ้นบุญคุณ แม่อรพิน สิ้นบุญคุณ บิดา มารดา ผู้มีพระคุณอย่างสูงที่สุด
คุณชีวิน สิ้นบุญคุณ น้อง ผู้รับเอาธุระเรื่องงานพิมพ์ และการจัดรูปเล่มวิทยานิพนธ์ คุณกิ่งแก้ว อิมวิทษา
คุณการ์ตูน และคุณเบ๊ก

คุณครู อาจารย์ผู้มีพระคุณ ผู้ให้ความรู้และความเมตตากรุณา ศาสตราจารย์ ไชแสง สุชะวัฒนะ
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ รองศาสตราจารย์ ภิญโญ สุวรรณคีรี อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
ศาสตราจารย์ หม่อมราชวงศ์ แฉ่งน้อย สักดิ์ศรี รองศาสตราจารย์ สมใจ นิ่มเล็ก อาจารย์สัญญาชัย
หมายมัน อาจารย์เผ่า สุวรรณศักดิ์ศรี อาจารย์อาวุธ เงินชูกลิ่น อาจารย์ประชา แสงสายัณห์
อาจารย์พงศกร ชิมสวัสดิ์ อาจารย์แทนอ นิลเดช อาจารย์สมคิด จิระทัศนกุล อาจารย์สุคจิต สนั่นไหว
คุณลุงจักรพันธ์ ไปรษณีย์ และคุณเอกฤตากร สดประเสริฐ

คุณศรัทธา เจริญรัตน์ คุณตึก แสนบุญ และคุณพิสิฐ พินิจจันทร์ พี่ และเพื่อนนิสิตร่วมรุ่น
สถาปัตยกรรมไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กุศลแห่งวิทยานิพนธ์นี้ อุทิศแด่ บิดา มารดา คุณปู่ คุณย่า คุณตา คุณยาย และคุณครูอาจารย์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทคัดย่อภาษาไทย	๔
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	๖
กิตติกรรมประกาศ	๘
สารบัญ	๙
สารบัญตาราง	๗
สารบัญภาพ	๘
สารบัญภาพฉายเส้น	๒
สารบัญแผนผัง	๗
บทที่	

1 บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของการศึกษา	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา	2
1.3 ขอบเขตของการศึกษา	2
1.4 วิธีดำเนินงานศึกษา	3
1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	3

2 รอยพระพุทธรบาท

2.1 ประวัติความเป็นมา คติการบูชารอยพระพุทธรบาท และประเภทของรอยพระพุทธรบาท	4
2.2 ภาพสัญลักษณ์มงคล 108 ประการในรอยพระพุทธรบาท	8
2.3 รอยพระพุทธรบาทในต่างประเทศ	17
2.4 รอยพระพุทธรบาทในประเทศไทย	22
2.4.1 ความเป็นมาของรอยพระพุทธรบาทในประเทศไทย	22
2.4.2 ลักษณะของรอยพระพุทธรบาท	29
2.4.3 รูปแบบของรอยพระพุทธรบาท	39
2.4.4 ระนาบการประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท	44

3 สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท

3.1 ความเป็นมาและลักษณะของการประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท	47
3.2 สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท	51
3.2.1 ความเป็นมาของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท	51
3.2.2 ประเภทของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท	53

4 บทวิเคราะห์

4.1 วิเคราะห์สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทในแต่ละประเภท ได้แก่ ศาลา พระสถูป พระวิหาร และพระมณฑป	272
4.2 วิเคราะห์สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็นบริโลกเจดีย์ รอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็นบริโลกเจดีย์จำลอง และรอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็นอุทลิกะเจดีย์	306

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
4.3 วิเคราะห์พัฒนาการของสถาปัตยกรรม สำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปที่สร้างขึ้น ในอดีต และที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 9.....	329
4.4 สรุปการศึกษา และแนวทางการออกแบบสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐาน รอยพระพุทธรูปจำลอง.....	343
5 การศึกษาข้อมูลที่ตั้งโครงการ กรณีศึกษารอยพระพุทธรูปจำลอง เขาพระจุลจอมเกล้า เกาะสีชัง จังหวัด ชลบุรี	
5.1 ประวัติความเป็นมาและความสำคัญของเกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี.....	349
5.2 ลักษณะทางกายภาพของเกาะสีชัง.....	352
5.3 สถาปัตยกรรมอันเนื่องในพระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญของเกาะสีชัง.....	354
5.4 ประวัติความเป็นมาและความสำคัญของรอยพระพุทธรูป เขาพระจุลจอมเกล้า เกาะสีชัง.....	357
5.5 ลักษณะทางกายภาพของที่ตั้งโครงการ.....	360
6 การออกแบบ	
6.1 องค์ประกอบของโครงการ.....	362
6.2 แนวความคิดในการออกแบบ.....	363
6.3 ผลงานการออกแบบสถาปัตยกรรม.....	370
รายการอ้างอิง.....	391
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	393

ตารางที่ 4.1 ตารางแสดงองค์ประกอบในผังบริเวณของสถาปัตยกรรม สำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทจำลอง	310
---	-----

จุฬาลง

ภาพที่ 2.1	ใบเสมาศิลาสลักนูนต่ำ ศิลปะสมัยทวาราวดี พบที่เมืองฟ้าแดดสูงยาง แสดงคติการบูชาพระพุทธรูป เป็นภาพพุทธประวัติตอน พระพุทธองค์เสด็จกรุงกบิลพัสดุ์.....	5
ภาพที่ 2.2	จิตรกรรมฝาผนัง ศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ วัดคงคาราม จังหวัดราชบุรี แสดงคติการบูชาพระพุทธรูป เป็นภาพพุทธประวัติตอนพระพุทธองค์เสด็จกรุงกบิลพัสดุ์.....	6
ภาพที่ 2.3	ภาพรอยพระพุทธรูปเขาศิลา จังหวัดสุพรรณบุรี แสดงภาพสัญลักษณ์มงคล 108 ประการ บนรอยพระพุทธรูป.....	10
ภาพที่ 2.4	ภาพรอยพระพุทธรูปในประเทศศรีลังกา.....	19
ภาพที่ 2.5	ภาพรอยพระพุทธรูปสมัยทวาราวดี ที่สระมรกต อำเภอโคกบีบ จังหวัดปราจีนบุรี.....	22
ภาพที่ 2.6	ภาพรอยพระพุทธรูปสมัยทวาราวดี ที่เขาศิลา อำเภอกู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี.....	23
ภาพที่ 2.7	ภาพรอยพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย วัดตระพังทอง จังหวัดสุโขทัย.....	24
ภาพที่ 2.8	ภาพรอยพระพุทธรูปสมัยอยุธยา วัดพระพุทธรูปราชรวมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี.....	26
ภาพที่ 2.9	ภาพรอยพระพุทธรูปสมัยรัตนโกสินทร์ วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร.....	28
ภาพที่ 2.10	ภาพรอยพระพุทธรูป 4 รอยสมัยรัตนโกสินทร์ วัดอมรินทราราม กรุงเทพมหานคร.....	29
ภาพที่ 2.11	จิตรกรรมฝาผนัง ภาพรอยพระพุทธรูป ที่ค้ำหนักพระพุทธรูป โฆษณาจารย์ วัดพุทธไสสวรรย์จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	30
ภาพที่ 2.12	จิตรกรรมฝาผนัง ภาพรอยพระพุทธรูป ที่พระอุโบสถ วัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี.....	30
ภาพที่ 2.13	จิตรกรรมฝาผนัง ภาพรอยพระพุทธรูป และพระพุทธรูปฉายที่ผนัง ภายในพระอุโบสถวัดกก กรุงเทพมหานคร.....	31
ภาพที่ 2.14	รอยพระพุทธรูปวัดศรีจินดาวัฒนาราม จังหวัดสมุทรสงคราม.....	31
ภาพที่ 2.15	จิตรกรรมลายรดน้ำ ภาพรอยพระพุทธรูป บนตู้พระธรรมเลขที่ กท.14.....	32
ภาพที่ 2.16	จิตรกรรมลายรดน้ำ ภาพรอยพระพุทธรูป บนตู้พระธรรมเลขที่ กท.78.....	33
ภาพที่ 2.17	จิตรกรรมบนผ้าพระบฏ ภาพรอยพระพุทธรูปที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ โปรดฯ ให้จำลองส่งไปถวาย พระเจ้ากัศัตริราชสิงหะ แห่งราชอาณาจักรแลนคัสเตอร์.....	33
ภาพที่ 2.18	รอยพระพุทธรูปประดับมุก วัดบางกะพ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม.....	34
ภาพที่ 2.19	รอยพระพุทธรูปประดับมุก ซึ่งประดิษฐานร่วมกับพระพุทธรูปไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร.....	34
ภาพที่ 2.20	รอยพระพุทธรูปเขาลม วัดพระพุทธรูป จังหวัดสระบุรี.....	35
ภาพที่ 2.21	รอยพระพุทธรูป วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร.....	35
ภาพที่ 2.22	รอยพระพุทธรูป วัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยาปัจจุบันตั้งแสดง อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร.....	36
ภาพที่ 2.23	รอยพระพุทธรูปที่สลักจากหิน เขาศิลา จังหวัดสุพรรณบุรี.....	37
ภาพที่ 2.24	รอยพระพุทธรูปทองคำ วัดพระพุทธรูปราชรวมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี.....	37
ภาพที่ 2.25	รอยพระพุทธรูปที่สลักจากไม้ วัดพระรูป จังหวัดสุพรรณบุรี.....	38
ภาพที่ 2.26	รอยพระพุทธรูปปูนปั้น วัดพุทธไสสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	38

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า
ภาพที่ 2.27 รอยพระพุทธบาทบนหินผาพระบาท วัดมหาธาตุ จังหวัดเพชรบุรี.....	39
ภาพที่ 2.28 การประดิษฐานรอยพระพุทธบาทในระนาบแนวราบขนานกับพื้น.....	44
ภาพที่ 2.29 การประดิษฐานรอยพระพุทธบาทในระนาบแนวราบ ระนาบเดียวกับผาเพดาน.....	45
ภาพที่ 2.30 การประดิษฐานรอยพระพุทธบาทในระนาบแนวตั้ง โดยนิ้วพระบาทชี้ขึ้นด้านบน.....	45
ภาพที่ 2.31 การประดิษฐานรอยพระพุทธบาทในระนาบแนวตั้งตะแคงแบบลอยตัว.....	46
ภาพที่ 2.32 การประดิษฐานรอยพระพุทธบาทในระนาบตั้งตะแคงแบบปรากฏหลายเพียงด้านเดียว.....	46
ภาพที่ 3.1 รอยพระพุทธบาท วัดเขาถูกช้าง จังหวัดเพชรบุรี.....	47
ภาพที่ 3.2 พระพุทธรูปปางประทับ รอยพระพุทธบาท.....	48
ภาพที่ 3.3 พระพุทธรูปปางไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร.....	48
ภาพที่ 3.4 ศาลาซุ้มประตู วัดหนึ่งวรวิหาร กรุงเทพมหานคร.....	48
ภาพที่ 3.5 รอยพระพุทธบาท ซึ่งประดิษฐานอยู่เหนือซุ้มประตูวิหารพระพุทธบาท 4 รอย วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี.....	49
ภาพที่ 3.6 ภาพรอยพระพุทธบาทเหนือซุ้มประตูพระอุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี.....	49
ภาพที่ 3.7 รอยพระพุทธบาทวัดถนน อำเภอป่าโมก จังหวัดอ่างทอง.....	50
ภาพที่ 3.8 ซุ้มประดิษฐานรอยพระพุทธบาท วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร.....	50
ภาพที่ 3.9 ซุ้มประดิษฐานรอยพระพุทธบาท วัดโพชนัดพลเสถียร จังหวัดสมุทรปราการ.....	51
ภาพที่ 3.10 มณฑปพระพุทธบาท เขาลม วัดพระพุทธฉาย จังหวัดสระบุรี.....	53
ภาพที่ 3.11 ฐานมณฑปพระพุทธบาท วัดควนโพธิ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	53
ภาพที่ 3.12 ศาลาพระพุทธบาท วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร.....	54
ภาพที่ 3.13 พระสถูปทรงระฆัง วัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	56
ภาพที่ 3.14 พระปรางค์สามยอด จังหวัดลพบุรี.....	57
ภาพที่ 3.15 พระสถูปทรงปรางค์ วัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	57
ภาพที่ 3.16 พระสถูปทรงปรางค์ (วัดพุทไธสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา) วัดพระศรีรัตนศาสดาราม.....	58
ภาพที่ 3.17 พระสถูปทรงปรางค์ วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร.....	59
ภาพที่ 3.18 พระสถูปทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ วัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย.....	59
ภาพที่ 3.19 พระสถูปทรงสี่เหลี่ยมย่อมุม วัดพุทไธสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	60
ภาพที่ 3.20 พระสถูปทรงเครื่อง วัดพุทไธสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	60
ภาพที่ 3.21 พระสถูปปราสาทยอด วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	61
ภาพที่ 3.22 วัดพุทไธสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	62
ภาพที่ 3.23 พระสถูปประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ และรอยพระพุทธบาทวัดพุทไธสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	62
ภาพที่ 3.24 รอยพระพุทธบาท ที่ผนังคันทิศใต้ ภายในอุโมงพระสถูปวัดพุทไธสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	63

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า
ภาพที่ 3.25 รอยพระพุทธรูปที่ผนังด้านทิศเหนือ ภายในอุทหาพระสถูปวัดพุทธไสสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	63
ภาพที่ 3.26 มณฑปประดิษฐานพระพุทธรูป วัดพุทธไสสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	64
ภาพที่ 3.27 ลักษณะภายในองค์พระสถูป.....	66
ภาพที่ 3.28 วัดพิชัยญาติการามวรวิหาร กรุงเทพมหานคร.....	66
ภาพที่ 3.29 พระสถูปทรงปราสาท วัดพิชัยญาติการามวรวิหาร กรุงเทพมหานคร.....	67
ภาพที่ 3.30 พระพุทธรูปและพระพุทธรูปอดีตพระพุทธเจ้าในภัทรกัปปี ซึ่งประดิษฐานภายใน พระสถูปประธานองค์กลาง.....	67
ภาพที่ 3.31 รอยพระพุทธรูปจำลอง 4 รอย ภายในพระสถูป องค์ทิศตะวันตก.....	68
ภาพที่ 3.32 พระศรีอาริยะเมตไตรภายในพระสถูป องค์ทิศตะวันออก.....	68
ภาพที่ 3.33 ส่วนยอดพระสถูปประธานองค์ใหญ่.....	70
ภาพที่ 3.34 ส่วนยอดพระสถูปประธานองค์เล็ก.....	70
ภาพที่ 3.35 พระสถูปวัดพวงมาลัย จังหวัดสมุทรสงคราม.....	71
ภาพที่ 3.36 วิหารน้อย วัดพุทธไสสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	76
ภาพที่ 3.37 วิหารแกลบ วัดพุทธไสสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	76
ภาพที่ 3.38 พระเสวตกุฎาคาร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม.....	80
ภาพที่ 3.39 วิหารพระพุทธรูป วัดบางกะพ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม.....	81
ภาพที่ 3.40 รอยพระพุทธรูปสี่รอย วัดบางกะพ้อม.....	82
ภาพที่ 3.41 หอระฆังด้านทิศตะวันออก.....	82
ภาพที่ 3.42 หอระฆังด้านทิศตะวันตก.....	82
ภาพที่ 3.43 ฐานวิหารพระพุทธรูป.....	83
ภาพที่ 3.44 ซุ้มประตูด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้.....	84
ภาพที่ 3.45 ซุ้มประตูด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ.....	84
ภาพที่ 3.46 ซุ้มหน้าต่าง.....	84
ภาพที่ 3.47 หน้าบันด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้.....	85
ภาพที่ 3.48 หน้าบันด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ.....	85
ภาพที่ 3.49 โครงสร้างหลังคา.....	85
ภาพที่ 3.50 ช่องซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูป.....	86
ภาพที่ 3.51 ปฏิมากรรมปูนปั้นประดับผนังด้านทิศเหนือ.....	86
ภาพที่ 3.52 ปฏิมากรรมปูนปั้นภาพรอยพระพุทธรูปที่แม่น้ำนัมมทานที.....	86
ภาพที่ 3.53 ปฏิมากรรมปูนปั้นภาพรอยพระพุทธรูป ที่เขาสุมนภู.....	87
ภาพที่ 3.54 ปฏิมากรรมปูนปั้น ภาพรอยพระพุทธรูป ที่เขาสุวรรณมาลิก.....	87
ภาพที่ 3.55 ปฏิมากรรมปูนปั้นภาพรอยพระพุทธรูปที่เขาสุวรรณบรรพต.....	87
ภาพที่ 3.56 ปฏิมากรรมปูนปั้นประดับผนังด้านทิศใต้.....	87
ภาพที่ 3.57 ปฏิมากรรมปูนปั้นภาพปูนปั้นประดับผนังด้านทิศตะวันตก.....	87

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า
ภาพที่ 3.58 วิหารพระพุทธบาทวัดคู์สนามจันทร์ จังหวัดสมุทรสงคราม	91
ภาพที่ 3.59 รอยพระพุทธบาทสี่รอย วัดคู์สนามจันทร์	92
ภาพที่ 3.60 ลักษณะภายใน วิหารพระพุทธบาท วัดคู์สนามจันทร์	93
ภาพที่ 3.61 วิหารพระพุทธบาทจำลองวัดปากน้ำ จังหวัดสมุทรสงคราม	94
ภาพที่ 3.62 รอยพระพุทธบาท วัดปากน้ำ	94
ภาพที่ 3.63 เขมอประดิษฐานพระพุทธรูปจำลอง	95
ภาพที่ 3.64 พระพุทธรูปจำลอง	95
ภาพที่ 3.65 หอระฆัง	96
ภาพที่ 3.66 ซุ้มประตูประดับปูนปั้น วิหารพระพุทธบาท	97
ภาพที่ 3.67 ลักษณะภายใน วิหารพระพุทธบาท	97
ภาพที่ 3.68 วิหารพระพุทธบาทจำลอง วัดสุทธาวาส จังหวัดสิงห์บุรี	98
ภาพที่ 3.69 รอยพระพุทธบาท วัดสุทธาวาส	98
ภาพที่ 3.70 พระพุทธรูปจำลอง	99
ภาพที่ 3.71 ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระวิหาร	100
ภาพที่ 3.72 วิหารพระพุทธบาทจำลอง วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี	100
ภาพที่ 3.73 รอยพระพุทธบาท ภายในพระวิหาร วัดพระพุทธบาท	101
ภาพที่ 3.74 ส่วนฐาน และผนังด้านข้าง พระวิหาร	102
ภาพที่ 3.75 หน้าบันด้านหน้า ของพระวิหาร	103
ภาพที่ 3.76 หน้าบันด้านหลังของพระวิหาร	103
ภาพที่ 3.77 พระมณฑปน้อย	103
ภาพที่ 3.78 พระสถูป และพระพุทธรูปบนฐานรูปชี่ ภายในพระวิหาร	103
ภาพที่ 3.79 วิหารพระพุทธบาทจำลอง วัดทรงธรรมวิหาร จังหวัดสมุทรปราการ	104
ภาพที่ 3.80 รอยพระพุทธบาท วัดทรงธรรมวิหาร	104
ภาพที่ 3.81 ลักษณะภายใน พระวิหาร	106
ภาพที่ 3.82 วิหารพระพุทธบาทวัดอัมพวันเจติยาราม จังหวัดสมุทรสงคราม	106
ภาพที่ 3.83 รอยพระพุทธบาทสี่รอย วัดอัมพวันเจติยาราม	107
ภาพที่ 3.84 ลักษณะภายใน วิหารพระพุทธบาท วัดอัมพวันเจติยาราม	108
ภาพที่ 3.85 วิหารพระพุทธบาทวัดเขยี่สาร จังหวัดสมุทร	109
ภาพที่ 3.86 รอยพระพุทธบาทสี่รอย วัดเขยี่สาร	109
ภาพที่ 3.87 พระพุทธรูปทรงเครื่องปางห้ามสมุทร ประดิษฐานที่มุขเด็จ ของพระวิหาร	110
ภาพที่ 3.88 บานประตูไม้แกะสลัก วิหารพระพุทธบาท วัดเขยี่สาร	111
ภาพที่ 3.89 ศาลประดิษฐานรอยพระพุทธบาท วัดเขยี่สาร	111
ภาพที่ 3.90 วิหารพระพุทธบาทจำลอง วัดศรีจินดาวัฒนาราม จังหวัดสมุทรสงคราม	112
ภาพที่ 3.91 รอยพระพุทธบาท วัดศรีจินดาวัฒนาราม	112
ภาพที่ 3.92 มณฑป ซึ่งเป็นอาคารประกอบด้านหน้าของเทวาลัยในสถาปัตยกรรมอินเดีย	115

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า
ภาพที่ 3.93 มณฑป ซึ่งเป็นอาคารประกอบด้านหน้าของเทวาลัยในสถาปัตยกรรมขอม	115
ภาพที่ 3.94 มณฑปพระองนะ วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย	116
ภาพที่ 3.95 มณฑปพระอิฎฐารศ วัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย	116
ภาพที่ 3.96 มณฑปหลังคาทรงคดห่อ หรือหลังคาทรงจั่วแหลม	118
ภาพที่ 3.97 มณฑปหลังคาทรงประทุน	118
ภาพที่ 3.98 มณฑปหลังคาเครื่องยอดทรงมณฑป	119
ภาพที่ 3.99 มณฑปหลังคาเครื่องยอดทรงพระศูล	119
ภาพที่ 3.100 พระมณฑปวัดพระศรีสรรเพชญ์ จ.พระนครศรีอยุธยา	120
ภาพที่ 3.101 พระมณฑปวัดพุทธไสสวรรคย์ จ.พระนครศรีอยุธยา	120
ภาพที่ 3.102 พระมณฑปหลังคาเครื่องยอดทรงมณฑป ในสมัยอยุธยา	121
ภาพที่ 3.103 พระมณฑปหลังคาเครื่องยอดทรงพระศูล ในสมัยอยุธยา	121
ภาพที่ 3.104 พระศูลบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ภายในพระมณฑปวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร	122
ภาพที่ 3.105 ตู้พระไตรปิฎก ภายในพระมณฑปวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร	122
ภาพที่ 3.106 มณฑปทิศวัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร	123
ภาพที่ 3.107 พระมณฑปหลังคาทรงคดห่อ ในสมัยรัตนโกสินทร์	124
ภาพที่ 3.108 พระมณฑปหลังคาเครื่องยอดทรงมณฑป	125
ภาพที่ 3.109 พระมณฑปหลังคาเครื่องยอดทรงปรางค์	125
ภาพที่ 3.110 พระมณฑปหลังคาเครื่องยอดทรงมงกุฏ	125
ภาพที่ 3.111 พระมณฑปหลังคาเครื่องยอดทรงพระศูล	126
ภาพที่ 3.112 พระมณฑปหลังคาเครื่องยอดทรงเบ็ดเตล็ด	126
ภาพที่ 3.113 รอยพระพุทธรูปบาทเขาสวรรณบรรพต วัดพระพุทธรูปบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี	132
ภาพที่ 3.114 พระที่นั่งคูสิตสวรรคตัญญุมหาปราสาท พระนารายณ์ราชินีเวศ จังหวัดลพบุรี	133
ภาพที่ 3.115 บานประตูพระมณฑป ประดับมุก	134
ภาพที่ 3.116 เศียรนาคประจำเชิงบันไดนาคด้านทิศตะวันตก	134
ภาพที่ 3.117 พระเจดีย์แบบพระธาตุพนม	135
ภาพที่ 3.118 พระมกุฏมณีเจดีย์	135
ภาพที่ 3.119 บันไดนาคด้านทิศตะวันตก	136
ภาพที่ 3.120 พระมณฑปเครื่องยอดเครื่องไม้	137
ภาพที่ 3.121 พระมณฑปเครื่องยอดเครื่องคอนกรีต	137
ภาพที่ 3.122 จิตรกรรมลายรดน้ำ บนรอยพระธรรม เลขที่ กพ.78 แสดงถึง ประเพณีการนมัสการรอยพระพุทธรูป	139
ภาพที่ 3.123 จิตรกรรมฝาผนัง อุโบสถวัดมหาสมณารามจังหวัดเพชรบุรี แสดงถึง ประเพณีการนมัสการรอยพระพุทธรูป	140
ภาพที่ 3.124 จิตรกรรมฝาผนัง วัดภาวนาภิรตาราม กรุงเทพมหานคร	140
ภาพที่ 3.125 พระพุทธรูป วัดพระพุทธรูป จังหวัดสระบุรี	140

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า
ภาพที่ 3.126 ผาซึ่งปรากฏ พระพุทธฉาย.....	140
ภาพที่ 3.127 กำแพงแก้ว และฐานประทักษิณชั้นล่าง.....	152
ภาพที่ 3.128 หัวเม็ดหินสบู่ จำหลักเป็นพระสอุปทรงสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง.....	152
ภาพที่ 3.129 หัวเม็ดหินสบู่ จำหลักเป็นพระสอุป ทรงปรารงค์.....	152
ภาพที่ 3.130 กำแพงแก้ว และฐานประทักษิณชั้นบน.....	152
ภาพที่ 3.131 ฐานองค์พระมณฑป.....	153
ภาพที่ 3.132 เสาพาไลพระมณฑป.....	153
ภาพที่ 3.133 บัวหัวเสาพาไลพระมณฑป.....	153
ภาพที่ 3.134 ผนังพระมณฑป.....	154
ภาพที่ 3.135 เสาเก็จประดับผนังพระมณฑป.....	154
ภาพที่ 3.136 ภาพพระหมศรที่มุมทั้ง 4 ของพระมณฑป.....	154
ภาพที่ 3.137 ฐานจุ่มประตูพระมณฑป.....	154
ภาพที่ 3.138 จุ่มประตูพระมณฑป.....	154
ภาพที่ 3.139 หน้บ้านจุ่มประตูพระมณฑป.....	154
ภาพที่ 3.140 บานประตูประดับมุกพระมณฑป.....	154
ภาพที่ 3.141 เครื่องยอดพระมณฑป.....	155
ภาพที่ 3.142 รายละเอียดการประดับตกแต่งเครื่องยอดพระมณฑป.....	155
ภาพที่ 3.143 รอยพระพุทธบาท.....	156
ภาพที่ 3.144 พระมณฑปน้อย (บุษบก).....	156
ภาพที่ 3.145 ผนังภายในพระมณฑป.....	156
ภาพที่ 3.146 เพดานพระมณฑป.....	156
ภาพที่ 3.147 เสื่อเงินสามปูพื้นภายในพระมณฑป.....	156
ภาพที่ 3.148 พระอุโบสถ.....	165
ภาพที่ 3.149 พระวิหารหลวง.....	165
ภาพที่ 3.150 วิหารพระบาทสี่รอย.....	166
ภาพที่ 3.151 วิหารพระบำลไธย์.....	166
ภาพที่ 3.152 พระพุทธรูปปางบำลไธย์ภายในพระวิหาร.....	166
ภาพที่ 3.153 วิหารขาว.....	167
ภาพที่ 3.154 พระที่นั่งเย็น.....	167
ภาพที่ 3.155 ศาลาเปลื้องเครื่อง.....	167
ภาพที่ 3.156 ศาลาปักขวด.....	168
ภาพที่ 3.157 ศาลาฤษีจำลอง.....	168
ภาพที่ 3.158 คลังบน.....	168
ภาพที่ 3.159 คลังกลาง.....	168
ภาพที่ 3.160 คลังล่าง.....	169

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า
ภาพที่ 3.161 ศาลพระกาฬ.....	169
ภาพที่ 3.162 เขานนต์.....	169
ภาพที่ 3.163 มณฑปประดิษฐาน พระพุทธรูปปางป่าลิไลย์.....	170
ภาพที่ 3.164 มณฑปประดิษฐาน พระพุทธรูปปางมารวิชัย.....	170
ภาพที่ 3.165 มณฑปประดิษฐาน พระพุทธรูปปางประทานอภัย.....	170
ภาพที่ 3.166 มณฑปประดิษฐาน พระพุทธรูปปางสมาธิ.....	170
ภาพที่ 3.167 ศาลาประดิษฐานรูปพระสังฆพันธ์เถระ พระมหากัจจายนะ และพระพุทธรูปปางมารวิชัย.....	170
ภาพที่ 3.168 ซุ้มประดิษฐาน รูปฤๅษีสังฆพันธ์คตบส.....	171
ภาพที่ 3.169 รูปฤๅษีสังฆพันธ์คตบส.....	171
ภาพที่ 3.170 เขามอ ด้านหน้า ซุ้มประดิษฐาน รูปฤๅษีสังฆพันธ์คตบส.....	171
ภาพที่ 3.171 พระสถูปทรงพระธาตุพนม.....	171
ภาพที่ 3.172 พระมกุฏกนิษฐเจดีย์.....	172
ภาพที่ 3.173 พระสถูปทรงสี่เหลี่ยมย่อมุม.....	172
ภาพที่ 3.174 พระสถูปทรงระฆัง.....	172
ภาพที่ 3.175 หอระฆัง.....	172
ภาพที่ 3.176 บัน ไคนาค ทางด้านทิศตะวันตก.....	173
ภาพที่ 3.177 เติรนาถประจําเชิงบัน ไคนาค ทางด้านทิศตะวันตก.....	173
ภาพที่ 3.178 บัน ไคนาค ทางด้านทิศเหนือ.....	173
ภาพที่ 3.179 เติรนาถประจําเชิงบัน ไคนาค ทางด้านทิศเหนือ.....	173
ภาพที่ 3.180 ประตูทางเข้าด้านทิศเหนือ.....	173
ภาพที่ 3.181 ประติมากรรมรูปอสูรทวารบาล.....	173
ภาพที่ 3.182 มณฑปพระพุทธรูปจำลอง วัดอมรินทราราม.....	174
ภาพที่ 3.183 เขามอ และศาลาประดิษฐานพระพุทธรูปจำลอง วัดอมรินทราราม.....	176
ภาพที่ 3.184 พระพุทธรูปจำลอง วัดอมรินทราราม.....	176
ภาพที่ 3.185 ประการังที่ใช้ก่อเขามอ วัดอมรินทราราม.....	176
ภาพที่ 3.186 เขามอ วัดอมรินทราราม.....	176
ภาพที่ 3.187 หอระฆัง วัดอมรินทราราม.....	176
ภาพที่ 3.188 รูปฤๅษีด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ วัดอมรินทราราม.....	177
ภาพที่ 3.189 รูปฤๅษีด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ วัดอมรินทราราม.....	177
ภาพที่ 3.190 รูปฤๅษีด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ วัดอมรินทราราม.....	177
ภาพที่ 3.191 รูปฤๅษีด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ วัดอมรินทราราม.....	177
ภาพที่ 3.192 พระคันธกุฎี วัดอมรินทราราม.....	177
ภาพที่ 3.193 กำแพงแก้วมณฑปพระพุทธรูป วัดอมรินทราราม.....	179
ภาพที่ 3.194 ฐานประทักษิณมณฑปพระพุทธรูป วัดอมรินทราราม.....	179
ภาพที่ 3.195 ฐานพระมณฑปมณฑปพระพุทธรูป วัดอมรินทราราม.....	179
ภาพที่ 3.196 ส่วนเรือนพระมณฑป วัดอมรินทราราม.....	180

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า
ภาพที่ 3.197 เครื่องยอดพระมณฑป วัดอมรินทราราม	180
ภาพที่ 3.198 หน้าบันพระมณฑป วัดอมรินทราราม	180
ภาพที่ 3.199 รอยพระพุทธรบาท วัดอมรินทราราม	181
ภาพที่ 3.200 ลักษณณะและการตกแต่งภายใน วัดอมรินทราราม	181
ภาพที่ 3.201 มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดราชคฤห์	181
ภาพที่ 3.202 พระพุทธรบาทจำลองวัดราชคฤห์	183
ภาพที่ 3.203 เขามอ วัดราชคฤห์	183
ภาพที่ 3.204 บันไดนาถ วัดราชคฤห์	183
ภาพที่ 3.205 อักษรทวารบาล วัดราชคฤห์	184
ภาพที่ 3.206 หอระฆัง ด้านล่างพระมณฑป วัดราชคฤห์	184
ภาพที่ 3.207 หอระฆังด้านบนพระมณฑป วัดราชคฤห์	184
ภาพที่ 3.208 ภูมิสังพันธ์คาบส วัดราชคฤห์	185
ภาพที่ 3.209 พระคันธกุฎี วัดราชคฤห์	185
ภาพที่ 3.210 พระสังข์หินทราย วัดราชคฤห์	185
ภาพที่ 3.211 พระสถูป และเสาศาตามประทีป วัดราชคฤห์	185
ภาพที่ 3.212 ฐานประทักษิณชั้นบน วัดราชคฤห์	187
ภาพที่ 3.213 ฐานพระมณฑป วัดราชคฤห์	187
ภาพที่ 3.214 ซุ้มประตูพระมณฑป วัดราชคฤห์	187
ภาพที่ 3.215 หน้าบันพระมณฑป วัดราชคฤห์	188
ภาพที่ 3.216 รอยพระพุทธรบาท วัดราชคฤห์	188
ภาพที่ 3.217 ค่าวเพดานภายในพระมณฑป วัดราชคฤห์	188
ภาพที่ 3.218 มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดอรุณราชวราราม	189
ภาพที่ 3.219 เขามอมณฑปพระพุทธรบาท วัดอรุณราชวราราม	190
ภาพที่ 3.220 ฐานประทักษิณชั้นล่างมณฑปพระพุทธรบาท วัดอรุณราชวราราม	191
ภาพที่ 3.221 ฐานประทักษิณชั้นบนมณฑปพระพุทธรบาท วัดอรุณราชวราราม	192
ภาพที่ 3.222 ฐานพระมณฑป มณฑปพระพุทธรบาท วัดอรุณราชวราราม	192
ภาพที่ 3.223 ซุ้มประตู ซุ้มหน้าต่าง และผนังมณฑปพระพุทธรบาท วัดอรุณราชวราราม	192
ภาพที่ 3.224 เสาศาไลโดยรอบพระมณฑป มณฑปพระพุทธรบาท วัดอรุณราชวราราม	193
ภาพที่ 3.225 ส่วนยอดมณฑปพระพุทธรบาท วัดอรุณราชวราราม	193
ภาพที่ 3.226 รอยพระพุทธรบาท วัดอรุณราชวราราม	194
ภาพที่ 3.227 มณฑปพระพุทธรบาทจำลองวัดทองนพคุณ	197
ภาพที่ 3.228 เขามอ มณฑปพระพุทธรบาทจำลองวัดทองนพคุณ	198
ภาพที่ 3.229 บันไดนาถ มณฑปพระพุทธรบาทจำลองวัดทองนพคุณ	198
ภาพที่ 3.230 หอระฆัง มณฑปพระพุทธรบาทจำลองวัดทองนพคุณ	199
ภาพที่ 3.231 ซุ้มประดิษฐานภูมิสังพันธ์คาบสมณฑปพระพุทธรบาทจำลองวัดทองนพคุณ	199
ภาพที่ 3.232 ภูมิสังพันธ์คาบสมณฑปพระพุทธรบาทจำลองวัดทองนพคุณ	199

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า
ภาพที่ 3.233 รอยพระพุทธรูปบาทจำลองวัดทองนพคุณ.....	201
ภาพที่ 3.234 มณฑปพระพุทธรูปบาทจำลอง วัดจักรวรรดิราชาวาส.....	201
ภาพที่ 3.235 เขามอประดิษฐานพระพุทธรูปบาทจำลอง และพระพุทธรูปบาทจำลองวัดจักรวรรดิราชาวาส.....	203
ภาพที่ 3.236 โหลหินเผา และเขามอ มณฑปพระพุทธรูปบาทวัดจักรวรรดิราชาวาส.....	203
ภาพที่ 3.237 บันไดนาค มณฑปพระพุทธรูปบาทวัดจักรวรรดิราชาวาส.....	204
ภาพที่ 3.238 หอระฆัง มณฑปพระพุทธรูปบาทวัดจักรวรรดิราชาวาส.....	204
ภาพที่ 3.239 เขามอ ประดิษฐานรูปฤๅษีสัจพันธ์คานส และฤๅษีสัจพันธ์คานส มณฑปพระพุทธรูปบาทวัดจักรวรรดิราชาวาส.....	204
ภาพที่ 3.240 พระคันธกุฎี มณฑปพระพุทธรูปบาทวัดจักรวรรดิราชาวาส.....	205
ภาพที่ 3.241 พระพุทธรูปที่ประดิษฐานในพระคันธกุฎี และที่เขามอ มณฑปพระพุทธรูปบาทวัดจักรวรรดิราชาวาส.....	205
ภาพที่ 3.242 หมู่พระสถูปบนเขามอ ประดิษฐานพระพุทธรูปบาทจำลอง มณฑปพระพุทธรูปบาทวัดจักรวรรดิราชาวาส.....	205
ภาพที่ 3.243 รอยพระพุทธรูปบาท พระมณฑปน้อย และพระพุทธรูปปางปาล์ไลย์ มณฑปพระพุทธรูปบาทวัดจักรวรรดิราชาวาส.....	207
ภาพที่ 3.244 มณฑปพระพุทธรูปบาทจำลอง วัดโปรดกษेत्रฐาราม.....	208
ภาพที่ 3.245 พระสถูป มณฑปพระพุทธรูปบาทจำลอง วัดโปรดกษेत्रฐาราม.....	209
ภาพที่ 3.246 พระคันธกุฎี มณฑปพระพุทธรูปบาทจำลอง วัดโปรดกษेत्रฐาราม.....	210
ภาพที่ 3.247 ศาลาประดิษฐานประติมากรรมรูปฤๅษี.....	210
ภาพที่ 3.248 ประติมากรรมรูปฤๅษี มณฑปพระพุทธรูปบาทจำลอง วัดโปรดกษेत्रฐาราม.....	210
ภาพที่ 3.249 ศาลาจกรม มณฑปพระพุทธรูปบาทจำลอง วัดโปรดกษेत्रฐาราม.....	211
ภาพที่ 3.250 ส่วนฐาน และส่วนเรือน มณฑปพระพุทธรูปบาทจำลอง วัดโปรดกษेत्रฐาราม.....	212
ภาพที่ 3.251 ส่วนยอด มณฑปพระพุทธรูปบาทจำลอง วัดโปรดกษेत्रฐาราม.....	212
ภาพที่ 3.252 มณฑปพระพุทธรูปบาทจำลองวัดกลางบางแก้ว.....	213
ภาพที่ 3.253 เขามอ มณฑปพระพุทธรูปบาทจำลองวัดกลางบางแก้ว.....	214
ภาพที่ 3.254 พระคันธกุฎี มณฑปพระพุทธรูปบาทจำลองวัดกลางบางแก้ว.....	214
ภาพที่ 3.255 ส่วนฐาน มณฑปพระพุทธรูปบาทจำลองวัดกลางบางแก้ว.....	215
ภาพที่ 3.256 ส่วนเรือน และหน้าบัน มณฑปพระพุทธรูปบาทจำลองวัดกลางบางแก้ว.....	216
ภาพที่ 3.257 มณฑปพระพุทธรูปบาทจำลอง เขาลม วัดพระพุทธรูปบาท จังหวัดสระบุรี.....	217
ภาพที่ 3.258 รอยพระพุทธรูปบาทจำลอง เขาลม วัดพระพุทธรูปบาท จังหวัด สระบุรี.....	217
ภาพที่ 3.259 ส่วนฐาน และส่วนเรือนของมณฑปพระพุทธรูปบาทจำลองเขาลม วัดพระพุทธรูปบาท จังหวัดสระบุรี.....	219
ภาพที่ 3.260 ส่วนยอดของมณฑปพระพุทธรูปบาทจำลอง เขาลม วัดพระพุทธรูปบาท จังหวัดสระบุรี.....	219
ภาพที่ 3.261 ลักษณะภายในมณฑปพระพุทธรูปบาทจำลอง เขาลม วัดพระพุทธรูปบาท จังหวัดสระบุรี.....	219
ภาพที่ 3.262 มณฑปพระพุทธรูปบาทจำลอง วัดเขาแก้ววรวิหาร จังหวัดสระบุรี.....	223

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า
ภาพที่ 3.263 หอระฆัง มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเขาแก้ววรวิหาร จังหวัดสระบุรี.....	224
ภาพที่ 3.264 พระสถูป วัดเขาแก้ววรวิหาร จังหวัดสระบุรี.....	225
ภาพที่ 3.265 ส่วนฐานและส่วนเรือนมณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเขาแก้ววรวิหาร จังหวัดสระบุรี.....	225
ภาพที่ 3.266 ส่วนยอดมณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดเขาแก้ววรวิหาร จังหวัดสระบุรี.....	225
ภาพที่ 3.267 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอนงคารามวรวิหาร กรุงเทพมหานคร.....	226
ภาพที่ 3.268 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดประดู่ฉิมพลี กรุงเทพมหานคร.....	228
ภาพที่ 3.269 ลักษณะภายใน มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดประดู่ฉิมพลี กรุงเทพมหานคร.....	229
ภาพที่ 3.270 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดพระงาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	230
ภาพที่ 3.271 รอยพระพุทธบาทจำลอง วัดพระงาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	230
ภาพที่ 3.272 หอระฆัง มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดพระงาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	231
ภาพที่ 3.273 ยักษ์ทวารบาล มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดพระงาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	231
ภาพที่ 3.274 ชุ่มประดู่ มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดพระงาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	231
ภาพที่ 3.275 กำแพงแก้ว มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดพระงาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	232
ภาพที่ 3.276 ส่วนฐาน มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดพระงาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	233
ภาพที่ 3.277 ส่วนยอด มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดพระงาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	233
ภาพที่ 3.278 ลักษณะภายใน มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดพระงาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	234
ภาพที่ 3.279 ภาพจิตรกรรม พระราชพิธีบุพเพรตผลี ที่มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดพระงาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	234
ภาพที่ 3.280 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดบางเกาะเทพศักดิ์ จังหวัดสมุทรสงคราม.....	234
ภาพที่ 3.281 มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัด ไชยชุมพลชนะสงคราม จังหวัดกาญจนบุรี.....	236
ภาพที่ 3.282 รอยพระพุทธบาทจำลอง วัด ไชยชุมพลชนะสงคราม จังหวัดกาญจนบุรี.....	236
ภาพที่ 3.283 กำแพงแก้ว มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัด ไชยชุมพลชนะสงคราม จังหวัดกาญจนบุรี.....	237
ภาพที่ 3.284 ส่วนฐาน มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัด ไชยชุมพลชนะสงคราม จังหวัดกาญจนบุรี.....	237
ภาพที่ 3.285 หน้บ้านด้านทิศใต้ มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัด ไชยชุมพลชนะสงคราม จังหวัดกาญจนบุรี.....	238
ภาพที่ 3.286 โครงสร้างภายใน มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัด ไชยชุมพลชนะสงคราม จังหวัดกาญจนบุรี.....	238
ภาพที่ 3.287 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี.....	239
ภาพที่ 3.288 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอัครวิชัย จังหวัดสุพรรณบุรี.....	240
ภาพที่ 3.289 รอยพระพุทธบาท มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอัครวิชัย จังหวัดสุพรรณบุรี.....	241
ภาพที่ 3.290 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเสาชงทอง จังหวัดสุพรรณบุรี.....	242
ภาพที่ 3.291 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดสี่ปรตเทศ จังหวัดสุพรรณบุรี.....	244
ภาพที่ 3.292 มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดอัมพวัน จังหวัดนนทบุรี.....	245
ภาพที่ 3.293 รอยพระพุทธบาทจำลองวัดอัมพวัน จังหวัดนนทบุรี.....	246
ภาพที่ 3.294 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดท่าบ้านเท็ง จังหวัดนนทบุรี.....	247
ภาพที่ 3.295 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดคลองชัน จังหวัดปทุมธานี.....	249

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า
ภาพที่ 3.296 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเขาบางทราย จังหวัด ชลบุรี.....	251
ภาพที่ 3.297 รอยพระพุทธบาทจำลอง วัดเขาบางทราย จังหวัด ชลบุรี.....	251
ภาพที่ 3.298 วิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดเขาบางทราย จังหวัด ชลบุรี.....	252
ภาพที่ 3.299 พระพุทธไสยาสน์ วัดเขาบางทราย จังหวัด ชลบุรี.....	252
ภาพที่ 3.300 หอระฆัง มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเขาบางทราย จังหวัด ชลบุรี.....	253
ภาพที่ 3.301 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดใหญ่อินทาราม จังหวัดชลบุรี.....	254
ภาพที่ 3.302 รอยพระพุทธบาทจำลอง วัดใหญ่อินทาราม จังหวัดชลบุรี.....	254
ภาพที่ 3.303 ส่วนฐาน มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดใหญ่อินทาราม จังหวัดชลบุรี.....	255
ภาพที่ 3.304 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดกลางวรวิหาร จังหวัดสมุทรปราการ.....	256
ภาพที่ 3.305 พระสถูป มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดกลางวรวิหาร จังหวัดสมุทรปราการ.....	257
ภาพที่ 3.306 ซุ้มประตู และซุ้มหน้าต่าง มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดกลางวรวิหาร จังหวัดสมุทรปราการ.....	258
ภาพที่ 3.307 หน้าบัน มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดกลางวรวิหาร จังหวัดสมุทรปราการ.....	259
ภาพที่ 3.308 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดป่าโมกวรวิหาร จังหวัดอ่างทอง.....	259
ภาพที่ 3.309 รอยพระพุทธบาทจำลอง วัดป่าโมกวรวิหาร จังหวัดอ่างทอง.....	260
ภาพที่ 3.310 พระสถูป ซึ่งประกอบอยู่กับ มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดป่าโมกวรวิหาร จังหวัดอ่างทอง.....	261
ภาพที่ 3.311 หน้าบัน มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดป่าโมกวรวิหาร จังหวัดอ่างทอง.....	262
ภาพที่ 3.312 ลักษณะภายใน มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดป่าโมกวรวิหาร จังหวัดอ่างทอง.....	262
ภาพที่ 3.313 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอัมพวัน จังหวัด อ่างทอง.....	263
ภาพที่ 3.314 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดน้อย จังหวัดสุพรรณบุรี.....	264
ภาพที่ 3.315 รอยพระพุทธบาทจำลอง วัดน้อย จังหวัดสุพรรณบุรี.....	265
ภาพที่ 3.316 ซุ้มประตูกำแพงแก้ว มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดน้อย จังหวัดสุพรรณบุรี.....	265
ภาพที่ 3.317 หน้าบัน มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดน้อย จังหวัดสุพรรณบุรี.....	266
ภาพที่ 3.318 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดบางจะเกร็ง จังหวัดสมุทรสงคราม.....	266
ภาพที่ 3.319 หอระฆัง มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดบางจะเกร็ง จังหวัดสมุทรสงคราม.....	267
ภาพที่ 3.320 ซุ้มหน้าต่าง มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดบางจะเกร็ง จังหวัดสมุทรสงคราม.....	268
ภาพที่ 3.321 หน้าบัน มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดบางจะเกร็ง จังหวัดสมุทรสงคราม.....	268
ภาพที่ 3.322 ลักษณะภายใน มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดบางจะเกร็ง จังหวัดสมุทรสงคราม.....	269
ภาพที่ 3.323 มณฑปพระพุทธบาท วัดเทวสังฆาราม จังหวัดกาญจนบุรี.....	269
ภาพที่ 3.324 หอระฆัง มณฑปพระพุทธบาท วัดเทวสังฆาราม จังหวัดกาญจนบุรี.....	270
ภาพที่ 3.325 บานประตู มณฑปพระพุทธบาท วัดเทวสังฆาราม จังหวัดกาญจนบุรี.....	271
ภาพที่ 3.326 หน้าบัน มณฑปพระพุทธบาท วัดเทวสังฆาราม จังหวัดกาญจนบุรี.....	271

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า
ภาพที่ 4.1 ศาลาประดิษฐานรอยพระพุทธรูปจำลอง วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร.....	273
ภาพที่ 4.2 รอยพระพุทธรูปที่ประดิษฐานในพระสถูป บริเวณคูหาพระสถูป วัดพุทธไสสวรรค จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	273
ภาพที่ 4.3 พระพุทธรูป และรอยพระพุทธรูปจำลอง ที่ประดิษฐานภายในพระสถูป วัดพิชัยญาติการาม กรุงเทพมหานคร.....	274
ภาพที่ 4.4 พระสถูปประดิษฐานรอยพระพุทธรูป.....	275
ภาพที่ 4.5 พระมณฑปน้อย (บุษบก) และศาลาโถง ซึ่งสร้างสวมรอยพระพุทธรูปอีกชั้นหนึ่ง.....	284
ภาพที่ 4.6 รอยพระพุทธรูปวัดศรีจินดาวัฒนาราม จังหวัดสมุทรสงคราม.....	284
ภาพที่ 4.7 การประดิษฐาน พระพุทธรูป ร่วมกับรอยพระพุทธรูป วัดอัมพวันเจติยาราม.....	285
ภาพที่ 4.8 การประดิษฐานพระพุทธรูป ร่วมกับรอยพระพุทธรูป โดยประดิษฐานในช่องซุ้ม ที่ผนังภายใน วัดบางกะพ้อม.....	285
ภาพที่ 4.9 วิหารพระพุทธรูปที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปกรรม และสถาปัตยกรรมจีน วิหารพระพุทธรูป.....	286
ภาพที่ 4.10 วิหารพระพุทธรูปที่เป็นแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี.....	287
ภาพที่ 4.11 พระมณฑปน้อย.....	298
ภาพที่ 4.12 ช่องซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูป.....	299
ภาพที่ 4.13 มณฑปพระพุทธรูปที่มีหลังคาทรงคดๆ หรือทรงจั่ว.....	301
ภาพที่ 4.14 มณฑปพระพุทธรูป และมณฑปพระพุทธรูปจำลอง เครื่องยอดทรงมณฑป.....	302
ภาพที่ 4.15 มณฑปพระพุทธรูปจำลอง เครื่องยอดทรงปราสาท.....	302
ภาพที่ 4.16 มณฑปพระพุทธรูปจำลอง เครื่องยอดทรงมงกุฎ.....	303
ภาพที่ 4.17 มณฑปพระพุทธรูปจำลอง เครื่องยอดพระสถูปทรงระฆัง.....	303
ภาพที่ 4.18 มณฑปพระพุทธรูปจำลอง เครื่องยอดพระสถูปทรงสี่เหลี่ยมย่อมุม.....	304
ภาพที่ 4.19 มณฑปพระพุทธรูปจำลอง เครื่องยอดทรงแปดเหลี่ยม.....	304
ภาพที่ 4.20 ประติมากรรมรูปฤๅษีสัจพันธุคาบส วัดพระพุทธรูปราชรวมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี.....	311
ภาพที่ 4.21 ประติมากรรมรูปฤๅษีสัจพันธุคาบส.....	312
ภาพที่ 4.22 พระสังข์พันธุเถระ วัดราชคฤห์ กรุงเทพมหานคร.....	313
ภาพที่ 4.23 อาสนมประติมากรรมรูปฤๅษีสัจพันธุคาบส วัดพระพุทธรูป จังหวัดสระบุรี.....	313
ภาพที่ 4.24 อาสนมประติมากรรมรูปฤๅษีสัจพันธุคาบส วัดโปรดกเศชเรฐาราม จังหวัดสมุทรปราการ.....	313
ภาพที่ 4.25 พระคันธกฐี วัดพระพุทธรูป จังหวัด สระบุรี.....	314
ภาพที่ 4.26 พระคันธกฐี.....	315
ภาพที่ 4.27 เขามอที่ก่อจาก ปะการัง.....	317
ภาพที่ 4.28 เขามอที่ก่อ โดยใช้ไห.....	318
ภาพที่ 4.29 เขามอรานมณฑปพระพุทธรูปวัดอรุณราชวราราม.....	318
ภาพที่ 4.30 บันไดนาค วัดพระพุทธรูป จังหวัดสระบุรี.....	319
ภาพที่ 4.31 บันไดนาค.....	319
ภาพที่ 4.32 พระสถูป วัดพระพุทธรูป จังหวัดสระบุรี.....	320
ภาพที่ 4.33 พระสถูป.....	320

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า
ภาพที่ 4.34 พระพุทธรณาย.....	321
ภาพที่ 4.35 พระพุทธรณายจำลองที่เป็นงานปฏิมากรรมปูนค้ำ.....	322
ภาพที่ 4.36 พระพุทธรณายจำลอง ที่เป็นงานจิตรกรรม.....	323
ภาพที่ 4.37 ทอระฉิ่ง แบบเป็นซุ้มแขวนระฉิ่ง เป็นราวยาว.....	324
ภาพที่ 4.38 ทอระฉิ่งแบบ แขวนระฉิ่งหอละหนึ่งใบ.....	325
ภาพที่ 4.39 ทอระฉิ่ง ซึ่งเป็นองค์ประกอบ ของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท ที่เป็นอุเทสิกะเจดีย์.....	328
ภาพที่ 4.40 มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดหนึ่ง กรุงเทพมหานคร.....	320
ภาพที่ 4.41 เขามอ มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดหนึ่ง กรุงเทพมหานคร.....	330
ภาพที่ 4.42 ส่วนยอด มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดหนึ่ง กรุงเทพมหานคร.....	330
ภาพที่ 4.43 ส่วนเรือนมณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดหนึ่ง กรุงเทพมหานคร.....	330
ภาพที่ 4.44 มณฑปพระพุทธรบาทจำลองวัดญาณสังวราราม จังหวัดชลบุรี.....	331
ภาพที่ 4.45 บัน ไคขนาด มณฑปพระพุทธรบาทจำลองวัดญาณสังวราราม จังหวัดชลบุรี.....	332
ภาพที่ 4.46 ส่วนฐาน มณฑปพระพุทธรบาทจำลองวัดญาณสังวราราม จังหวัดชลบุรี.....	333
ภาพที่ 4.47 ลักษณะภายใน มณฑปพระพุทธรบาทจำลองวัดญาณสังวราราม จังหวัดชลบุรี.....	333
ภาพที่ 4.48 มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดบางพระ จังหวัดชลบุรี.....	334
ภาพที่ 4.49 รอยพระพุทธรบาทจำลอง วัดบางพระ จังหวัดชลบุรี.....	334
ภาพที่ 4.50 องค์ประกอบ มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดบางพระ จังหวัดชลบุรี.....	335
ภาพที่ 4.51 มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดเขาคีตลักษ์ จังหวัดสุพรรณบุรี.....	335
ภาพที่ 4.52 รอยพระพุทธรบาทจำลอง วัดเขาคีตลักษ์ จังหวัดสุพรรณบุรี.....	335
ภาพที่ 4.53 ศาลาโถง มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดเขาคีตลักษ์ จังหวัดสุพรรณบุรี.....	336
ภาพที่ 4.54 มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดพระแท่นดงรัง จังหวัดกาญจนบุรี.....	337
ภาพที่ 4.55 รอยพระพุทธรบาทจำลอง วัดพระแท่นดงรัง จังหวัดกาญจนบุรี.....	337
ภาพที่ 4.56 มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดโบสถ์บน จังหวัดฉะเชิงเทรา.....	338
ภาพที่ 4.57 มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดเขาลูกช้าง จังหวัดเพชรบุรี.....	339
ภาพที่ 4.58 รอยพระพุทธรบาทจำลอง วัดเขาลูกช้าง จังหวัดเพชรบุรี.....	339
ภาพที่ 4.59 ศาลาประดิษฐานพระพุทธรบาท มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดเขาลูกช้าง จังหวัดเพชรบุรี.....	339
ภาพที่ 5.1 ภาพแผนที่ แสดงตำแหน่งที่ตั้งของเกาะสีชัง ซึ่งเขียนขึ้นในสมัยอยุธยา.....	350
ภาพที่ 5.2 พระอุโบสถวัดอัมมวาทนิมิตร.....	355
ภาพที่ 5.3 ซุ้มประตู และซุ้มหน้าค่างพระอุโบสถวัดอัมมวาทนิมิตร.....	356
ภาพที่ 5.4 พระอุโบสถ วัดจุฬาทิศธรรม สภาราม.....	357
ภาพที่ 5.5 แท่นฐาน และแผ่นศิลาจารึก ถึงความเป็นมาของรอยพระพุทธรบาทเขาพระจุลจอมเกล้า เกาะสีชัง.....	358
ภาพที่ 5.6 รอยพระพุทธรบาทเขาพระจุลจอมเกล้า เกาะสีชัง.....	358
ภาพที่ 5.7 ตำแหน่งของไทรค์ยาศิระ สถานที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทจำลอง.....	361

สารบัญภาพ (ต่อ)

	หน้า
ภาพที่ 5.8 บันไดทางขึ้นสู่เขาพระจุลจอมเกล้าซึ่งประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทจำลอง.....	361
ภาพที่ 5.9 พระสถูปบรรจุนิชาตุ อติกเข้าาวาสวัดจุฬาภิธรรมสภาราม.....	361
ภาพที่ 5.10 หอระฆัง.....	361
ภาพที่ 5.11 สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท จำลอง เขาพระจุลจอมเกล้า เกาะสีชัง.....	361
ภาพที่ 5.12 ทัศนียภาพ จากบริเวณเขาพระจุลจอมเกล้าที่ตั้งของรอยพระพุทธรบาทจำลอง เกาะสีชัง.....	361

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญภาพลายเส้น

หน้า

ภาพลายเส้นที่ 2.1	ภาพลายเส้นแสดงรอยพระพุทธรูปที่ปรากฏภาพสัญลักษณ์มงคลในคติจากอินเดีย.....	9
ภาพลายเส้นที่ 2.2	ภาพลายเส้นการจัดเรียงภาพมงคล 108 ประการ ภายในรูปวงกลม โดยเรียงกันเป็นแถว.....	14
ภาพลายเส้นที่ 2.3	ภาพลายเส้นการจัดเรียงภาพมงคล 108 ประการ บรรจุในตาราง โดยเริ่มที่นิ้วโป้ง และเวียน ไปตามแนวนอนเข้าหาจุดศูนย์กลาง.....	15
ภาพลายเส้นที่ 2.4	ภาพลายเส้นการจัดเรียงภาพมงคล 108 ประการ เป็นวงกลมรอบจุดศูนย์กลาง โดยภูมิที่มีศักดิ์สูงอยู่รอบจุดศูนย์กลาง.....	15
ภาพลายเส้นที่ 2.5	ภาพลายเส้นการจัดเรียงภาพมงคล 108 ประการ เป็นวงกลมรอบจุดศูนย์กลาง โดยภูมิที่มีศักดิ์สูงอยู่วงรอบนอก.....	16
ภาพลายเส้นที่ 2.6	ภาพลายเส้นการจัดเรียงภาพมงคล 108 ประการ บรรจุในตาราง โดยเรียงตามระดับความสูงต่ำในภูมิจักรวาล.....	16
ภาพลายเส้นที่ 2.7	ภาพลายเส้นการจัดเรียงภาพมงคล 108 ประการ แบบผสมผสานระหว่าง แบบตารางและแบบวงกลม.....	17
ภาพลายเส้นที่ 2.8	ภาพลายเส้นแสดงรอยพระพุทธรูปในประเทศอินเดีย.....	17
ภาพลายเส้นที่ 2.9	ภาพลายเส้นแสดงรอยพระพุทธรูปในประเทศพม่า.....	20
ภาพลายเส้นที่ 2.10	ภาพลายเส้นแสดงรอยพระพุทธรูปแบบรอยคู่.....	39
ภาพลายเส้นที่ 2.11	ภาพลายเส้นแสดงรอยพระพุทธรูปแบบรอยเดี่ยว 1 รอย.....	40
ภาพลายเส้นที่ 2.12	ภาพลายเส้นแสดงรอยพระพุทธรูปแบบรอยเดี่ยว 2 รอย.....	40
ภาพลายเส้นที่ 2.13	ภาพลายเส้นแสดงรอยพระพุทธรูป 4 รอย แบบเรียงต่อกัน.....	41
ภาพลายเส้นที่ 2.14	ภาพลายเส้นแสดงรอยพระพุทธรูป 4 รอยซ้อนแบบศูนย์กลาง รอยพระพุทธรูปตรงกัน.....	42
ภาพลายเส้นที่ 2.15	ภาพลายเส้นแสดงรอยพระพุทธรูป 4 รอยซ้อน แบบเหลื่อมกัน โดยมี ขอบรอยพระพุทธรูปชิดร่วมกันทางขวา มีศูนย์กลางเอียง ไปทางขวา.....	42
ภาพลายเส้นที่ 2.16	ภาพลายเส้นแสดงรอยพระพุทธรูป 4 รอย ซ้อนแบบเหลื่อมกัน โดยมี ขอบรอยพระพุทธรูปชิดร่วมกันทางซ้าย มีศูนย์กลางเอียง ไปทางซ้าย.....	43
ภาพลายเส้นที่ 2.17	ภาพลายเส้นแสดงรอยพระพุทธรูป 4 รอยซ้อนแบบเหลื่อมกัน โดยมี ศูนย์กลางเอียงสลับทั้งทางขวาและทางซ้าย.....	43
ภาพลายเส้นที่ 2.18	ภาพลายเส้นแสดงรอยพระพุทธรูป 4 รอยซ้อนแบบเหลื่อมกัน โดย ผสมระหว่างแบบศูนย์กลางตรงกันและศูนย์กลางเอียง ไปทางซ้าย.....	43
ภาพลายเส้นที่ 3.1	ลักษณะผังของวิหารหลวง.....	74
ภาพลายเส้นที่ 3.2	ลักษณะผังของวิหารทิศ.....	75
ภาพลายเส้นที่ 3.3	ลักษณะผังของวิหารราย.....	75
ภาพลายเส้นที่ 3.4	ลักษณะผังของวิหารคด.....	77
ภาพลายเส้นที่ 3.5	ผังอาคารแบบทรงโรง.....	77

สารบัญภาพถ่ายเส้น (ต่อ)

	หน้า
ภาพถ่ายเส้นที่ 3.6 ผังอาคารแบบมีเสาร่วมใน.....	77
ภาพถ่ายเส้นที่ 3.7 ผังอาคารแบบมีมุขหน้า และมุขหลัง.....	77
ภาพถ่ายเส้นที่ 3.8 ผังอาคารแบบมีระเบียงรอบ.....	77
ภาพถ่ายเส้นที่ 3.9 ผังอาคารแบบมีมุขหน้า มุขหลัง และมีระเบียงรอบ.....	77
ภาพถ่ายเส้นที่ 3.10 ผังอาคารแบบมีมุขเฉียง.....	78
ภาพถ่ายเส้นที่ 3.11 ผังอาคารแบบมีมุขเฉียง และพาไลด้านข้าง.....	78
ภาพถ่ายเส้นที่ 3.12 ผังอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าในลักษณะที่หักศอกเป็นมุมฉาก.....	78
ภาพถ่ายเส้นที่ 3.13 ผังอาคารรูปตรีมุข วิหารวัดบรมวงศ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.....	78
ภาพถ่ายเส้นที่ 3.14 ผังอาคารแบบจตุรมุข พระเศวตภูฏาคารวิหารยอด วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร.....	78
ภาพถ่ายเส้นที่ 3.15 หลังคาคอนกรีต.....	79
ภาพถ่ายเส้นที่ 3.16 หลังคาแบบมีปีกนก.....	79
ภาพถ่ายเส้นที่ 3.17 หลังคาแบบมีจันทัน หรือเพิง.....	79
ภาพถ่ายเส้นที่ 3.18 หลังคาแบบมีเรือนขวาง.....	79
ภาพถ่ายเส้นที่ 3.19 หลังคาแบบมุขประเจ็ด.....	79
ภาพถ่ายเส้นที่ 3.20 หลังคาแบบมีกันสาดโคจรอบ.....	79
ภาพถ่ายเส้นที่ 3.21 หลังคาแบบมุขเฉียง.....	79
ภาพถ่ายเส้นที่ 3.22 รูปปั้นศักดิ์ และด้านตามธาว วิหารพระพุทธบาท วัดบางกะพ้อม.....	89
ภาพถ่ายเส้นที่ 3.23 รูปปั้นตามขวาง และรูปปั้นตามยาว วิหารพระพุทธบาท วัดบางกะพ้อม.....	90
ภาพถ่ายเส้นที่ 3.24 ซุ้มประตู วิหารพระพุทธบาท วัดบางกะพ้อม.....	91
ภาพถ่ายเส้นที่ 3.25 ผังพื้นแสดงตำแหน่งที่ตั้งของมณฑปในสถาปัตยกรรมอินเดีย และขอม.....	114
ภาพถ่ายเส้นที่ 3.26 ผังมณฑปที่อยู่ในตำแหน่งของพระสถูป.....	117
ภาพถ่ายเส้นที่ 3.27 ผังมณฑปที่เชื่อมต่อกับพระวิหาร.....	117
ภาพถ่ายเส้นที่ 3.28 ผังมณฑปที่ประกอบอยู่กับพระสถูป.....	118
ภาพถ่ายเส้นที่ 3.29 ผังพระมณฑปซึ่งตั้งอยู่ด้านหน้าพระสถูป.....	120
ภาพถ่ายเส้นที่ 3.30 ผังพระมณฑปซึ่งตั้งอยู่ขนานสองข้าง พระสถูป.....	120
ภาพถ่ายเส้นที่ 3.31 ผังพระมณฑป ซึ่งเป็นประธานของส่วนพุทธาวาส.....	123
ภาพถ่ายเส้นที่ 3.32 ผังพระมณฑปทิศ.....	123
ภาพถ่ายเส้นที่ 3.33 ผังพระมณฑปซึ่งตั้งอยู่ระหว่างพระอุโบสถ และพระวิหาร.....	123
ภาพถ่ายเส้นที่ 3.34 ผังพระมณฑปซึ่งตั้งอยู่ขนานสองข้างพระวิหาร.....	124
ภาพถ่ายเส้นที่ 3.35 ภาพต้นนิษฐานมณฑปพระพุทธบาท สระบุรี เครื่องยอดทรงมณฑป 5 ยอดในสมัยอยุธยา.....	145
ภาพถ่ายเส้นที่ 3.36 รูปปั้น มณฑปพระพุทธบาท วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี.....	158
ภาพถ่ายเส้นที่ 3.37 รูปปั้นแสดงพื้นที่ภายใน มณฑปพระพุทธบาท วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี.....	159

สารบัญภาพหลายเล่ม (ต่อ)

หน้า

ภาพหลายเล่มที่ 3.38	รูปต้นนิชฐาน มณฑปพระพุทธบาท วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี ในสมัยอยุธยา.....	160
ภาพหลายเล่มที่ 3.39	ซุ้มประตู มณฑปพระพุทธบาท วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี.....	161
ภาพหลายเล่มที่ 3.40	เสาทวารวดี มณฑปพระพุทธบาท วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี.....	162
ภาพหลายเล่มที่ 3.41	หัวเสาทรงพระศูลป ที่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง ที่กำแพงแก้ว มณฑปพระพุทธบาท วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี.....	163
ภาพหลายเล่มที่ 3.42	หัวเสาทรงปราสาท ที่กำแพงแก้ว มณฑปพระพุทธบาท วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี.....	164
ภาพหลายเล่มที่ 3.43	รูปปั้น มณฑปพระพุทธบาท วัดอรุณราชวราราม.....	196
ภาพหลายเล่มที่ 3.44	รูปปั้นหน้า มณฑปพระพุทธบาท วัดพระพุทธฉาย จังหวัดสระบุรี.....	221
ภาพหลายเล่มที่ 3.45	รูปปั้นข้าง มณฑปพระพุทธบาท วัดพระพุทธฉาย จังหวัดสระบุรี.....	222
ภาพหลายเล่มที่ 6.1	รูปปั้นหน้ารวมทั้งโครงการ พระมณฑปพระพุทธบาทจำลอง เขาพระจุลจอมเกล้า เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี.....	373
ภาพหลายเล่มที่ 6.2	รูปปั้นพระมณฑป พระพุทธบาทจำลอง เขาพระจุลจอมเกล้า เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี.....	375
ภาพหลายเล่มที่ 6.3	รูปตัดแสดง โครงสร้างพระมณฑป พระพุทธบาทจำลอง เขาพระจุลจอมเกล้า เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี.....	376
ภาพหลายเล่มที่ 6.4	รูปตัดแสดงการการประดับตกแต่งภายในพระมณฑป พระพุทธบาทจำลอง เขาพระจุลจอมเกล้า เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี.....	377
ภาพหลายเล่มที่ 6.5	รูปปั้น พระศูลปบรรจุอัฐิธาตุคุดีเจ้าอาวาส วัดจุฬาทิศธรรมสภารามวรวิหาร.....	379
ภาพหลายเล่มที่ 6.6	รูปตัดแสดง โครงสร้าง และการประดับตกแต่งภายใน พระศูลปบรรจุอัฐิธาตุคุดีเจ้าอาวาส วัดจุฬาทิศธรรมสภารามวรวิหาร.....	380
ภาพหลายเล่มที่ 6.7	รูปปั้นสกัด และรูปปั้นยาวศาลาโถง.....	382
ภาพหลายเล่มที่ 6.8	รูปปั้น และผังที่ศาลาจรุมข.....	383
ภาพหลายเล่มที่ 6.9	รูปตัดคามขวาง และคามยาวแสดง โครงสร้างศาลาโถง.....	384
ภาพหลายเล่มที่ 6.10	แบบขยายแสดงซุ้มประตูพระมณฑปพระพุทธบาทจำลอง.....	385
ภาพหลายเล่มที่ 6.11	แบบขยายแสดงลายบานประตูพระมณฑปพระพุทธบาทจำลอง.....	386
ภาพหลายเล่มที่ 6.12	แบบขยายพระมณฑปน้อย (นุชนก) ประดิษฐานรอลพระพุทธบาทจำลอง.....	388
ภาพหลายเล่มที่ 6.13	แบบขยายแสดงระฆัง.....	389
ภาพหลายเล่มที่ 6.14	แบบขยายประติมากรรมเศียรนาคประจำเชิงบันไดมค.....	390

สารบัญแผนผัง

หน้า

แผนผังที่ 3.1	ผังบริเวณส่วนพุทธาวาส วัดบวรนิเวศวิหาร	55
แผนผังที่ 3.2	ผังบริเวณ วัดพุทธไสสวรรคย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	63
แผนผังที่ 3.3	ผังบริเวณวัดพิชัยญาติการามวรวิหาร กรุงเทพมหานคร	68
แผนผังที่ 3.4	ผังบริเวณวัดทองมาลัย จังหวัดสมุทรสงคราม	71
แผนผังที่ 3.5	ผังบริเวณวัดบางกระพ้อม	82
แผนผังที่ 3.6	ผังพื้นวิหารพระพุทธบาท	83
แผนผังที่ 3.7	ผังพื้นวิหารพระพุทธบาทวัดบางกระพ้อม	88
แผนผังที่ 3.8	ผังบริเวณ วัดคู่สนามจันทร์	92
แผนผังที่ 3.9	ผังพื้นวิหาร พระพุทธบาท วัดคู่สนามจันทร์	92
แผนผังที่ 3.10	ผังบริเวณวัดปากน้ำ	95
แผนผังที่ 3.11	ผังพื้นวิหาร พระพุทธบาท วัดปากน้ำ	96
แผนผังที่ 3.12	ผังพื้นวิหารพระพุทธบาทวัดสุทธาวาส	99
แผนผังที่ 3.13	ผังบริเวณวัดพระพุทธบาท	101
แผนผังที่ 3.14	ผังพื้นวิหารพระพุทธบาท วัดพระพุทธบาท	102
แผนผังที่ 3.15	ผังบริเวณ วัดทรงธรรมวรวิหาร	104
แผนผังที่ 3.16	ผังพื้นวิหาร พระพุทธบาทวัดทรงธรรม	105
แผนผังที่ 3.17	ผังพื้นวิหารพระพุทธบาทวัดอัมพวันเจติยาราม	107
แผนผังที่ 3.18	ผังพื้น วิหารพระพุทธบาท วัดเขยี่สาร	110
แผนผังที่ 3.19	ผังพื้นวิหารพระพุทธบาท วัดศรีจินดาวัฒนธรรม	113
แผนผังที่ 3.20	ผังบริเวณวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี	150
แผนผังที่ 3.21	ผังพื้นมณฑปพระพุทธบาท วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี	151
แผนผังที่ 3.22	ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาท วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี	157
แผนผังที่ 3.23	ผังบริเวณ วัดอมรินทราราม	175
แผนผังที่ 3.24	ผังพื้นพระมณฑป วัดอมรินทราราม	178
แผนผังที่ 3.25	ผังบริเวณ วัดราชคฤห์	182
แผนผังที่ 3.26	ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาท วัดราชคฤห์	186
แผนผังที่ 3.27	ผังบริเวณมณฑปพระพุทธบาท วัดอรุณราชวราราม	190
แผนผังที่ 3.28	ผังพื้นมณฑปพระพุทธบาท วัดอรุณราชวราราม	191
แผนผังที่ 3.29	ผังพื้นมณฑปพระพุทธบาท วัดอรุณราชวราราม	195
แผนผังที่ 3.30	ผังบริเวณมณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดทองนพคุณ	197
แผนผังที่ 3.31	ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดทองนพคุณ	200
แผนผังที่ 3.32	ผังบริเวณ วัดจักรวรรดิราชาวาส	202
แผนผังที่ 3.33	ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทวัดจักรวรรดิราชาวาส	206
แผนผังที่ 3.34	ผังบริเวณ มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดโปรดกษेत्रฐาราม	208
แผนผังที่ 3.35	ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดโปรดกษेत्रฐาราม	211

สารบัญแผนผัง (ต่อ)

	หน้า
แผนผังที่ 3.36	ผังบริเวณ มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดกลางบางแก้ว..... 213
แผนผังที่ 3.37	ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดกลางบางแก้ว..... 214
แผนผังที่ 3.38	ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง เขาลม วัดพระพุทธฉาย จังหวัดสระบุรี..... 218
แผนผังที่ 3.39	ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาท วัดพระพุทธฉาย จังหวัดสระบุรี..... 220
แผนผังที่ 3.40	ผังบริเวณ มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเขาแก้ววรวิหาร จังหวัดสระบุรี..... 223
แผนผังที่ 3.41	ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเขาแก้ววรวิหาร จังหวัดสระบุรี..... 224
แผนผังที่ 3.42	ผังบริเวณ มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอนงคารามวรวิหาร กรุงเทพมหานคร..... 226
แผนผังที่ 3.43	ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอนงคารามวรวิหาร กรุงเทพมหานคร..... 227
แผนผังที่ 3.44	ผังบริเวณ มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดประดู่มิสมลี กรุงเทพมหานคร..... 228
แผนผังที่ 3.45	ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดประดู่มิสมลี กรุงเทพมหานคร..... 228
แผนผังที่ 3.46	ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดพระงาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา..... 232
แผนผังที่ 3.47	ผังบริเวณ มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดบางเกาะเทพศักดิ์ จังหวัดสมุทรสงคราม..... 235
แผนผังที่ 3.48	ผังพื้น รอยพระพุทธบาทจำลองวัดไชยชุมพลชนะสงคราม จังหวัดกาญจนบุรี..... 237
แผนผังที่ 3.49	ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี..... 239
แผนผังที่ 3.50	ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอัมรินทร์ จังหวัดสุพรรณบุรี..... 241
แผนผังที่ 3.51	ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเสาชิงช้า จังหวัดสุพรรณบุรี..... 243
แผนผังที่ 3.52	ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดสี่ประตศ จังหวัดสุพรรณบุรี..... 244
แผนผังที่ 3.53	ผังพื้น พระพุทธบาทจำลองวัดอัมพวัน จังหวัดฉะเชิงเทรา..... 246
แผนผังที่ 3.54	ผังบริเวณ มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดท่าบึง จังหวัดฉะเชิงเทรา..... 248
แผนผังที่ 3.55	ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดท่าบึง จังหวัดฉะเชิงเทรา..... 248
แผนผังที่ 3.56	ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดคลองขันธ์ จังหวัดปทุมธานี..... 250
แผนผังที่ 3.57	ผังบริเวณ มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเขาบางทราย จังหวัดชลบุรี..... 252
แผนผังที่ 3.58	ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเขาบางทราย จังหวัดชลบุรี..... 253
แผนผังที่ 3.59	ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดใหญ่อินทาราม จังหวัดชลบุรี..... 255
แผนผังที่ 3.60	ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดกลางวรวิหาร จังหวัดสมุทรปราการ..... 257
แผนผังที่ 3.61	ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดป่าโมกวรวิหาร จังหวัดอ่างทอง..... 261
แผนผังที่ 3.62	ผังบริเวณ มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอัมพวัน จังหวัดอ่างทอง..... 263
แผนผังที่ 3.63	ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอัมพวัน จังหวัดอ่างทอง..... 263
แผนผังที่ 3.64	ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดน้อย จังหวัดสุพรรณบุรี..... 265
แผนผังที่ 3.65	ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดบางจะเกร็ง จังหวัดสมุทรสงคราม..... 267
แผนผังที่ 3.66	ผังบริเวณ มณฑปพระพุทธบาท วัดเทวสังฆาราม จังหวัดกาญจนบุรี..... 270
แผนผังที่ 3.67	ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาท วัดเทวสังฆาราม จังหวัดกาญจนบุรี..... 270
แผนผังที่ 4.1	วิหารพระพุทธบาทที่เป็นทรงโรง..... 280
แผนผังที่ 4.2	วิหารพระพุทธบาทแบบมีเฉพาะมุขหน้า..... 281
แผนผังที่ 4.3	วิหารพระพุทธบาทแบบมีมุขหน้า และมุขหลัง..... 281

สารบัญแผนผัง (ต่อ)

	หน้า	
แผนผังที่ 4.4	วิหารพระพุทธบาทแบบมีระเบียงรอบ.....	282
แผนผังที่ 4.5	วิหารพระพุทธบาทแบบมีมุขเด็จ.....	282
แผนผังที่ 4.6	การประดิษฐาน รอยพระพุทธบาท ที่มีขนาดใหญ่ ในระนาบแนวราบกับพื้น.....	283
แผนผังที่ 4.7	การประดิษฐาน รอยพระพุทธบาท ที่มีขนาดเล็ก ในระนาบแนวราบ โดยวางขวางกับพระวิหาร.....	284
แผนผังที่ 4.8	ผังมณฑปพระพุทธบาทที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสแบบทรงโรง.....	292
แผนผังที่ 4.9	ผังมณฑปพระพุทธบาทที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส และมีเสาพาไล ประกอบ.....	293
แผนผังที่ 4.10	ผังพื้นมณฑปพระพุทธบาท ที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ในลักษณะอื่นๆ.....	294
แผนผังที่ 4.11	ผังพื้นมณฑปพระพุทธบาท แบบรูปสี่เหลี่ยมคี่.....	295
แผนผังที่ 4.12	ผังพื้นมณฑปพระพุทธบาทแบบจตุรมุข.....	296
แผนผังที่ 4.13	ผังพื้นมณฑปพระพุทธบาทแบบจตุรมุข โดยมีผังประธานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส และมีมุขออกไปทั้ง 4 ทิศ.....	296
แผนผังที่ 4.14	ผังพื้นมณฑปพระพุทธบาท แบบแปดเหลี่ยม.....	297
แผนผังที่ 4.15	ผังพื้นมณฑป พระพุทธบาทจำลอง ที่มีเขามือเป็นองค์ประกอบ.....	317
แผนผังที่ 4.16	ผังพื้นมณฑปพระพุทธบาท ที่มีหอรระฆังเป็นองค์ประกอบตั้งอยู่ที่มุมทั้ง 4 ของพระมณฑป.....	327
แผนผังที่ 5.1	แผนที่แสดงที่ตั้งของเกาะสีชัง.....	352
แผนผังที่ 5.2	แผนที่แสดงลักษณะ และเกาะบริวารของเกาะสีชัง.....	353
แผนผังที่ 5.3	แผนผังแสดง ที่ตั้งของรอยพระพุทธบาทจำลอง.....	360
แผนผังที่ 6.1	แผนผังแสดงผังบริเวณตำแหน่งที่ตั้ง และถนนทางขึ้นสู่โครงการ พระมณฑปพระพุทธบาทจำลอง เขาพระจุลจอมเกล้า เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี.....	371
แผนผังที่ 6.2	แผนผังแสดงผังบริเวณรวมทั้ง โครงการพระมณฑป พระพุทธบาทจำลอง เขาพระจุลจอมเกล้า เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี.....	372
แผนผังที่ 6.3	ผังพื้นพระมณฑป พระพุทธบาทจำลอง เขาพระจุลจอมเกล้า เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี.....	374
แผนผังที่ 6.4	ผังพื้น พระสถูปบรรจุอัฐิธาตุอดีตเจ้าอาวาส วัดจุฬามณีธรรมสภาธรรมวโรวิหาร.....	378
แผนผังที่ 6.5	ผังพื้นศาลาโถง.....	381
แผนผังที่ 6.6	ผังพื้นพระมณฑปน้อย (นุชบก) ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลอง.....	387

1.1 ความเป็นมา และความสำคัญของการศึกษา

เมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วนั้น ย่อมยังมาซึ่งความเศร้าโศก และความระลึกถึงของเหล่าพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ต่างก็ต้องการสิ่งที่มีเหมือนหรือสิ่งที่แทนพระพุทธรองค์เพื่อเป็นที่ระลึกถึงและเป็นที่สักการบูชา เนื่องจากความเชื่อที่ว่าไม่มีผู้ใดหรือสิ่งใดจะมีรูปเสมอเหมือนพระพุทธรองค์ได้ (มณเฑียร ศุภลักษณ์, 2541 : 14) ในชั้นแรกจึงยังไม่มีการสร้างรูปเคารพที่เป็นพระพุทธรูปขึ้น หากแต่สร้างเป็นสัญลักษณ์ขึ้นแทนพระองค์ รอยพระพุทธรบาทก็เป็นสัญลักษณ์รูปแบบหนึ่งที่ใช้แทนพระองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แม้เมื่อมีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นแล้ว ความนิยมในการบูชารอยพระพุทธรบาทก็ยังคงอยู่สืบมาจนถึงปัจจุบัน

คติการนับถือบูชารอยพระพุทธรบาท ล้วนมีอยู่แทบทุกชนชาติที่นับถือพระพุทธศาสนา ในประเทศไทยนั้น ได้รับคติการบูชารอยพระพุทธรบาทอย่างน้อยที่สุดตั้งแต่สมัยทวาราวดี ดังหลักฐานจากรอยพระพุทธรบาทที่วัดสระมรกต อำเภอ โศภนบุรี จังหวัดปราจีนบุรี ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นรอยพระพุทธรบาทที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทย (นันทนา ชูติวงศ์, 2533 : 36) คติการบูชารอยพระพุทธรบาทยังคงสืบเนื่องมาตลอดนับแต่สมัยทวาราวดี สมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยอยุธยา ได้มีการค้นพบรอยพระพุทธรบาทที่เขาสุวรรณบรรพต จังหวัดสระบุรี ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นรอยพระพุทธรบาทที่พระพุทธรองค์ทรงประทับไว้ด้วยพระองค์เองเป็น 1 ในจำนวนทั้งสิ้น 5 แห่งตามตำนานในคติของลังกา (นันทนา ชูติวงศ์, 2533 : 38) รอยพระพุทธรบาทแห่งนี้จึงเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาในพระมหากษัตริย์และของพุทธศาสนิกชนเป็นที่ยิ่ง ด้วยถือกันว่าเป็นบริโศกเจดีย์อันเนื่องด้วยพระพุทธรองค์ ประเสริฐกว่าเจดีย์ชนิดใดๆ ความเลื่อมใสศรัทธาในรอยพระพุทธรบาทที่เขาสุวรรณบรรพต จังหวัดสระบุรีแห่งนี้ยังสืบทอดมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ถึงกับมีความเชื่อกันว่าผู้ใดได้ไปนมัสการรอยพระพุทธรบาท สระบุรี 3 ครั้ง 7 ครั้ง เมื่อถึงแก่กรรมจะได้ขึ้นสวรรค์ ด้วยความเลื่อมใสศรัทธาและความเชื่อดังกล่าว จึงมีการจำลองรอยพระพุทธรบาทขึ้น และประดิษฐานในพื้นที่ต่างๆ รอยพระพุทธรบาทจำลองมีประวัติความเป็นมาตั้งแต่แรกเริ่มที่มีการสร้างรอยพระพุทธรบาท คติของรอยพระพุทธรบาทจำลองในประเทศไทยก็มีมานับแต่สมัยทวาราวดี สมัยสุโขทัยและสมัยอยุธยาแล้ว และมีความเด่นชัดมากในสมัยรัตนโกสินทร์

รอยพระพุทธรบาทนับเป็นปูชนียวัตถุหรือปูชนียสถานซึ่งเป็นรูปสัญลักษณ์แทนพระองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ไม่ใช่พระพุทธรูป อันเป็นรูปสัญลักษณ์ประเภทเดียวที่พุทธศาสนิกชนให้ความเคารพบูชาตลอดมานับแต่หลังจากการเสด็จดับขันธปรินิพพานจนถึงปัจจุบัน จากความเลื่อมใสศรัทธาพุทธศาสนิกชนต่างปรนนิบัติ รักษา ด้วยถือเป็นเจดีย์วัตถุสถานในพระพุทธศาสนา จึงมักปรากฏงานสถาปัตยกรรม สำหรับประดิษฐานอยู่ร่วมกับรอยพระพุทธรบาทเสมอ นอกจากเพื่อเป็นการรักษารอยพระพุทธรบาท และเป็นสถานที่สำหรับนมัสการรอยพระพุทธรบาทแล้ว อีกนัยหนึ่งสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทก็เป็นเสมือน วิหารหรือพระคันธกุฎีที่ประทับของพระพุทธรองค์ ด้วยรอยพระพุทธรบาทถือเป็นเจดีย์มีความหมายเช่นเดียวกับพระพุทธรูปหรือรูปสัญลักษณ์อื่นๆ

อันเป็นสิ่งแทนพระองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทในประเทศไทยนั้นมีความเป็นมาเก่าแก่ควบคู่มากับความ เป็นมาของรอยพระพุทธรบาททุกยุคสมัย ซึ่งล้วนมีความหลากหลายทั้งในด้านรูปแบบและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมตลอดจนวัสดุ และการประดับตกแต่ง แผ่ไป ด้วยคติความเชื่อ และวัฒนธรรมประเพณีต่างๆ เป็นผลให้สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทมี ลักษณะพิเศษต่างจากสถาปัตยกรรมไทยประเภทอื่นๆ

ขอเชิญพระจุลจอมเกล้า เกาะสีซัง จังหวัดชลบุรี ก็เป็นอีกสถานที่หนึ่งที่มีรอยพระพุทธรบาทจำลองประดิษฐานอยู่ รอยพระพุทธรบาทจำลองแห่งนี้ นับเป็น โบราณวัตถุซึ่งมีความสำคัญ มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเป็นอย่างสูง เนื่องจากเป็นรอยพระพุทธรบาทที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอัญเชิญมาจากพุทธคยา ประเทศอินเดีย และได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าฯ ให้นำมาประดิษฐาน ณ ที่เขาพระจุลจอมเกล้า แห่งนี้ ซึ่งถือเป็นพุทธสถานที่สำคัญของเกาะ นอกจากนี้ยังมีคุณค่าทางด้านจิตใจเป็นที่เคารพสักการะ เลื่อมใสของพุทธศาสนิกชน และยังมี ความสำคัญในฐานะที่เป็นสถานที่ท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และธรรมชาติที่สำคัญของประเทศไทย จึงเห็นสมควรที่จะเสนอเป็นกรณีศึกษา

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาถึงความเป็นมาของรอยพระพุทธรบาทและคติการบูชารอยพระพุทธรบาททั้งในประเทศและต่างประเทศ
2. เพื่อศึกษาถึง ลักษณะ กรรมวิธี วัสดุ และลักษณะของการประดิษฐานตลอดจนรูปสัญลักษณ์ต่างๆ ในรอยพระพุทธรบาท
3. เพื่อศึกษาถึงความเป็นมา รูปแบบและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทตลอดจน แนวความคิดและปัจจัยที่มีผลต่อสถาปัตยกรรม
4. เพื่อวิเคราะห์ ข้อมูลพื้นฐานเบื้องต้นและนำมาเป็นแนวทางในการออกแบบสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท
5. เพื่อเสนอแนวทางการออกแบบสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทจำลอง เขาพระจุลจอมเกล้า เกาะสีซัง จังหวัดชลบุรี

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

1. ศึกษาสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท ประเภทงานสถาปัตยกรรมไทย ภาคกลาง
2. ตัวอย่างของงานสถาปัตยกรรมที่ทำการศึกษา จะศึกษาเฉพาะงานสถาปัตยกรรมที่ยังคงเหลือเป็นหลักฐานพอที่จะสามารถทำการศึกษาได้ ซึ่งมีอายุอยู่ในสมัยอยุธยา และสมัย

รัตนโกสินทร์ โดยมีเกณฑ์ในการพิจารณา งานสถาปัตยกรรมที่มีความสำคัญและมีคุณค่าในเชิงประวัติศาสตร์ เชิงสถาปัตยกรรม และศิลปกรรม

3. ตัวอย่างของงานสถาปัตยกรรมที่ทำการศึกษาดังอยู่ที่วัด ในเขตภาคกลางตอนล่าง ได้แก่ กรุงเทพมหานคร และจังหวัดใกล้เคียง โดยได้ทำการศึกษา และบันทึกภาพถ่ายในระหว่างปี พุทธศักราช 2544 ถึง ปีพุทธศักราช 2546
4. ในส่วนของกรณีศึกษา เสนอแนวทางการออกแบบสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปจำลอง เขาพระจุลจอมเกล้า เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี พร้อมทั้งอาคารประกอบที่เกี่ยวข้อง

1.4 วิธีดำเนินงานศึกษา

1. ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นในภาคเอกสาร ได้แก่ งานวิจัย บทความ เอกสาร และ หนังสือต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง
2. ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลเบื้องต้น ในภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ สัมภาษณ์ รังวัด และ การบันทึกภาพถ่าย
3. รวบรวมข้อมูลเบื้องต้นทั้งภาคเอกสารและภาคสนามทำการจัดหมวดหมู่ ศึกษา และ วิเคราะห์
4. ทำการศึกษา กรณีศึกษาสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปจำลองเขาพระจุลจอมเกล้า เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี
5. นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น การศึกษากรณีศึกษาและที่ตั้งของโครงการมาทำการสรุปผลและดำเนินการทำข้อมูลภาคเอกสาร
6. ดำเนินการทำแบบร่างและเสนอผลงานขั้นสุดท้ายเป็นกรณีศึกษา การออกแบบสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปจำลอง เขาพระจุลจอมเกล้า เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. การศึกษาถึงความเป็นมาและคติการบูชาพระพุทธรูปเป็นข้อมูลพื้นฐานเบื้องต้นที่สำคัญในการศึกษาและทำความเข้าใจซึ่งจะมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงถึงสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูป
2. การศึกษาถึงความเป็นมาและสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูป ทำให้เข้าใจถึงที่มา แนวความคิด รูปแบบและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมตลอดจนพัฒนาการและปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูป
3. เป็นความรู้ ข้อมูลพื้นฐานเบื้องต้น และเป็นแนวทางในการอนุรักษ์ หรือการออกแบบสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูป

บทที่ 2

รอยพระพุทธรูป

2.1 ประวัติความเป็นมา และคติการบูชารอยพระพุทธรูป

ในสมัยครั้งพุทธกาลเมื่อพระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์ชีพอยู่นั้น เหล่าพุทธศาสนิกชนได้เคารพนับถือต่อองค์พระพุทธเจ้า พระธรรมคำสั่งสอน และพระสงฆ์พุทธสาวกเป็นหลักของพระพุทธศาสนา ซึ่งรวมเรียกว่า พระไตรสรณคมน์ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2503 : 3) เจดีย์หรือสิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งการเคารพบูชาในพระพุทธศาสนานั้นล้วนเกิดขึ้นภายหลังจากที่พระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้วทั้งสิ้น เนื่องมาจากภิกษุพุทธสาวกและพุทธ ศาสนิกชนต่างต้องการสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์แทนพระองค์เพื่อเป็นสิ่งที่รำลึกถึง และเป็นที่ยึดการบูชา

เจดีย์ในพระพุทธศาสนาแบ่งออกได้เป็น 4 ประเภท (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2503 : 3) ได้แก่

1. ราชเจดีย์

คือพระสถูปที่ประดิษฐานพระบรมธาตุของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า รวมถึงสถูปที่บรรจุพระอัฐิธาตุของพระจักรพรรดิ และสถูปที่บรรจุอัฐิธาตุของบุคคลทั่วไป

2. บริโภคเจดีย์

คือสังฆเวชนียสถาน 4 แห่งซึ่งเป็นบริโภคเจดีย์โดยพระบรมพุทธานุญาตได้แก่

สถานที่ประดิษฐาน ณ ป่าลุมพินี เมืองกบิลพัสดุ์

สถานที่ตรัสรู้ ณ โทณพุกขมณฑล เมืองคยา

สถานที่แสดงปฐมเทศนา ณ ตำบลอสิปัตตะมฤคทายวัน เมืองพาราณสี

สถานที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ ตำบลสาละวัน เมืองกุสินารา

นอกจากนี้ยังรวมถึงวัตถุและสิ่งต่างๆ อันเนื่องด้วยพระพุทธองค์ซึ่งถือเป็นบริโภคเจดีย์ในชั้นหลัง ได้แก่ สถูปบรรจุพระอังคารถ่านที่ถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ สถูปที่บรรจุพระนันทโลหะสำหรับดวงพระบรมธาตุ สถานที่พุทธปาฏิหาริย์ และพุทธมรวิหาร เป็นต้น

3. ธรรมเจดีย์

คือเจดีย์ที่สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระธรรม โดยมีมูลเหตุจากพุทธบรรหารที่ทรงแสดงไว้ว่าพระธรรมจะแทนพระองค์ต่อไป โดยมีจารึกพระธรรมที่สำคัญถือเป็นหัวใจในพระพุทธศาสนาและรวมถึงพระไตรปิฎกที่ถือเป็นธรรมเจดีย์ด้วย

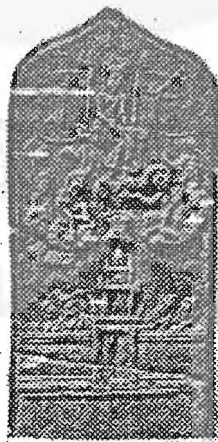
4. อุเทสิกเจดีย์

คือเจดีย์ที่สร้างขึ้นโดยเจตนาเพื่ออุทิศต่อพระพุทธเจ้าโดยไม่กำหนดว่าจะต้องทำเป็นอย่างไรหรือรูปแบบใด เช่น พุทธบัลลังก์ ธรรมจักร รอยพระพุทธรูป พระพุทธรูป เป็นต้น

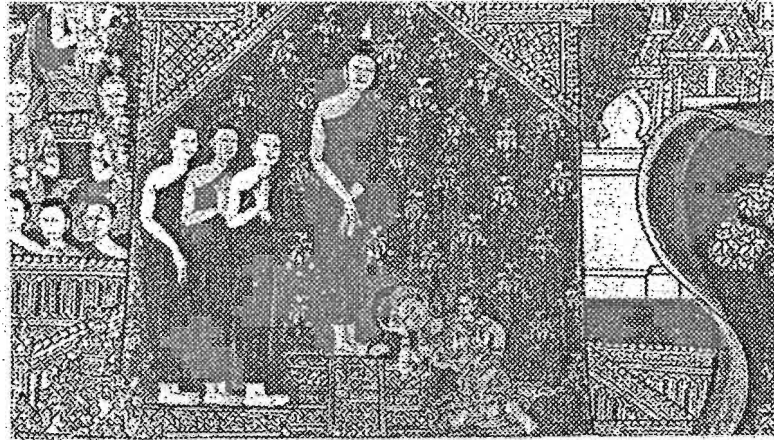
คติการบูชารอยพระพุทธบาท

รอยพระพุทธบาทนั้นเป็นเจดีย์ ถือเป็นรูปสัญลักษณ์ประเภทหนึ่งที่เป็นสัญลักษณ์ แทนพระองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งการเคารพบูชาในพระพุทธศาสนา การใช้รูปสัญลักษณ์เป็นรอยพระพุทธบาทนั้น แสดงถึงร่องรอยการสัมผัส การประทับอยู่หรือการเคยเสด็จมาของพระพุทธองค์ และยังหมายถึงการมีชัยหรืออำนาจอยู่เหนือสถานที่และบุคคลในสถานที่นั้นๆ (นันทนา ชูติวงศ์, 2533: 9) นอกจากนี้ยังมีที่มาจากคตินานับถือ บูชาเท้าหรือรอยเท้าซึ่งเป็นธรรมเนียมโบราณในอารยธรรมตะวันออกแสดงถึงความเคารพการวางอย่างสูงที่สุดด้วยถือกันว่าเท้าเป็นของต่ำ การเคารพนับถือเท้าซึ่งเป็นของต่ำที่สุดนั้นย่อมแสดงถึงความเคารพอย่างสูงที่สุดต่อผู้ที่ได้รับการทำความเคารพนั้น ธรรมเนียมการเคารพบูชาเท้าหรือรอยเท้านั้นปรากฏให้เห็นในลักษณะต่างๆ กันออกไป บางอย่างไม่ปรากฏในปัจจุบันแล้ว เช่น การสยงผมเช็ดเท้าซึ่งเป็นการแสดงการวางอย่างสูงที่สุด คังปรากฏหลักฐานจากภาพสลักหินปูนตำบลโสมมาสสมัยทวารวดี ซึ่งพบที่เมืองฟ้าแดดสูงยาง และภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดคงคาราม จังหวัดราชบุรีซึ่งแสดงพุทธประวัติตอนพระพุทธองค์เสด็จจรดถูลิพัสดุ โดยมีพระนางพิมพา สยงพระเกศาลงเช็ดพระบาทของพระพุทธองค์ หรือธรรมเนียมการใช้ผ้าขาวดอนรอยเท้าผู้ตายไว้เป็นที่เคารพและสักการบูชาในประเพณีการทำศพของคนไทยโบราณ ธรรมเนียมการนับถือบูชาเท้าหรือรอยเท้าบางอย่างยังคงมีสืบเนื่องปรากฏมาจนถึงปัจจุบันเช่น การแสดงความเคารพของคนอินเดียที่กระทำต่อผู้มีพระคุณ โดยการใช้มือสัมผัสเท้า หรือละองเท้าของผู้ที่เคารพนับถือแล้วนำมาสัมผัสที่หน้าผากของคน การแสดงความเคารพของคนไทยด้วยการกราบเท้า ซึ่งถือเป็นการแสดงความเคารพอย่างสูงสุด หรือพสกนิกรไทยที่นำผ้าไปลาดเพื่อให้พระเจ้าอยู่หัวหรือพระบรมวงศานุวงศ์ทรงประทับรอยพระบาทแล้วนำกลับไปสักการบูชาโดยถือเป็นสิริมงคลอย่างสูงที่สุดเป็นต้น

ดังนั้นการนับถือบูชารอยพระพุทธบาทจึงเป็นนัยซึ่งแสดงถึงความเคารพบูชาอย่างสูงที่สุดต่อองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่าที่พุทธศาสนิกชน พึงแสดงออกได้ทางกายกรรม

ภาพที่ 2.1 โสมมาสศิลปะลิกนูนต่ำ ศิลปะสมัยทวารวดี พบที่เมืองฟ้าแดดสูงยางแสดงคติการบูชาพระพุทธบาท เป็นภาพพุทธประวัติตอน พระพุทธองค์เสด็จจรดถูลิพัสดุ (ภาพจากหนังสือ ศิลปะบนโสมมาส)

ภาพที่ 2.2 จิตรกรรมฝาผนัง ศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ วัดคงคาราม จังหวัดราชบุรี แสดงเหตุการณ์บูชาพระพุทธบาทเป็นภาพพุทธประวัติตอนพระพุทธองค์เสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ (ภาพจากหนังสือ จิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย วัดคงคาราม)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ถึงคติการนับถือบูชารอยพระพุทธบาทว่ามีมูลเหตุเกิดขึ้นแต่ 2 คติ ได้แก่ คติของชาวมัชฌิมประเทศและคติของชาวลังกาทวีป

คติของชาวมัชฌิมประเทศ

มัชฌิมประเทศหรือประเทศอินเดียตอนกลางนั้น แต่เดิมถือกันตั้งแต่ครั้งพุทธกาล ไม่มีธรรมเนียมการสร้างรูปเคารพแทนพระองค์พระพุทธเจ้าเป็นพระพุทธรูปขึ้น ด้วยประเพณีของชาวอินเดียห้ามมิให้ทำรูปวัตถุที่เป็นสรวณะ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2503: 31) นอกจากนี้ยังถือกันว่าไม่มีผู้ใดหรือสิ่งใดจะมีรูปร่างเสมอเหมือนพระพุทธองค์ได้ (มณฑะเชียร สุภลักขณ์, 2541: 14) ดังนั้นในชั้นแรก หลังจากที่พระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานนั้นจึงทำเพียงแต่พระสถูปหรือรูปสัญลักษณ์ต่างๆ เพื่อเป็นที่ตั้งแห่งการเคารพบูชาแทนพระองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า รอยพระพุทธบาทนั้นก็ป็นรูปสัญลักษณ์ประเภทหนึ่งที่นิยมสร้างกัน โดยรอยพระพุทธบาทนั้นมักเป็นรูปสัญลักษณ์แสดง พุทธประวัติปางประสูติ หรือแสดงพุทธประวัติตอนเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ (ออกผนวช) รอยพระพุทธบาทในคติของอินเดียส่วนใหญ่จะมีลักษณะเป็นรอยนูนขึ้นเป็นรูปพระพุทธบาท โดยจำลองและแสดงลักษณะของฝ่าพระบาทซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนพระองค์ นอกจากนี้ยังมีรอยพระพุทธบาทในลักษณะที่เป็นรอยเว้าลึกลงไปแสดงรอยเหยียบประทับพระพุทธบาทลงไป รอยพระพุทธบาทและรูปพระพุทธบาทในคติอินเดียนี้จัดเป็น “อุเทสิกะเจดีย์”

คติของชาวลังกาทวีป

เป็นคติที่เกิดขึ้นในชั้นหลังซึ่งเชื่อว่าพระพุทธองค์ได้ทรงประทับรอยพระพุทธบาทประทานไว้ให้แก่พุทธศาสนิกชนได้สักการบูชาตามสถานที่ต่างๆ โดยรอยพระพุทธบาทในคตินี้จัดเป็น “บริโภคเจดีย์”

นอกจากรอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็นบริโศกเจดีย์ตามคดีของลังกาซึ่งเชื่อว่าพระพุทธรองค์ทรงประทับไว้แล้วนั้น ยังมีรอยพระพุทธรบาทที่มีเจดีย์สร้างจำลองรอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็นบริโศกเจดีย์ขึ้น อันเนื่องมาจากความเลื่อมใสศรัทธาต่อรอยพระพุทธรบาทที่ถือเป็นบริโศกเจดีย์ การจำลองรอยพระพุทธรบาทที่ถือเป็นบริโศกเจดีย์นั้นเป็นการถ่ายทอดความศักดิ์สิทธิ์ สร้างความเป็นสิริมงคลให้กับสถานที่ซึ่งจำลองรอยพระพุทธรบาทไปประดิษฐานไว้และยังทำให้พุทธศาสนิกชนซึ่งอยู่ในพื้นที่ซึ่งห่างไกลจากสถานที่ที่มีรอยพระพุทธรบาทที่ถือเป็นบริโศกเจดีย์ประดิษฐานอยู่ได้มีโอกาสนมัสการสักการบูชา รอยพระพุทธรบาทประเภทนี้จัดได้ว่าเป็น “บริโศกเจดีย์จำลอง” โดยสรุปแล้วรอยพระพุทธรบาทโดยทั่วไปสามารถจำแนกได้ 3 ประเภท ได้แก่

1. รอยพระพุทธรบาทจำลองที่จัดเป็นอุเทสิกเจดีย์

มีความหมายเป็นรูปสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธรเจ้า โดยมีลักษณะทั้งรอยพระพุทธรบาทคู่และรอยพระพุทธรบาทเดี่ยว

2. รอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็นบริโศกเจดีย์

คือรอยพระพุทธรบาทซึ่งเชื่อว่าพระพุทธรองค์ทรงประทับรอยพระพุทธรบาทไว้ โดยจะมีลักษณะเป็นรอยพระพุทธรบาทแบบรอยเดี่ยวและจะปรากฏอยู่บนภูเขาหรือเนินเขาโดยเป็นรอยที่เว้าลึกลงไปในพื้นที่ธรรมชาติ รอยพระพุทธรบาทที่เป็นบริโศกเจดีย์นี้มักมีขนาดความยาวประมาณ 1.50 เมตร ในแต่ละประเทศมีความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับรอยพระพุทธรบาทที่เป็นบริโศกเจดีย์ ดังนี้

อินเดีย ในประเทศอินเดีย ปรากฏความเชื่อเรื่องรอยพระพุทธรบาทที่ถือเป็นบริโศกเจดีย์ในปูมโณวาทสูตร ในพระอรธรรคถาของพระสูตร หมวดสังยุตตนิกาย ซึ่งกล่าวว่า พระพุทธรองค์ทรงประทับรอยพระพุทธรบาทไว้ 2 แห่ง

- ได้แก่
1. แม่น้ำนัมมทานที (แม่น้ำเนรมุททะในปัจจุบัน)
  2. เขาสังพันธิ์คีรี (ระหว่างเมืองสุนาปรานคกะ และเมืองสาเหตุมาหคในแคว้นพิหาร)

ลังกา ในลังกามีความเชื่อว่า รอยพระพุทธรบาทที่ถือเป็นบริโศกเจดีย์มีอยู่ 2 แห่ง ซึ่งปรากฏหลักฐานในพงศาวดารมหวงศ์ ของลังกา และบันทึกของหลวงจีนฟาเหียน

- ได้แก่
1. เขาสุมนภูฏ (เขาสุมนภูฏ ลังกา)
  2. เขาสุวรรณมาลิก (พระสถูปรุวันเวลิ เมืองอนูราชปุระ ลังกา)

ไทย ในประเทศไทยมีความเชื่อกันว่ารอยพระพุทธรบาทที่ถือเป็นบริโศกเจดีย์อยู่ทั้งสิ้น 5 แห่ง

- ได้แก่
1. เขาสุมนภูฏ (เขาสุมนภูฏ ลังกา)
  2. เขาสุวรรณมาลิก (พระสถูปรุวันเวลิ เมืองอนูราชปุระ ลังกา)
  3. เขาสังพันธิ์คีรี (เขาสุวรรณบรรพต จ.สระบุรี)
  4. โยนกปุระ (อาณาจักร โยนก แคว้นคันธาระ หรืออาณาจักรล้านนาทางภาคเหนือของไทย)
  5. แม่น้ำนัมมทานที (ในอินเดีย หรือในพม่า)

เชื่อกันว่ารอยพระพุทธรูปที่เขาสุมนภูฏ ในเกาะลังกาเป็นรอยพระพุทธรูปเบื้องซ้าย และ รอยพระพุทธรูปที่เขาสุวรรณบรรพต จังหวัดสระบุรีเป็นรอยพระพุทธรูปเบื้องขวา จากหลักฐานในจดหมายเหตุลาอูแบร์ที่กล่าวว่า "...ด้วยชาวสยามบอกว่า รอยพระบาทเบื้องขวาของพระสมณะโคดม บรมพุทธเจ้าอยู่ที่เขาพระบาทในสยาม พระบาทเบื้องซ้ายอยู่ในเกาะลังกา..."

พม่า ในประเทศพม่ามีความเชื่อกันว่ารอยพระพุทธรูปที่ถือเป็นบริโศกเจดีย์อยู่ทั้งสิ้น 3 แห่ง ได้แก่

1. เขาสุมนภูฏ (เขาสุมนภูฏ ในลังกา)
2. เขาสังฆพันธิ์คีรี (เขาทเวเสตต่อ ในพม่า)
3. แม่น้ำนัมมทานที (ริมลำธาร เเชิงเขาทเวเสตต่อ ในพม่า)

3. รอยพระพุทธรูปจำลองที่จัดเป็นบริโศกเจดีย์จำลอง

คือรอยพระพุทธรูปซึ่งสร้างขึ้น โดยมีจุดประสงค์จำลอง รอยพระพุทธรูปที่เป็นบริโศกเจดีย์ โดยมีลักษณะเป็นทั้งรอยพระพุทธรูปแบบรอยคู่ และแบบรอยเดี่ยว แต่โดยมากจะเป็นรอยเดี่ยวในลักษณะที่วาง ลีกลงไป มักจะมีขนาดความยาวประมาณ 1.50 เมตร ถึง 2 เมตร และบางแห่งมีความยาวประมาณ 6 เมตร

รอยพระพุทธรูปที่จัดเป็นบริโศกเจดีย์จำลองนี้มักจะมีสิ่งทีแสดงถึงรอยพระพุทธรูปที่เป็น บริโศกเจดีย์ซึ่งเป็นต้นแบบเช่น จารึก ภาพสัญลักษณ์ การประดับตกแต่ง และสถาปัตยกรรมซึ่งเป็นที่ประดิษฐาน เป็นต้น

2.2 ภาพสัญลักษณ์มงคล 108 ประการในรอยพระพุทธรูป และรูปแบบของการจัดเรียง

ภาพสัญลักษณ์มงคล 108 ประการที่ปรากฏบนรอยพระพุทธรูป

มงคล 108 ประการ หรือ อัฐมุตตะระสตะมงคล คือ ภาพสัญลักษณ์มงคลต่างๆ ที่ปรากฏบน รอยพระพุทธรูป 108 ประการ การทำรูปสัญลักษณ์มงคลในรอยพระพุทธรูปนั้นมีควมคู่มากับการนับถือบูชา รอยพระพุทธรูป และได้มีการปรับเปลี่ยน พัฒนารูปแบบจนมาเป็นมงคล 108 ประการในปัจจุบัน สำหรับคติ สัญลักษณ์มงคลในรอยพระพุทธรูป มณเฑียร ศุภลักษณ์ได้ทำการศึกษาไว้ในหนังสือ รอยพระพุทธรูปใน ประเทศไทยว่า คติสัญลักษณ์มงคลในรอยพระพุทธรูปมีอยู่ 2 แนวทางคือ คติจากอินเดีย และ คติจากลังกา (มณเฑียร ศุภลักษณ์, 2541: 54-63)

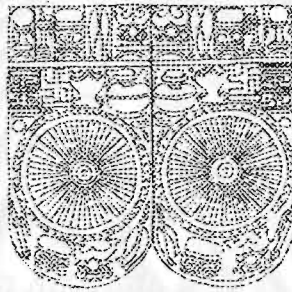
1. คติจากอินเดีย

ในอินเดียนั้นรอยพระพุทธรูปสร้างขึ้น เพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธเจ้าซึ่งจัดเป็น อุเทสิกะเจดีย์ ลักษณะรูปแบบของรอยพระพุทธรูปนั้นก็ได้นำเอาลักษณะฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้ามาเป็น แบบอย่างในการสร้าง ซึ่งมักกล่าวไว้ปรากฏอยู่ในมหาปทานสูตร และลักษณะสูตรในพระสูตรตันติปิฎกของ ทิฆนิกาย ในมหาปทานสูตรและลักษณะสูตรนั้นได้กล่าวถึงพระพุทธรูปมหาปุริสลักษณะ 32 ประการ ซึ่งใน 32 ประการนี้ได้กล่าวถึงลักษณะของพระบาทอยู่ 5 ประการ คือ

1. ฝ่าพระบาทเรียบเสมอกัน เมื่อเหยียบถึงพื้นพร้อมกัน เมื่อยกก็ยกพร้อมกัน ทรงจรดด้วยฝ่าพระบาทอันเรียบ
2. ฝ่าพระบาททั้งสองมีจักร มีซี่ก่าหนึ่งพัน มีกง มีคุม มั่นคง สมบูรณ์

3. เส้นพระบาทขาว นิ้วพระบาทยาวอ่อน
4. หลังพระบาทมีมั่งสะอุม
5. ฝ่าพระบาทอ่อนนุ่ม และมีลายเหมือนตาข่าย

จากมหาปรีสติลักษณะที่กล่าวถึงพระบาท 5 ประการนี้ จึงส่งผลต่อรูปแบบของรอยพระพุทธรูป พระบาทกล่าวคือมีการทำสัญลักษณ์รูปจักร หรือธรรมจักรอยู่กึ่งกลางฝ่าพระพุทธรูปทั้ง 2 ข้างประกอบด้วยซี่กง และ ดุม นอกจากรูปสัญลักษณ์ตามมหาปรีสติลักษณะดังกล่าวแล้วรอยพระพุทธรูปบางแห่งก็มีการทำรูปสัญลักษณ์ มงคลเพิ่มเติม เช่น สัญลักษณ์มงคล 8 ประการหรืออาจมากกว่า 8 ซึ่งเป็นคติที่นิยมกันในอินเดียโบราณ สัญลักษณ์ มงคลที่นิยมทำได้แก่ ต้นถ้อง ขอช้าง หอยสังข์ ภัทรปิฎุ ตริวิคนะ หม้อน้ำ ศรีวิคสะ สวัสดิกะ และวัชรมาน ซึ่ง สัญลักษณ์มงคลเหล่านี้มีความหมายในทางโชคลาภ ความอุดมสมบูรณ์ ความเจริญยศ ศักดิ์ และอำนาจ

ภาพลายเส้นที่ 2.1 ภาพลายเส้นแสดงรอยพระพุทธรูปซึ่งปรากฏภาพสัญลักษณ์มงคลในคติจากอินเดีย (ภาพจาก หนังสือรอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์)

2. คติจากลังกา

ในลังกานั้นก็ได้รับเอาคติการบูชารอยพระพุทธรูปมาจากอินเดีย และรับรูปแบบของรอยพระพุทธรูปจากอินเดียด้วย แต่ในลังกานั้น ได้มีคติเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูปที่เพิ่มเติมไปจากอินเดีย กล่าวคือมีคติซึ่งเชื่อกันว่ามีรอยพระพุทธรูปที่เป็นบริโลกเจติย์

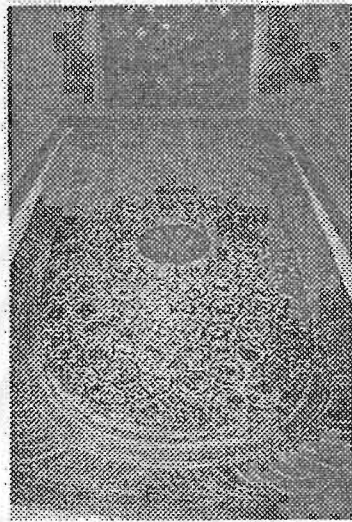
สัญลักษณ์มงคลในรอยพระพุทธรูปในคติของลังกานั้น ได้พัฒนาแนวความคิดเพิ่มเติมขึ้น จากอินเดียคือมีสัญลักษณ์มงคลเพิ่มมากขึ้นกว่าคติของอินเดีย ซึ่งคติการทำสัญลักษณ์มงคลนี้พบว่าเมื่กล่าวไว้ใน มหาปทานสูตร ในคัมภีร์ชินลังการฎีกาซึ่งแต่งโดยพระธรรมทัตตแห่งลังกา ในคัมภีร์ชินลังการนี้ได้กล่าวถึง สัญลักษณ์มงคล 108 ประการ ในรอยพระพุทธรูป

มงคล 108 ประการแบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ

1. มงคลประเภทที่เป็นสัญลักษณ์แห่ง โชคลาภ ความอุดมสมบูรณ์ เช่น หม้อน้ำ ปลา กู๋ สวัสดิกะ ดอกบัว เป็นต้น
2. มงคลประเภทที่เป็นเครื่องประกอบบารมีของกษัตริย์และพระเจ้าจักรพรรดิ เช่น บัลลังก์ เครื่องสูง เครื่องยศ เป็นต้น
3. มงคลประเภทที่เป็นส่วนประกอบของภพภูมิในจักรวาล เช่น กูเขา จักรวาล ทวีปมหาสมุทร สัตว์หิมพานต์ เป็นต้น โดยมงคลในประเภทที่ 3 นี้เป็นมงคลที่เพิ่มเติมขึ้นในคติของลังกา

คัมภีร์ชินลึงการฎีกาซึ่งกล่าวถึงสัญลักษณ์มงคล 108 ประการนี้ได้เป็นคู่มือในการสร้างรอยพระพุทธรูปของประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในสมัยต่อๆ มานอกจากนี้ยังมีคัมภีร์อนาคตวงศ์อรรถกถา ซึ่งแต่งโดยพระอุปติสสะเถระแห่งลังกา ก็ได้กล่าวเกี่ยวกับพระพุทธรูปด้วย

ในประเทศไทยพบการใช้สัญลักษณ์มงคล 108 ประการตั้งแต่สมัยทวารวดีดังมีตัวอย่างที่รอยพระพุทธรูปวัดเขาคีสลัก อำเภออุทุมพร จังหวัดสุพรรณบุรี และนิยมทำสืบทอดกันมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งในแต่ละสมัยนั้นมีการจัดระบบมงคล หรือรายละเอียดของมงคลซึ่งแตกต่างกันออกไปขึ้นอยู่กับความนิยม การได้รับอิทธิพลจากที่อื่น หรือจากการตีความมงคลออกมาเป็นรูปสัญลักษณ์ที่แตกต่างกัน

ภาพที่ 2.3 ภาพรอยพระพุทธรูปเขาคีสลัก จังหวัดสุพรรณบุรี แสดงภาพสัญลักษณ์มงคล 108 ประการบนรอยพระพุทธรูป

เอกสารเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูป ภาพมงคล 108 ประการในรอยพระพุทธรูป ซึ่งเป็นคู่มือในการสร้างรอยพระพุทธรูปในประเทศไทยนั้นมีปรากฏอยู่ เช่น

- ในศิลาจารึกหลักที่ 102 จากวัดตระพังช้างเผือก นอกเมืองสุโขทัย
- พระมหาบุรุษลักษณะ นิพนธ์โดยสมเด็จพระวันรัต วัดราชบูรณะ (พ.ศ. 2357)
- ปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์โดยสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (พ.ศ. 2388)

พระมหาบุรุษลักษณะ (สมเด็จพระวันรัต)

เรื่องพระมหาบุรุษลักษณะของสมเด็จพระวันรัต วัดราชบูรณะ ได้แปลพระมหาปฐิสลักษณะถวายพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ (พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) เมื่อ พ.ศ. 2357 อันมีลักษณะมหาปฐิสลักษณะ 32 ประการ ซึ่งมีมหาปฐิสลักษณะอันเกี่ยวกับพระพุทธรูปดังนี้

1. พระมหาปฐิสลักษณะเป็นปถม คือ สุปตัญญูคิปาว่ามีพระบาทประดิษฐานเป็นอันดี

สุวรรณกมลสัมปยุณปักคัง	คือ	บาตรอันเต็มไปด้วยเปลือกทอง 1
สมุทโท	คือ	มหาสมุทร 1
จักกวาฬีพพโต	คือ	เขาจักรวาล 1
หินวันคปิพพโต	คือ	เขาหิมพานต์ 1
เมรุปีพพโต	คือ	เขาพระเมรุ 1
สุริยมณฑล	คือ	มณฑลพระอาทิตย์ 1
จันทมณฑล	คือ	มณฑลพระจันทร์ 1
สปริวาราจคุมหาทีปา	คือ	ทวีปใหญ่ทั้งสี่กับทั้งบริวาร 1
สปริโส สัตครคนสมังคี จักรวติ	คือ	พระเจ้าจักรพรรดิ อันพร้อมไปด้วยแก้ว 7 ประการ กับทั้งบริสัท ^๑
ทักษิณาวัญญเสตสังขัง	คือ	สังข์ทักษิณาวัญญีพรรณอันขาว 1
สุวรรณมัจจุคลัง	คือ	คูแห่งปลาทอง 1
จักกาวัธัง	คือ	จักรวาล 1
สัตตมหาคังคา	คือ	มหาคงค่างทั้งหลาย 7
สัตตคฤปิพพตา	คือ	เขาริภัณฑ์กัลบรรพตทั้งหลาย 7
สัตตสีหัตตสาครา	คือ	สีหัตตครสาครทั้งหลาย 7
สุวรรณหังสราชา	คือ	พระยาหงส์ทอง 1
สูงสูมารราชา	คือ	พระยาจระเข้ 1
ธชปฎากัง	คือ	ธงชาย 1 ธงปฎาก 1
สุวรรณสีวิกา	คือ	คานหามทอง 1
สุวรรณพาลวิษณี	คือ	พิศพาลวิษณีนอันขจิตด้วยทอง 1
เกลาสปีพพโต	คือ	เขาไกรลาส 1
สีหราชา	คือ	พระยาวาสูกีรีนาคราชา 1
สุป็นธราชา	คือ	พระยาราชสีห์ 1
พัคฆราชา	คือ	พระยาเสือโคร่ง 1
พลาภอัสสราชา	คือ	พระยาม้าลาหก 1
อุโปสถหัตถิราชา	คือ	พระยาช้างอุโปสถ 1
พาสูกีรีนาคราชา	คือ	พระยาวาสูกีรีนาคราชา 1
สุป็นธราชา	คือ	พระยาครุฑ 1
อุสมราชา	คือ	พระยาโคอุสุภราช 1
เอราวัณหัตถิราชา	คือ	พระยาช้างเอราวัณ 1
สุวรรณมังกโร	คือ	มังกรทอง 1
จตุรมุขมหาพรหมมา	คือ	จตุรมุขมหาพรหม 1

สุวรรณาวา	คือ	เรือทอง 1
สัวจกกาเชนุ	คือ	แม่โคกับทั้งบุตร 1
กิงปุริโส	คือ	กินนร 1
กินนรี	คือ	นางกินนร 1
กรวิโก	คือ	นกกการเวก 1
มยุรราชา	คือ	พระยานกยูง 1
โกญจราชา	คือ	พระยานกกระเรียน 1
ชีวิญชีวกราชา	คือ	พระยานกกระหิต 1
จากวากราชา	คือ	พระยานจกการเวก 1
ฉเทวโลกา	คือ	กามาพจรเทวโลก 6
โสฬสพรหมโลกา	คือ	พรหมโลก 16

สิรินับได้ 108 ด้วยกัน สมด้วยพระบาลีพระอาจารย์เจ้ามัสการได้ว่า

อัญชุตตรสตั้ง ยัสส มังคลัง จรณังจเย

จกถักกขณตัมป็นเน นเม ตัง โลกนายกััง

เป็นเนื้อความว่า รูปมงคล 108 ประการ ปรากฏในชุมชนสองแห่งพระบาท อันประกอบไปด้วยจักรลักษณะแห่งพระบรมไตรโลกนาถ พระองค์ใด ข้าพระพุทธเจ้าขอประนีอมนัมัสการ ซึ่งสมเด็จพระบรมโลกนาถเจ้านั้น

3. พระมหาปริสลักษณะเป็นคำรบสามนั้นคือ อยศขันธ์หิ ว่ามีชั้นพระบาทอันบริบูรณ์ ขาวกว่าชั้นเท้าแห่งชนทั้งหลายอื่น คือแต่ปลายพระบาทจรบเท้าถึงชั้นพระบาทกำหนดสี่ส่วน เป็นปลายพระบาทสองส่วน พระขงฆ์ตั้งลงในส่วนเป็นคำรบสาม ชั้นพระบาทนั้นอยู่ในส่วนเป็นคำรบสี่ มีลักษณะคล้ายกับผ้ากัมพลแดง อันบุคคลหันให้กลมไว้เป็นปลายเหล็กใน และมีลักษณะดังลูกข้าง 1 ฯ
4. พระมหาปริสลักษณะเป็นคำรบสี่นั้น ที่มิ่งคูลิ คือ มีนิ้วพระหัตถ์ และนิ้วพระบาทอันขาวดุจหนึ่งนิ้วแห่งวานร แต่ทว่า วิเศษด้วยอ่อนฟู ข้างคันมิ่งข้างปลายเรียวขึ้นไปโดยลำดับ แลกลมงามเหมือนด้วยแห่งหรรคาล อันบุคคลขยำด้วยน้ำมันเงาอันเจือด้วยยางสุรณี แล้วจะคลึงให้กลม 1 ฯ

ปฐมสมโพธิกถา (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2388)

ปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสในลักษณะปริศนาคาหกปริวิตต์ปริเจดที่ 4 พรหมณ์ทั้ง 8 คน ได้ทูลนายนายพระลักษณะ พระราชกุมารและได้พรรณนาลักษณะฝ่าพระบาทไว้ ดังนี้

“แล้วก็ทูลทำนายลักษณะอื่นสืบต่อไปว่า เหนือบาทเคลสุ จกกาณี ซาดานี พระราชกุมารนี้มีพื้นฝ่าพระบาททั้งสอง ประกอบด้วยลายลักษณะงจักรข้างละอัน ในท่ามกลางฝ่าพระบาท และจักรนั้นมีกำ 1,000 ประกอบด้วยกงและอุคมบริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง และภายนอกรอบงจักรนั้น ประดับไปด้วยรอยรูปอัญชุตตรสมงคล 108 ประการ คือ รูปดอก 1 รูปแวนส่องพระหัตถ์ 1 รูปดอกพุดซ้อน 1

รูปสายสร้อย 1 รูปสังวาล 1 รูปลาดทอง 1 รูปตั้ง 1 รูปมัจฉาทิ้งคู่ 1 รูปปราสาท 1 รูปของ 1 รูปเสาด้าย 1 รูปเสวตฉัตร 1 รูปพระขรรค์ 1 รูปพิศไบศาล 1 รูปพิศหางนกกุง 1 รูปพิศวาลวิชนี 1 รูปมงกุฏ 1 รูปบาตร 1 รูปพวงคอกมณี 1 รูปดอกนิลอุบล 1 รูปดอกอุบลขาว 1 รูปดอกอุบลแดง 1 รูปดอกบัวแดง 1 รูปดอกบัวขาว 1 รูปหม้อเต็มด้วยน้ำ 1 รูปถาดเต็มด้วยน้ำ 1 รูปมหาสมุทรทิ้งสี่ 1 รูปเขาจักรวาท 1 รูปป้าหิมพานต์ 1 รูปเขาพระสุเมรุ 1 รูปพระจันทร์ 1 รูปพระอาทิตย์ 1 รูปหมู่ควานักยัตตรฤกษ์ 1 รูปพระจันทร์ 1 รูปพระอาทิตย์ 1 รูปหมู่ควานักยัตตรฤกษ์ 1 รูปทวีปใหญ่ทั้งสี่รูปทวีปน้อยทั้งพัน 1 รูปบรมจักรพรรดิกับทั้งราชบริวาร 1 รูปสังข์ทักษิณาวัด 1 รูปสุวรรณมัจฉา 1 รูปจักรทิ้งคู่ 1 รูปคงคาทั้งเจ็ด 1 รูปสระใหญ่ทั้งเจ็ด 1 รูปเขาปริกษณ์ทั้งเจ็ด 1 รูปพระยาครุฑ 1 รูปจระเข้ 1 รูปชงชายชงศำทั้งคืน 1 รูปรัตนบัลลังก์ 1 รูปแก้ว 1 รูปเขาไกรลาส 1 รูปพระยาราชสีห์ 1 รูปพยัคฆราช 1 รูปช้างเอราวัณ 1 รูปพระยาม้าพลาหก 1 รูปพระยาพาสุกรินาการาช 1 รูปพระยาหงส์ 1 รูปไก่อ้วน 1 รูปอุสุภราช 1 รูปพระยาช้างอุโบสถ 1 รูปพระยาช้างฉัททันต์ 1 รูป มังกรทอง 1 รูปมหาพรหม 4 หน้า 1 รูปเรือทอง 1 รูปเตาทอง 1 รูปแม่โคกับทั้งบุตร 1 รูปกินนรผู้ 1 รูปนางกินนร 1 รูปนการเวก 1 รูปนกระเรียน 1 รูปนกกุง 1 รูปนกกจากพราภ 1 รูปนกกพริก 1 รูปฉกามาพจรเทวโลก 6 ชั้น 1 รูปโสฬสมหาพรหมทั้ง 16 ชั้น 1 สิรีเป็นรอยรูปมงคล 108 ประการ เป็นบริวารล้อมกงจักรใหญ่ ในท่ามกลางฝ่าพระบาททั้งสองซ้ายขวาด้วยกัน อันนี้จัดเป็นมหาบุรุษลักษณะคำรบ 2”

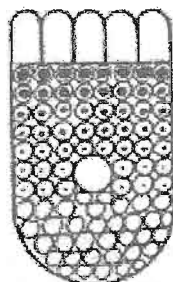
รูปแบบการจัดเรียงภาพสัญลักษณ์มงคล 108 ประการ ที่ปรากฏบนรอยพระพุทธรบาท

ในประเทศไทย

ภาพสัญลักษณ์มงคล 108 ประการบนรอยพระพุทธรบาทที่มีปรากฏมาตั้งแต่ครั้งสมัยทวารวดีตั้งหลักฐานจากรอยพระพุทธรบาทที่เขาคีสลัก อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งเชื่อว่าเป็นรอยพระพุทธรบาทในสมัยทวารวดีที่ปรากฏภาพมงคล 108 ประการที่มีความเก่าแก่ที่สุดในประเทศไทย (มณเฑียร ศุภลักษณ์, 2541: 109) คติการประดับภาพมงคล 108 ประการ เป็นที่นิยมมาตลอดทุกยุคสมัยสืบมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งมีรูปแบบการจัดเรียงภาพมงคลที่มีความหลากหลาย แตกต่างกันในแต่ละยุคสมัย สามารถจำแนกได้ 5 ประเภทดังนี้

1. จัดเรียงภาพมงคลบรรจุภายในรูปวงกลม โดยเรียงกันเป็นแถว แถวละ 8 วง มีการจัดเรียงตามระดับความสูงต่ำในภูมิจักรวาล กล่าวคือ ภูมิที่มีศักดิ์สูงอันได้แก่พรหมโลกจะอยู่ในตำแหน่งด้านบน และลดหลั่นเป็นลำดับลงมาจนถึงสันพระบาท กลางฝ่าพระบาทมีธรรมจักร

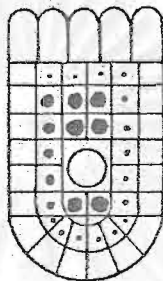
ได้แก่ รอยพระพุทธรบาทสมัยทวารวดีที่เขาคีสลัก อำเภออุ้มทอง จังหวัด สุพรรณบุรี

ภาพลาขเส้นที่ 2.2 ภาพลาขเส้นการจัดเรียงภาพมงคล 108 ประการ ภายในรูปวงกลม โดยเรียงกันเป็นแถว

2. จัดเรียงมงคลบรรจุในตารางเต็มฝ่าพระบาท โดยเริ่มจากนิ้วโป้ง และเวียนไปตามแนวอนจนสุดความกว้างของพระพุทธรบาทแล้วจึงวนเข้าหาจุดศูนย์กลางซึ่งเป็นรูปธรรมจักร โดยตำแหน่งภาพมงคลโดยรอบศูนย์กลางนั้นจะเป็นตำแหน่งของภูมิที่มีศักดิ์สูง

- เช่น
- รอยพระพุทธรบาท วัดตระพังทอง จังหวัดสุโขทัย (สมัยสุโขทัย)
  - รอยพระพุทธรบาท วัดศรีโคมคำ จังหวัดพะเยา (สมัยสุโขทัย)
  - รอยพระพุทธรบาทวัดศรีจินดาวัฒนาราม จังหวัดสมุทรสงคราม (สมัยรัตนโกสินทร์)

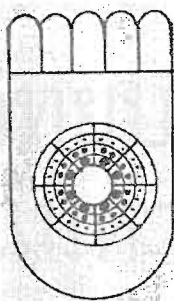

ภาพลายเส้นที่ 2.3 ภาพลายเส้นการจัดเรียงภาพมงคล 108 ประการ
บรรจุในตาราง โดยเริ่มที่นิ้วโป้ง และเวียนไปตามแนวอนเข้าหาจุดศูนย์กลาง

3. จัดเรียงภาพมงคลบรรจุเป็นวงกลมรอบจุดศูนย์กลาง โดยวงกลมดังกล่าวมีขนาดใหญ่เกือบเต็มฝ่าพระบาท ซึ่งแบ่งเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่

3.1 จัดเรียงภูมิที่มีศักดิ์สูงอยู่รอบจุดศูนย์กลาง

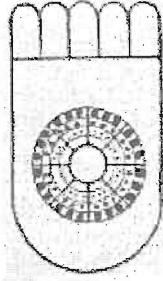
- เช่น
- รอยพระพุทธรบาทวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร (สมัยสุโขทัย)
  - รอยพระพุทธรบาทวัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (สมัยอยุธยา)

ภาพลายเส้นที่ 2.4 ภาพลายเส้นการจัดเรียงภาพมงคล 108 ประการ
เป็นวงกลมรอบจุดศูนย์กลาง โดยภูมิที่มีศักดิ์สูงอยู่รอบจุดศูนย์กลาง

3.2 จัดเรียงภูมิที่มีศักดิ์สูงอยู่วงรอบนอกสุด

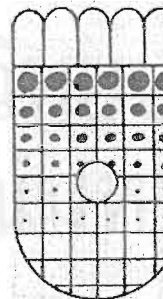
- เช่น
- รอยพระพุทธรบาทวัดเสด็จ จังหวัดกำแพงเพชร (สมัยสุโขทัย)
  - รอยพระพุทธรบาทวัดพระรูป จังหวัดสุพรรณบุรี (สมัยอยุธยา)

ภาพลายเส้นที่ 2.5 ภาพลายเส้นการจัดเรียงภาพมงคล 108 ประการ
เป็นวงกลมรอบจุดศูนย์กลาง โดยภูมิที่มีศักดิ์สูงอยู่วงรอบนอก

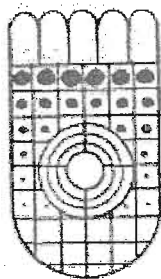
4. จัดเรียงภาพมงคลบรรจุในตารางเต็มฝ่าพระบาท กึ่งกลางระดับขรรจร โดยจัดเรียงภาพมงคลตามระดับความสูงต่ำในภูมิจักรวาล ภูมิที่มีศักดิ์สูงอยู่ด้านบนและลดหลั่นลงมาถึงสิ้นพระบาท การจัดเรียงภาพมงคลในลักษณะนี้เป็นที่นิยมมากที่สุดและสืบทอดมาจนถึงสมัยรัตน โกสินทร์

- เช่น
- รอยพระพุทธรูปบาทวิเศษวิเศษ จังหวัดสุโขทัย (สมัยสุโขทัย)
  - รอยพระพุทธรูปบาทบนฝ่าพระบาท ซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศโปรดฯ ให้จำลองส่งไปถวายพระเจ้ากัริศศิริราชสิงหะแห่งลังกา (สมัยอยุธยา)
  - รอยพระพุทธรูปบาท วัดพุทธไสยาสน์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (สมัยอยุธยา)
  - รอยพระพุทธรูปบาทพระพุทธรูปไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร (สมัยรัตน โกสินทร์)
  - รอยพระพุทธรูปบาทวัดอมรินทราราม กรุงเทพมหานคร (สมัยรัตน โกสินทร์)
  - รอยพระพุทธรูปบาทวัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร (สมัยรัตน โกสินทร์)
  - รอยพระพุทธรูปบาทวัดบางกะพ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม (สมัยรัตน โกสินทร์)
  - รอยพระพุทธรูปบาทวัดป่าโมก จังหวัดอ่างทอง (สมัยรัตน โกสินทร์)
  - รอยพระพุทธรูปบาทวัดพระงาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (สมัยรัตน โกสินทร์)

ภาพลายเส้นที่ 2.6 ภาพลายเส้นการจัดเรียงภาพมงคล 108 ประการ
บรรจุในตาราง โดยเรียงตามระดับความสูงต่ำในภูมิจักรวาล

5. จัดเรียงภาพมงคล ผสมผสานกันทั้งแบบตารางและแบบวงกลม
ได้แก่ รอยพระพุทธรูปบาทสมัยอยุธยาวิเศษ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

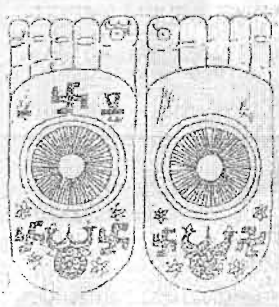
ภาพถ่ายเส้นที่ 2.7 ภาพถ่ายเส้นการจัดเรียงภาพมงคล 108 ประการ
แบบผสมผสานระหว่าง แบบตารางและแบบวงกลม

2.3 รอยพระพุทธรูปในต่างประเทศ

คติการนับถือบูชารอยพระพุทธรูปนั้น ได้ถือกำเนิดขึ้น ในประเทศอินเดียเช่นเดียวกับ พระพุทธศาสนา เมื่อพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่ไปยังอาณาจักรต่างๆ ในภูมิภาคแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และ อาณาจักรที่อยู่ใกล้เคียง อาณาจักรซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาเหล่านี้ก็รับเอาคติการนับถือบูชารอยพระพุทธรูป มาด้วย และยังคงมีความเลื่อมใสศรัทธาสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

นันทนา ชุติวังศ์ ได้ทำการศึกษาถึงรอยพระพุทธรูปในประเทศอินเดีย ประเทศศรีลังกา และ ประเทศพม่า ไว้ในหนังสือรอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์ ดังนี้

รอยพระพุทธรูปในประเทศอินเดีย

ภาพถ่ายเส้นที่ 2.8 ภาพถ่ายเส้นแสดงรอยพระพุทธรูปในประเทศอินเดีย
(ภาพจากหนังสือ รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์)

คติการบูชารอยพระพุทธรูปในอินเดีย น่าจะเริ่มต้นขึ้นแล้วในพุทธศตวรรษที่ 3 สมัยพระเจ้า อโศก โดยส่วนใหญ่แล้วจะทำเป็นรูปพระพุทธรูปในลักษณะที่นูนสูงขึ้นเพื่อเป็นรูปสัญลักษณ์สำหรับสักการ บูชาแทนพระพุทธรองค์ (อุเทสิกะเจดีย์) นอกจากนี้ยังมีรอยพระพุทธรูปในลักษณะที่เป็นรอยสักรีดเว้าลงไปโดย สมมุติเป็นรอยพระพุทธรูปที่พระพุทธรองค์ทรงประทับไว้ ความเชื่อในเรื่องรอยพระพุทธรูปที่พระพุทธรองค์ทรง ประทับไว้ปรากฏเป็นหลักฐานทางวรรณคดีที่เก่าที่สุดในปุณ โณวาทสูตร

ในอัฐกถาของสุตตปิฎกมัชฌมานิคาเย ซึ่งได้กล่าวถึงสถานที่ที่พระพุทธรองค์ทรงประทับรอย พระพุทธรูปไว้ 2 แห่ง ได้แก่

1. ผังแม่น้ำนัมมา (แม่น้ำนัมมาในปัจจุบัน)
2. ภูเขาสังพันธ์คีรี (ตั้งอยู่ระหว่างเมืองสุนาปรานตะกะ และเมืองสาเหตุมหาเขตในแคว้นพิหาร)

นอกจากนี้วรรณคดีสมัยหลังยังอ้างถึงอีกสถานที่แห่งหนึ่งที่ว่าพระพุทธรองค์ทรงประทับรอยพระพุทธรบาทไว้ได้แก่ โยนกปุระ (แคว้นคันธาระ) คติความเชื่อในรอยพระพุทธรบาทที่พระพุทธรองค์ทรงประทับไว้ นั้นยังปรากฏเป็นหลักฐานบันทึกของหลวงจีนฟาเหียนและเหียนจั้งซึ่งเป็นพระภิกษุจีนที่เข้ามาสืบพระศาสนาในอินเดียระหว่างพุทธศตวรรษที่ 10-12 กล่าวว่ามีกรบุชารอยเท้าที่เชื่อกันว่าเป็นรอยพระบาทของพระพุทธรเจ้า

รูปพระพุทธรบาทและรอยพระพุทธรบาท ในอินเดียที่ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นพระบาทคู่ในพุทธศตวรรษที่ 6 เริ่มพบการใช้รูปสัญลักษณ์อื่นๆ เช่น ธรรมจักร และเครื่องหมายตรีรัตน์ประกอบกับรูปพระพุทธรบาท ซึ่งมีความหมายเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธรองค์ และแกนกลางจักรวาล นอกจากนี้ในศิลปะอมราวดี ในแคว้นอานธรยังมีการทำรูปพระพุทธรบาทเป็นปูชนียวัตถุเพื่ออุทิศให้พุทธสถาน โดยนิยมประดิษฐานไว้บริเวณทางเข้าของสถูปสำคัญ

รูปสัญลักษณ์ในรอยพระพุทธรบาทจะมีสัญลักษณ์รูปธรรมจักรอยู่ตรงกลางฝ่าพระบาททั้ง 2 ข้าง ในสมัยต่อมาพุทธศตวรรษที่ 7-8 เริ่มปรากฏรูปร่างอื่น ๆ ประกอบ รูปพระพุทธรบาทเหล่านี้มักมีรูปร่างที่เป็นรูปเท้าธรรมชาติ

เช่น รูปสัตว์ลิกะ สัญลักษณ์ของความเป็นนิรันดร์

รูปตรีรัตน์ สัญลักษณ์มงคลในอินเดีย

รูปภัทรปิฐู (บัลลังก์ภัทรีย์) สัญลักษณ์แห่งอำนาจและยศศักดิ์

รูปดอกบัว สัญลักษณ์ของน้ำ ความอุดมสมบูรณ์ ความเจริญ ความบริสุทธิ์ เป็นต้น

ในสมัยต่อมาพุทธศตวรรษที่ 8-9 ปรากฏสัญลักษณ์ประกอบอยู่กับรูปพระพุทธรบาทมากขึ้น เช่นมี 8 อย่างตามคติมงคล 8 ที่นิยม ในอินเดียโบราณ บางครั้งมีมากกว่า 8 อย่างบรรจุอยู่เต็มทั้งฝ่าเท้า และนิ้วเท้า รูปพระพุทธรบาทเหล่านี้มักมีรูปร่างที่ไม่เป็นธรรมชาติกล่าวคือมีรูปร่างแบบเรขาคณิต สัญลักษณ์มงคลที่ปรากฏในรูปพระพุทธรบาท

เช่น คันฉ่อง หมายถึง การรู้แจ้ง

ขอช้าง หมายถึง อำนาจและยศศักดิ์ ซึ่งเป็นเครื่องหมายประจำพระมหากษัตริย์

เช่นเดียวกับภัทรปิฐู

ปลาตู้ หมายถึง ความอุดมสมบูรณ์ ความเจริญงอกงาม

ตรีรัตน์ เป็นเครื่องหมายมงคล

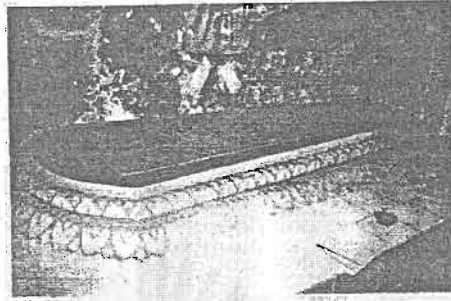
หม้อน้ำ หมายถึง ความเจริญ ความโชคดีอันไม่สิ้นสุด

ศรีวิศตะ เป็นสัญลักษณ์แทนพระองค์พระนางลักษมี เทวีแห่งโชคลาภ

วัชรมาน เป็นภาชนะบรรจุอาหารหรือเครื่องสังเวทหมายถึงความอุดมสมบูรณ์

คติการนับถือบูชารอยพระพุทธรบาทและรูปพระพุทธรบาทในอินเดียเริ่มเสื่อมความนิยมลงเมื่อมีคติการสร้างพระพุทธรูปขึ้น

รอยพระพุทธรูปในประเทศไทยลัทธิลังกา

ภาพที่ 2.4 ภาพรอยพระพุทธรูปในประเทศไทยลัทธิลังกา
(ภาพจากหนังสือ รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์)

คติการบูชารอยพระพุทธรูปในลังกามีกล่าวไว้ในพงศาวดารมทวาศว่า การบูชารอยพระพุทธรูปในลังกานั้นมีมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาลเมื่อพระพุทธองค์เสด็จมาประทับรอยพระพุทธรูปไว้บนเขาสุมณภู คติการบูชารอยพระพุทธรูปในลังกานั้นมีมาแน่ชัดตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 10 ซึ่งปรากฏเป็นหลักฐานในบันทึกของหลวงจีนฟาเหียนซึ่งเคยเดินทางมาลังกาขณะนั้นว่า เชื่อกันว่ามีรอยพระพุทธรูปที่พระพุทธเจ้าไว้ประทับไว้ 2 แห่งในเกาะลังกาได้แก่

1. เขาสุวรรณมาติก (พระสถูปรุวันวลี เมืองอนูราชปุระ)
2. เขาสุมนภู

รอยพระพุทธรูปที่เขาสุมนภูนี้นอกจากจะเป็นปูชนียสถานในพุทธศาสนาของลังกาแล้วยังเป็นศูนย์รวมความศรัทธาในทุกศาสนาเช่น จากบันทึกการเดินทางของสุไลมาน นักเดินเรือชาวอาหรับในพุทธศตวรรษที่ 14 ได้กล่าวถึงรอยเท้าศักดิ์สิทธิ์บนเขาสุมนภูว่าเป็นรอยเท้าอาดัมมนุษย์คนแรกของโลกตามความเชื่อในศาสนาอิสลาม หรือในศาสนาพราหมณ์ที่กล่าวว่าเป็นรอยพระบาทของพระศิวะ นอกจากนี้คริสตศาสนิกชนมีความเชื่อว่าเป็นรอยเท้าของนักบุญ โธมัส ผู้นำ คริสตศาสนาเข้าสู่อินเดีย และลังกา

รอยพระพุทธรูปที่เขาสุมนภูนี้จึงถือเป็นปูชนียสถานที่สำคัญและมีความศักดิ์สิทธิ์ของเกาะลังกา พุทธศาสนิกชน และกษัตริย์ในลังกาต่างเลื่อมใสศรัทธาในรอยพระพุทธรูปแห่งนี้เป็นอย่างมาก พระมหากษัตริย์เสด็จนมัสการและทำบุญอุทิศสิ่งของ สร้างเสนาสนะต่างๆ อำนาจความสะดวกแก่ผู้เข้าไปนมัสการ นอกจากนี้ยังมีวรรณคดีลังกาซึ่งพรรณนา สติคติความศักดิ์สิทธิ์และความงามของภูมิทัศน์บนเขาสุมนภู ทำให้รอยพระพุทธรูปแห่งนี้มีชื่อเสียง พระจุลศักราชและพระสมณทูตจากอาณาจักร ไกล่เสียงที่นับถือพระพุทธศาสนา เช่น สยาม พม่า ต่างก็เดินทางมานมัสการด้วยความเชื่อตามคติลังกาว่า รอยพระพุทธรูปแห่งนี้เป็นรอยที่พระพุทธองค์ทรงประทับไว้จริง ถือเป็นปริ โภคเจดีย์ รอยพระพุทธรูปที่เขาสุมนภูนี้มีชื่อเรียกเป็นสามัญว่า “ศรีบาท” หรือ “ศรีบาทลัญจน” โดยมีลักษณะเป็นรอยพระพุทธรูปที่เว้าลึกลงไปบนพื้นหินประมาณ 1-2 นิ้ว ความยาว 5 ฟุต 5 นิ้ว (ในจดหมายเหตุลาลูแบร์ ได้กล่าวถึงรอยพระพุทธรูปแห่งนี้ว่าเป็นรอยพระพุทธรูปเบื้องซ้าย)

รอยพระพุทธรูปในลังกาแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ รูปพระพุทธรูป และรอยพระพุทธรูปเดี่ยว

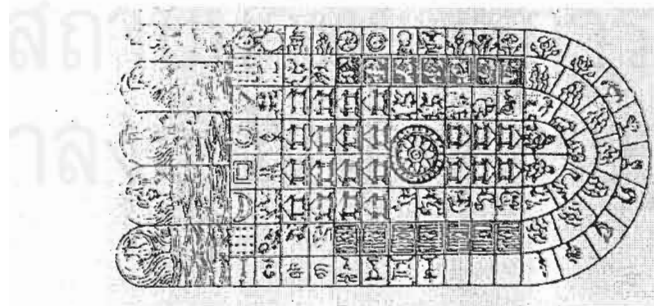
1. รูปพระพุทธรูป

มีลักษณะเป็นรูปสลักนูนขึ้นแบบที่เรียกว่า รูปพระพุทธรูป ซึ่งได้รับอิทธิพลจากคติการบูชา รอยพระพุทธรูปและศิลปะจากอินเดีย อันเป็นรูปสัญลักษณ์บูชาแทนองค์พระพุทธรูปเจ้าในลักษณะของ “อุเทสิกะเจติย” นอกจากนี้บางแห่งที่ทำเป็นรอยเว้าลงไปซึ่งพบน้อย รูปพระพุทธรูปนี้มักปรากฏเป็นซุคอยู่รอบฐานพระสถูปและรอบคันพระศรีมหาโพธิ์ โดยที่รูปพระพุทธรูปประกอบไปด้วยสัญลักษณ์มงคล เช่น ธรรมจักร ศรีรัตน สวัสดิกะ ซึ่งคล้ายกับรูปพระพุทธรูปในอินเดียรูปพระพุทธรูปเหล่านี้มีทั้งเป็นรูปร่างเท้าธรรมชาติแบบเท้านุษย์ และรูปร่างแบบเรขาคณิตรูปพระพุทธรูปในลังกาจะมีรูปร่างและการประดับที่เรียบง่ายกว่าอินเดีย มีการเพิ่มรายละเอียดของภาพมงคลที่เป็นคติของลังกานอง ภาพมงคลที่ปรากฏบนรูปพระบาท เช่น ธรรมจักร สวัสดิกะ เครื่องหมายแสดงถึงอำนาจและชัยชนะอันเป็นเครื่องหมายของกษัตริย์ เช่น แฉกมรี ธงชัย ขอส้าง ฉัตร พัดหางนกยูง เครื่องหมายแสดงถึงความเจริญ ความอุดมสมบูรณ์ เช่น หม้อน้ำ ปลา กุ้ง สรีวิคตะ เครื่องหมายแทนความสว่าง เช่น วัชระ เป็นต้น

2. รอยพระพุทธรูปเดี่ยว

มีลักษณะเป็นรูปสลักเว้าลึกลงในแผ่นหินหรือเป็นรอยขีดลงบนหิน โดยมากมีลักษณะเป็นรอยพระพุทธรูปเบื้องซ้าย รอยพระพุทธรูปเหล่านี้ประดิษฐานในอาคารเล็กๆ หรือห้องซึ่งเป็นสัดส่วนเฉพาะในเขตพุทธสถานซึ่งพบทั่วไปในเกาะลังกา การประดิษฐานรอยพระพุทธรูปประเภทนี้บางแห่งจะมีภาพจิตรกรรมแสดงเหตุการณ์ตอนพระพุทธองค์ประทับรอยพระพุทธรูปที่เขาสุมนกภูประกอบด้วยรอยพระพุทธรูป โดยเขียนภาพบนผนังอาคาร รอยพระพุทธรูปเหล่านี้เป็นรอยพระพุทธรูปที่จำลองรอยพระพุทธรูปที่เขาสุมนกภูจัดเป็นรอยพระพุทธรูปประเภท “บริ โภคเจติยจำลอง” เพื่อเป็นการถ่ายทอดความเป็นสิริมงคลและความศักดิ์สิทธิ์ไปยังสถานที่ต่างๆ

รอยพระพุทธรูปในประเทศพม่า

ภาพลายเส้นที่ 2.9 ภาพลายเส้นแสดงรอยพระพุทธรูปในประเทศพม่า (ภาพจากหนังสือ รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์)

ในประเทศพม่ามีความเชื่อกันว่าพระพุทธองค์ทรงประทับรอยพระพุทธรูปไว้ทั้งสิ้น 3 รอย ซึ่งจัดเป็น “บริ โภคเจติย” ได้แก่

1. บนภูเขาในเขตโบราณสถาน ชื่อ ะเวเสศตอปัจจุบันมีสถูปครอบอยู่
2. เชิงเขาริมลำธาร โดยมีลักษณะเป็นรอยเว้าลึกกลงไปในพื้นหินริมลำธาร ยาว 5 ฟุต 9 นิ้ว กว้าง 4 ฟุต 2 นิ้ว (รอยพระพุทธรูปทั้ง 2 รอยนี้เชื่อกันว่าเป็นรอยพระพุทธรูปเบื้องซ้ายซึ่งพระพุทธรูปองค์ประทับประทานแก่ฤๅษีและพญานาคที่ฝั่งแม่น้ำนัมมทา รอยพระพุทธรูปทั้ง 2 ดังกล่าวพบในสมัยพระเจ้าสาถุน (พ.ศ. 2172-2191) ใน พ.ศ.2181)
3. เกาะลังกา

รอยพระพุทธรูปในพม่าแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะคือ รูปพระพุทธรูปคู่และรอยพระพุทธรูปเดี่ยว

1. รูปพระพุทธรูปคู่

เป็นรูปแบบของรอยพระพุทธรูปในสมัยเริ่มแรกในพม่า หลักฐานที่เก่าแก่ที่สุดพบที่สถูปโลกะนันพะมีอายุอยู่ในสมัยพุกาม โดยมีลักษณะเป็นรูปพระพุทธรูปสลักบนแผ่นหินประดิษฐานเป็นคู่บนลานประทักษิณรอบสถูปใกล้ทางเข้าพุทธสถาน นอกจากนี้ยังปรากฏรูปพระพุทธรูปคู่ที่เป็นจิตรกรรม ซึ่งจะประดิษฐานบริเวณยอดโค้งได้ซุ้มประตูทางเข้าหรือเพดานห้องที่จะเข้าสู่ห้องซึ่งประดิษฐานพระพุทธรูปโดยประดิษฐานอยู่ที่ระนาบของเพดานเหนือศีรษะ ทั้งนี้มีเจตนาให้รูปพระพุทธรูปดังกล่าวนั้นเกิดอยู่เหนือเศียรเกล้า เป็นการเกิดทูนบูชาต่อบุชฌิณบุคคลตามธรรมเนียมโบราณและยังแสดงถึงความเป็นโลกุตตร รูปพระพุทธรูปประเภทนี้จัดเป็น “อุเทสิกะเจติย” โดยมีลักษณะรูปร่างแบบเรขาคณิต บรรจุด้วยรูปมงคล 108 ประการในฝ่าพระบาทซึ่งประกอบไปด้วย

มงคลที่เป็นสัญลักษณ์แห่งความเจริญความอุดมสมบูรณ์และ โชคลาภ

มงคลที่เป็นเครื่องประกอบบารมีของพระมหากษัตริย์

มงคลที่เป็นส่วนประกอบ ในภพภูมิจักรวาล

มงคลทั้ง 108 ประการเหล่านี้จัดเรียงเป็นตารางเต็มฝ่าพระบาททั้งสองข้าง โดยเริ่มต้นที่นิ้วโป้งตามแนวอนแล้วเวียนไปโดยรอบทำวงแคบเข้าหาจุดศูนย์กลาง คติการบูชารอยพระพุทธรูปและการสร้างรอยพระพุทธรูปเสื่อมลงไปเมื่อสิ้นสมัยพุกามเป็นราชธานี คติการบูชารอย พระพุทธรูปได้รับความนิยมขึ้นอีกครั้งหลังจากพระเจ้าสาถุน แห่งอังวะขึ้น ทรงพบรอยพระพุทธรูปที่ชะเวเสศตอใน พ.ศ.2181 หลังจากพระเจ้าทรงธรรม ทรงค้นพบรอยพระพุทธรูปที่เขาสุวรรณบรรต จังหวัดสระบุรี ไม่นาน (พ.ศ.2166)

2. รอยพระพุทธรูปเดี่ยว

นับแต่หลังจากมีการค้นพบรอยพระพุทธรูปที่ชะเวเสศตอซึ่งเชื่อว่าเป็นรอยพระพุทธรูปที่แม่น้ำนัมมทานที่ตามความเชื่อของพม่าโดยถือเป็นบริ โภคเจติย ได้มีการจำลองรอยพระพุทธรูปประเภทนี้ขึ้นในลักษณะเป็นรอยพระพุทธรูปแบบรอยเดี่ยว โดยทำเป็นรอยเว้าลึกกลงไปบนแผ่นหิน เป็นรอยพระพุทธรูปเบื้องซ้าย และมักมีรูปพญานาคขคอยู่โดยรอบรอยพระพุทธรูปแสดงถึงพญานาคที่พระพุทธรูปทรงประทานรอยพระพุทธรูปให้ไว้ บนฝ่าพระบาทประกอบด้วยภาพมงคล 108 ประการจัดเรียงเป็นแนวตารางตามแบบรอยพระพุทธรูปคู่ในสมัยพุกาม นอกจากนี้มีการจัดเรียงรูปมงคล 108 ประการในระบบใหม่กล่าวคือเรียงภาพมงคล 108 ประการ เป็นวงโดยรอบจุดศูนย์กลาง ซึ่งมีขนาดใหญ่เกือบเต็มฝ่าพระบาท รอยพระพุทธรูปประเภทนี้จัดเป็น “บริ โภคเจติยจำลอง”

2.4 รอยพระพุทธรูปในประเทศไทย

2.4.1 ความเป็นมาของรอยพระพุทธรูปในประเทศไทย

ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ได้รับเอาคติการบูชารอยพระพุทธรูปมาพร้อมๆ กับการรับนับถือพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะคติการบูชารอยพระพุทธรูปในคติของลังกา ซึ่งปรากฏหลักฐานคติการบูชารอยพระพุทธรูปมาอย่างน้อยตั้งแต่สมัยทวารวดีและยังคงมีสืบต่อมาในสมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะประเทศไทยถือเอาพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติมาแต่สมัยโบราณ พระมหากษัตริย์และพุทธศาสนิกชนต่างเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธรูปมาโดยตลอดทุกยุคสมัย ทำให้คติการนับถือบูชารอยพระพุทธรูป ตลอดจนการสร้างรอยพระพุทธรูปยังคงยั่งยืน สดวารถอยู่ในประเทศไทยตลอดมา นันทนา ชุตินวงศ์ ได้ทำการศึกษาไว้ในหนังสือ รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์ซึ่งรายละเอียดบางส่วนดังนี้

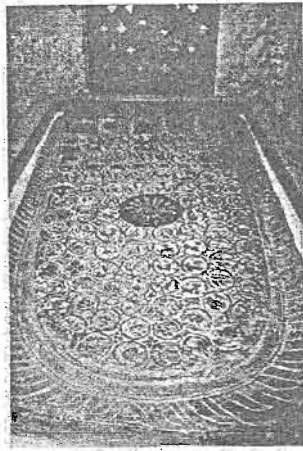
สมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 11-18)

ประเทศไทยมีคติการนับถือบูชารอยพระพุทธรูปและการสร้างรอยพระพุทธรูปมานับตั้งแต่สมัยทวารวดีซึ่งหลักฐาน รอยพระพุทธรูปที่สระมรกต อำเภอ โลกบิ๊ป จังหวัดปราจีนบุรี ซึ่งเชื่อว่าเป็นรอยพระพุทธรูปที่เก่าแก่ที่สุดที่พบในประเทศไทย (นันทนา ชุตินวงศ์, 2533: 38) รอยพระพุทธรูปแห่งนี้เป็นรอยพระพุทธรูปที่มีลักษณะเว้าลึกลงไปในพื้นที่ดินแลง มีรูปร่างแบบเท้านุษย์ธรรมชาติ ที่กลางฝ่าพระบาททั้ง 2 ข้างปรากฏภาพธรรมจักรสลักนูนประดับอยู่และปรากฏรอยบาทลึกเป็นรูปกากบาท อยู่ระหว่างรอยพระพุทธรูปทั้งคู่ รอยพระพุทธรูปที่อำเภอ โลกบิ๊ป แห่งนี้มีลักษณะคล้ายกับรอยพระพุทธรูปในสมัยแรกๆ ของอินเดีย กล่าวคือมักทำเป็นรอยพระพุทธรูปคู่ และมีรูปธรรมจักรอยู่กลางฝ่าพระบาททั้งสอง

ภาพที่ 2.5 ภาพรอยพระพุทธรูปสมัยทวารวดี ที่สระมรกต อำเภอ โลกบิ๊ป จังหวัดปราจีนบุรี

นอกจากรอยพระพุทธรูปที่อำเภอ โลกบิ๊ป จังหวัดปราจีนบุรีแห่งนี้แล้วยังปรากฏรอยพระพุทธรูปที่เขาคีสลัก อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรีซึ่งเชื่อว่าเป็นรอยพระพุทธรูปในสมัยทวารวดีซึ่งปรากฏภาพมงคล 108 ประการที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทย (มณฑลเศียร สุกฤษณ์, 2541: 109) รอยพระพุทธรูปมีลักษณะเป็นรอยพระพุทธรูปแบบรอยเดี่ยว สลักนูนขึ้นบนแผ่นหิน ปรากฏลวดลายมงคล 108 ประการโดยบรรจุอยู่ภายในรูปวงกลมเรียงกันเป็นแถว แถวละ 8 วง โดยมีระบบการจัดเรียงตามความสูงต่ำในภูมิจักรวาล ตรงกลางปรากฏภาพธรรมจักร

ภาพที่ 2.6 ภาพรอยพระพุทธบาทสมัยทวารวดี ที่เขาดีสลัก อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

รอยพระพุทธบาทในสมัยทวารวดีที่พบในประเทศไทยมี 2 ลักษณะ ได้แก่

1. รอยพระพุทธบาทคู่ มีรูปร่างแบบเท้าธรรมชาติดูเหมือนปรากฏเพียงธรรมจักรอยู่กลางฝ่าพระบาททั้งสอง ได้แก่ รอยพระพุทธบาทสี่พระมรกต อำเภอโคกปีบ จังหวัดปราจีนบุรี
2. รอยพระพุทธบาทเดี่ยว มีรูปร่างไม่เป็นธรรมชาติ ปรากฏธรรมจักรและภาพมงคล 108 ประการเต็มฝ่าพระบาท ได้แก่ รอยพระพุทธบาทสมัยทวารวดี ที่เขาดีสลัก อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

สมัยสุโขทัย (พุทธศตวรรษที่ 18-20)

คติการบูชารอยพระพุทธบาทเป็นที่นิยม และแพร่หลายเป็นอย่างมากในสมัยสุโขทัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งคติการบูชารอยพระพุทธบาทในคติของลังกานี้เนื่องมาจากสมัยสุโขทัยมีการรับพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ พระมหากษัตริย์และพุทธศาสนิกชนในสมัยสุโขทัยมีความเลื่อมใสศรัทธาในรอยพระพุทธบาทที่เขาสุมณภูในเกาะลังกาเป็นอย่างมากด้วยเชื่อถือเป็นบริโกทเจดีย์

ในรัชสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไท ได้โปรดเกล้าฯ ให้จำลองรอยพระพุทธบาทที่เขาสุมณภูจากลังกามาประดิษฐานไว้บนภูเขา 4 แห่ง ในอาณาจักรสุโขทัยซึ่งจัดเป็น “บริโกทเจดีย์จำลอง” ได้แก่

1. เขาพระบาท ทางทิศตะวันออกของเมืองศรีสัชนาลัย
ปัจจุบันรอยพระพุทธบาทประดิษฐานอยู่ที่วัดเชิงคีรี อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย
2. เขาสุมณภู ทางทิศตะวันออกของเมืองสุโขทัย (เขาพระบาทใหญ่)
ปัจจุบันรอยพระพุทธบาทประดิษฐานอยู่ที่ วัดตระพังทอง จังหวัดสุโขทัย
3. เขานางทอง เมืองบางพนาน (อำเภอพรานกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร)
ปัจจุบันรอยพระพุทธบาทตั้งแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร
4. เขาปากพระบาง (เขากบ อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์)
ปัจจุบันรอยพระพุทธบาทประดิษฐานบนยอดเขากบ อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์

ภาพที่ 2.7 ภาพรอยพระพุทธรูปบาทสมัอสุโขทัย วัดตระพังทอง จังหวัดสุโขทัย
(ภาพจากหนังสือ มณฑลพระพุทธรูปสระบุรี)

ภูเขา 2 แห่งในจำนวน ทั้ง 4 นั้นทรงพระราชทานนามภูเขาใหม่ว่า เขาสุมนภูฏ ตามชื่อเขาใน
ลังกาและปรากฏจารึกถึงประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธรูปทั้ง 4 แห่งดังนี้

จารึกหลักที่ 3 ศิลาจารึกนครชุม (พุทธศักราช 1900)

“พระบาทลัทธิขณะนั้น ไซ้พระยารรมิกราชให้ไปพิมพ์เอารอยดิน... พระเป็นเจ้าของเจ้าถึงสิงหลอัน
เหยียบเหนือจอมเขาสุมนภูฏบรรพต ประมาณเท่าใดเอามาพิมพ์ไว้จูงคนทั้งหลายแท้... อันหนึ่งประดิษฐานไว้ใน
เมืองศรีสัชชนาลัยเหนือจอมเขา...อันหนึ่งประดิษฐานไว้ ในเมืองศรีสัชชนาลัยเหนือจอมเขา...อันหนึ่ง
ประดิษฐานไว้ในเมืองสุโขทัยเหนือจอมเขาสุมนภูฏ อันหนึ่งประดิษฐานไว้ในเมืองบางพานเหนือจอมเขานางทอง
อันหนึ่งประดิษฐานไว้ในเหนือจอมเขาที่ปากพระบางจารึกก็ยังมีไว้ด้วยทุกแห่ง”

(ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 51-58)

จารึกหลักที่ 8 ศิลาจารึกเขาสุมนภูฏ (พุทธศักราช 1912)

“เขาอันนี้ชื่อสุมนภูฏบรรพต... เรียกชื่อคั้งอันเพื่อไปพิมพ์เอารอยดินพระพุทธรูปเจ้าเราอันเหยียบ
เหนือจอมเขาสุมนภูฏบรรพต... ในลังกาทวีปพื้นมาประดิษฐานไว้ในเหนือจอมเขาอันนี้แล้วให้คนทั้งหลายได้เห็น
รอยฝ่าตีนพระพุทธรูปเป็นเจ้าเรา มีลายอันได้ร้อยแปดสี่สอง ให้ผู้สังเกตและ... หิ้งหลายได้ไหว้นทำบูชา

(ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 1-9)

“คืบหนทางแต่เมืองสุโขทัยมาเจถึงจอมเขานี้งามหนักหนาแก่กม สองบอกหนทางข้อมตั้ง
กัลปพฤกษ์ ใ้ร่มยวลดอกไม้ตาม ได้เทียบประทีป เมาธูปหอมตระหลบทุกแห่งปลูกทรง ปลูกากทั้งสองปลากหนทาง
ข้อมเรียงชันหมากชันพลู บูชาพิลมะระบำเดินเล่นทุกฉัน... ด้วยเสียงอันสาธุการบูชาอีกครियाพาทยพิณฆ้องกลอง
เสียงคั้งตีพอคั้งคินจ๊กหล่มอันไซ้

(ด้านที่ 2 บรรทัดที่ 1-23)

“ข้อมนำคนทั้งหลายกระทำบุญธรรมบ่ขาดสักเมื่อ อยู่ในสองแควได้เจ็ดข้าวจึงนำพลมา มีทั้ง
ชาวสระหลวง สองแคว ปากยม พระบาง ชากังราว สุพรรณภาว นครพระชุม เมือง...เมืองพาน เมือง... เมืองราด
เมืองสะค้า เมืองลุมบาจาย เป็นบริวาร จึงขึ้นมานบพระบาทลัทธิขณะอันคนหากประดิษฐานแต่ก่อนเหนือจอมเขา
สุมนภูฏนี้ จึงจารจารึกอันนี้ไว้อีกโศค

(ด้านที่ 4 บรรทัดที่ 1-21)

นอกจากนี้ยังปรากฏรอยพระพุทธรูป ซึ่งจัดเป็นบริ โภคเจดีย์ในลักษณะดังกล่าว เช่น รอยพระพุทธรูปที่ ซึ่งปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่ วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร โดยมีจารึกกล่าวถึงประวัติ ของรอยพระพุทธรูปนี้ว่า สร้างโดยพระสิริสุเมธกรสังฆมานนถ ผู้เป็นศิษย์ของพระสิริสุเมธกรสังฆราช เพื่อจำลองรอยพระพุทธรูป จากเขาสุมนถ ในลังกาทวีป ในแผ่นดินพระธรรมราชาที่ 4 เมื่อวันพฤหัสบดีเดือน 6 ขึ้น 4 ค่ำ พระพุทธศักราช 1970 (บุญเลิศ เสนานนถ, 2542 : 251) รอยพระพุทธรูปนี้สมเด็จพระบวรราชเจ้า กรมพระราชวังบวร มหาศักดิ์พลเสพลย์ทรงอัญเชิญมาจาก จ.ชัยนาท เดิมประดิษฐานอยู่ที่วัดบวรสถานสุทธาวาสต่อมาได้ย้ายมาประดิษฐานที่วัดบวรนิเวศวิหาร

อย่างไรก็ตามนอกจากในสมัยสุโขทัยจะนิยมสร้างรอยพระพุทธรูปที่จัดเป็นบริ โภคเจดีย์จำลองแล้ว ยังปรากฏรอยพระพุทธรูป ซึ่งจัดเป็นอุเทติกะเจดีย์ด้วย

รอยพระพุทธรูปในสมัยสุโขทัยมีลักษณะเป็นทั้งรอยพระพุทธรูปเดี่ยวและรอยพระพุทธรูปคู่ โดยทำเป็นรอยเว้าลึกลงไป มีรูปร่างที่ไม่เป็นเท่าธรรมดา

การจัดสัญลักษณ์มงคล 108 ประการของรอยพระพุทธรูปในสมัยสุโขทัยมี 3 ลักษณะ ได้แก่

1. บรรจรูปร่างมงคล 108 ประการในตารางเต็มฝ่าพระบาท ตรงกลางประกอบด้วยธรรมจักร โดยการจัดเรียงรูปร่างมงคล 108 จะเริ่มจากนิ้วโป้งและเวียนตามแนวนอน ไปจนสุดความกว้างแล้วจึงวนเข้าหาจุดศูนย์กลาง ซึ่งเป็นตำแหน่งของภูมิที่มีศักดิ์สูง การจัดเรียงมงคลเช่นนี้คล้ายกันกับ รอยพระพุทธรูปในสมัยสุโขทัยของพม่า

เช่น - รอยพระพุทธรูปวัดตระพังทอง จังหวัดสุโขทัย

- รอยพระพุทธรูปวัดศรีโคมคำ จังหวัดพะเยา

2. จัดเรียงรูปสัญลักษณ์มงคล 108 ประการตามระดับสูง ต่ำในภูมิจักรวาลบรรจรูปร่างใน ตารางแสดงรูปพรหมโลก อันมีศักดิ์สูงที่สุดอยู่ตอนบนของฝ่าพระบาทและสัญลักษณ์มงคลอื่น ได้แก่ เครื่องสูง เครื่องราชูปโภคประกอบพระบารมีของพระจักรพรรดิ องค์ประกอบของจักรวาลและสัตว์ต่างๆ เรียงลำดับลดหลั่นกันลงมาจนถึงสันพระบาท การจัดเรียงภาพมงคลในลักษณะเช่นนี้ยังปรากฏในรอยพระพุทธรูปศิลปะล้านนา เช่น รอยพระพุทธรูปไม้ประดับมุก วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ แต่รอยพระพุทธรูปในศิลปะล้านนาจะไม่แบ่งภาพสัญลักษณ์มงคลออกเป็นตาราง การจัดเรียงมงคลในรูปแบบที่แสดงระดับสูงต่ำในภูมิจักรวาลนี้เป็นรูปแบบที่นิยมมากที่สุด และทำสืบต่อมาในสมัยอยุธยา จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์

เช่น - รอยพระพุทธรูปวัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย

3. จัดเรียงรูปสัญลักษณ์มงคล 108 ประการ เป็นวงกลมรอบจุดศูนย์กลาง โดยมีภูมิที่มีศักดิ์สูง ได้แก่พรหมโลกอยู่รอบจุดศูนย์กลาง ส่วนมงคลอื่นๆ เช่น เครื่องประกอบพระบารมีพระจักรพรรดิ และภาพสัตว์อยู่วงรอบนอก

เช่น - รอยพระพุทธรูป วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

นอกจากนี้ปรากฏการจัดรูปร่างมงคลเป็นวงกลม โดยมีเขาพระสุเมรุเป็นจุดศูนย์กลางของ วงกลม ถัดออกไปจึงเป็นองค์ประกอบของจักรวาล เครื่องประกอบพระบารมีพระจักรพรรดิ สัตว์ วงนอกสุดเป็นภูมิที่สูงที่สุด ได้แก่ พรหมโลก

เช่น - รอยพระพุทธรูปสำริด วัดเสด็จ จังหวัดกำแพงเพชร(ปัจจุบันตั้งแสดงอยู่ที่ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร)

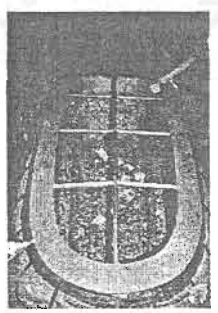
การจัดรูปแบบมณฑลในลักษณะเป็นวงรอบศูนย์กลางนี้เกิดขึ้นในครั้งหลังของพุทธ ศตวรรษที่ 20 และมีสี่บทยอดค่อไปยังสมัยอยุธยา นอกจากนี้ยังปรากฏที่บรอย พระพุทธรูปในพม่าช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 และ 23 ด้วย

สมัยอยุธยา (พุทธศตวรรษที่ 20 – พุทธศักราช 2310)

อยุธยารับเอาคติการบูชาพระพุทธรูปสืบเนื่องมาจากสมัยสุโขทัย และนอกจากนี้ยังมีการติดต่อสัมพันธ์กันทางพระพุทธศาสนากับลังกา ความเลื่อมใสศรัทธาในรอยพระพุทธรูปที่เขาสุมนนภู ในเกาะลังกายังคงมีอยู่ ดังปรากฏหลักฐานการเดินทาง ไปนมัสการรอยพระพุทธรูปแห่งนี้ของพระสงฆ์จากอยุธยา ซึ่งปรากฏทั้งหลักฐานจากพงศาวดารและจากภาพจิตรกรรมฝาผนัง เช่น จิตรกรรมฝาผนังค้ำหนักพระพุทธโฆษาจารย์ วัดบูร ไร่สุวรรณ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จนในพุทธศักราช 2149 ได้มีการค้นพบรอยพระพุทธรูปซึ่งเป็น 1 ในจำนวนทั้งสิ้น 5 แห่ง ตามคติของลังกาที่เขาสวรรณบรรพตในอาณาจักรอยุธยา ซึ่งตรงกับกับรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (พุทธศักราช 2145 –2171) ปรากฏความในพระราชพงศาวดารดังนี้

“ลศักราช 968 ปีมะเมียอัฐศก ทรงพระกรุณาให้พุนดินหน้าพระวิหารกลับไปไว้เป็นที่สำหรับ ถวายพระเพลิง ในปีนั้นเมืองสระบุรีบอกมาว่า พราณบุญพบรอยเท้าอันใหญ่บนไหล่เขา เห็นประหลาด สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงตีพระทัย เสด็จด้วยเรือพระที่นั่งชัยพยุหยาตราพร้อมด้วยเรือท้าวพระยาสามนตราชดา โดยชลมารคณทีธารประทับท่าเรือ รุ่งขึ้นเสด็จทรงพระที่นั่งสุวรรณปฤษฎางค์พร้อมด้วยคเชนทเสนาจนิกกรเป็นอันมาก

ครั้งนั้นยังมี ได้มีทางสถลมารค พราณบุญเป็นมัลกเทศก้านาลัดคัคคง ไปถึงเชิงเขา สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตรัสทอดพระเนตรเห็นเห็นว่า เป็นรอยพระบรมพุทธรูปมีลายลักษณะกัจจกร ประกอบด้วย อัญมณีรัตนมัทต หอมกลร้อยแปดประการสมด้วยพระบาลีแล้ว ดื่อกกับเมืองลังกาบอกเข้ามาว่า กรุงศรีอยุธยา มีรอยพระพุทธรูปอยู่เหนือยอดเขาสวรรณบรรพต ก็ทรงพระโสมนัสปริดาปราโมทย์ ถวายทศนักษเหนือพระอุตมางคศิริโรดมด้วย เบ็ญจางคประดิษฐ์เป็นหลายครา กระทำนมัสการสักการบูชาด้วยรูปเทียนสุคันธธระสนับมิได้...”

ภาพที่ 2.8 ภาพรอยพระพุทธรูปสมัยอยุธยา วัดพระพุทธรูปราชรวมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

รอยพระพุทธรูปที่เขาสุวรรณบรรพต (เขาสัจจพันธ์คีรีตามตำนาน) จังหวัดสระบุรีแห่งนี้ นับเป็นรอยพระพุทธรูปที่มีความสำคัญที่สุด เป็นเอกเหนือกว่ารอยพระพุทธรูปใดๆ ในประเทศไทย เป็นที่เคารพสักการะ เลื่อมใสของพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนิกชนมาโดยตลอดทุกยุคสมัยด้วยเชื่อกันว่าเป็น “บริโภคเจดีย์” คติการบูชารอยพระพุทธรูปในสมัยอยุธยาได้แพร่หลายขึ้นอย่างมาก มีการจำลองรอยพระพุทธรูปที่เขาสุวรรณบรรพตซึ่งจัดเป็น “บริโภคเจดีย์จำลอง” ขึ้นเช่นในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชโปรดฯ ให้ส่งรูปจำลองของรอยพระพุทธรูปแห่งนี้ ไปถวายพระเจ้ากิริสศรีราชสิงหะ แห่งลังกาเป็นต้น อย่างไรก็ตามก็ยังปรากฏรอยพระพุทธรูปซึ่งจัดเป็น “อุเทสิกะเจดีย์” ด้วย

รอยพระพุทธรูปในสมัยอยุธยาที่มีรูปแบบลักษณะและการจัดเรียงภาพมงคล 108 ประการที่ได้รับอิทธิพลมาจากสมัยสุโขทัย แต่รอยพระพุทธรูปในสมัยอยุธยาจะเป็นแบบรอยเดี่ยว มีรูปร่างที่ไม่เป็นรูปเท้าธรรมชาติ รอยพระพุทธรูปในสมัยอยุธยามีการจัดเรียงมงคลใน 3 ลักษณะ ได้แก่

1. บรรจुरुูปมงคล 108 ประการลงในตาราง โดยแสดงระดับสูงต่ำในภูมิจักรวาล เช่น ในสมัยสุโขทัย การจัดรูปมงคลในลักษณะนี้นิยมมากในสมัยอยุธยาตอนปลาย

เช่น - รอยพระพุทธรูปบนกำแพงพระธาตุ ที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงส่งไปถวายพระเจ้ากิริสศรีราชสิงหะ แห่งลังกา

- รอยพระพุทธรูป วัดพุทไธสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

- รอยพระพุทธรูป วัดพระแท่นดงรัง จังหวัดกาญจนบุรี

2. จัดเรียงรูปสัญลักษณ์มงคล 108 ประการเป็นวงกลมรอบจุดศูนย์กลาง โดยแบ่งเป็นแสดงรูปพรหมโลกอันเป็นภูมิสูงอยู่รอบศูนย์กลางวงใน

เช่น - รอยพระพุทธรูปวัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

แสดงรูปพรหมโลกอันเป็นภูมิสูงอยู่นอกสุด

เช่น - รอยพระพุทธรูปไม้ วัดพระรูป จังหวัดสุพรรณบุรี

4. จัดเรียงรูปสัญลักษณ์มงคล 108 ประการ ผสมผสานกันทั้งแบบตาราง และแบบวงกลม

เช่น - รอยพระพุทธรูปวัดวรโพธิ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

สมัยรัตนโกสินทร์ (พุทธศักราช 2325 - ปัจจุบัน)

ในสมัยรัตนโกสินทร์ยังคงสืบทอดคติการนับถือบูชารอยพระพุทธรูปมาจากสมัยอยุธยา พุทธศาสนิกชนยังคงมีความศรัทธาเลื่อมใสในรอยพระพุทธรูปที่เขาสุวรรณบรรพต จังหวัดสระบุรีเป็นอย่างมาก ถึงกับมีความเชื่อกันว่า ผู้ใดได้ไปนมัสการรอยพระพุทธรูปแห่งนี้ถึง 3 ครั้ง 7 ครั้ง เมื่อถึงแก่กรรมไปจะได้อัปสวรรค์ ในสมัยรัตนโกสินทร์นี้ได้เกิดความนิยมในการจำลองรอยพระพุทธรูปที่เขาสุวรรณบรรพตนี้เป็นอย่างมาก ซึ่งจัดเป็น “บริโภคเจดีย์จำลอง” ในขณะที่เดียวกันก็มี รอยพระพุทธรูปที่เป็น “อุเทสิกะเจดีย์” ด้วย

รูปแบบและการจัดเรียงภาพสัญลักษณ์มงคล 108 ประการในสมัยรัตนโกสินทร์นี้โดยมากมักจัดเรียงภาพมงคลในระบอบตารางซึ่งแสดงความสูงต่ำในภูมิจักรวาล โดยมีลักษณะเป็นรอยพระพุทธรูปแบบรอยเดี่ยวซึ่งมีรูปร่างที่ไม่เป็นลักษณะเท้าธรรมชาติ

เช่น - รอยพระพุทธรูปบาท วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร

- รอยพระพุทธรูปบาท วัดโปรดกษेत्रฐาราม จังหวัดสมุทรปราการ

นอกจากนี้ยังปรากฏ การจัดเรียงภาพมงคลในระบบตารางแบบเวียนเข้าหาจุดศูนย์กลาง โดยมีภูมิที่มีศักดิ์สูงอยู่โดยรอบศูนย์กลาง ซึ่งพบตัวอย่างน้อยมาก

เช่น - รอยพระพุทธรูปบาทวัดศรีจินดาวัฒนาราม จังหวัดสมุทรสงคราม

ภาพที่ 2.9 ภาพรอยพระพุทธรูปบาทสมัยรัตนโกสินทร์ วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร

นอกจากรอยพระพุทธรูปบาทในรูปแบบดังกล่าวแล้วยังปรากฏรอยพระพุทธรูปบาทแบบ 4 รอย ซึ่งเป็นที่นิยมมากในสมัยรัตนโกสินทร์ และพบรอยพระพุทธรูปบาทในลักษณะนี้เป็นส่วนใหญ่ รอยพระพุทธรูปบาท 4 รอยนี้มีลักษณะเป็นรอยพระพุทธรูปบาทแบบรอยเดี่ยวซ้อนกัน 4 รอย ซึ่งมีความหมายถึงการประทับรอยพระพุทธรูปบาทของอดีตพระพุทธเจ้า และพระพุทธเจ้าในภัทรกัลป์ ได้แก่

1. พระกกุสันธพุทธเจ้า
2. พระโกนาคมพุทธเจ้า
3. พระกัสสปพุทธเจ้า
4. พระโคตมพุทธเจ้า (พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน)

คติการทำรอยพระพุทธรูปบาทเป็น 4 รอยนี้เป็นคติที่นิยมทำกันในอาณาจักรล้านนาทางภาคเหนือของไทย เช่น รอยพระพุทธรูปบาทวัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ การที่ในสมัยรัตนโกสินทร์นิยมทำรอยพระพุทธรูปบาท 4 รอยนั้น อาจเป็นเพราะในสมัยรัตนโกสินทร์ค่อนข้างเชื่อว่า โยนกปุระซึ่งเป็นประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทที่เป็นบริโกลเจดีย์ อยู่ทางภาคเหนือของประเทศไทย ดังปรากฏหลักฐานที่แสดงถึงคติความเชื่อนี้จากภาพจิตรกรรมลายรดน้ำบนตู้พระธรรมในสมัย รัตนโกสินทร์ (ตู้พระธรรมเลขที่ กท. 14 หอสมุดวชิรญาณ) ซึ่งแสดงรอยพระพุทธรูปบาทที่ถือว่าเป็นบริโกลเจดีย์ทั้ง 5 แห่งตามคติของลังกา โดยแสดงรอยที่ปรากฏทางเหนือ ด้านบนของภาพเป็นรอยพระพุทธรูปบาท 4 รอย ซึ่งหมายถึงรอยพระพุทธรูปบาทที่โยนกปุระ รอยพระพุทธรูปบาท 4 รอยในสมัย รัตนโกสินทร์นี้ปรากฏทั้งกับรอยพระพุทธรูปบาทที่เป็น “บริโกลเจดีย์จำลอง” และรอย พระพุทธรูปบาทที่เป็น “อุเทสิกะเจดีย์”

รอยพระพุทธรูป 4 รอยที่ปรากฏกับรอยพระพุทธรูปที่เป็น “บริ โภคเจดีย์จำลอง”

- เช่น - รอยพระพุทธรูป วัดคอมรินทราราม กรุงเทพมหานคร
- รอยพระพุทธรูป วัดทองนพคุณ กรุงเทพมหานคร
- รอยพระพุทธรูป วัดบางกะพ้อม จังหวัด สมุทรสงคราม
- รอยพระพุทธรูป วัดคู่สนามจันทร์ จังหวัด สมุทรสงคราม
- รอยพระพุทธรูป วัดปากน้ำ จังหวัด สมุทรสงคราม

รอยพระพุทธรูป 4 รอยที่ปรากฏกับรอยพระพุทธรูปที่เป็น “อุเทสิกะเจดีย์”

- เช่น - รอยพระพุทธรูป วัดป่าโมก จังหวัดอ่างทอง
- รอยพระพุทธรูป วัดอัมพวันเจติยาราม จังหวัดสมุทรสงคราม
- รอยพระพุทธรูป วัดเขายี่สาร จังหวัดสมุทรสงคราม

ภาพที่ 2.10 ภาพรอยพระพุทธรูป 4 รอยสมัยรัตนโกสินทร์ วัดคอมรินทราราม กรุงเทพมหานคร

2.4.2 ลักษณะของรอยพระพุทธรูป

รอยพระพุทธรูปที่ปรากฏในประเทศไทยมีประวัติความเป็นมาที่เก่าแก่ถึงสมัยทวารวดี และยังมีการสร้างรอยพระพุทธรูปสืบทอดต่อมาทุกยุคสมัยจนถึงปัจจุบัน ด้วยลักษณะที่มีความหลากหลาย

ลักษณะของรอยพระพุทธรูปที่ปรากฏในประเทศไทยสามารถพิจารณาออกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ พิจารณาจำแนกตามลักษณะทางศิลปกรรม และพิจารณาจำแนกตามวัสดุ

1. จำแนกตามลักษณะทางศิลปกรรม

การจำแนกลักษณะของรอยพระพุทธรูปตามลักษณะทางศิลปกรรมสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่ รอยพระพุทธรูปที่มีลักษณะเป็น 2 มิติ และรอยพระพุทธรูปที่มีลักษณะเป็น 3 มิติ

1.1 รอยพระพุทธรูปที่มีลักษณะเป็น 2 มิติ

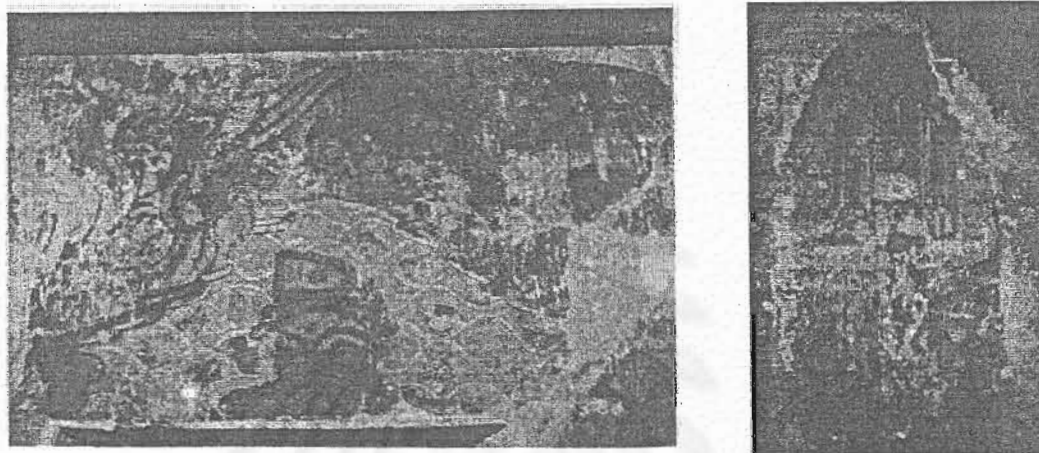
คือ รอยพระพุทธรูปที่มีพื้นผิวที่เป็นระนาบเดียวกันเรียบเสมอกัน โดยตลอด ได้แก่

● รอยพระพุทธรูปที่เป็นงานจิตรกรรมฝาผนัง

ภาพจิตรกรรมฝาผนังซึ่งเป็นภาพรอยพระพุทธรูปนี้มักเขียนเป็นภาพรอยพระพุทธรูปที่เป็น บริ โภคเจดีย์ซึ่งปรากฏในสถานที่ต่างๆ โดยมักจะเขียนแสดงรอยพระพุทธรูปที่เขาสุวรรณบรรพต

จังหวัดสระบุรี หรือรอยพระพุทธรูปที่เขาสุมนภูฏในเกาะลังกา และมีก็จะแทรกถึงการเล่าเรื่องการเดินทางไปนมัสการรอยพระพุทธรูป วัฒนธรรม ประเพณี สถาปัตยกรรม และปูชนียสถานใกล้เคียงที่มีความเกี่ยวข้อง เช่น

- จิตรกรรมภาพรอยพระพุทธรูป ภายในค้ำหนักพระพุทธรูป โฆษาจารย์ วัดพุทธไสสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นภาพจิตรกรรมในสมัยอยุธยาแสดงถึงรอยพระพุทธรูปที่เป็นบริ โภคเจดีย์ และเล่าเรื่องการเดินทางไปนมัสการรอยพระพุทธรูปที่เขาสุมนภูฏ ในเกาะลังกาของคณะสงฆ์ไทยในสมัยอยุธยา

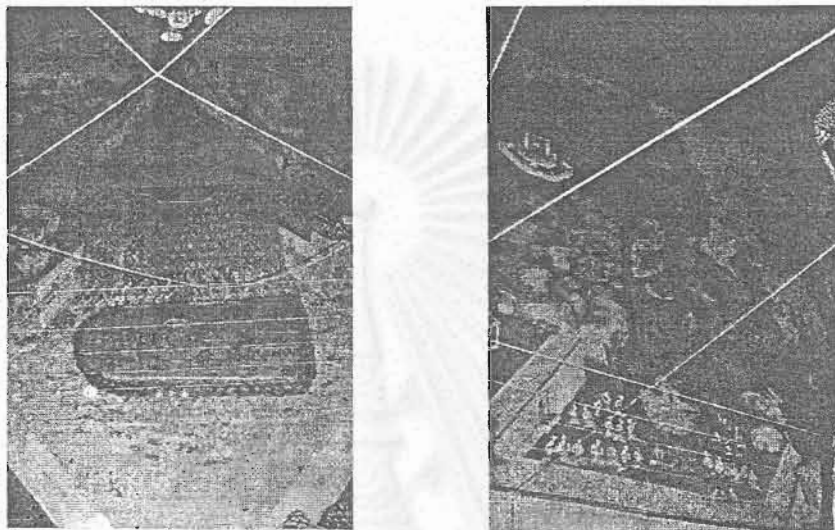
ภาพที่ 2.11 จิตรกรรมฝาผนัง ภาพรอยพระพุทธรูป ที่ค้ำหนักพระพุทธรูป โฆษาจารย์ วัดพุทธไสสวรรย์จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ภาพจากหนังสือ มณฑลพระพุทธรูป สระบุรี)

- จิตรกรรมภาพรอยพระพุทธรูป ภายในพระอุโบสถ วัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี เป็นภาพจิตรกรรม ในสมัยอยุธยาโดยอาจเขียนแสดงรอยพระพุทธรูปที่เขา สุมนภูฏ ในเกาะลังกาและรอยพระพุทธรูปที่เขาสุวรรณบรรพต จังหวัดสระบุรี โดยเขียนไว้เหนือซุ้มประตู ที่ผนังภายในด้านสกัดหลังพระประธาน

ภาพที่ 2.12 จิตรกรรมฝาผนัง ภาพรอยพระพุทธรูป ที่พระอุโบสถ วัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี (ภาพจากหนังสือ จิตรกรรมฝาผนังวัดเกาะแก้วสุทธาราม)

- จิตรกรรมภาพรอยพระพุทธรูป ภายในพระอุโบสถวัดกอก กรุงเทพมหานคร เป็นภาพจิตรกรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ แสดงรอยพระพุทธรูปที่เขาสวรรณบรรพต จังหวัดสระบุรี โดยเขียนไว้ที่ผนังภายในด้านสกัดทางหน้าพระประธาน เป็นภาพรอยพระพุทธรูปขนาดใหญ่ประดิษฐานภายในพระมณฑป พร้อมกันนี้ที่ผนังด้านสกัดฝั่งตรงข้ามเขียนเป็นภาพพระพุทธรูปขนาดใหญ่ซึ่งถือเป็นปูชนียสถานที่เป็นบริโศกเจดีย์ซึ่งอยู่ใกล้เคียงกัน

ภาพที่ 2.13 จิตรกรรมฝาผนัง ภาพรอยพระพุทธรูป และพระพุทธรูปที่ผนังภายในพระอุโบสถวัดกอก กรุงเทพมหานคร

- จิตรกรรมภาพรอยพระพุทธรูป ผนังหน้าพระธาตุ จังหวัดนครราชสีมา เป็นภาพจิตรกรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ แสดงรอยพระพุทธรูปที่เขาสวรรณบรรพต จังหวัดสระบุรี ประดิษฐานอยู่ภายในพระมณฑป เป็นต้น

- จิตรกรรมภาพรอยพระพุทธรูป ภายในพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร โดยเขียนร่วมกับการไถรภูมิที่ผนังภายใน ด้านสกัด หลังองค์พระพุทธรูป

● รอยพระพุทธรูปที่เป็นงานจิตรกรรมลายรดน้ำ

- รอยพระพุทธรูปที่เป็นงานจิตรกรรมลายรดน้ำมักทำจากวัสดุที่เป็นไม้
- เช่น
- รอยพระพุทธรูปวัดศรีจันทน์พัฒนาราม จังหวัดสมุทรสงคราม
  - รอยพระพุทธรูปวัดถนนสุทธาราม จังหวัดอ่างทอง

ภาพที่ 2.14 รอยพระพุทธรูปวัดศรีจันทน์พัฒนาราม จังหวัดสมุทรสงคราม

นอกจากนี้ภาพรอยพระพุทธบาทที่เป็นจิตรกรรมลายรดน้ำยังปรากฏบนตู้พระธรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ เช่น

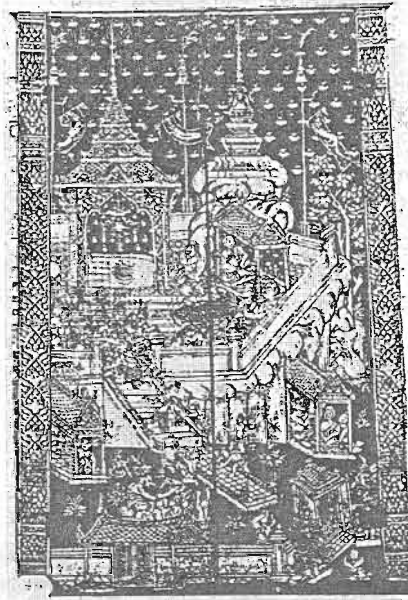
- จิตรกรรมภาพรอยพระพุทธบาท บนตู้พระธรรมเลขที่ กท.14 แสดงภาพรอยพระพุทธบาทซึ่งถือว่าเป็นบริโลกเจดีย์ทั้ง 5 แห่ง ประดิษฐานอยู่ภายในบุษบกใน ภูมิภาคต่างๆ กัน เช่น บนภูเขา ริมแม่น้ำ เป็นต้น แวดล้อมด้วยเหล่าเทวดา นกสิทธุ์ ที่กระถันมัสการ

ภาพที่ 2.15 จิตรกรรมลายรดน้ำ ภาพรอยพระพุทธบาท บนตู้พระธรรมเลขที่ กท.14
(ภาพจากหนังสือ ตู้ลายทอง)

- จิตรกรรมภาพรอยพระพุทธบาทบนตู้พระธรรมเลขที่ กท. 79.2 แสดงภาพรอยพระพุทธบาทที่เขาสวรรณบรรพต จังหวัดสระบุรี ประดิษฐานอยู่ภายในพระมณฑป แสดงภูมิประเทศโดยรอบและการเดินทางไปนมัสการรอยพระพุทธบาท

- จิตรกรรมภาพรอยพระพุทธบาทบนตู้พระธรรมเลขที่ กท. 78 แสดงภาพรอยพระพุทธบาทที่เขาสวรรณบรรพต จังหวัดสระบุรี ประดิษฐานอยู่ภายในพระมณฑป ซึ่งตั้งอยู่บนภูเขา และองค์ประกอบต่างๆ ตลอดจนสภาพภูมิประเทศที่ปรากฏที่วัดพระพุทธบาท ราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี เช่น พระเจดีย์ พระคันธกุฎี กำแพงแก้ว บัน ไคนาค หอระฆัง กุฏิอุปัชฌาย์พระสังฆพัทธ์คาบส และยักษ์ทวารบาล เป็นต้น นอกจากนี้ยังแสดงถึงวัฒนธรรมและประเพณีอันเนื่องในการนมัสการรอยพระพุทธบาท เช่น การย่ำระฆัง การ ไพรยทาน เป็นต้น

ภาพที่ 2.16 จิตรกรรมลายรดน้ำ ภาพรอยพระพุทธบาท บนตู้พระธรรมเลขที่ กท.78

● รอยพระพุทธบาทที่เป็นงานจิตรกรรมบน ผ้าพระบฏ

พระบฏ มาจากภาษาบาลีว่า ปฏ (ปะ-ฏะ) หมายถึง แผ่นผ้าหรือผืนผ้าที่เขียนเป็นรูปของ พระพุทธเจ้าหรือเรื่องในอดีตของพระพุทธเจ้า เช่น ภาพทศชาติ มหาชาติ ชาดก พระพุทธบาท เป็นต้น โดยมี ลักษณะเป็นผ้าย้อมทั้งช่วงบนและช่วงล่างโดยเว้นช่องเพื่อสอดไม้ยาวไว้ผูก โยงเชือกห้อยหรือแขวนได้ ผ้าที่นำมาเขียนภาพพระบฏแต่เดิมใช้ผ้าที่ผู้ตายใช้สอยประจำหรือผ้าที่ผู้ตายรักชอบมาก หรือผ้าขาวสำหรับคลุมหีบศพ โดยเชื่อว่าเป็นการอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตาย

ภาพพระพุทธบาทก็เป็นภาพหนึ่งที่นิยมเขียนลงบนผ้าพระบฏ ดังปรากฏหลักฐานที่เก่าแก่ถึง สมัยอยุธยา ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่บรมโกศ ซึ่ง โปรดเกล้าฯ ให้จำลองภาพรอยพระพุทธบาทที่เขาสวรรณบรรพต จังหวัดสระบุรี ลงบนผ้าพระบฏ ไปถวายพระเจ้ากัรติศรัราชสิงหะแห่งราชอาณาจักรแลนดี ลังกา (Culavamsa, 1973:295) ซึ่งจัดเป็น “บริโศกเจดีย์จำลอง” นอกจากนี้ยังปรากฏภาพรอยพระพุทธบาทบนผ้าพระบฏที่วัดมหาธาตุ จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งจัดเป็นประเภท “อุเทสิกะเจดีย์” ความนิยมในการเขียนภาพรอยพระพุทธบาทบนผ้าพระบฏนี้ยังคงสืบเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์

ภาพที่ 2.17 จิตรกรรมบนผ้าพระบฏ ภาพรอยพระพุทธบาทที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศโปรดฯ ให้จำลองส่งไปถวาย

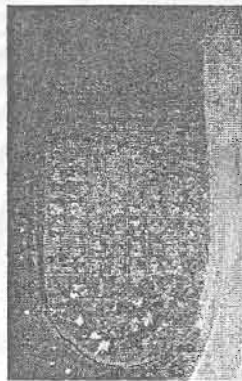
พระเจ้ากัรติศรัราชสิงหะ แห่งราชอาณาจักรแลนดี ลังกา

(ภาพจากหนังสือ รอยพระพุทธบาทในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์)

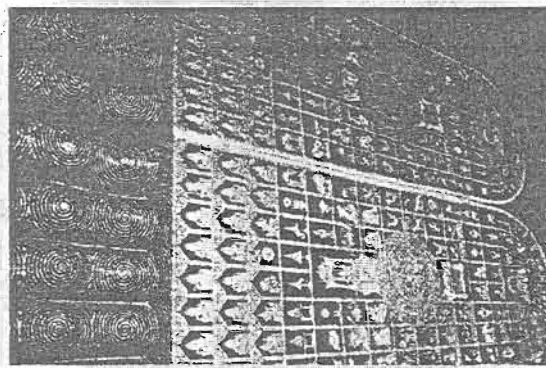
● รอยพระพุทธรบาทที่เป็นงานประณีตศิลป์ประดับมุก

โดยประดับมุกเป็นภาพสัญลักษณ์มงคล 108 ประการ

- เช่น - รอยพระพุทธรบาทในศิลปะล้านนา วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่
- รอยพระพุทธรบาท วัดพระแท่นดงรัง จังหวัดกาญจนบุรี
- รอยพระพุทธรบาท วัดบางกะพ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม
- รอยพระพุทธรบาท ซึ่งประดิษฐานอยู่ร่วมกับพระพุทธรไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร
- รอยพระพุทธรบาท ซึ่งประดิษฐานอยู่ร่วมกับพระพุทธรไสยาสน์ วัดราชโอรสาราม กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 2.18 รอยพระพุทธรบาทประดับมุก วัดบางกะพ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

ภาพที่ 2.19 รอยพระพุทธรบาทประดับมุก ซึ่งประดิษฐานร่วมกับพระพุทธรไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร

1.2 รอยพระพุทธรบาทที่มีลักษณะเป็น 3 มิติ

คือรอยพระพุทธรบาทที่มีพื้นผิวที่ลึกลงต่างระนาบ หรือนูนขึ้นเป็นลวดลายสัญลักษณ์มงคล 108 ประการ ได้แก่

● รอยพระพุทธรบาทที่มีลักษณะเป็นร่องลึกแบบปฏิมากรรมคิดที่

โดยมักพบรอยพระพุทธรบาทที่ปรากฏเป็นรอยลงบนพื้นหินในธรรมชาติ บนเขา

- เช่น - รอยพระพุทธรบาท สระมรกต จังหวัดปราจีนบุรี

- รอยพระพุทธรูปบาท วัดพระพุทธรูปบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี
- รอยพระพุทธรูปบาท เขาลม วัดพระพุทธรูป จังหวัดสระบุรี
- รอยพระพุทธรูปบาท เขาลูกช้าง วัดเขาลูกช้าง จังหวัดเพชรบุรี
- รอยพระพุทธรูปบาท เขาสามยอด จังหวัดลพบุรี

ภาพที่ 2.20 รอยพระพุทธรูปบาทเขาลม วัดพระพุทธรูป จังหวัดสระบุรี

● รอยพระพุทธรูปบาทที่มีลักษณะเป็นปฏิมากรรมร่องลึกแบบลายเส้น

คือรอยพระพุทธรูปบาทที่ทำภาพลักษณะมีมงคล 108 ประการ เป็นร่องลายเส้นที่ลึกลงจากพื้นผิว รอยพระพุทธรูปบาท

- เช่น - รอยพระพุทธรูปบาท วัดเสด็จ จังหวัดกำแพงเพชร
- รอยพระพุทธรูปบาท วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร
  - รอยพระพุทธรูปบาท วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 2.21 รอยพระพุทธรูปบาท วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร

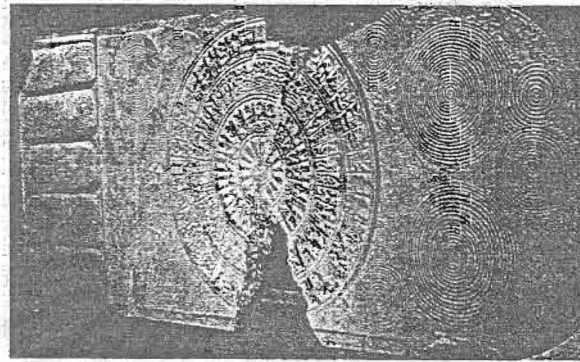
● รอยพระพุทธรูปบาทที่มีลักษณะเป็นปฏิมากรรมแบบนูนต่ำ

คือรอยพระพุทธรูปบาทที่ทำภาพสัญลักษณ์มงคล 108 ประการนูนสูงขึ้นจากพื้นผิวรอยพระพุทธรูปบาทซึ่งรอยพระพุทธรูปบาทส่วนใหญ่จะเป็นในลักษณะดังกล่าวนี้

- เช่น - รอยพระพุทธรูปบาท เขาดีสลัก จังหวัดสุพรรณบุรี
- รอยพระพุทธรูปบาท วัดพุทธไสสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
  - รอยพระพุทธรูปบาท วัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

- รอยพระพุทธรบาท วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร
- รอยพระพุทธรบาท วัดอมรินทราราม กรุงเทพมหานคร
- รอยพระพุทธรบาท วัดบางกะพ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม
- รอยพระพุทธรบาท วัดพระรูป จังหวัดสุพรรณบุรี
- รอยพระพุทธรบาท วัดป่าโมก จังหวัดอ่างทอง

ภาพที่ 2.22 รอยพระพุทธรบาท วัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยาปัจจุบันตั้งแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร (ภาพจากหนังสือ รอยพระพุทธรบาทในศิลปะเอเชียใต้ และเอเชียอาคเนย์)

2. จำแนกตามวัสดุ

ได้แก่

• รอยพระพุทธรบาทที่สลักจากหิน

รอยพระพุทธรบาทที่สลักจากหินมีทั้งที่สลักบนหินซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของภูเขา (โบราณสถาน) และรอยพระพุทธรบาทที่สลักจากหินในลักษณะลอยตัว (โบราณวัตถุ) รอยพระพุทธรบาทที่สลักจากหินนี้ถือเป็นวัสดุชนิดแรกที่น่ามาสร้างรอยพระพุทธรบาท เช่น

สลักบนหินหรือหินภูเขาในลักษณะติดกับที่

รอยพระพุทธรบาท สระมรกต จังหวัดปราจีนบุรี

รอยพระพุทธรบาท วัดพระพุทธรบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

รอยพระพุทธรบาท เขาลม วัดพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี

รอยพระพุทธรบาท เขาลูกช้าง วัดเขาลูกช้าง จังหวัดเพชรบุรี

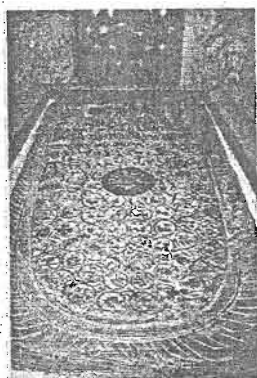
รอยพระพุทธรบาท เขาสามยอด จังหวัดลพบุรี

หินสลักลอยตัว

รอยพระพุทธรบาท เขาคีสลัก จังหวัดสุพรรณบุรี

รอยพระพุทธรบาท วัดตระพังทอง จังหวัดสุโขทัย

รอยพระพุทธรบาท วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 2.23 รอยพระพุทธบาทที่สลักจากหิน เขาคีตลักษ์ จังหวัดสุพรรณบุรี

● รอยพระพุทธบาทที่ทำจากโลหะ

เช่น

- รอยพระพุทธบาท วัดเสด็จ จังหวัดกำแพงเพชร
- รอยพระพุทธบาท วัดอมรินทราราม กรุงเทพมหานคร
- รอยพระพุทธบาท วัดทองนพคุณ กรุงเทพมหานคร

นอกจากนี้รอยพระพุทธบาทที่มีความสำคัญและเป็นທີ່เลื่อมใสศรัทธาอย่างสูงมีการใช้โลหะสูงค่า เช่น ทองคำมาเป็นวัสดุในการสร้างรอยพระพุทธบาท เช่น รอยพระพุทธบาทจำลองทองคำ วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี ดังหลักฐาน ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ซึ่งมีบันทึกปรากฏในจดหมายเหตุของมองเซนเบอร์เดอโตลีแยร์ คณะบาทหลวง ฝรั่งเศสว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงได้ทองคำจากเมืองกฤษบุรี และทรงมีพระราชศรัทธาโปรดฯ ให้นำทองคำไปแผ่หุ่นยอดพระพุทธบาทและนำไปหล่อเป็นรูปพระพุทธบาทจำลองทองคำ ซึ่งปรากฏข้อความในจดหมายเหตุดังนี้

“เอาไปหล่อเป็นรูปพระพุทธบาท ทำเหมือนรูปพระบาทจำลองที่สลักในก้อนศิลา ห่างจากกรุงศรีอยุธยาไม่เท่าไรนัก แล้วพระเจ้ากรุงสยามได้โปรดให้เอาทองคำนั้นทำเป็นรูปดอกบัวใหญ่ สำหรับประดับพระพุทธบาทในเวลาแห่” นอกจากนี้ยังกล่าวถึงกระบวนการแห่ไว้ว่า “ในการแห่นี้ พระเจ้ากรุงสยามได้เสด็จเข้ากระบวนแห่ด้วยพระองค์เอง คือ เสด็จพระราชดำเนินตามท้ายรูปดอกบัวทองคำและพระพุทธบาทจำลองด้วยทองคำ”

(ประชุมพงศาวดาร เล่ม 22 หน้า 201-217)

ภาพที่ 2.24 รอยพระพุทธบาททองคำ วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

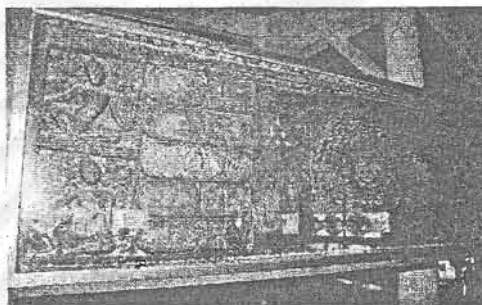
(ภาพจากหนังสือ มณฑลพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี)

- รอยพระพุทธรูปที่ทำจากไม้

- เช่น
- รอยพระพุทธรูป วัดพระรูป จังหวัดสุพรรณบุรี
  - รอยพระพุทธรูป วัดถนนสุทธาราม จังหวัดอ่างทอง
  - รอยพระพุทธรูป วัดตรีจันทน์วัดนาราม จังหวัดสมุทรสงคราม

นอกจากนี้ยังมีรอยพระพุทธรูปที่ทำจากไม้และประดับมุก

- เช่น
- รอยพระพุทธรูป วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่
  - รอยพระพุทธรูป วัดพระแท่นดงรัง จังหวัดกาญจนบุรี
  - รอยพระพุทธรูป วัดบางกะพ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

ภาพที่ 2.25 รอยพระพุทธรูปที่สลักจากไม้ วัดพระรูป จังหวัดสุพรรณบุรี

- รอยพระพุทธรูปที่ทำจากปูนปั้น

- เช่น
- รอยพระพุทธรูป ภายในคูหาปราสาท วัดพุทธไสสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
  - รอยพระพุทธรูป ที่ผนังวิหารพระพุทธรูป 4 รอย วัดพระพุทธรูปท้าวธรรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

ภาพที่ 2.26 รอยพระพุทธรูปปูนปั้น วัดพุทธไสสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

- รอยพระพุทธรูปที่ทำจากผ้า

- เช่น
- รอยพระพุทธรูปซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศโปรดฯ ให้ส่งไปถวายพระเจ้ากัริศร์ราชสิงหะ แห่งลังกา
  - รอยพระพุทธรูป วัดมหาธาตุ จังหวัดเพชรบุรี

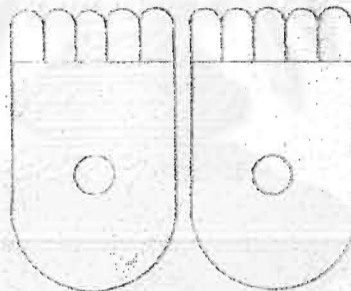

ภาพที่ 2.27 รอยพระพุทธรบาทบนผืนผ้าพระบฏ วัดมหาธาตุ จังหวัดเพชรบุรี
(ภาพจากหนังสือ จิตรกรรมไทยประเพณี ลวดลายสมัยอยุธยา ชุดที่ 001 เล่มที่ 4)

2.4.3 รูปแบบของรอยพระพุทธรบาท

รอยพระพุทธรบาทในประเทศไทยสามารถจำแนกได้เป็น 2 รูปแบบใหญ่ๆ ได้แก่ รอยพระพุทธรบาทแบบรอยคู่และรอยพระพุทธรบาทแบบรอยเดี่ยว

รอยพระพุทธรบาทแบบรอยคู่

ภาพลายเส้นที่ 2.10 ภาพลายเส้นแสดงรอยพระพุทธรบาทแบบรอยคู่

รอยพระพุทธรบาทแบบรอยคู่นี้เป็นรูปแบบที่นิยมสร้างกันในสมัยเริ่มแรก ซึ่งพบกับรอยพระพุทธรบาทในสมัยทวารวดี และสมัยสุโขทัย

เช่น

- รอยพระพุทธรบาทสมัยทวารวดี ที่สระมรกต จังหวัดปราจีนบุรี (ลักษณะเป็นรูปร่างเท้าธรรมชาติ)
- รอยพระพุทธรบาทสมัยสุโขทัย วัดศรีโคมคำ จังหวัดพะเยา
- รอยพระพุทธรบาทสมัยสุโขทัย วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

นอกจากนี้ยังพบกับรอยพระพุทธรบาทสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นรอยพระพุทธรบาทที่ประกอบอยู่กับพระพุทธรไสยาสน์

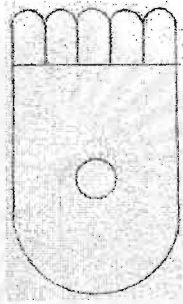
เช่น

- รอยพระพุทธรบาทซึ่งประกอบกับพระพุทธรไสยาสน์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร
- รอยพระพุทธรบาท ซึ่งประกอบกับพระพุทธรไสยาสน์ วัดราชโอรสาราม กรุงเทพมหานคร

รอยพระพุทธบาทแบบรอยเดี่ยว

รอยพระพุทธบาทแบบรอยเดี่ยวเป็นรูปแบบที่ได้รับความนิยมมากที่สุด และมีการสร้างรอยพระพุทธบาทรูปแบบนี้ทุกยุคสมัย จนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ยังมีความหลากหลายสามารถจำแนกได้อีก 3 รูปแบบตามที่ปรากฏเป็นหลักฐานได้แก่

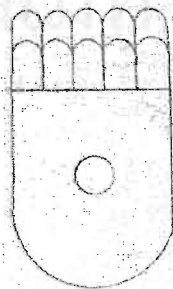
1. รอยพระพุทธบาทแบบรอยเดี่ยว 1 รอย

ภาพลายเส้นที่ 2.11 ภาพลายเส้นแสดงรอยพระพุทธบาทแบบรอยเดี่ยว 1 รอย

ได้แก่	สมัยทวารวดี	เช่น	- รอยพระพุทธบาท เขาคีตลักษ์ จังหวัดสุพรรณบุรี
	สมัยสุโขทัย	เช่น	- รอยพระพุทธบาท วัดพระพังทอง จังหวัดสุโขทัย - รอยพระพุทธบาท วัดเสด็จ จังหวัดกำแพงเพชร
	สมัยอยุธยา	เช่น	- รอยพระพุทธบาท วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี - รอยพระพุทธบาท วัดพระพุทธราย จังหวัดสระบุรี - รอยพระพุทธบาท วัดพระรูป จังหวัดสุพรรณบุรี - รอยพระพุทธบาท วัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
	สมัยรัตนโกสินทร์	เช่น	- รอยพระพุทธบาท วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร - รอยพระพุทธบาท วัดโปรดกษेत्रฐาราม จังหวัดสมุทรปราการ

2. รอยพระพุทธบาทแบบรอยเดี่ยว 2 รอย

ภาพลายเส้นที่ 2.12 ภาพลายเส้นแสดงรอยพระพุทธบาทแบบรอยเดี่ยว 2 รอย

ได้แก่ รอยพระพุทธรบาทสมัยอยุธยา ซึ่งประดิษฐานที่เขาสามยอด จังหวัดลพบุรี รอยพระพุทธรบาทดังกล่าวจำหลักลงบนโขดหิน มีขนาดยาว 30 เซนติเมตร กว้าง 15 เซนติเมตร และลึก 4 เซนติเมตร ทำนิ้วทั้งห้าเรียงเป็นสองแถว จำหลักต่อกัน หอยทักขิณาวัฏ ตรงกลางฝ่าพระบาท จำหลักเป็นลายกนกจักร มี 9 ซี่ เป็นของสมัยอยุธยา รอยพระพุทธรบาทมีลักษณะเป็นสองรอยซ้อนกัน น่าจะหมายถึง อดีตพระพุทธรเจ้าคือพระกัศสพพุทธรเจ้า และพระพุทธรเจ้าองค์ปัจจุบัน คือ พระโคตมพุทธรเจ้า (ทะเบียน โบราณสถาน ในเขตหน่วยศิลปากรที่ 1, 2536: 447-448)

3. รอยพระพุทธรบาทแบบรอยเดี่ยว 4 รอย

รอยพระพุทธรบาทแบบรอยเดี่ยว 4 รอยหมายถึงอดีตพระพุทธรเจ้าและพระพุทธรเจ้าในภทรกับปีได้แก่

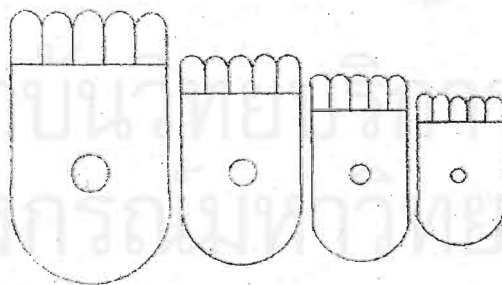
- พระกกุสันธพุทธรเจ้า
- พระโกนาคมนพุทธรเจ้า
- พระกัศสพพุทธรเจ้า
- พระโคตมพุทธรเจ้า (พระพุทธรเจ้าองค์ปัจจุบัน)

คติการสร้างรอยพระพุทธรบาท 4 รอย เป็นที่นิยมกับรอยพระพุทธรบาททางภาคเหนือในอาณาจักรล้านนา และรอยพระพุทธรบาททางภาคกลางในสมัยรัตนโกสินทร์

รอยพระพุทธรบาท 4 รอยมีด้วยกันหลายลักษณะ โดยจะแสดงให้เห็นรอยพระพุทธรบาททั้ง 4 รอยที่มีขนาดแตกต่างกัน โดยรอยพระพุทธรบาทของพระกกุสันธพุทธรเจ้าจะมีขนาดใหญ่ และยาวที่สุด รอยพระพุทธรบาทของพระโกนาคมนพุทธรเจ้ามีขนาดใหญ่ และยาวเป็นลำดับที่ 2 รอยพระพุทธรบาทของพระกัศสพพุทธรเจ้ามีขนาดใหญ่ และยาวเป็นลำดับที่ 3 และรอยพระพุทธรบาทของพระโคตมพุทธรเจ้า (พระพุทธรเจ้าองค์ปัจจุบัน) มีขนาด และความยาวที่เล็ก และสั้นที่สุด

การแสดงให้เห็นถึงรอยพระพุทธรบาททั้ง 4 รอย สามารถจำแนกได้ 2 ลักษณะ ใหญ่ๆ ได้แก่

2.1 รอยพระพุทธรบาทรอยเดี่ยว 4 รอยแบบไม่ซ้อนทับกัน (เรียงต่อกัน)

ภาพลายเส้นที่ 2.13 ภาพลายเส้นแสดงรอยพระพุทธรบาท 4 รอย แบบเรียงต่อกัน

รอยพระพุทธรบาทรอยเดี่ยว 4 รอยแบบไม่ซ้อนทับกันนี้มีลักษณะเป็นรอยพระพุทธรบาท รอยเดี่ยวเรียงต่อกัน 4 รอย โดยมีขนาดและความยาวลดหลั่นกัน

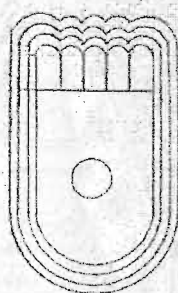
เช่น รอยพระพุทธรบาท วัดพิชัยญาติการาม กรุงเทพมหานคร

3.2 รอยพระพุทธรูปารอยเดียว 4 รอยแบบซ้อนทับกัน

รอยพระพุทธรูปในลักษณะที่ซ้อนทับกันจะซ้อนทับกันอยู่ภายในรอยพระพุทธรูปของพระโกนาคมนุทธเจ้าซึ่งมีขนาดใหญ่ และยาวที่สุด นอกจากจะแสดงความแตกต่างของรอยพระพุทธรูปของพระพุทธรูปเจ้าแต่ละพระองค์ด้วยขนาด และความยาวของรอยพระพุทธรูปแล้วยังแสดงด้วยควมลึกของรอยพระพุทธรูปในระนาบที่แตกต่างกันด้วย กล่าวคือรอยพระพุทธรูปของพระโกนาคมนุทธเจ้าจะอยู่ในระนาบที่ตื้นที่สุด และรอยพระพุทธรูปของพระพุทธรูปเจ้าองค์ต่อไปจะมีระนาบที่ลึกลงไปเรื่อยๆ จนถึงรอยพระพุทธรูปของพระโคตมพุทธเจ้า (พระพุทธรูปเจ้าองค์ปัจจุบัน) ซึ่งมีรอยพระพุทธรูปที่อยู่ในระนาบที่ลึกลงไปที่สุด

การซ้อนทับของรอยพระพุทธรูปทั้ง 4 รอยมีด้วยกันหลายลักษณะ ได้แก่

● รอยพระพุทธรูป 4 รอย ซ้อนแบบศูนย์กลางรอยพระพุทธรูปตรงกัน

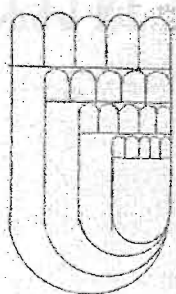
ภาพลายเส้นที่ 2.14 ภาพลายเส้นแสดงรอยพระพุทธรูป 4 รอยซ้อนแบบศูนย์กลางรอยพระพุทธรูปตรงกัน

- เช่น
- รอยพระพุทธรูป วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่
  - รอยพระพุทธรูป วัดเขาพลอยแหวน จังหวัดจันทบุรี
  - รอยพระพุทธรูป วัดป่าโมก จังหวัดอ่างทอง
  - รอยพระพุทธรูป วัดอมรินทราราม กรุงเทพมหานคร

● รอยพระพุทธรูป 4 รอย ซ้อนแบบศูนย์กลางรอยพระพุทธรูปเหลื่อมกัน

โดยสามารถจำแนกได้เป็น 3 ลักษณะ ได้แก่

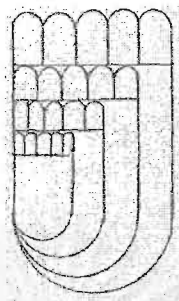
- เหลื่อมกันโดยมีศูนย์กลางเอียงไปทางขวา

ภาพลายเส้นที่ 2.15 ภาพลายเส้นแสดงรอยพระพุทธรูป 4 รอยซ้อน แบบเหลื่อมกัน โดยมีขอบรอยพระพุทธรูปจรดร่วมกันทางขวา มีศูนย์กลางเอียงไปทางขวา

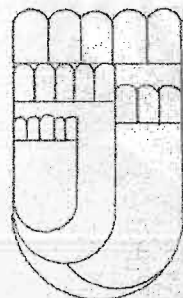
เช่น รอยพระพุทธรบาท วัดบางกะพ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

- เหลื่อมกันโดยมีศูนย์กลางเอียงไปทางซ้าย

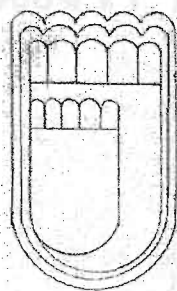
ภาพลายเส้นที่ 2.16 ภาพลายเส้นแสดงรอยพระพุทธรบาท 4 รอย ซ้อนแบบเหลื่อมกัน โดยมีขอบรอยพระพุทธรบาทชิดร่วมกันทางซ้าย มีศูนย์กลางเอียงไปทางซ้าย

- เช่น
- รอยพระพุทธรบาทวัดคู้สนามจันทร์ จังหวัดสมุทรสงคราม
  - รอยพระพุทธรบาท วัดอัมพวันเจติยาราม จังหวัดสมุทรสงคราม
  - รอยพระพุทธรบาท วัดเขายี่สาร จังหวัดสมุทรสงคราม
- เหลื่อมกันโดยมีศูนย์กลาง เอียงสลับทั้งทางขวาและทางซ้าย

ภาพลายเส้นที่ 2.17 ภาพลายเส้นแสดงรอยพระพุทธรบาท 4 รอยซ้อนแบบเหลื่อมกัน โดยมีศูนย์กลางเอียงสลับทั้งทางขวาและทางซ้าย

- เช่น
- รอยพระพุทธรบาทวัดนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- เหลื่อมกันผสมระหว่าง แบบศูนย์กลางตรงกัน และศูนย์กลางเอียงไปทางซ้าย

ภาพลายเส้นที่ 2.18 ภาพลายเส้นแสดงรอยพระพุทธรบาท 4 รอยซ้อนแบบเหลื่อมกันโดยผสมระหว่างแบบศูนย์กลางตรงกันและศูนย์กลางเอียงไปทางซ้าย

เช่น รอยพระพุทธรูป วัดทองนพคุณ กรุงเทพมหานคร

โดยมีรอยพระพุทธรูปของอศิตพระพุทธรูปเจ้าทั้ง 3 พระองค์ซ้อนแบบศูนย์กลางตรงกัน และมีรอยพระพุทธรูปของพระพุทธรูปเจ้าองค์ปัจจุบันมีศูนย์กลางเอียง ไปทางซ้าย

2.4.4 ระนาบของการประดิษฐานรอยพระพุทธรูป

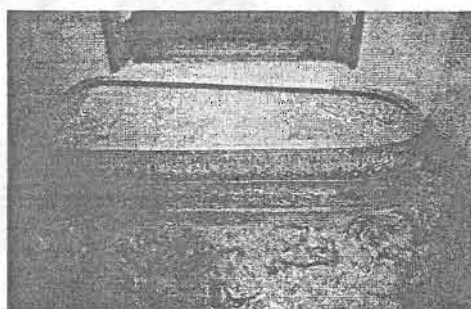
รอยพระพุทธรูปเป็นปูชนียสถาน หรือปูชนียวัตถุซึ่งเป็นที่สักการบูชาของพุทธศาสนิกชน เช่นเดียวกับรูปเคารพอื่นๆ จึงมีการประดิษฐานรอยพระพุทธรูปให้พุทธศาสนิกชน ได้เคารพบูชา เนื่องจากรอยพระพุทธรูปมีรูปแบบและวัสดุที่มีความหลากหลายจึงส่งผลต่อระนาบของการประดิษฐานซึ่งปรากฏในลักษณะต่างๆ จำนวนได้ 4 ลักษณะดังนี้

1. ระนาบแนวราบขนานกับพื้น หรือระนาบเดียวกับพื้น

การประดิษฐานรอยพระพุทธรูปในลักษณะนี้เป็นแบบเริ่มแรกและเป็นที่ยอมรับมากที่สุด

เช่น

- รอยพระพุทธรูปที่สระมรกต จังหวัดปราจีนบุรี
- รอยพระพุทธรูปวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร
- รอยพระพุทธรูปวัดพระพุทธรูปราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี
- รอยพระพุทธรูปวัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร

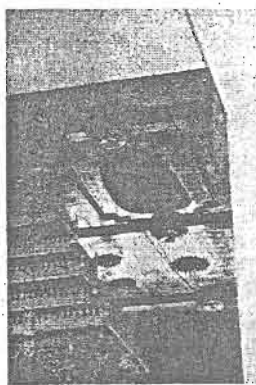

ภาพที่ 2.28 การประดิษฐานรอยพระพุทธรูปในระนาบแนวราบขนานกับพื้น
(รอยพระพุทธรูป วัดพระพุทธรูปราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี)

2. ระนาบแนวราบในระนาบเดียวกับฝ้าเพดาน

การประดิษฐานรอยพระพุทธรูปในระนาบลักษณะนี้มีจุดประสงค์ที่จะให้รอยพระพุทธรูปนั้นประดิษฐานอยู่เหนือศีรษะ เป็นการแสดงนัยถึงการเทิดทูนบูชารอยพระพุทธรูปไว้เหนือเศียรเกล้า ถือเป็น การแสดงคารวะ โดยมีต้องกระทำอัญชติ คติการประดิษฐานรอยพระพุทธรูปไว้เหนือเศียรบนฝ้าเพดานนี้ยังพบในสมัยพุทธกาลของพม่า ดังเช่น รอยพระพุทธรูปที่วิหารเลมเขตน้า วิหารกุบขอคยี่ เมืองพุกาม เป็นต้น

การประดิษฐานรอยพระพุทธรูปไว้ในระนาบเดียวกับฝ้าเพดานที่พบในไทย ได้แก่ รอยพระพุทธรูป ซึ่งประดิษฐานที่ฝ้าเพดาน ศาลาการเปรียญ วัดถนนสุทธาราม จังหวัดอ่างทอง

ภาพที่ 2.29 การประดิษฐ์ฐานรอยพระพุทธรบาทในระนาบแนวราบ ระนาบเดียวกับฝ่าเท้าคน
(รอยพระพุทธรบาท วัดถนนสุทธาราม จังหวัดอ่างทอง)

เช่น

3. ระนาบแนวตั้งโดยนิ้วพระบาทชี้ขึ้นด้านบน
  - รอยพระพุทธรบาท วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่
  - รอยพระพุทธรบาท วัดพระแท่นดงรัง จังหวัดกาญจนบุรี

ภาพที่ 2.30 การประดิษฐ์ฐานรอยพระพุทธรบาทในระนาบแนวตั้ง โดยนิ้วพระบาทชี้ขึ้นด้านบน
(รอยพระพุทธรบาท วัดพระแท่นดงรัง จังหวัดกาญจนบุรี)
(ภาพจาก ทะเบียนโบราณสถาน ในเขตหน่วยศิลปากรที่ 2)

4. ระนาบแนวตั้งตะแคงโดยนิ้วพระบาทชี้ไปด้านข้าง

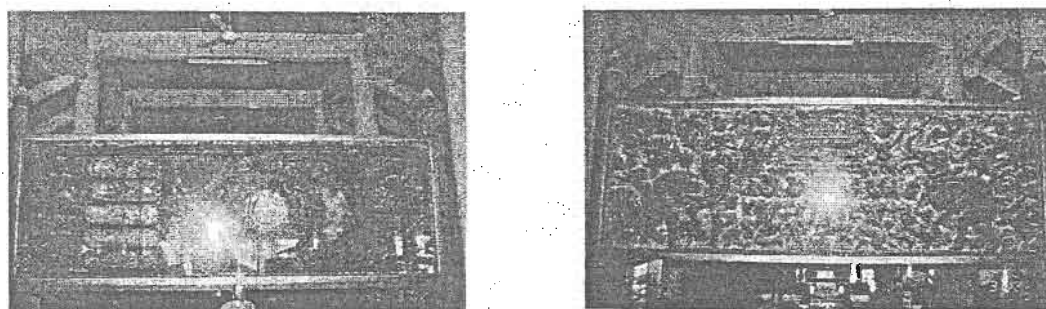
ระนาบแนวตั้งตะแคงในลักษณะนี้สามารถจำแนกได้เป็น 2 ลักษณะ ได้แก่

- ระนาบแนวตั้งตะแคง แบบลอยตัว ปรากฏตลอดทั้ง 2 ด้าน

มีลักษณะที่มีจุดประสงค์ประดิษฐ์ฐานลอยตัวโดยปรากฏภาพจำหลักตลอดทั้ง 2 ด้าน

ได้แก่ รอยพระพุทธรบาท วัดพระรูป จังหวัดสุพรรณบุรี

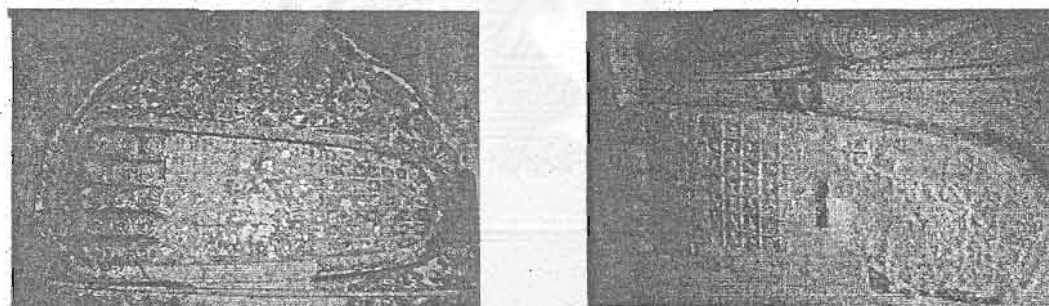
มีลักษณะเป็นรอยพระพุทธรบาทแบบตั้งตะแคง มีลวดลายจำหลักไม้ทั้ง 2 ด้าน เป็นภาพรอยพระพุทธรบาท และเทพ 4 องค์ ซึ่งน่าจะหมายถึงท้าวจตุโลกบาล พิทักษ์รักษาอยู่ด้านละ 2 องค์ ในอีกด้านหนึ่งเป็นภาพพุทธประวัติคอนมารผจญ จากภาพจำหลักรูปบุคคล และเรื่องราวที่ปรากฏประกอบในรอยพระพุทธรบาทแสดงถึงความตั้งใจที่จะประดิษฐ์ฐานรอยพระพุทธรบาทนี้แบบตั้งตะแคง ลอยตัว

ภาพที่ 2.31 การประดิษฐานรอยพระพุทธบาทในระนาบแนวตั้งตะแคงแบบลอยตัว
(รอยพระพุทธบาท วัดพระรูป จังหวัดสุพรรณบุรี)

ระนาบแนวตั้งตะแคงแบบปรากฏคล้ายเพียงด้านเดียว

- มีลักษณะเป็นรอยพระพุทธบาทที่ปรากฏคล้ายเพียงด้านเดียวหรือประดิษฐานแบบติดกับผนัง
- เช่น
- รอยพระพุทธบาท วัดเสด็จ จังหวัดกำแพงเพชร
  - รอยพระพุทธบาท ภายในคูหาปรังค์ วัดพุทธไสสวรรคร์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
  - รอยพระพุทธบาท วัดเขาแก้ว จังหวัดสระบุรี
  - รอยพระพุทธบาท ซึ่งประดิษฐานที่ผนังวิหารพระพุทธบาท 4 รอย วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

ภาพที่ 2.32 การประดิษฐานรอยพระพุทธบาทในระนาบตั้งตะแคงแบบปรากฏคล้ายเพียงด้านเดียว
(รอยพระพุทธบาท ภายในคูหาปรังค์วัดพุทธไสสวรรคร์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา)

นอกจากนี้ยังรวมถึงรอยพระพุทธบาทซึ่งประดิษฐานอยู่ร่วมกับพระพุทธรูปไสยาสน์ซึ่งตั้งตะแคงตามพระอิริยาบถไสยาสน์

- เช่น
- รอยพระพุทธบาท ที่ประดิษฐานร่วมกับพระพุทธรูปไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร
  - รอยพระพุทธบาท ที่ประดิษฐานร่วมกับพระพุทธรูปไสยาสน์ วัดราชโอรสาราม กรุงเทพมหานคร

บทที่ 3

สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท

3.1 ความเป็นมา และลักษณะของการประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท หรือรูปพระพุทธรบาท

รอยพระพุทธรบาทนั้นถือเป็นที่ตั้งแห่งการเคารพบูชา โดยมีลักษณะทั้งที่เป็นปูชนียสถาน และที่เป็นปูชนียวัตถุ มีลักษณะ รูปแบบ และระนาบของการประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่มีความแตกต่างกัน สามารถจำแนกได้ 4 ลักษณะใหญ่ ๆ ดังนี้

1. ประดิษฐานในภูมิสถานที่ตามธรรมชาติ

ภูมิสถานที่ตามธรรมชาติซึ่งเป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท ได้แก่ ภูเขาและถ้ำ

บนภูเขา

รอยพระพุทธรบาทบางแห่งประดิษฐานอยู่กับพื้นหินธรรมชาติซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของภูเขา รอยพระพุทธรบาทในลักษณะนี้มักถือเป็นรอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็นบริ โภคเจดีย์ และเป็นรอยพระพุทธรบาทในสมัยโบราณซึ่งนิยมสลักบนพื้นหินบนภูเขา และพบว่ารอยพระพุทธรบาทในลักษณะดังกล่าวนี้มักจะพบ หรือสร้างขึ้นอยู่ก่อนที่จะมีการสร้างสถาปัตยกรรมครอบทับลงไป เพื่อเป็นที่ประดิษฐาน การสร้าง และประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่พื้นหินบนภูเขานี้ อาจเป็นความต้องการที่จะสื่อถึงตำนานของการประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็นบริ โภคเจดีย์ หรือเป็นการจำลองรอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็นบริ โภคเจดีย์

- เช่น - รอยพระพุทธรบาทวัดพระพุทธรบาทราชวรวิหาร จังหวัดสระบุรีประดิษฐานบนเขาสุวรรณบรรพต
- รอยพระพุทธรบาท วัดพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี ประดิษฐานบนเขาภูม
- รอยพระพุทธรบาท เขาสามยอด จังหวัดลพบุรี ประดิษฐานบนเขาสามยอด
- รอยพระพุทธรบาท วัดเขาลูกช้าง จังหวัดเพชรบุรี ประดิษฐานบนเขาลูกช้าง

ภาพที่ 3.1 รอยพระพุทธรบาท วัดเขาลูกช้าง จังหวัดเพชรบุรี

ในถ้ำ

- เช่น - ถ้ำพระบาท อำเภอศรีมหาศ จังหวัดสุโขทัย ลักษณะเป็นเพิงผา ก่อด้วยหินชนวน
- ถ้ำพระบาทใหญ่ อำเภอพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี ลักษณะเป็นถ้ำหินปูนธรรมชาติภายในถ้ำมีโบราณวัตถุเป็นประติมากรรมรูปบุคคลซึ่งหงส์สลักเหนือรอยพระพุทธรบาทเป็นภาพจิตรกรรมเป็นรูปพระพุทธรเจ้า

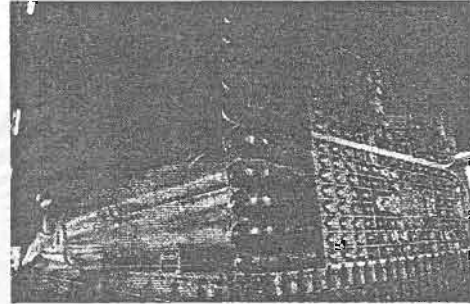
2. ประดิษฐานร่วมกับพระพุทธรูปปฏิมา

รอยพระพุทธรูปหรือรูปพระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ร่วมกับพระพุทธรูปปฏิมา ปรากฏอยู่กับพระพุทธรูปในปางต่างๆ เช่น พระพุทธรูปปางประทับรอยพระพุทธรูปบาท และ พระพุทธรูปปางไสยาสน์

- เช่น - พระพุทธรูปปางไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร
- พระพุทธรูปปางไสยาสน์ วัดราชโอรสาราม กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 3.2 พระพุทธรูปปางประทับ รอยพระพุทธรูปบาท

ภาพที่ 3.3 พระพุทธรูปปางไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร

3. ประดิษฐานร่วมกับองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม

การประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทร่วมกับองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมมีด้วยกันหลายลักษณะ ได้แก่

ประดิษฐานที่ผนังอาคารเหนือซุ้มประตูทางเข้า

การประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทในลักษณะดังกล่าวนี้มีจุดประสงค์เพื่อให้รอยพระพุทธรูปบาทประดิษฐานอยู่เหนือศีรษะเมื่อมีการเดินผ่านเข้า ออก ทนแดดทนฝนถึงการยอมรับนับถือ การแสดงคารวะเทิดทูนสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไว้เหนือเศียร การประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทในลักษณะนี้พบกับปัตยกรรมหลายประเภท ได้แก่ ศาลา วิหาร และพระอุโบสถ ดังตัวอย่าง

- เช่น - ศาลาซุ้มประตูวัดหนัง กรุงเทพมหานคร

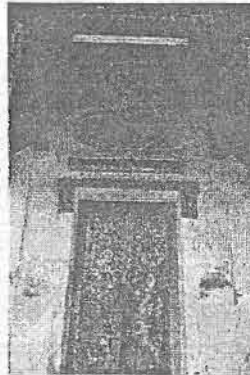

ภาพที่ 3.4 ศาลาซุ้มประตู วัดหนังวรวิหาร กรุงเทพมหานคร

รอยพระพุทธรูปบาทดังกล่าวมีลักษณะเป็นงานจิตรกรรม ประดิษฐานอยู่เหนือซุ้มประตูกลางของศาลาซุ้มประตูทางเข้าเขตพุทธาวาส แต่ปัจจุบันไม่ปรากฏเป็นหลักฐานแล้ว ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธรูปบาทแห่งนี้ปรากฏในหนังสือ ประวัติวัดหนังราชวรวิหาร (ซึ่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยพิมพ์แจกในการทอดกฐินพระราชทาน เมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน พ.ศ. 2521 ดังนี้) "บริเวณพระวิหารและพระอุโบสถมีกำแพง

แก้วล้อมรอบอันเดียวกัน มีประตู 4 ด้าน ประตูตะวันออก 3 ช่องขอบอยู่ในศาลาซุ้มหลังเดียวกันศาลาซุ้มประตูนั้น 5 ห้องมีเฉลียงรอบ ที่ผนังเหนือประตูเดิมเขียนลายรูปพระพุทธรูป ประกอบด้วยลายลักษณะอัตตุดรศดมทางมกล ชาวถิ่นนั้นจึงเรียกว่าศาลาพุทธบาท ลายรูปพระพุทธรูปนั้นว่ามาถึงรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทอดพระเนตรเห็น น่าจะเป็นในคราวเสด็จพระราชทานผ้ากฐินไม่ทรงโปรด ที่จริงไม่น่าโปรดประตูย่อมเป็นที่ผ่านเข้าออกของคนทุกชั้น ทุกชาติ ทุกศาสนา พุทธศาสนิกชน นั้นคงกลืนได้สนิทแน่ แต่พวกศาสนาอื่นเขาคงค้อนและนิกหมั่น ตัวพระพุทธรูปเจ้าก็มีอยู่แต่ไม่เขียนกลับไปเขียนดิน ถ้าเขาว่าอุครก็เห็นจะไม่ผิด แม้เมื่อสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินไม่ทรงโปรด ทรงวัดก็ไม่กล้าลบเห็นจะเกรงเป็นอการวาระระมัง แต่หาทางแก้ไขโดยเอาผ้าขาวทาบของเหนียวผนึกแล้วฉาบปูนผิวอีกชั้นหนึ่ง ผึงลายลักษณะพระบาทพระพุทธรูปเข้าไว้ในผนังศาลาเป็นอันพันพูนตาไป ศาลาซุ้มประตูนี้เมื่อวัดชำรุดก็มีส่วนชำรุดตามด้วย ในคราวซ่อมศาลาหลังนี้มีประจวบกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสวัดหนึ่ง ทรงพระราชปรารภว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รับสั่งให้สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอพระบรมราชินีนาถเสด็จด้วย ณ ครั้งนั้นทรงรับเป็นพระธูระ และรับสั่งให้ประสะปูนไว้คอยทำ ภาพฝาพระบาทซึ่งผนึกไว้ผนังนั้น เมื่อนั้นคราวกระเทาะปูนเก่าออกก็ยังไม่พบ แต่ได้ถูกนำออกหมดเพราะจะต้องถือปูนใหม่ (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2521 : 23-25)

- เหนือซุ้มประตูวิหารพระพุทธรูป 4 รอย วัดพระบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี มีลักษณะเป็นรอยพระพุทธรูป ปูนปั้นบุนาค่า ประดิษฐานที่ผนังภายนอกอาคาร

ภาพที่ 3.5 รอยพระพุทธรูป ซึ่งประดิษฐานอยู่เหนือซุ้มประตูวิหารพระพุทธรูป 4 รอย วัดพระบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

- เหนือซุ้มประตูพระอุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี มีลักษณะเป็นรอยพระพุทธรูปที่เป็นงานจิตรกรรม ประดิษฐานที่ผนังภายในพระอุโบสถเหนือซุ้มประตู

ภาพที่ 3.6 ภาพรอยพระพุทธรูปเหนือซุ้มประตูพระอุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธาราม จังหวัดเพชรบุรี

ประดิษฐานบนฝาเพดาน

การประดิษฐานรอยพระพุทธรูปดังกล่าวมีแนวความคิดเดียวกันกับการประดิษฐานรอยพระพุทธรูปที่ผนังเหนือซุ้มประตู โดยมีจุดมุ่งหมายให้รอยพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่เหนือศีรษะ ซึ่งพบตัวอย่างในลักษณะนี้ที่ฝาเพดานของศาลาการเปรียญวัดถนน อำเภอป่าโมก จังหวัดอ่างทอง มีลักษณะเป็นรอยพระพุทธรูปไม้

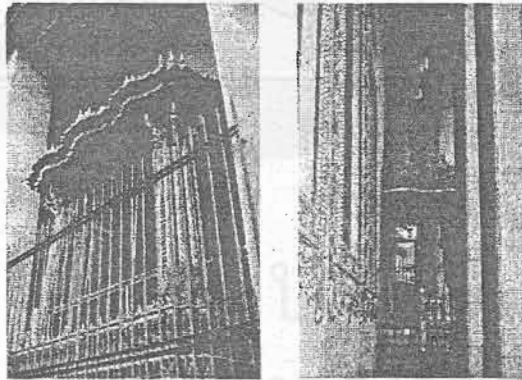
ภาพที่ 3.7 รอยพระพุทธรูปวัดถนน อำเภอป่าโมก จังหวัดอ่างทอง

ประดิษฐานภายในซุ้ม

ซุ้มซึ่งประดิษฐานรอยพระพุทธรูปมีรูปแบบและการประดับตกแต่งที่ต่างกัน ไป
ซุ้มดังกล่าวประกอบอยู่กัับสถาปัตยกรรมทั้งพระวิหาร และพระอุโบสถ

เช่น - ซุ้มประดิษฐานรอยพระพุทธรูป วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

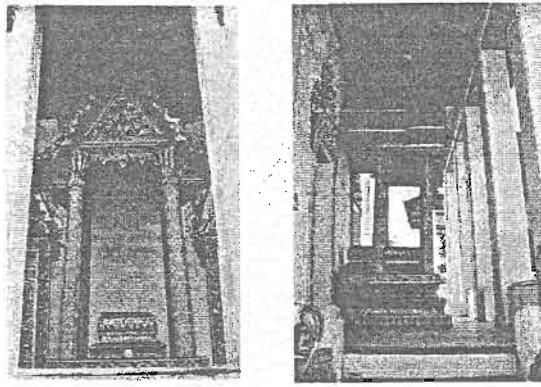
ซุ้มประดิษฐานรอยพระพุทธรูปตั้งอยู่ด้านหลังพระอุโบสถ โดยสร้างขึ้นต่อออกมาจากผนังพระอุโบสถ โดยมีลักษณะเป็นซุ้มทรงบุษบก ตกแต่งด้วยปูนปั้นปิดทอง ประดับกระจกสี ภายในประดิษฐานรอยพระพุทธรูปและพระพุทธรูป

ภาพที่ 3.8 ซุ้มประดิษฐานรอยพระพุทธรูป วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

- ซุ้มประดิษฐานรอยพระพุทธรูป วัดไพศยนต์พลเสพย์ จังหวัดสมุทรปราการ

ซุ้มประดิษฐานรอยพระพุทธรูป ตั้งอยู่ด้านหลังพระวิหาร โดยสร้างขึ้นต่อออกมาจากผนังพระวิหาร โดยมีลักษณะเป็นซุ้มโดง หลังคาทรงไทยประกอบด้วยเครื่องถ้วยชาม หลังคา 2 ชั้น 2 คับ ลักษณะคล้ายศาลาครึ่งซีก ตกแต่งด้วยปูนปั้น ปิดทองประดับกระจกสี ทางด้านหน้าพระวิหาร ปรากฏซุ้มในลักษณะเดียวกัน หากแต่ใช้สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปปางถวายเนตร

ภาพที่ 3.9 ชุมประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท วัดไทยเขตคลองเตย จังหวัดสมุทรปราการ

4. ประดิษฐานในงานสถาปัตยกรรมซึ่งเป็นที่สำหรับประดิษฐานโดยเฉพาะ

นอกจากการประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทในลักษณะดังกล่าวแล้ว ยังมีรอยพระพุทธรบาทซึ่งมีการสร้างสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานขึ้น โดยเฉพาะ การสร้างสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานขึ้น โดยเฉพาะนี้ย่อมเป็นการแสดงถึงการให้ความสำคัญกับรอยพระพุทธรบาท รอยพระพุทธรบาทที่ให้ความสำคัญสูงบางแห่ง ถึงกับเป็นเจดีย์สถานหลัก หรือเป็นประธานของพระอาราม การประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทในลักษณะที่ร่วมกับสถาปัตยกรรมประเภทอื่นๆ นั้น แสดงถึงการให้ความสำคัญที่น้อยกว่า การประดิษฐานในสถาปัตยกรรมเฉพาะ นอกจากนี้ลักษณะของการประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทบางลักษณะก็มีจุดประสงค์ที่แฝงถึงแนวความคิด ความเชื่อบางประการ เช่น การประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทไว้เหนือซุ้มประตูหรือฝ้าเพดาน อย่างไรก็ตาม นอกจากลักษณะของการประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทซึ่งกล่าวมาข้างต้นทั้งหมดนี้ ซึ่งจำแนกตามลักษณะใหญ่ๆ เพื่อให้ครอบคลุมและเห็นภาพรวมแล้ว ยังมีลักษณะของการประดิษฐานในลักษณะอื่นๆ อีกซึ่งล้วนมีความหลากหลาย ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ ทั้งนี้เป็นเพราะลักษณะของรอยพระพุทธรบาทซึ่งมีทั้งเป็นปูชนียสถาน และปูชนียวัตถุที่สามารถเคลื่อนย้ายได้ ดังนั้นรอยพระพุทธรบาท จึงมีการเปลี่ยนแปลงที่ประดิษฐาน ใค้อยู่เสมอ ทำให้สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐาน รอยพระพุทธรบาทมีความหลากหลาย

3.2 สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท

3.2.1 ความเป็นมาของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท

เมื่อพุทธศาสนิกชนมีความเลื่อมใส ศรัทธาค่อยรอยพระพุทธรบาทต่างก็ประณิบัติดูแลรักษา รอยพระพุทธรบาททั้งที่เป็นปูชนียสถานหรือปูชนียวัตถุนั้น ให้สถาวร จึงได้มีการสร้างสถาปัตยกรรมเพื่อเป็นที่ประดิษฐานขึ้น นอกจากเพื่อประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทแล้วยังเป็นสถานที่สำหรับนมัสการของพุทธศาสนิกชน และแสดงถึงความสำคัญของรอยพระพุทธรบาท

สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทในประเทศไทยมีความเป็นมาควบคู่กับการบูชารอยพระพุทธรบาททุกยุคทุกสมัยนับตั้งแต่สมัยทวารวดี สมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ สมัยทวารวดี

หลักฐานของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท ซึ่งพบกับรอยพระพุทธรบาทในสมัยทวารวดีนั้นมีปรากฏอยู่ที่รอยพระพุทธรบาท สระมรกต อำเภอโคกปีบ จังหวัดปราจีนบุรี ซึ่งเชื่อว่าเป็นรอยพระพุทธรบาทที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทย ซึ่งปรากฏหลักฐานเป็น โบราณสถานี่สร้างซ้อนทับกันอย่างน้อย

สองสมัย สมัยแรกคือ สมัยที่สลักรอยพระพุทธรูปบาทลงบนศิลาแลง ส่วนสมัยหลังสร้าง “อาคาร” ครอบทับ ซึ่งเห็นรอยสลักรูปทรงกลมล้อมรอบรอยพระพุทธรูปบาททุกชิ้น “วิหาร” ที่สร้างด้วยอิฐและศิลาแลงซ้อนทับ จนปรากฏให้เห็นคือรูปวงโค้งที่มุมวิหารเท่านั้น (มณเฑียร ศุภลักษณ์, 2541 : 44) นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานทางสถาปัตยกรรมกับรอยพระพุทธรูปบาทสมัยทราวดีที่ปรากฏภาพสัญลักษณ์มงคล 108 ประการที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทย ซึ่งในบริเวณที่พบรอยพระพุทธรูปบาทนี้ได้มีการค้นพบกระเบื้องดินเผาที่ทำเป็นหน้ายักษ์ซึ่งมีศิลปะในสมัยลพบุรี และได้พบเศษอิฐแบบสมัยอยุธยาตอนต้น สันนิษฐานว่าเป็นฐานหรือเป็น “อาคารสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปบาท” (จุฬาทิพย์ หงษ์ทอง, 2539 : 19) จากหลักฐาน สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาท ซึ่งพบกับรอยพระพุทธรูปบาทในสมัยทราวดีนั้นปรากฏเพียงชิ้นส่วนหรือส่วนประกอบของสถาปัตยกรรมเท่านั้น และสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทดังกล่าวยังคงมีการสร้างซ้อนทับกันหลายยุคหลายสมัย จึงไม่สามารถระบุรูปแบบ และประเภทของสถาปัตยกรรม ได้อย่างชัดเจน เพียงแต่ทราบเป็นที่แน่ชัดว่าสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทนั้นมีมาตั้งแต่ครั้งสมัยทราวดีแล้ว

สมัยสุโขทัย

สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทในสมัยสุโขทัยปรากฏเป็นหลักฐาน ที่วัดพระบาทน้อย อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัยและวัดเขาพระบาทใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย ดังความในพระราชนิพนธ์เรื่อง เทียวเมืองพระร่วง ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6)

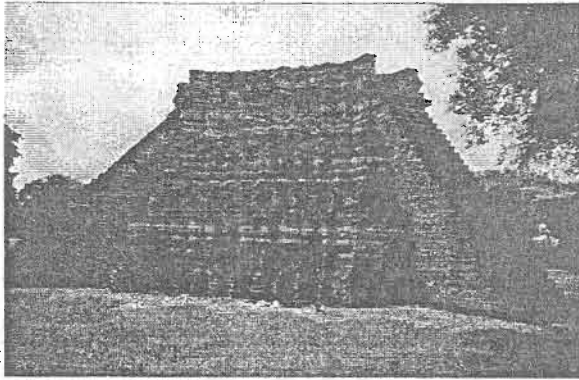
“เขาพระบาทน้อย ซึ่งเป็นที่ราษฎร ไปนมัสการกัน... ทางจากเมืองสุโขทัยไปถึงเขาพระบาทน้อยประมาณ 100 เส้น เขานั้น มีสูงชัน ทางขึ้นก็ลาดชันและมีศิลาแลงเป็นแผ่นแบนๆ วางเรียงกันเป็นถนนขึ้นไปถึงสันเขา มีรูปลานก่อกันไป มีบันไดขึ้น 4 หรือ 5 ชั้น บนนั้นมีพระเจดีย์ทรงจอมแห ... ทางด้านตะวันออกของพระเจดีย์มีวิหารย่อมๆ หลังวิหารนี้มีเป็นแท่นติดกับฐานพระเจดีย์ ที่แท่นนี้มีศิลาแผ่นแบนแคะเป็นรอยพระพุทธรูปบาท...” (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2471 : 72)

สมัยอยุธยา

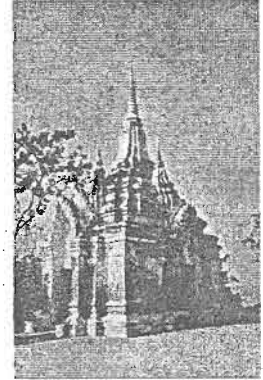
ในสมัยอยุธยานี้ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทอย่างชัดเจน ทั้งหลักฐานจากบันทึกที่เป็นลายลักษณ์อักษรในพระราชพงศาวดารหรือจดหมายเหตุต่างๆ และหลักฐานทางสถาปัตยกรรมที่ยังคงหลงเหลืออยู่ด้วยในสมัยอยุธยานี้มีการค้นพบรอยพระพุทธรูปบาทที่ถือว่าเป็นปริศนาเจดีย์ที่เขาสุวรรณบรรพต จังหวัดสระบุรี ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม รอยพระพุทธรูปบาทแห่งนี้จึงเป็นรอยพระพุทธรูปบาทที่มีความสำคัญอย่างสูง จึงปรากฏเรื่องราวต่างๆ ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับรอยพระพุทธรูปบาท เขาสุวรรณบรรพตนี้ รวมถึงสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานที่ได้พรรณามาไว้ในพระราชพงศาวดาร จดหมายเหตุ และวรรณกรรมร้อยกรองต่างๆ แสดงให้เห็นถึงรูปแบบทางสถาปัตยกรรม ตลอดจนรายละเอียดของการประดับตกแต่งอย่างละเอียดชัดเจนที่สุด และยังเห็นถึงพัฒนาการของรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทแห่งนี้ในแต่ละสมัย จากหลักฐาน ในพระราชพงศาวดารทำให้ทราบว่าสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทเขาสุวรรณบรรพต จังหวัดสระบุรีนี้เป็นสถาปัตยกรรมประเภท “มณฑป” มาแต่แรกสร้างถึงความ ในพระราชพงศาวดารซึ่งบันทึกเรื่องราวเมื่อครั้งที่ค้นพบรอยพระพุทธรูปบาทในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมว่า “ลุคักราช 968 ปีมะเมียอัฐศก... เมืองสระบุรีบอกมาว่าพราหมณ์พบรอยเท้าอันใหญ่บนไหล่เขา... สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรเห็นเข้าว่าเป็นรอยพระบรมพุทธรูปบาท... ก็ทรงพระโสมนัสปริศนาปราโมทย์ ... สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว อุทิศถวายนาสามัคคีเป็นบริวารออกไปโยชน์หนึ่ง โดยล้อมรอบ แล้วทรงพระกรุณาตรัสสั่งให้ช่างจับการสถาปนาเป็น มณฑปสวมพระบรมพุทธรูปบาท” อย่างไรก็ตามในแต่ละยุคสมัย พระมณฑปได้ชำรุดทรุดโทรมจึงได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ จวบจนกระทั่งปัจจุบันได้สถาปนา

ขึ้นใหม่ มณฑปพระพุทธบาททองคำปัจจุบันจึงไม่สามารถใช้เป็นหลักฐานของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทในสมัยอยุธยาได้

นอกจากหลักฐานทางสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทในสมัยอยุธยา ซึ่งปรากฏในงานวรรณกรรมแล้วยังปรากฏหลักฐานทางสถาปัตยกรรมที่เป็นโบราณสถานซึ่งยังคงหลงเหลืออยู่ได้แก่ มณฑปพระพุทธบาทซึ่งตั้งอยู่บนเขาลม วัดพระพุทธฉาย จังหวัดสระบุรี โดยมีลักษณะเป็นมณฑปก่ออิฐถือปูน ประกอบเครื่องยอดทรงพระศูลุปรังสีเหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง ห้ายอด และนอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานอยู่ที่วัดวรโพธิ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งปรากฏฐานมณฑปพระพุทธบาทขนาดใหญ่ มีบันไดทางขึ้นทั้ง 4 ทิศ รอบพระมณฑปมีลักษณะคล้ายระเบียงคด หรือกำแพงล้อมรอบมีทางเข้า 4 ทิศเช่นกัน

ภาพที่ 3.11 ฐานมณฑปพระพุทธบาท วัดวรโพธิ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 3.10 มณฑปพระพุทธบาท เขาลม วัดพระพุทธฉาย จังหวัดสระบุรี

สมัยรัตนโกสินทร์

สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทในสมัยรัตนโกสินทร์นั้นปรากฏเป็นหลักฐานอยู่จำนวนมาก และมีรูปแบบที่มีความหลากหลายกว่าในสมัยใดๆ และยังคงมีการสถาปนาสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

3.2.2 ประเภทของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาท

สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทที่ทำการศึกษานี้สามารถจำแนกออกได้เป็น 4 ประเภท ได้แก่ ศาลา พระศูลุปรังสี พระวิหาร และพระมณฑป

1. ศาลา

1.1 ความหมายของศาลา

ศาลา (น.) อาคารทรงไทย ปล่อยโถง ไม้กั้นฝา ใช้เป็นที่พักหรือเพื่อประโยชน์การทำงานอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ศาลาพักผ่อน ศาลาที่พักรถ ศาลาทำน้ำ โดยปริยายหมายถึงอาคารหรือสถานที่บางแห่งใช้เพื่อประโยชน์การทำงานอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ศาลาพักผ่อน ศาลาสวดศพ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2525 : 782)

1.2 ศาลาประดิษฐานรอยพระพุทธบาท

ศาลาสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทที่ควรแก่การศึกษานั้น คือ ศาลาพระพุทธบาทที่ตั้งอยู่ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร โดยประดิษฐานรอยพระพุทธบาทที่จัดเป็นบริโลกเจดีย์จำลอง

ศาลาพระพุทธบาท วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 3.12 ศาลาพระพุทธบาท วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

ประวัติความเป็นมาของวัดบวรนิเวศวิหาร

วัดบวรนิเวศวิหารเป็นพระอารามหลวงชั้นตรีราชนครวิหาร สมเด็จพระบวรเจ้ามหาศักดิ์พลเสถียรทรงตั้งขึ้นระหว่างปี พุทธศักราช 2387 - 2375 ซึ่งตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ตั้งอยู่ใกล้กับวัดศรีสุทธาวาส พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) โปรดเกล้าฯ ให้เชิญเสด็จเจ้าฟ้ามงกุฎซึ่งขณะนั้นผนวชอยู่มากองวัดแห่งนี้ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) โปรดเกล้าฯ ให้รวมวัดศรีสุทธาวาสซึ่งตั้งอยู่ใกล้เคียง รวมเข้ากับวัดบวรนิเวศวิหาร

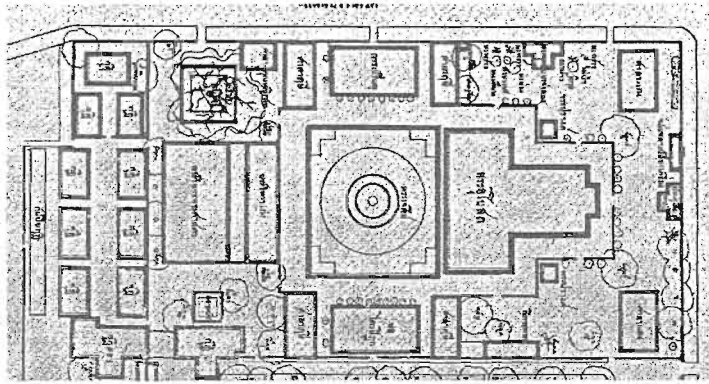
ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธบาท และศาลาพระพุทธบาท

รอยพระพุทธบาทวัดบวรนิเวศวิหารเป็นรอยพระพุทธบาทที่จัดเป็นบริโกศเจดีย์จำลอง สร้างขึ้นในสมัยสุโขทัย มีลักษณะเป็นรอยพระพุทธบาทแบบรอยคู้จำลองลงบนแผ่นหินขนาดยาว 3.6 เมตร กว้าง 2.17 เมตร และหนา 0.20 เมตร รอยพระพุทธบาทแห่งนี้มีจารึกบอกถึงประวัติความเป็นมาว่าสร้างขึ้นในปี พุทธศักราช 1470 เพื่อจำลองรอยพระพุทธบาทบนเขาสุมนกฏในเกาะลังกา โดยพระมหาเถระเมธีกรเป็นผู้สร้าง ด้วยความอนุเคราะห์ของพระมหาธรรมราชา ต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระบวรราชเจ้า กรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสถียร ทรงอัญเชิญมาจากจังหวัดชัยนาท และโปรดฯ ให้ประดิษฐานไว้ที่วัดบวรสถานสุทธาวาสในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญมาประดิษฐานที่วัดบวรนิเวศวิหารเมื่อพุทธศักราช 2452 สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงต่อมุขศาลาด้านทิศตะวันตกของพระอุโบสถเป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท (นันทนา ชุดิวังศ์, 2533 : 47 ; มณเฑียรศุภลักษณ์, 2541 : 30-31 ; สำนักราชเลขาธิการ, 2528 : 111)

สถาปัตยกรรมศาลาประดิษฐานรอยพระพุทธบาท

- ผังบริเวณ

ศาลาพระพุทธบาทตั้งอยู่ในเขตพุทธาวาสทางทิศตะวันตกของพระอุโบสถ โดยมีผืนดินหลังของศาลา ติดชิดเป็นส่วนหนึ่งของกำแพงรั้วพระอาราม

แผนผังที่ 3.1 ผังบริเวณส่วนพุทธาวาส วัดบวรนิเวศวิหาร
(ภาพจากหนังสือ ศิลปกรรม วัดบวรนิเวศวิหาร)

- ผังพื้น

ผังพื้นของศาลาพระพุทธรูปมีลักษณะเป็นผังแบบตรีมุข ซึ่งเดิมเป็นศาลาและทำการต่อมุขขึ้นด้านข้างเป็นตรีมุขเพื่อใช้ประดิษฐานรอยพระพุทธรูป ที่ผนังภายในด้านหลังคาเป็นช่องจุ่มลึกลงเข้าไปในผนังประดิษฐานพระพุทธรูปปางต่างๆ กลางศาลาประดิษฐานรอยพระพุทธรูป

- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรม แบบ ไทยที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะ สถาปัตยกรรมจีน

- องค์ประกอบของสถาปัตยกรรม ได้แก่

ส่วนฐาน มีลักษณะเป็นฐานเขียง

ส่วนเรือน ก่ออิฐถือปูนมีลักษณะเป็นศาลาโถง

ส่วนหลังคา มีลักษณะเป็นหลังคาตรีมุขมีกันสาด โคยรอบ มีลักษณะโคยทั่วไปคล้ายหลังคาในสถาปัตยกรรมแบบจีน หน้าบันหน้าอุคประดับด้วยกระเบื้องเคลือบประติมากรรมเป็นรูปต้นไม้ ดอกไม้ และใบไม้ มีการตกแต่งด้วยปูนปั้นในศิลปะจีน หลังคามุงด้วยกระเบื้องแบบจีนเคลือบสีเหลืองและสีเขียว

- โครงสร้างและวัสดุการก่อสร้าง

ศาลาพระพุทธรูปมีโครงสร้างก่ออิฐถือปูน หลังคาเป็นเครื่องปูน วัสดุเครื่องมุงหลังคาเป็นแบบจีน

- การประดับตกแต่ง

ศาลาพระพุทธรูปมีการประดับตกแต่งที่เรียบง่าย โดยมีลักษณะการประดับตกแต่งที่ค่อนข้างเรียบง่าย ทางศิลปะ สถาปัตยกรรมแบบจีน มีการประดับด้วยงานปูนปั้น และงานประดับกระเบื้องเคลือบซึ่งประติมากรรมเป็นลวดลายต่างๆ เช่น ดอกไม้ ใบไม้

2. พระสถูป

2.1 ความหมายและความเป็นมาของพระสถูป

พระสถูป น. สิ่งก่อสร้างซึ่งก่อไว้สำหรับบรรจุกระดูก มีกระดูกแห่งบุคคลที่นับถือเป็นต้น (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2525: 768)

พระสถูปโดยมากมักเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ธรรมเนียมการสร้างสถูปนั้น มีมาแต่ก่อนพุทธกาล โดยสร้างเพื่อบรรจุอัฐิธาตุของพระเจ้าจักรพรรดิ หรือแม้แต่อัฐิธาตุของบุคคลทั่ว ๆ ไป ลักษณะของสถูปแต่เดิมเป็นเพียงแต่พูนดินขึ้นเป็น โศกตรงที่ฝังอัฐิธาตุแล้วลงเขื่อนรอบกันดินพัง

และบนโลกจะปกรณัมจักรให้เป็นเกียรติยศหรือเป็นเครื่องหมายให้รู้ว่าเป็นที่ฝังอัฐิธาตุของท่านผู้ใด ถ้าไม่ใช่ผู้คนสำคัญก็จะเป็นแค่พูนดินเป็น โลกเท่านั้น ต่อมาในชั้นหลังเมื่อมีการนับถือพระธาตุเจดีย์ในพระพุทธศาสนาจึงตกแต่งแปลงรูปพระสถูปให้งดงามวิจิตรขึ้น เช่น แต่งกองดินให้เป็นรูปทรงทำเขื่อนให้เป็นฐาน และชั้นทักษิณ และทำรูปบัลลังก์ตั้งบนหลังโลก แล้วต่อจักรให้เป็นยอด (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ , 2503: 5)

2.2 รูปแบบของพระสถูป

พระสถูปในงานสถาปัตยกรรมไทย มีหลักฐานความเป็นมาที่เก่าแก่ตั้งแต่สมัยทวารวดี ซึ่งได้รับแบบอย่างมาจากธรรมเนียมการสร้างพระสถูปในอินเดีย หากแต่มีการประยุกต์และพัฒนาารูปแบบให้มีเอกลักษณ์เฉพาะในงานสถาปัตยกรรม ซึ่งมีด้วยกันหลายรูปทรงได้แก่

พระสถูปเจดีย์ทรงระฆัง

ภาพที่ 3.13 พระสถูปทรงระฆัง วัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พระสถูปทรงระฆังหรือทรงกลมเป็นรูปแบบที่ได้รับความนิยมมาจากพระสถูปในสถาปัตยกรรมอินเดีย พระสถูปทรงระฆังประกอบไปด้วยส่วนฐาน ชั้นล่างสุดเป็นฐานเขียงถัดมาเป็นฐานปัทม์เหนือฐานปัทม์เป็นมาลัยเถา มี 2 ลักษณะ คือ มาลัยเถาแบบบัวถลา

ซึ่งพบกับพระเจดีย์ทรงระฆังในสมัยสุโขทัย และมาลัยเถาแบบบัวลูกแก้ว ซึ่งพบกับพระเจดีย์ในสมัยอยุธยาเหนือขึ้นไปเป็นบัวปากระฆัง รองรับ องค์ระฆังกลม เหนือองค์ระฆัง เป็นบัลลังก์ ก้านฉัตร บัวถลา ปล้องไฉน ปลียอด และลูกแก้ว หรือหยดน้ำค้าง ตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมา เหนือส่วนของบัลลังก์นอกจากจะมีก้านฉัตรแล้วยังมีเสาหอน ซึ่งมีลักษณะเป็นเสาเตี้ยคั่นเล็ก ๆ ตั้งอยู่โดยรอบก้านฉัตรเพื่อรองรับบัวถลา ปล้องไฉน และส่วนยอดของพระสถูป

พระสถูปทรงระฆังนี้ยังมีการประยุกต์และพัฒนาารูปแบบไปในลักษณะต่าง ๆ ตามความนิยมในแต่ละสมัยเช่น มีการทำรูปประติมากรรมช้างหรือสิงห์ล้อมฐาน มีการสัณฐานองค์ระฆังให้มีเอวคอด มีการทำซุ้มจรนันทัง 4 ทิศ หรือ ทำเป็นพระสถูปทรงระฆังแปดเหลี่ยม นอกจากนี้ยังมีการประดับตกแต่งในลักษณะต่าง ๆ เช่นประดับลวดลายปูนปั้น ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสี ประดับด้วยโมเสกสีทอง เป็นต้น พระสถูปทรงระฆังนี้นับว่าเป็นรูปแบบที่ได้รับความนิยม

- เช่น
- พระสถูปวัดช้างล้อม จังหวัดสุโขทัย
  - พระสถูปวัดพระบรมธาตุ จังหวัดนครศรีธรรมราช
  - พระสถูปวัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
  - พระสถูปวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (พระศรีรัตนเจดีย์) กรุงเทพมหานคร
  - พระสถูปวัดพระปฐมเจดีย์ (พระปฐมเจดีย์) พระนครปฐม

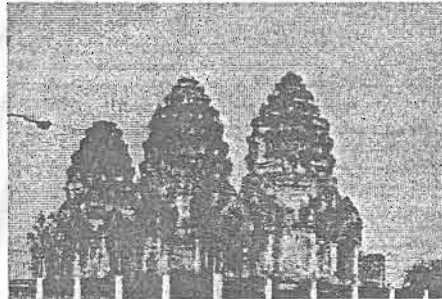
พระสถาปทรงปราสาท

พระสถาปทรงปราสาทในสถาปัตยกรรมไทยนั้นมีที่มา แนวความคิดและแรงบันดาลใจมาจาก ปราสาทเครื่องยอดทรงปราสาทในสถาปัตยกรรมขอม คำว่าปราสาท มาจากคำว่า "ปราถณ" แปลว่า ซาลา หรือ ทางเดินเข้า (สันสกฤตเจดีย์เล่ม 2, 2515 : 259) ซึ่งหมายความถึงบริเวณหรือระยะทางนับแต่ซุ้มประตูทางเข้า (โคปุระ) จนถึงองค์ปราสาท ปราสาทในสถาปัตยกรรมขอมนั้นสร้างขึ้นบนพื้นฐานสัญลักษณ์สื่อถึงเขาพระสุเมรุซึ่งหมายถึงถึงความเป็นศูนย์กลางแห่งจักรวาล (สมคิด จิระทัศนกุล , 2544, 45-46)

พระสถาปทรงปราสาทประกอบไปด้วยส่วนฐานซึ่งได้แก่ ฐานเขียง ฐานปัทม์ และฐานสิงห์ ถัดขึ้นไปจากชั้นฐานเป็นเรือนธาตุที่เรือนธาตุประกอบไปด้วยซุ้มจรณะหรือซุ้มคูหา ซึ่งในบางแห่งสามารถเข้าไปในองค์ปราสาทได้ เหนือขึ้นไปเป็นส่วนยอดประกอบไปด้วย ชั้นอักษรมีลักษณะเป็นเชิงบาตร ส่วนยอดประกอบไปด้วยชั้นรัศมีประดับ บันแถลง และกลีบขنุนเป็นซุกชั้นกัน 5 หรือ 7 ชั้น เหนือขึ้นไปบนสุดเป็นบัวกลุ่มหรือจอมโมฬี บนยอดบนสุดประดับ นกสูล

พระสถาปทรงปราสาทในงานสถาปัตยกรรมไทย และปราสาทเครื่องยอดทรงปราสาทในสถาปัตยกรรมขอม สามารถจำแนกได้หลายรูปทรง ได้แก่

- ทรงศิขร

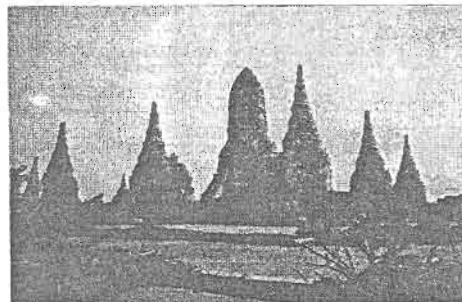

ภาพที่ 3.14 พระปราสาทสามยอด จังหวัดลพบุรี

คือปราสาทในสถาปัตยกรรมขอมดั้งเดิมที่มีเครื่องยอดทรงปราสาทซึ่งมีรูปทรงที่มีความใหญ่โตและดูหนักแน่น

- เช่น - ปราสาทเขาพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์
- พระปราสาทสามยอด จังหวัดลพบุรี

- ทรงงาเหียม

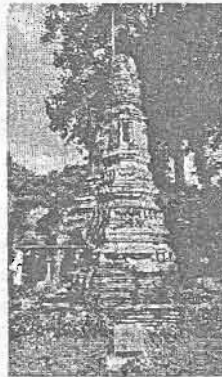

ภาพที่ 3.15 พระสถาปทรงปราสาท วัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

คือทรงของพระสถูปทรงปราสาทที่มีรูปทรงลักษณะคล้ายงาช้างชนิดหนึ่ง ซึ่งเรียกว่างานเนียม กล่าวคือ รูปทรงส่วนยอดนั้นจะมีลักษณะที่ใหญ่แต่สั้น โดยเฉพาะคอนปลายจะมีลักษณะโค้งและค่อนข้างเรียวแหลม พระสถูปทรงงานเนียมนี้ถือเป็นรูปแบบพระสถูปทรงปราสาทในสถาปัตยกรรมไทยที่เกิดจากช่างไทยโดยแท้ เพราะมีการพัฒนารูปแบบมาจากปราสาทขอมเดิมจนมีลักษณะเฉพาะ (สมคิด จิระทัศนกุล, 2544 : 49) กล่าวคือมีการเน้นส่วนฐานและรูปทรงโดยรวมให้สูงเพียวด้วยเส้นที่มีความอ่อนช้อยตามเอกลักษณ์ของงานสถาปัตยกรรมไทย ส่วนเรือนธาตุนั้นโดยมากมักสามารถเข้าไปภายในได้โดยมีซุ้มหาค้ำหน้า

- เช่น
- พระสถูปทรงปราสาท วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองเสลียง จังหวัดสุโขทัย
  - พระสถูปทรงปราสาท วัดพุทธไสสวรรคย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
  - พระสถูปทรงปราสาท วัดชัยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
  - พระสถูปทรงปราสาท วัดพิชัยญาติการาม กรุงเทพมหานคร

ทรงฝักข้าวโพด

ภาพที่ 3.16 พระสถูปทรงปราสาท (วัดพุทธไสสวรรคย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา)

คือทรงของพระสถูปทรงปราสาทที่มีรูปทรงเพียวบางตรง และขลุ่ยขึ้นคล้ายฝักข้าวโพด พระสถูปทรงปราสาท ฝักข้าวโพดนี้เป็นรูปแบบเฉพาะในสมัยรัตนโกสินทร์ มีการคัดทอนองค์ประกอบและรายละเอียดให้เรียบง่ายขึ้น เน้นส่วนฐานที่สูงด้วยการซ้อนชั้นกันหลายชุด ในส่วนตัวเรือนธาตุมีความสูงเพียว และมีเพียงซุ้มจรณะนำประดับทั้ง 4 ด้าน ภายในซุ้มอาจประดิษฐานพระพุทธรูปหรือเทวรูป โดยไม่สามารถเข้าไปภายในเรือนธาตุได้ ในส่วนยอดที่เป็นกลีบขมุนและบันแถลงมีการลดทอนรายละเอียดจนเป็นเพียงแค่รูปสัญลักษณ์ พระสถูปทรงปราสาททรงฝักข้าวโพดนี้มักไม่ได้เป็นประธานของพระอาราม

- เช่น
- พระสถูปขนาดเล็ก วัดพุทธไสสวรรคย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
  - พระสถูปทรงปราสาท (พระอภัยมณีมหาเจดีย์) วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
  - พระสถูปทรงปราสาท วัดราชบูรณะ กรุงเทพมหานคร

- ทรงจอมแห

ภาพที่ 3.17 พระสตูปรงปรางค์ วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร

คือทรงของพระสตูปรงปรางค์ที่มีรูปทรงเพรียวบางอยู่ในทรงจอมแห ซึ่งเป็นรูปแบบเฉพาะในสมัยรัตนโกสินทร์

ได้แก่ พระสตูปรงปรางค์ วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร

พระสตูปรงพุ่มข้าวบิณฑ์ หรือ ทรงดอกบัวตูม

ภาพที่ 3.18 พระสตูปรงพุ่มข้าวบิณฑ์ วัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย

พระสตูปรงพุ่มข้าวบิณฑ์ เป็นรูปแบบที่ถือกำเนิดและได้รับความนิยม เป็นเอกลักษณ์เฉพาะในสมัยสุโขทัย พระสตูปรงพุ่มข้าวบิณฑ์ประกอบไปด้วยส่วนฐานผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุม ซึ่งเป็นฐานเขียงและฐานปัทม์ถัดขึ้นไปเป็นเรือนธาตุผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมเหนือเรือนธาตุ มีลักษณะคล้ายบันแถลง และกลีบบขนุน พระสตูปรงพุ่มข้าวบิณฑ์เป็นที่นิยมเฉพาะแต่ในสมัยสุโขทัยเท่านั้น

- เช่น
- พระสตูประธานวัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย
  - พระสตูวัดสวนแก้วอุทยานน้อย จังหวัดสุโขทัย

พระสถูปทรงสี่เหลี่ยมย่อมุม

ภาพที่ 3.19 พระสถูปทรงสี่เหลี่ยมย่อมุม วัดพุทธไสสวรรคร์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พระสถูปทรงสี่เหลี่ยมย่อมุมมีมาตั้งแต่ครั้งสมเด็จพระเจ้าปราสาททองในสมัย และได้รับความนิยมมาจนถึงในสมัยรัตนโกสินทร์ เจดีย์ทรงสี่เหลี่ยมย่อมุมมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุม ซึ่งประกอบไปด้วยส่วนฐานที่เป็นฐานเขียง ฐานปัทม์ และฐานสิงห์ ส่วนองค์ระฆัง มีลักษณะคล้ายเจดีย์ทรงระฆังแต่เป็นทรงสี่เหลี่ยมย่อมุม ถัดขึ้นไปเป็นบัลลังก์สี่เหลี่ยมย่อมุมเช่นเดียวกันกับฐานและส่วนองค์ระฆัง ในส่วนยอดมีลักษณะผังกลม คือเริ่มตั้งแต่ที่ก้านฉัตร ปล้องโฉนและปลียอด ซึ่งมีลักษณะ เช่นเดียวกันกับเจดีย์ทรงระฆัง

- เช่น
- พระสถูปทรงสี่เหลี่ยมย่อมุม วัดญาณสถาน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
  - พระสถูปทรงสี่เหลี่ยมย่อมุม วัดภูเขาทอง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
  - พระมหาเจดีย์ประจำรัชกาลที่ 4 วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร

พระสถูปทรงเครื่อง

ภาพที่ 3.20 พระสถูปทรงเครื่อง วัดพุทธไสสวรรคร์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พระสถูปทรงเครื่องมีมาแต่ครั้งสมัยอยุธยาตอนกลาง และยังคงได้รับความนิยมมาจนถึงในสมัยรัตนโกสินทร์ พระสถูปทรงเครื่องประกอบไปด้วยผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุม มีฐานประกอบด้วยฐานเขียง ฐานปัทม์ และฐานสิงห์ ซึ่งซ้อนกันเป็นชุด เหนือชุด เหนือชุดฐานสิงห์มีลักษณะเป็นบัว โกรงรับองค์ระฆังซึ่งมีทั้ง องค์ระฆังกลม สี่เหลี่ยมย่อมุม หรือ เป็นกลีบบะเพือง ท้ององค์ระฆังอาจมีการประดับด้วยราวคล้ายปูนปั้น ถัดขึ้นไปเป็นบัลลังก์ รองรับส่วนยอด ซึ่งโดยมากมักเป็นบัวกลุ่มซ้อนกันเป็นแถวเวียนแหลมขึ้นไปหรือเป็นปล้องโฉน ถัดขึ้นไปเป็นปลียอด

- เช่น
- พระสถูปทรงเครื่อง วัดสามวิหาร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
  - พระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชญ์ญาณาม พระมหาเจดีย์ศิลปกรรมกลกนิทาน และพระมหาเจดีย์มณีรัตปริหาร วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร
  - พระเจดีย์ทอง วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร

พระสถูปทรงปราสาทยอด

ภาพที่ 3.21 พระสถูปปราสาทยอด วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พระสถูปทรงปราสาทยอดมีปรากฏมาตั้งแต่ครั้งสมัยสุโขทัย และได้รับความนิยมมาจนถึงสมัยอยุธยา พระสถูปทรงปราสาทยอด ประกอบไปด้วยส่วนฐานที่เป็นบานปัทม ผังรูปสี่เหลี่ยมย่อมุม ถัดขึ้นไปเป็นตัวเรือนซึ่งทำเป็นลักษณะของเรือนธาตุประกอบด้วยซุ้มจะระนำในลักษณะคล้ายพระสถูปทรงปราสาทเหนือเรือนธาตุประดับด้วยบันแถลงและกลีบบนูนในลักษณะเช่นเดียวกันกับยอดทรงปราสาทประมาณ 2 ถึง 3 ชั้น รองรับส่วนยอดที่มีลักษณะเป็นองค์ระฆังซึ่งมีทั้งทางระฆังกลมและแบบสี่เหลี่ยมย่อมุม

- เช่น
- พระสถูปปราสาทยอด วัดเจดีย์เจ็ดแถว จังหวัดสุโขทัย
  - พระสถูปปราสาทยอด วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
  - พระสถูปปราสาทยอด วัดวรเชตุเทพารุง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

นอกจากรูปแบบของพระสถูปดังที่กล่าวมาทั้ง 6 ทรงแล้วยังมีพระสถูปในรูปทรงอื่น ๆ ซึ่งแตกต่างกันไปในแต่ละยุคสมัยหรือในแต่ละพื้นที่พระสถูปในรูปทรงต่าง ๆ เหล่านี้ อาจเรียกว่าได้เป็นพระสถูปทรงเบ็ดเตล็ด

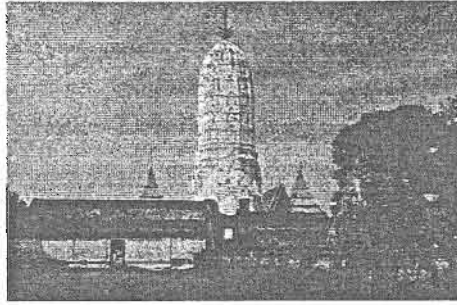
2.3 พระสถูปประดิษฐานรอยพระพุทธบาท

พระสถูปนอกจากใช้เป็นสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ หรืออัฐิธาตุโดยตรง เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งถือเป็นธาตุเจดีย์แล้ว พระสถูปยังใช้เป็นที่ประดิษฐาน อุเทสิกเจดีย์ เช่น พระพุทธรูป หรือ รอยพระพุทธบาทด้วย พระสถูปบางแห่งสร้างขึ้นมาสสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปหรือรอยพระพุทธบาท โดยเฉพาะ บางแห่งประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุและมีการประดิษฐานพระพุทธรูปหรือ รอยพระพุทธบาทพร้อมด้วย พระสถูปที่มีการประดิษฐานรอยพระพุทธบาทมีหลักฐานความเป็นมาที่เก่าแก่ตั้งแต่สมัยพุทธกาล ประเทศพม่าซึ่งพบรูปพระพุทธรูปปรากฏอยู่บนแผ่นหินในบริเวณสถูปที่สำคัญ เช่น สถูปโลกะนันตะและชะเวชิกอน (นันทนา ชุตินวงศ์, 2533: 31)

สำหรับประเทศไทยก็มีการประดิษฐานรอยพระพุทธบาทภายในพระสถูปซึ่งพบหลักฐานที่มีมาตั้งแต่ครั้งสมัยอยุธยา และมีการปรากฏมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์พระสถูปประดิษฐานรอยพระพุทธบาทที่ทำการศึกษา

ได้แก่	1. พระสถูปวัดพุทธไสสวรรย์	จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
	2. พระสถูปวัดพิชัยญาติการาม	กรุงเทพมหานคร
	3. พระสถูปวัดพวงมาลัย	จังหวัดสมุทรสงคราม

1. พระสถูป วัดพุทธโรศวรารักษ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

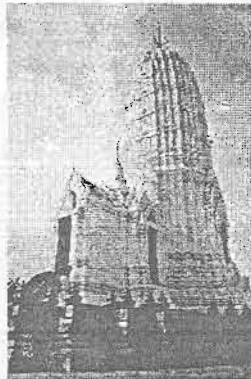

ภาพที่ 3.22 วัดพุทธโรศวรารักษ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

1.1 ประวัติความเป็นมาของวัดพุทธโรศวรารักษ์

วัดพุทธโรศวรารักษ์ ตั้งอยู่ที่ตำบลสำเภาล่ม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ริมแม่น้ำเจ้าพระยาตรงข้ามกับพระนครด้านใต้ วัดพุทธโรศวรารักษ์ สร้างขึ้นในปีพุทธศักราช 1896 โดยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศฯ ให้สร้างขึ้นในบริเวณซึ่งเรียกว่า “เวียงเหล็ก” หรือ “เวียงเล็ก” ซึ่งเป็นพระราชวังเดิมก่อนสถาปนากรุงศรีอยุธยา ครั้นสถาปนากรุงศรีอยุธยาแล้วโปรดฯ ให้สถาปนาบริเวณนี้ขึ้นเป็นพระอาราม

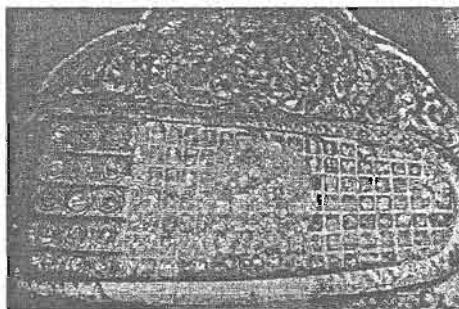
1.2 ประวัติความเป็นมาของสถูป และรอยพระพุทธรูปบาท

ภาพที่ 3.23 พระสถูปประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ และรอยพระพุทธรูปบาทวัดพุทธโรศวรารักษ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

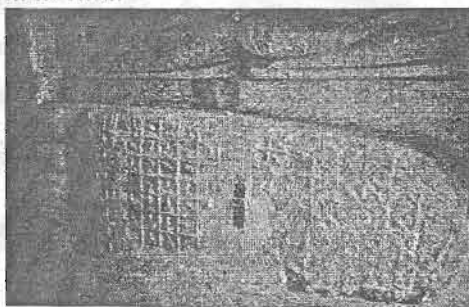
พระสถูปประธานของวัดพุทธโรศวรารักษ์มีลักษณะเป็นพระสถูปทรงปราสาทสร้างเมื่อคราวสถาปนาพระอาราม เพื่อใช้ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ นอกจากนี้ยังประดิษฐานพระพุทธรูป และรอยพระพุทธรูปบาทซึ่งประดิษฐานอยู่ที่โถงภายในคูหา พระสถูปทางตอนหน้า ขนาบทางเดินภายในคูหาซึ่งนำไปสู่ภายในเรือนธาตุที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุซึ่งประดิษฐานอยู่ภายในพระสถูปจำลองขนาดเล็ก ประดับตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นปิดทองประดับกระจกสี รอยพระพุทธรูปบาทมีจำนวนทั้งสิ้น 2 รอย มีลักษณะเป็นรอยพระพุทธรูปบาทแบบรอยเดี่ยวประดิษฐานตั้งตะแคงแนบกับผนังทั้ง 2 ข้าง ของคูหาพระสถูป ซึ่งมีลักษณะคล้ายห้องโถงขนาดเล็กก่อนจะเข้าสู่เรือนธาตุ

รอยพระพุทธรูปบาทซึ่งประดิษฐานอยู่ที่ผนังด้านทิศใต้ เป็นรอยพระพุทธรูปบาทปูนปั้นปิดทองประดับกระจกสี หันนิ้วพระบาทออกมาทางด้านหน้า ทางทิศตะวันออก ฝ่าพระบาทประกอไปด้วยภาพมงคล 108 ประการ รอบรอยพระพุทธรูปบาทตกแต่งเป็นรูปกลีบบัว ฝ่าพระพุทธรูปบาทประดิษฐานอยู่บนฐานบัวปูนปั้นปิดทองประดับกระจกเป็นลายกระหนกก้านขด

ภาพที่ 3.24 รอยพระพุทธรบาท ที่ผนังด้านทิศใต้ ภายในอุทหาพระสถูปวัดพุทธไสสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

รอยพระพุทธรบาทซึ่งประดิษฐานอยู่ที่ผนังด้านทิศเหนือเป็นรอยพระพุทธรบาทซึ่งจำหลักด้วยหิน มีลักษณะนูนสูงขึ้นไปในแนวที่เรียกว่า รูปพระพุทธรบาท ที่ฝ่าพระบาทปรากฏลวดลายภาพมงคล 108 ประการ ตอนบนของรอยพระพุทธรบาทประดิษฐานพระพุทธรูปนูนปั้นปางมารวิชัย จำนวน 2 องค์ รอยพระพุทธรบาทหันหน้าพระบาท ไปทางด้านใน ทางทิศตะวันตก

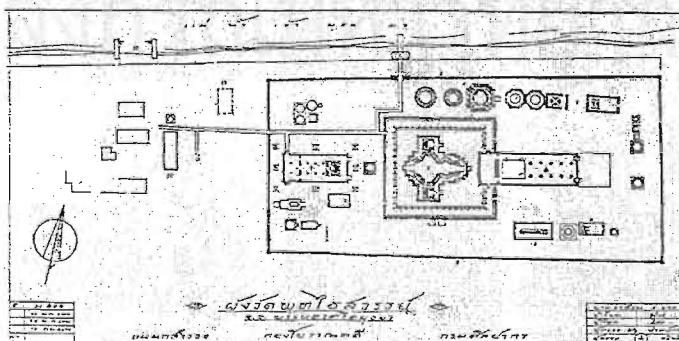

ภาพที่ 3.25 รอยพระพุทธรบาท ที่ผนังด้านทิศเหนือ ภายในอุทหาพระสถูปวัดพุทธไสสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

จากรูปแบบศิลปกรรมซึ่งปรากฏบนรอยพระพุทธรบาทตลอดจนการประดับตกแต่ง และรูปแบบการจัดเรียงภาพมงคล 108 ประการ ในระบบตารางทำให้สันนิษฐานได้ว่ารอยพระพุทธรบาทดังกล่าวน่าจะเป็นปูชนียวัตถุซึ่งสร้างขึ้นภายหลังหรือได้รับการบูรณะขึ้นใหม่ในสมัยอยุธยาตอนปลาย เช่นเดียวกับปูชนียวัตถุอื่นซึ่งประดิษฐานอยู่ภายในพระสถูปนี้ เช่น พระสถูปจำลองภายในเรือนธาตุ และพระพุทธรูปปางปาลไลย์ซึ่งประดิษฐานอยู่ที่ซุ้มเรือนแก้วภายในห้องซึ่งอยู่ด้านหลังเรือนหลังเรือนธาตุขององค์พระสถูป

1.3 สถาปัตยกรรมพระสถูป

- ผังบริเวณ

แผนผังที่ 3.2 ผังบริเวณ วัดพุทธไสสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
(ภาพจาก หนังสือทะเบียน โบราณสถานในเขตหน่วยศิลปากร ที่ 1 กรมศิลปากร)

พระสถูปตั้งอยู่ภายในเขตพุทธาวาสโดยเป็นพระประธานของพระอาราม ซึ่งหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ตอนหน้าพระสถูปทางทิศตะวันออกเป็นที่ตั้งของพระวิหารหลวงซึ่งมีส่วนท้ายของพระวิหารเชื่อมต่อกับระเบียบคด ซึ่งล้อมรอบพระสถูป ด้านหลังของพระสถูปเป็นที่ตั้งของพระอุโบสถ ซึ่งหันหน้าไปทางทิศตะวันตก กลุ่มปูชนียสถานทั้งหมดตั้งอยู่ภายในกำแพงแก้วซึ่งแสดงถึงพื้นที่ในส่วนพุทธาวาส นอกจากนี้บริเวณสองข้างของปูชนียสถานประธานในแนวแกนหลังยังประกอบไปด้วยกลุ่มปูชนียสถานขนาดเล็กตั้งเรียงรายอยู่ทั้งสองข้างในแนวตะวันออกและตะวันตก เช่น พระเจดีย์รายซึ่งทำเป็นพระสถูปทรงสี่เหลี่ยมย่อมุม พระสถูปทรงเครื่อง พระสถูปทรงระฆัง และพระสถูปทรงปราสาท เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีวิหารพระพุทธไสยาสน์ วิหารน้อย วิหารกลบ เป็นต้น เขตสังฆาวาสตั้งอยู่ทางด้านหลังของเขตพุทธาวาสทางทิศตะวันตก ประกอบด้วยโบราณสถานที่สำคัญ ได้แก่ค้ำหนักพระสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ และหอรระฆัง

- ผังพื้น

พระสถูปตั้งอยู่บนฐานไพทีรวมกันกับพระมณฑปประดิษฐานพระพุทธรูปซึ่งตั้งอยู่บนาบสองข้างพระสถูปทางทิศเหนือและทิศใต้ โดยฐานไพทีบริเวณ พระมณฑปทั้งสองข้างมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยม ในส่วนของพระสถูปผังของฐานไพทีเป็นรูปสี่เหลี่ยมตรงบริเวณเรือนธาตุและมีการย่อเก็จไปตามรูปร่างของคูหาหรือมุขที่เชื่อมต่อออกไปจากองค์พระสถูปบนฐานไพทีมีบันไดทางขึ้นทั้งหมด 4 แห่ง คือในทิศตะวันออกตรงด้านหน้าของพระสถูปและพระมณฑปและในด้านหลังของพระสถูปทางทิศตะวันตก

พระสถูปมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมย่อมุมมีจุมจรนำประดิษฐานพระพุทธรูปทั้งสองข้างทางทิศเหนือ และทิศใต้ ด้านหน้าทางทิศตะวันออกเป็นคูหาซึ่งมีลักษณะยื่นยาวออกไปประกอบไปด้วย ห้องโถงของคูหาซึ่งเป็นรูปจัตุรัสและออกมุขไปทั้ง 4 ทิศ โดยมุขด้านข้างทางทิศเหนือและทิศใต้เป็นมุขสั้น ๆ ในลักษณะของจุมจรระนา ตอนหน้าทางทิศตะวันออกเป็นมุขยาวในส่วนด้านหลังทางทิศตะวันออกเป็นมุขซึ่งต่อเชื่อมกับเรือนธาตุขององค์พระสถูปในลักษณะของมุขกระดาน ด้านหลังขององค์พระสถูปเป็นห้องประดิษฐานพระพุทธรูปปางป่าเลไลยก์ พระสถูปมีบันไดทางขึ้นหลักสองทางคือทางด้านหน้าในทิศตะวันออกและทางด้านหลังในทิศตะวันตก นอกจากนี้ยังมีบันไดทางขึ้นขนาดเล็กไปสู่จุมจรนำประดิษฐานพระพุทธรูป

พระมณฑปตั้งขนานอยู่สองข้างของ พระสถูปมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสโดยมีประตูทางเข้าทางด้านหน้าด้านเดียวทางทิศตะวันออกทั้งสององค์ โดยเป็นพระมณฑปประดิษฐานพระพุทธรูป

ภาพที่ 3.26 มณฑปประดิษฐานพระพุทธรูป วัดพุทธไสยาสน์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระสถูปทรงปราสาทวัดพุทธไสยาสน์ มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรม แบบไทยประเพณี ในศิลปะและสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา

- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่

ส่วนฐาน

ประกอบไปด้วยฐานไพทีซึ่งเป็นที่ตั้งของพระสถูป และพระมณฑป มีลักษณะเป็นฐานปัทม์บัวลูกฟัก มีบันไดทางขึ้นซึ่งทำพนักราวบันไดเป็นรูปนาคเลื้อยทอดขึ้นไป ทางด้านหน้าและด้านหลัง ทางทิศตะวันออก และทิศตะวันตกของพระสถูป บันไดทางขึ้นสู่พระมณฑปทั้งสององค์เป็นเสาหัวเม็ดทรงสี่เหลี่ยมและทำเป็นพนักขึ้นไปเชื่อมกับเสาหัวเม็ดด้านบน ฐานไพทีมีพนักโดยรอบ ที่มุมทุกมุมซึ่งมีการย่อเป็นเสาหัวเม็ดทรงสี่เหลี่ยมพนักมีการเจาะเป็นช่องโปร่งทำเป็นรูปช่องสี่เหลี่ยมย่อมุมตั้งตะแคงเรียงรายอยู่โดยรอบตลอดความยาวของพนัก

ฐานองค์พระสถูปทั้งหมดตั้งอยู่บนฐานปัทม์บัวลูกฟักและฐานปัทม์บัวลูกแก้วอกไก่ตามลำดับ ฐานในส่วนของคูหาซึ่งอยู่ตอนหน้ามีลักษณะเป็นฐานบัวคว่ำ บัวลูกแก้ว ออกไก่ ที่ตั้งถัดขึ้นมาจากฐานองค์พระสถูปทั้งหมด ฐานของเรือนธาตุองค์พระสถูปซึ่งถัดขึ้นมา มีลักษณะเป็นฐานปัทม์บัวลูกแก้วอกไก่ ฐานปัทม์ และฐานบัวคว่ำ บัวลูกแก้วอกไก่ ตามลำดับ

ฐานองค์พระมณฑปทั้งสองมีลักษณะเป็นฐานบัวคว่ำ

ส่วนเรือน

ส่วนเรือนของเรือนธาตุองค์พระสถูปตอนบนมีลักษณะเป็นบัวหงายประกอบไปด้วยบัวลูกแก้วอกไก่และบัวปากปลิง รองรับส่วนของชั้นอัสดงในส่วนยอดทั้ง 4 ทิศ เป็นซุ้ม จระนำ โดยทำเป็นมุขลด 3 ชั้น หน้าบันประกอบเครื่องถ่ายของปูนปั้นมีลักษณะของบัวหงาย บัวลูกแก้วอกไก่ และบัวปากปลิง รองรับส่วนของหน้าบันที่เป็นแบบบันแถลง

ส่วนเรือนของคูหาซึ่งอยู่ตอนหน้าประกอบ ด้วยส่วนเรือนของโถงคูหาซึ่งมีลักษณะคล้ายมณฑป มีบัวหงายบัวลูกแก้วอกไก่ และบัวปลิงรองรับเครื่องยอด ด้านข้างทั้งสองเป็นซุ้มจระนำซึ่งทำเป็นมุขลด 2 ชั้น หน้าบันประกอบเครื่องถ่ายของทรงบันแถลงปูนปั้นตอนหน้าเป็นส่วนของคูหาซึ่งสร้างยื่นยาวออกไปเป็นมุขลด 2 ชั้น มีซุ้มบัวหงายที่ประกอบไปด้วย บัวลูกแก้วอกไก่และบัวปากปลิงรองรับหน้าบันทุกด้าน

ส่วนเรือนขององค์พระมณฑปทั้งสององค์ตกแต่งบริเวณมุมทั้ง 4 เป็นเสาเก็จไม่มี การทำซุ้มประตู มีเพียงช่องประตู

ส่วนยอด

ส่วนยอดพระสถูปเป็นทรงปราสาทประกอบไปด้วยชั้นอัสดง ซึ่งมีลักษณะเป็นฐานปัทม์บัวลูกแก้วอกไก่ เหนือขึ้นไปเป็นชั้นรัศมีประดับ บันแถลงและกลีบบนเป็นซุ้มซ้อนกัน 7 ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นจอมโมฬี ส่วนยอดประดับด้วยนภศูลและฉัตร

ส่วนยอดของคูหาประกอบไปด้วยส่วนยอดของโถงคูหาซึ่งเป็นเครื่องยอดทรงพระสถูปทรงสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองและส่วนของมุขคูหาซึ่งมีหลังคาเป็นทรงประทุนมีการตกแต่งด้วยปูนปั้นประดับพื้นหลังคาให้มีลักษณะคล้ายลอนของกระเบื้องกาบ

ส่วนยอดของพระมณฑปมีลักษณะเป็นเครื่องยอดทรงมณฑปหลังคาซ้อนกันจำนวน 5 ชั้น มุงด้วยกระเบื้องเกล็ดไม้เคลือบสี

- โครงสร้างและวัสดุก่อสร้าง

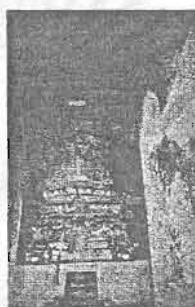
พระสถูปมีโครงสร้างทั้งหมดเป็น โครงสร้างก่ออิฐถือปูน รวมถึงพระมณฑปทั้ง 2 องค์ ยกเว้นในส่วนเครื่องยอดของพระมณฑปซึ่งเป็นเครื่องไม้

- การประดับตกแต่ง

การประดับตกแต่ง โดยส่วนใหญ่เป็นงานปูนปั้น ซึ่งเป็นองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่เน้นถึงทรวดทรงของสถาปัตยกรรม ไม่ได้ตกแต่งเพื่อเน้นรายละเอียดพระสถูปและพระมณฑปจึงมีรูปแบบ และการตกแต่งที่เรียบง่าย นอกจากนี้ยังมีการประดับตกแต่งด้วยเศษกระเบื้องภาชนะเบญจรงค์และภาชนะลายครามประดับในส่วนรายละเอียด เช่น ราวพนักบันไดนาค โดยประดับเป็นเกล็ดนาค และบริเวณเสาหัวเม็ดของพนัฐานไฟที่

- ลักษณะภายใน

ภายในองค์พระสถูปมีการประดับตกแต่งผนังภายในด้วยพื้นแดง เขียนลายทองเป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง ทั้งหมด

ภาพที่ 3.27 ลักษณะภายในองค์พระสถูป

2. พระสถูปวัดพิชัยญาติการามวรวิหาร กรุงเทพมหานคร

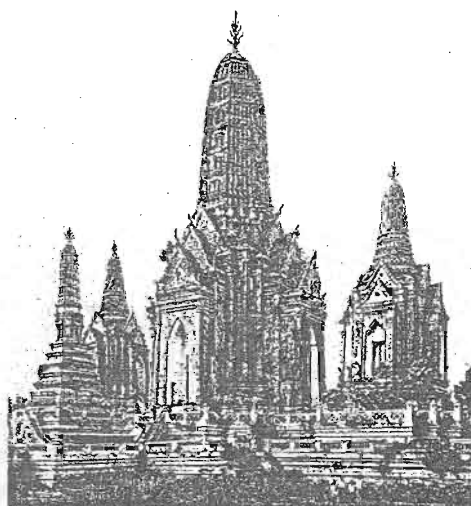

ภาพที่ 3.28 วัดพิชัยญาติการามวรวิหาร กรุงเทพมหานคร

2.1 ประวัติความเป็นมา ของวัดพิชัยญาติการามวรวิหาร

วัดพิชัยญาติการาม เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดวรวิหาร ตั้งอยู่ที่แขวงสมเด็จเจ้าพระยา เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร เดิมเป็นวัดร้างสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) ซึ่งขณะนั้นเป็นพระยาศรีพิพัฒน์-รัตนราชโกษา ได้สถาปนาขึ้นใหม่ทั้งพระอารามในพุทธศักราช 2384 และน้อมเกล้าฯ ถวายเป็นพระอารามหลวง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 1) ได้พระราชทานนามว่า "วัดพระยาญาติการาม" ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์และพระราชทานนามวัดใหม่ว่า "วัดพิชัยญาติการาม"

2.2 ประวัติความเป็นมาของพระสถูปและรอยพระพุทธบาท

ภาพที่ 3.29 พระสถูปทรงปราสาท วัดชี้อัญญาธิการามวรวิหาร กรุงเทพมหานคร
(ภาพจากหนังสือ Buddhist Temples of Thailand)

พระสถูปมีรอยพระพุทธบาทประดิษฐานอยู่เป็นหมู่พระสถูปทรงปราสาท ซึ่งเป็นประธานของพระอาราม ปัจจุบันมีจำนวนทั้งสิ้น 4 องค์ โดยเป็นพระสถูปหลักซึ่งสามารถเข้าไปภายในเรือนธาตุขององค์พระสถูปได้จำนวน 3 องค์ โดยมีองค์กลางเป็นพระสถูปประธานซึ่งมีขนาดสูงและใหญ่ที่สุด และอีก 2 องค์ตั้งอยู่ด้านข้างด้านละ 1 องค์ ส่วนพระสถูปอีก 1 องค์ที่เหลือตั้งอยู่ด้านหลังของพระสถูปประธานองค์ใหญ่ มีลักษณะเป็นพระสถูปขนาดเล็ก ต้น ไม่สามารถเข้าไปภายในเรือนธาตุได้ ซึ่งแต่เดิมเคยมีพระสถูปในลักษณะเช่นเดียวกันนี้ตั้งอยู่ด้านหน้าของพระสถูปประธานด้วย แต่ได้พังทลายลงมาและได้รื้อออกในพุทธศักราช 2457 โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสประทานอนุญาต

หมู่พระสถูปประธานของพระอารามทั้งหมดเป็นพระสถูปทรงปราสาทซึ่งสร้างขึ้นมาพร้อมกับเมื่อคราวสถาปนาพระอาราม พระสถูปประธานองค์ใหญ่ประดิษฐานพระพุทธรูป และพระอศิตพระพุทธเจ้าโดยเป็นพระพุทธรูป 4 องค์ ได้แก่ พระกกุสันธพุทธเจ้า พระโกนาคมพุทธเจ้า พระกัสสปพุทธเจ้า และพระโคตมพุทธเจ้าในภัทรกัปปี หันพระปฤษฎางค์เข้าหากัน หันพระพักตร์ออกไปทั้ง 4 ทิศ มีพุทธลักษณะเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิปิดทอง ตั้งอยู่บนฐานชุกชี

ภาพที่ 3.30 พระพุทธรูป และพระพุทธรูปอศิตพระพุทธเจ้าในภัทรกัปปี ซึ่งประดิษฐานภายในพระสถูปประธานองค์กลาง

พระสถูปองค์เล็กทางทิศตะวันตกประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทจำลอง 4 รอย โดยเป็นรอยพระพุทธรบาท 4 รอยแบบเรียงค่อกัน หันนิ้วพระบาทไปทางทิศเหนือ รอยพระพุทธรบาททำจากโลหะปรากฏลวดลายมงคล 108 ประการ รอยพระพุทธรบาทของพระกฤษณ์พุทธเจ้าอยู่ด้านทิศตะวันตกสุดมีความยาว 1.15 เมตร รอยพระพุทธรบาทของพระโกนาคมนพุทธเจ้ายาว 1.10 เมตร รอยพระพุทธรบาทของพระกัศสปพุทธเจ้ายาว 1 เมตร และรอยพระพุทธรบาทพระโคตมพุทธเจ้ายาว 0.95 เมตร

ภาพที่ 3.31 รอยพระพุทธรบาทจำลอง 4 รอย ภายในพระสถูป องค์ทิศตะวันตก

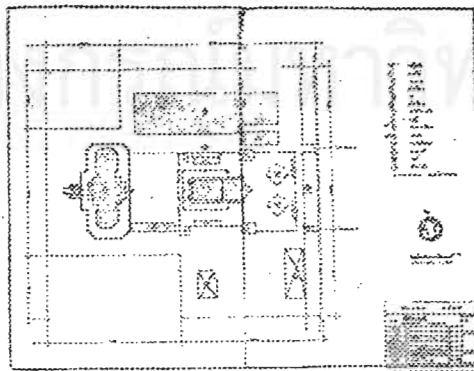
พระสถูปองค์เล็กทางทิศตะวันออกประดิษฐานพระศรีอริยะเมตไตร หรือพระโพธิสัตว์มีพุทธลักษณะเป็นประติมากรรมรูปพระจักรพรรดิ มีพระกรรณเต็ม ทรงเครื่องปางสมาธิตั้งบนฐานชุกชี หันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันตก

ภาพที่ 3.32 พระศรีอริยะเมตไตรภายในพระสถูป องค์ทิศตะวันออก

2.3 สถาปัตยกรรมพระสถูป

- มังบริเวณ

แผนผังที่ 3.3 มังบริเวณวัดพิชัยญาติการามวรวิหาร กรุงเทพมหานคร
(ภาพจาก หนังสือทะเบียนโบราณสถานในเขตหน่วยศิลปากร ที่ 1 กรมศิลปากร)

พระสถูปตั้งอยู่ภายใต้เขตพระพุทธवास โดยเป็นประธานของพระอาราม ด้านหน้าของพระสถูปเป็นที่ตั้งของพระอุโบสถ ซึ่งหันหน้าไปทางทิศเหนือ สองข้างของพระอุโบสถทางทิศตะวันออก และทิศตะวันตกเป็นศาลาประดิษฐานประติมากรรมรูปพระพุทธรูปสองคอนหน้าของพระอุโบสถเป็นที่ตั้งของมณฑปยอดทรงพระสถูปทรงระฆัง 2 องค์ตั้งคู่กัน

- ผังพื้น

หมู่พระสถูปทรงปราสาทตั้งอยู่บนฐาน 2 ชั้น ประกอบด้วยฐาน โพนีชั้นล่างและฐาน โพนีชั้นบน ฐาน โพนีชั้นล่างเป็นที่ตั้งของหมู่พระสถูปประธาน 3 องค์ และพระสถูปองค์เล็กซึ่งตั้งอยู่ทางด้านหลัง มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าย่อมุมไม้สิบสอง ด้านหลังซึ่งเป็นที่ตั้งของพระสถูปองค์เล็กยกเป็นกระเปาะ ฐาน โพนีชั้นบนตั้งอยู่บนฐาน โพนีชั้นล่าง เป็นที่ตั้งของพระสถูปประธาน 3 องค์ มีผังซึ่งเป็นรูปร่างสอดคล้องไปกับผังขององค์พระสถูปประธานทั้ง 3

พระสถูปประธานองค์ใหญ่มีผังเป็นรูปจตุรมุข มีทางเข้าไปภายในเรือนธาตุทั้ง 4 ทิศ ภายในมีผังเป็นรูปแปดเหลี่ยมมีมุขออกไปทั้ง 4 ทิศ กลางองค์พระสถูปเป็นฐานชุกชีประดิษฐานพระพุทธรูป 4 องค์

พระสถูปองค์เล็กด้านทิศตะวันตกมีผังเป็นรูปจตุรมุขมีทางขึ้นเชื่อมต่อกับพระสถูปองค์ใหญ่ทางมุขด้านทิศตะวันออก มุขที่เหลืออีก 3 ทิศเป็นระเบียงเล็กๆ กลางองค์พระสถูปประดิษฐานรอยพระพุทธรูปจำลอง 4 รอย

พระสถูปองค์เล็กด้านทิศตะวันออกมีผังเป็นรูปจตุรมุขมีทางขึ้นเชื่อมต่อกับพระสถูปองค์ใหญ่ทางมุขด้านทิศตะวันตก มุขที่เหลืออีก 3 ทิศเป็นระเบียงเล็กๆ กลางองค์พระสถูปประดิษฐานพระพุทธรูป พระศรีอาริยะเมศไตร

พระสถูปองค์เล็กด้านหลังทางทิศใต้มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมย่อมุม

- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระสถูป มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรม แบบไทยประเพณี ในศิลปะ และสถาปัตยกรรมในสมัยรัตนโกสินทร์

- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่

ส่วนฐาน

ประกอบด้วยฐาน โพนี 2 ชั้น ฐาน โพนีชั้นล่างเป็นฐานปัทม์บัวลูกแก้วอกไก่ มีบันไดทางขึ้นทางด้านหน้า มีระเบียงประดับด้วยลูกกรง กระเบื้องเคลือบสีขาวยและสีเขียว โดยรอบที่มุมทุกมุมมีหัวเม็ดทรงเหลี่ยม ฐาน โพนีชั้นบนเป็นฐานสิงห์บัวลูกแก้วอกไก่ มีระเบียงประดับกระเบื้องปูเคลือบสีเขียวโดยรอบ มีบันไดทางขึ้นด้านหน้าและหลังที่มุมทุกมุม มีหัวเม็ดทรงเหลี่ยม ฐานพระสถูปองค์กลางเป็นฐานสิงห์บัวลูกแก้วอกไก่ ฐานองค์ปรารถเป็นฐานเชิงบาตรประดับด้วยประติมากรรมรูปอสูรที่มุมมุมละ 3 คน ทั้ง 4 มุม รวมทั้งสิ้น 12 คน ถัดขึ้นไปเป็นฐานปัทม์ที่มุมของทุกมุมประดับภาพพรหมศรปูนบนฐานพระสถูปองค์เล็กทั้ง 2 ข้าง มีลักษณะเป็นฐานปัทม์มีท้องไม้สูงยาวประดับด้วยซุ้มโค้งลึกเข้าไปในฐาน ถัดขึ้นไปเป็นฐานสิงห์บัวลูกแก้วอกไก่ที่มุมทุกมุมประดับด้วยภาพพรหมศรปูนบน

ส่วนเรือน

ส่วนเรือนของพระสถูปประธานองค์ใหญ่เป็นจตุรมุข มุขลดชั้นที่มุมของทุกมุมประดับเสาเก็จตอนล่างของเสาประดับภาพพรหมศร ตอนบนเป็นบัวหัวเสาที่มีลักษณะเป็นบัวแวง ที่มุมทั้งสี่เป็นมุขตัน ตอนหน้าเป็นช่องซุ้มโค้งแหลม ผนังภายในของมุมทั้ง 4 เป็นซุ้มประตูทรงบันแถลง

ส่วนเรือนของสถูปองค์เล็กทั้งสองข้างเป็นจตุรมุข มุขลด 2 ชั้นที่มุมของทุกมุมประดับเสา-
เก็จ ตอนล่างของเสาประดับกาบพรมหศา ตอนบนเป็นบัวหัวเสาที่มีลักษณะเป็นบัววง ที่มุมทั้งสี่เป็นมุขตัน ตอน
หน้าเป็นช่องซุ้ม โถงแหลม ผนังภายในของมุขด้านที่หันเข้าหาพระสถูปองค์ใหญ่ เป็นซุ้มประคอรอบสี่เหลี่ยม ไม่
มีการประดับตกแต่งใดๆ ผนังด้านที่เหลืออีก 3 ด้าน เป็นประตูออกไปสู่ระเบียงเล็กๆ ซึ่งมีพนักกระเบื้องประดับ
ด้วยลูกกรงกระเบื้องเคลือบสีเขียว

ส่วนยอด

ส่วนยอดของพระสถูปประธานองค์ใหญ่ประกอบไปด้วยส่วนยอดที่เป็นหลังคา ซึ่งมุขลด 3
ชั้น หลังคาและหน้าบันแต่ละชั้นตั้งอยู่บนฐานเชิงบาตรที่ประดับด้วยประติมากรรมปูนปั้นรูปเทพพนม โดยรอบ
และทุกชั้น หน้าบันมีลักษณะเป็นหน้าบันหน้าอุคเครื่องปูน ประกอบด้วยเครื่องลายองค์ที่เป็นเครื่องปูน ซ่อฟ้า และ
หางหงส์ทำเป็นรูปหัวนาค หน้าบันประดับด้วยปูนปั้นเป็นลายก้านแย่ง ที่หน้าบันของมุขลดชั้นล่างสุดทำเป็นช่อง
ซุ้ม โถงแหลม หลังคามุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีเขียวและส้ม ส่วนยอดที่เป็นเครื่องยอดนั้นเป็นเครื่องยอดทรง
ปราสาท ประกอบด้วยชั้นอัสดง 2 ชั้น มีประติมากรรมรูปมารแบกและเทพพนมประดับอยู่โดยรอบ เหนือขึ้นไปชั้น
รัดประลัดบันแถลงและกลีบบนซ้อนกัน 6 ชั้น ที่บันแถลงทุกชั้นทำเป็นช่องซุ้มด้านบนถัดขึ้นไปเป็นจอมโพ
หรือบัวกลุ่ม ยอดประดับด้วยกษุลา

ส่วนยอดของพระสถูปองค์เล็กประกอบไปด้วยส่วนยอดซึ่งเป็นหลังคา เป็นมุขลด 2 ชั้น
หลังคาและหน้าบันแต่ละชั้นตั้งอยู่บนฐานเชิงบาตร หน้าบันมีลักษณะเป็นหน้าบันหน้าอุคเครื่องปูน ไม่มีเครื่อง
ลายองค์ หน้าบันประดับด้วยกระเบื้องถ้วยเคลือบ และแผ่นกระเบื้องที่เขียนลายเป็นรูปดอกไม้ ประดับกระจ่ายอยู่
เต็มหน้าบัน หน้าบันของมุขด้านบนจะเป็นช่องกลมอยู่กึ่งกลาง โดยรอบประดับด้วยแผ่นกระเบื้องรูปดอกไม้
ส่วนยอดที่เป็นเครื่องยอดเป็นเครื่องยอดที่มีรูปทรงลักษณะคล้ายทรงปราสาท โดยทำเป็นฐานเชิงบาตรผังกลมขึ้น
ไปจากส่วนหลังคาถัดขึ้นไปเป็นฐานกลีบบัวผังกลม ในลักษณะคล้ายบัวกลุ่มจำนวน 3 ชั้น เหนือขึ้นไปเป็นปูนปั้น
ประดับเป็นลายประจายามก้านต่อคอกถัดขึ้นไปเป็นส่วนยอด ซึ่งทำเป็นรูปร่างลักษณะทรงปราสาทประดับด้วยปูน
ปั้นเป็นกลีบบัว โดยตลอด บนยอดประดับด้วยกษุลา

ภาพที่ 3.33 ส่วนยอดพระสถูปประธานองค์ใหญ่

ภาพที่ 3.34 ส่วนยอดพระสถูปประธานองค์เล็ก

- โครงสร้างและวัสดุก่อสร้าง

พระสถูปมีโครงสร้างทั้งส่วนฐานส่วนตัวเรือนและส่วนยอดเป็นโครงสร้างก่ออิฐถือปูนทั้งหมด

- การประดับตกแต่ง

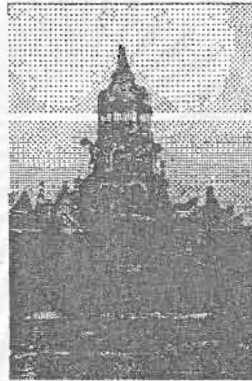
การประดับตกแต่ง โดยส่วนใหญ่จะเป็นงานปูนปั้นเพื่อตกแต่งและเน้นรายละเอียดในส่วนของ
องค์ประกอบ เช่น ประติมากรรมรูปอสูร อสูรแบก และเทพพนม ส่วนของบัวหัวเสาดามพรมหศา เครื่องลายองค์
ลวดลายประดับหน้าบัน และซุ้มประตู เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการประดับด้วยเครื่องกระเบื้อง ในส่วนของหน้า
บันทั้งที่เป็นกระเบื้องถ้วยเคลือบและแผ่นกระเบื้องรูปดอกไม้ ในส่วนของพนักกระเบื้องก็มีการประดับด้วย
กระเบื้องปรุเคลือบและเสา ลูกกรงกระเบื้องเคลือบ

แสดงถึงอิทธิพลการประดับตกแต่งในศิลปะและสถาปัตยกรรมแบบจีน ซึ่งมีอิทธิพลต่องานสถาปัตยกรรมไทย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3)

- ลักษณะภายใน

ลักษณะภายในองค์พระสถูปทั้ง 3 องค์มีผังเป็นรูปแปดเหลี่ยม ไม่มีการประดับตกแต่งใดๆ ยกเว้นพระสถูปองค์กลางซึ่งมีการทำเป็นช่องซุ้มโค้งแหลมขนาดใหญ่ลึกลงเข้าไปในผนัง โดยแบ่งเป็น 2 ตอน คือ ผนังตอนล่างและผนังตอนบน ช่องซุ้มโค้งกล่าวปรากฏทั้งที่ผนังรูปแปดเหลี่ยมและผนังมุขทั้ง 4 ทิศ

3. พระสถูปวัดพวงมาลัย จังหวัดสมุทรสงคราม

ภาพที่ 3.35 พระสถูปวัดพวงมาลัย จังหวัดสมุทรสงคราม

3.1 ประวัติความเป็นมาของวัดพวงมาลัย

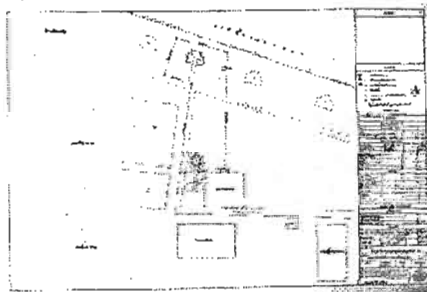
วัดพวงมาลัยตั้งอยู่ที่ตำบลแม่กลอง อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม สร้างขึ้นระหว่างปีพุทธศักราช 2425-2430 โดยท่านสัสดิพวงและนางมาลัยผู้เป็นภรรยาได้อาราธนาหลวงพ่อกแก้ว (พระครูวินัยธรรมแก้ว) แห่งวัดช่องลม อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม มาเป็นเจ้าอาวาสรูปแรก

3.2 ประวัติความเป็นมาของพระสถูป

พระสถูปวัดพวงมาลัยหรือเรียกว่า "พระเจดีย์หงสาวดี" สร้างขึ้นโดยพระครูวินัยธรรมแก้วเมื่อประมาณปีพุทธศักราช 2465 เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่ได้มาเมื่อครั้งออกธุดงค์ไปที่พม่า จึงได้จำลองแบบพระเจดีย์ที่พม่ามาสร้างภายในประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุและรอยพระพุทธบาทจำลองสองรอย (คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544 : 137)

3.3 สถาปัตยกรรมพระสถูป

- ผังบริเวณ

แผนผังที่ 3.4 ผังบริเวณวัดพวงมาลัย จังหวัดสมุทรสงคราม

(ภาพจากหนังสือ ทะเบียนโบราณสถานทั่วราชอาณาจักร กรมศิลปากร)

วัดพวงมาลัยในปัจจุบันได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ มีการสร้างเสนาสนะต่างๆ ขึ้นใหม่หลายหลัง พระอารามตั้งอยู่ริมแม่น้ำแม่กลองทางทิศใต้ ส่วนพุทธาวาสซึ่งประกอบไปด้วยโบราณสถาน ได้แก่ พระสถูป (พระเจดีย์หงสาวดี) และศาลาการเปรียญกับพระอุโบสถซึ่งสร้างขึ้นใหม่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของส่วนตั้งฆราวาสบริเวณริมแม่น้ำทางทิศเหนือของพระอารามเป็นที่ตั้งของศาลาท่าน้ำซึ่งตั้งเรียงรายอยู่ 4 หลัง โดยศาลาท่าน้ำที่ตั้งอยู่เกือบแนวเดียวกับพระสถูปเป็น โบราณสถานมีลักษณะเป็นศาลาตรีมุข

- ผังพระสถูป

พระสถูปมีผังเป็นรูปแปดเหลี่ยม มีมุขออกไปทั้งสี่ทิศเป็นจตุรมุข โดยมีมุขออกไปทางทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออกและทิศตะวันตก

- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระสถูป มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมไทย ได้รับอิทธิพลศิลปะ และสถาปัตยกรรมแบบพม่า ถือได้ว่าเป็นพระสถูป ในรูปทรงเบ็ดเตล็ด

- องค์ประกอบของสถาปัตยกรรม

องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของพระสถูปประกอบไปด้วยส่วนล่างซึ่งประกอบไปด้วยส่วนล่างซึ่งมีผังเป็นรูปแปดเหลี่ยม มีมุขซึ่งทำเป็นจุ่มประตูทางเข้าสู่ภายในองค์พระมณฑปในทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก โดยทำเป็นจุ่มทรงไทยประกอบเครื่องลำยอง ก่ออิฐถือปูน หลังคา 2 ชั้นเหนือสันหลังคามีพระสถูปทรงระฆังขนาดเล็กที่มุมทั้งสี่ระหว่างจุ่มประตูซึ่งเป็นมุข เป็นพระสถูปทรงระฆังขนาดเล็กสร้างเชื่อมต่อกันมาเหนือมุขทั้งสี่ และพระสถูปทรงระฆังทั้งสี่องค์เป็นฐานแปดเหลี่ยม ซึ่งมีพนักก่ออิฐถือปูนประดับกระเบื้องประเคลือบสีเขียว มีพนักประดับด้วยประติมากรรมรูปสัตว์ บริเวณมุมระหว่างมุขและพระสถูปมีลักษณะเป็นสัตว์ 1 หัว 2 ตัว ถัดขึ้นไปมีลักษณะเป็นฐานแปดเหลี่ยมย่อมุม ในแต่ละด้านจะเป็นช่องจุ่มโค้งเหนือขึ้นไปเป็นประติมากรรมรูปสิงห์และช้างสลักร่วมกัน โดยสร้างยื่นต่อออกมาครึ่งตัว รองรับส่วนที่มีลักษณะคล้ายเรือนธาตุซึ่งมีลักษณะเป็นเรือนธาตุแปดเหลี่ยมทั้งด้านที่แปดด้านทำเป็นจุ่มเรือนแก้วขนาดเล็กแปดจุ่มรองรับส่วนยอดซึ่งมีลักษณะเป็นบัวกลุ่มและพระสถูปทรงระฆัง

- โครงสร้างและวัสดุก่อสร้าง

พระสถูปมีโครงสร้างก่ออิฐถือปูน โดยผสมปูน โครงสร้างไม้ภายในองค์พระสถูป

- ลักษณะภายใน

ภายในองค์พระสถูปเป็นที่ตั้งของแท่นฐานประดิษฐานปูชนียวัตถุ

- การประดับตกแต่ง

พระสถูปมีการประดับตกแต่งด้วยปูนปั้น เป็นองค์ประกอบในสถาปัตยกรรมและเป็นประติมากรรมรูปสัตว์หิมพานต์ตลอดจนลวดลายประดับต่างๆ นอกจากนี้ยังมีการประดับตกแต่งด้วยกระเบื้องปูเคลือบสีเขียวในบางส่วน

3. พระวิหาร

3.1 ความหมายและความเป็นมาของวิหาร

วิหาร, วิหาร - [วิหาร, วิหาระ-] น. วัด, ที่อยู่ของพระสงฆ์ ; ที่ประดิษฐานพระพุทธรูปคู่กับ โบสถ์; การพักผ่อนเช่น ทิวาวิหาร ว่าการพักผ่อนในเวลากลางวัน. (ป.,ส.). (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2525 : 772)

วิหาร หมายถึง อาคารที่สร้าง โดยมีหลังคาสองปีกหรือหลังคาที่ลาดลงไปสองข้างอีกนัยหนึ่งคือหลังคาที่มีสันหลังคาหรืออกไก่ หรือหลังคาที่มียอดแหลมอย่างทรงปิรามิดก็ได้หลังคาสองปีกนี้อาจจะเป็น "หลังคาทรงมนิลา" โดยมีหน้าจั่วหัวท้ายหลังคาก็ได้หรือจะ ไม่มีหน้าจั่วแต่เป็นทรงปั้นหยาก็ได้ หรือจะผสมกันทั้ง "ทรงมนิลากับทางขึ้นหยา" ก็ได้ จะเป็นทรงปิรามิดก็ได้ ทรงปิรามิด คือทรงปั้นหย่าที่ไม่มีอกไก่แต่มียอดแหลมแทนก็จัดเป็นหลังคาสองปีกเช่นกัน(สมภพ ภิรมย์, 2513)

พระวิหาร ชื่อเรียกอาคารประเภทหนึ่งในงานสถาปัตยกรรมไทยที่ใช้เป็นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาว่าร่วมกันระหว่างพระภิกษุสงฆ์กับฆราวาสเช่น งานถวายผ้าพระกฐิน งานทอดผ้าป่า งานทำบุญพิธีต่างๆ ฯลฯ แต่คำว่า "พระวิหาร" หรือ "วิหาร" นั้นเดิมมีความหมายว่าเป็น "ที่อยู่" คือที่อยู่ของหมู่พระสงฆ์หรืออย่างที่เราเรียกและเข้าใจในปัจจุบันว่า "กุฏิ" หรือ "กุฎี" ซึ่งหมายถึงที่อยู่อาศัยของพระภิกษุ เช่น "พระคันธกุฎี" ที่ประทับของพระพุทธเจ้า (สมคิด จิระทัศนกุล, 2544)

วิหาร ในอดีตเมื่อยังไม่มีการสร้างรูปพระพุทธรูปปฏิมา นั้น วิหารมีความหมายเพียงเป็นอาคารที่อยู่อาศัยของพระภิกษุเช่นเดียวกับกุฏิ คำว่า "วิหาร" กับคำว่า "กุฏิ" มีความหมายต่างกันตรงที่คำว่าวิหารหมายถึงที่อยู่อันเป็นกิริยา แต่คำว่ากุฏินั้นหมายถึงที่อยู่หรือสิ่งที่ปลูกสร้างขึ้นเป็นที่อยู่ อันเป็นตัวละคราปัตยกรรมแต่ต่อมาเมื่อมีการสร้างรูปพระพุทธรูปปฏิมา และสร้างอาคารขึ้นเป็นที่ประดิษฐานในสถาปัตยกรรมไทยจึงเรียกอาคารเช่นนี้ว่า "วิหาร" (โชติ กัลยาณมิตร, 2525 : 98)

กล่าวโดยสรุปแล้ว วิหาร ในความหมายเดิมนั้นหมายถึง ที่อยู่ของพระภิกษุสงฆ์ กุฏิ หรือกุฎี ซึ่งเป็นเสนาสนะในพุทธบัญญัติที่ทรงอนุญาตให้อยู่อาศัยได้ เป็นหนึ่งในห้าประเภทได้แก่

1. วิหาร	หมายถึง	ที่อยู่อาศัย เรือนมีหลังคาคลุมอย่าง กุฏิ หรือ กุฎี
2. อัชฌโยค	หมายถึง	เรือนที่หลังคาเป็นเพิง เถลงมาด้านเดียว
3. บรูสาท	หมายถึง	เรือนชั้น
4. หัมมิยะ	หมายถึง	เรือนโล้น หรือเรือนที่มีหลังคาแบน
5. ลูหา	หมายถึง	ถ้ำ

ต่อมาในภายหลังเมื่อมีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นและสร้างสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปขึ้นในลักษณะเป็น พระคันธกุฎี ซึ่งหมายถึงเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้า ก็เรียกสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานนี้ว่า วิหาร

วิหารนั้นมักมีความเป็นมาและความสำคัญควบคู่กันมากับพระอุโบสถในบางยุคสมัยวิหารมีความสำคัญสูงกว่าพระอุโบสถเช่น ในสมัยสุโขทัย ในบางยุคสมัยก็ให้ความสำคัญกับพระอุโบสถมากกว่าเช่นในสมัยอยุธยา แต่สถาปัตยกรรมทั้งสองประเภทก็มีความเป็นมาควบคู่กันถือเป็นสถาปัตยกรรมในพระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญทั้งสองประเภท พระวิหารและพระอุโบสถนั้นมีความแตกต่างกันในเรื่องของการใช้งานกล่าวคือวิหารนั้นเป็นสถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูป หรือปูชนียวัตถุในพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังอาจใช้เป็นที่สำหรับประกอบพิธีกรรมทางศาสนาระหว่างพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนส่วนพระอุโบสถนั้นเป็นที่สำหรับ

ประกอบสังฆกรรมเฉพาะพระสงฆ์เท่านั้น ในพระอารามหนึ่งๆอาจมีพระวิหาร ได้หลายหลัง เรื่องของรูปแบบทางสถาปัตยกรรมนั้นทั้งพระวิหารและพระอุโบสถแทบไม่มีความแตกต่างกันเพียงแต่พระอุโบสถนั้นมีการกำหนดและแสดงขอบเขตด้วยสีมา พบว่าพระอารามบางแห่งมีการแปลงพระวิหาร ให้เป็นพระอุโบสถ

วิหารซึ่งประดิษฐานพระพุทธรูปโดยทั่วๆ ไปอาจเป็นวิหารที่อยู่ในตำแหน่งที่เป็นประธานในเขตพุทธาวาส ในตำแหน่งของพระเจดีย์ หรือเป็นวิหาร โดยทั่วๆ ไปที่ไม่ได้อยู่ในตำแหน่งหลัก หรือไม่ได้อยู่ภายในพระอารามในเขตพุทธาวาส โดยมากมักประดิษฐานพระพุทธรูปที่มีความสำคัญ

วิหารที่เป็นประธานในเขตพุทธาวาส

- วิหารวัดพนัญเชิง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- วิหารวัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร
- วิหารพระพุทธไสยาสน์วัดราชโอรสาราม กรุงเทพมหานคร

วิหารที่ไม่ได้เป็นประธานในเขตพุทธาวาส (วิหารโดยทั่วๆ ไป)

- วิหารวัดราชนัคคาราม กรุงเทพมหานคร
- วิหารพระพุทธไสยาสน์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร
- วิหารวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร
- วิหารพระพุทธบาทวัดบางกะพ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

วิหารที่ไม่ได้ตั้งอยู่ในเขตพุทธาวาส ภายในพระอาราม

- วิหารพระมงคลบพิตร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

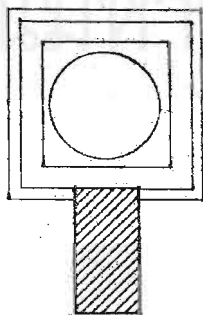
3.2 ประเภทและรูปแบบของวิหาร

ประเภทของวิหาร

วิหารหลวง

หมายถึง วิหารที่ตั้งอยู่ในแนวแกนหลักของเขตพุทธาวาส ในตำแหน่งที่อยู่ด้านหน้า หรือด้านหลังของพระสถูปหรือพระมณฑป

- เช่น
- วิหารหลวง วัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย
  - วิหารหลวง วัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
  - วิหารหลวง วัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพมหานคร
  - วิหารหลวง วัดโสมนัสวิหาร กรุงเทพมหานคร เป็นต้น

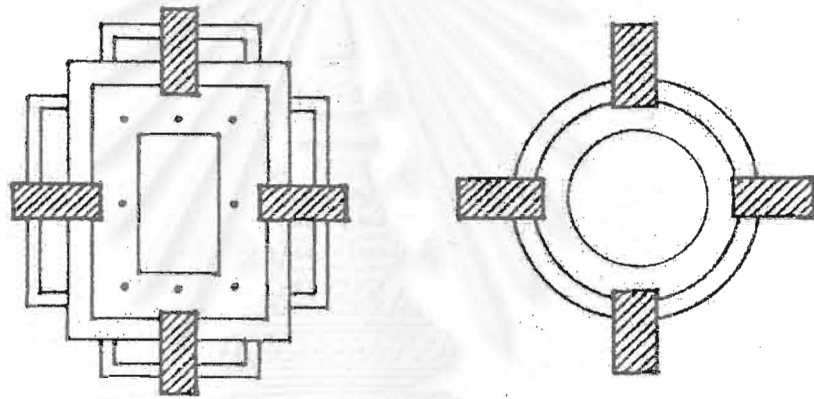

ภาพลายเส้นที่ 3.1 ลักษณะผังของวิหารหลวง

วิหารทิศ

หมายถึง กลุ่มพระวิหาร 3 หลังที่มีลักษณะและขนาดที่เท่าๆ กัน สร้างขึ้นเพื่อร่วมประกอบในผังในลักษณะที่วางลงในทิศหลักอีก 3 ทิศที่นอกเหนือจากทิศที่กำหนดให้เป็นพระวิหารหลวงหรือพระอุโบสถแล้ว โดยแต่ละหลังจะวางหันหน้าออกไปยังทิศหลักดังกล่าว ทำให้อาคารทั้ง 4 หลังมีลักษณะคล้ายคั้งพุ่งออกจากจุดศูนย์กลางหลัก ที่มีพระเจดีย์หรือพระปรางค์ประธานตั้งอยู่ ส่วนใหญ่จะเป็นพระอารามที่สำคัญมาก ๆ เช่นมีพระมหาธาตุ มักนิยมสร้างพระระเบียงคดซีกล้อมเชื่อมต่อที่ส่วนท้ายของอาคารทั้ง 4 เข้าด้วยกัน อย่างไรก็ตามมักกำหนดให้พระวิหารหลวงจะต้องมีขนาดของอาคารใหญ่และเด่นกว่าพระวิหารอีก 3 หลังทั้งนี้เพื่อหมายถึงให้มีทิศหนึ่งทิศใดในผังเป็นทิศหลักหรือทิศประธาน (สมคิด จิระทัศนกุล, 2544)

- เช่น
- วิหารทิศ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก
  - วิหารทิศ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร
  - วิหารทิศ วัดพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม
  - วิหารทิศ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร เป็นต้น

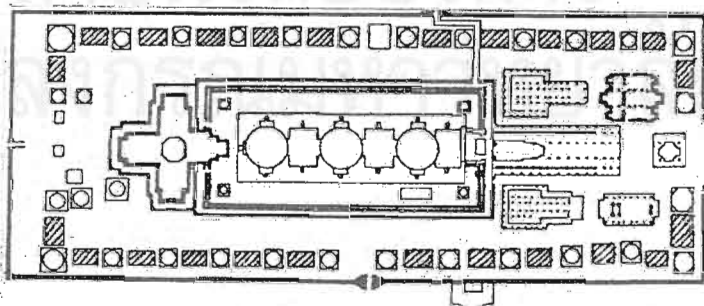

ภาพลายเส้นที่ 3.2 ลักษณะผังของวิหารทิศ

วิหารราย

หมายถึง ขนาดย่อมซึ่งไม่ได้อยู่ในตำแหน่งประธานหรือตำแหน่งหลักของพระอาราม โดยจะตั้งอยู่คั่นหน้าเจดีย์ซึ่งตั้งเรียงรายเป็นแถว เพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

- เช่น
- วิหารราย วัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภาพลายเส้นที่ 3.3 ลักษณะผังวิหารราย (ภาพจาก หนังสือพระที่นั่งสรรเพชญปราสาท สำนักพิมพ์เมืองโบราณ)

วิหารน้อย

หมายถึง วิหารสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปซึ่งสร้างเพิ่มเติมขึ้น โดยเป็นอาคารหลังเดียวโดดๆ ไม่ได้สัมพันธ์หรืออยู่ในแนวแกนหลักของผังเขตพุทธาวาส

- เช่น
- วิหารน้อย วัดใหญ่ชัยมงคล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
  - วิหารน้อย วัดพุทธไสสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น

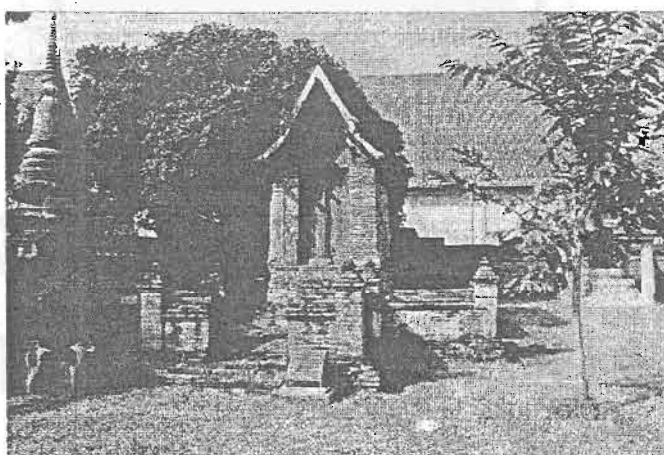

ภาพที่ 3.36 วิหารน้อย วัดพุทธไสสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

วิหารแกลบ

หมายถึงวิหารขนาดเล็กๆ โดยมีขนาดเพียงแค่พอประดิษฐานและพระพุทธรูปหรือรูปพระภิกษุที่เป็นที่นับถือ โดยมากมักมีขนาดเล็กมาก

- เช่น
- วิหารแกลบ วัดพุทธไสสวรรค์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
  - วิหารแกลบวัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
  - วิหารแกลบวัดป่าเลไลยก์ จังหวัดสุพรรณบุรี

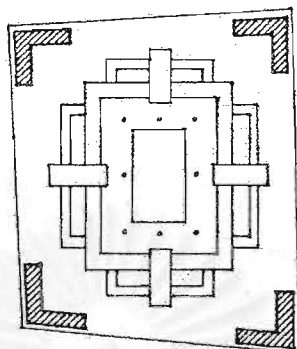

ภาพที่ 3.37 วิหารแกลบ วัดพุทธไสสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

วิหารคด

หมายถึงวิหารที่อยู่บริเวณมุมของแผนผังมีลักษณะเป็นวิหารที่หักศอก

เช่น - วิหารคด วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร

ภาพลายเส้นที่ 3.4 ลักษณะคังของวิหารคด

ผังของวิหาร

ผังของวิหารมักมีรูปร่างเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า โดยภายในอาคารตอนท้ายมักจะเป็นที่ประดิษฐานพระประธาน หรือปูชนียวัตถุของพระวิหาร ตอนหน้าจะเป็นพื้นที่ประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนา หรือสำหรับเฝ้าการ วิหารมีผังหลายลักษณะ เช่น

ผังแบบทรงโรง

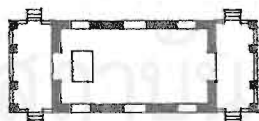
ภาพลายเส้นที่ 3.5 ผังอาคารแบบทรงโรง

ผังแบบมีเสาร่วมใน

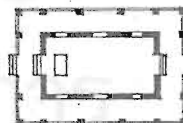
ภาพลายเส้นที่ 3.6 ผังอาคารแบบมีเสาร่วมใน

ผังแบบมีมุขหน้า และมุขหลัง

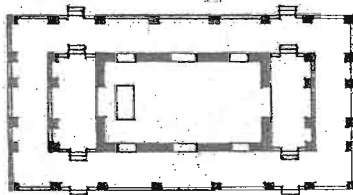
ภาพลายเส้นที่ 3.7 ผังอาคารแบบมีมุขหน้าและมุขหลัง

ผังแบบมีระเบียงรอบ

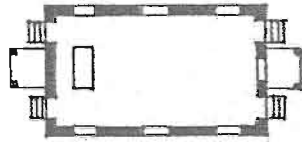
ภาพลายเส้นที่ 3.8 ผังอาคารแบบมีระเบียงรอบ

ผังแบบมีมุขหน้า มุขหลัง และมีระเบียงรอบ

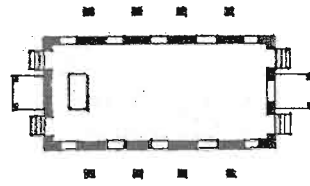
ภาพลายเส้นที่ 3.9 ผังอาคารแบบมีมุขหน้า มุขหลัง และมีระเบียงรอบ

ผังแบบมีมุขเด็จ

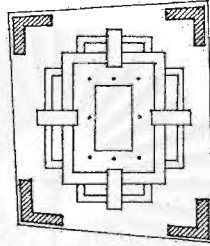
ภาพภาพถ่ายเส้นที่ 3.10 ผังอาคารแบบมีมุขเด็จ

ผังแบบมีมุขเด็จ และพาไลด้านข้าง

ภาพภาพถ่ายเส้นที่ 3.11 ผังอาคารแบบมีมุขเด็จและพาไลด้านข้าง

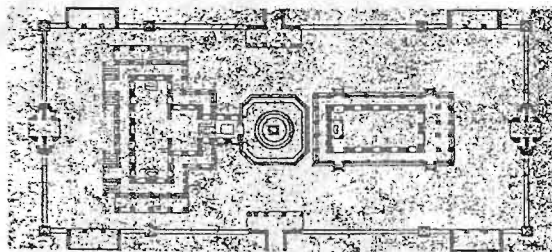
ผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าในลักษณะที่หักศอกเป็นมุมฉาก

ภาพภาพถ่ายเส้นที่ 3.12 ผังอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าในลักษณะที่หักศอกเป็นมุมฉาก

ผังรูปตรีมุข

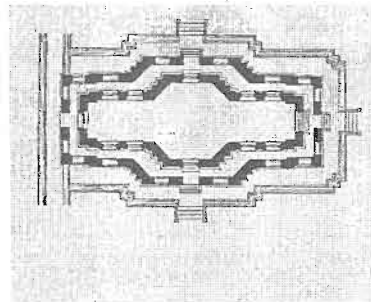
เช่น วิหารวัดบรมวงศ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภาพภาพถ่ายเส้นที่ 3.13 ผังอาคารรูปตรีมุข วิหารวัดบรมวงศ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
(ภาพจากหนังสือ วัด : พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย)

ผังรูปจตุรมุข

เช่น วิหารวัดราชาธิวาส กรุงเทพมหานคร
พระเสวตกุฎาคาร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร

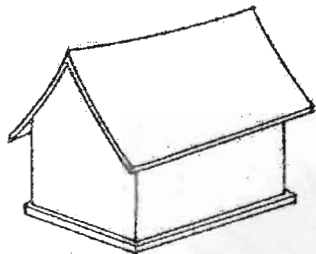
ภาพภาพถ่ายเส้นที่ 3.14 ผังอาคารแบบจตุรมุข พระเสวตกุฎาคารวิหารยอด วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร
(ภาพจาก รายงานประกอบการเรียน วิชามรดกวัฒนธรรม และสถาปัตยกรรม ไทย เรื่องการศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรม
พระวิหารยอด วัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดย พงศกร อิมสวัสดิ์)

รูปทรงของหลังคา

ส่วนยอดหรือรูปทรงของหลังคาของพระวิหาร โดยส่วนใหญ่แล้วก็มีลักษณะเช่นเดียวกันกับ พระอุโบสถซึ่งมีรูปแบบที่มีความหลากหลายเช่น

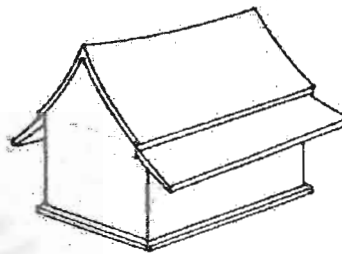
1. หลังคาทรงคดๆ หรือทรงจั่ว

หลังคาแบบตอนเดียว

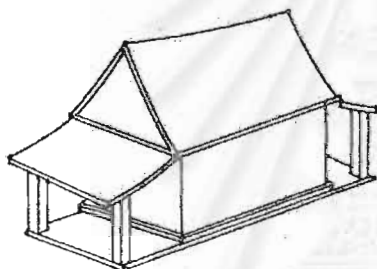
ภาพลายเส้นที่ 3.15 หลังคาตอนเดียว

หลังคาแบบมีปีกนก

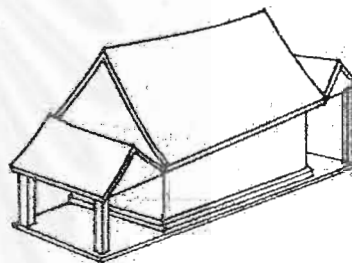
ภาพลายเส้นที่ 3.16 หลังคาแบบมีปีกนก

หลังคาแบบมีชั้นหับ หรือ เพิง

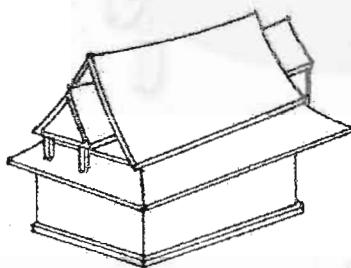
ภาพลายเส้นที่ 3.17 หลังคาแบบมีชั้นหับ หรือเพิง

หลังคาแบบมีเรือนขวาง

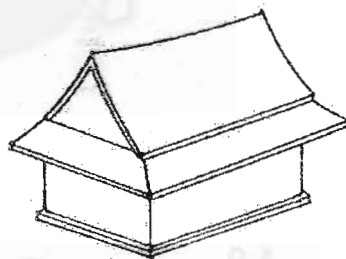
ภาพลายเส้นที่ 3.18 หลังคาแบบมีเรือนขวาง

หลังคาแบบมุขประเจ็ด

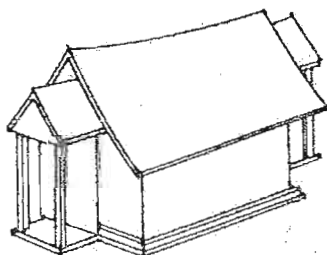
ภาพลายเส้นที่ 3.19 หลังคาแบบมุขประเจ็ด

หลังคาแบบมีกันสาดโดยรอบ

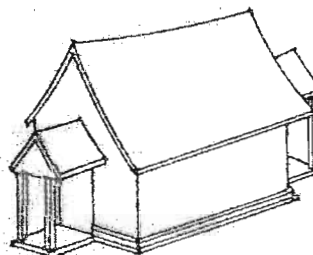

ภาพลายเส้นที่ 3.20 หลังคาแบบมีกันสาดโดยรอบ

หลังคาแบบมุขเตี้ย

ภาพลายเส้นที่ 3.21 หลังคาแบบมุขเตี้ย

2. หลังคาประกอบเครื่องยอด

ได้แก่ พระเศวตภูฎาคาร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 3.38 พระเศวตภูฎาคาร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

3.3 วิหารพระพุทธบาท

นอกจากวิหารจะเป็นสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปแล้ว ยังพบว่ามีการใช้วิหารเป็นสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทด้วย เนื่องจากรอยพระพุทธบาทก็ถือเป็นปูชนียวัตถุหรือปูชนียสถานในพระพุทธศาสนา มีความหมายเช่นเดียวกับพระพุทธรูป

การใช้วิหารเป็นสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทนั้นปรากฏเป็นหลักฐานตั้งแต่ครั้งสมัยสุโขทัย ได้แก่ที่ วัดพระบาทน้อย และเขาพระบาทใหญ่ จังหวัดสุโขทัย วิหารพระพุทธบาทวัดพระบาทน้อยนั้นตั้งอยู่บนเขามีลักษณะเป็นวิหาร 5 ห้องขนาดกว้าง 9 เมตร ยาว 12 เมตรเคยเป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทสี่รอย (ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง สุโขทัย) (กรมศิลปากร, 2530 : 270) อีกแห่งหนึ่งได้แก่ วัดเขาพระบาทใหญ่ ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปจำลองซึ่งพระมหาชรรม-ราชาลิไท โปรดฯ ให้สร้างประดิษฐานไว้ที่เขาสมณภู (เขาพระบาทใหญ่) เมื่อ พ.ศ. 1903 (ปัจจุบันรอยพระพุทธบาทอยู่ในมณฑปกลางเกาะตระพังทอง) สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทแห่งนี้มีลักษณะเป็นวิหาร ปัจจุบันคงเหลือแต่ฐานวิหารก่ออิฐถือปูนอยู่บนยอดเขาพระบาทใหญ่ (กรมศิลปากร , 2530: 309)

วิหารพระพุทธบาทที่ทำการศึกษา สามารถจำแนกออกได้ เป็น 2 กลุ่มตามประเภทของรอยพระพุทธบาทซึ่งประดิษฐานอยู่ได้แก่

วิหารพระพุทธบาทที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทซึ่งจัดเป็น บริ โภคเจดีย์จำลอง

ได้แก่	1. วิหารพระพุทธบาทจำลอง วัดบางกะพ้อม	จังหวัดสมุทรสงคราม
	2. วิหารพระพุทธบาทจำลอง วัดคู่สนามจันทร์	จังหวัดสมุทรสงคราม
	3. วิหารพระพุทธบาทจำลอง วัดป่าก่น้ำ	จังหวัดสมุทรสงคราม
	4. วิหารพระพุทธบาทจำลอง วัดสุทธาวาส	จังหวัดสิงห์บุรี

วิหารพระพุทธบาทที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทซึ่งจัดเป็น อุเทสิกเจดีย์

ได้แก่	5. วิหารพระพุทธบาทจำลอง วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร	จังหวัดสระบุรี
	6. วิหารพระพุทธบาทจำลอง วัดทรงธรรมวรวิหาร	จังหวัดสมุทรปราการ
	7. วิหารพระพุทธบาทจำลอง วัดอัมพวันเจติยารามวรวิหาร	จังหวัดสมุทรสงคราม
	8. วิหารพระพุทธบาทจำลอง วัดเขายี่สาร	จังหวัดสมุทรสงคราม
	9. วิหารพระพุทธบาทจำลอง วัดศรีจินดาวัฒนาราม	จังหวัดสมุทรสงคราม

1. วิหารพระพุทธบาท วัดบางกะพ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

ภาพที่ 3.39 วิหารพระพุทธบาท วัดบางกะพ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

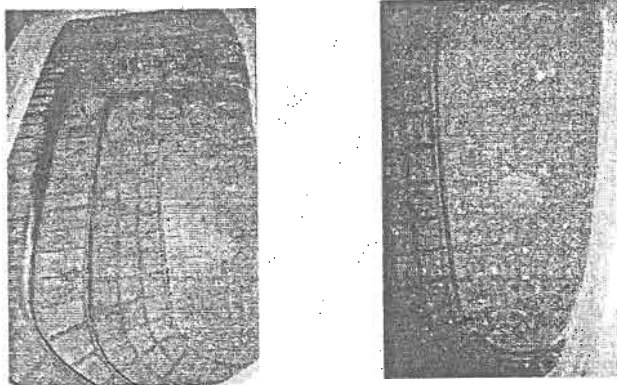
1.1 ประวัติความเป็นมาของวัดบางกะพ้อม

วัดบางกะพ้อมตั้งอยู่ที่ตำบลอัมพวา อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม วัดบางกะพ้อมเป็นวัดโบราณสร้างขึ้นประมาณปี พุทธศักราช 2312 ในสมัยอยุธยาไม่ปรากฏผู้สร้างเพียงแต่มีตำนานเล่าต่อกันมาว่ามีคหบดีตระกูลหนึ่งลงเรือหนีข้าศึกมาแต่ครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาจนมาถึงที่ตั้งของวัดบางกะพ้อมแห่งนี้ เห็นเป็นที่ร่มรื่นเหมาะแก่การพักแรมจึงได้พักอาศัยอยู่ โดยอาศัยการสานกระบุง ตะกร้า เลื่อ และกะพ้อมใส่ข้าวเป็นอาชีพ ต่อมาวันหนึ่งได้มีกองทัพทหารเข้าศึกยกมากำลังสู้รบกันอยู่ที่ค่ายบางกุ้ง คหบดีผู้นั้นเห็นว่าคงจะหลบหนีไปไม่พ้น จึงได้เข้าไปแอบซ่อนตัวอยู่ในกะพ้อมที่สานเอาไว้เพื่อจะขาย และได้ตั้งสัตยาธิษฐานต่อพระรัตนตรัยและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ขออย่าให้ทหารเข้าศึกมาพบ หากรอดพ้นไปได้จะทำการสร้างวัดและวิหารขึ้นที่ตรงนี้ คหบดีผู้นั้นรอดปลอดภัยจึงได้สร้างวิหารและสร้างวัดขึ้นตามที่ตั้งสัตยาธิษฐานไว้ ตำนานฐานว่า วัดบางกะพ้อมเดิมคงชื่อว่า “วัดบังกับพ้อม” ต่อมาจึงเพี้ยนไปหรือเพื่อความเหมาะสมจึงชื่อว่า “วัดบางกะพ้อม”

1.2 ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธบาท และวิหารพระพุทธบาท

ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธบาทและวิหารพระพุทธบาท กล่าวกันว่าหลังจากคหบดีรอดพ้นจากข้าศึกแล้ว ได้ร่วมกับพุทธศาสนิกชนสร้างวิหารเพื่อประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลอง 4 รอยขึ้น วิหารพระพุทธบาท 4 รอยนี้เดิมยังสร้างไม่เสร็จสมบูรณ์ ต่อมากล่าวกันว่ามิพระบรมวงศ์ญาณวงศ์ในราชวงศ์จักรี ผนวช และจำพรรษาอยู่ ณ วัดแห่งนี้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) จนได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระเถระผู้ใหญ่ เป็นเจ้าอาวาสของวัด และได้บูรณะปฏิสังขรณ์รอยพระพุทธบาท และวิหารพระพุทธบาทแห่งนี้ และได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์เรื่อยมาจนปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

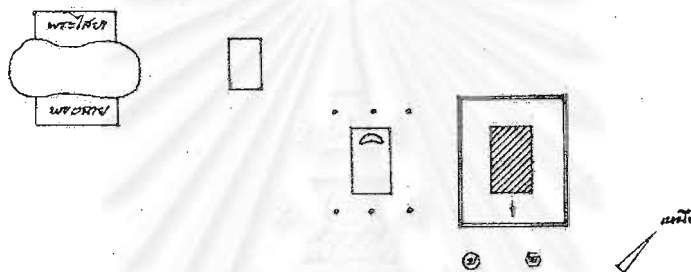
รอยพระพุทธบาทจำลองมีลักษณะเป็นรอยพระพุทธบาท 4 รอย ขนาดใหญ่ประดิษฐานอยู่กลางวิหาร รอยพระพุทธบาทรอยที่ 1 มีขนาดใหญ่ที่สุดมีความยาว 5.70 เมตร กว้าง 2.55 เมตร รอยพระพุทธบาทรอยที่ 2 มีขนาดย่อมลงมา มีความยาว 3.60 เมตร กว้าง 2 เมตร และลี้กลงไปจากรอยแรก 23 เซนติเมตร รอยพระพุทธบาทรอยที่ 3 มีความยาว 3.20 เมตร กว้าง 1.60 เมตร และลี้กลงไปจากรอยที่ 23 เซนติเมตร รอยพระพุทธบาทรอยที่ 4 มีความยาว 1.84 เมตร กว้าง 87 เซนติเมตร และอยู่ลี้กลงจากรอยที่สามลงไป 7 เซนติเมตร รอยพระพุทธบาททั้ง 4 เป็นรอยพระพุทธบาทเบ็องซ้าย ประกอบไปด้วยภาพมงคล 108 ประการบรรจุอยู่ภายในตารางเต็มฝ่าพระบาท ลักษณะของการซ้อนของรอยพระพุทธบาท ซ้อนแบบศูนย์กลางของรอยพระพุทธบาทเหลื่อมกัน โดยเรียงไปทางด้านขวา มีแนวขอบรอยพระพุทธบาทชิดร่วมกัน รอยพระพุทธบาทรอยที่ 4 ซึ่งมีขนาดเล็กที่สุดนั้นมีการตกแต่งเป็นพิเศษด้วยการประดับมุขเป็นภาพมงคล 108 ประการ

ภาพที่ 3.40 รอยพระพุทธรูปที่ร่อง วัดบางกะพ้อม

1.3 สถาปัตยกรรมพระวิหาร

- ผังบริเวณ

แผนผังที่ 3.5 ผังบริเวณวัดบางกะพ้อม

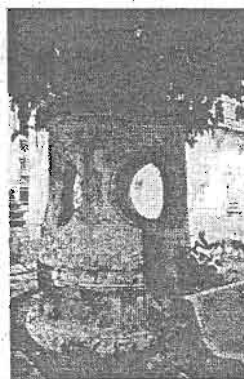
วิหารพระพุทธรูปตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของพระอุโบสถ โดยวางแนวคู่ขนานกัน วิหารหันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีกำแพงแก้วล้อมรอบ ทางทิศตะวันตกของพระอุโบสถ เป็นที่ตั้งของพระอุโบสถหลังเก่า และกุเจาจาลองประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์ และพระพุทธรูปจายจำลอง

- องค์ประกอบของผังบริเวณ ประกอบด้วย
หอรระฆัง

บริเวณด้านหน้าพระวิหารนอกกำแพงแก้วมีหอรระฆัง ด้านละ 1 หอ เป็นองค์ประกอบในการวางผัง หอรระฆังด้านทิศตะวันออกมีลักษณะผังเป็นรูปหกเหลี่ยม หอรระฆังทางด้านทิศตะวันตกมีลักษณะผังกลม

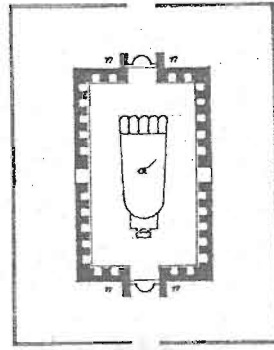

ภาพที่ 3.41 หอรระฆังด้านทิศตะวันออก

ภาพที่ 3.42 หอรระฆังด้านทิศตะวันตก

- ผังพื้น

วัดพระปฐมเจดีย์ จันทบุรี

แผนผังที่ 3.6 ผังพื้นวิหารพระพุทธบาท

มีลักษณะเป็นอาคารทรงโรงมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีขนาดความยาวประมาณ 13 เมตร และกว้างประมาณ 8 เมตร วิหารมีประตูทางเข้าทางด้านสกัดด้านละ 1 ประตู และมีหน้าต่างทางผนังด้านข้างด้านละ 1 บาน ภายในประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลอง 4 รอยขนาดใหญ่ โดยหันด้านสันพระบาทมาทางด้านหน้าของวิหาร ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ บริเวณด้านหน้ารอยพระพุทธบาทจำลองเป็นแท่นประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดเล็ก ผนังภายใน โดยรอบทำเป็นช่องเล็กเข้าไปในผนังสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย โดยด้านสกัดด้านละ 4 ช่อง และผนังด้านยาวด้านละ 10 ช่อง รวมทั้งสิ้น 28 ช่อง

องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ประกอบไปด้วย

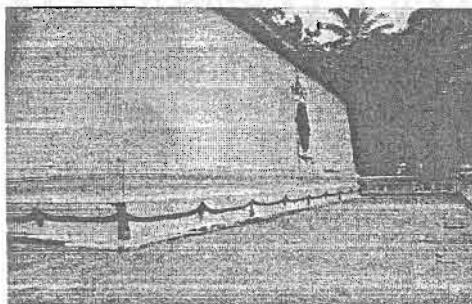
- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระวิหารมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแบบไทย ที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะ และสถาปัตยกรรมจีน ในสมัยรัตนโกสินทร์

- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่

ส่วนฐาน

มีลักษณะเป็นฐานสิงห์ ก่ออิฐถือปูนทาสีขาว

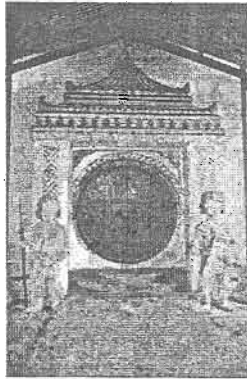

ภาพที่ 3.43 ฐานวิหารพระพุทธบาท

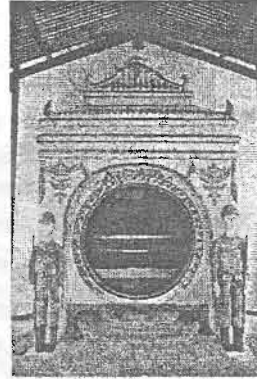

ส่วนเรือน เป็นอาคารทรงโรงก่ออิฐถือปูนทาสีขาวประกอบไปด้วย

ซุ้มประตู มีลักษณะเป็นซุ้มประตูที่ทำเป็นสถาปัตยกรรมแบบจีน เจาะช่องประตู และกรอบ
 เช็ดหน้าเป็นรูปวงกลม บานประตูมีลักษณะเป็นแบบจีน ทาสีแดง บานประตูแต่ละข้างพับได้เป็น 2 ตอน ซุ้มประตู
 ด้านหน้าทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประดับเสาประตูด้วยลายสลักไม้ มีประติมากรรมรูปทหารจีนยืนถืออาวุธเป็น
 ทวารบาลอยู่สองข้างประตู ซุ้มประตูด้านหลังทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือประดับเสากรอบประตูด้วยปูนปั้นเป็น
 รูปฝักระบายเป็นเฟืองและหูประกอบไปด้วยดอกไม้และใบไม้ สองข้างประตูมีประติมากรรมรูปทหารถือปืนเป็น
 ทวารบาล

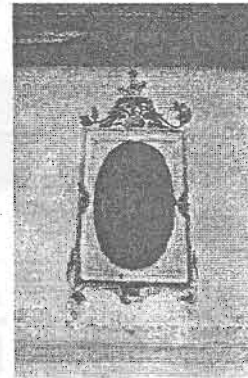
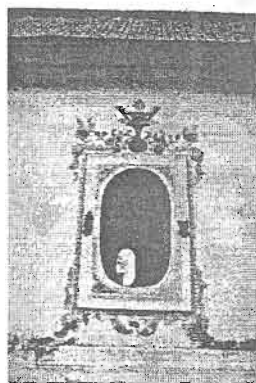

ภาพที่ 3.44 ซุ้มประตูด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้

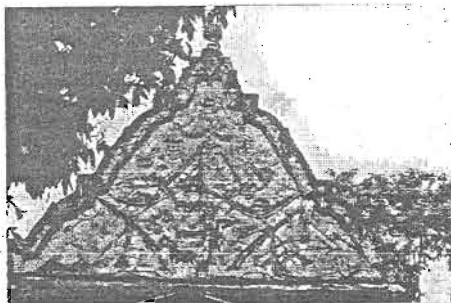
ภาพที่ 3.45 ซุ้มประตูด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ

ซุ้มหน้าต่าง มีลักษณะซุ้มทำกรอบเช็ดหน้าเป็นรูปวงรี ประดับด้วยลวดลายปูนปั้นเป็นรูปแจกันดอกไม้
 ไม้ ดอกไม้และใบไม้

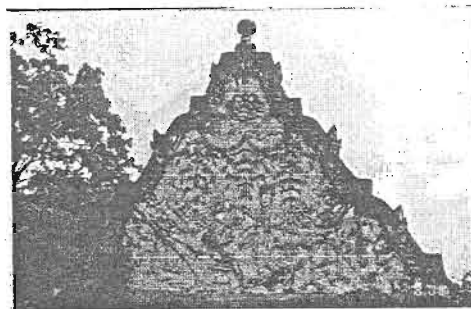

ภาพที่ 3.46 ซุ้มหน้าต่าง

ส่วนหลังคา มีลักษณะเป็นทรงคดหรือหลังคาจั่วมีกันสาดโดยรอบ หน้าบันประดับด้วยปูน
 ปั้นเป็นภาพบุคคล สัตว์ อารักษ์ ฝักระบายและภาพดอกไม้ใบไม้ประดับด้วยกระเบื้องถ้วยและมีการเขียนสีประกอบ
 ตลอดความยาวของสันหลังคาทำเป็นปูนปั้นขึ้นเป็นครีบบนประดับด้วยกระเบื้องถ้วยเป็นลวดลายดอกไม้และใบไม้
 โดยตลอด หลังคามุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีน้ำตาลเชิงกลอน ไม้ทาสีแดง

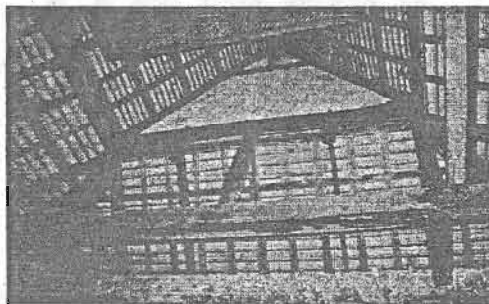
ภาพที่ 3.47 หน้บ้านค้ำนทิศะวันออกเฉียงใต้

ภาพที่ 3.48 หน้บ้านค้ำนทิศะวันตกเฉียงเหนือ

- โครงสร้างและวัสดุก่อสร้าง

วิหารพระพุทธบาทมีโครงสร้างเป็นผนังรับน้ำหนัก ส่วนของหลังคามีโครงสร้างเป็น ไม้ในระบบช่อและจันทัน โดยประกอบด้วยช่อเอกจำนวน 4 คิ้ว พาดบนผนังรับน้ำหนัก บนช่อเอกตั้งเสาตุ๊กตาขึ้นไปรับช่อโท มีหน้าบัน โครงสร้างปูนแบบหน้าบ้านหน้าอุตตั้งบนช่อโท ใต้ช่อโท และแป้ช่อโทเป็นเชิงแป้โดยมีค้ำงควาเป็นตัวยึดที่เชิงแป้เป็น โครงสร้างของจันทัน แป้ กลอน ระแนง และวัสดุคุมงออกไปเป็นกันสาด โดยรอบ โครงสร้างหลังคาตอนบนเป็นระบบจันทัน ใต้โครงสร้างหลังคาเป็นแผ่นลื้อทำด้วย ไม้ไผ่สาน เข้ากรอบ ไม้แขวนอยู่ใต้ช่อโทในลักษณะของฝ้เพดาน

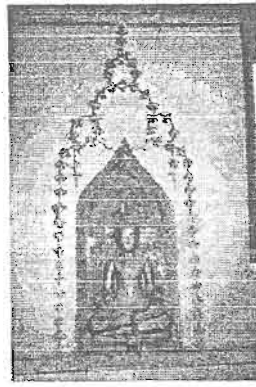
ภาพที่ 3.49 โครงสร้างหลังคา

- การประดับตกแต่ง

วิหารพระพุทธบาทมีการตกแต่งด้วยปูนปั้นเขียนสี และประดับด้วยกระเบื้องถ้วยเป็นลวดลายดอก ไม้ และ ใบไม้ที่หน้าบัน และสันหลังคาลักษณะการตกแต่งทางสถาปัตยกรรมภายนอกนั้น ได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรม และศิลปกรรมจีน

- ลักษณะภายใน พระวิหาร

ภายในประกอบด้วยรอยพระพุทธบาทจำลอง โดยมีลักษณะเป็นฐานสิงห์ตกแต่งด้วยปูนปั้น ทาสีทองประดับกระจก ผนังภายในแบ่งเป็น 2 ตอน ได้แก่ ผนังตอนล่างเจาะเป็นช่องประดิษฐานพระพุทธบาทจำนวนทั้งสิ้น 24 ช่อง โดยประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยช่องละ 1 องค์ กรอบซุ้มประดับด้วยปูนปั้นรูปใบไต้ทาสีทองประกอบกันเป็นซุ้ม

ภาพที่ 3.50 ช่องซุ่มประดิษฐานพระพุทธรูป

ผนังคอนบนประดับด้วยปฏิมากรรมปูนปั้นบนตำแหน่งภาพพระพุทธรูป ภาพพุทธประวัติ และภาพรอยพระพุทธรูปบาทคกแต่งด้วยการปิดทองในส่วนที่สำคัญ การประดับกระเบื้องและการทาสี ดังรายละเอียดดังต่อไปนี้

ผนังด้านสกัดทางทิศเหนือเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย จำนวน 3 องค์ องค์กรกลางเหนือซุ่มประตูประดิษฐานอยู่ในซุ่มเรือนแก้วและฉัตร มีพระอิศรสวากซ้าย ขวานั่งประนมมือ คอนบนมีภาพพระสงฆ์ พิจารณาอุตุกรรมฐานและซักผ้าบังสุกุล ทางด้านขวาสุดเป็นภาพพระพุทธรูป จังหวัดสระบุรี

ภาพที่ 3.51 ปฏิมากรรมปูนปั้นประดับผนังด้านทิศเหนือ

ผนังด้านยาวทางทิศตะวันออกเป็นภาพรอยพระพุทธรูปบาทตามตำนานในคติของลังกา 4 แห่ง ได้แก่ 1. รอยพระพุทธรูปบาทที่แม่น้ำนัมมทานที 2. รอยพระพุทธรูปบาทที่เขาสุมนกูฏ 3. รอยพระพุทธรูปบาทที่เขาสุวรรณบรรพตและ 4. รอยพระพุทธรูปบาทที่เขาสุวรรณมาถิก

ภาพที่ 3.52 ปฏิมากรรมปูนปั้นภาพรอยพระพุทธรูปบาทที่แม่น้ำนัมมทานที

ภาพที่ 3.53 ปฏิมากรรมปูนปั้นภาพรอยพระพุทธรูปบาท
ที่เขาสุมนกูฏ

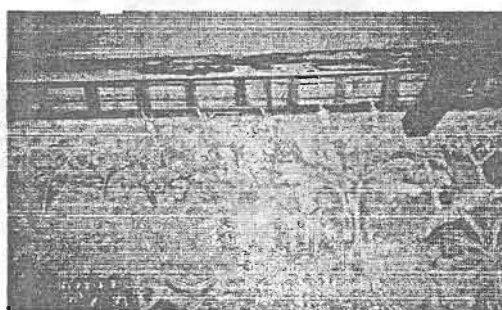

ภาพที่ 3.54 ปฏิมากรรมปูนปั้น ภาพรอยพระพุทธรูปบาท
ที่เขาสุวรรณมาลิก

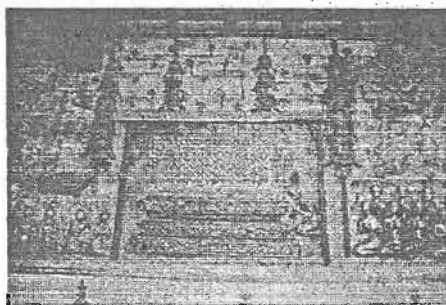
ภาพที่ 3.55 ปฏิมากรรมปูนปั้นภาพรอยพระพุทธรูปบาทที่เขาสุวรรณบรรพต

ผนังด้านสกัดทางทิศใต้เป็นภาพตอนเสด็จดับขันธปรินิพพาน และภาพศาลาวโนทยาน

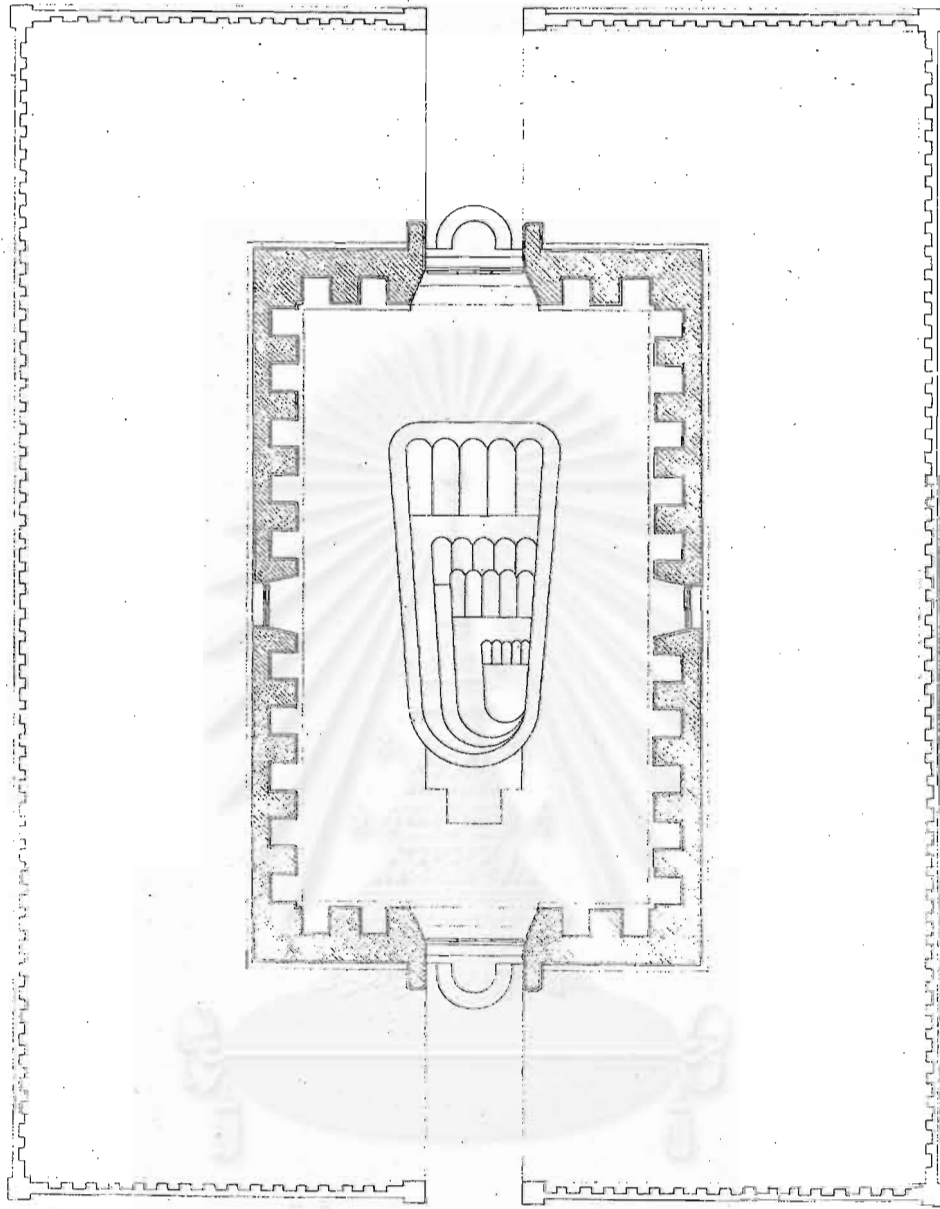

ภาพที่ 3.56 ปฏิมากรรมปูนปั้นประดับผนังด้านทิศใต้

ผนังด้านยาวทางทิศตะวันตกเป็นภาพที่พระบรมศพสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในวันที่จะ
มีการถวายพระเพลิง

ภาพที่ 3.57 ปฏิมากรรมปูนปั้นภาพปูนปั้นประดับผนังด้านทิศตะวันตก

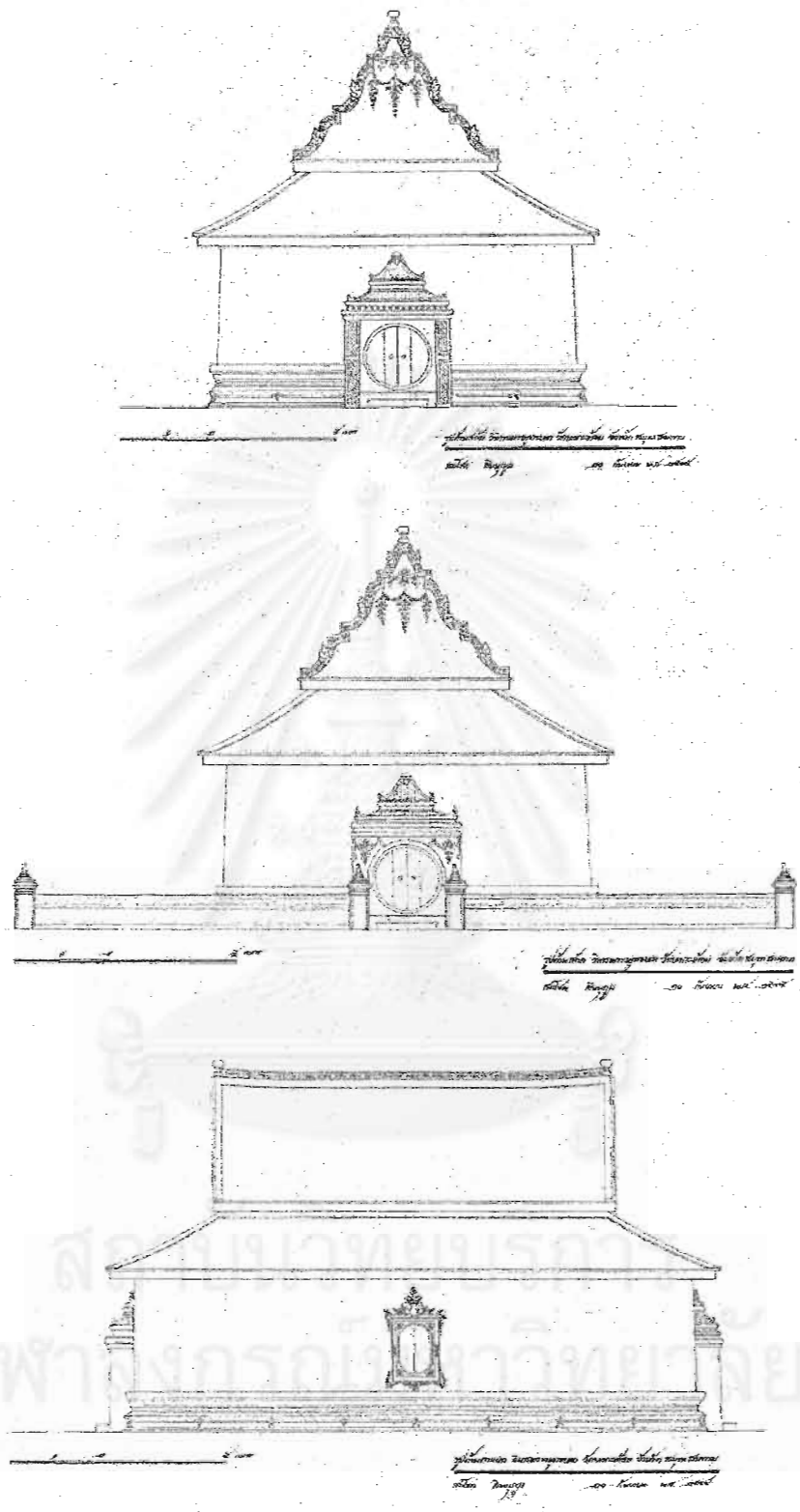

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร
 ๑๑ มีนาคม ๒๕๒๕

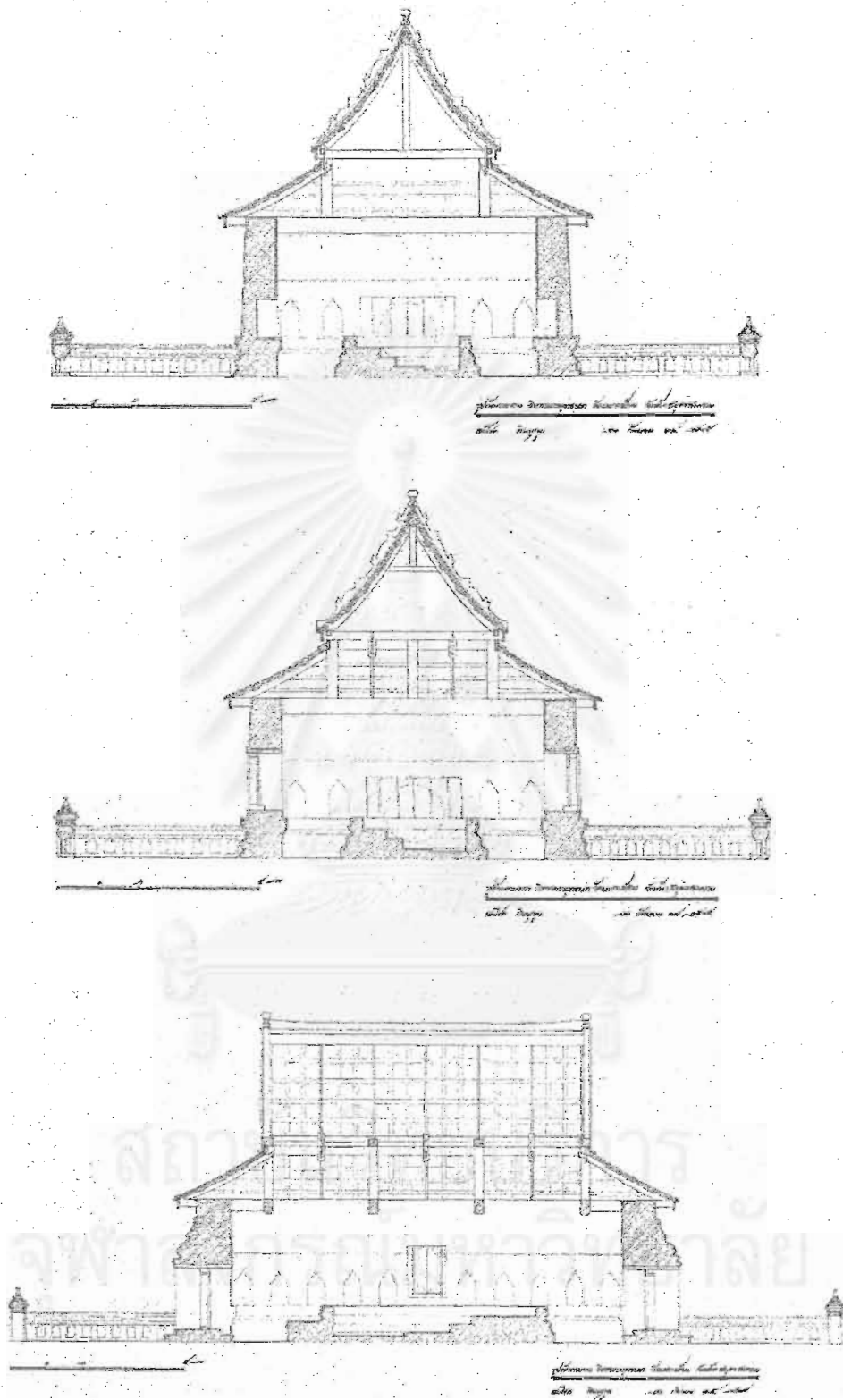

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

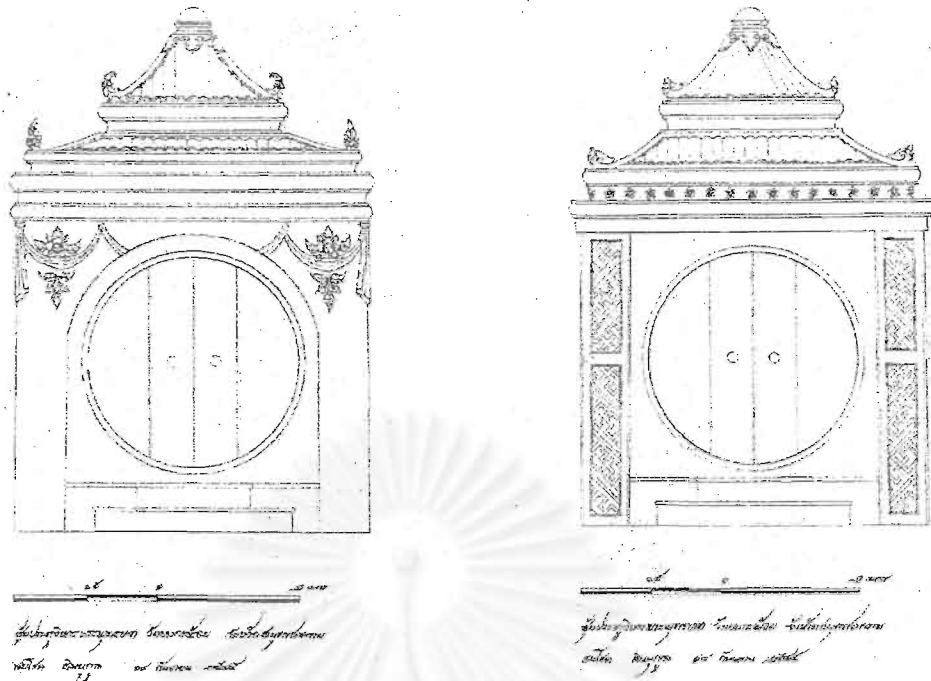
แผนผังที่ 3.7 หังพื้นวิหารพระพุทธรบาทวิคบางกะพ้อม

ภาพลายเส้นที่ 3.22 รูปค้ำสกัศ และค้ำตามชาว วิหารพระพุทธบาท วัดบางกะพ้อม

ภาพลายเส้นที่ 3.23 รูปตัดตามขวาง และรูปตัดตามยาว วิหารพระพุทธรบาท วัดบางกะพ้อม

ภาพลายเส้นที่ 3.24 ซุ้มประตู วิหารพระพุทธบาท วัดบางกะพ้อม

2. วิหารพระพุทธบาท วัดคู่สนามจันทร์ จังหวัดสมุทรสงคราม

ภาพที่ 3.58 วิหารพระพุทธบาทวัดคู่สนามจันทร์ จังหวัดสมุทรสงคราม

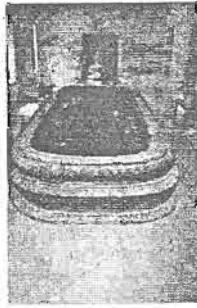
2.1 ประวัติความเป็นมาของวัดคู่สนามจันทร์

วัดคู่สนามจันทร์ ตั้งอยู่ที่ตำบลบ้านปรก อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม ประวัติความเป็นมาของวัดนี้ไม่ปรากฏ แต่น่าจะจะมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา เพราะปรากฏเสมาหินทรายแดงในสมัยอยุธยา อยู่รอบพระอุโบสถ และวัดแห่งนี้ก็ได้รับการปฏิสังขรณ์และมีการสร้างเสนาสนะต่างๆ ขึ้นในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์

2.2 ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธบาทและวิหารพระพุทธบาท

รอยพระพุทธบาทและวิหารพระพุทธบาท วัดคู่สนามจันทร์ที่ไม่มีประวัติความเป็นมาว่าสร้างเมื่อใด และผู้ใดเป็นผู้สร้างขึ้น รอยพระพุทธบาทมีลักษณะเป็นรอยพระพุทธบาท 4 รอย ขนาดใหญ่ ซ้อน โดยมีศูนย์กลางพระพุทธบาทเหมือนกัน โดยเอียงไปทางซ้าย มีแนวขอบรอยพระพุทธบาทชิดร่วมกัน รอยพระพุทธบาทประกอไปด้วยภาพมงคล 108 ประการ หันนิ้วพระบาทออกทางด้านหน้าวิหารทางทิศตะวันออก รอยพระพุทธบาทรอยที่ 1 ซึ่งมีขนาดใหญ่ที่สุดมีความยาวประมาณ 6 เมตร กว้าง 2.50 เมตร ประดิษฐานบนฐานสิงห์ปูนปั้น

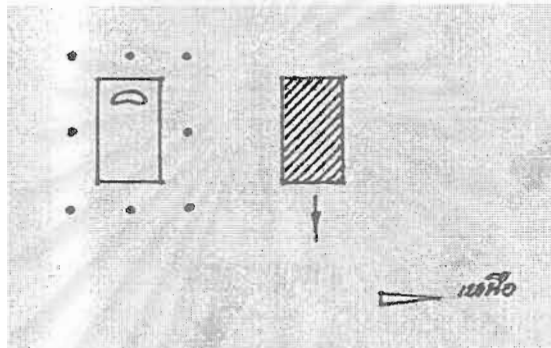

ภาพที่ 3.59 รอยพระพุทธรบาทสี่รอย วัดคู่สนามจันทร์

2.3 สถาปัตยกรรมพระวิหาร

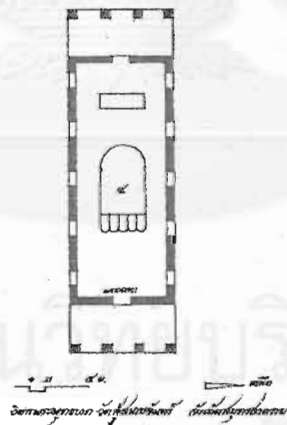
- ผังบริเวณ

แผนผังที่ 3.8 ผังบริเวณ วัดคู่สนามจันทร์

วิหารพระพุทธรบาทตั้งอยู่ขนานกับพระอุโบสถทางด้านข้างทางทิศเหนือของพระอุโบสถ โดยวิหารหันหน้าไปทางทิศตะวันออก

- ผังพื้น

แผนผังที่ 3.9 ผังพื้นวิหาร พระพุทธรบาท วัดคู่สนามจันทร์

พระวิหารมีผังพื้นเป็นอาคารทรงโรงแบบมีมุขหน้า และมุขหลังขนาด 5 ห้องเสา มีขนาดความยาวประมาณ 17 เมตร และความกว้างประมาณ 7 เมตร มีประตูทางเข้าที่ผนังด้านสกัดด้านละ 1 ประตู และหน้าต่างที่ผนังด้านยาวด้านละ 5 บานภายในทางตอนท้ายวิหารมีแท่นฐานประดิษฐานพระพุทธรูปยืนปางลีลา ปางห้ามแก่นจันทร์ และปางอุ้มบาตร และรูปหล่อพระสงฆ์ กลางวิหารประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทจำลอง 4 รอย โดยหันด้านนิ้วพระบาทออกมาทางด้านหน้าทางทิศตะวันออก ด้านหน้ารอยพระพุทธรบาททอดเครื่องนมัสการ

- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระวิหารมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรม แบบไทยที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะ และสถาปัตยกรรม จีน ในสมัยรัตนโกสินทร์

- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่

ส่วนฐาน มีลักษณะคล้ายฐานสิงห์ก่ออิฐถือปูนทาสี

ส่วนเรือน มีลักษณะเป็นอาคารทรงโรงก่ออิฐถือปูนทาสี ผนังด้านสกัดภายนอกทางด้านหน้า มีการตกแต่งซุ้มประตูด้วยลายปูนปั้น ส่วนประตูที่ผนังด้านสกัดด้านหลัง และหน้าต่าง ไม่มีการตกแต่งลวดลายใดๆ มีเพียงแต่ทำเป็นขอบปูน ที่มุกหน้าและมุขหลังของด้านสกัดทั้งสองด้านมีเสาฝังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจำนวนด้านละ 4 ต้นรับ โครงสร้างของหลังคาส่วนของมุขที่ทำเป็นแบบลักษณะ “จันทัน” หรือ “เพิง” ทั้ง 2 ด้าน ที่ผนังภายนอกของอาคารบริเวณมุขทั้ง 4 ของตัวอาคารและตามแนวเสาทำเป็นเสาประดับ ในลักษณะเสาเก็จ ทำเลียนแบบ โครงสร้างขึ้นไปรับกับตำแหน่งของซื่อ โดยที่ปลายที่ติดกับซื่อแทนเด้าทำเป็นลักษณะของบัวหัวเสา

ส่วนหลังคา มีลักษณะเป็นทรงคดห่อหรือหลังคาจั่ว เป็นหลังคา 2 ชั้น 3 ดับ หลังคาดับที่ 3 ของชั้นที่ 1 ซักเป็นหลังคากันสาคออกมาทางด้านสกัดทั้งสองด้าน หน้านับเป็นลักษณะหน้าบันแบบหน้าอุค ไม่มีไฉรหน้าจั่ว มีลักษณะเป็นหน้าบันก่ออิฐถือปูน หน้าบันแบ่งออกเป็น 2 ตอน คือ ตอนบนของดับที่ 1 ตกแต่งด้วยปูนปั้นเป็นลวดลายดอกไม้ใบไม้ประดับกระเบื้องด้วยทั้งสองด้าน หน้าบันตอนล่างบริเวณดับที่ 2 ไม่มีลวดลายประดับ ที่กรอบหน้าบันและสันหลังคาเป็นขอบปูนปั้น หลังคามุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีน้ำตาล

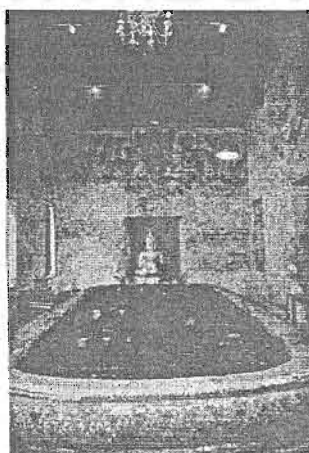
- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

วิหารพระพุทธบาทมีโครงสร้างผนังแบบผนังรับน้ำหนัก ส่วนหลังคามีโครงสร้างเป็นไม้ในระบบซื่อ และจันทัน โดยซื่อเอกพาดอยู่ระหว่างผนังทั้งสองข้าง หน้าบันอยู่แนวเดียวกับผนังด้านสกัด มีโครงสร้างเป็นปูน

- การประดับตกแต่ง

ภายนอกมีการตกแต่งที่เรียบง่าย มีซุ้มประตูทางด้านหน้า ประตูด้านหลังและหน้าต่าง ไม่มีซุ้มประดับ ตกแต่งผนังด้านยาวภายนอกด้วยเสาเก็จ ตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นในส่วนที่สำคัญคือหน้าบัน

ภายในอาคารตกแต่งผนังด้วยภาพจิตรกรรมฝาผนังเป็นภาพพุทธประวัติที่ผนังภายในด้านสกัด ทางทิศตะวันออกเป็นภาพพระพุทธฉาย ที่เขาปฐมวิจิตรหวัดสระบุรี โดยเขียนเป็นพระพุทธรูปปางอุ้มบาตร ภาพจิตรกรรมทั้งหมดประกอบด้วยสีใน โคร่งสีฟ้า สีเขียวอ่อน และสีดินแดง ฝ้าเพดานพระวิหารตกแต่งซื่อด้วยลายทองและดาวเพดาน

ภาพที่ 3.60 ลักษณะภายใน วิหารพระพุทธบาท วัดคู่สนามจันทร์

3. วิหารพระพุทธบาทจำลองวัดปากน้ำ จังหวัดสมุทรสงคราม

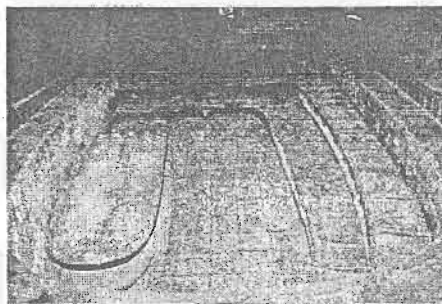
ภาพที่ 3.61 วิหารพระพุทธบาทจำลองวัดปากน้ำ จังหวัดสมุทรสงคราม

3.1 ประวัติความเป็นมาของวัดปากน้ำ

วัดปากน้ำตั้งอยู่ริมแม่น้ำแม่กลองที่ตำบลเหมืองใหม่ อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม ไม่ปรากฏประวัติความเป็นมาแน่ชัด สันนิษฐานว่าน่าจะจะมีมาแต่ครั้งสมัยอยุธยาตอนปลายและได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ใหม่ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์

3.2 ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธบาทและวิหารพระพุทธบาท

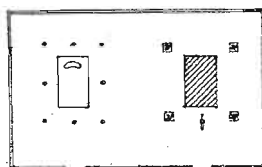
วิหารพระพุทธบาทของวัดปากน้ำสร้างขึ้นประมาณปีพุทธศักราช 2457 พร้อมกันกับพระอุโบสถซึ่งตั้งอยู่คู่กัน วิหารพระพุทธบาทได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ในปีพุทธศักราช 2500 จากรูปแบบศิลปกรรมของรอยพระพุทธบาทสันนิษฐานว่ารอยพระพุทธบาทน่าจะสร้างขึ้นมาก่อนในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ในช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ส่วนสถาปัตยกรรมซึ่งเป็นวิหารที่สร้างคลุมรอยพระพุทธบาทนั้นอาจชำรุดทรุดโทรมลงจึงได้สร้างวิหารขึ้นใหม่ในปีพุทธศักราช 2457 รอยพระพุทธบาทมีลักษณะเป็นรอยพระพุทธบาท 4 รอยขนาดใหญ่มีศูนย์กลางเอียงและมีขอบพระบาทชิดร่วมกัน ปรากฏภาพสัญลักษณ์มงคล 108 ประการ รอยเล็กสุดทำจากโลหะอยู่ลึกลงไปที่สุดมีขนาดประมาณ 1.60 เมตร ถัดขึ้นมามีขนาดประมาณ 3.20 เมตร 3.70 เมตร และ 5.90 เมตร ตามลำดับ

ภาพที่ 3.62 รอยพระพุทธบาท วัดปากน้ำ

3.3 สถาปัตยกรรม วิหารพระพุทธบาท

- ผังบริเวณ

แผนผังที่ 3.10 ผังบริเวณวัดปากน้ำ

พระอารามประกอบด้วย พระอุโบสถ และวิหารพระพุทธบาทตั้งอยู่คู่ขนานกัน โดยมีกำแพงแก้วล้อมรอบ หันหน้าเข้าสู่แม่น้ำแม่กลองทางทิศตะวันออก ด้านหน้าของพระอุโบสถและพระวิหารบริเวณริมแม่น้ำเป็นที่ตั้งของศาลาการเปรียญและเขาวงกตหลายจำลอง นอกจากนี้ภายในบริเวณพระอารามยังประกอบด้วยปูชนียสถานที่สำคัญ เช่น วิหารพระพุทธไสยาสน์ ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของพระอุโบสถและพระวิหารแก่งจิ้น วิหารน้อย เป็นต้น เขตพุทธาวาสตั้งอยู่ทางทิศเหนือของเขตสังฆาวาส

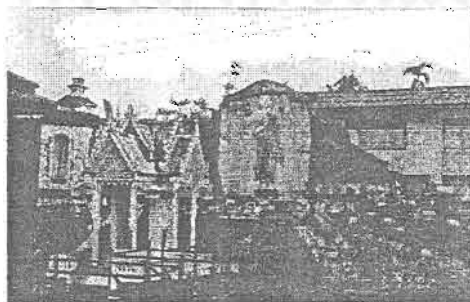
- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระวิหารมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณี ในสมัยรัตนโกสินทร์

- องค์ประกอบในผังบริเวณของพระวิหาร ประกอบด้วย

เขามอประดิษฐานพระพุทธฉายจำลอง

ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของพระอุโบสถและพระวิหาร โดยตั้งอยู่ใกล้กับศาลาการเปรียญ พระพุทธฉายจำลองเป็นพระพุทธรูปปางประทานอภัยขนาดใหญ่ปูนปั้นบนฐานสี่เหลี่ยมตั้งอยู่บนเขามอหรือภูเขาจำลองซึ่งก่อด้วยดินเหนียวบริเวณคอนหน้าพระพุทธรูปเป็นพื้นที่ซึ่งเจาะช่องเป็นซุ้มโค้ง โดยรอบ ตั้งอยู่บนฐานเขามอหรือภูเขาจำลองซึ่งก่อจากไผ่ค้ำฟ้าค้ำด้วยปูน บริเวณคอนหน้าสองข้างพระพุทธรูปติดจากบันไดทางขึ้นซึ่งเป็นลักษณะบันไดโค้งมีพนักบันได คอนหน้าทั้งสองข้างของพระพุทธรูปติดจากบันไดออกไปเป็นที่ตั้งของหอรระฆัง ซึ่งตั้งอยู่บนฐานเขามอ เดียวกันกับพระพุทธรูป หอรระฆังมีผังเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัสตั้งอยู่บนฐานปัทม์ ตัวเรือนมีลักษณะเป็นซุ้มโปร่ง ซึ่งทำเป็นซุ้มโค้งส่วนยอดทำเป็นชั้นซ้อนกันคล้ายรูปทรงของมงกุฎ บริเวณด้านหน้าคอนล่างของเขามอเป็นศาลาจตุรมุขขนาดเล็กซึ่งสร้างขึ้นใหม่ประดิษฐานพระกัจจายณะ

ภาพที่ 3.63 เขามอประดิษฐานพระพุทธฉายจำลอง

ภาพที่ 3.64 พระพุทธฉายจำลอง

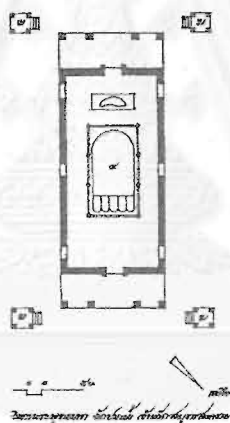
หอรระฆัง

หอรระฆังตั้งอยู่ที่มุมทั้ง 4 ของวิหารประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทภายในกำแพงแก้วมีลักษณะเป็นระฆังก่ออิฐถือปูนบนฐานปัทม์มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ตัวเรือนโปร่งประกอบไปด้วยเสาเก็จทั้ง 4 มุมระหว่างเสาเป็นซุ้มโค้ง ผนังตอนบนมีลักษณะเป็นบัวหงายรองรับส่วนยอดซึ่งเป็นบัวคว่ำ ถัดไปเป็นเครื่องยอดทรงพระสถูปทรงระฆังประกอบไปด้วย มาลัยเถาบัวลูกแก้ว 3 ชั้น บัวป่ากระฉิ่ง องค์กรระฆัง และบัลลังก์ตามลำดับ ส่วนยอดประกอบด้วยบัวกลุ่ม 5 ชั้น ปลี ลูกแก้ว ปลียอดและน้ำค้าง

ภาพที่ 3.65 หอรระฆัง

ผังพื้นพระวิหาร

แผนผังที่ 3.11 ผังพื้นวิหาร พระพุทธบาท วัดปากน้ำ

พระวิหารมีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด 5 ห้องเสา มีขนาดความยาวประมาณ 15 เมตร และกว้างประมาณ 7 เมตร หันหน้าออกทางทิศตะวันออกมีประตูทางเข้าทางด้านหน้า ทางทิศตะวันออก และด้านหลังทางทิศตะวันตกด้านละ 1 ประตู ผนังด้านข้างมีช่องหน้าต่างต่างด้านละ 3 บาน ภายในประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทขนาดใหญ่ 4 รอยซ้อนกัน โดยมีศูนย์กลางเอียงมีขอบพระ-บาทชิดร่วมกัน หันนิ้วพระบาทออกทางทิศตะวันออกทางด้านหน้าของพระวิหาร ตอนหลังของพระวิหารด้านหลังสันพระบาทเป็นฐานชุกชีประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดย่อม บริเวณผนังภายในด้านหลังทางด้านซ้ายประดิษฐานพระพุทธรูปปางป่าเลไลย์แนบอยู่กับผนัง

รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระวิหารมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรม แบบไทยประเพณี ในสมัยรัตนโกสินทร์

องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของพระวิหาร ได้แก่

ส่วนฐาน

มีลักษณะเป็นฐานสิงห์บัวลูกแก้วออกไก่

ส่วนเรือน

ประกอบด้วยผนังก่ออิฐถือปูน ตกแต่งด้วยเสาเก็จสี่เหลี่ยมคอรอบบนประดับด้วยบัวปลายเสาแบบบัวเวงมีทวยรับเครื่องบน โดยรอบซุ้มประตูและซุ้มหน้าต่างประดับตกแต่งด้วยปูนปั้นเป็นรูปดอกไม้ ใบไม้ และสัตว์ต่าง ๆ เช่น ครุฑ นก กระรอก ลิง เป็นต้น ประกอบกันเป็นส่วนประกอบของซุ้มประตูเช่น เสากรอบซุ้ม กาบพรมศร บัวปลายเสา และส่วนยอดเป็นต้น นอกจากนี้ ในส่วนของลวดลายปูนปั้นมีการตกแต่งด้วยการเขียนสีด้วยสีน้ำเงิน สีเขียว และสีแดง บริเวณมุขหน้าและหลังประกอบไปด้วยเสามุขสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง

ส่วนหลังคา

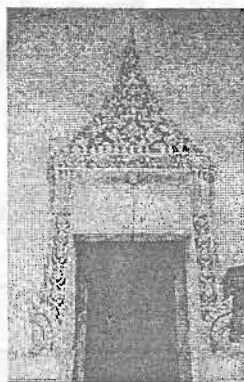
หลังคามีลักษณะเป็นหลังคา 3 คับ 2 ชั้น ประกอบด้วยเครื่องถ้ายของ ในลักษณะของจั่วเปิด หน้าประดับด้วยลวดลายปูนปั้น หลังคามุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีเขียว สีเหลืองและสีส้ม

- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

พระวิหารมีโครงสร้างก่ออิฐถือปูน ในส่วนของหลังคามีโครงสร้างหลังคาเป็นเครื่องไม้ในระบบโครงสร้างแบบจันทัน

- การประดับตกแต่ง

พระวิหารมีการตกแต่งด้วยรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณีตกแต่งรายละเอียดในส่วนต่าง ๆ เช่น หน้าบัน ซุ้มประตู ซุ้มหน้าต่างด้วยปูนปั้น

ภาพที่ 3.66 ซุ้มประตูประดับปูนปั้น วิหารพระพุทธบาท

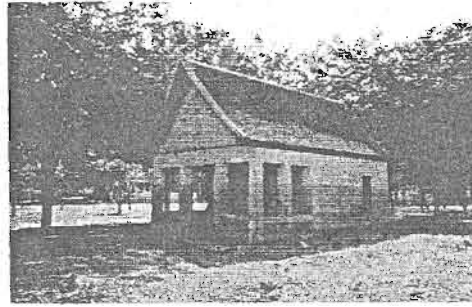
- ลักษณะภายใน

ภายในพระวิหารมีรอยพระพุทธบาทจำลองประดิษฐานอยู่เป็นประธานกลางห้อง คอนท้ายเป็นแท่นฐานประดิษฐานพระพุทธรูป โดยรอบรอยพระพุทธบาทมีเสาซุ้มไม้กึ่งโค้งโดยรอบ รวม 8 ต้น คลุมรอบพระพุทธบาทระหว่างเสาซุ้มเป็นลูกกรงไม้ล้อมรอยพระพุทธบาทโดยรอบ ผนังภายในฉาบเรียบ ไม่มีการตกแต่งใด ๆ ฝ้าเพดานเขียนสีเป็นลายดาวเพดาน

ภาพที่ 3.67 ลักษณะภายใน วิหารพระพุทธบาท

4. วิหารพระพุทธบาทจำลอง วัดสุทธาวาส จังหวัดสิงห์บุรี

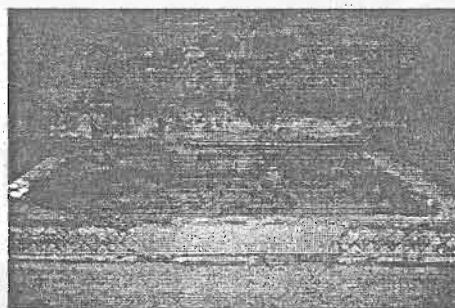
ภาพที่ 3.68 วิหารพระพุทธบาทจำลอง วัดสุทธาวาส จังหวัดสิงห์บุรี

4.1 ประวัติความเป็นมาของวัดสุทธาวาส

วัดสุทธาวาสตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาทางฝั่งตะวันตก ที่ตำบลทับยา อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี วัดสุทธาวาสสร้างขึ้นประมาณปีพุทธศักราช 2403 โดยบิดาของหลวงทวีสมบัติ ชื่อว่า "เอม" ซึ่งเป็นชาวบ้านบางช้าง จังหวัดสมุทรสงคราม ได้อพยพครอบครัวมาตั้งถิ่นฐาน และได้พบพระพุทธรูปศิลาจารุคอยู่บนเนินดินและยังพบพระสถูป ทำให้ทราบได้ว่าสถานที่แห่งนี้คงเป็นวัดมาแต่เดิมแต่ได้ร้างลงจึงทำการบูรณะปฏิสังขรณ์ต่อมาหลวงทวีสมบัติ (สอน ปุสโร) ผู้เป็นบุตรได้สถาปนาขึ้นเป็นพระอารามและเรียกกันว่า "วัดใหม่" ต่อมาได้เพิ่มสร้อยนามวัดว่า "วัดใหม่สุทธาวาส" ในปีพุทธศักราช 2483 ได้เปลี่ยนนามใหม่ว่า "วัดสุทธาวาส (กรมการศาสนา, 2529: 528)

4.2 ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธบาท และวิหารพระพุทธบาท

รอยพระพุทธบาท และวิหารพระพุทธบาท นั้นไม่ปรากฏประวัติความเป็นมาแน่ชัดว่าสร้างขึ้นในสมัยใด คงเป็นปูชนียวัตถุ และปูชนียสถานซึ่งมีความเก่าแก่ สร้างขึ้นมาเมื่อคราวสถาปนา พระอารามในระยะเริ่มแรก รอยพระพุทธบาทมีลักษณะเป็นรอยพระพุทธบาทแบบรอยเดี่ยว 4 รอย หันนิ้วพระบาทไปทางทิศเหนือ มีขนาดยาว 2 เมตรประดิษฐานในระนาบ แนวราบกับพื้น

ภาพที่ 3.69 รอยพระพุทธบาท วัดสุทธาวาส

4.3 สถาปัตยกรรมพระวิหาร

ฝั่งบริเวณ

พระวิหารตั้งอยู่ภายในเขตพุทธาวาส โดยอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ของพระอุโบสถปูชนียสถานตั้งหันหน้าไปทางแม่น้ำเจ้าพระยา ทางทิศตะวันออก เขตสังฆาวาส ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของเขตพุทธาวาส

- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระวิหารมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรม แบบไทยที่ได้รับอิทธิพล จากศิลปะ และสถาปัตยกรรมจีน ในสมัยรัตนโกสินทร์

- องค์ประกอบในผังบริเวณของพระวิหาร ประกอบด้วย

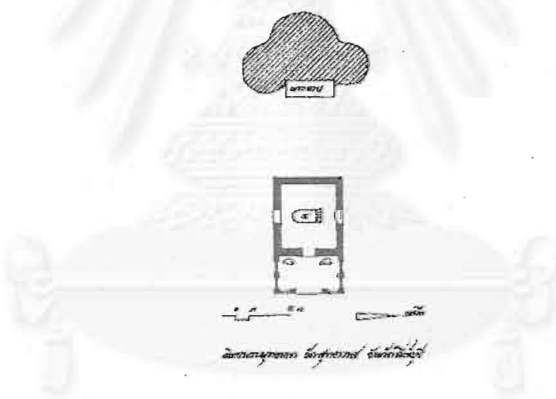
พระพุทธรายจำลอง

พระพุทธรายจำลองประดิษฐานอยู่ที่ เฝิงผาก่ออิฐถือปูนซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก ห่างไปจากวิหารพระพุทธบาท โดยมีลักษณะเป็นปฏิมากรรมปูนปั้น นูนต่ำเป็นรูปพระพุทธรูปปางประทานอภัย พร้อมพระสาวก ชาย ขว และบริวาร เช่น บาตร โดยพระพุทธรายจำลองหันพระพักตร์มาทางทิศตะวันออก

ภาพที่ 3.70 พระพุทธรายจำลอง

- ผังพื้น

แผนผังที่ 3.12 ผังพื้นวิหารพระพุทธบาทวัดสุทธาวาส

พระวิหารมีผังพื้น เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด 1 ห้อง มีความกว้างประมาณ 5 เมตร และความยาวประมาณ 6 เมตร มีมุขด้านหน้า เป็นมุขโถง มีประตูทางเข้า 1 ประตู ทางด้านหน้า ในทิศตะวันออก มีหน้าต่าง 2 บานทางด้านข้างในทิศเหนือ และทิศใต้ รอยพระพุทธบาทประดิษฐานอยู่กลาง พระวิหาร

- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระวิหารมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรม แบบสถาปัตยกรรมไทย ที่ได้รับอิทธิพลจากจีน

- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่

ส่วนฐาน มีลักษณะเป็นฐานปัทม์

ส่วนเรือน ก่ออิฐถือปูนเรียบ ไม่มีการประดับตกแต่ง ชุ่มประตู และชุ่มหน้าต่างใดๆ บริเวณตอนหน้าเป็นมุขโถง ประกอบไปด้วยเสาสี่เหลี่ยม จำนวน 6 ต้น ระหว่างเสาเป็นพนักรั้ว เวนตรงกลางเป็นทางเข้า

ส่วนหลังคา หลังคาเป็นแบบหลังคาคอนเดียว ทรงจั่ว I ชั้น 1 ตับ มุงด้วยกระเบื้องเคลือบดินเผา ไม่มีการประกอบ เครื่องล้าของใดๆ หน้าบันเป็นเครื่องปูนประดับด้วยฉาบกระเบื้องเคลือบ มีไขราหน้าจั่ว

- โครงสร้างวัสดุก่อสร้าง

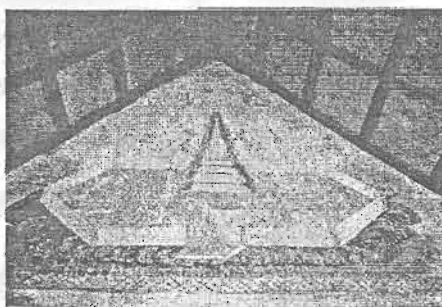
พระวิหารมีโครงสร้างก่ออิฐถือปูน มีหลังคาเป็นเครื่องไม้ ในระบบ โครงสร้างแบบจันทัน

- การประดับตกแต่ง

พระวิหารมีรูปแบบที่มีความเรียบง่ายไม่มีการประดับตกแต่งใดๆ ยกเว้นในส่วนที่สำคัญเช่น หน้าบัน ซึ่งตกแต่งด้วยฉาบกระเบื้องเคลือบ

- ลักษณะภายใน

ภายในพระวิหารประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลอง 4 รอย ที่ผนังภายในโดยรอบ ตกแต่งด้วยภาพจิตรกรรมฝาผนังเป็นเรื่องราวในพุทธประวัติ

ภาพที่ 3.71 ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระวิหาร

5. วิหารพระพุทธบาทจำลอง วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

ภาพที่ 3.72 วิหารพระพุทธบาทจำลอง วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

5.1 ประวัติความเป็นมาของวัดพระพุทธบาท

วัดพระพุทธบาทเป็นพระอารามหลวงชั้นเอกขนิศราชวรมหาวิหารตั้งอยู่ที่ตำบลขุนโขลน อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี สถาปนาขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ในสมัยอยุธยา เมื่อมีการค้นพบรอยพระพุทธบาทที่ถือเป็นบริ โภคเจดีย์ ซึ่งประดิษฐานอยู่ที่เขาสุวรรณบรรพต อันเป็นที่ตั้งของพระอารามแห่งนี้ วัดพระพุทธบาทได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ เป็นที่ศรัทธาของพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนิกชนมาโดยตลอด ทุกยุคสมัย

5.2 ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธรบาท และวิหารพระพุทธรบาท

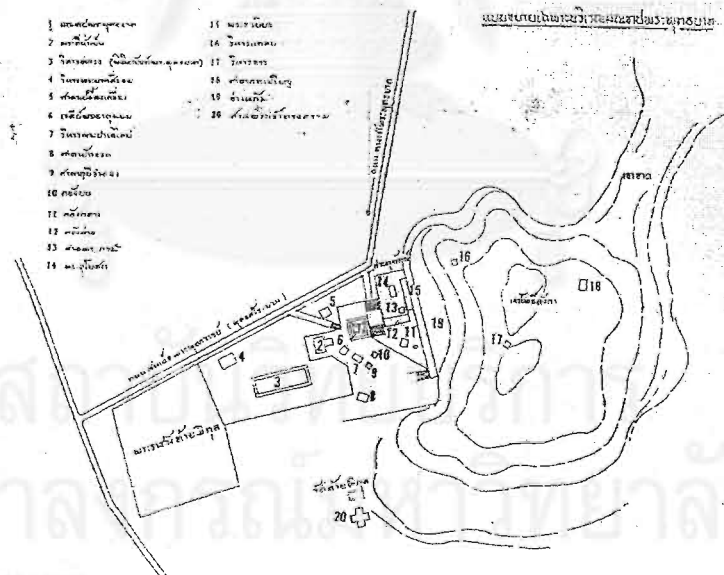
รอยพระพุทธรบาทซึ่งประดิษฐานภายในวิหารพระพุทธรบาทมีลักษณะเป็นรอยพระบาทแบบเดี่ยว 4 รอย ซ้อนทับแบบศูนย์กลางเหลื่อมสลับกัน หันนิ้วพระบาท ไปทางทิศเหนือ ตั้งอยู่บนฐานบัวปูนปั้น ในระนาบแนวราบกับพื้น ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธรบาท 4 รอยนั้นไม่ปรากฏ สำหรับวิหารพระพุทธรบาท ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานนั้นน่าจะเป็นอาคารที่มีมาแต่ครั้งสมัยอยุธยา เนื่องจากปรากฏหลักฐานทางศิลปกรรมของหน้าบันพระวิหาร ซึ่งเป็นหน้าบันไม้จำหลักในสมัยอยุธยา ส่วนตัวอาคารซึ่งได้แก่ส่วนฐาน ส่วนตัวเรือนและเครื่องหลังคาบางส่วนนั้นคงได้รับการปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์

ภาพที่ 3.73 รอยพระพุทธรบาท ภายในพระวิหาร วัดพระพุทธรบาท

5.2 สถาปัตยกรรมพระมณฑป

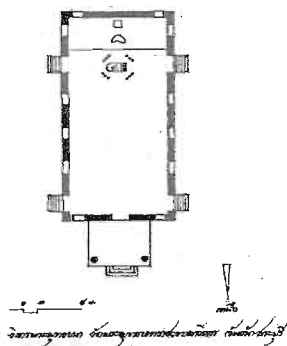
ผังบริเวณ

แผนผังที่ 3.13 ผังบริเวณวัดพระพุทธรบาท
(ภาพจาก หนังสืออนุสรณ์วาทคำฉันท์ กรมศิลปากร)

วัดพระพุทธรบาทมีพระมณฑป พระพุทธรบาทเป็นประธานของพระอาราม โดยมีปูชนียสถานถาวรวัตถุอื่น ๆ ตั้งลดหลั่นกันตามลักษณะสภาพของภูมิประเทศพระวิหารพระพุทธรบาท 4 รอย ตั้งอยู่ด้านล่างของภูเขาทางทิศตะวันตก

ผังพื้น

แผนผังที่ 3.14 ผังพื้นวิหารพระพุทธบาท วัดพระพุทธบาท

พระวิหารมีผนังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด 6 ห้องเสา มีขนาดความกว้างประมาณ 8 เมตร และยาวประมาณ 15 เมตรมีมุขด้านหน้าทางทิศตะวันออกเป็นมุขโคง พระวิหารมีประตูทางเข้าทั้งสิ้น 5 ประตู ได้แก่ทางด้านหน้าทางทิศตะวันออก 1 ประตู และที่ผนังด้านยาว ทั้ง 2 ด้าน ทางทิศเหนือและทิศใต้ ด้านละ 2 ประตู โดยประตูอยู่ในตำแหน่งห้องเสาแรกและห้องเสาที่ 5 เมื่อนับเริ่มจากทางด้านหน้า พระวิหารมีหน้าต่างรวม 12 ช่อง ได้แก่ ทางด้านสกัดทั้งทางด้านหน้า และด้านหลัง ด้านละ 2 ช่อง และผนังด้านยาวด้านละ 4 ช่อง

- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระวิหารมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณี ในสมัยอยุธยา

- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่

ส่วนฐาน มีลักษณะเป็นฐานปัทม์เหนือฐานปัทม์ขึ้นไปเป็นฐานบัวคว่ำ บริเวณตำแหน่งของประตูเป็นบันไดทางขึ้นสู่พระวิหาร

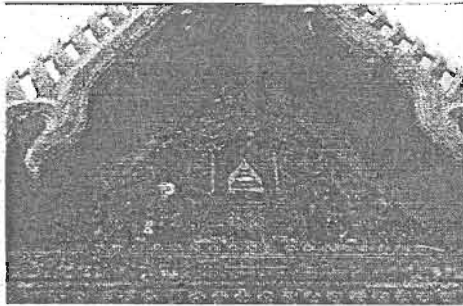
ส่วนเรือน ส่วนเรือนก่ออิฐถือปูนฉาบเรียบไม่มีการประดับตกแต่งซุ้มประตูหน้าต่างใดๆ ยกเว้น ประตูทางทิศตะวันออกซึ่งเป็นด้านหน้ามีการทำลวดลายปูนปั้นประดับกรอบประตู และมีการปฏิมากรรมปูนปั้นรูปรอยพระพุทธบาทประดิษฐานตะแคงแนบอยู่กับผนังด้านนอก เหนือซุ้มประตู อันเป็นการแสดงนัยถึงการเกิดหุ่นรอยพระพุทธบาทไว้เหนือเศียรเกล้า เมื่อได้ผ่านลอดประตูดังกล่าวนี้ ผนังโดยรอบประดับด้วยเสาเก็จ

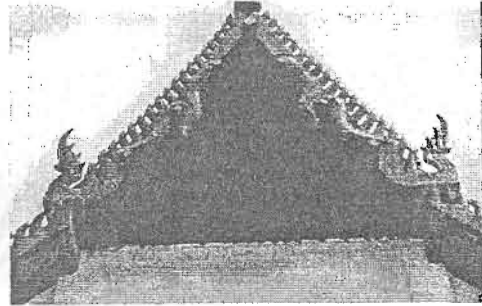
ภาพที่ 3.74 ส่วนฐาน และผนังด้านข้าง พระวิหาร

ส่วนหลังคา หลังคาพระวิหารเป็นหลังคาเครื่องไม้มี ไซราหน้าจั่ว ประกอบด้วยเครื่องถ้ายของซ้อฟ้า ใบระกา หางหงส์ เป็นหลังคา 2 ชั้น 3 ตับ ตอนหน้าทางทิศตะวันออกเป็นหลังคามุขลด 1 ชั้น 1 ตับ ผนังหลังคาทั้งหมดมุงด้วยกระเบื้องเคลือบสี ส้ม สีเหลือง และสีเขียว ผนังบ้านของหลังคาหลักเป็น ไม้จำหลักปิดทองเป็นลายกระหนกกำนด ประดับกระจกสีน้ำเงินเป็นพื้นทั้ง 2 ด้าน ตอนล่างเป็นกระเบื้องหน้าบ้านของมุขลดด้านหน้า

เป็น ไม้จำหลักปิดทองเป็นภาพรอยพระพุทธบาทประดิษฐานอยู่ในวิมานบุษบกเหนือรอยพระพุทธบาทเป็นฉัตรสามชั้นและม่านแหวก สองข้างวิมานเป็นภาพพระภิกษุหนึ่งประนมมือหนึ่งมีการอยู่ในซุ้มเรือนแก้วภาพทั้งหมดแวดล้อมด้วยลายกระหนก้านขด พื้นลวดประดับกระจกสีน้ำเงิน หน้าบันของมุขลดส่วนนี้ น่าจะทำขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์

ภาพที่ 3.75 หน้าบันด้านหน้าของพระวิหาร

ภาพที่ 3.76 หน้าบันด้านหลังของพระวิหาร

- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

พระวิหารมีโครงสร้างก่ออิฐถือปูน ยกเว้นส่วนของเครื่องหลังคาซึ่งมีโครงสร้างเป็นเครื่องไม้ระบบโครงสร้างแบบจันทัน

- การประดับตกแต่ง

พระวิหารมีการประดับตกแต่งแบบไทยประเพณีด้วยงาน ไม้จำหลัก เช่น เครื่องลำยอง และหน้าบัน มีการประดับตกแต่งด้วยปูนปั้นบางส่วน เช่น ลวดประดับกรอบประตูด้านหน้า

- ลักษณะภายใน

ภายในประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลอง 4 รอย หัวนี้พระบาทไปทางทิศเหนือ ตั้งอยู่บนแท่นฐานบัวซึ่งอยู่ตรงตำแหน่ง ห้องที่ 5 จากทางด้านหน้า ตรงกับประตูทางเข้าทางด้านข้างรอยพระพุทธบาทประดิษฐานอยู่ในพระมณฑปน้อย (บุษบก) อีกชั้นหนึ่งพระมณฑปน้อยมีโครงสร้าง และมีวัสดุซึ่งเป็น ไม้ทั้งองค์ ตกแต่งด้วยงานจำหลัก ไม้ปิดทองประดับกระจก มีลักษณะเป็นบุษบกเครื่องยอดทรงมณฑป ชั้นเชิงกลอน 5 ชั้นที่ห้องสุดท้ายด้านหลังพระมณฑปน้อยซึ่งประดิษฐานรอยพระพุทธบาท เป็นฐานชุกชีขนาดใหญ่ ตั้งชิดผนังด้านหลัง ประดิษฐานพระสฤปทรงสี่เหลี่ยมย่อมุม ไม้สิบสองขนาดย่อม เป็นประธานตั้งอยู่สูงสุด และประดิษฐานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ สดหลั่นกันลงมา ภายในพระวิหาร ไม่มีการทำฝาผนังปิด

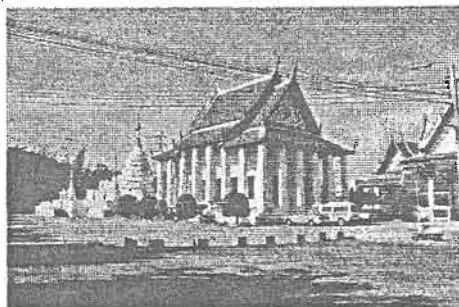

ภาพที่ 3.77 พระมณฑปน้อย (บุษบก)
ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท

ภาพที่ 3.78 พระสฤป และพระพุทธรูปบนฐานชุกชี ภายในพระวิหาร

6. วิหารพระพุทธบาทจำลอง วัดทรงธรรมวิหาร จังหวัดสมุทรปราการ

ภาพที่ 3.79 วิหารพระพุทธบาทจำลอง วัดทรงธรรมวิหาร จังหวัดสมุทรปราการ

6.1 ประวัติความเป็นมาของวัดทรงธรรม

วัดทรงธรรมเป็นพระอารามหลวงชั้นโทชนิดวรวิหาร ตั้งอยู่ที่ตำบลตลาด อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ วัดทรงธรรมเป็นวัดรามัญมาแต่เดิม พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) ให้สร้างขึ้นโดยกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในระหว่างปี พุทธศักราช 2357-2358 โดยมีพระราชประสงค์เพื่อให้ชาวมัญญ์ที่อพยพมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารได้ใช้เป็นที่พักพิงและสถานศึกษา และได้พระราชทานนามว่า "วัดทรงธรรม" ในปีพุทธศักราช 2361 โปรดฯ ให้ย้ายวัดทรงธรรมเข้ามาอยู่ในกำแพงป้อมเพชรหึ่งสี่ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) โปรดฯ ให้ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์และสร้างพระอุโบสถขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) ได้เปลี่ยนนามวัดใหม่ว่า "วัดดำรงราชธรรม" ต่อมาได้เปลี่ยนกลับเป็น "วัดทรงธรรม" ตามเดิม ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) โปรดให้ยุบ "วัดกลางนา" ซึ่งอยู่ใกล้กันรวมเข้ากับวัดทรงธรรม (กรมการศาสนา, 2525: 363-364)

6.2 ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธบาทและวิหารพระพุทธบาท

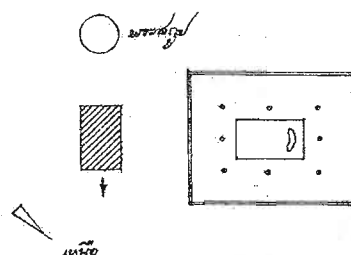
พระวิหารสร้างเมื่อพุทธศักราช 2455 แล้วเสร็จเมื่อ พุทธศักราช 2456 โดย ได้สร้างรอยพระพุทธบาทประดิษฐานไว้ภายในพระวิหาร คราเดียวกันนั้นด้วย รอยพระพุทธบาททำจากโลหะมีลักษณะเป็นแบบรอยเดี่ยว 1 รอย ยาว 1.50 เมตร กว้าง 0.50 เมตร ประดิษฐานในแนวราบขนานกับพื้น โดยหัวนิ้วพระบาทไปทางทิศตะวันออก

ภาพที่ 3.80 รอยพระพุทธบาท วัดทรงธรรมวรวิหาร

6.3 สถาปัตยกรรมพระวิหาร

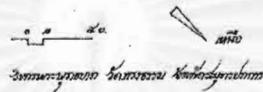
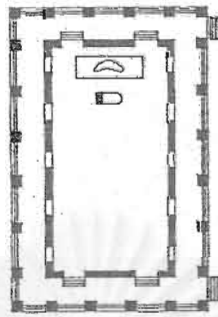
ผังบริเวณ

แผนผังที่ 3.15 ผังบริเวณ วัดทรงธรรมวรวิหาร

พระวิหารตั้งอยู่ในเขตพุทธาวาส ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของพระอาราม ประกอบด้วยพระอุโบสถหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ด้านหน้าของพระอุโบสถทางทิศตะวันออกเป็นที่ตั้งของพระวิหาร ซึ่งตั้งขวางหน้าหน้าไปทางทิศเหนือ ด้านหลังพระวิหารทางทิศใต้เป็นพระสถูปทรงรามัญ

- ผังพื้น

แผนผังที่ 3.16 ผังพื้นวิหาร พระพุทธบาทวัดทรงธรรม

พระวิหารมีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด 5 ห้องเสา มีขนาดความกว้างประมาณ 8 เมตร และความยาวประมาณ 15 เมตรมีประตูทางเข้าทั้งหมด 4 ประตู ได้แก่ ประตูด้านหน้าที่ผนังสกัดด้านทิศเหนือ 2 ประตู และประตูทางด้านหลังที่ผนังสกัดด้านทิศใต้ 2 ประตู พระวิหารมีระเบียง โดยรอบ ประกอบด้วยเสากระเบื้องจำนวนทั้งหมด 24 ต้น มีทางขึ้นสู่ระเบียงทางด้านข้างด้านละ 2 ทาง รวม 4 ทาง

- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระวิหารมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรม แบบไทยประเพณีในสมัยรัตนโกสินทร์

- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่

ส่วนฐาน พระวิหารทั้งหมดรวมถึงส่วนของระเบียงตั้งอยู่บนฐานปัทม์บัวลูกแก้ว คัวเรือนพระวิหารตั้งอยู่บนฐานสิงห์

ส่วนเรือน ส่วนเรือนประกอบด้วยผนังก่ออิฐถือปูนเรียบ ไม่มีการประดับตกแต่งซุ้มประตู และซุ้มหน้าต่างใด ๆ นอกจากนี้ยังประกอบด้วยเสากระเบื้องซึ่งมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยม โดยรอบระหว่างเสามีผนังกระเบื้องซกถึงกัน โดยรอบ ระเบียงโปร่งประดับด้วยลูกกรงกระเบื้องเคลือบสีขาว

ส่วนหลังคา ส่วนหลังคาของพระวิหารมีลักษณะเป็นหลังคา 2 ชั้น 2 ด้บ มีไชราหน้าจั่ว ประกอบด้วยเครื่องถ้ายอง ซ่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ มีกั้นสาครอบ หน้าบันเครื่องปูนประดับลายปูนปั้นรูปเทพพนม ผืนหลังคามุงกระเบื้องเคลือบเคลือบสีน้ำตาล

- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

พระวิหารมีโครงสร้างก่ออิฐถือปูน ในส่วนของเครื่องหลังคามีโครงสร้างเป็นเครื่องไม้ในระบบโครงสร้างแบบจันทัน

- การประดับตกแต่ง

พระวิหารมีการประดับตกแต่งแบบไทยประเพณีที่เรียบง่าย มีการประดับด้วยปูนปั้นในส่วนของหน้าบัน และงาน ไม้จำหลักในส่วนของเครื่องถ้ายอง นอกจากนี้ยังมีการประดับด้วยกระเบื้องเคลือบ เช่น ส่วนของลูกกรงผนังกระเบื้อง

ลักษณะภายใน

ภายในพระวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปหลายขนาดเป็นจำนวนมาก และรอยพระพุทธรูปจำลอง โดยพระพุทธรูปตั้งอยู่บนฐานซึ่งตั้งชิดอยู่ผนังด้านสกัดภายใน โดยตั้งหันหน้าออกมาทางทิศเหนือ ตอนหน้าของฐานพระพุทธรูปทางทิศเหนือเป็นแก่นฐานประดิษฐานรอยพระพุทธรูปจำลอง

ภาพที่ 3.81 ลักษณะภายใน พระวิหาร

7. วิหารพระพุทธรูป วัดอัมพวันเจติยาราม จังหวัดสมุทรสงคราม

ภาพที่ 3.82 วิหารพระพุทธรูปวัดอัมพวันเจติยาราม จังหวัดสมุทรสงคราม

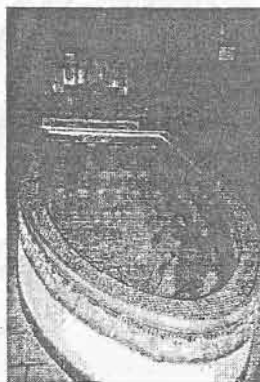
7.1 ประวัติความเป็นมาของวัด

วัดอัมพวันเจติยารามเป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดวรวิหาร ตั้งอยู่ที่ตำบลอัมพวา อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม วัดอัมพวันเจติยารามเดิมชื่อ วัดอัมพวา ตามชื่อหมู่บ้าน มีประวัติความเป็นมาว่าเดิมบริเวณวัดอัมพวันแห่งนี้เป็นนิวาสสถานเดิมของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี พระบรมราชินีในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (รัชกาลที่ 1) และเป็นสถานที่เสด็จพระราชสมภพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) สมเด็จพระรูปศิริโสภาคย์มหานาคนารี (พระราชชนนีสิ้นในสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี) ทรงพระราชทานที่ดินบริเวณนิวาสสถานสถาปนาขึ้นเป็นพระอารามและสร้างเสนาสนะต่างๆขึ้น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระอังคาร สมเด็จพระรูปศิริโสภาคย์มหานาคนารีประดิษฐานไว้ที่ฐานชุกชีพระประธานในพระอุโบสถ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) โปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งพระอาราม วัดอัมพวันเจติยารามนี้ถือเป็นวัดประจำราชินิกุล คู่กับวัดสุวรรณคาราราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเป็นวัดประจำพระบรมราชวงศ์จักรี

7.2 ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธรูป และวิหารพระพุทธรูป

วิหารพระพุทธรูปหรือพระที่นั่งทรงธรรมเดิมเป็นค้ำหันทักไม้สร้างขึ้นก่อนสมัยรัชกาลที่ 1 เป็นค้ำหันทักไม้ที่ประทับของสมเด็จพระรูปศิริโสภาคย์มหานาคนารี (พระราชชนนีสิ้น ในสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี) พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระราชทานนามว่า “พระที่นั่งทรงธรรม” เนื่องจากเป็นสถานที่ที่พระธรรมเป็นประจําของสมเด็จพระรูปฯ เมื่อคราวที่ทรงเป็นพระรูปซี ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาขึ้นใหม่เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปและรอยพระพุทธรูปจำลองสี่รอย

รอยพระพุทธรูปจำลองมีลักษณะเป็นรอยพระพุทธรูป 4 รอยขนาดใหญ่ประดิษฐานอยู่กลางวิหาร รอยพระพุทธรูปรอยที่ 1 ซึ่งมีขนาดใหญ่ที่สุดมีความยาว 4.30 เมตร กว้าง 2.10 เมตร รอยพระพุทธรูปทั้ง 4 รอยเป็นรอยพระพุทธรูปเบื้องขวา ซ้อนกันแบบมีศูนย์กลางรอยพระพุทธรูปเหลื่อมกัน โดยเอียงไปทางซ้าย มีแนวขอบระยาะพระพุทธรูปติดร่วมกัน รอยพระพุทธรูปรอยที่ 4 ซึ่งมีขนาดเล็กที่สุดประกอบไปด้วยภาพมงคล 108 ประการบรรจุอยู่ในตารางที่สี่เหลี่ยมเต็มฝ่าพระบาท และรูปจักรอยู่กึ่งกลางฝ่าพระบาท รอยพระพุทธรูปประดิษฐานบนฐานรูปกลีบบัว ประดับกระจก โดยหันด้านสันพระบาทออกทางด้านหน้า และยกระดับของค้ำหานี้พระบาทขึ้นสูงกว่าด้านสันพระบาทในลักษณะเอียงขึ้นเล็กน้อย

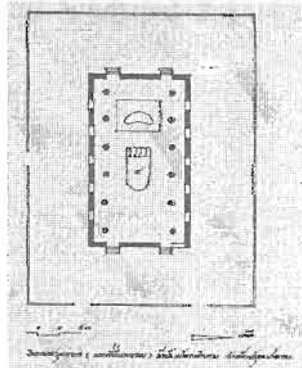
ภาพที่ 3.83 รอยพระพุทธรูปสี่รอย วัดอัมพวันเจติยาราม

7.3 สถาปัตยกรรมวิหารพระพุทธรูป

- ผังบริเวณ

วิหารพระพุทธรูปตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกด้านหลังพระอุโบสถ วิหารหันหน้าไปทางทิศตะวันออก วิหารมีกำแพงแก้วล้อมรอบ โดยมีทางเข้าที่กำแพงแก้วด้านหน้า 2 ทางและด้านข้าง 1 ทาง ทั้ง 4 มุมภายในกำแพงแก้วเป็นพระสถูปทรงปราสาทก่ออิฐถือปูนขนาดเล็กกลมละ 1 องค์รวม 4 องค์

- ผังพื้น

แผนผังที่ 3.17 ผังพื้นวิหารพระพุทธรูปวัดอัมพวันเจติยาราม

วิหารมีลักษณะเป็นอาคารทรงโรงขนาด 5 ห้องเสา มีขนาดความยาวประมาณ 17 เมตร และความกว้างประมาณ 10 เมตร มีประตูทางเข้าที่ผนังด้านสกัดทางด้านหน้า 2 ประตู มีหน้าต่างที่ผนังด้านยาวด้านละ 5 บาน ภายในวิหารมีเสาร่วมใน มีลักษณะเป็นเสากลม ภายในทางตอนท้ายของวิหารมีแท่นฐานขนาดใหญ่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางสมาธิและพระพุทธรูปขนาดย่อมอีก 4 องค์ กลางวิหารด้านหน้าแท่นฐานพระพุทธรูปประดิษฐานรอยพระพุทธรูปท่าจำลอง 4 รอยโดยหันสันพระบาทออกทางด้านหน้าทางทิศตะวันออก

- **รูปแบบทางสถาปัตยกรรม**

พระวิหารมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรม แบบไทย ที่ได้รับอิทธิพลจาก ศิลปะ และสถาปัตยกรรมจีนในสมัยรัตนโกสินทร์

- **องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ประกอบไปด้วย**

ส่วนฐาน มีลักษณะเป็นฐานสิงห์ก่ออิฐถือปูนทาสีขาว ประตูทางเข้ามีบันได 4 ขั้นและผนังบันได

ส่วนเรือน เป็นอาคารทรงโรงก่ออิฐถือปูนทาสีขาว ไม่มีชั้มประตู และชั้มหน้าต่าง บริเวณผนังด้านสกัดด้านหน้าปรากฏป้ายจารึกนามว่า “พระที่นั่งทรงธรรม”

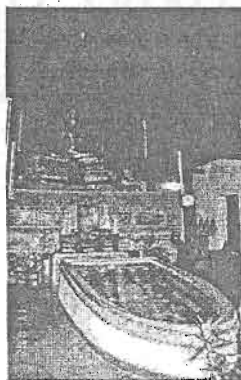
ส่วนหลังคา มีลักษณะเป็นทรงคดๆหรือหลังคาจั่วมีกันสาดโดยรอบ หน้าบันบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่เป็นภาพอักษรพระนามาภิไธย สห. ประกอบด้วยลายกระหนกกันขด มีชั้ราหน้าจั่ว หลังคามุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีน้ำตาล สันหลังคาและขอบหน้าจั่วประดับด้วยขอบปูนปั้นเป็นแนวเชิงกลอนทาสีแดง

- **โครงสร้างและวัสดุก่อสร้าง**

วิหารพระพุทธรูปมีโครงสร้างผนังแบบผนังรับน้ำหนัก ส่วนของหลังคามีโครงสร้างเป็น ไม้ในระบบซื่อและจันทัน โดยมีเสาร่วมในรองรับซื่อเอก และมีซื่อซื่อระเบียงออกไปรับ โครงสร้างกันสาดโดยรอบหลังคาตอนบนเป็น โครงสร้างแบบจันทัน หน้าบันเป็น ไม้มีชั้ราหน้าจั่ว

- **การประดับตกแต่ง**

วิหารพระพุทธรูปวัดอัมพวันฯ นี้มีการประดับตกแต่งที่เรียบง่าย ไม่มีการทำชั้มประตูและชั้มหน้าต่างหรือลวดลายปูนปั้นประดับใดๆ มีการตกแต่งเฉพาะส่วนที่สำคัญคือหน้าบัน ซึ่งบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่เป็น ไม้จำหลักปิดทองประดับกระจกสีที่เป็นพระนามาภิไธย สห. ตอนล่างประดับกระเบื้องจันทันพระ

ภาพที่ 3.84 ลักษณะภายใน วิหารพระพุทธรูป วัดอัมพวันเจติยาราม

8. วิหารพระพุทธบาท วัดเขยี่สาร จังหวัดสมุทรสงคราม

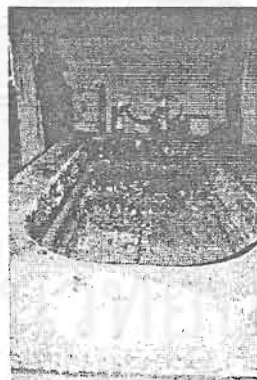
ภาพที่ 3.85 วิหารพระพุทธบาทวัดเขยี่สาร จังหวัดสมุทรสงคราม

8.1 ประวัติความเป็นมาของวัด

วัดเขยี่สารตั้งอยู่ที่ตำบลยี่สาร อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม ประวัติความเป็นมาของวัดเขยี่สารนั้น ไม่มีหลักฐานแน่ชัด แต่น่าจะมีมาแต่ครั้งสมัยอยุธยา

8.2 ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธบาทและวิหารพระพุทธบาท

ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธบาทและวิหารพระพุทธบาทนั้น ไม่ปรากฏชัด รอยพระพุทธบาทมีลักษณะเป็นรอยพระพุทธบาท 4 รอยซ้อนกัน เป็นรอยพระพุทธบาทเบื่องขวาซ้อนกันแบบศูนย์กลาง รอยรอยพระพุทธบาทเหลื่อมกัน รอยพระพุทธบาทหันด้านนี้พระบาทออกทางด้านหน้าทางทิศเหนือ รอยพระพุทธบาทที่มีขนาดใหญ่ที่สุดมีความยาวประมาณ 2.40 เมตรและกว้าง 1.15 เมตร ประดิษฐานอยู่บนฐานสิงห์รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า โดยมีศาลาทรงไทยขนาดเล็กสร้างคลุมอีกชั้นหนึ่ง

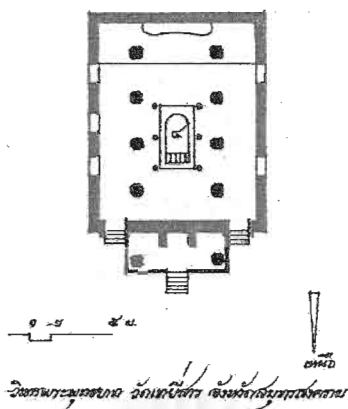
ภาพที่ 3.86 รอยพระพุทธบาทสี่รอย วัดเขยี่สาร

8.3 สถาปัตยกรรมวิหารพระพุทธบาท

- ผังบริเวณ

วิหารพระพุทธบาทตั้งอยู่บนยอดเขาในตำแหน่งที่สูงที่สุดของเขยี่สาร โดยหันหน้าไปทางทิศเหนือ ตอนล่างด้านหน้าของพระวิหารทั้งสองด้านมีพระstupit ทรงสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองและพระปราสาท ตอนล่างของทิศตะวันตกมีหอรบั้งก่ออิฐถือปูน 1 หอ องค์ประกอบของผังบริเวณของพระวิหารวัดเขยี่สารนี้ตั้งอยู่ในระดับที่ลดหลั่นกันเนื่องจากสถาปัตยกรรมตั้งอยู่บนเขา

ผังพื้น

แผนผังที่ 3.18 ผังพื้น วิหารพระพุทธบาท วัดเขาชีสา

มีลักษณะเป็นอาคารที่มีผังแบบมีมุขเด็จ มีขนาด 5 ห้องเสา มีขนาดความยาวประมาณ 10 เมตร และกว้างประมาณ 8 เมตรมีประตูทางเข้าเฉพาะผนังด้านสกัดทางด้านหน้าในทิศเหนือ 2 บาน ผนังด้านสกัดด้านที่บ ผนังด้านยาวทางทิศตะวันออกมีหน้าต่าง 3 บาน ผนังด้านทิศตะวันตกมีหน้าต่าง 2 บาน ที่ผนังภายนอกด้านสกัดทางด้านหน้าเป็นมุขเด็จ ภายในมุขเด็จมีพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับยืนปางห้ามสมุทรศิลปะอยุธยาประดิษฐานอยู่ภายในซุ้มพระที่ผนังด้านสกัด มุขเด็จมีพนักกระเบื้องล้อมมีทางขึ้นมุขเด็จด้านหน้า ภายในวิหารทางตอนท้ายเป็นแท่นประดิษฐานพระพุทธรูป พระพุทธรูปมีลักษณะเป็นปฏิมากรรมปูนปั้นนูนสูงจากผนัง ปางมารวิชัย กลางพระวิหารเป็นรอยพระพุทธรูปจำลอง 4 รอย มีลักษณะหันนิ้วพระบาทออกทางด้านหน้าทางทิศเหนือ มีศาลาไม้ทรงไทยประกอบเครื่องด้ายของขนาดเล็ก ครอบรอยพระพุทธรูปอยู่ ภายในมีเสาร่วมในผังรูปสี่เหลี่ยมย่อมุม ไม้สิบสอง

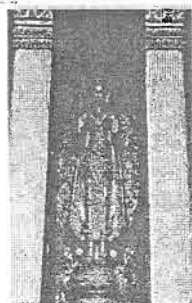
รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระวิหารมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณี ในสมัยอยุธยา

องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ประกอบไปด้วย

ส่วนฐาน มีลักษณะเป็นฐานสิงห์ก่ออิฐถือปูนปั้น

ส่วนเรือน ก่ออิฐถือปูนปั้น ผนังด้านสกัดด้านหน้า บริเวณมุขเด็จมีซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปทรงเครื่องปางห้ามสมุทร ศิลปะอยุธยาเป็นลักษณะซุ้มทางบันแถลงประดับลายปูนปั้นปิดทองประดับกระจก หน้าบันของบันแถลงเป็นลายกนกก้านขด เสามุขเด็จมีลักษณะเป็นเสามีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมย่อมุม ไม้สิบสอง บัวปลายเสามีลักษณะเป็นบัวแฉก ได้กระจุงฐานพระคกแต่งด้วยสาหร่ายและรวงผึ้งมีทวยรับเต้าของหลังคาปีกนกของมุขเด็จ ประตูทางเข้าพระวิหารมี 2 ซ้ำงขนานมุขเด็จ ซุ้มประตูปูนปั้นเป็นทรงบันแถลง บานประตูไม้จำหลักปิดทองประดับกระจก

ภาพที่ 3.87 พระพุทธรูปทรงเครื่องปางห้ามสมุทร ประดิษฐานที่มุขเด็จ ของพระวิหาร

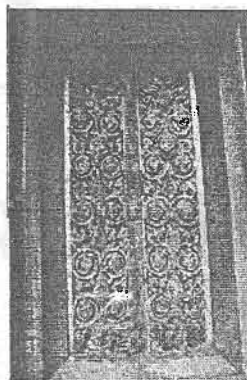
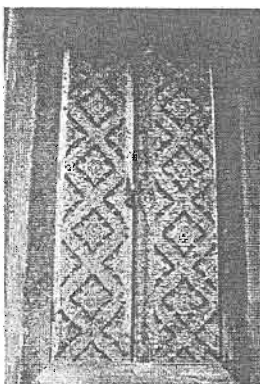
ส่วนยอด มีลักษณะเป็นหลังคาทรงคดหรือหลังคาจั่ว เป็นแบบจั่วเปิดมีมุขเด็จด้านหน้า หลังคา 2 ชั้น 3 ตับ ประกอบเครื่องลายของ มีมุขเด็จเป็นหลังคาชั้นที่ 1 มุขเด็จมี 2 ตับ ประกอบเครื่องลายของ หน้าบันมุขเด็จประดับลายปูนปั้นประดับกระจกเป็นรูปพระพรหมประกอบลายกระหนกมีหลังคาปีกนก และอุคปีกนกในชั้นที่ 2 หน้าบันมีไฉรหาหน้าจั่ว เครื่องลายของ ประกอบด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ประดับกระจก

- โครงสร้างและวัสดุก่อสร้าง

วิหารพระพุทธบาทมีโครงสร้างแบบผนังรับน้ำหนัก ส่วนของหลังคามีโครงสร้างเป็นไม้ในระบบซื่อและจันทัน โดยมีเสาร่วมในรองรับซื่อเอก มีซื่อระเบียงออกจากเสาร่วมในออกไปเป็นซื่อแทนเด้ารับโครงสร้างหลังคาปีกนก หลังคาชั้นที่ 1 มีโครงสร้างแบบจันทัน หลังคามุงกระเบื้องเคลือบสีน้ำตาล หน้าบันมีโครงสร้างเป็นปูนมีไฉรหาหน้าจั่ว

- การประดับตกแต่ง

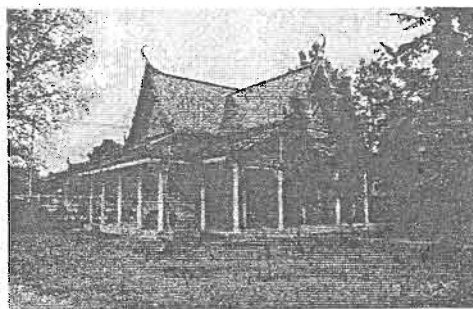
วิหารพระพุทธบาทมีการตกแต่งแบบไทยประเพณีประกอบเครื่องลายของ ลวดลายหน้าบันสำหรับ รวงผึ้ง ทวย และซุ้มประตูเป็นลายปูนปั้นประดับกระจก ซึ่งบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ การประดับตกแต่งที่น่าสนใจและมีความสำคัญ ได้แก่ บานประตูทางเข้าพระวิหารทั้งสองประตู เป็น ไม้จำหลักปิดทองประดับกระจกสีเขียว โดยบานประตูทางด้านทิศตะวันออกสลักเป็นลายราชวัตรประจำยามก้านแย่ง โดยบานด้านซ้ายประติษฐานลายประกอบรูปครุฑ บานด้านขวาประติษฐานเป็นลายประกอบนกคาบ ออกเลาจ้าหลักเป็นลายรักร้อย นมอกเลาเป็นลายประจำยาม บานประตูด้านทิศตะวันตกเป็นลายกระหนกก้านขด ช่อหางโค โดยบานด้านซ้ายเป็นกระหนกเกล้าภาพนก บานด้านขวาเป็นกระหนกเกล้าภาพกระรอก ออกเลาเป็นลายรักร้อย นมอกเลาเป็นลายประจำยาม ที่ตอนล่างของทั้งสองบานมีรูปอสูรแบก บานประตูทั้งสองประตูนี้เป็นศิลปะในสมัยอยุธยา นอกจากนี้ภายในพระวิหารมีศาลาไม้ทรงไทยขนาดเล็กครอบรอยพระพุทธบาท โดยมีลักษณะเป็นศาลาทรงไทยประกอบเครื่องลายของหลังคา 2 ชั้น 2 ตับ มีกั้นเสาหน้า หน้า ประกอบด้วยเครื่องลายของ หน้าบันทั้งสองด้านเป็น ไม้จำหลักรูปดอกไม้ว ใบไม้ปิดทองประดับกระจก มีไฉรหาหน้าจั่วและ โครงสร้างแบบมีจันทัน หลังคามุงด้วยแผ่น ไม้แบบกระเบื้องเคลือบ ศาลามีเสาที่มีผังเป็นรูป 8 เหลี่ยมจำนวน 6 ต้น ด้านละ 3 ต้น

ภาพที่ 3.88 บานประตูไม้จำหลัก วิหารพระพุทธบาท วัดเขายี่สาร

ภาพที่ 3.89 ศาลาประดิษฐานรอยพระพุทธบาท วัดเขายี่สาร

9. วิหารพระพุทธบาทจำลอง วัดศรีจินดาวัฒนาราม จังหวัดสมุทรสงคราม

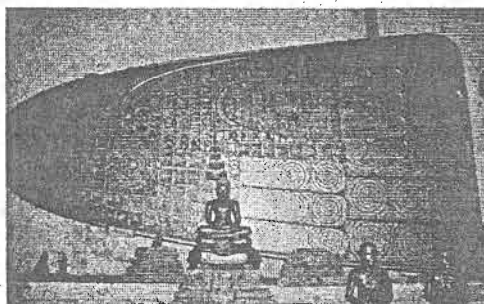
ภาพที่ 3.90 วิหารพระพุทธบาทจำลอง วัดศรีจินดาวัฒนาราม จังหวัดสมุทรสงคราม

9.1 ประวัติความเป็นมาของวัดศรีจินดาวัฒนาราม

วัดศรีจินดาวัฒนารามตั้งอยู่ริมแม่น้ำแม่กลอง ที่ตำบลบางกุ้ง อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม เดิมชื่อว่า วัดใหม่สามจีน มีประวัติว่าชาวจีนที่น้องสามคน ได้แก่ ขุนศรีโสภณ (เส็ง แซ่ตัน) ขุนทองวารี (โป๊ แซ่ตัน) และขุนศรีพามาซ (ฮก แซ่ตัน) ร่วมกันสร้างเมื่อสร้างปีพุทธศักราช 2378

9.2 ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธบาทและวิหารพระพุทธบาท

รอยพระพุทธบาทและวิหารพระพุทธบาทน่าจะสร้างคราวเดียวกับเมื่อครั้งสถาปนาวัด หากแต่พระวิหารคงได้รับการบูรณะซ่อมแซมขึ้นในสมัยหลังแต่ยังคงมีเค้าของสถาปัตยกรรมเดิมอยู่ รอยพระพุทธบาทซึ่งประดิษฐานอยู่ในพระวิหารมีลักษณะพิเศษแตกต่างจากรอยพระพุทธบาท โดยทั่วไปกล่าวคือ เป็นรอยพระพุทธบาทไม้ 4 รอย ขนาดใหญ่ ประดิษฐานแนบอยู่กับผนัง โดยตั้งตะแคง นิ้วพระบาทชี้ไปด้านข้าง (ทิศตะวันตก) รอยพระพุทธบาท 4 รอย ซ้อนกันแบบจุดศูนย์กลางเยื้องสลับกัน ปรากฏสัญลักษณ์มงคล 108 ประการ ซึ่งตกแต่งเป็นลายรดน้ำ การเรียงภาพมงคลนั้นเรียงภาพมงคล โดยเริ่มที่นิ้วโป้งแล้ววนตามแนวนอนเข้าหาจุดศูนย์กลางโดยภูมิที่มีศักดิ์สูงอยู่โดยรอบศูนย์กลาง การจัดเรียงภาพมงคลในลักษณะดังกล่าวนี้เคยเป็นที่นิยมในสมัยพุทธกาลของพม่า และในสมัยสุโขทัย มาก่อน นอกจากรอยพระพุทธบาทไม้ 4 รอยขนาดใหญ่ซึ่งประดิษฐานอยู่ที่ผนังแล้ว บริเวณด้านหน้ายังมีรอยพระพุทธบาทโลหะขนาดย่อมตั้งอยู่บนฐานในระนาบแนวราบขนานกับพื้น

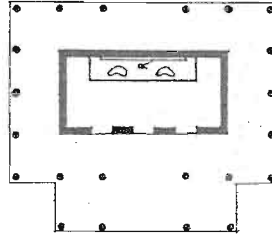
ภาพที่ 3.91 รอยพระพุทธบาท วัดศรีจินดาวัฒนาราม

9.3 สถาปัตยกรรม วิหารพระพุทธบาท

ผังบริเวณ

วัดศรีจินดาวัฒนารามตั้งอยู่ริมแม่น้ำแม่กลองทางทิศใต้ เขตพุทธาวาสตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของเขตสังฆาวาส ประกอบด้วย พระอุโบสถ (สร้างใหม่) ตั้งอยู่ทางด้านหลัง ทางทิศใต้ของศาลาการเปรียญ วิหารพระพุทธบาทตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของพระอุโบสถ

ผังพื้น

วัดพระพุทธบาท วัดศรีรัตนวาปีนรินทร์
วัดพระพุทธบาท วัดศรีรัตนวาปีนรินทร์

แผนผังที่ 3.19 ผังพื้นวิหารพระพุทธบาท วัดศรีรัตนวาปีนรินทร์

พระวิหารมีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีขนาดความยาวประมาณ 10 เมตร และความกว้างประมาณ 5 เมตรหันด้านสกัดไปทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ทางด้านสกัดด้านข้างและด้านหลังเป็นผนังทึบ มีประตูทางเข้าทางด้านหน้าซึ่งเป็นผนังด้านยาวทางทิศเหนือ โดยรอบพระวิหารมีระเบียงรอบ โดยเฉพาะตอนหน้าทางทิศเหนือมีลักษณะเป็นมุขโถง เพื่อเน้นทางเข้า

- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระวิหารมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรม แบบไทยประเพณี ในสมัยรัตนโกสินทร์

- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่

ส่วนฐาน พระวิหารทั้งหมดรวมถึงระเบียงด้านหน้าตั้งอยู่บนฐานเขียง ส่วนตัวพระวิหารซึ่งมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีฐานเป็นฐานบัวคว่ำ

ส่วนเรือน เป็นผนังทึบ 3 ด้าน คือด้านหลังทางทิศใต้ และด้านข้าง 2 ด้าน ทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ทางด้านหน้าในทิศเหนือเป็นประตูทางเข้า มี 3 ประตู ไม่มีการตกแต่งซุ้มประตูใด ๆ เสาระเบียงซึ่งมีอยู่โดยรอบมีลักษณะเป็นเสากลมจำนวน 18 ต้น และเสามุขด้านหน้า เป็นเสากลมจำนวน 4 ต้น

ส่วนหลังคา มีลักษณะเป็นหลังคาตรีมุข ประกอบด้วยเครื่องถ้ายของ หลังคาหลักมีกั้นสาด โดยรอบมีโถงหน้าจั่ว หน้าตักไม้เรียบมีช่องสี่เหลี่ยมคล้ายหน้าต่างที่หน้าบันจำนวน 2 ช่อง ทั้ง 2 ด้าน ส่วนหลังคาของมุขโถงด้านหน้าเป็นมุขซึ่งเรียกว่า มีปีกนกเชื่อมต่อเนื่องเข้ากับหลังคากั้นสาด มุขด้านหน้านี้เป็นมุขที่ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ โดยมีหน้าบันและจุดปีกนกก่ออิฐถือปูนประดับปูนปั้นประดับกระจกลีเป็นลายก้านขดเทพนม หลังคาพระวิหารทั้งหมดมุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีน้ำตาล

- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

พระวิหารมีโครงสร้างก่ออิฐถือปูน ส่วนของหลังคามีโครงสร้างเป็นเครื่องไม้ในระบบโครงสร้างแบบจันทัน

- การประดับตกแต่ง

พระวิหารมีการประดับตกแต่งแบบไทยประเพณีด้วยลวดลายปูนปั้น

- ลักษณะภายใน

ภายในลักษณะเป็นห้องรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทที่ผนังด้านใน ตอนหน้าของรอยพระพุทธบาท เป็นแท่นฐานประดิษฐาน พระพุทธรูปปางต่าง ๆ

4. พระมณฑป

4.1 ความหมาย และความหมายของมณฑป

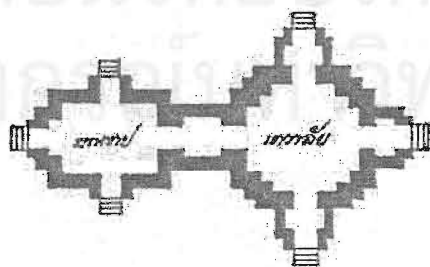
มณฑป (มณฑป) น. เรือนยอดที่มีรูปสี่เหลี่ยม, ใช้ว่า มณฑปก็มี ชั้นน้ำของพระเจ้าแผ่นดินที่มีฝาเป็นรูปอย่างมณฑป เรียกว่า พระมณฑป (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2525 : 627)

มณฑป คือ เรือนที่มีรูปสี่เหลี่ยม มณฑปนี้มีการก่อสร้างยอดอาคารในลักษณะต่าง ๆ แต่เฉพาะตัวอาคารจะต้องคงสภาพเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส หรือ เป็นรูปตัดมุมหรือย่อไม้แปด ย่อไม้สิบสองก็ได้ มณฑปที่หลังคามียอดทรงจอมแห โดยตรง ใช้วิธีสร้างเข้ามามุขรัศมี มุขทั้ง 4 ทำเป็นย่อไม้สิบสองแล้ว ไขขึ้นเชิงกลอนหลังคาขึ้นเป็นจำนวนตั้งแต่ 5 ชั้นขึ้นไปจนถึง 7 ชั้น ส่วนด้านเชิงกลอนทั้ง 4 แต่ละชั้นก็ทำเป็นลักษณะย่อเก็จ คัดซุ้มบันแถลงกลางที่ท่อนเรียกว่า ซุ้มรังไก่อ ลดหลั่นกันทุกชั้น ตั้งแต่เชิงกลอนล่างสุดจนถึงองค์ระฆัง ถ้าเป็นมณฑปที่เป็นอาคารสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป พระบรมสารีริกธาตุ พระพุทธบาท พระธรรม มักจะสร้างอาคารที่มีเสารายรอบทั้ง 4 ด้าน มณฑปพระพุทธบาท สระบุรี

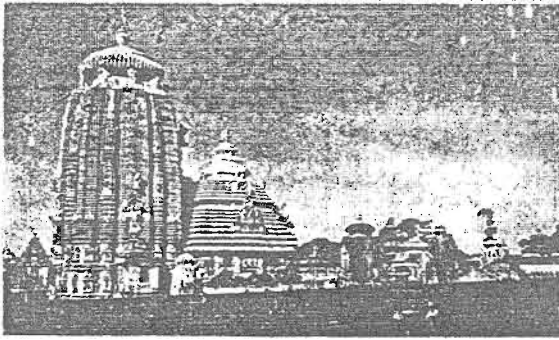
มณฑปนี้เป็นสถาปัตยกรรมไทยชั้นสูงสุดประเภทเครื่องยอดนับเป็นสถาปัตยกรรมไทยที่งดงามที่สุดชิ้นหนึ่ง ในบรรดาศิลปะไทยหลายหลากชนิด โดยเฉพาะพระมณฑปนี้เป็นสิ่งก่อสร้างสำหรับอยู่กลางแจ้ง (สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 22)

พระมณฑป ชื่อเรียกงานสถาปัตยกรรมไทยประเภทหนึ่งที่เอื้อให้สำหรับประโยชน์ใช้สอยซึ่งเกี่ยวกับพุทธศาสนา โดยเป็นที่ประดิษฐาน พระพุทธรูปหรือพระไตรปิฎก หรือรอยพระพุทธบาทจำลอง มีชื่อเรียกอีกคำในสมัยอยุธยา “มรฎป” (สมคิด จิระทัศนกุล, 2544 : 55)

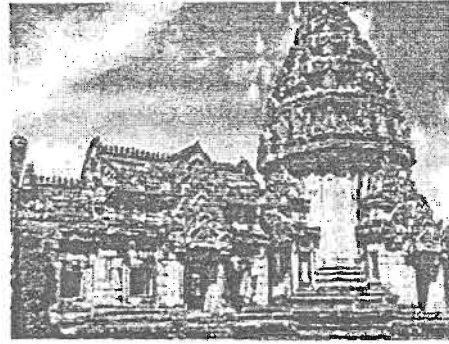
มณฑปตามความหมายทางสถาปัตยกรรมอินเดียดั้งเดิมนั้น หมายถึงโรงเรือนซึ่งปลูกใช้เพียงชั่วคราว โรงกำมะลอ หรือหมายถึง อาคารที่ประกอบอยู่ทางด้านหน้าของเทวาลัย ซึ่งจะใช้เป็นสถานที่แสดงดนตรีหรือการละเล่นต่าง ๆ เพื่อเป็นการถวายสักการะแด่สิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือองค์เทพซึ่งประดิษฐานอยู่ในเทวาลัยนั้น ลักษณะของมณฑปดังกล่าวนี้ยังปรากฏกับปราสาทหรือเทวาลัยในสถาปัตยกรรมขอม หากแต่มณฑปในสถาปัตยกรรมอินเดีย และสถาปัตยกรรมขอมนั้น ให้ความหมายของมณฑปที่มุ่งเน้น ไปทางด้านการใช้งาน มิได้มีความสำคัญทางด้านรูปแบบ ดังนั้นมณฑปในความหมายทางสถาปัตยกรรมอินเดีย และขอมนั้นจึงมิได้จำกัดรูปแบบว่าจะต้องเป็นในลักษณะใด จะเป็นอาคารประกอบหลังคาเครื่องยอดหรือไม้ก็ได้ ในสถาปัตยกรรมอินเดียรูปทรงหลังคาของมณฑปมักจะสร้างตามแบบอาคารเทวสถานหลักให้สอดคล้องกัน ส่วนในสถาปัตยกรรมขอมมักทำหลังคาเป็นทรงคฤหี

ภาพถ่ายเส้นที่ 3.25 ผังพื้นแสดงตำแหน่งที่ตั้งของมณฑปในสถาปัตยกรรมอินเดีย และขอม

ภาพที่ 3.92 มณฑป ซึ่งเป็นอาคารประกอบค้ำหน้าของ
เทวาลัยในสถาปัตยกรรมอินเดีย
(ภาพจากหนังสือ กุฎาคาร)

ภาพที่ 3.93 มณฑป ซึ่งเป็นอาคารประกอบค้ำหน้าของ
เทวาลัยในสถาปัตยกรรมขอม
(ภาพจากหนังสือ เจดีย์ ความเป็นมา
และคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย)

ความหมายของมณฑปในสถาปัตยกรรมไทยนั้นแตกต่างจากความหมายของมณฑปในสถาปัตยกรรมอินเดียดั้งเดิม ทั้งในด้านการใช้งาน และรูปแบบ โดยมณฑปในสถาปัตยกรรมไทยนั้นมักเป็นอาคาร โคดมิดีเป็นส่วนประกอบให้กับสถาปัตยกรรมหลักใด ๆ นอกจากนี้ยังอาจมีความสำคัญถึงขนาดเป็นอาคารหลัก หรือเป็นประธานของพระอาราม โดยมักเป็นอาคารสำหรับประดิษฐานปูชนียวัตถุที่สำคัญ ในพระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตามให้ความหมายของมณฑปในสถาปัตยกรรมไทยโดยทั่ว ๆ ไปแล้วนั้น มณฑปจะหมายถึงอาคารในงานสถาปัตยกรรมไทยที่มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส หรือจตุรัสย่อมุม และมีทรงหลังคาเป็นหลังคาประกอบเครื่องยอดเท่านั้น หากแต่รูปแบบหรือลักษณะของมณฑปที่ปรากฏอยู่แท้จริงนั้นล้วนมีความหลากหลาย

ดังนั้นหากจะให้ความหมายของมณฑปที่ครอบคลุม และสมบูรณ์แล้ว มณฑปในงานสถาปัตยกรรมไทยควรหมายถึง “สถาปัตยกรรมไทยประเภทหนึ่งที่มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส หรือคล้ายจัตุรัส จะมีมุขหรือไม่มีมุขก็ได้ ในกรณีที่มีมุขมักเป็นแบบจตุรมุขและเป็นมุขสั้น ๆ ตัวอาคารมีขนาดใหญ่พอที่คนสามารถเข้าไปภายใน ได้หลายคน มักมีผนังโดยรอบ รูปทรงของหลังคาโดยส่วนใหญ่มักเป็นหลังคาประกอบเครื่องยอดหรือ ไม่เป็นหลังคาประกอบเครื่องยอดโดยเป็นหลังคาทรงคดหรือทรงอื่น ๆ ก็ได้ มณฑปโดยมากใช้เป็นที่สำหรับประดิษฐานปูชนียวัตถุในพระพุทธศาสนาอันเกี่ยวเนื่องด้วยองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เช่น พระบรมสารีริกธาตุ พระพุทธรูป รอยพระพุทธรบาท และพระไตรปิฎก เป็นต้น”

พระมณฑปในสถาปัตยกรรมไทยนั้นปรากฏเป็นหลักฐานมีมาตั้งแต่ครั้งสมัยสุโขทัย และมีปรากฏสืบต่อมาในสมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ โดยในแต่ละสมัยมีการใช้งานตำแหน่งที่ตั้งและรูปทรงหลังคาที่แตกต่างกันออกไป

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4.2 ประเภท และรูปแบบของพระมณฑป

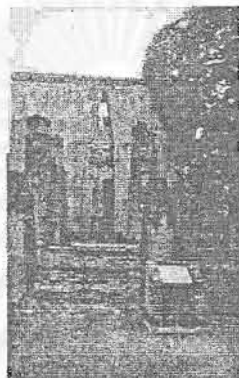
พระมณฑปในสมัยสุโขทัย

การใช้งานของพระมณฑปในสมัยสุโขทัย

พระมณฑปในสมัยสุโขทัยมักใช้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ในลักษณะต่าง ๆ พระมณฑปที่ประดิษฐานพระพุทธรูปดังกล่าวนี้เปรียบเสมือนพระวิหารหรือพระคันธกุฎีของพระพุทธรองค์ พระมณฑปในสมัยสุโขทัยจึงมักมีขนาดที่พอต่อองค์พระพุทธรูปมาซึ่งประดิษฐานอยู่ใน มิได้มีจุดประสงค์ที่จะใช้พื้นที่ภายในพระมณฑปประกอบพิธีกรรมใด ๆ พระพุทธรูปซึ่งประดิษฐานภายในพระมณฑปมีด้วยกันหลายลักษณะ

ได้แก่ - พระพุทธรูปขนาดใหญ่ เป็นประธานของพระอาราม

เช่น พระอจนะ วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย

ภาพที่ 3.94 มณฑปพระอจนะ วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย

- พระพุทธรูปโดยทั่วไป

เช่น พระพุทธรูปภายในพระมณฑปวัดระพังทองหลวง จังหวัดสุโขทัย

พระพุทธรูปภายในพระมณฑปวัดคูฎีราย จังหวัดสุโขทัย

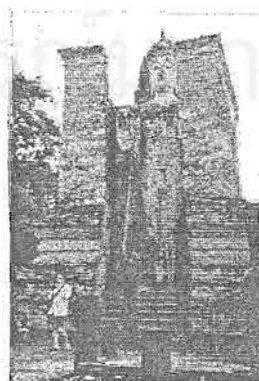
พระพุทธรูปภายในพระมณฑปวัดสวนแก้วอุทยานน้อย จังหวัดสุโขทัย

- พระพุทธรูปปางประทับยืน สูง 18 ศอก (พระอัฐารศ)

เช่น พระอัฐารศ วัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย

พระอัฐารศ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เชลียง จังหวัดสุโขทัย

พระอัฐารศ วัดเจ้าจันทร์ จังหวัดสุโขทัย

ภาพที่ 3.95 มณฑปพระอัฐารศ วัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย

- พระพุทธรูป 4 อริยาบถ

- เช่น พระพุทธรูปวัดพระสี่อริยาบถ จังหวัดสุโขทัย
- พระพุทธรูปวัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย
- พระพุทธรูปวัดพระเชตุพน จังหวัดสุโขทัย

นอกจากพระมณฑปในสมัยสุโขทัยจะใช้สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปในพระพุทธรศาสนาแล้วยังใช้เป็นที่สำหรับประดิษฐานเทวรูปในศาสนาพราหมณ์ด้วย

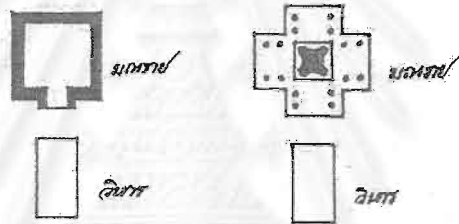
- เช่น หอเทวาลัยมหาเกษตรพิมาน จังหวัดสุโขทัย

ตำแหน่งที่ตั้งของพระมณฑปในสมัยสุโขทัย

ตำแหน่งที่ตั้งของพระมณฑปในสมัยสุโขทัย ตั้งอยู่ภายในเขตพุทธาวาสของพระอารามในตำแหน่งและลักษณะต่าง ๆ กัน

ได้แก่ - เป็นประธานของเขตพุทธาวาสในตำแหน่งของพระสถูป

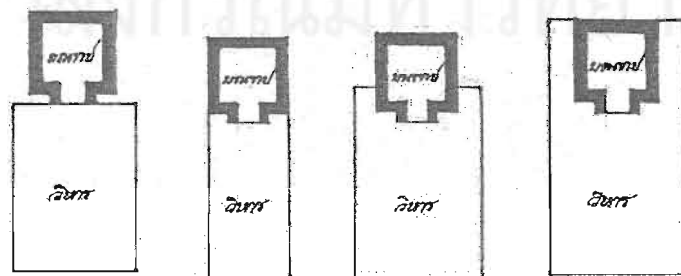
- เช่น มณฑปวัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย
- มณฑปวัดหนองพิกุล จังหวัดกำแพงเพชร
- มณฑปประดิษฐานพระ 4 อริยาบถ

ภาพลายเส้นที่ 3.26 ผังมณฑปที่อยู่ในตำแหน่งของพระสถูป

- เชื่อมต่อกับวิหาร โดยมีวิหารเชื่อมต่อทางด้านหน้าของพระมณฑป ซึ่งวิหารดังกล่าวจะใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีทางศาสนา โดยมีพระพุทธรูปซึ่งประดิษฐานอยู่ในพระมณฑปเป็นประธาน

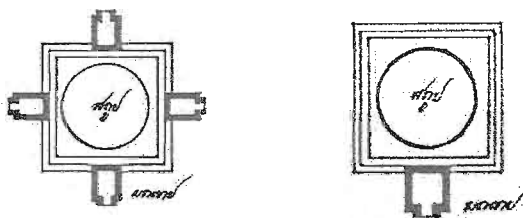
- เช่น มณฑปวัดตะพังทองกลาง จังหวัดสุโขทัย
- มณฑปวัดสระปทุม จังหวัดสุโขทัย
- มณฑปวัดชมชื่น จังหวัดสุโขทัย
- มณฑปวัดกุฎีราษฎร์ จังหวัดสุโขทัย
- มณฑปวัดสวนแก้วอุทยานน้อย จังหวัดสุโขทัย

ภาพลายเส้นที่ 3.27 ผังมณฑปที่เชื่อมต่อกับพระวิหาร

- ประกอบอยู่กับพระสถูป

เช่น มณฑปวัดหนองลังกา จังหวัดกำแพงเพชร

ภาพลายเส้นที่ 3.28 ผังมณฑปที่ประกอบอยู่กับพระสถูป

- เป็นอาคาร โคด

เช่น มณฑปประดิษฐานพระอัฐสุารศ

มณฑปประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดเล็ก

รูปทรงของหลังคาพระมณฑปในสมัยสุโขทัย

ทรงหลังคาของพระมณฑปในสมัยสุโขทัยมีด้วยกันหลายรูปทรงทั้งที่เป็นหลังคาประกอบเครื่องยอดและไม่มีเครื่องยอด ได้แก่

- หลังคาทรงคฤหี หรือหลังคาทรงจั่วแหลม

เช่น มณฑปวัดกุฎีราษฎร์ จังหวัดสุโขทัย

มณฑปวัดสระไ้่น้ำ จังหวัดสุโขทัย

มณฑปวัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ จังหวัดสุโขทัย

ภาพที่ 3.96 มณฑปหลังคาทรงคฤหี หรือหลังคาทรงจั่วแหลม

(มณฑป วัดสระปทุม ภาพจากหนังสือทำเนียบโบราณสถานศรีสัชนาลัย กรมศิลปากร)

- หลังคาทรงประทุน มีลักษณะคล้ายหลังคาทรงจั่ว ที่มีสันหลังคาที่โค้ง ตอนล่างของหลังคาโค้งผายออก

เช่น มณฑปวัดพญาคำ จังหวัดสุโขทัย

ภาพที่ 3.97 มณฑปหลังคาทรงประทุน

(มณฑป วัดพญาคำ ภาพจากหนังสือทำเนียบโบราณสถานศรีสัชนาลัย กรมศิลปากร)

- หลังคาเครื่องยอดทรงมณฑป

เช่น มณฑปพระร่วง วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เชลียง จังหวัดสุโขทัย
มณฑปวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก

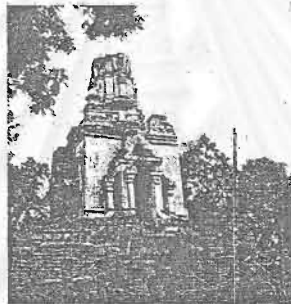

ภาพที่ 3.98 มณฑปหลังคาเครื่องยอดทรงมณฑป

(มณฑป วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ อ.ศรีสัชนาลัย ภาพจากหนังสือ วัฒนธรรมศาสนสถาปัตยกรรมไทย)

- หลังคาเครื่องยอดทรงพระศูล

เช่น มณฑปวัดเจดีย์เก้ายอด จังหวัดสุโขทัย

ภาพที่ 3.99 มณฑปหลังคาเครื่องยอดทรงพระศูล

(มณฑปวัดเจดีย์เก้ายอด ภาพจากหนังสือ น้ำทิพย์ศรีสัชนาลัย สำนักพิมพ์สี่คา)

พระมณฑปในสมัยอยุธยา

การใช้งานของพระมณฑปในสมัยอยุธยา

พระมณฑปในสมัยอยุธยาเริ่มมีการใช้งานที่มีความหลากหลายมากขึ้นกว่าพระมณฑปในสมัยสุโขทัย

ได้แก่

- ใช้ประดิษฐานพระพุทธรูป

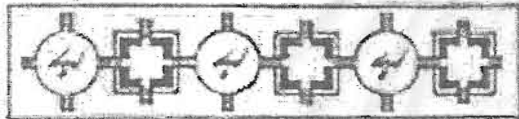
เช่น มณฑปพระมงคลบพิตร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ปัจจุบันเป็นวิหาร)
มณฑปวัดพุทธไสสวรรคย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
มณฑปวัดใหญ่ชัยมงคล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
มณฑปขนาดเล็ก บริเวณเขานต์ วัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี

- ใช้ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท

เช่น มณฑปเขาสุวรรณบรรพต วัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี
มณฑปเขาลม วัดพระพุทธฉาย จังหวัดสระบุรี
มณฑปวัดวรโพธิ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ตำแหน่งที่ตั้งของพระมณฑปในสมัยอยุธยา

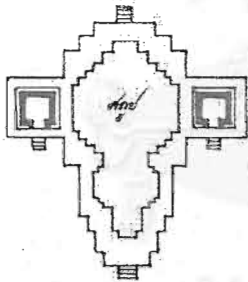
- ได้แก่ - เป็นประธานของส่วนพุทธาวาส หรือพุทธสถาน
  - เช่น มณฑปพระมงคลบพิตร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
  - มณฑปพระพุทธบาท วิศวกรรมพระ วิหารโพธิ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
  - มณฑปพระพุทธบาท เขาสุวรรณบรรพต วัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี
- ประกอบอยู่กับพระสถูปประธานของพระอาราม
  - เช่น มณฑป 3 องค์ วัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ด้านหน้าพระสถูป)
  - มณฑป 2 องค์ วัดพุทไธสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ขนาน 2 ข้างพระสถูป)
  - มณฑป 2 องค์ วัดใหญ่ชัยมงคล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ขนาน 2 ข้างด้านหน้าพระสถูป)

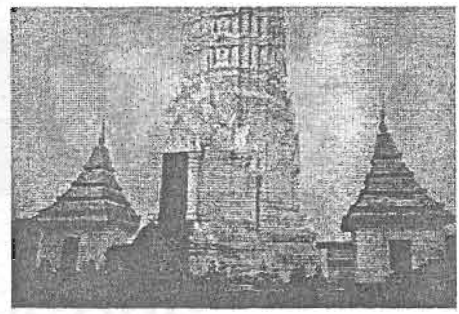
ภาพลายเส้นที่ 3.29 ผังพระมณฑปซึ่งตั้งอยู่ด้านหน้าพระสถูป

ภาพที่ 3.100 พระมณฑปวัดพระศรีสรรเพชญ์ จ.พระนครศรีอยุธยา

ภาพลายเส้นที่ 3.30 ผังพระมณฑปซึ่งตั้งอยู่ขนานสองข้าง พระสถูป

ภาพที่ 3.101 พระมณฑปวัดพุทไธสวรรย์ จ.พระนครศรีอยุธยา

- อาคาร โคด มิได้อยู่ในตำแหน่งหลัก
  - เช่น มณฑปขนาดเล็กประดิษฐานพระพุทธรูป วัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี
  - มณฑปพระพุทธบาทเขาลม วัดพระพุทธฉาย จังหวัดสระบุรี
  - มณฑปวัดหัตถาวาส จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

รูปทรงของหลังคาพระมณฑปในสมัยอยุธยา

รูปทรงของหลังคาพระมณฑปในสมัยอยุธยาโดยมากมักเป็นหลังคาประกอบเครื่องยอด อย่างไรก็ตามยังมีมณฑปที่มีได้มีหลังคาประกอบเครื่องยอดด้วย รูปทรงของหลังคาพระมณฑปมีด้วยกันหลายลักษณะ

ได้แก่ - หลังคาทรงกฤษ์ หรือทรงจั่ว

เช่น มณฑปพระมงคลบพิตร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา(แต่เดิมในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม พระมณฑปมีหลังคาประกอบเครื่องยอดทรงมณฑป ต่อมาในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าเสือ เกิดอุณิษบาตต้องยอดพระมณฑป ต่อมาในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศจึงโปรดฯ ให้ทำหลังคาเป็นทรงกฤษ์ ในปัจจุบัน ได้สร้างและบูรณะมีหลังคาเป็นทรงกฤษ์และแปลงให้เป็น วิหารพระมงคลบพิตร)

- หลังคาเครื่องยอดทรงมณฑป

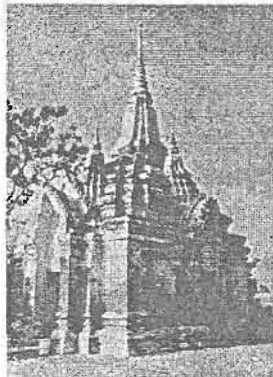
เช่น มณฑปพระพุทธบาท เขาสุวรรณบรรพต วัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี
(ในรัชสมัย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระมีลักษณะเป็นเครื่องยอดทรงมณฑป 5 ยอด พระมณฑปองค์ปัจจุบันสร้าง บูรณะขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ 8)
มณฑปประดิษฐานพระพุทธรูป บริเวณเขายนต์ วัดพระพุทธบาท สระบุรี
มณฑปวัดพุทไธสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 3.102 พระมณฑปหลังคาเครื่องยอดทรงมณฑป ในสมัยอยุธยา
(มณฑปวัดพุทไธสวรรย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา)

- หลังคาเครื่องยอดทรงพระศูป

เช่น มณฑปพระพุทธบาทเขาลม วัดพระพุทธฉาย จังหวัดสระบุรี

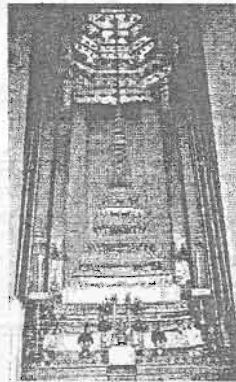
ภาพที่ 3.103 พระมณฑปหลังคาเครื่องยอดทรงพระศูป ในสมัยอยุธยา
(มณฑปพระพุทธบาทเขาลม วัดพระพุทธฉาย จังหวัดสระบุรี)

พระมณฑปในสมัยรัตนโกสินทร์

การใช้งานของพระมณฑปในสมัยรัตนโกสินทร์

พระมณฑปในสมัยรัตนโกสินทร์นับว่ามีรูปแบบและการใช้งานที่มีความหลากหลายกว่าในสมัยใด ๆ การใช้งานของพระมณฑปในสมัยรัตนโกสินทร์มีด้วยกันหลายลักษณะ

- ได้แก่ - ใช้ประดิษฐานพระพุทธรูป
- เช่น พระมณฑปวัดอัมพรสวรรค์ กรุงเทพมหานคร
  - พระมณฑปวัดประดู่ฉิมพลี กรุงเทพมหานคร
  - พระมณฑปวัดอนงค์าราม กรุงเทพมหานคร
  - พระมณฑปทิศวัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร
- ใช้ประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท
- เช่น พระมณฑปวัดอมรินทราราม กรุงเทพมหานคร
  - พระมณฑปวัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร
  - พระมณฑปวัดโปรดกษेत्रฐาราม จังหวัดสมุทรปราการ
  - พระมณฑปวัดป่าโมก จังหวัดอ่างทอง
- ใช้ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ
- เช่น พระมณฑปวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 3.104 พระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ภายในพระมณฑปวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร

- ใช้ประดิษฐานพระไตรปิฎก
- เช่น พระมณฑปวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร
  - พระมณฑปวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร

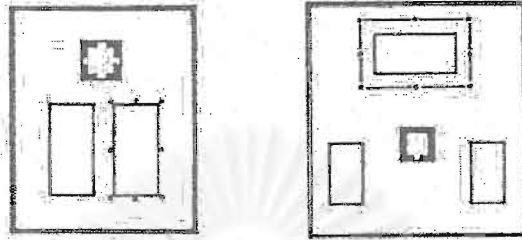

ภาพที่ 3.105 ตู้พระไตรปิฎก ภายในพระมณฑปวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร

ตำแหน่งที่ตั้งของพระมณฑปในสมัยรัตนโกสินทร์

ได้แก่ - เป็นประธานของส่วนพุทธาวาส

เช่น มณฑปพระบรมสารีริกธาตุ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร
 มณฑป พระพุทธรูปและพระพุทธรบาทจำลองวัดประดู่ฉิมพลี กรุงเทพมหานคร
 มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดโปรดเกศเชษฐาราม จังหวัดสมุทรปราการ

ภาพถ่ายเส้นที่ 3.31 ผังพระมณฑป ซึ่งเป็นประธานของส่วนพุทธาวาส

- อยู่ในแนวแกนหลักแต่ไม่ได้เป็นประธานของส่วนพุทธาวาส

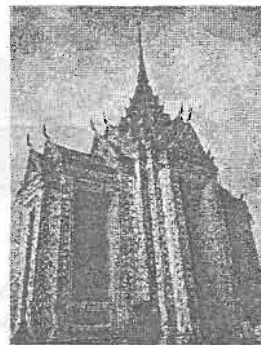
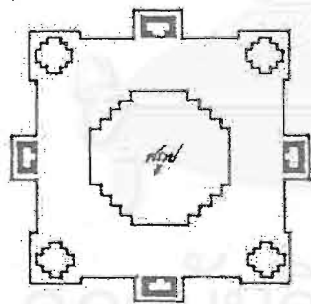
เช่น มณฑปพระโคตรปิฎก วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร
 มณฑปพระพุทธรูปและพระพุทธรบาทจำลองวัดประดู่ฉิมพลี กรุงเทพมหานคร
 มณฑปพระพุทธรบาทจำลองวัด โปรดเกศเชษฐาราม จังหวัด สมุทรปราการ

- อยู่ในแนวแกนหลักแต่ไม่ได้เป็นประธานของส่วนพุทธาวาส

เช่น มณฑปพระโคตรปิฎกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร

- ประกอบอยู่กับพระสถูป (มณฑปทิศ)

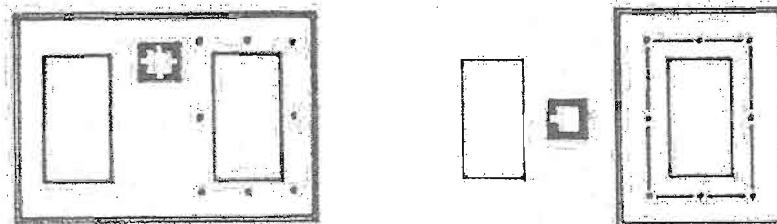
เช่น มณฑปทิศวัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร

ภาพถ่ายเส้นที่ 3.32 ผังพระมณฑปทิศ ภาพที่ 3.106 มณฑปทิศวัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร

- อยู่ระหว่างพระอุโบสถและพระวิหาร

เช่น มณฑปพระพุทธรบาทจำลองวัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร
 มณฑปพระพุทธรบาทจำลองวัดอัมรินทร์ กรุงเทพมหานคร

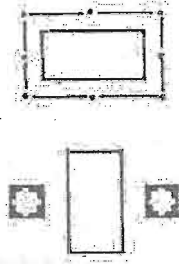

ภาพถ่ายเส้นที่ 3.33 ผังพระมณฑปซึ่งตั้งอยู่ระหว่างพระอุโบสถ และพระวิหาร

- อยู่ขนาดสองข้างพระวิหาร

เช่น มณฑปคู่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลองและพระพุทธรูปวัดอนงคาราม
กรุงเทพมหานคร

ภาพถ่ายเส้นที่ 3.34 ผังพระมณฑปซึ่งตั้งอยู่ขนาดสองข้างพระวิหาร

- เป็นอาคาร โคดมี้ ได้อยู่ในตำแหน่งหลัก

เช่น มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพมหานคร
มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดทองนพคุณ กรุงเทพมหานคร

รูปทรงหลังคาพระมณฑปในสมัยรัตนโกสินทร์

รูปทรงของหลังคาพระมณฑปในสมัยรัตนโกสินทร์มีด้วยกันหลายทรงทั้งที่เป็นหลังคาประกอบ
เครื่องยอดและมีได้เป็นเครื่องยอด

ได้แก่ - หลังคาทรงคฤห์ หรือ ทรงจั่ว

เช่น มณฑปพระบรมสารีริกธาตุ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร

(พระมณฑปสร้างในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 แต่ถูกเพลิง

ไหม้เนื่องจากดอกไม้เพลิง จึงโปรดฯ ให้แปลงเครื่องหลังคาเป็นทรงคฤห์นับแต่นั้น)

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดป่าโมก จังหวัดอ่างทอง

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดกลาง จังหวัดสมุทรปราการ

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดบางจะเกร็ง จังหวัดสมุทรสงคราม

ภาพที่ 3.107 พระมณฑปหลังคาทรงคฤห์ ในสมัยรัตนโกสินทร์

(พระมณฑปพระบรมสารีริกธาตุ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร)

- หลังคาเครื่องยอดทรงมณฑป

เช่น มณฑปพระไตรปิฎก วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดราชคฤห์ กรุงเทพมหานคร

มณฑปทิศ วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 3.108 พระมณฑปหลังคาเครื่องยอดทรงมณฑป
(มณฑปพระไตรปิฎก วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร)

- หลังคาเครื่องยอดทรงปราสาท

- เช่น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพมหานคร
มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดทองนพคุณ กรุงเทพมหานคร
มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเขมาแก้ว จังหวัดสระบุรี
มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเสาชิงช้า กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 3.109 พระมณฑปหลังคาเครื่องยอดทรงปราสาท

- หลังคาเครื่องยอดทรงมงกุฎ

- เช่น มณฑปพระไตรปิฎกวัดระฆังโฆสิตาราม กรุงเทพมหานคร
มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดพระงาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดกลางบางแก้ว จังหวัดนครปฐม

ภาพที่ 3.110 พระมณฑปหลังคาเครื่องยอดทรงมงกุฎ
(มณฑปพระไตรปิฎกวัดระฆังโฆสิตาราม กรุงเทพมหานคร)

- หลังคาเครื่องยอดทรงพระศูล

เช่น พระมณฑปพระพุทธรูปวัดอัปสรสวรรค์ กรุงเทพมหานคร
 มณฑปพระพุทธรูปและพระพุทธรูปจำลอง วัดประดู่ฉิมพลี กรุงเทพมหานคร
 มณฑปพระพุทธรูปและพระพุทธรูปจำลอง วัดอนงคาราม กรุงเทพมหานคร
 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดโปรดเกศเชษฐาราม จังหวัดสมุทรปราการ

ภาพที่ 3.111 พระมณฑปหลังคาเครื่องยอดทรงพระศูล

- หลังคาเครื่องยอดทรงแปดเหลี่ยม

เช่น มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดอมรินทราราม กรุงเทพมหานคร
 มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 3.112 พระมณฑปหลังคาเครื่องยอดทรงแปดเหลี่ยม
 (มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4.3 มณฑปพระพุทธบาท

มณฑปพระพุทธบาท มีปรากฏเป็นหลักฐานอย่างน้อย ตั้งแต่สมัยอยุธยา ทั้งหลักฐานซึ่งปรากฏในวรรณกรรม เช่น พระราชนิพนธ์ จดหมายเหตุ หรือวรรณกรรมร้อยกรอง ซึ่งได้พรรณนาถึงสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทที่เป็นพระมณฑปและหลักฐานทางสถาปัตยกรรมซึ่งยังคงหลงเหลืออยู่เป็นหลักฐาน เช่น มณฑปพระพุทธบาทในสมัยอยุธยาที่มีความเก่าแก่และสมบูรณ์ที่สุดคือ มณฑปพระพุทธบาท เขาลม วัดพระพุทธราย จังหวัดสระบุรี นับตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมา โดยเฉพาะเมื่อมีการค้นพบรอยพระพุทธบาท เขาสุวรรณบรรพตเมืองสระบุรี มณฑปพระพุทธบาท ได้รับการสถาปนาขึ้น คงความสำคัญและความนิยม ได้รับการสถาปนาขึ้นเรื่อยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ในแนวความคิดและรูปแบบที่มีความหลากหลาย

มณฑปพระพุทธบาทที่ทำการศึกษามีจำนวน 2 กลุ่มตามรูปทรงของส่วนหลังคาซึ่งเป็นองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่มีความเด่นชัดในด้านรูปแบบ คือ มณฑปพระพุทธบาทที่มีหลังคาเครื่องยอด และมณฑปพระพุทธบาทที่ไม่มีหลังคาเครื่องยอด

มณฑปพระพุทธบาทที่มีหลังคาเครื่องยอด

มณฑปพระพุทธบาทที่มีหลังคาเครื่องยอดที่ทำการศึกษา สามารถจำแนกออกได้เป็น 3 กลุ่มตามประเภทของรอยพระพุทธบาทซึ่งประดิษฐานอยู่ ได้แก่

มณฑปพระพุทธบาทที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท ซึ่งจัดเป็นบริ โภคเจดีย์

ได้แก่ 1. มณฑปพระพุทธบาท วัดพระพุทธรบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

มณฑปพระพุทธบาทที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท ซึ่งจัดเป็นบริ โภคเจดีย์จำลอง

- ได้แก่
2. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอมรินทรารามราชวรวิหาร กรุงเทพมหานคร
  3. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดราชฤทธิวิหาร กรุงเทพมหานคร
  4. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร
  5. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดทองนพคุณ กรุงเทพมหานคร
  6. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดจักรวรรดิราชาวาสวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร
  7. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดโปรกเทศเชษฐาราม จังหวัดสมุทรปราการ
  8. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดกลางบางแก้ว จังหวัดนครปฐม

มณฑปพระพุทธบาทที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท ซึ่งจัดเป็นอุเทติกะเจดีย์

- ได้แก่
9. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง เขาลมวัดพระพุทธราย จังหวัดสระบุรี
  10. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเขาแก้ววรวิหาร จังหวัดสระบุรี
  11. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอนงค์าราม กรุงเทพมหานคร
  12. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดประดู่ฉิมพลี กรุงเทพมหานคร
  13. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดพระงาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
  14. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดบางเกาะเทพศักดิ์ จังหวัดสมุทรสงคราม
  15. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดไชยชุมพลชนะสงคราม จังหวัดกาญจนบุรี
  16. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี
  17. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอ้อมศรีเกษ จังหวัดสุพรรณบุรี
  18. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเสาชิงช้า จังหวัดสุพรรณบุรี
  19. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดสัปรสเทศ จังหวัดสุพรรณบุรี
  20. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอัมพวัน จังหวัดนนทบุรี

21. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดท่าบ้นเทิงธรรม จังหวัดนนทบุรี
22. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดคลองชัน จังหวัดปทุมธานี
23. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเขมาบางทราย จังหวัดชลบุรี
24. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดใหญ่อินทาราม จังหวัดชลบุรี

1. มณฑปพระพุทธบาท วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

1.1 ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธบาท และวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

ตำนานพระพุทธบาท

ตำนานการประทับรอยพระพุทธบาทที่เขาสัจจาพันธุคีรี(เขาสวรรคตบรรพต จังหวัดสระบุรี)

ปรากฏเป็นตำนานซึ่งกล่าวไว้ในปณ โณวาทสูตร ดังนี้

“ในหมู่บ้านสุนาปรินตปะ มีพ่อค้า 2 คนพี่น้อง ผู้ที่ซื้อหมาบูล ผู้ที่ซื้อจูลบูล ครั้งหนึ่งหมาบูล ขนสินค้าบรรทุกเกวียนจำนวน 500 เล่ม เดินทางมุ่งหน้าไปค้าขายจนถึงกรุงสวาวดี ก็จึงจอดพักกองเกวียนอยู่ใกล้ ๆ พระเชตวันแห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พอรุ่งเช้าชาวกรุงสวาวดีต่างถือเครื่องสักการบูชา ไปสู่พระเชตวันเพื่อสดับ ฟังพระธรรมเทศนา มหมาบูลสงสัยเหตุแห่งการกระทำนั้นจึงเฝ้าถาม คนทั้งปวงทั้งหลายในหมู่บ้านนั้นจึงกล่าวตอบว่า พระรัตนตรัยอันประกอบด้วย พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ได้บังเกิดขึ้นแล้วในโลก ความดังกล่าวทำให้หมาบูลบังเกิดความยินดียิ่งนัก จึงได้เข้าไปฟังพระธรรมเทศนา เมื่อพระพุทธองค์แสดงธรรมเสร็จสิ้นแล้ว มหมาบูลจึงได้กราบขอร้องอาราธนาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระภิกษุสงฆ์ให้ไปฉันภัตตาหารยังที่พักของกองเกวียน เมื่อพระพุทธเจ้าและพระภิกษุสงฆ์เสด็จไปรับบิณฑบาต ณ ที่พักกองเกวียนของหมาบูล และเสด็จกลับสู่พระเชตวันแล้ว มหมาบูลได้มอบแวนเกวียนกับสิ่งของทั้งปวงแก่นายบัญญัติ และให้นำไปมอบให้แก่จูลบูลผู้น้อง ส่วนตนจะขอบรรพชาในสำนักแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อบรรพชาแล้วพระมหามานได้เล่าเรียนพระกรรมฐานและได้เดินทางไปเจริญสมณธรรมอีกหลายแห่ง แต่ก็ยังไม่สามารถบรรลุผลธรรมวิเศษประการใด

ต่อมาพระมหามานได้จำพรรษาอยู่ ณ มฤคการาม เจริญพระกรรมฐานจนในที่สุดสามารถสำเร็จมรรคผลเป็นพระอรหันต์ ณ ที่นั้น เช้าวันหนึ่งพระมหามานได้เข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้านสุนาปรินตปะ จูลบูลจำพระมหามานผู้เป็นที่ได้จึงได้อาราธนาให้ไปฉันภัตตาหารที่เรือนของตน และอาราธนาให้จำพรรษาอยู่ ณ พระวิหารใกล้ ๆ นั้นเอง ขณะนั้นอยู่ในช่วงฤดูฝน ไม่สามารถทำการค้าขายทางบกได้ จูลบูลและพ่อค้าทั้ง 500 คน จึงคิดแต่งเรือสำเภาเพื่อบรรทุกสินค้าเดินทางไปค้าขายยังต่างเมือง เมื่อถึงวันจะลงสู่สำเภา จูลบูลได้อาราธนาพระมหามานให้ลงมารับภัตตาหารที่ท้ายเรือ ณ ที่นั้น จูลบูลขอสมาทานศีล 5 และขอให้พระมหามานช่วยพิจารณาเหตุแห่งภัยอันจักเกิดอยู่เนื่อง ๆ ในระหว่างการเดินทาง หากมีเหตุภัยสิ่งใดขอให้พระมหามานได้ช่วยเหลือด้วยเรือสำเภาแล่นไปได้ 7 วันจึงถึงเกาะแห่งหนึ่งประกอบด้วยเสบียงหมด เหล่าพ่อค้าจึงทอดสมอและขึ้นไปหาพื้น และอาหารบนเกาะ ชาวสำเภาชวนกันถากพื้นดิน ไม้จะทำพื้น และรู้ว่าไม้จันทร์แดงเป็นของมีค่า จึงพากันทิ้งสินค้าที่บรรทุกมากับสำเภาลงทะเล และตัดไม้จันทร์แดงบรรทุกลงแทนสินค้านั้น ปีศาจและยักษ์ที่อาศัยอยู่บนเกาะดังกล่าวโกรธพวกพ่อค้าที่ตัดต้นไม้บนเกาะตามอำเภอใจ ครั้นจะทำลายพวกพ่อค้าเหล่านั้นบนเกาะก็เกรงว่าจะมีกลิ่นอันโสโครก จึงปล่อยให้สำเภาทั้งหมดแล่นออกไปถึงกลางทาง เมื่อเรือสำเภาเดินทางห่างจากเกาะแล้ว เหล่าปีศาจทั้งหลายก็บันดาลให้เกิดลมพายุและคลื่นใหญ่หมายจะทำลายสำเภาให้จมลง ชาวสำเภาทั้งหลายต่างพากันบนบานบวงสรวงเทพยดาอารักษ์ทั้งปวงให้ช่วย มีแต่จูลบูลผู้เดียวเท่านั้นที่ระลึกถึงพระมหามานผู้พี่ ขณะนั้นพระมหามานทราบเหตุการณ์ด้วยทิพยจักขุญาณ จึงเหาะมาและแสดงตนให้จูลบูลผู้น้องเห็นแต่เพียงผู้เดียว จากนั้นพระมหามานจึงกำจัดปีศาจให้หนีไป และอธิษฐานให้สำเภาทั้งปวงกลับคืนบ้านเมืองของตนโดยสวัสดิภาพ เมื่อกลับถึงบ้าน จูลบูลก็กล่าวกับพ่อค้าสำเภาทั้งหลายว่าที่พวกเรารอดกลับมาได้เพราะพระมหามานออกไปช่วย เหล่าพ่อค้าเห็นพ้องด้วยกับคำของจูลบูล จูลบูลจึงบอกเหล่าพ่อค้าทั้งหลายว่าจะเอาไม้

จันทน์ถวายพระมหาบุญ เหล่าพ่อค้าก็พร้อมใจร่วมถวายด้วย แต่พระมหาบุญบอกว่าเราไม่ต้องการไม้จันทน์แดง แต่จะไปอาราธนาพระพุทธเจ้ามาให้สักการบูชา ชาววาณิชตาม ได้ฟังก็ยินดี พระมหาบุญจึงให้ชนทั้งหลายช่วยกันแต่งมณฑป 500 องค์ ด้วยไม้จันทน์แดง แล้วเหาะไปอาราธนาพระพุทธองค์กับพระภิกษุสงฆ์ 500 รูป พระพุทธเจ้ารับอาราธนาแล้ว พิจารณาเห็นอุปนิสัยของสังฆพันธคาบส อันอยู่เหนือเขาสังฆพันธคีรี พระองค์จึงตรัสสั่งพระอานนท์ให้นิมนต์สงฆ์ 499 รูป ครั้นเวลารุ่งเช้าพระศาสดาจะเสด็จไปโปรดพระสังฆพันธคาบสกับชาวบ้านสุนสปรีนตปะด้วย ขณะนั้นก็ร้อนถึงพระอินทร์ ท้าวเธอทราบพระพุทธประสงค์ จึงมีเทวบัญชาสั่งให้พระวิษณุกรรมนิรมิตนุชบกแก้ว 7 ประการ ประมาณ 500 นุชบก นำมาประดิษฐานไว้แทบประตูพระเชตะวัน พระพุทธเจ้าและสาวกประทับเหนือนุชบกกลอยมาทางอากาศ ไปประทับ ณ เขาสังฆพันธคีรี ทรงแสดงพระธรรมเทศนาโปรดสังฆพันธคาบส ให้บรรพชาและตั้งอยู่ในมรรคผล จากนั้นพระพุทธองค์ก็มาบิณฑบาตที่หมู่บ้านสุนสปรีนตปะ และพำนักที่มกุฏการาม 2-3 วัน จึงเสด็จเข้าสู่เขาสังฆพันธคีรี มีพระพุทธภิกษุภิกษุสงฆ์แก่พระสังฆพันธเถระ ให้อยู่โปรดโยมอุปัฏฐากในดินแดนนั้น พระสังฆพันธเถระก็รับพระพุทธภิกษา แล้วกราบทูลขอพระเจดีย์สถานสำหรับจะ ได้เป็นที่สักการบูชา พระพุทธเจ้าจึงทรงประดิษฐานรอยพระพุทธบาทไว้ ณ ที่แผ่นศิลาเหนือยอดเขาสังฆพันธคีรี แล้วจึงเสด็จกลับยังพระเชตะวัน”

ในบุญโณวาทคำฉันท์ ของพระมหานาค วัดท่าทราย ได้ประพันธ์ถึงตำนานพระพุทธบาท ซึ่ง
 แต่งขึ้นในรัชกาล พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ในสมัยอยุธยา เป็นกาพย์ฉบัง ดังนี้

เรื่องบรรพชียังมีพระคา-	บศหนึ่งสมญา
ว่าสังพันธโคดม	
สถิตย์เขาสวรรณไพรมณ	แทบสถานนิคม
สุนสปรีนต คามา	
แว่นแคว้นกรุงเทพทวา	รวคิมหา-
ดิลกเลิศไพบุลย์	
ปางสมเด็จพุทธางกูร	ทรงนุชบกยูร-
รยาตรยังห้องหาวผจง	
จากกรุงสาวดีกับสงฆ์	ห้าร้อยห่อนองค์
อดิเรกประดับบริวาร	
ล้วนทรงนุชบกพิมาน	มาโดยคัคณานต์
เปนอนุกรมบวร	
เพียงพญาเหมราชเหริจร	ประดับด้วยนิกร
หมู่หงส์ห้อมระเห็จมา	
ตระบัดคดด้วยนุภาวี	พระพิชิตมา-
รอนุเคราะห์ห่มหาบุญ	
ให้คัลแดนमारคอดุลย์	เดชด้วยพุทธคุณ
คัมภีร์รัตโนพาร์	
แล้วโปรดพระสังพันธคา-	บศลุถึงอา-
ริยमारคิवाไลย	
ครั้นพระสรรเพชญเสด็จไกล	โปรดสรรพโลไทย
ก็ตรัสด้วยพุทธพจนา	
แก่พระสังพันธเถระ	ว่าพระศาสดา
ประโยชน์จะโปรดเวไนย	

ท่านจงสติศย์เถิดอย่าไป	เลขจงเนาใน
นิยมโปรดประชา	
สัจพันธรับพุทธฎีกา	ก่อนแล้วจึงอา-
ราชนทูลทศพล	
ว่าพระจักเสด็จไปกล	ไคขันเคยยล
ที่นี้จะเปล้าเปลี่ยวใจ	
เคยสัคับริสขรรมีอันไพ-	เราะห์เริ่มนี้ใคร
จะอนุเคราะห์ห่อนมี	
เคยเคารพทุกนาที	นี้จักอัญชติ
ล่องก็ถ่วงลิบตา	
ของโปรดปราณีรา	รอยพุทธบาทา
ประคิษฐ์สติศย์ในสถาน	
หวังไว้อภิวัตน์สักการ	ทุกทิวาวาร
บยลพระองค์ต่างองค์	
สมเด็จพระสุคตก็ทรง	การัญไคยจล
แก่พระสัจพันธภักดี	
จึงเหยียบวรบาทมณี	ยังยอดศิขรี
สุวรรณพรายเจษฎา	
ด้วงบงกชบาทเบื้องขวา	ลายลักษณวรา
ทั้งร้อยแปดประการงาม	
เฉลิมโมลีโลกทั้งสาม	ปรากฏในคาม
นิคมชนบทบุรา ฯ	

จากตำนานพระพุทธรูปดังกล่าว จึงถือกันว่ารอยพระพุทธรูปที่เขาสัจพันธคีรี (เขาสวรรณบรรพต จังหวัด สระบุรี) เป็นบริโลกเจดีย์ ด้วยเป็นปูชนียสถานอันเกี่ยวเนื่องด้วยพระพุทธรองค์โดยตรง คือเป็นรอยพระพุทธรูปที่ทรงเสด็จมาประทับไว้ด้วยพระองค์เอง

การค้นพบรอยพระพุทธรูปที่เขาสุวรรณบรรพต จังหวัดสระบุรี

ในสมัยอยุธยา รัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (พุทธศักราช 2163 - 2171) พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก มีการส่งพระสมณทูตเดินทางไปศึกษาพระธรรมวินัยในลังกา นอกจากนี้ยังมีความนิยมเดินทางไปนมัสการรอยพระพุทธรูปที่เขาสุมนภูฏในลังกา เนื่องจากมีความเชื่อกันว่ารอยพระพุทธรูปแห่งนี้ เป็นบริโลกเจดีย์ที่มีความศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นหนึ่งในจำนวนทั้งสิ้นห้าแห่งตามตำนานในคติลังกา การค้นพบรอยพระพุทธรูปที่เขาสุวรรณบรรพตมีเรื่องเล่ากล่าวกันว่า เมื่อคณะสงฆ์ของสยามเดินทางไปนมัสการรอยพระพุทธรูปในตำนานที่พระพุทธรองค์ทรงประทับไว้ 5 แห่งนั้น แห่งหนึ่งก็ประดิษฐานอยู่ ณ เขาสุวรรณบรรพตตามนามในภาษาบาลีนั้นก็มีอยู่ในสยามประเทศ เหตุใดต้องเดินทางมานมัสการถึงลังกาทวีป ในสยามประเทศคงมีรอยพระพุทธรูปซึ่งเป็นบริโลกเจดีย์อันแท้จริงประดิษฐานอยู่ก็เป็นได้

เมื่อคณะสงฆ์สยามเหล่านั้นเดินทางกลับจึงนำความเข้ากราบทูลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เมื่อทรงทราบดังนั้นแล้วจึงโปรดเกล้าฯ ให้มีตราสั่งไปยังเจ้าเมืองกรมการต่างให้สืบหาตัวจะมีรอยพระพุทธรูปปรากฏอยู่ที่แห่งใดหรือไม่ ในครั้งนั้นเจ้าเมืองสระบุรีได้รับความจากพรานบุญว่า ครั้งหนึ่งเคยล่าสัตว์ไปริมเชิงเขาและได้ยิงถูกเนื้อมาดจับหนีขึ้นไปในเชิงไม้ไผ่เขา ครั้นตามขึ้นไปก็เห็นเนื้อตัวนั้นวิ่งออกมาเป็นปกติโดยปราศจากบาดแผลใด ๆ พรานบุญเห็นเป็นประหลาดจึงเข้าไปดูในเชิงไม้ไผ่นั้น พบรอยศิลาติดลงไปมีลักษณะคล้ายรอยเท้าคนมีน้ำค้างอยู่ พรานบุญจึงเข้าใจว่าชะรอยเนื้อมากษาศาตเจ้าพระกนิษฐาในแอ่งหินแห่งนี้เป็นแน่แท้ จึงทดลองตักน้ำขึ้นมากลึงและลูบได้ตามร่างกาย ปรากฏว่ากลากเกลื่อนที่เป็นอยู่ตามผิวหนังได้หายไป จึงนำความเข้าแจ้งเจ้าเมืองทราบตามพระราชพงศาวดาร ได้บันทึกไว้ว่า

“ลัทธิราช 968 (พุทธศักราช 2149) ปีมะเมียอัฐศก ทรงพระกรุณาให้พูนดินหน้าพระวิหารแก้วไว้เป็นที่สำหรับถวายพระเพลิง ในปีนั้นเมืองสระบุรีบอกมาว่า พรานบุญพบรอยเท้าอันใหญ่บน ไม้ไผ่เขา เห็นประหลาดสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวคีพระทัย เสด็จด้วยเรือพระที่นั่งชัยพยุหบาตราพร้อมด้วยเรือท้าวพระยาสามนตราชคายดา โดยชลมารคณิศร ประทับท่าเรือ รุ่งขึ้นเสด็จทรงพระที่นั่งสุวรรณปฤษฎางค์ พร้อมด้วย เสนาทรเสนาจนครเป็นอันมาก

ครั้งนั้นยังมีได้มีทางสถลมารค พรานบุญเป็นมัลลเทศก์นำลัดคัดคง ไปถึงเชิงเขา สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวศรีสทศพระเนตรเห็นแท่นว่า เป็นรอยพระบรมพุทธรูปมีลายลักษณะกึ่งจักร ประกอบด้วยอัญมณีรัตนมาฆคัล ร้อยแปดประการสมด้วยพระบาลีแล้ว ต้องกับเมืองลังกาบอกเข้ามาว่า กรุงศรีอยุธยาจะมีรอยพระพุทธรูปอยู่เหนือยอดเขาสุวรรณบรรพต ก็ทรงพระโสมนัสปริดาปราโมทย์ ถวายทศนักษเหนือพระอุมางคศิริโตรมด้วยเบญจางคประดิษฐ์ เป็นหลายครา กระทำมนัสการสักการบูชาด้วยรูปเทียนสุคันธระสังข์นมมิได้ ทั้งท้าวพระยาเสนาบดีกวีราชนักปราชญ์ บัณฑิตชาติทั้งหลายก็ถวายวันทนประณามน้อมเกล้าด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ต่างคนมีจิตต์โสมนัสปราโมทย์ยิ่งนัก กระทำสักการบูชาสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว อุทิศถวายนาแสนไร่เป็นบริเวณออกไป โขชนหนึ่ง (16 คารางกิโลเมตร) โดยล้อมรอบ แล้วทรงพระกรุณาตรัสสั่งให้ช่างจับการสถาปนาเป็นมณฑปสวมพระบรมพุทธรูปแล้วสร้างพระอุโบสถพระวิหารการเปรียญตึกกว้าน กุฎีสงฆ์เป็นอันมากประการ แล้วให้ฝรั่งก่อสร้างคั้งคั้งทางสถลมารคกว้างสิบวา (20 เมตร) ตรงตลอดถึงท่าเรือ (ประมาณ 19 กิโลเมตร) ให้แผ้วถางทุบปราบให้ราบเป็นถนนหลวงเสร็จ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับถึงท่าเรือ ทรงพระกรุณาสั่งให้ตั้งพระราชนิเวศตำหนักพักตะวันออก ให้ชื่อ ตำหนักท่าเจ้าสนุก

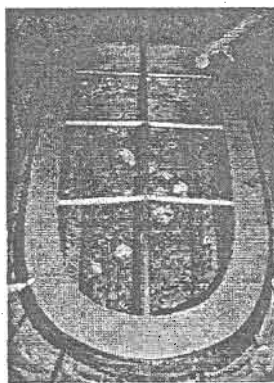
ขณะนั้นผีพายเอาดอกเลาผูกปิดวิเรือชัย ทอดพระเนตรศรีสว่างามคืออยู่ ครั้นเสด็จ

กลับถึงกรุงสั่งให้แปลงปิดวิเรือชัยเป็นเรือกั้ง ทรงพระกรุณาเร่งรัดให้ช่างสร้างพระมณฑป พระพุทธรูป และอาวาส บริเวณทั้งปวงสี่ปีจึงสำเร็จ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นไปทำการฉลองมีงานมหรสพสมโภชเจ็ดวันแล้วเสร็จ เสด็จกลับยังกรุงเทพมหานคร...”

นับตั้งแต่มีการค้นพบรอยพระพุทธรูปและได้สถาปนาขึ้นเป็นพระอารามในรัช

สมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมแล้ว ตลอดทุกรัชกาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยอยุธยาพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ทรงมีพระราชศรัทธาเลื่อมใส ทำนุบำรุง บูรณปฏิสังขรณ์ ตลอดมา รอยพระพุทธรูปที่เขาสุวรรณบรรพต เมืองสระบุรีนี้เป็นรอยพระพุทธรูปซึ่งปรากฏรอยบนพื้นหินซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเนินเขาตามธรรมชาติ มีขนาดกว้าง 0.525 เมตร ยาว 1.5 เมตร และลึก 0.275 เมตร

ภาพที่ 3.113 รอยพระพุทธรบาท เขาสุวรรณบรรพต วัดพระพุทธรบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พุทธศักราช 2171 – 2198)

โปรดฯ ให้สร้างพระตำหนักขึ้นที่ธารทองแดงห่างจากพระพุทธรบาทประมาณ 50 เส้น พระราชทานนามว่า “พระตำหนักธารเกษม” และโปรดให้ตกแต่ง “พระตำหนักท่าเจ้าสนุก” สำหรับเป็นที่ประทับพักสำราญพระชอุทัยเมื่อเสด็จไปนมัสการพระพุทธรบาท นอกจากนี้โปรดฯ ให้ขุดบ่อน้ำ เช่น บ่อ โศก บ่อศาลาดงโอบ บ่อศาลาเจ้าเนร และสร้างศาลาตามรายทางตั้งแต่ท่าเรือจนถึงพระพุทธรบาทเพื่อให้ผู้คนซึ่งเดินทางมานมัสการรอยพระพุทธรบาทได้พักอาศัย

รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พุทธศักราช 2199 – 2231)

โปรดฯ ให้สร้างถนนเป็นเส้นทางเสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระพุทธรบาทจากเมืองลพบุรี และโปรดฯ ให้สร้าง “พระตำหนักนารายณ์ หรือ พระตำหนักสระยอ” ที่ท้ายสระยอซึ่งอยู่ห่างจากพระพุทธรบาททางทิศใต้ประมาณ 1 กิโลเมตร โปรดฯ ให้สร้างอ่างแก้ว เพื่อให้พุทธศาสนิกชนที่มานมัสการพระพุทธรบาทได้ใช้ในฤดูแล้ง

นอกจากนี้เมื่อคราวเสด็จพระราชดำเนินนมัสการพระพุทธรบาทในคราวหนึ่งปรากฏหลักฐานว่าทรงพระราชทานสิ่งของถวายอุทิศบูชา รอยพระพุทธรบาท ได้แก่ ผ้าทรงนารายณ์ ม่านปักวันทอง สำเภาชนิดทองคำ ช้างทองคำ ม้าทองคำ กวางทองคำ ดันไม้กัลปพฤกษ์ ทอง เงิน นาก และบิณ โปรดฯ ให้ตั้งผู้ทำหน้าที่รักษารอยพระพุทธรบาทและปูชนียวัตถุ ปูชนียสถาน ในพระอาราม ได้แก่

- ขุนสังพันศิริรินพคุณาพนม โขลก รักษาพระพุทธรบาท
- หมื่นสุวรรณปราสาท หมื่นแผ้วอากาศ หมื่นชินธาตุ และหมื่นศรีสัปรุส รักษาพระมณฑป
- หมื่นราชบาลมุนินทร์ หมื่นอินทรักษา หมื่นสุทธิเจดีย์ และหมื่นศรีพุทธบาล เป็นนายประชู
- ขุนอินทพิทักษ์ ขุนพรหมรักษา หมื่นพิทักษ์สมบัติ และหมื่นพิทักษ์รักษา รักษาคลัง
- หมื่นสนั่นไพเราะ หมื่นเสนาะเวหา พันเสนาะและรองเสนาะ เป็นผู้ประ โคมยาม
- ขุนธรรมการ ตรวจตราเหล่าพระสงฆ์เถร เณร ชี
- หมื่นจิตรจอมใจราช เบิกน้ำมันหลวงตามถวายเป็นพระพุทธรบาท
- หมื่นทองจังหวัดไพรี หมื่นศรีไพโรจน์ เป็นพรานป่านำเสด็จ
- หมื่นทิพชลธิ์ หมื่นพันศิริคงคา รักษาอ่างแก้ว
- หมื่นศรีชลธาร รักษาธารทองแดง
- หมื่นศรีวานร รักษาพระตำหนักพระราชวังหลวง และไล่วานรบารับพระราชทานข้าวสุก

รัชกาลสมเด็จพระมหาบุรุษ (พระเพทราชา) (พุทธศักราช 2231 - 2246)

เสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระพุทธรูปตามโบราณราชประเพณี ในรัชกาลนี้ได้มีพระราชประเพณี รำพระแสงของ้าวเหนือกระพองข้างบวงสรวงบูชาพระบาท

รัชกาลสมเด็จพระสุริเยนทราธิบดี (พระเจ้าเสือ) (พุทธศักราช 2246 - 2251)

เสด็จพระราชดำเนินนมัสการรอยพระพุทธรูปและทรงรำพระแสงของ้าวเหนือกระพองข้าง บูชาพระพุทธรูป ตาม โบราณราชประเพณี นอกจากนี้โปรดฯ ให้แปลงยอดพระมณฑปจากเดิมซึ่งมี 1 ยอดเป็นพระมณฑป 5 ยอด โดยมีสมเด็จพระสังฆราช (แดง โม) เป็นแม่การ แต่ยังไม่ทันแล้วเสร็จสมเด็จพระสังฆราชถึงแก่กรรมภาพเสียก่อน และสิ้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเสือ

รัชกาลสมเด็จพระเอกาทศธรรม (พระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ) (พุทธศักราช 2251 - 2275)

โปรดฯ ให้ประดับกระจกแผ่นใหญ่ในผนังมณฑป กระจกเงาแผ่นใหญ่นี้สันนิษฐานว่าเป็นกระจกที่เคยประดับที่ผนังภายในพระที่นั่งดุสิตสวรรค์ธัญญมหาปราสาทในพระราชวังนารายณ์ราชนิเวศเมืองลพบุรี ซึ่งเป็นของที่ได้มาจากประเทศฝรั่งเศสครั้งสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชในรัชกาลนี้สันนิษฐานว่ามีการก่อผนังอุ่อเสาพระมณฑปเพื่อประดับแผ่นกระจก เดิมพระมณฑปคงเป็นพระมณฑปโถง เนื่องจากในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) ได้ทำการซ่อมฝาผนัง ทำการกระเทาะปูนออกทำให้เห็นอิฐก่อเดิมซึ่งเป็นช่อง โถง และมีการก่อผนังอุ่อช่อง โถงค้ำค้ำ

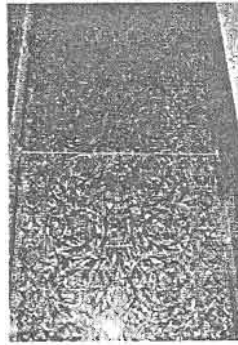

ภาพที่ 3.114 พระที่นั่งดุสิตสวรรค์ธัญญมหาปราสาท พระนารายณ์ราชนิเวศ จังหวัดลพบุรี

รัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ 2 (พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ) (พุทธศักราช 2275-2301)

สมเด็จพระราชดำเนินทรงนมัสการรอยพระพุทธรูปทุกปี ตามโบราณราชประเพณี ในปีพุทธศักราช 2290 พบทองที่ตำบลบางสะพาน เมืองกุย ได้เนื้อทอง 90 ชั่งเศษ ทรงพระราชศรัทธาโปรดฯ ให้นำทองไปแผ่หุ้มมณฑปพระพุทธรูปแต่ยอดและหมอบนาคทั้งสิ้น นอกจากนี้ โปรดฯ ให้นำไปหล่อ เป็นพระพุทธรูปจำลองทองคำและคอกบัวทองคำสำหรับประดับพระพุทธรูป สำหรับกระบวนแห่ นอกจากนี้โปรดฯ ให้สร้างบานประตูประดับมุก 8 บาน ที่ประตูพระมณฑป คาดแผ่นเงินปูพื้นภายในพระมณฑปและหล่อเป็นเศียรนาคที่บันไดนาคทิศเหนือ

ในครั้งหนึ่งเมื่อเสด็จนมัสการพระพุทธรูปโปรดฯ ให้จำเริญงาช้างค้ำพระบรมจักรพาฬ และปล่อยช้างนั้น ไว้ในเขตพระพุทธรูปถวายเป็นพุทธรูชา

ภาพที่ 3.115 บ้านประจวบประจวบ ประจวบมุก

รัชกาลสมเด็จพระนพพรพิมิต

ในรัชกาลนี้มีระยะเวลาสั้น มากเนื่องจากทรงครองราชไม่ถึงปี ก็ถวายพระราชสมบัติแก่พระเชษฐาธิราช (สมเด็จพระสุริยาศน์อมรินทร์) หลังจากเสด็จขึ้นมัสการพระพุทธบาทแล้ว ในรัชกาลนี้โปรดฯ ให้ปฏิสังขรณ์หลังคาพระมณฑปหุ้มทองสองชั้น สิ้นทอง 244 ชั่ง

รัชกาลสมเด็จพระสุริยาศน์อมรินทร์ (สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ) (พุทธศักราช 2301-2310)

ในรัชกาลนี้เป็นรัชกาลสุดท้ายของกรุงศรีอยุธยา ในปีจอพุทธศักราช 2304 ชาวจีนอาสาต่อผู้เข้าศึกตั้งกองขึ้นที่ค่าย ตำบลคลองสวนพลูได้คบคิดกันประมาณ 300 คน ไปเลิกเอาทองที่หุ้มองค์พระมณฑปน้อยและแผ่นเงินซึ่งคาดพื้นพระมณฑปออกสิ้น หลังจากนั้นจึงเผาองค์พระมณฑปเพื่อกลบพุทธีต

สมัยธนบุรี

รัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสิน

ในสมัยนี้บ้านเมืองยังอยู่ในกาลศึกสงคราม ไม่ปรากฏว่าเสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการรอยพระพุทธบาท เพียงแต่โปรดฯ ให้ทำหลังคามุงกระเบื้องกันพระพุทธบาทไว้พลางเท่านั้น โดยมีพระยาราชสงครามเป็นแม่กลอง แต่ยังไม่ทันหลังเสร็จก็สิ้นรัชกาล

สมัยรัตนโกสินทร์

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พุทธศักราช 2325- 2352)

โปรดฯ ให้สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเป็นแม่กลอง ปฏิสังขรณ์พระมณฑป ในคราวนั้นสมเด็จพระราชวังบวรฯ มีพระราชศรัทธาเลื่อมใส ทรงพระอุตสาหะเสด็จพระราชดำเนินด้วยพระบาท ทรงยกค้ำถ้ำของเครื่องบนพระมณฑป ขึ้นเหนือพระอังสาแบกด้วยพระองค์เอง นอกจากนี้โปรดฯ ให้ซ่อมบานประตูมุกที่เหลือ 6 บาน สร้างขึ้นใหม่ 2 บาน และคอกพื้นด้วยแผ่นเงิน ล่องชาดฝาผนังภายในหล่อเศียรนาคประจันเชิงบันไดนาคด้านทิศตะวันตก

ภาพที่ 3.116 เศียรนาคประจันเชิงบันไดนาคด้านทิศตะวันตก

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พุทธศักราช 2352 - 2367)

ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์พระมณฑปและพระอารามต่อ โปรดฯ ให้สร้างพระมณฑปน้อยสวมรอย พระพุทธบาทอีกชั้นหนึ่งให้บริบูรณ์ตามเดิม ไม่ปรากฏว่าเคยเสด็จไปนมัสการ

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พุทธศักราช 2367 - 2394)

ในรัชกาลที่ 3 เกิดเพลิงไหม้องค์พระมณฑปน้อยเจ้าเสียบ เนื่องจากไฟเทียมซึ่งจุดบูชาพระพุทธบาท ได้ลามไปไหม้ม่านทองแล้วเลยไปติดองค์พระมณฑปน้อย เสียหายสิ้น จึงโปรดฯ ให้สร้างพระมณฑปน้อยขึ้นใหม่ตามแบบเดิม โปรดฯ ให้ปิดทองผนังที่ล้อมชาดไว้แต่รัชกาลที่ 1 เมื่อคราวกรมพระราชวังบรมฯ ในรัชกาลที่ 3 เสด็จกลับจากการปราบกบฏที่เวียงจันทน์ ทรงแวะนมัสการพระพุทธบาทพระราชศรัทธาถวายเครื่องสูงที่ให้แก่เสด็จในครานั้น ถวายเป็นพุทธบูชาและโปรดฯ ให้สร้าง พระเจดีย์ตามแบบพระธาตุพนม ขึ้น 1 องค์

ภาพที่ 3.117 พระเจดีย์แบบพระธาตุพนม

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พุทธศักราช 2394-2411)

ทรงทำนุบำรุงพระพุทธบาทตลอดจนเสนาสนะต่าง ๆ ด้วยทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับรอยพระพุทธบาทแห่งนี้ว่า ไม่ว่าข้อเท็จจริงจะเป็นเช่นไร ก็ตามที่ พระพุทธบาทก็เป็นที่ศรัทธาเลื่อมใส มานับแต่โบราณ แม้เป็นเพียงอุเทสิกเจดีย์ ก็ควรทำนุบำรุงรักษา โปรดฯ ให้สมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติเป็นแม่กองรื้อเครื่องบนซ่อมแซมตัวไม้ใหม่ และให้กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์เป็นแม่กองนำแผ่นดินซึ่งคาดพื้นพระมณฑปเดิมมาหลอม ชักเป็นลวด และสานเป็นเตื่อขึ้น เนื่องจากแผ่นดินเดิม บริเวณที่เชื่อมไว้ได้หลุดออกเป็นแฉ่งเหลี่ยมเกี่ยวค้ำนุงผู้มานมัสการพระพุทธบาท นอกจากนี้โปรดฯ ให้บูรณะพระมณฑปน้อย ตลอดจนเสนาสนะทั้งหลายในพระอารามที่ชำรุดลง โปรดฯ ให้สร้าง พระมกุฏกนิษฐเจดีย์มีลักษณะเป็นพระสถูปทรงระฆังสร้างด้วยหินอ่อน ขึ้นบริเวณใกล้กับพระมณฑป ในปีมะเส็งพุทธศักราช 2400 และโปรดฯ ให้สร้างพระตำหนักที่ประทับขึ้นบริเวณพระราชวังเก่าท้ายพิบูล ซึ่งเวลานั้นเป็นที่ร้างว่างเปล่า

ภาพที่ 3.118 พระมกุฏกนิษฐเจดีย์

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พุทธศักราช 2411-2453)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนิน ไปนมัสการรอยพระพุทธรูปบาทถึง 4 ครั้ง ในครั้งที่ 1 ปี พุทธศักราช 2415 และในครั้งที่ 2 ปี พุทธศักราช 2425 ก่อนที่จะมีทางรถไฟ โดยประทับแรมที่ ค่ายนักบิเวณ พระราชวังท้ายพิบูล ซึ่งสร้างมาแต่ครั้งรัชกาลที่ 4 ในการเสด็จพระพุทธรูปบาทครั้งที่ 1 ในปีพุทธศักราช 2415 นั้น ได้ทรงรำขอขมาทรงพระคชาธาร ถวายเป็นพุทธบูชาที่ลานพระพุทธรูปบาทตาม โบราณราชประเพณีซึ่งเคยมีมา แต่ครั้งอยุธยา การเสด็จพระพุทธรูปบาทในครั้งที่ 3 เมื่อพุทธศักราช 2445 และครั้งที่ 4 เมื่อพุทธศักราช 2449 นั้นเสด็จฯ เมื่อมีการสร้างทางรถไฟแล้ว โดยในการเสด็จครั้งที่ 3 นั้น ได้พระราชทานกฐินหลวงที่วัดพระพุทธรูปบาทด้วย ในรัช สมัยนี้โปรดฯ ให้พระมณฑกเทพมุนี (เที่ยง) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นผู้รักษาการพระพุทธรูปบาท โปรดฯ ให้ บุรณะพระวิหารหลวง ซ่อมฝาผนังภายในพระมณฑป เขียนลายทอง และโปรดฯ ให้สร้างบันไดนาคด้านทิศตะวันตก เพิ่มขึ้นอีก 1 สายจากเดิมมี 2 สาย รวมเป็น 3 สาย พร้อมกับหล่อเศียรนาคที่เชิงบันไดเพิ่มเติมจากเดิมที่สร้างมาแต่ครั้ง รัชกาลที่ 1 ในตอนปลายรัชกาล เครื่องบนของพระมณฑปทรุดโทรม โปรดฯ ให้พระพุฒาจารย์ (มา อินทสโร) เจ้า อาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์เป็น พระมวงคตทิพมุนี เป็นผู้รักษาการพระพุทธรูปบาทเป็นแม่จาง ปรับปรุงเครื่องบนพระมณฑป ยังไม่ทันยกยอดก็สิ้น รัชกาลเสียก่อน

ภาพที่ 3.119 บันไดนาคด้านทิศตะวันตก

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พุทธศักราช 2453-2468)

ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์พระมณฑปจนแล้วเสร็จ และได้เสด็จพระราชดำเนิน ไปทรงยกยอดพระ- มณฑป ซึ่งเป็นยอดท่มุรูปพระเกี้ยว เมื่อพุทธศักราช 2456 และโปรดฯ ให้สร้างเครื่องสูงตั้งประดิษฐานไว้ภายในประ- มณฑปถวายเป็นเกียรติยศแก่พระพุทธรูปบาทด้วย

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พุทธศักราช 2468-2477)

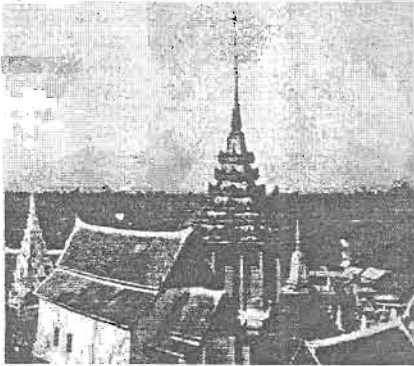
การบูรณะปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปบาทในครั้งนั้น มีสมเด็จพระพุฒาจารย์ (นวม พุทฺธสโร) เจ้าอาวาส วัดอนงคาราม เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์ พระราชมวงคตมุนี เป็นผู้กำกับทำการพระพุทธรูปบาท และพระมหาโพธิ-วงศาจารย์ (สาตี อินทโชโต) วัดอนงคาราม เป็นผู้ช่วย โดยได้ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์พระมณฑป ตลอดจนทำการบูรณะ ปฏิสังขรณ์ปูชนียสถานต่าง ๆ ในบริเวณพระอาราม สมเด็จพระพุฒาจารย์ดำรงตำแหน่งผู้กำกับทำการพระพุทธรูปบาท บูรณะปฏิสังขรณ์ พระพุทธรูปบาท และพระอารามตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2465 จนถึงปีพุทธศักราช 2499 ในรัชกาลที่ 9

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล (พุทธศักราช 2477-2489)

ในรัชกาลนี้ได้ออกพระราชกฤษฎีกากำหนดเขตหวงห้ามที่ดินบริเวณพระพุทธรูปบาทไว้เพื่อเป็น ประโยชน์แก่พระพุทธรูปศาสนา

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช (รัชกาลปัจจุบัน)

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (นวม) ยังคงรับหน้าที่บูรณะปฏิสังขรณ์ต่อมาจนสำเร็จบริบูรณ์โดยเปลี่ยนโครงสร้างเครื่องยอดพระมณฑปจากเดิมซึ่งเป็นเครื่องไม้ เป็นเครื่องคอนกรีตแล้วจึง ได้กราบบังคับทูลเชิญ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีกฐนพระจุลมงกุฏ สวมยอดพระมณฑป ในวันที่ 9 มีนาคม พุทธศักราช 2495 และวันที่ 6 มิถุนายน พุทธศักราช 2503 ได้เสด็จพระราชดำเนินยังพระพุทธรูปอีกครั้งในการเปิดพระบรมราชานุสรณ์ สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม และพิธีขอฟ้าพระอุโบสถวัดพระพุทธรูปบาท ตำแหน่งผู้กับการพระพุทธรูป ได้ถูกยกเลิก ไปเมื่อสมเด็จพระพุฒาจารย์มรณภาพในปี 2499

ภาพที่ 3.120 พระมณฑปเครื่องยอดเครื่องไม้
(ภาพจากหนังสือ มณฑปพระพุทธรูปสระบุรี)

ภาพที่ 3.121 พระมณฑปเครื่องยอดเครื่องคอนกรีต

1.2 ประเพณีการนมัสการรอยพระพุทธรูป

การ ไปนมัสการรอยพระพุทธรูป จังหวัดสระบุรีนั้น ถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่พระมหากษัตริย์โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยอยุธยาต้องเสด็จมานมัสการทุกพระองค์ รวมทั้งเหล่าพุทธศาสนิกชนที่ต้องการหาโอกาสมานมัสการรอยพระพุทธรูป ด้วยถือกันว่า การ ไปนมัสการรอยพระพุทธรูปนั้นเป็นการแสวงบุญ เป็นการนมัสการปูชนียวัตถุอันสำคัญและศักดิ์สิทธิ์ยิ่งในพระพุทธศาสนา จนเกิดความเชื่อถือกันในสมัยโบราณผู้ใดได้นมัสการพระพุทธรูปถึง 3 ครั้ง 7 ครั้ง เมื่อตายไปจะไม่ตกนรก นอกจากการเดินทางไปนมัสการรอยพระพุทธรูปจะถือเป็นการแสวงบุญแล้วยังเป็นการเที่ยวชมธรรมชาติ ป่าเขา ในคราเดียวกันด้วย เนื่องจากการเดินทางไปนมัสการรอยพระพุทธรูปในสมัยโบราณ เป็นไปด้วยความลำบาก ต้องเดินทางผ่านภูมิประเทศที่เป็นป่าเขา ประกอบกับภูมิประเทศของบริเวณโดยรอบพระพุทธรูปเป็นป่าเขาเป็น ถ้ำ ลำธารธรรมชาติต่าง ๆ

การนมัสการรอยพระพุทธรูปนั้นมักจะอยู่ในช่วงฤดูแล้วซึ่งเป็นช่วงประชาชนเสร็จภารกิจจากไร่นาแล้ว ประกอบกับอากาศเย็น ไม้ร้อนและไม่มีฝนเหมาะต่อการเดินทางในสมัยอยุธยานั้นการ ไปนมัสการรอยพระพุทธรูปจะอยู่ระหว่างเดือน 12 ถึงเดือน 4 ทางจันทรคติ (ปลายเดือนพฤศจิกายน ถึง เดือนมีนาคม) การเสด็จพระราชดำเนิน ไปนมัสการรอยพระพุทธรูปของพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยานั้นเจ้าเสด็จพระราชดำเนิน โดยกระบวนกรพยุหยาตราทางชลมารคจากกรุงอยุธยามายังท่าเจ้าสนุก จากนั้นจึงเสด็จโดยกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารคโดยทรงช้างพระที่นั่งเสด็จมานมัสการรอยพระพุทธรูป ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล โปรดให้มีมหรสพสมโภชน์ทั้งกลางวัน กลางคืน เสด็จทรงจุดดอกไม้ไฟเพลิงถวายเป็นพุทธบูชา เมื่อเสร็จจากนมัสการแล้ว หลังจากนั้นจะเสด็จประพาสรมไพร ป่าเขา ถ้ำ ลำธารธรรมชาติต่าง ๆ เป็นที่สำราญพระราชหฤทัย ก่อนที่จะเสด็จพระราชดำเนินกลับพระนครหรืออยุธยา ดังปรากฏหลักฐานทางพระราชพงศาวดาร ทางวรรณกรรมต่าง ๆ ที่ได้แต่งขึ้นในสมัยอยุธยาเกี่ยวกับการเสด็จพระราชดำเนิน ไปทางนมัสการพระพุทธรูป เช่น นวนิเวศคำฉันท์ โคลงนิราศพระพุทธรูปของพระมหานาค วัดท่าทราย และกาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก กาพย์ห่อโคลงนิราศธารทองแดง ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศ เป็นต้น

ความนิยมและธรรมเนียมของการนมัสการรอยพระพุทธรูป จังหวัดพระบุรีนี้ยังคงสืบเนื่องมาจน สมัยรัตนโกสินทร์ ในสมัยรัตนโกสินทร์นี้การนมัสการรอยพระพุทธรูปก็อยู่ในช่วงฤดูแล้วเช่นกัน ในช่วงประมาณ ปลายเดือน 2 ถึงเดือน 4 ทางจันทรคติ (เดือนมกราคมถึงเดือนมีนาคม) โดยเฉพาะในวันเพ็ญเดือน 3 พระพุทธรูปยังคงเป็นปูชนียสถานในพระพุทธศาสนาอันสำคัญ เป็นที่ศรัทธาของพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายทั่วไป พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นมหิศวราชวิมลธรรมเนียมของพระเจ้าแผ่นดินไทยว่า “เหตุที่เสด็จประพาสปีนั้นอยู่ 3 อย่างคือ ไปสงครามอย่างหนึ่ง เสด็จไปวังข้างอย่างหนึ่งและเสด็จไปนมัสการพระศรีพระพุทธรูปและที่อื่นๆ อย่างหนึ่ง” นอกจากนี้ยังทรงบันทึกถึงความศรัทธาต่อรอยพระพุทธรูปใน หมู่สตรีและสตรีในราชสำนักที่มีความศรัทธาอยากจะไปนมัสการรอยพระ-พุทธรูป ดังนี้

“พิเคราะห์เถิดถึงใจผู้หญิงแทบทุกแห่งทุกหนทุกแห่งทั้งแก่ทั้งสาว มีภรรยาอยู่ในที่จะใครไป พระพุทธรูป มีผิวก็ส่าออยผิว มีบิดามารดาก็อ้อยอิ่งวิงวอนให้พาไปพระพุทธรูปนั้นเป็นปรกติ จนเป็นลัทธิติดค้ำรา เล่าเป็นนิยายเยาะเย้ยกันสืบมาว่า เจ้าบัวจึงปราไสว่าปีนี้แม่จะไปพระบาทฤาไม่แม่จะ ซึ่งปราไสเรื่องพระบาทขึ้นก่อน ก็เพราะว่าผู้หญิงนั้นคันอยู่ในที่อยากจะไปพระบาทอึ่งนัก จะพูดให้ขบใจจึงยกเรื่องนั้นขึ้นก่อน ก็ผู้ชายใจอ่อน ๆ มักทำตามใจผู้หญิงแล้ว คงไม่พินผู้หญิงวิงวอนส่าออยอ้อนให้พาไปพระบาทแต่สักคนหนึ่งเลย มิเมียก็ถูกหลานคงถูก อ้อนวอนแทบทุกแห่ง...เจ้าข้างในน่านเดือน 3 เดือน 4 มีคนบางพวกจัดการจะไปพระบาท ถากลับมาจากพระบาทเอา ส่วนบุญมาให้ แล้วก็ร้องให้ทุกปีว่าตัวฉันนี้เกิดมาดิฉันตั้งใจจะขึ้นพระบาท ไปทำบุญก็ไม่ได้ไป เมื่อไรจะสิ้นกรรม เล่า ก็เมื่อไรเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ก็พากันว่าทั้งแก่ทั้งสาว ว่าคราวนี้ฉันสิ้นกรรมแล้วฉันจะจัดสิ่งของไว้เดือน 3 จะขึ้นไป พระบาท ไปทำบุญให้เต็มศรัทธา ก็ที่เป็นคนแก่แก่ชราเจ้าจอมมารดา ถ้าเจ้าจอมอยู่งานผู้ใหญ่ เมื่อล่วงแผ่นดินแล้วคง ไปพระบาททุกคนไม่เหลือจนคนหนึ่ง ก็ที่บ่นว่าจะไปแล้วเพราะยังสาวอยู่ คิดเข้าอีกก็ต้ออกชกหัวร้องให้ว่ายังไม่สิ้น กรรม จึงไม่ได้ไปพระบาท พวกท่านหลวงชายได้เบียดหัวแล้วหีบเอาเงินออกจอบอุทิศส่วนถวายพระบาท แต่ในขณะ รับเบียดหัวทีเดียวก็นั่ง บางคนป่วยใช้ทำพิธีกรรมถวายพระบาทก็มี...ก็อันผู้หญิงนั้นสำคัญนักด้วยจะไปพระบาท ส่าออยด้วยเรื่องจะไปพระบาททุกหนทุกแห่งไม่ส่าออยก็แต่ที่รู้ว่าไม่กลัวเมียอย่างหนึ่งไม่ศรัทธาไม่เชื่อในพระบาท อย่างหนึ่ง จึงไม่กล้าอ้อนวอนส่าออยรบให้พาไป แต่ถึงกระนั้นผิวที่ไม่เชื่อพระบาทด้วยกัน ว่าตัวนั้นพระบาทมารดใจ แลเป็นคนนรกจกปรตบาปหนาไม่เชื่อไม่ศรัทธาเสื่อมใสในพระบาท...ก็ด้วยเหตุนี้ฉัน ได้ประกาศแล้วว่าเจ้านายผู้หญิง ก็ดีตามีก็ดี ไกรอยากจะไปพระบาทก็ให้บอกเถิด จะให้สมมกรรมวังเขาพาไป...

...อย่างว่าแต่คนอื่นเลย แต่ ๆ ผนฯ สมุหพระกลาโหม ก็เห็นจะเสียดผู้หญิงให้ขึ้นไปพระบาทไม่ได้
ได้ ลางที่ท่านเข้ามาว่าจะไปคูการเมืองลพบุรี แล้วท่านก็พาเมียไปพระบาท...”

“ตัวฉันเองแต่ก่อนเป็นพระอยู่ขึ้นไปหลายครั้งหลายหน ก็ต้องหลบหล้อมไป ไม่ได้ เทศน์ไม่ได้ทัน เป็นแต่ไปเที่ยวเล่น เมื่อมาเป็นเจ้าแผ่นดินแล้วก็ได้ไปสองครั้ง ครั้งหนึ่งวังนำชวน ไปบ้านสีทาแล้วก็ แวะไปคูการพระมณฑปการพระเจดีย์ที่ทำที่พระบาท ครั้งนั้นก็ไม่ได้พาผู้หญิงไปนอกจากลูกเล็ก ๆ สี่คนเลย เพราะ กลัวจะถูกนิมิตว่าผู้หญิงส่าออยให้ไป ครั้งหลังไปกับผู้หญิงป็นอันมาก ก็ด้วยมีที่อ้างว่าไปยกยอดพระมณฑป พระพุทธรูปแลไปรับข้างเผือก...”

การเสด็จพระราชดำเนินหรือการเดินทางไปนมัสการรอยพระพุทธรูปในสมัยรัตนโกสินทร์ นี้ยังมีความยากลำบาก เช่น ในสมัยอยุธยาต้องผ่านป่าเขาธรรมชาติต่างๆ กล่าวคือต้องเดินทางนี้มาที่อำเภอท่าเรือจาก นั้นจึงเดินทางด้วยทางบกต่อมายังพระพุทธรูปด้วยเกวียนหรือช้าง เมื่อมีทางรถไฟสายพระพุทธรูป ทำเรือที่สร้าง โดยกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์การเดินทางจึงสะดวกขึ้น เมื่อได้มานมัสการพระพุทธรูปแล้ว สิ่งที่ผู้มานมัสการถือ เป็นธรรมเนียมปฏิบัติ คือการทิ้งขี้ซึ่งแขวนอยู่บริเวณภายนอก เนื่องจากมีความเชื่อว่า

การตีระฆังนั้นเป็นการประกาศบุญกุศลที่ตนเองได้กระทำให้ได้อินเป็นที่รับรู้ไปถึงเทวดา และบริจาคทานแก่เหล่า
 วมิพภ หลังจากรนมัสการรอยพระพุทธรูป ทำบุญ ทำทานเป็นที่อิ่มเอมใจแล้ว ก็เป็นการเที่ยวพักผ่อน ชมธรรมชาติ ป่า
 เขา ถ้า ลำธารต่าง ๆ เป็นที่สำราญใจ ด้วยภูมิประเทศบริเวณพระพุทธรูปนั้นมีความงดงาม ร่มรื่น ดังที่ สมเด็จพระเจ้า
 บรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ถึงธรรมชาติบริเวณพระพุทธรูปในเรื่องเทศกาลพระบาท ไว้ว่า
 “จะว่าด้วยป่า ๆ ก็ไม่รกชัฏจะเที่ยวเตร่เดินเห็นง่าย จะว่าเขาก็งามหนักหนา เป็นฉากชั้นอยู่ใกล้ ๆ กันวันหนึ่งจะเที่ยว
 สักก็ลูกไม้ต้องปิ่นปายลำบากยากเย็นก็ไปได้ จะว่าด้วยพื้นที่ ๆ ก็น้ำคือนั่งด้วยบางแห่งเป็นลำธารบางแห่งเป็นหินคายน
 บางแห่งก็เป็นชายป่า เดินสักเหนื่อยหนึ่งหรือสองเหนื่อยก็ไม่เบื่อจะว่าด้วยกระบวนถ้ำแล้ว ถ้ำไหนในเมืองไทยที่สนุก
 ชุกชิกยิ่งกว่า ถ้ำมหาสนุก ใครเคยเข้าไปจนถึงที่สุดได้บ้าง”

นอกจากจะได้เพลิดเพลินสำราญกับธรรมชาติแล้วยัง ได้เพลิดเพลินกับการเลือกซื้อสินค้าพื้น
 เมืองที่ชาวบ้านนำมาออกร้านขาย ตัวอย่างเช่น ของแปลก ๆ ของป่า พืชพันธุ์ไม้ สมุนไพรต่าง ๆ เมื่อตกลงกลางคืนถ้า
 เป็นช่วงเทศกาลก็จะ ได้ชมมหรสพสมโภชน์ เป็นที่สนุกสนาน

ปัจจุบันงานนมัสการรอยพระพุทธรูปแบ่งเป็น 2 ช่วง คือ ช่วงที่ 1 วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 ถ้าวิน
 มาฆบูชาตรงกับวันเพ็ญเดือน 3 จะมีงาน 15 วันตั้งแต่วันขึ้น 1 ค่ำ ถึง 15 ค่ำ โดยถือวันตรุษจีนเป็นเกณฑ์วันเริ่มงาน /
 และช่วงที่ 2 วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 4 มีงาน 8 วัน เริ่มตั้งแต่วันขึ้น 8 ค่ำ ถึง 15 ค่ำ เดือน 4 และถ้าวินมาฆบูชาตรงกับวัน
 เพ็ญเดือน 4 ก็จะมีงานเดือน 4 ก็จะมียานเดือน 4 รวมเป็น 15 วัน และเดือน 3 รวมเป็น 8 วัน

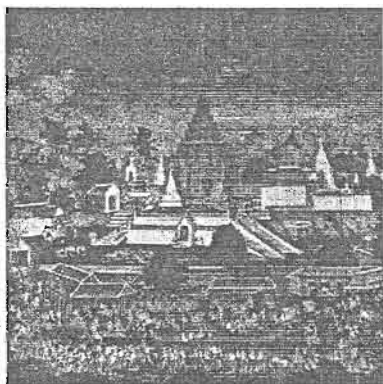
นับแต่สมัยที่มีการค้นพบรอยพระพุทธรูปแห่งนี้ในสมัยรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม สมัย
 ออยุธยา จนถึงปัจจุบัน พระราชศรัทธาขององค์พระมหากษัตริย์และความศรัทธาของพุทธศาสนิกชนนั้นมิได้เสื่อมคลาย
 ลง ในสมัยโบราณแม้การเดินทางไปนมัสการจะเป็นไปด้วยความลำบาก เหล่าพุทธศาสนิกชนก็ยังอุตสาหะพยายาม
 มหาโอกาสไปนมัสการ ให้ได้จนปัจจุบันการคมนาคมมีความสะดวกขึ้นมากทำให้พุทธศาสนิกชนมีโอกาสเดินทางไป
 นมัสการ ได้อย่างไม่มีอุปสรรค การไปนมัสการรอยพระพุทธรูปนั้นนอกจากจะได้รับความปิติโสมนัสจากการที่ได้
 ทำบุญกุศลและความเพลิดเพลินจากการเที่ยวชมธรรมชาติ ป่าเขา ตลอดจนลำธาร ถิ่นถ้ำต่าง ๆ แล้วยังได้ชม และ
 ศึกษา ศิลปกรรม สถาปัตยกรรมไทยอันงานวิจิตรซึ่งมีคุณค่าทั้งในด้านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม และศิลปกรรม

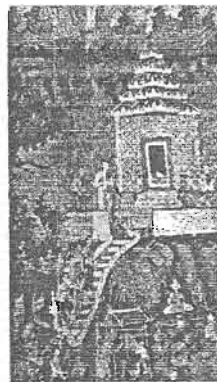
ภาพที่ 3.122 จิตรกรรมลายรดน้ำ บนรดคู่พระธรรม เลขที่ กท.78 แสดงถึงประเพณีการนมัสการรอยพระพุทธรูป

(ภาพจาก หนังสือผู้ล้าของ)

ภาพที่ 3.123 จิตรกรรมฝาผนัง อุโบสถวัดมหาสมณาราม
จังหวัดเพชรบุรี แสดงถึงประเพณีการนมัสการ
รอยพระพุทธบาท

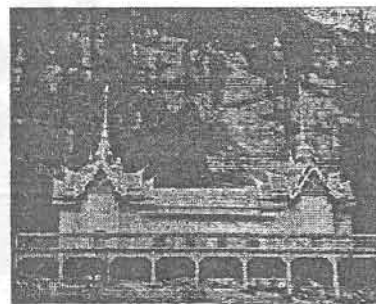
ภาพที่ 3.124 จิตรกรรมฝาผนัง วัดกวางนิกโรตาราม กรุงเทพมหานคร
(ภาพจาก หนังสือที่ระลึก พระราชพิธียกฉัตรมณฑล
และสมโภชพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี พ.ศ. 2542)

อนึ่งในการเดินทางไปนมัสการรอยพระพุทธบาทจังหวัดสระบุรีนั้น พุทธศาสนิกชนมักจะไปนมัสการปูชนียสถานซึ่งถือกันว่าเป็นบริโลกเจดีย์ที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง ในจังหวัดสระบุรีที่อยู่ใกล้เคียงกันด้วย คือ “พระพุทธฉาย”

พระพุทธฉาย ประดิษฐานอยู่ที่วัดพระพุทธฉาย ซึ่งสร้างในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมตั้งอยู่ที่ตำบลหนองปลาไหล (เดิมคือตำบลปากเพรียว) อำเภอสระบุรี จังหวัดสระบุรี พระพุทธฉายมีลักษณะเป็นรอยสีแดงธรรมชาติบนเนื้อผาผาภูเขา รูปร่างคล้ายกับเงาของพระพุทธรูปปางประทับยืน สูงประมาณ 5 เมตร

ภาพที่ 3.125 พระพุทธฉาย วัดพระพุทธฉาย จังหวัดสระบุรี

ภาพที่ 3.126 ผาซึ่งปรากฏ พระพุทธฉาย

ตำนานพระพุทธฉายได้กล่าวไว้ดังนี้

“ปางเมื่อสมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์ได้ตรัสรู้แก่พระปรางมาภิเยกสัมโพธิญาณเป็นองค์พระอรหันตสัมพุทธเจ้าแล้วได้เสด็จจาริกโปรดเวไนยสัตว์ให้บรรลุมรรคผลโดยลำดับจนถึงได้เสด็จมาทรงรับพระเชตะวันมหาวิหารซึ่งอนาถบิณฑิกเศรษฐีสั่งถวายใกล้กรุงสวดีถิมมหานคร ขณะเมื่อทรงจำพรรษาอยู่ในมหาวิหารนั้น วันหนึ่งพระองค์เสด็จเข้าสู่มหาภูณาสถบัตินตรงเลือกเล็งแลดูเวไนยผาพื้นฐ่อันควรจะได้มรรคผลธรรมวิเศษมีสรวงและศีลเป็นต้น ทรงเห็นบรรพชน้อยแห่งหนึ่งเรียกว่า เขาปลิว อยู่ในแคว้นแคว้นแดนโยนกประเทศปรากฏในฉาย คือพระญาณ ทรงทราญว่าภูมิลำเนาแห่งเขาน้อยนั้น ในอนาคตกาลเบื้องหน้าต่อไปจะเป็นที่ก่อสร้างบุญกุศลของหมู่มหาชน อันมาแต่ทิศานุทิศหาที่สุดมิได้ จะเป็นประโยชน์แก่เทพยดา มนุษย์ทั่วไป พระองค์ทรงพิจารณาเห็นเหตุดังนี้แล้วจึงเสด็จด้วยพุทธปาฏิหาริย์ทางนภากาศ พอจวนจะถึงเทปถวิวัฒนาเมถึบันดาลให้ฝนห่าใหญ่ตกลงมา พระองค์จึงเสด็จประทับยืนพักพระอิริยาบถอยู่ที่เนื้อผาเชิงเขานี้ ด้วยเดชพระพุทธานุภาพเมถึคณัฏกตักทายาคหนึ่งจะคคคต้องพระบวร

กายของพระองค์หามีได้ ทอธารน้ำฝนนั้น ไหลล้น ไปยังเชิงเขาข้างหนึ่งทั้งสิ้นเป็นมหัศจรรย์ ในขณะที่นั้นพระองค์จึงทรงเปล่งรัศมีทักประกายทรงอริยฐานให้พระฉายาพระพุทธรูปของพระองค์ไปประดิษฐานติดอยู่กับเพิงน้ำเพื่อให้เทพยดามนุษย์ทั้งปวงมาพบเห็นเป็นที่บังเกิดศรัทธา เลื่อมใส ได้นมัสการทำสักการบูชา อย่าให้รู้ลบเลือน ทำลายหายสูญจงดำรงอยู่โดยจิรวุติกาล ให้ผู้มานมัสการ ได้เห็นพระฉายาของพระองค์เสมอไป”

นอกจากตำนานพระพุทธรูปฉายดังกล่าวแล้วยังปรากฏตำนานพระพุทธรูปฉายในอีกฉบับหนึ่ง ซึ่งเป็นฉบับกรมศิลปากร ได้กล่าวดังนี้

เรื่องพระพุทธรูปฉายนี้ ได้มีชาดกในสมัยพุทธกาลว่า ครั้งหนึ่งเมื่อพระองค์จะเสด็จออกจากพระวิหารเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ไปจำพรรษา ณ พระวิหารบุพพารามกรุงสาวัตถี ซึ่งพระนางวิสาขา มหาอุปราสาทสร้างอุทิศถวาย ยังมีพรหมองค์หนึ่งชื่อกรุง “ปิณโฑล” ได้สลับพระธรรมเทศนาแล้วเกิดความศรัทธาเลื่อมใสทูลขอบรรชาในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าก็ทรงประทานพุทธานุญาต ให้ตามความประสงค์และมอบให้พระมหาโมคคัลลานะก็ตั้งใจฝึกสอนอบรมอย่างเต็มความสามารถตลอดมา แล้วพระพุทธองค์ก็เสด็จตามพระพระวิหารเวฬุวันบุพพารามต่อไปฝ่ายพระมหาโมคคัลลานะ ได้รับสนองพระพุทธรูปจากเข้านั้นแล้ว จึงยับยั้งอยู่พระวิหารเวฬุวันแห่งกรุงราชคฤห์มิได้ตามเสด็จ พระพุทธองค์ไปยังวิหารบุพพารามตั้งใจฝึกสอนอบรมพระภิกษุปิณโฑล ตั้งแต่การเก็บ ปัดกวาดเสนาสนะ เครื่องใช้ตลอดกุฏิวิหารอันเป็นการปฏิบัติระหว่างศิษย์กับอาจารย์และเพื่ออ่านนิสสัยใจของพระภิกษุปิณโฑลว่าจะสมควรแก่การฝึกพระกัมมัญฐานหรือไม่ ครั้นแล้วก็แน่ใจว่าพระรูปนี้สมควรแก่การฝึกผจญเบื้องต้นได้ เมื่อสำเร็จแล้วก็บรรลุพระอรหันต์เหาะเหินเดินอากาศได้ แต่ในการนี้จำต้องพาภิกษุรูปนี้เที่ยวหาสถานวิเวกต่าง ๆ หลายแห่งเมื่อได้พาไปฝึกในที่ต่าง ๆ นานแล้ว ภิกษุรูปนี้ก็ทำสำเร็จธรรมวิเศษนั้น ไม่ครั้งหนึ่งพระมหาโมคคัลลานะจะพาภิกษุปิณโฑลยังสุวรรณภูมิประเทศ อันอยู่ทางทิศตะวันออกห่างชมพูทวีปมาก ถัดคิงนั้นแล้วพระมหาโมคคัลลานะจึงนิรมิตกายพระปิณโฑลให้เสด็จลงเท้าผลมะขามส่วนท่านเองเข้าสู่จุดผจญสามารถเดิน โดยอากาศเอาพระปิณโฑล ขอดชายจิวร พาเหาะข้ามผ่านบ้านเมือง ผ่านแม่น้ำ และภูเขาถูกหนึ่งเรียกว่า “ฆาฏกะบรรพต” (แปลว่าเทือกเขาแห่งผู้ฆ่าเนื้อเทือกเขานี้เป็นที่อยู่ของพรานล่าเนื้อ) เขาภูนี้มีลักษณะแหลมสูง ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ออกไปมีน้ำตกไหลผ่าป่าเลียงฉูมิภาค ให้ชุ่มชื้นสรรพพฤกษาเขียวชอุ่มตลอดเวลา สถานที่นี้สมควรแก่การบำเพ็ญกัมมัญฐานอย่างยิ่งจึงลงจากอากาศสู่พื้นดิน และเห็นหมู่บ้านของพรานและบริวารทางทิศตะวันออกและตะวันตกเฉียงใต้ของเขานี้ ทรงคิดว่าถ้าหยุดเจริญพระกัมมัญฐานที่นั่นคงจะสะดวกสบาย แต่คิดว่าจะไม่ ได้ประโยชน์ในการ โปรดคนเหล่านี้ตกลงใจจากภูเขา คลายเวหนิรมิตกายพระปิณโฑลให้เป็นคิ่งคณและพากันเดิน ไปสู่สถานบ้านของฆาฏกะบรรพตที่ ณ หมู่บ้านนี้ที่หัวหน้าชื่อ “พรานฆาฏกะ” กำลังจัดแจงเก็บเนื้อที่ล่าได้มายังร้านพิงคันธนูไว้ที่ข้างร้าน และแขวนลูกไว้ที่หัวเต้า แล้วก็ไปอาบน้ำชำระร่างกาย เพราะเป็นเวลาเย็นแล้ว เมื่อเสร็จกิจจึงออกมานั่งเล่นอยู่หน้าบ้านพักผ่อนให้สบาย

ฝ่ายพระมหาโมคคัลลานะกับพระปิณโฑล ครั้งได้โอกาสก็พากันสู่บ้านพรานฆาฏกะ ทำทีประจูดคนหลงทาง มาหยุดยืนต่อหน้าพรานผู้นี้ พระมหาโมคคัลลานะกล่าวแก่พรานว่า “ลูกก่อนท่านเจ้าของบ้าน เราหลงทางมาเวลาก็พลอยคั้นแล้ว จะเดินทางต่อไปก็กลัวอันตราย ถ้าท่านไม่รังเกียจก็ขออนุญาตอาศัยพักนอน ณ ที่นี้ สักหนึ่งราตรี” ฆาฏกะพรานป่าได้ฟัง รู้สึกประหลาดใจและนึก โกรธอยู่ในใจเพราะนิสสัยใจคอ ได้รับการฝึกอบรมมาในทางเมตตากรุณาแต่อย่างใด เขาเกิดมาจากตระกูลพราน ได้รับการฝึกให้มีใจเหี้ย โหดประจูดสัตว์ป่า สิ่ง que แสดงว่าเป็นมนุษย์ในตัวเขาก็แค่ร่างกายเท่านั้น ไม่เคยรู้เรื่องของพระพุทธรูปเจ้าแม่แต่เนี่ย เขาไม่รู้สึกลัวเวทนาแต่ประการใดเลยมีหน้าซ้ำเมื่อได้เห็นพระภิกษุทั้งสองที่ยืนอยู่เฉพาะหน้าของเขา ก็ไม่ทราบว่าเป็นมนุษย์หรืออะไรเพราะในถิ่นแคว้นฆาฏกะบรรพตไม่เคยมีบุคคลอื่นใดเข้ามาเยือนสง่าอยู่ได้ คั้งที่เขาเห็นอยู่เวลานั้นอย่าว่าแต่เข้ามาถึงหน้าบ้านนี้เลยแม้เพียงเขตประตูหน้าบ้านก็ยังหาเคยไม่มี การเข้ามาโดยมิได้รับอนุญาตจากเราเช่นนี้เป็นการบังอาจยิ่ง จำเราจะฆ่าเสียด้วยธนูอันทรงฤทธิ์มหาศาลนี้เขาคิดในใจ ไปมาครั้งแล้วจึงมีวาจา ได้ถามออกไปว่า “ลูกก่อนคั้นร้ายทั้งสองในบ้านของเราไม่เคยมีใครเข้ามาได้เพราะแม้แต่ที่หน้าประตูบ้านก็มีคนเฝ้าอยู่หลายคน การเข้ามาเช่นนี้ได้รับอนุญาตจากใคร หรือเป็นภูตผี

ปีศาจอันใดจึงสามารถเล็ดลอดเข้ามาได้ถึงที่นี่ ความคิดของท่านไม่ควรแก่การจะยกโทษให้มีหน้าซ้ำยังจะมาขอที่นอน
 อี ก็ลองถามคณธนูอันมีฤทธิเดชมหาศาลที่พิงร้านนั้นดูซิว่ามันจะยอมให้ท่านนอนหรือไม่” พระมหาโมคคัลลานะได้
 ยืนพรานป่าตอบด้วยถ้อยคำอันครุานเช่นนั้น ก็นั่งอยู่ในใจพลางกล่าวแก่พราน “ดูก่อนนายพราน เรายังคือผู้สงบกาย
 วาจา ไม่เป็นพิษภัยแก่ผู้อื่นแม้แต่ดวงจิต การที่เราล่วงเข้ามาถึงที่นี่ หาใช่เจตนาร้ายแก่ท่านไม่ เรายังแต่น้ำใจซื่อตรง มุ่ง
 หวังจะช่วยชี้แจงแสดงให้ทุกคนรู้ทุกข์และสุขว่าเป็นเช่นไร ที่ท่านขอให้เรามาค้นธนูของท่าน นับเป็นเมตตากรุณาแก่
 เราเป็นอย่างยิ่งแล้ว เราจะขอถามคณธนูของท่าน ณ บัดนี้” ว่าแล้วพระมหาโมคคัลลานะหันหน้าไปทางคณธนูที่พิงอยู่
 ข้างร้าน แล้วกล่าวว่า “ข้าแต่คณธนูผู้ซื่อสัตย์ เมื่อท่านเป็นสมบัติของใคร ท่านก็รับใช้ในกิจการได้ทุกครั้ง นับเป็นผลอ
 ยู่คราวนี้เราจะขออนอนพักที่นี้สักหนึ่งราตรี ขอท่านได้แสดงเมตตาอารีให้เห็น ท่านจะกลายเป็นแทนไสยาสน์ มีเครื่องปู
 ลาดและหลังคา พอที่อาคมา ทั้งสองจะจำวัดได้ จะได้หรือมิได้ฉันใด “ ณ บัดนั้นก็เกิดมหัศจรรย์ด้วยอิทธิฤทธิ์ของ
 พระมหาโมคคัลลานะ คณธนูเกิดกลายเป็นพื้นเตียงไสยาสน์ใหญ่ปานคั้งปีกนก ที่อยู่ปูลาดสะอาดน่าขึ้นชมยิ่งนัก
 ฝ่ายนายพรานมาถูกะ ได้เห็นประจักษ์แก่ตาตนเองเช่นนี้ ก็ได้แต่อ้าปากค้าง ไม่รู้จะพูดอย่างไร หมคหนทางที่จะกล่าว
 คำใด ๆ เพียงแต่นึกอยู่ในใจว่าเห็นจะเป็นภูติผีปีศาจอันสำคัญเสียแล้ว จึงมือกินหารถึงเพียงนี้ ทันใดความหวาดระแวง
 ก็เกิดขึ้นแก่มาถูกะพราน เขาเล็ดไปทางพระมหาโมคคัลลานะแล้วก็แลมาทางคณธนูนั้น ฝ่ายพระมหาโมคคัลลานะ ก็
 พาพระปิณ โทละ เจริญพระกัมมัฏฐาน ไปจนสว่างเวลาปัจฉิมยาม ก็บังเกิดอาการง่วงจึงกำหนดว่าจะหลับพักผ่อน โดยที่
 พักนอนมีจำกัดจึงผลอพลัดคางมาจากเตียง พระมหาโมคคัลลานะเห็นเช่นนั้นก็กล่าวตักเตือนและชี้ให้เห็นว่าก่อนจะ
 นอนต้องกำหนดสติทุกครั้งไป

ฝ่ายนายพรายมาถูกะและบริวาร พากันนอนไม่หลับสนิทเมื่อได้ยินเช่นนั้นก็พากันมาดู และ
 เห็นพระปิณ โทละ พลัดตกจากเตียงลงมาเช่นนั้นก็โกรธ ว่ากล่าวขึ้นทันที พร้อมกับขับไล่ให้ไปให้พ้นเพื่อเขาจะได้มี
 โอกาสใช้คณธนูของเขาต่อไปเป็นปกติพระมหาโมคคัลลานะก็กล่าวให้คณธนูคืนสภาพเดิมและตั้งพึงไว้แล้วกล่าว
 ขอบุณ พรานมาถูกะและอำลาที่นั่น ไปตามเชิงเขาอันมีหมู่ไม้เขียวชอุ่ม การเจริญพระกัมมัฏฐานของพระปิณ โทละ
 ได้อาศัยยกเขาเ็นที่พำนัก ซึ่งขณะปัจจุบันนี้ก็มีเนินประดูเนินพระมหาโมคคัลลานะนอนพระโทละ ปรากฏอยู่
 และไม่นานนักก็สำเร็จเป็นอรหันต์ ณ ยอดเขามาถูกะนี้เอง

เมื่อพระมหาโมคคัลลานะเห็นว่า พระปิณ โทละ สำเร็จเป็นพระอรหันต์จึงรำลึกถึงมาถูกะ
 พรานและบริวารว่าสมควรที่จะได้รับการฝึกฝนเลื่อมใสในพุทธศาสนาได้ จึงพาพระปิณ โทละกลับไป โดยนภาภาศเข้า
 ฝ้าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ณ พระวิหารบุพพาราม กรุงสาวัตถี กราบทูลถึงภารกิจที่ได้พาพระภิกษุปิณ โทละไป
 ฝึกฝนจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ และกราบทูลถึงพฤติกรรมของพรานมาถูกะที่ได้พบเห็นว่าอุปนิสัย ควรที่พระพุทธ
 องค์จะทรงพระกรุณาเสด็จไปโปรดฯ ให้ได้สำเร็จมรรคผล สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสแก่พระมหาโมคคัลลา
 นะว่า “ตถาเล็งเห็นอุปนิสัยของพรานมาถูกะด้วยญาณแล้วแต่แต่แรกการจะให้พระมหาโมคคัลลานะได้โปรดก่อนและ
 วันพรุ่งนี้ถาคตเล็งเห็นอุปนิสัยของพรานมาถูกะด้วยญาณแล้วแต่แต่ต้องการจะให้พระมหาโมคคัลลานะได้โปรดก่อน
 และวันพรุ่งนี้ถาคตก็จะเสด็จไป ณ มาถูกะบรรพ เพื่อโปรดมาถูกะพราน และบริวารต่อไป” ครั้นวันรุ่งขึ้น สมเด็จพระ
 พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็เสด็จมา ณ มาถูกะบรรพตโดยลำพัง แล้วเสด็จลงจากเวหาใกล้กับมาถูกะบรรพตนั้นเพื่อจะ
 เสด็จโดยพุทธลีลาให้เห็นประจักษ์ ครั้นนั้นบรรดาสรรพสัตว์ต่าง ๆ ได้แลเห็นพระรัศมีมิมีขีดช่วงสว่างไสวทั่วไป ก็พากัน
 ยืนตะลึงงันอยู่ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็เสด็จโดยพุทธลีลายังลานบ้านของมาถูกะพราน เมื่อพรานมาถูกะ
 กะแลเห็นพระบรมศาสดาเช่นนั้นก็นึกโกรธอยู่ในใจ ราพึงว่า เมื่อวานนี้มีคน 2 คนมาแล้ว กลับๆ วันนี้ยังจะมีอีกคนหนึ่ง
 ชะรอยคนเหล่านี้จะมีกลอุบายสักอย่างหนึ่ง ที่จะมาทำลายให้เราพินาศ จึงกล่าวขึ้นว่า “ดูก่อนท่านผู้เป็นคนร้าย เมื่อ
 วานนี้ก็มิคนอย่างท่านมาขอพัก ทำให้เราเดือดร้อน จนต้องขับไล่ไป วันนี้ท่านกลับมาอีกเราจะไม่ยอมให้ท่านพักอีก
 เป็นอันขาด” สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงฟังเช่นนั้นก็ตรัสแก่พรานมาถูกะว่า “ถ้าท่านไม่กรุณาให้อาคมาพัก
 ณ ที่ลานบ้านแล้วก็ขอ ใ้กรุณาให้เราได้พัก ณ ที่เชิงเขาใกล้บ้านนี้จะได้หรือไม่” พรานเห็นว่า จะไม่เดือดร้อนก็ยืน

ยอมให้พักได้ เมื่อพรานฆาฏกะเปิดโอกาสให้เช่นนี้ สมเด็จพระเจ้าจะช่วยพรานให้รู้สึกดีและเปลื้องความร้ายลงบ้าง จึงทรงบันดาลให้เกิดเมฆหมอกมืดครึ้มมีฝนตกลงมาตลอดสามวันสามคืน น้ำฝนไหลท่วมทันบริเวณ และทรงบันดาลให้ภูเขาฆาฏกะเป็นเพียงมายืนเงื้อมง้มออกมาบังน้ำฝนไว้มิให้ต้องพระพุทธรองค์ ประหนึ่งพันพานพระยานาค เมื่อฝนตกขาดเม็ดลงแล้วนายพรานกับบริวารก็พากันมาขับไล่พระพุทธรองค์ เมื่อเห็นภูเขาขึ้นออกมาผิวดังเกดเช่นนั้นก็ประหลาดใจนัก ด้วยแต่ก่อนแต่ไรไม่เคยเห็นเป็นเช่นนั้น จึงพากันไปดู และเห็นพระพุทธรองค์ประทับอยู่ปกติจึงพากันสงสัยว่าคงเป็นเพราะอิทธิฤทธิ์ของบุคคลที่มาขอพักนี่เป็นแน่ เพราะสองคืนก่อนก็มาบันดาลให้คันชุกกลายเป็นที่นอนไปครั้งหนึ่งแล้ว คนนี้ก็คงจะมีฤทธิ์มากเช่นกัน จึงมาอันเป็นไปอย่างนี้ บางคนก็ว่าพระพุทธรองค์กับสองภิกษุนี้จะต้องเป็นคนร้ายอย่างแน่นอน จึงมีอันเป็นทำให้เกิดเหตุร้ายเช่นนี้ พรานจึงเข้าไปซักถามเขากล่าวด้วยความโกรธว่า "ท่านผู้เป็นคนร้าย เพราะการมาพักของท่านคนเดียวแท้ ๆ จึงทำให้ฝนตกใหญ่ พวกเราทั้งหลายไม่มีโอกาสออกไปหาเนื้อตลอดเวลาสามวัน มีหน้าซ้ำท่านยังมาคิดแปลงภูเขาให้ทวีปริตไป ท่านขอพักเพียงราตรีเดียว บัดนี้เวลาก็ล่วงไปสามราตรีแล้ว ท่านไม่ควรจะอยู่ต่อไป" พระพุทธรองค์จึงตรัสว่า "ดูก่อนท่านนายพราน จริงอยู่ เราขอพักเพียงราตรีเดียว แต่เมื่อเรามาพักนี้เกิดฝนตกลงมามากมายเช่นนี้ น้ำก็ขังทั่วไปหมด เราจะเดินทางไปอย่างไรได้ ท่านผู้เจริญ เราพักอีกเพียงหนึ่งราตรี เกิดพอน้ำนองสักหน่อยแล้วเราจะอำลาท่านไป พระพุทธเจ้าก็ทรงอธิษฐานให้เทวดาและหมู่พรหมเข้ามาเฝ้าและแผ่พระรัศมีโชติช่วงทั่วบริเวณเขาอันกว้างใหญ่นั่น เมื่อนายพรานฆาฏกะและบริวารเห็นประหลาดเช่นนั้น ก็เกิดความสะดุ้งกลัวภัยบ้างก็ว่าไฟจะไหม้ป่า ต่างเตรียมการอพยพหลบหนีภัยกันถ้วน ไม่มีใครกล้าขึ้นไปทูลถามหรือไล่พระพุทธเจ้าอีกครั้นใกล้รุ่ง พรานก็พาบริวารขึ้นเฝ้าพระพุทธเจ้าที่เชิงเขานั้น เมื่อเห็นเช่นนั้นก็ทรงแถลงถึงเรื่องหมู่เทพยดามาเฝ้าพระองค์นายพรานและบริวารก็พากันเข้าไปหมอบกราบอยู่ตรงนั้นครั้นแล้วก็ทูลถามถึงเพศและภาวะของพระองค์เมื่อทราบความแล้วก็ขอบรรพชาเป็นภิกษุอยู่ที่นั่น แล้วต่อมาก็ได้สำเร็จอรหันต์อยู่ที่ฆาฏกะบรรพชนั่นเอง

ต่อมาพระองค์จำต้องเสด็จกลับยังพระวิหารบุพพารามจึงเรียกภิกษุฆาฏกะเฝ้าและตรัสอำลาอดีตนายพรานขอตามไปด้วยไม่ทรงอนุญาต จึงได้ให้พระฉายาลักษณ์ของพระองค์ปรากฏอยู่ ณ เจือมผาฆาฏกะบรรพชนั่น จึงปรากฏเป็น "พระพุทธรฉาย" บนไหล่เขาสระบุรีตราบเท่าทุกวันนี้

1.3 สถาปัตยกรรม มณฑปพระพุทธบาทและวัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี

วัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรีนั้น ล้วนไปด้วยสถาปัตยกรรม และศิลปกรรมซึ่งมีประวัติความเป็นมาที่เก่าแก่ และมีคุณค่าในทางประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม และศิลปกรรมบางส่วนยังคงหลงเหลือเป็นหลักฐานอยู่ตราบปัจจุบัน บางส่วนไม่ปรากฏอยู่เป็นหลักฐานแล้ว พัฒนาการของพระมณฑปและสถาปัตยกรรมภายในพระอารามมีดังนี้

พระมณฑปโถง 1 ยอด

พระมณฑปพระพุทธบาทแต่แรกสร้างใน รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมนั้นสันนิษฐานว่าเป็นมณฑปโถง เนื่องจากเมื่อคราวบูรณะปฏิสังขรณ์พระมณฑปในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้กระเทาะปูนเก่าซึ่งโบกผนังออกให้เห็นอิฐที่ก่อผนังเดิม ก่อเป็นโค้งและมีรอยก่ออิฐอุดโค้งเหล่านั้น (สมภพ ภิรมย์, 2513: 90)

พระมณฑปโถง 5 ยอด

ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าเสือ โปรดให้แปลงยอดพระมณฑปจากเดิมซึ่งมีหนึ่งยอดเป็นพระมณฑป ห้ายอด โดยมีสมเด็จพระสังฆราช (แดง โม) เป็นแม่การตั้งความซึ่งปรากฏในพงศาวดารดังนี้

"...ในปีมะเมียจัตวาศก นั้น ทรงพระกรุณาจารย์ให้ช่างต่ออย่างพระมณฑปพระพุทธบาทให้มี

ยอดห้ายอด ให้ย้อเกล็ดมีบันแถลงและยอดแทรกด้วย นายช่างต่ออย่างแล้วเอาเข้าทุลฉวย จึงมีพระราชดำรัสสั่งให้ปรุงเครื่องบนมณฑปตามอย่างนั้นเสร็จ จึงเสด็จพระราชดำเนิน โดยขบวนพยุหยาตราชลมารค สดลมารคขึ้น ไปนมัสการพระพุทธบาทตามอย่างพระราชประเพณีมาแต่ก่อน แล้วทรงพระกรุณาให้ช่างพนักงานจับการยกเครื่องบนพระมณฑปพระพุทธบาท ขณะนั้นสมเด็จพระสังฆราชตาม เสด็จขึ้นไปช่วยเป็นแม่การด้วยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระทัยปราโมทย์ยิ่งนัก จึงทรงพระกรุณาออบการทั้งปวงถวายให้สมเด็จพระสังฆราชเป็นแม่การแล้ว ก็เสด็จกลับยังกรุงเทพมหานคร...”

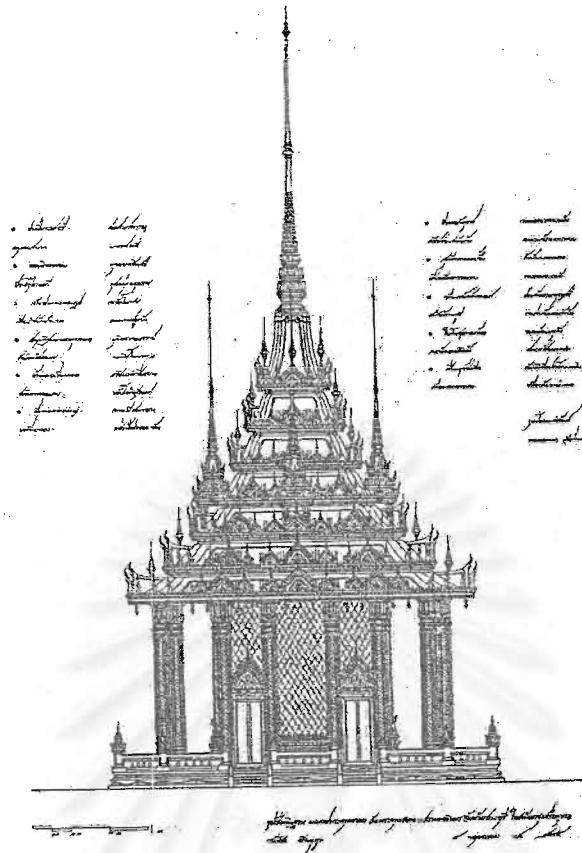
เครื่องยอดพระมณฑปซึ่งเป็นห้ายอดนั้นคงอยู่จนกระทั่งถูกเผาทำลายโดยพวกชาวจีนอาสาซึ่งตั้งค่ายที่คลองสวนพลู ในสมัยปลายกรุงศรีอยุธยา ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศซึ่งปรากฏหลักฐานที่บ่งว่าพระมณฑปมีห้ายอด บุนเณวาทคำฉันท์ ซึ่งประพันธ์ขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ โดยพระมหานาค วัดท่าทราย ได้พรรณาไว้ดังนี้

สถยภูติสวมพระพุทธบาท	มุนินาลจอมธรรม์
ยังยอดศิขรบรร	พดพิศโพรงพราย
ห้ายอดยเยียมเมม	จรัสดวงวิเชียรฉาย
ชาวลิตพรรณราย	รยับโชติสุริยงค์

พระมณฑป 5 ยอดซึ่งสร้างในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศจะมีลักษณะแบบใดไม่ปรากฏเป็นหลักฐาน สถาปัตยกรรมประกอบเครื่องยอด ซึ่งมี 5 ยอด ที่ยังคงหลงเหลืออยู่เป็นหลักฐานนั้น เช่น

- มณฑปพระพุทธบาท เขาม วัดพระพุทธฉาย จังหวัดสระบุรี (สมัยอยุธยา)
- พระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาท พระบรมมหาราชวัง กรุงเทพมหานคร
- พระที่นั่งเวษยันต์วิเชียรปราสาท พระนครคีรี จังหวัดเพชรบุรี
- หอระฆังวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร
- ชุ่มเสมาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร เป็นต้น

เมื่อพิจารณาลักษณะของเครื่องยอด 5 ยอดของสถาปัตยกรรมดังกล่าว มีข้อน่าสังเกตว่าสถาปัตยกรรมดังกล่าว ทั้งหมดล้วนมีมุขเป็นจัตุรมุขทั้งสิ้น เครื่องยอดประธาน ซึ่งมีขนาดใหญ่ และสูงที่สุดตั้งอยู่ตรงกลาง เครื่องยอดบริวารทั้ง 4 ตั้งอยู่บนมุขทั้ง 4 นั้นหากแต่พระมณฑปพระพุทธบาทสระบุรีนี้ เป็นสถาปัตยกรรมซึ่งไม่มีมุขเพื่อไปรองรับเครื่องยอดบริวาร ดังนั้นเครื่องยอด 5 ยอด ของพระมณฑปน่าจะเป็นเพียงยอดขนาดเล็กซึ่งสร้างรวมเป็นชุดเดียวกันกับเครื่องยอดประธาน ลักษณะเครื่องยอด 5 ยอดในงานสถาปัตยกรรมซึ่งไม่มีมุขในลักษณะดังกล่าวนี้มีปรากฏเป็นตัวอย่าง เช่น ภาพลายเส้นรูปบุษบก 5 ยอด สำหรับประดิษฐานพระโกศ ซึ่งเขียนเป็นลายเส้นขึ้นในสมัยอยุธยา และตู้ประดับมุขประดิษฐานพระไตรปิฎกซึ่งทำเป็นตู้ทรงพระมณฑป 5 ยอด ประดิษฐานอยู่ภายในพระมณฑปวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร เป็นต้น

ภาพถ่ายเส้นที่ 3.35 ภาพสันนิษฐานมณฑปพระพุทธบาท สระบุรี เครื่องยอดทรงมณฑป 5 ยอดในสมัยอยุธยา

พระมณฑปมีผนัง 5 ยอด

ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ สันนิษฐานว่ามีกรก่ออดผนังจากเดิมซึ่งเป็นพระมณฑปโถง เพื่อประดับกระจกแผ่นใหญ่ที่ผนังภายในพระมณฑปดังปรากฏความในพงศาวดารดังนี้

“คูศักราช 1070 ปีชวดสัมฤทธิ์ศก สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินให้ช่างกระจกประดับกระจกแผ่นใหญ่ในผนังพระมณฑปพระพุทธบาท แล้วปิดทองปะทาสี...”

กระจกซึ่งนำมาประดับผนังภายในพระมณฑปนั้นสันนิษฐานกันว่า เป็นกระจกที่เคียประดับอยู่ที่ผนังภายในของพระที่นั่งดุสิตสวรรค์ธัญญมหาปราสาท นารายณ์ราชนิเวศเมืองลพบุรี ซึ่งเป็นของที่ได้มาจากเมืองฝรั่งเศสแต่ครั้งสมัยสมเด็จพระนารายณ์

ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เป็นยุคที่สถาปัตยกรรมและศิลปกรรมภายในพระอารามมีความงดงามบริบูรณ์และปรากฏเป็นหลักฐานมากกว่าในสมัยใด ๆ ดังปรากฏความซึ่งพรรณนาไว้ในบุญโณวาทคำฉันท์ ซึ่งแต่งโดยพระมหานาค วัดท่าทราย สถาปัตยกรรม และองค์ประกอบในแผนผังของพระอารามซึ่งมีพรรณนาไว้บางอย่างไม่ปรากฏแล้ว บางอย่างยังคงปรากฏอยู่ในปัจจุบันทั้งที่ยังคงความสมบูรณ์ และได้รับการบูรณะซ่อมแซมขึ้นใหม่เช่น บัน ไดนาศ รูปฤษีสังพันธคาบส พระสถูป ระฆัง อสุรทวารบาล เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่า องค์ประกอบต่าง ๆ ซึ่งปรากฏในบุญโณวาทคำฉันท์เหล่านี้มีมาอย่างน้อยที่สุดตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

สถาปัตยกรรมและศิลปกรรมซึ่งได้พรรณาไว้ในบุณโณวาทคำฉันท์ โดยพระมหานาค
วัดท่าทราย ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ปรากฏความดังนี้

ปางปิ่นชเรศตรี	ศรเสวยสวรรรยา
อยุธยา	นครราชธานี
ทราบกิจจกลรอย	พุทธบาทชินศรี
มีราชฤไทยทวี	กุศลมั่งผดุงการ
ระดับเป็นพระมณฎป	วรรตโนพาร
เพียงวิชยันต์พิมาน	อมรเทพปูนกัน
สฤษฏีสวมพระพุทบาท	มุณีนาถจอมธรรม์
ยังออกศิขรบรร-	พตพิศโพรงพราย
ห้ายอดยเชื่อมเมฆ	จรัสควงวิเชียรฉาย
ชวลิตพรรณราย	รยับโชติสุริยงค์
กึ่งกาบทาทาบกาญ-	จนมณีเสถียรหง
บราลีเยาวง-	คงข่อฟ้าปรองนครัน
มีบรรทจักราช	วรพาดกระหนกพัน
เครื่องซ้อนสลับกัน	กณะแก้วกนกกลาย
สุกรีกระหนาบชั้น	ก็ทงันผางคหงาย
เศียรลัตถพรณราย	ระคาศระคมดี
กลีบเกล็ดกัจจามาศ	ประดับคาศจรูศรี
สลับริตนรูจี	กระจำจัตระจิงบัง
ไบโพสุวรณห้อย	รยาย้อยยบรุรง
ลมพัดกระดิ่งคัง	เสนาะศัพทอลเวง
เสียงคุจสังคีต	อันคิ่งคีตประ โคมเพลง
เพียงเทพบรรเลง	รเรื้อยจับระบำถวาย
พ่างพื้นที่ฐานบัตร	เป็นครุจฮัดอุราผาย
กรกุ่มสุกรีกราย	จะกระหับเผยอบิน
สิงห์ฮักก็้อมดวง	วชิรช่วงมณีนิล
เทพนมขนำคิน-	นเรศพื่อนช้ออนรำ
อิสุรทมูลแบก	ตระบองบิคก็กำยำ
แยกเขี้ยวผางคทำ	คูจมีม โนนนา
ผนังคาศกระจกแจ่ม	ชวลิตงามเงา
กลแก้วผลึกเพรา	รลอกเลื่อนลสถานไป
ซุ้มสีทวารา	รจเรขเรื่องไร
กาทพรหมสรไกร	กระหนาบเสาพเพราพราย
คาบแต่้มณรักร้อย	ประดับพลอยมณีฉาย
ฉีกกลีบจงกลกลาย	บทนาคสคั้งดี
หน้าบันเขบ็จบรร	ผงปั่นเป็นโกสิย์
ทรงไอยราตรี	เศียรงามด้วยางอน

ช้อยกรรฐสัง-	ขลังวาลบวร
แสงรัตนสุนทร	ประกายมาศล้อมกัน
ไบบานทวาเรศ	ระดับมุกุพรายพรรณ
เพียงพิษณุกรรมสวรรค์	นฤมิตรประดิษฐ์แปลง
แม่ลายแลบุตทหนาบ	ฉลุช่อชวาลแสง
เกี่ยวก้านกนกแพลง	พิศด้ศัศวักวง
คชสีหสิงราช	มยุเรศเหมหงส์
องคทยศยง	หฤมานทยานกาย
สุครีพในเครือวัลย์	ก็กุมขรรคชูนาย
พาลีผู้เลิศชาย	ตระบะล้ากระบิลครัน
ฉลิมุกทุกทวาร	อัยฐบาน บเพี้ยนกัน
ล้วนแล้วแควเครือพร-	ณรายพรายลลยดา
พื่นในหิริธูลาด	ก็ศอาคอด้งการ
ราบรอบพระบาท	ทศพลวิมลมี
มณูปเขาวในนั้น	คณพรรณมณีดี
พวงกลิ้งสุมาลี	รยบาย้อยอร่ามเรื่อง
คาริจอจกถับ	วแวววิบลิ้มเลื่อง
ฉัตรชั้นวิเชียรเรือง	รุกขชาติบุชา
คอกดวงผกาแก้ว	สลัปศรีสุโสภา
จงกลพระบาท	นพรัตนกอบกาญจน์
เฟื่องฟุ้งขจรกลิ้ง	เสาวคนธโอฬาร
ดุจทิพพิมานสถาน	อุบลราชเทวีญ
ปราการประกอบโคม	สว่างแสงเสมอจันทร์
แจ่มแจ้งทิววัน	บริรัฐรุ่งรัตรี
บันไดไศลลาด	อูรคราหเจ็ดศิริ
ยเล็กพิงพานมี	พิษเพียงประไลยกลปี
อาวาสพระสถานเลื่อน	ลจว่นสุวรรณสรรค์
มีรูปพระสังพัน-	ธดาบศบรรพชา
ผดุงไว้จะหวังแจ้ง	กิจโดยค่านานมา
คือองค์ดาบศอ-	ราธนรอยพระบาททางค์
เวหารอุโบสถ	พระศนูปอดมางค์
รายโรงระงังปราง	อดิเรกรจนา
หน้าลานปราการกัน	สถลมารครัลยา
ผู้เฝ้าทวาร	อิฐสองตระบองกุม
หน้ายันแสะยะโอษฐ์	คจโครบประชารุม
หากเคชพระจอมจุม-	พลป้องบ ไภยันต์

พระมณฑปมีผนัง 1 ยอด

หลังจากพระมณฑปถูกเผาทำลายลงในสมัยปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาแล้วจึงได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์โดยทำเครื่องยอดเป็นพระมณฑปยอดเดียวดังในพงศาวดารที่กล่าวไว้ว่า

“ ขณะเมื่อพบพม่าเข้าศึกล้อมกรุงเก่าอยู่เมื่อคราวจะเสียกรุงนั้น จีนพวกบ้านคลองสวนพลูกรุงเก่าคบคิดกันขึ้นไปปล้นเอาเงินทองของพุทธบูชาที่พระพุทธบาท แลเผาพระมณฑปเสีย มาถึงรัชกาลที่ 1 กรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เป็นแม่กองสร้างพระมณฑปพระพุทธบาทขึ้นใหม่ ของเดิมครั้งเก่าทำเป็นห้ายอด เห็นไม่งามทำใหม่ครั้งนี้แก้เป็นยอดเดียว...”

ในสมัยรัตนโกสินทร์นี้ปรากฏหลักฐานทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมของพระมณฑปและวัดพระพุทธบาทในงานวรรณกรรมที่สำคัญของสุนทรภู่ คือ นิราศพระบาทซึ่งได้แต่งไว้ในปีพระพุทธศักราช 2350 เมื่อคราวตามเสด็จพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ไปนมัสการพระพุทธบาท ปรากฏความไว้ได้พรรณาถึงสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมของวัดพระพุทธบาทไว้ดังนี้

สบายนิดหนึ่งทีผืนก็พลันรุ่ง	ต้นสะดุ้งเขาประดิ่งระนังก้อง
พอลืมตาก็ผวาคว่าประคอง	ไม้พบน้องสุดแค่นแสนรำคาญ
จนแจ่มแจ้งแสงสายไม่วายโศก	บริโศกโภชนากระยาหาร
แล้วเลือกรูปเทียนจัดไปนมัสการ	เข้าไปลานแลเลื่อมระนองทราย
มีรั่มโพธิ์รุกขังเป็นรั้งริน	ทิกุลชั้นช่อบังพระสุริย์ฉาย
แสนรโห โธหารนำสบาย	ทั้งหญิงชายกลาคกลุ่มประชุมกัน
ทวารที่ตรงหน้าบัน ไคนาค	มีรูปรากฏสอดส่องอสุรขยัน
ส่ายแยกโอษฐ์อ้าสองตามัน	ยื่นยั้งฟันแยกเขี้ยวอยู่อย่างเป็น
บัน ไคนาคนาคในบัน ไคนั้น	ดูผกผันเพียงจะเลื้อยออกโลดเล่น
ขยี้เขี้ยวขบปากเหมือนนาคเป็น	ตาเขม้นมองมุ้งสะดุ้งกาย
มีต้นกำมพฤกษ์ทาน ในลานวัด	ลูกหมากยัดเงินทิ้งอุทิศถวาย
คนประชุมกลุ่มชิงทั้งหญิงชาย	บ้างกอบปรายเบียดไปรยอยู่ไกรยกราว
ทิศประจิมริมฐานมณฑปนั้น	มีคาบสรูปปั้นอิงฟันขาว
นุ่งหนังพยัคฆราชภูยาว	ครึ่งเศรกราวหวดแหมสองแถมคาง
ขึ้นบัน ไคจะขึ้น ไปมณฑปนั้น	สิงโตคั่นสองตัวกระหนาบข้าง
ดูผาดแผ่นเหมือนจะเดินไปตามทาง	ที่ชมพลาถขึ้นบนบัน ไคพลัน
ทั้งสาวหนุ่มเข้าประชุมกันแออัด	ประนมหัตถ์ทักษิณเกษมสันต์
แต่เวียนเดินเพลินชมมาตามกัน	ตามช่องชั้นกำแพงแก้วอันแพรวพราว
ทั้งซุ้มสามมณฑปกระจกแจ่ม	กระจงแจ่มปลายเสาเป็นบัวหงาย
มีดอกจันทน์ก้านแย่งสลบลาย	กลางกระจายดอกจอกประจำทำ
พื้นผนังหลังบัวที่ฐานบัวทมิ	เป็นครุฑอัคนีเหยียบภุขงคัษย้า
หยิกขุ้มกุมวาสุกรีคำ	กินนรรำรายเทพประนมกร
ใบระกำหน้าบันบนชั้นมุข	สุวรรณสุทเลื่อมแก้วประภัสสร
ดูยอดเยี่ยมเทียบยอดคุณธร	กระจงซ้อนแซมใบระกำบัง
นาคสะดุ้งรุงรังกระดิ่งห้อย	ใบโพธิ์ร้อยระเรงอยู่แห่งหนึ่ง

เสียดงประสานกัสดาลกระดิ่งคัง	วิเวกวังวงในหัวใจครัน
บานทวารลานแลล้วยนลายมุก	นำสนุกในกระหนกคูกฝั้น
เป็นนาคครุฑยุคเหนียวในเครือวัลย์	รูปยักษ์ยันยืนกอดกระบองกุม
สิงห์โตอัดกักกันกระหนกเกี่ยว	เทพเหนียวเครือกระหวัดหัดข้อม
ขมภูพานกอดก้านกระหนกรุม	สุครีพกุมขรค์เงื้อในเครือวง
รูปนารายณ์ทรงทรงขี้ครุฑาหิร	พรหมเจริญเสด็จยังบังลังก์หงส์
รูปอมรกรกำพระธำมรงค์	เสด็จทรงคชสารในบานบัง
ผนังในมณฑปทั้งสี่ด้าน	โอฬารไพเราะทองทาฝ้าผนัง
จำเพาะมีสี่ด้านทวารบัง	ที่พื้นนั่งคาดด้วยแผ่นเงินงาม
มณฑปน้อยสวมรอยพระบาทนั้น	ล้วนสุวรรณแจ่มแจ้งแสงอร่าม
เพดานคาลาดล้วยนกระจกงาม	พระเพลิงพลามพร่างพร่างสว่างพราย
คาข่ายแก้วปีกกรรองเป็นกรวยห้อย	ระย้าย้อยแววมอรั้งจาย
หอมควันรูปเทียนตระหลบอยู่บอาย	ฟุ้งกระจายรื้นรื้นทั้งห้องทอง

พระมณฑปซึ่งปฏิสังขรณ์ขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้นได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ใหญ่อีกครั้งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช โดยได้บูรณะเปลี่ยนโครงสร้างเครื่องยอดจากเครื่องไม้เป็นเครื่องคอนกรีตทั้งหมดซึ่งยังปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรีนั้นล้วนไปด้วยสถาปัตยกรรม และศิลปกรรมอันงดงามได้รับการทำบูรณะปฏิสังขรณ์จากพระมหากษัตริย์ทุกรัชกาลนับตั้งแต่สมัยอยุธยาคราบจนปัจจุบันแสดงถึง ความสำคัญยิ่งของพระอารามแห่งนี้

1.4 สถาปัตยกรรมวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรีในปัจจุบัน

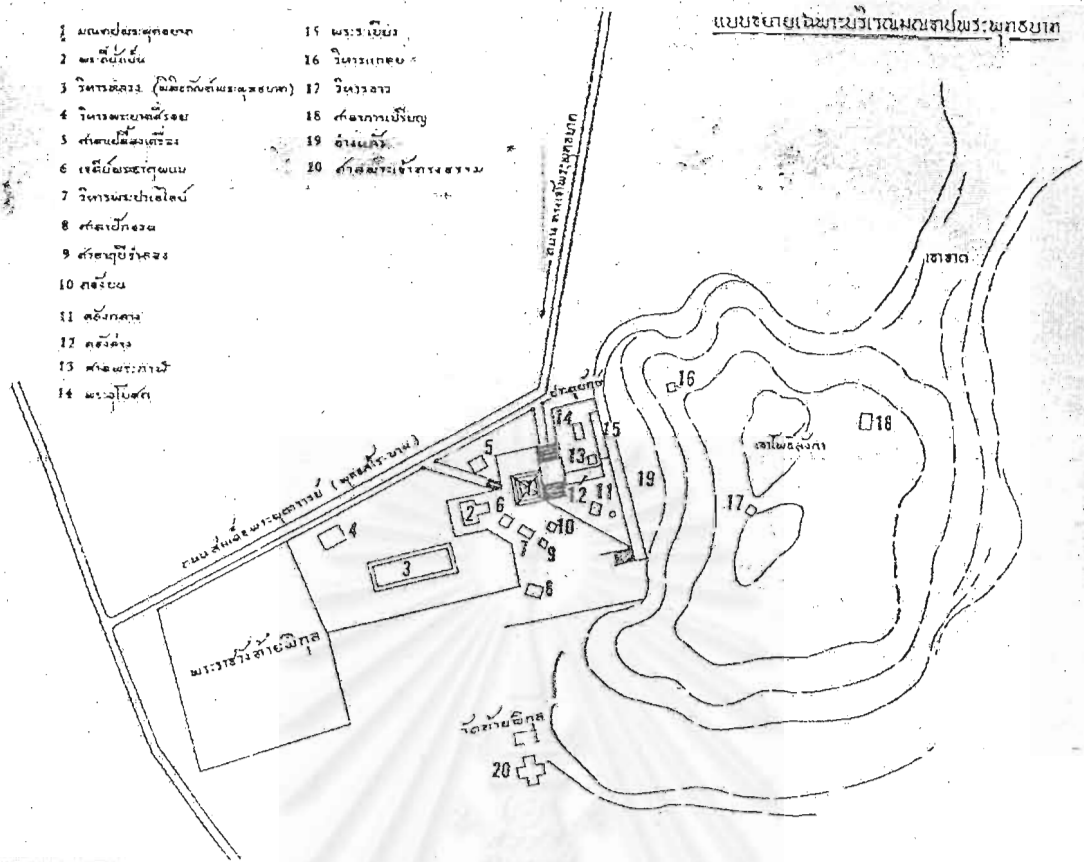
ที่ตั้ง

วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหารตั้งอยู่ที่ตำบลขุนโขลน อำเภอพระพุทธบาทจังหวัด สระบุรี เป็นพระอารามหลวงชั้นเอกขนิคราชวรมหาวิหาร ซึ่งเป็นหนึ่งในจำนวนทั้งสี่นทกวัดในประเทศไทยอันได้แก่ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ วัดสุทัศนเทพวราราม วัดอรุณราชวราราม วัดพระปฐมเจดีย์ และวัดพระพุทธรบาท

ผังบริเวณ

การวางผังของวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรีนั้นมีการแบ่งเขตพุทธาวาสออกจากเขตสังฆาวาส โดยบริเวณเขตพุทธาวาสตั้งอยู่ทางใต้ของเขตสังฆาวาสซึ่งมีถนนสมเด็จพระพุทธาจารย์คั่นระหว่างทั้งสองส่วน

ในส่วนของเขตพุทธาวาสนั้นตั้งอยู่ในภูมิประเทศที่เป็นเชิงเขาหินปูน มีความลาดหลั่นกันของพื้นที่ การวางผังของปูชนียสถานต่าง ๆ ในเขตพุทธาวาสนี้ตั้งและวางตัวลาดหลั่นไปตามสภาพภูมิประเทศที่เป็นเจดีย์สถานหลัก ทำหน้าที่เป็นประธานของเขตพุทธาวาสที่ทางเข้าหลักทางด้านทิศตะวันตก

แผนผังที่ 3.20 ผังบริเวณวัดพระพุทธรูปพระบาทธรรมมณีวิหาร จังหวัดสระบุรี
(ภาพจากหนังสือ มอญ ไหว้บาท คำฉันท์ กรมศิลปากร)

งานสถาปัตยกรรม และองค์ประกอบของผังบริเวณที่สำคัญภายในวัด

งานสถาปัตยกรรม ที่สำคัญได้แก่

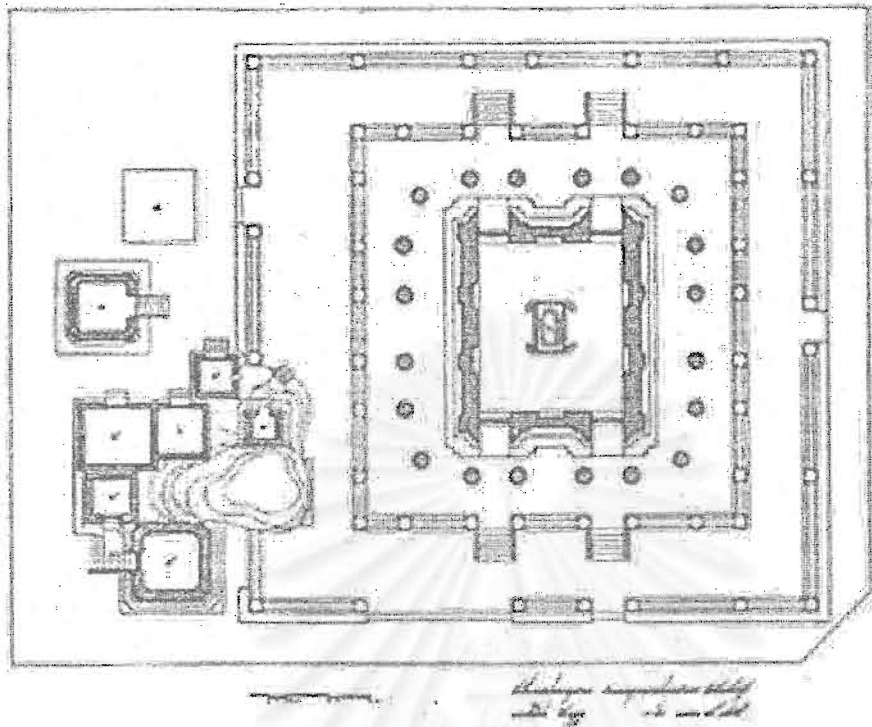
- มณฑปพระพุทธรูป	- ศาลาอุษิจำลอง
- พระอุโบสถ	- คลังบน
- พระวิหารหลวง	- คลังกลาง
- วิหารพระบาทสี่ร้อย	- คลังล่าง
- วิหารพระป่าเลไลย์	- ศาลพระภาพ
- วิหารขาว	- พระคันธกุฎี
- พระที่นั่งเย็น	- จัตุประดิษฐานรูปอุษิสังพันธ์คาบส
- ศาลาแปดเหลี่ยม	- พระสถูปทรงพระธาตุพนม
- ศาลาปักขวง	- พระมกุฏกัณฑ์เจดีย์

องค์ประกอบในผังบริเวณที่สำคัญ ได้แก่

- หอระฆัง
- บันไดนาถ
- ประติมากรรมรูปอสูรทหารบาล

มณฑปพระพุทธบาท

- ผังพื้น

แผนผังที่ 3.21 ผังพื้นมณฑปพระพุทธบาท วัดพระพรหมบาทราชมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

ผังพื้นของมณฑปพระพุทธบาทมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยม กว้างประมาณ 10 เมตร และมีความยาวประมาณ 12 เมตร มีประตู 2 ด้าน คือด้านทิศ ตะวันออก 2 ประตู และด้านทิศตะวันตก 2 ประตู รวมทั้งสิ้น 4 ประตู โดยทางเข้าหลัก ซึ่งเป็นด้านหน้าอยู่ทางทิศตะวันตก ไม่มีช่อกหน้าต่าง โดยรอบองค์มณฑปมีเสาสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุม ไม้สิบสอง ด้านละ 4 ต้น และที่มุมทั้ง 4 อีกมุมละ 1 ต้น รอบ 20 ต้น มณฑปตั้งอยู่บนฐานประทักษิณ 2 ชั้น ซึ่งมีกำแพงแก้วล้อมรอบในแต่ละชั้น มีบันไดทางขึ้น ตรงกับประตูพระมณฑป โดยฐานประทักษิณชั้นล่างด้านทิศเหนือ คาบเกี่ยวอยู่กับกุหาขนาดย่อม (เขายนต์) และกลุ่มพระคันธกุฎี ฐานประทักษิณชั้นล่างนี้จะเชื่อมต่อกับอาคารต่าง ๆ ในบริเวณ โดยรอบและบันไดนาคซึ่งเป็นบันไดทางขึ้นมานมัสการพระพุทธบาท

- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระมณฑปมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณี ในสมัยรัตนโกสินทร์

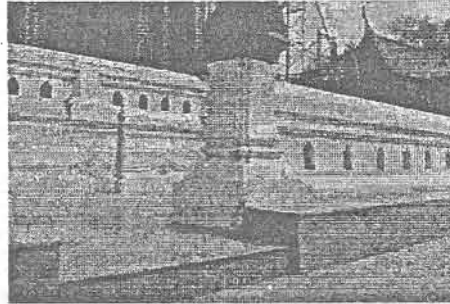
- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่

ฐาน ประกอบไปด้วย

ฐานประทักษิณชั้นล่าง

คาบเกี่ยวอยู่กับเขายนต์ซึ่งเป็นกุหาขนาดย่อมและกลุ่มพระคันธกุฎีในด้านทิศเหนือมีกำแพงแก้วล้อมรอบ ลักษณะของกำแพงแก้วของฐานประทักษิณในชั้นล่างนี้เป็นกำแพงเตี้ยก่ออิฐถือปูนทาสีขาว มีเสากำแพงสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุม ไม้สิบสองบนฐานบัวคว่ำ ประกอบด้วยลูกแก้วอกไก่และบัวปากปลิง ในส่วนยอดที่เป็นหัวเม็ดของเสานั้นทำเป็นสถาปัตยกรรมจำลองขนาดเล็กเป็นรูปสถูปสลักจากหินสบู่ ในส่วนของมุมทั้ง 4 ของฐานในชั้นล่างนี้มีหัวเม็ดเป็นรูปปราสาทจำลองประกอบด้วยบันแถลงจตุรมุขและยอดทรงปราสาทในส่วนยอดประดับด้วยนภศูลโลหะปิดทองจำนวน 4 องค์ นอกจากนั้นเป็นหัวเม็ดยอดทรงเจดีย์เหลี่ยมย่อมุม ไม้สิบสองประกอบด้วยบันแถลงจตุรมุขเชิง

บาตร 2 ชั้น องค์กรฆังเหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง เหนือขึ้นไปเป็นบัลลังก์เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง ก้านฉัตร บัวลา บังกลุ่ม ปลียอดและลูกแก้ว ส่วนยอดประฉัตร 5 ชั้น ทำจากโลหะฉลุลายกรวยเชิงปิดทอง โดยในด้านทิศเหนือมี จำนวน 3 องค์ ทิศใต้จำนวน 4 องค์ ทิศตะวันออกจำนวน 5 องค์ และทิศตะวันตกจำนวน 5 องค์ ในส่วนของกำแพง เป็นบัวหลังเจียดบริเวณผนังด้านนอกของกำแพงเจาะเป็นช่องคล้ายซุ้มเรือนแก้วเข้าไปในกำแพงเรียงรายเป็นระยะ ตลอดความยาวของกำแพง

ภาพที่ 3.127 กำแพงแก้ว และฐานประทักษิณชั้นล่าง

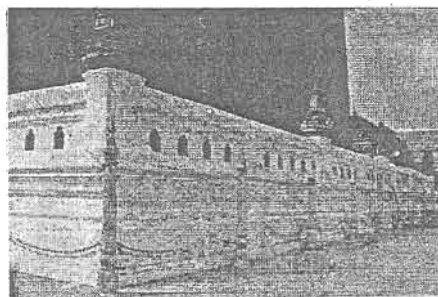
ภาพที่ 3.128 หัวเม็ดหินสุมุ จำหลักเป็นพระศูลป ทรงสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง

ภาพที่ 3.129 หัวเม็ดหินสุมุ จำหลักเป็นพระศูลป ทรงปรangkat

ฐานประทักษิณชั้นบน

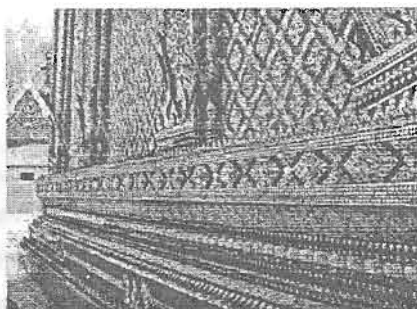
มีลักษณะเป็นฐานสิงห์ก่ออิฐถือปูนทาสีขาว ประกอบด้วยเสากำแพงบนฐานบัวคว่ำมียอดหัว เม็ดเป็นศูลปจำลองมีขนาดเล็กทำจากหินอ่อนเช่นเดียวกับฐานประทักษิณชั้นล่าง โดยที่มุมทั้ง 4 มีหัวเม็ดเป็นรูป ปรangkatจำลอง ส่วนที่เหลือเป็นยอดเจดีย์เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองด้านทิศเหนือจำนวน 2 องค์ ทิศใต้ 2 องค์ ทิศตะวันออก 2 องค์ และทิศตะวันตก 2 องค์ โดยหัวเม็ดในตำแหน่งของบันไดทางขึ้นฐานประทักษิณเป็นหัวเม็ด ทรงสี่เหลี่ยม กำแพงแก้วเป็นบัวหลังเจียดที่ผนังกำแพงเจาะเป็นช่องคล้ายซุ้มเรือนแก้วในลักษณะเดียวกันกับฐาน ประตักษิณชั้นล่าง แต่ช่องของฐานในชั้นบนนี้จะเจาะทะลุคล้ายลักษณะของลูกกระเบียง

ภาพที่ 3.130 กำแพงแก้ว และฐานประทักษิณชั้นบน

ฐานองค์พระมณฑป

มีลักษณะเป็นฐานสิงห์ลูกแก้วอกไก่ประกอบไปด้วยหน้ากระดานล่าง และเส้นลวดทาสีแดงประดับด้วยกระจังใบเทศปิดทองประดับกระจกสีขาว และน้ำเงิน ท้องสิงห์เป็นลายแข่งสิงห์และลูกขนานปิดทองประดับกระจกสีขาว บัวหลังสิงห์ประดับกระจกสีน้ำเงิน และเหลืองเป็นลายดาว ลูกแก้วอกไก่เป็นลายรักร้อยใบเทศปิดทองประดับกระจกสีขาว และน้ำเงิน เส้นลวดประดับด้วย กระจังตาอ้อยปิดทองประดับกระจกสีขาว ท้องไม้ทาสีแดง บัวหงายปิดทองประดับกระจกสีขาว และเขียว เส้นลวดเป็นลายลูกขนานปิดทองประดับสีขาวย ส่วนหน้ากระดานบนเป็นลายลูกฟักก้ามปูใบเทศปิดทองประดับกระจกสีน้ำเงิน ขาว และเขียว พื้นลายประดับกระจกสีเขียว ตอนบนของหน้ากระดานประดับกระจังใบเทศและกระจังตาอ้อยปิดทองประดับกระจกสีขาว

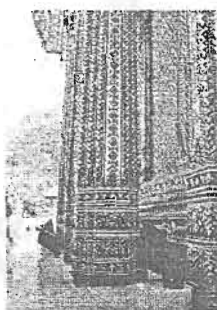

ภาพที่ 3.131 ฐานองค์พระมณฑป

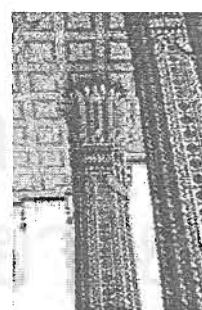
เรือน ประกอบไปด้วย

เสาพาไลโดยรอบพระมณฑป

มีลักษณะเป็นเสาสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง ที่มุมทั้งสิบสองเป็นลายลูกขนานและลายรักร้อยใบเทศปิดทองประดับกระจกสีน้ำเงิน ขาว และเขียว พื้นลายทาสีแดง บริเวณพื้นเสาตอนกลางของทั้ง 4 ด้าน ประดับกระจกสีขาว เขียว เหลือง น้ำเงิน และแดง เป็นลายราชวัติเชิงเสาเป็นลายกรวยเชิงประกอบด้วยหน้ากระดานบน และล่างเป็นลายประจำยามก้ามปูใบเทศปิดทองประดับกระจกสีขาวและเขียว พื้นลายประดับกระจกสีน้ำเงินคั่นด้วยลูกขนานและลายกรวยเชิงใบเทศปิดทองประดับกระจกสีขาว น้ำเงิน และเขียว พื้นลายประดับกระจกสีน้ำเงิน เช่น กาบเสาดอนล่างเป็นลายกระจังใบเทศ ปิดทองประดับกระจก ขาว น้ำเงินและเขียว บัวปลายเสามีลักษณะเป็นบัววง กลีบยาว ปิดทองประดับกระจกสีขาว เขียวและน้ำเงิน

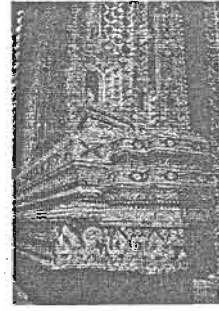
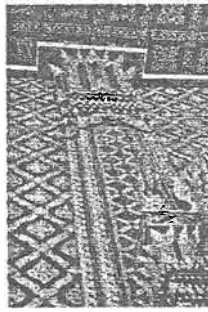
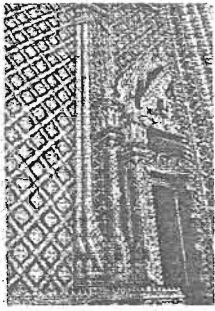
ภาพที่ 3.132 เสาพาไลพระมณฑป

ภาพที่ 3.133 บัวหัวเสาพาไลพระมณฑป

ผนังพระมณฑป

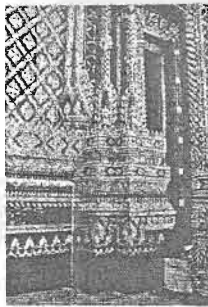
ผนังพระมณฑปประดับแผ่น โลหะปิดทองบุเป็นรูปเทพพนมประกอบกันเป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง พื้นลายประดับกระจกสีน้ำเงิน บริเวณของผนังมีเสาเก็จด้านละ 4 ต่างมีลักษณะเช่นเดียวกับเสาโดยรอบพระมณฑป มุมทั้ง 4 ของพระมณฑปประดับด้วยกาบพรหมศรขนาดใหญ่ เป็นลายใบเทศปิดทองประดับกระจกสีขาว และสีเขียว

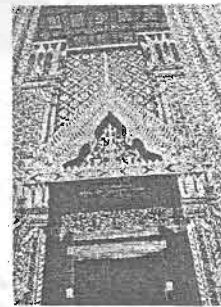
ภาพที่ 3.134 ฉนวนพระมณฑป ภาพที่ 3.135 เสาถึงประดับฉนวนพระมณฑป ภาพที่ 3.136 ภาพพระมณฑปที่มูมทั้ง 4 ของพระมณฑป

ซุ้มประตู

ซุ้มประตูเป็นซุ้มทรงบันแถลงซ้อนกัน 2 ซุ้ม ประกอบด้วยฐานของซุ้มซึ่งมีลักษณะคล้ายกับฐานขององค์พระมณฑป คือ เป็นฐานสิงห์เพียงแต่เป็นฐานขนาดย่อมกว่าและเพิ่มชุดฐานเชิงบาตรที่ตอนบน ตกแต่งด้วยการปิดทองประดับกระจกเช่นเดียวกัน เสากรอบซุ้มประตูประดับกระจกสีเขียว เหลือง และน้ำเงิน เป็นลายราชวัดที่มูมเสาเป็นลายลูกขนานและลายกร็อยใบเทศปิดทองประดับกระจกสีน้ำเงิน ตอนกลางของมูมเสามีประจายามรีดอกทำเป็นรูปเทพพนม บัวปลายเสาเป็นบัววงประดับกระจกสีเขียวและเขียว ซุ้มเป็นทรงบันแถลงประกอบด้วยหน้ากระดานเป็นลายลูกฟักก้านปู ปิดทองประดับกระจก พื้นลายประดับกระจกสีน้ำเงิน นาคเบือน ถ้ายอง ไบระกาและข้อฟ้าปิดทองประดับกระจกสีเขียว หน้าบันไม้จำหลักเป็นรูปพระนารายณ์ทรงครุฑประดับลายกระหนกก้านชดออกกลายเป็นสัตว์หิมพานต์ เช่น ราชสีห์ คชสีห์ หงส์และนาค ปิดทองพื้นลายประดับกระจกสีเขียว บริเวณตำแหน่งของทับหลังจำหลักไม้เป็นลายกระหนกก้านชดออกกลายเป็นรูปเทพพนมรวมทั้งสิ้น 5 องค์ ปิดทองพื้นลายประดับกระจกสีเขียว บานประตูประดับมุกสร้างครั้งสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว-บรมโกศ และได้รับการซ่อม สร้างใหม่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก บานประตูประดับมุกเป็นรูปเทพเจ้า เช่น พระพรหมทรงหงส์ พระนารายณ์ทรงครุฑ พระอินทร์ ทรงช้างเอราวัณ แวดล้อมด้วยลายกระหนกก้านชดออกกลายเป็นสัตว์หิมพานต์และเทพพนมลายกรอบซุ้มเป็นลายประจายามก้านปูแทรกด้วยภาพสัตว์หิมพานต์

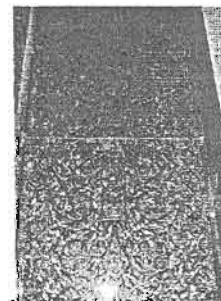
ภาพที่ 3.137 ฐานซุ้มประตูพระมณฑป

ภาพที่ 3.138 ซุ้มประตูพระมณฑป

ภาพที่ 3.139 หน้าบันซุ้มประตูพระมณฑป

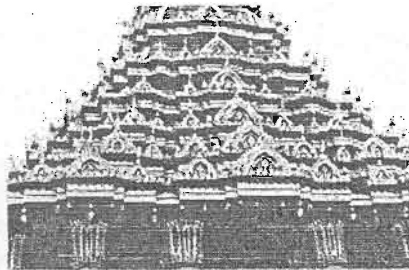
ภาพที่ 3.140 บานประตูประดับมุกพระมณฑป

ส่วนยอด

มณฑปพระพุทธบาทมีเครื่องยอดทรงมณฑป ชั้นเชิงกลอน 7 ชั้น ในแต่ละชั้นประกอบไปด้วยชั้นเชิงกลอน ดอกจอก บันแถลง ชุ่มรังไก่อ กระจังและนาคปึก ถัดขึ้นไปเป็นองค์ระฆัง บัวคอเสื้อ บัลลังก์ เหม 3 ชั้น บัวกลุ่ม 7 ชั้น ปลี ลูกแก้ว ปลียอด และเม็คน้ำค้าง ยอดพระมณฑปประดับด้วยพุ่มข้าวบิณฑ์และพระจุลมงกุฏ ชั้นหลังคามุงด้วยเครื่องมุงสีเขี้ยวใต้ชั้นเชิงกลอนชั้นล่างสุดแขวนกระดิ่ง โดยรอบ

ภาพที่ 3.141 เครื่องยอดพระมณฑป

ภาพที่ 3.142 รายละเอียดการประดับตกแต่งเครื่องยอดพระมณฑป

- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

พระมณฑปใช้ระบบ โครงสร้างแบบผนังรับน้ำหนัก เช่น อาคาร โบราณในงานสถาปัตยกรรมไทย โดยทั่วไป เนื่องจากจะต้องรับน้ำหนักของหลังคาที่เป็นเครื่องยอดค้ำจึงต้องมีความหนา ใช้อิฐ และปูนเป็นวัสดุในการก่อสร้างหลัก พระมณฑปที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ได้รับการบูรณะซ่อมแซม มีการใช้วัสดุ และระบบ โครงสร้างใหม่ เป็นโครงสร้างคอนกรีต

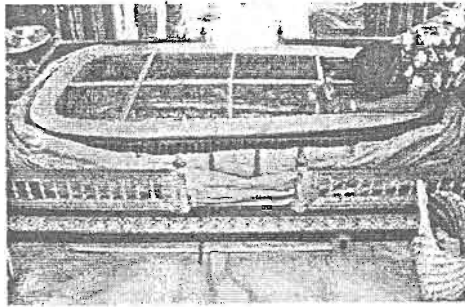
- การประดับตกแต่ง

การประดับตกแต่งพระมณฑปโดยรวมเป็นงานปูนปั้นปิดทองประดับกระจกสีในส่วนที่เป็นผนัง ภายนอกใช้โลหะบุเป็นรูปเทพพนมประกอบกันเป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่งปิดทอง ครึ่งด้วยหมุดเข้ากับผนังที่ประดับกระจกสีน้ำเงินรองเป็นพื้น ใต้ฝ้าเพดานของชั้นเชิงกลอนภายนอกจรดระคาศีปิดทองบนพื้นสีแดงเป็นลายประจำยาม เป็นต้น กรรมวิธีในการประดับตกแต่ง ประกอบไปด้วยงานศิลปกรรมไทยหลายแขนง เช่น งานปูนปั้น งานหล่อปูนงานปิดทองประดับกระจก งานแกะสลักไม้ งานแกะสลักหิน งานบุโลหะ จลุโลหะ งานหล่อโลหะ งานจลุระคาศีปิดทอง และงานประดับมุก เป็นต้น

- ลักษณะ และการตกแต่งภายในพระมณฑป

ภายในพระมณฑปมีลักษณะเป็นห้องโถง สูง ตรงกลางประดิษฐานรอยพระพุทธบาท โดยมีพระมณฑปน้อยหรือสวมอยู่ ลักษณะทางสถาปัตยกรรม โดยทั่วไปคล้ายพระมณฑปแต่มีขนาดเล็กกว่า โปรงไม่มีผนัง ประกอบด้วยเสา 4 ต้น ทำจาก ไม้แกะสลักปิดทองประดับกระจกทั้งองค์ มีชั้นเชิงกลอน 5 ชั้น ฝ้าเพดานพระมณฑปน้อยคาดด้วยกระจงประดับดาวเพดาน ผนังภายในพระมณฑปเขียนลายทองบนพื้นสีแดงเป็นรูปพระเกี้ยว ประดิษฐานบนพานแผ่นฟ้าขนานสองข้างด้วยฉัตร สลับกับภาพสัญลักษณ์งานพระราชพิธีกาญจนาภิเษก จลองค์สิริราชสมบัติ 50 ปี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ประกอบกันเป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง ตอนล่างเขียนเป็นลายกรวยเชิงผนังตอนล่างบุด้วยหินอ่อน ผนังทั้ง 4 ด้าน เจาะช่องทำเป็นตู้กระจกในผนัง ด้านทิศเหนือและทิศใต้ ด้านละ 2 ตู้ และด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกด้านละ 1 ตู้ รวมทั้งหมด 6 ตู้ ภายในตู้และกรอบบานฝาตู้ทาสีเขียว เขียนลายทองเป็นดอกไม้ร่วง ฝาตู้เป็นกระจกใส ผนังภายในพระมณฑปปูด้วยเสื่อเงินสานซึ่งทำขึ้นใหม่เมื่อพุทธศักราช 2494 เพดานประดับดาวเพดาน เจึงผนังด้านบนเขียนลายทองเป็นลายพุ่มและเพ็ชร์ประดับรอบผนังภายในพระมณฑป

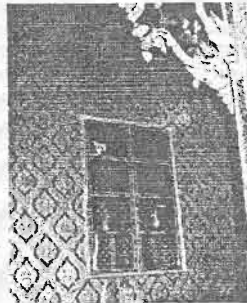

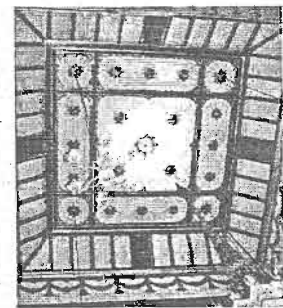
ภาพที่ 3.143 รอยพระพุทธบาท

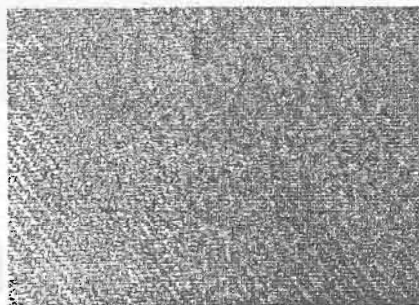
ภาพที่ 3.144 พระมณฑปน้อย (นุชบก)

ภาพที่ 3.145 มงับภายในพระมณฑป

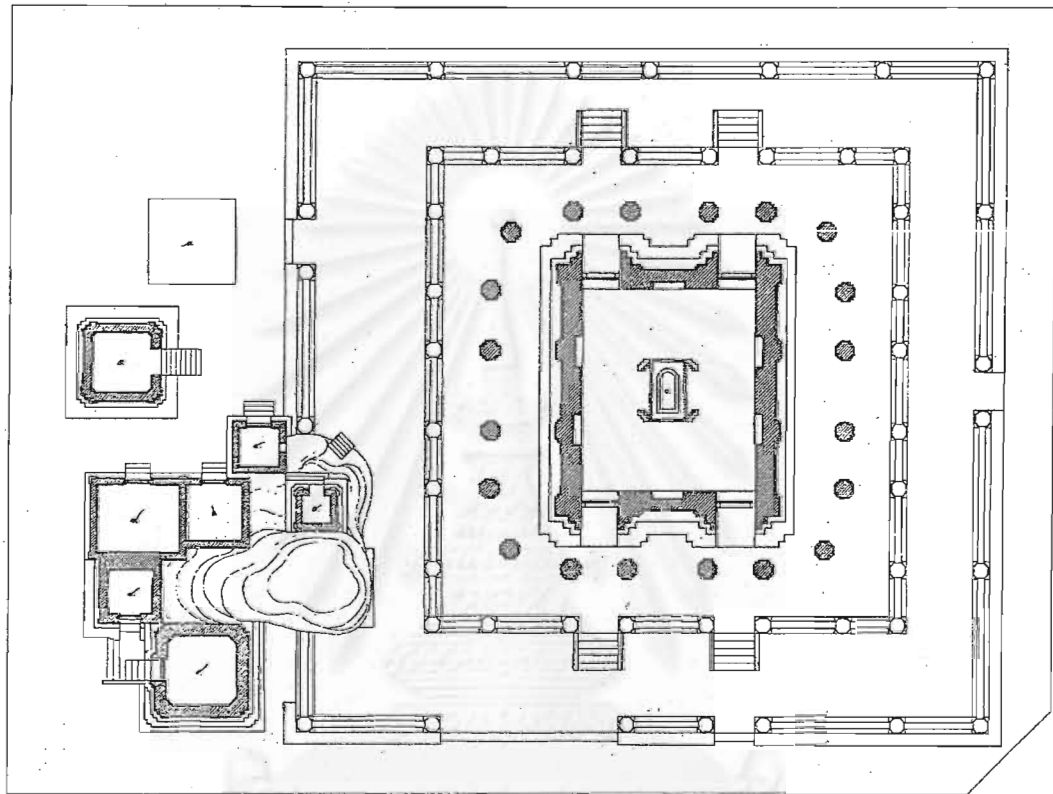

ภาพที่ 3.146 เพดานพระมณฑป

ภาพที่ 3.147 เสือเงินสานปูพื้นภายในพระมณฑป

สถาปัตยกรรม
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

- ๑. ศาลาการเปรียญ
- ๒. มณฑป
- ๓. อุโบสถ
- ๔. วิหาร
- ๕. หอไตร
- ๖. หอพระ
- ๗. หอกลอง
- ๘. หอระฆัง
- ๙. หอระฆัง
- ๑๐. หอระฆัง

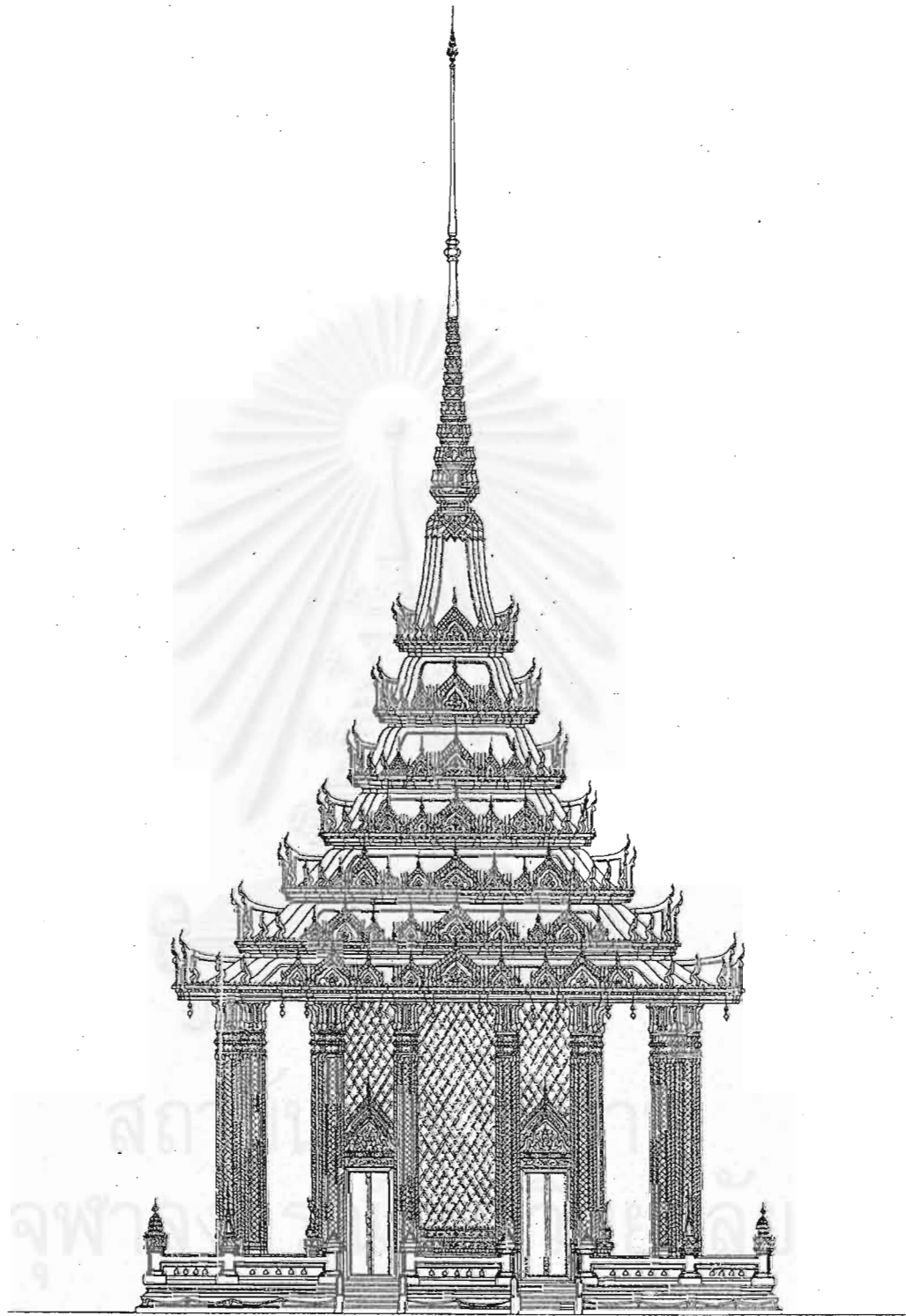
๓๖๗๓๓

แผนที่แสดงผังอาคาร วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี
 ๑๖/๑๒/๖๖

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนผังที่ 3.22 ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาท วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

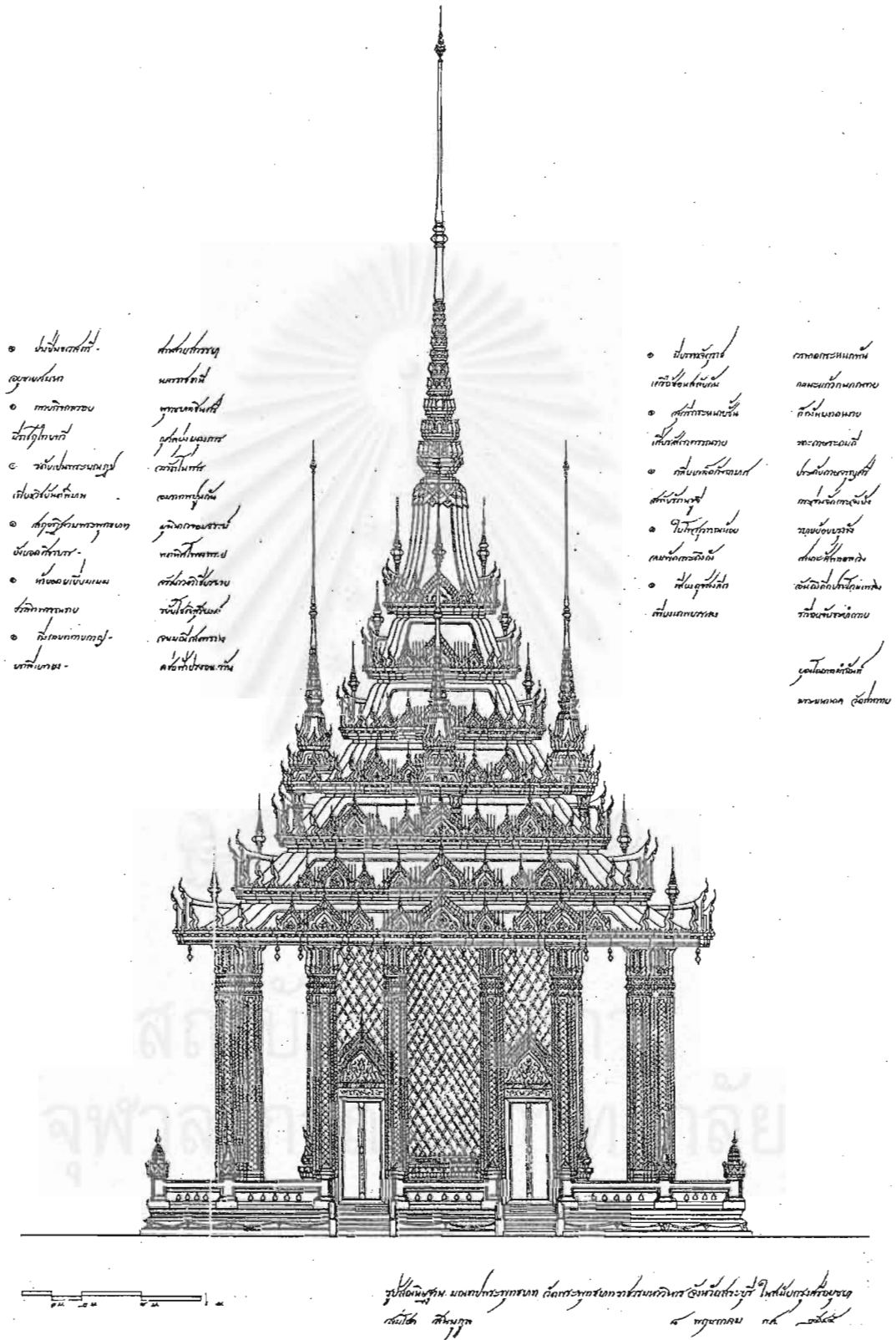

รูปถ่ายของพระพุทธรูปที่วัดพระพุทธรูปราชสีห์
 นครราชสีมา สันนิษฐาน ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๕

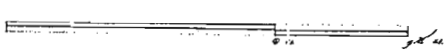
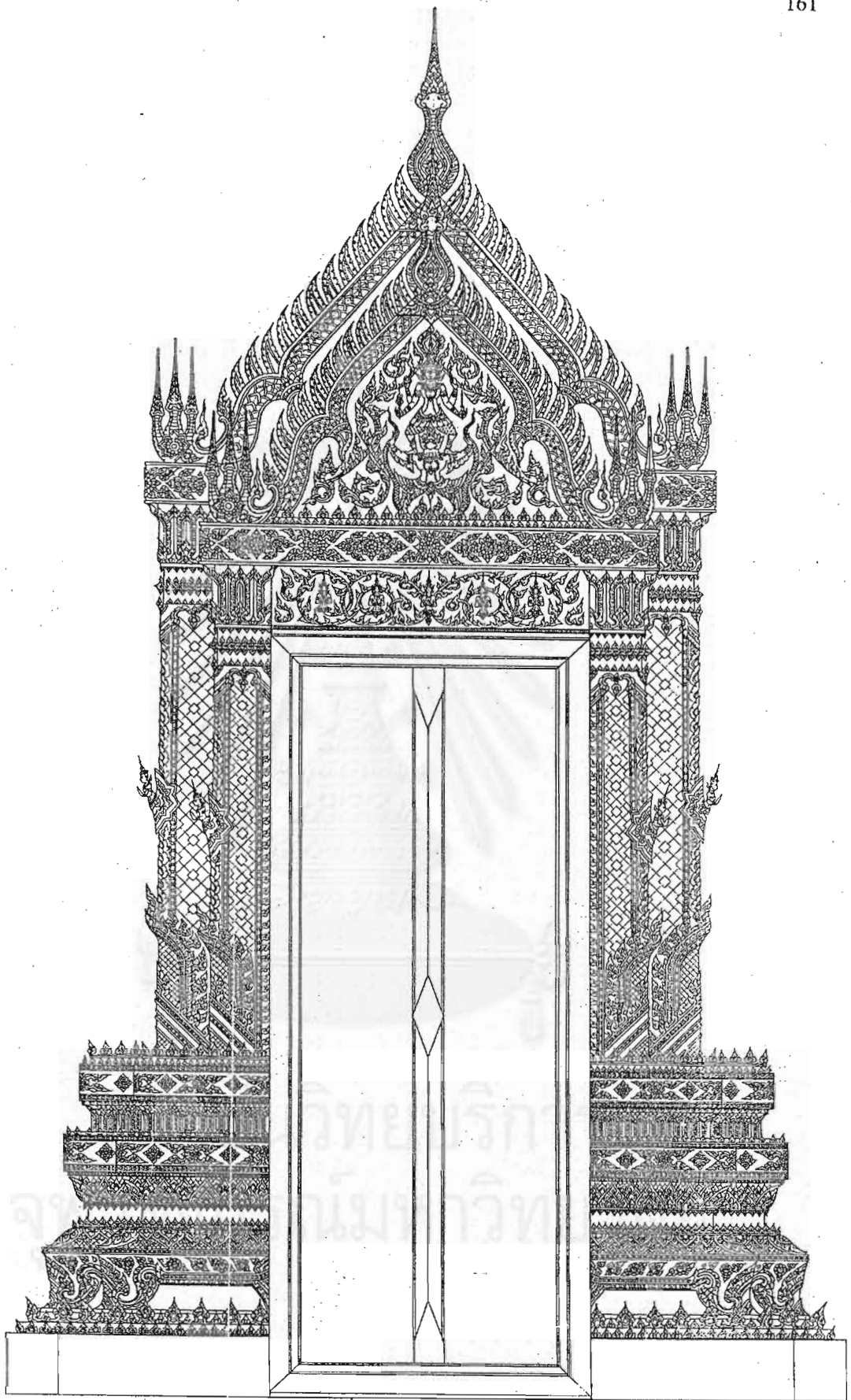
ภาพลายเส้นที่ 3.36 รูปปั้น สมณูปพระพุทธรูป วัดพระพุทธรูปราชสีห์รวมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

ภาพลายเส้นที่ 3.37 รูปตัดแสดงพื้นที่ภายใน มณฑลพระพุทธรบาท วัดพระพุทธรบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

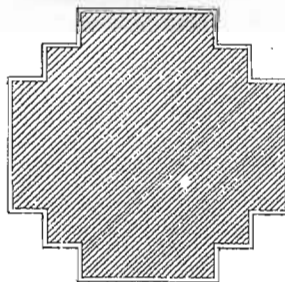
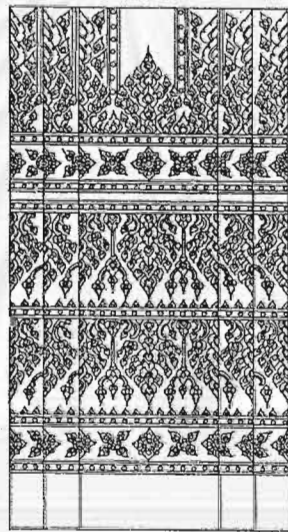
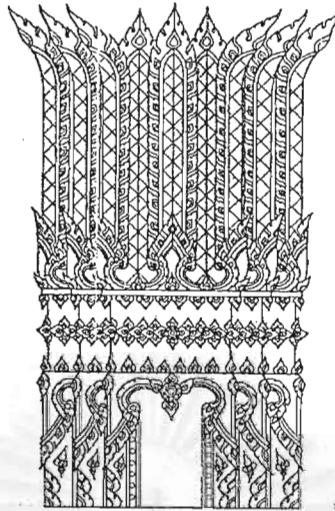

ภาพลายเส้นที่ 3.38 รูปปั้นนูนฐาน มณฑปพระพุทธรูป วัดพระพุทธรูปราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี ในสมัยอยุธยา

รูปประติมากรรมพระพุทธรูป วัดพระพุทธบาทสระบุรี จังหวัดสระบุรี
 ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๕

ภาพลายเส้นที่ 3.39 ชุ่มประติมากรรมพระพุทธรูป วัดพระพุทธบาทสระบุรี จังหวัดสระบุรี

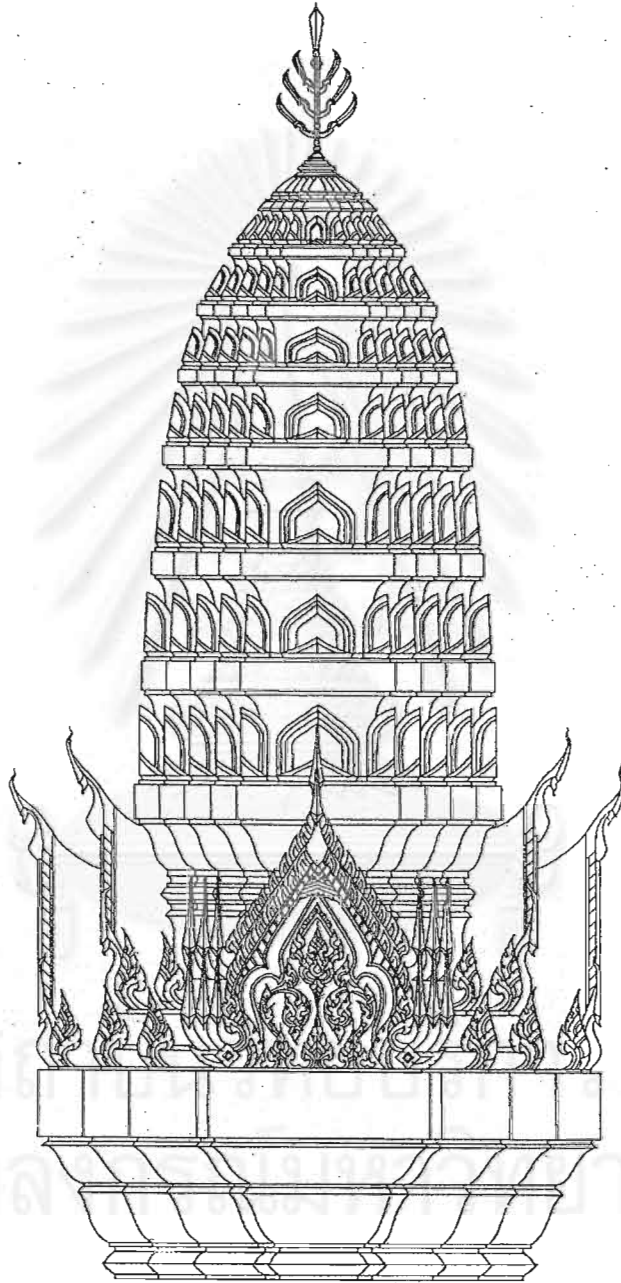
รัชกาลที่ ๖ ทรงสร้าง มณฑปพระพุทธรูป วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี
 ศิลปิน ชัยชนะ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๕

ภาพลายเส้นที่ 3.40 เสาฟาโล มณฑปพระพุทธรูป วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

ภาพลายเส้นที่ 3.41 หัวเสาทรงพระสถูป สี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง ที่กำแพงแก้ว
 มณฑปพระพุทธบาท วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

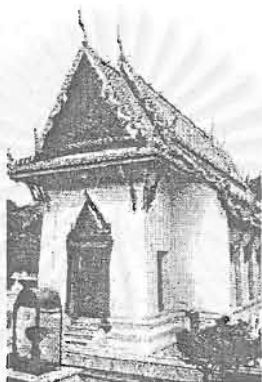

๑) (๑) ๑) ๑)
 หอเสนาทรงปราสาทที่ถ้ำเพ่งแก้ว มณฑลพระพุทธรบาท วัดพระพุทธรบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี
 สืบค้น: สืบค้นจาก ... ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๕

ภาพลายเส้นที่ 3.42 หอเสนาทรงปราสาท ที่ถ้ำเพ่งแก้ว มณฑลพระพุทธรบาท วัดพระพุทธรบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

พระอุโบสถ

ตั้งอยู่ด้านล่างทางทิศตะวันออกของมณฑลพระพุทธรบาท พระอุโบสถหันหน้าไปทางทิศเหนือ มีลักษณะเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนขนาด 5 ห้อง มีมุขเด็จที่ก่อผนังทับทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ฐานอาคารมีลักษณะเป็นฐานสิงห์ ชุ่มประคูดเป็นชุ่มทรงบันแถลง หน้าต่างเจาะเป็นช่องสี่เหลี่ยม ไม่มีชุ่มประดับหลังคา 2 ชั้น 3 คับ มุงกระเบื้องกาบสลับสีเขียว และสีเหลือง มีทวยรับ โดยรอบหน้าบันทั้งด้านหน้าและด้านหลังเป็นไม้จำหลักรูปพระนารายณ์ทรงครุฑประกอบกับลายก้านขดบริเวณอาณาเขต โดยรอบ ทางด้านหน้าพระอุโบสถมีเจดีย์ทำจากหินอ่อน ตั้งบนฐานปัทม์จากรูปแบบทางสถาปัตยกรรมสันนิษฐาน ได้นำจะเป็นอาคารที่สร้างมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา แต่คงได้รับการบูรณะซ่อมแซมเรื่อยมา

ภาพที่ 3.148 พระอุโบสถ

พระวิหารหลวง

ตั้งอยู่ด้านล่างทางทิศตะวันตกของมณฑลพระพุทธรบาท มีลักษณะเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนขนาด 13 ห้องเสา โดยมีมุขหน้าและหลังด้านละ 2 ห้องเสา ฐานมีลักษณะเป็นฐานปัทม์ มีประตูทางเข้า ทางด้านหน้าและหลังของพระวิหาร นอกจากนี้ยังมีประตูทางเข้าทางด้านข้างอีกด้านละ 2 ทัง ไม่มีการทำชุ่มประคูดหน้าต่าง มุขด้านหน้าและหลังนั้นก่อขึ้นเป็นผนังตั้งแต่เดิมคงเป็นมุขโถง หลังคาชั้น 2 ชั้น 3 คับ มุงกระเบื้องเคลือบสลับสีเขียว เหลือง และส้ม มีทวยรับ โครงสร้างหลังคาโดยรอบ หน้าบันไม้จำหลักพระราชาสัญลักษณ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แวดล้อมด้วยลายกระหนก้านขดบานประคูดหน้าต่าง ไม้จำหลักเป็นพระราชาสัญลักษณ์เช่นเดียวกัน บริเวณด้านนอกมีกำแพงแก้วล้อม โดยรอบ ปัจจุบันวิหารหลวงแห่งนี้ใช้เป็นพิพิธภัณฑ์พระพุทธรบาท

ภาพที่ 3.149 พระวิหารหลวง

วิหารพระบาทสี่รอย

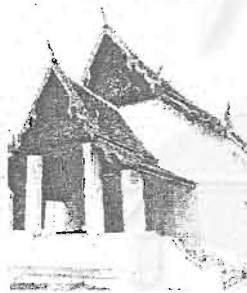
ตั้งอยู่ด้านข้างทางทิศตะวันตกของมณฑลพระพุทธบาท เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนตั้งอยู่บนฐานปัทม์ หลังคาซ้อน 2 ชั้น 3 ตับ มีมุขลด บริเวณเหนือซุ้มประตูทางเข้าทำเป็นรอยพระพุทธบาทประดิษฐานอยู่ที่ผนัง หน้าบัน จำหลักไม้เป็นลายกระหนกกำนด หน้าบันมุขลดเป็นรูปพระพุทธบาทประดิษฐานอยู่ในซุ้ม มีภาพบุคคลนั่งประนมมืออยู่ 2 ข้าง เสาของมุขลดมีลักษณะเป็นเสากลม ไม่มีทวยโคยรอบ

ภาพที่ 3.150 วิหารพระบาทสี่รอย

วิหารพระป่าเลไลย์

ตั้งอยู่ด้านบนทางทิศใต้ของมณฑลพระพุทธบาท มีลักษณะเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนตั้งอยู่บนฐานบัวคว่ำหลังคา 1 ชั้น 2 ตับ มีมุขลด มุงกระเบื้องเคลือบสีเขียว และสีส้ม หน้าบันเป็นไม้จำลองรูปเทพพนม หน้าบันมุขลดทำเป็นลายขารูปพระเกี้ยวแวดล้อมด้วยลายดอกพุดตาน เสาของมุขมีลักษณะเป็นเสาเหลี่ยมย่อมุม ไม้สิบสอง บัวหักเสาเป็นบัวแฉกโค้ง โคยรอบทำเป็นเสากิ่ง ไม่มีซุ้มหน้าต่าง ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปางป่าเลไลย์ขนาดใหญ่

ภาพที่ 3.151 วิหารพระป่าเลไลย์

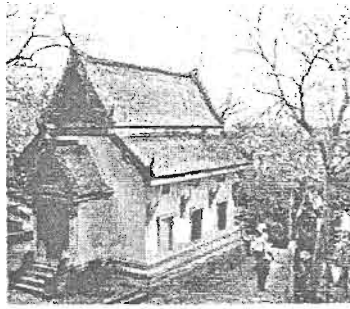

ภาพที่ 3.152 พระพุทธรูปปางป่าเลไลย์ภายในพระวิหาร

วิหารขาว

ตั้งอยู่บนเขาโพธิ์ลังกาทางทิศตะวันออกของมณฑลพระพุทธบาท เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนขนาด 3 ห้อง ตั้งอยู่บนฐานสิงห์ หลังคา 1 ชั้น 2 ตับ มีมุขลด มุงกระเบื้องเคลือบสีสลับสีเขียว เหลือง และส้ม

นอกจากวิหารต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วยังมีวิหารขนาดเล็ก ๆ และวิหารที่ได้รับการบูรณะใหม่อีก เช่น วิหารแกลบวิหารเขาโพธิ์ลังกา เป็นต้น และบริเวณตอนบนใกล้เคียงกับวิหาร โพธิ์ลังกายังมีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ ประดิษฐานอยู่เพียงผา มีลักษณะเป็นรอยสีแดงคล้ายภาพพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่

ภาพที่ 3.153 วิหารขาว

พระที่นั่ง เย็น

ตั้งอยู่ด้านบนทางทิศตะวันตกของมณฑลพระพุทธบาท เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนมีลักษณะเป็น
 พลับพลาดรีมุขหลังคา 2 ชั้น มีกั้นเสาครอบมุขกระเบื้องเคลือบสีเหลืองหน้าบันเป็นรูปเทพพนม มีทวยทำเป็นรูปหงส์
 โคจรอบ อาคารหลังนี้ใช้เป็นพลับพลารับเสด็จ สร้างขึ้นใหม่พร้อมกับพระมณฑป

ภาพที่ 3.154 พระที่นั่งเย็น

ศาลาเปลื้องเครื่อง

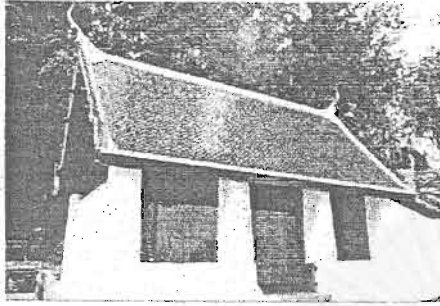
ตั้งอยู่ทางด้านล่างทางทิศตะวันตกของมณฑลพระพุทธบาทตรงเชิงบันไดนาคด้านทิศตะวันตก มี
 ลักษณะเป็นศาลา โถงขนาด 3 ห้องเสามีระเบียง โคจรอบ เสามีลักษณะเป็นเสาเหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองมีพนักกระเบียง
 ด้านในศาลามีแท่นยกพื้นขึ้น ไปหลังคาเป็นแบบมุขประเจ็ด มุขกระเบื้องเคลือบสีเขียวและส้ม มีกั้นเสา โคจรอบ ไม้
 มีทวย หน้าบันจำหลักไม้เป็นลายดอกพุดตาน อาคารหลังนี้มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยพระมหากษัตริย์ทรงใช้เป็น
 ประทับเปลื้องเครื่องทรงก่อนที่จะเสด็จขึ้นไปนมัสการพระพุทธบาท

ภาพที่ 3.155 ศาลาเปลื้องเครื่อง

ศาลาปีกชวด และศาลาฤกษ์จำลอง

ตั้งอยู่ด้านบนทางทิศใต้ของมณฑปพระพุทธบาทใกล้กันกับวิหารพระป่าเลไลย์ มีลักษณะเป็นศาลา
โถงก่ออิฐถือปูนตั้งอยู่บนฐานบัวคว่ำ หลังคา 1 ตับ มีเพิงทำเป็นจันทับ 1 ด้าน มุงด้วยกระเบื้องเคลือบดินเผาไหม้เคลือบ
มีบันไดทางขึ้นทางด้านข้าง

ภาพที่ 3.156 ศาลาปีกชวด

ภาพที่ 3.157 ศาลาฤกษ์จำลอง

คลังบน

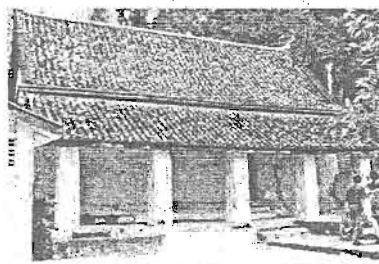
ตั้งอยู่ด้านบนทางทิศใต้ของมณฑป ใกล้กับศาลาฤกษ์จำลองมีลักษณะเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนขนาด
5 ห้องเสา อยู่บนฐานบัวคว่ำ หลังคาซ้อน 2 ชั้น 3 ตับ ใช้เสารับปีกนกทั้งสองด้าน มุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีเขียว
เหลือง และสัมน้ำบันเป็นลายปูนปั้นรูปพระมหามงกุฎประดิษฐานบนพานแว่นฟ้าเหนือตราสัญลักษณ์สองข้างมี
ราชสีห์และคชสีห์ประคองฉัตร ส่วนหน้าบันด้านหลังเป็นลายปูนปั้นรูปพระเกี้ยว ประดิษฐานเหนือพานแว่นฟ้าบน
หลังข้างสามเศียร สองข้างมีราชสีห์และคชสีห์ประคองฉัตรซุ้มประตูทางเข้าเป็นซุ้มบันแถลงหน้าบันเป็นรูปพระมหา
มงกุฎ เสารับปีกนกทั้งสองด้านเป็นเสาเหลี่ยม

ภาพที่ 3.158 คลังบน

คลังกลาง

ตั้งอยู่ด้านบนทางทิศตะวันออกของมณฑปพระพุทธบาทมีลักษณะเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนขนาด 4
ห้อง มีทางเข้าทางด้านข้าง ไม่มีหน้าต่าง ตั้งอยู่บนฐานบัวคว่ำ หลังคา 2 ตับ มีปีกนก ใช้เสาเหลี่ยมรับปีกนก หลังมุงด้วย
กระเบื้องกาดินเผาไม่เคลือบ

ภาพที่ 3.159 คลังกลาง

คลังล่าง

ตั้งอยู่ด้านบนทางค้ำทิศตะวันออกของมณฑปพระพุทธบาท เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนส่วนตัว อาคารได้รับการบูรณะใหม่ หลังคา 1 ตับ มีกันสาดโคยรอบหน้าบันยังคงเป็นของโบราณทำเป็นไม้จำหลักเป็นรูปพระนารายณ์ทรงครุฑแวดล้อมด้วยลายกระหนกด้านซด

ภาพที่ 3.160 คลังล่าง

ศาลพระกาฬ

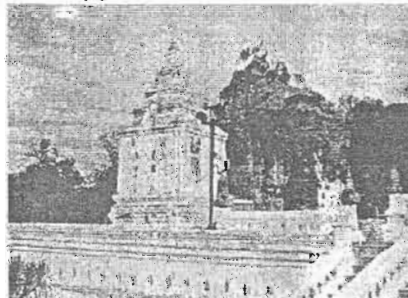
ตั้งอยู่ด้านบนทางทิศตะวันออกของมณฑปพระพุทธบาทระหว่างพระอุโบสถ และคลังล่าง ลักษณะทางสถาปัตยกรรมได้รับการบูรณะจนตัวอาคารไม่เหลือเค้าเดิมแล้วแต่หลังคาและหน้าบันยังคงมีรูปแบบเดิม กล่าวคือเป็นหลังคาที่มีกันสาดโคยรอบ 2 ชั้น มุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีเขียวและสีส้ม หน้าบันเป็น ไม้จำหลักรูปพระนารายณ์ทรงครุฑแวดล้อมด้วยลายกระหนกเปลว ภายในประดิษฐานเทวรูปในศาสนาพราหมณ์

ภาพที่ 3.161 ศาลพระกาฬ

พระคันธกุฎี

เป็นกลุ่มอาคารขนาดเล็กประกอบอยู่กับเขานนด์ ตั้งอยู่ด้านบนทางทิศเหนือของมณฑปพระพุทธบาท มีลักษณะเป็นอาคารที่สร้างต่อขึ้นออกมาจากภูเขาและสร้างอยู่บนภูเขานขนาดเล็กซึ่งภูเขานี้ล้อมอยู่ระหว่างกำแพงแก้วของฐานประทักษิณชั้นที่ 2 ของมณฑปพระพุทธบาทเป็นกลุ่มอาคารที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยอยุธยาเพื่อใช้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปที่เรียกว่า "พระคันธกุฎี" ประกอบด้วยวัดถ้ำป่าปีดกรรมใน 2 ลักษณะ คือ

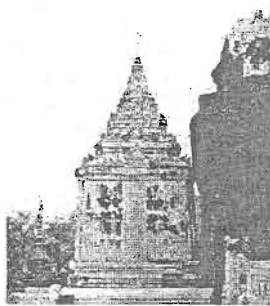

ภาพที่ 3.162 เขานนด์

1. มณฑป

มีลักษณะเป็นมณฑปก่ออิฐถือปูนมีทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ มีหลังคาเป็นเครื่องชดถรมมณฑปที่เป็นเครื่องก่อประกอบด้วย

- มณฑป ประดิษฐาน พระพุทธรูปปางห้ามญาติ
- มณฑป ประดิษฐาน พระพุทธรูปปางสมาธิ
- มณฑป ประดิษฐาน พระพุทธรูปปางมารวิชัย
- มณฑป ประดิษฐาน พระพุทธรูปปางป่าลิไลย์

ภาพที่ 3.163 มณฑปประดิษฐาน พระพุทธรูปปางป่าลิไลย์

ภาพที่ 3.164 มณฑปประดิษฐาน พระพุทธรูปปางมารวิชัย

ภาพที่ 3.165 มณฑปประดิษฐาน พระพุทธรูปปางประทานอกัย

ภาพที่ 3.166 มณฑปประดิษฐาน พระพุทธรูปปางสมาธิ

2. อาคารทรงโรง มีหลังคาเป็นทรงคดหรือทรงจั่ว ประกอบด้วย

- กุฏิพระสังฆพันธ์เถระ ประดิษฐานรูปพระสังฆพันธ์เถระซึ่งเดิมเป็นสังฆพันธ์คาบสาศัยอยู่ที่เขาสังฆพันธ์คีรีตามตำนานพระพุทธรบาท
- กุฏิพระมหากัจจายนะ
- กุฏิพระพุทธรูปปางมารวิชัย

มีข้อนำสังเกตในเรื่องรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระคันธกุฎีกล่าวคือ สถาปัตยกรรมที่เป็นมณฑปนี้จะใช้เป็นที่ประดิษฐานเฉพาะพระพุทธรูปพระพุทธรเจ้าเท่านั้น

ภาพที่ 3.167 ศาลาประดิษฐานรูปพระสังฆพันธ์เถระ พระมหากัจจายนะ และพระพุทธรูปปางมารวิชัย

ซุ้มประดิษฐานรูปฤๅษีสัจจพันธคาบส

ตั้งอยู่ด้านล่างทางทิศเหนือของมณฑปพระพุทธบาท โดยทำเป็นซุ้มยื่นออกมาจากผนังซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของภูเขาที่เป็นฐานของมณฑปพระพุทธบาท มีหลังคาทำเป็น 2 ชั้น 1 ดับ หน้านั้นเป็นลายปูนปั้นรูป พระเกี้ยว บนพานแว่นฟ้าประกอบด้วยฉัตรทั้ง 2 ข้าง ซุ้มประตูทำเป็นลายเกี้ยวปูนปั้นเหนือกรอบประตูเป็นปูนปั้นรูปดอกไม้บานประดุจลัทธิภาพเรื่องราวตำนานพระพุทธบาทที่พระพุทธเจ้าได้ประทับรอยพระพุทธบาทประทานไว้แก่ฤๅษีสัจจพันธภายในมีลักษณะเป็นถ้ำประดิษฐานรูปฤๅษีสัจจพันธคาบสนั่งห้อยเท้ามือขวาถือสายปศุคา

นอกจากนี้บริเวณด้านหน้าซุ้มที่ประดิษฐานรูปฤๅษีสัจจพันธดังกล่าวมีเขามอซึ่งเป็นเขาประดิษฐานขนาดย่อมประดิษฐานเจดีย์ขนาดเล็กทำจากหินอ่อนอยู่บนยอด

ภาพที่ 3.168 ซุ้มประดิษฐาน รูปฤๅษีสัจจพันธคาบส ภาพที่ 3.169 รูปฤๅษีสัจจพันธคาบส ภาพที่ 3.170 เขามอ ด้านหน้า ซุ้มประดิษฐาน รูปฤๅษีสัจจพันธคาบส

พระสถูปทรงพระธาตุพนม

สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยสมเด็จพระราชวังบวร มหาศกคิพลเสพย์ ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าวิหารพระป่าเลไลย์ มีลักษณะเป็นเจดีย์ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมที่มุมทั้ง 4 ของฐานมีเจดีย์ทรงระฆังขนาดเล็ก องค์พระเจดีย์เป็นเจดีย์สี่เหลี่ยมซ้อนกัน 3 ชั้น ในชั้นล่างทำเป็นซุ้มทางเข้าไปในองค์เจดีย์ได้ ชั้นที่ 2 และ 3 ทำเป็นซุ้มประดับทั้ง 4 ด้าน มีรูปปูนปั้นเป็นครุฑชุกุนาคอยู่ที่มุมทั้ง 4 ของพระเจดีย์ในชั้นที่ 1 และ 2 ส่วนยอดพระเจดีย์เป็นทรงระฆังเอวค่อนเหนือขึ้นไปเป็นบัลลังก์สี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง และเป็นบัวกลุ่ม 5 ชั้น บนสุดเป็นปลียอด และลูกแก้ว

ภาพที่ 3.171 พระสถูปทรงพระธาตุพนม

พระมณฑุภณชาเจดีย์

ตั้งอยู่ด้านบนทางทิศเหนือของมณฑปพระพุทธบาทในบริเวณกลุ่มของพระคันธกุฎี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเมื่อพุทธศักราช 2503 พระเจดีย์ทำจากหินอ่อนสีเทาเป็นพระเจดีย์ทรงระฆังขนาดย่อม

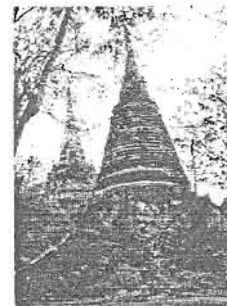
นอกจากนี้ในบริเวณโดยรอบพระมณฑปยังมีพระเจดีย์ต่าง ๆ อีกมากมายหลายองค์ เช่น พระเจดีย์ทรงสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง พระเจดีย์ทรงระฆัง ทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ เป็นต้น

ภาพที่ 3.172 พระมณฑุภณชาเจดีย์

ภาพที่ 3.173 พระสถูปทรงสี่เหลี่ยมย่อมุม

ภาพที่ 3.174 พระสถูปทรงระฆัง

องค์ประกอบในผังบริเวณที่สำคัญ ได้แก่

หอรระฆัง

มีไว้เพื่อให้พุทธศาสนิกชนตีถวายเป็นพุทธบูชา นอกจากนี้ยังเป็นความเชื่อที่ว่าเมื่อนมัสการพระพุทธบาท และบริจาทานแล้วก็ต้องตีระฆังเสมือนเป็นการประกาศบุญให้เทวดาได้รับรู้ถึงบุญที่ได้กระทำ ระฆังเหล่านี้แต่เดิมแขวนไว้ริมกำแพงแก้วด้านบนทางทิศเหนือของมณฑปพระพุทธบาท ปัจจุบันได้ย้ายลงมาไว้ด้านล่างบริเวณด้านหน้าซุ้มประดิษฐานรูปฤๅษีสัจจันท์เพื่อไม่ให้บังความสง่างามของพระมณฑป โดยกำหนดเลือกเฉพาะระฆังที่มีความเก่าแก่จำนวน 72 ใบ เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เนื่องในวโรกาสทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ 72 พรรษา หอรระฆังมีลักษณะเป็นศาลาทรงไทยประกอบเครื่องถ่ายของแขวนระฆังเป็นราวยาวต่อเนื่องกัน โดยตลอด หอรระฆังนี้สร้างขึ้นใหม่

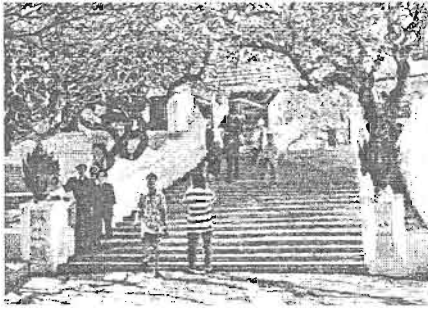
ภาพที่ 3.175 หอรระฆัง

บันไดนาค

บันไดนาคทางขึ้นพระมณฑปมีอยู่ 2 ทาง ได้แก่

บันไดทางทิศตะวันตก หรือด้านประตูเสด็จ

เชิงบันไดประดับเป็นนาค 5 เศียร หล่อขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งแต่เดิมมี 2 สาย ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเพิ่มขึ้นอีก 1 สาย รวมเป็น 3 สาย และหล่อเศียรนาคเพิ่มขึ้นอีก 1 เศียร

ภาพที่ 3.176 บันไดนาค ทางด้านทิศตะวันตก

ภาพที่ 3.177 เศียรนาคประจำชิงบันไดนาค ทางด้านทิศตะวันตก

บันไดทางทิศเหนือ หรือด้านประตูชัย

เชิงบันไดประดับนาคหล่อสัมฤทธิ์เป็นนาค 7 เศียรสวมเทริด สร้างขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ สมัยอยุธยา

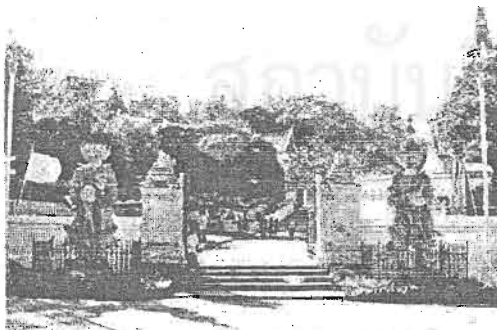
ภาพที่ 3.178 บันไดนาค ทางด้านทิศเหนือ

ภาพที่ 3.179 เศียรนาคประจำชิงบันไดนาค ทางด้านทิศเหนือ

ประติมากรรมรูปอสูรทวารบาล

อยู่ทางด้านทิศเหนือเป็นรูปยักษ์ปูนปั้น 2 ตน เฝ้าประตูทางเข้าได้แก่ สหเสศชะ และทศกัณฐ์ ถิ่นนิยฐานว่าน่าจะมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาเพราะในมูณโฉวาทคำฉันท์ก็ได้มีการกล่าวถึงยักษ์ 2 คนนี้ ปัจจุบันยักษ์ 2 คนนี้ได้สร้างซ่อมขึ้นมาใหม่เมื่อพุทธศักราช 2493

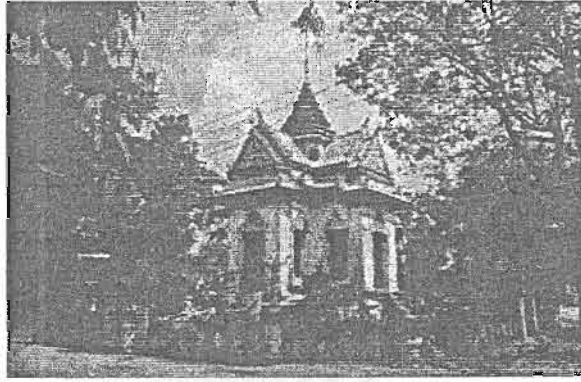

ภาพที่ 3.180 ประตูทางเข้าด้านทิศเหนือ

ภาพที่ 3.181 ประติมากรรมรูปอสูรทวารบาล

2. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอมรินทรารามราชวรวิหาร กรุงเทพมหานคร

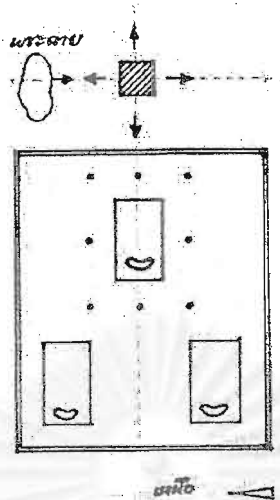
ภาพที่ 3.182 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอมรินทราราม

2.1 ประวัติวัดอมรินทราราม

วัดอมรินทราราม เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดราชวรวิหาร ตั้งอยู่ที่ถนนอรุณอมรินทร์ แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร วัดอมรินทรารามเป็นวัด โบราณเดิมชื่อวัดบางว่าน้อย เป็นวัดคู่กันกับวัดบางว่าใหญ่ คือวัดระฆังโฆสิตาราม ยกเป็นพระอารามหลวงในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช กรุงธนบุรี และได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ใหม่หมดทั้งพระอารามในสมัยสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช กรุงรัตนโกสินทร์ โดยกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข (วังหลัง) ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระอุโบสถ พระระเบียงวิหารหลังพระอุโบสถ 2 หลัง เจดีย์หน้าพระอุโบสถ 2 องค์ พระปรารค์หลังพระอุโบสถ 2 องค์ กำแพงแก้ว ศาลาราย หอระฆัง หอไตร ศาลาการเปรียญ หอสวดมนต์ และกุฏิสงฆ์ แต่เพียงสร้างพระอุโบสถเสร็จกรมพระราชวังบวรสถานพิมุขก็เสด็จบริบูรณ์แล้วพระราชทานพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจึงทรงมีพระบรมราชูปถัมภ์สร้างต่อจนสำเร็จบริบูรณ์แล้วพระราชทานนามวัดใหม่ว่า “วัดอมรินทราราม” ในครั้งนี้พระองค์เจ้าหญิงจกกล และพระองค์เจ้าหญิงกระจิบพระธิดากรมพระราชวังบวรสถานพิมุข พร้อมด้วยกรมหมื่นราเทเวศร์ กรมหมื่นนเรศร์โยธีและกรมหลวงเสนีบริรักษ์ พระโอรสทรงร่วมสร้างมณฑปพระพุทธบาทจำลองและภูเขาประดิษฐานพระพุทธฉายจำลองด้วย ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ได้ทรงปฏิสังขรณ์พระอารามนี้อีก พร้อมทั้งสร้างเสนาสนะ ถาวรวัตถุต่าง ๆ เพิ่มเติมอีก ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) หม่อมราชวงศ์ส้านสร้างมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธบาทสี่รอย และหอระฆังด้านหน้า 2 หอ ในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ได้มีการสร้างทางรถไฟสายใต้โดยเริ่มจากปากคลองบางกอกน้อยทำให้พื้นที่ด้านหน้าวัดถูกตัดออกไปจนเมื่อสมัยสงครามมหาเอเชียบูรพา สถานีรถไฟบางกอกน้อยธนบุรี เป็นบริเวณสำคัญที่เป็นเป้าหมายในการทิ้งระเบิด เป็นผลให้วัดอมรินทรารามซึ่งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงได้รับความเสียหายไปด้วยเป็นอย่างมาก เสนาสนะ ถาวรวัตถุต่าง ๆ ภายในวัดแทบจะสูญสลายไปเพราะแรงระเบิดและกองเพลิงไหมคองเหลือแต่ โขสณน้อย มณฑปพระพุทธบาทจำลอง พระพุทธฉายจำลอง หอสวดมนต์ 7 ห้อง ศาลา 7 ห้อง และพระตำหนักเขียว ต่อมาทางวัด ได้ให้ส่วนราชการยืมสถานที่สร้างอาคารราชการ เช่น การรถไฟ-กรมตำรวจ และกรมสามัญศึกษา ประกอบกับอยู่ในทำเลที่เป็นปัญหาทำให้เกือบต้องยุบวัด แต่เนื่องจากเป็นวัดที่เก่าแก่ และมีความสำคัญจึงมีแผนการพัฒนาวัดขึ้น โดยทำการสร้างพระอุโบสถใหม่ขึ้นในพุทธศักราช 2504 โดยการออกแบบของหลวงวิศาลศิลปกรรม พร้อมทั้งสร้าง และบูรณะปฏิสังขรณ์ อาคารเสนาสนะอื่น ๆ ภายในบริเวณวัดทั้งหมดคงที่ปรากฏอยู่จนถึงปัจจุบัน

2.2 สถาปัตยกรรมพระมณฑป

ผังบริเวณ

แผนผังที่ 3.23 ผังบริเวณ วัดคอมรินทราราม

การวางผังของวัดคอมรินทรารามในอดีตก่อนที่จะได้รับความเสียหายจากสงครามมหาเอเชียบูรพานั้นปรากฏเพียงหลักฐานจากการบันทึกไว้ว่า พระอุโบสถมีขนาด 7 ห้อง ยาว 18 วา 1 สอก กว้าง 7 วา พร้อมทั้งพระระเบียง ยาว 33 วา 2 สอก กว้าง 21 วา 2 สอก สร้างพระเจดีย์หน้าโบสถ์ 2 องค์ พระปรารค์หลังโบสถ์ 2 องค์และพระวิหาร ขนาด 5 ห้อง ยาว 7 วา กว้าง 4 วา 1 คืบ 2 หลัง ภายในกำแพงแก้ว ด้านหลังพระอุโบสถ 2 หลัง มณฑปพระพุทธบาทจำลองตั้งอยู่นอกกำแพงแก้วด้านตะวันออกตรงหน้าพระอุโบสถ ภูเขาพระพุทธฉายจำลองตั้งอยู่นอกกำแพงแก้วด้านทิศตะวันออกเฉียงหน้าพระอุโบสถ ส่วนเขตพุทธาวาสนั้นมี 2 หมู่ ตั้งอยู่มุมกำแพงแก้วด้านทิศใต้เฉียงไปทางตะวันออกหมู่หนึ่ง และทางตะวันตกอีกหมู่หนึ่ง

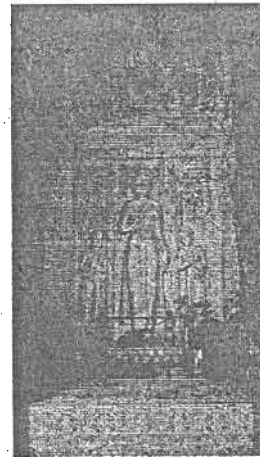
จากหลักฐานที่ได้บันทึกไว้พอสรุปได้ว่า พระอุโบสถหันหน้าไปทางทิศตะวันออก โดยมีมณฑปพระพุทธบาทจำลองอยู่ทางทิศตะวันออกทางด้านหน้าพระอุโบสถ ส่วนภูเขาพระพุทธฉายจำลองตั้งอยู่ข้างๆ กันกับพระมณฑป เขตสังฆวาสน้อยอยู่ทางทิศใต้ หลังจากสงครามมหาเอเชียบูรพา ถาวรวัตถุ ปุชนิยสถานต่าง ๆ ล้วนถูกทำลายเสียหายได้มีการบูรณะ ปฏิสังขรณ์ สร้างพระอุโบสถหลังใหม่ตลอดจนอาคารต่าง ๆ เพิ่มเติมขึ้น

มณฑปพระพุทธบาทจำลองตั้งอยู่ทางด้านหน้าทางทิศตะวันออกของพระอุโบสถทางด้านทิศเหนือของมณฑปเป็นที่ตั้งของภูเขาประดิษฐานพระพุทธฉายจำลองซึ่งอยู่ห่างกันออกไปเล็กน้อย จากประวัติความเป็นมาและการวางผังบริเวณที่ปรากฏพระมณฑปไม่ได้เป็นประธานของส่วนพุทธาวาส ทางเข้าหลักของพระมณฑปนั้นอยู่ทางด้านทิศตะวันตก

องค์ประกอบในผังบริเวณของพระมณฑป ประกอบด้วย

พระพุทธฉายจำลอง

พระพุทธฉายจำลองประดิษฐานอยู่ที่ภูเขาจำลองซึ่งตั้งอยู่ทางทิศเหนือของพระมณฑปมีลักษณะเป็นปฏิมากรรมปูนปั้นปั้นทาสีทอง โดยทำเป็นพระพุทธรูปปางประทานอภัยสองข้างมีพระสาวกซ้ายขวา ยืนประนมมือ อยู่ในซุ้มสี่เหลี่ยมประดับด้วยลายดอกพุดตาน พระพุทธฉายจำลองดังกล่าวประดิษฐานอยู่ที่ผนังถ้ำ ทางตอนหน้าพระพุทธฉายจำลองมีศาลโถงทรงไทยก่ออิฐถือปูน ขนาดเล็ก หลังคามุงกระเบื้องเคลือบสีน้ำตาล บริเวณใกล้เคียงกันมีพระเจดีย์หอรระฆัง ศาลาประดิษฐานพระกัจจายนะและสถาปัตยกรรมจำลองเป็นรูปเง็กเงินขนาดเล็กตามพงศาวดาร ภูเขา

ภาพที่ 3.183 เขามอ และศาลประดิษฐานพระพุทธรายจำลอง วัดอมรินทราราม ภาพที่ 3.184 พระพุทธรายจำลอง วัดอมรินทราราม

เขามอ

เขามอที่ประดิษฐานพระพุทธรายจำลองเป็นภูเขาขนาดกลาง (จากประวัติกล่าวว่าสูง 3 วา 2 ศอก ความกว้างวัดโดยรอบ 19 วา) มีโครงสร้างทำจากหินผาวางคว่ำอยู่ในก่อเสริมรูปทรงด้วยอิฐดินเผาตกแต่งภายนอกด้วยก้อนหินและปูนปั้นทำเป็นเพิงผา ถ้ำ บ่อน้ำ ขนาดย่อม ๆ เพื่อจำลองภูเขาตามธรรมชาติ

นอกจากเขามอที่ประดิษฐานพระพุทธรายจำลองแล้วยังมีเขามอขนาดเล็กตั้งอยู่ทั้งสี่ด้านของพระมณฑป โดยสร้างคร่อมยื่นออกมาจากฐานประทักษิณของพระมณฑป เขามอก่อด้วยอิฐเป็นโครงสร้างตกแต่งภายนอกด้วยหิน ปะการังและปูนปั้น ทำเป็นถ้ำ เพิงผา ขนาดเล็ก ๆ เป็นที่ประดิษฐานประติมากรรมรูปฤๅษี

ภาพที่ 3.185 ปะการังที่ใช้ก่อเขามอ วัดอมรินทราราม

ภาพที่ 3.186 เขามอ วัดอมรินทราราม

หอรระฆัง

บริเวณด้านหน้าภูเขาประดิษฐานพระพุทธรายจำลองมีสถาปัตยกรรมขนาดเล็กลักษณะคล้ายหอรระฆัง มีลักษณะเป็นหอที่มีผนังเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัสก่ออิฐถือปูน มีเสาสี่ต้นหลังคามีลักษณะคล้ายทรงเกี้ยวอย่างจีน

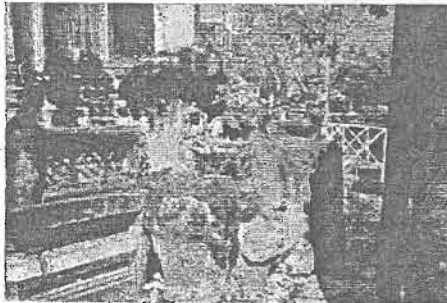

ภาพที่ 3.187 หอรระฆัง วัดอมรินทราราม

ฤๅษีสังพันธดาบส

ฤๅษีสังพันธดาบสมีลักษณะเป็นประติมากรรมปูนปั้นลอยตัวขนาดเล็กประดิษฐานอยู่ที่เขามอ ซึ่งประกอบอยู่ที่ฐานประทักษิณของพระมณฑปทั้ง 4 ด้าน มีจำนวนทั้งสิ้น 4 คน ในอิริยาบถและรูปแบบต่าง ๆ กัน ดังนี้คือ

ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นรูปฤๅษีในอิริยาบถเอนนอนเอกเขนกบนเพิงฝ่ามือขวาหนุนศีรษะมือซ้ายวางบนเขามือถึงข้อมืออยู่ข้าง ๆ ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ เป็นรูปฤๅษีในอิริยาบถนั่งขัดสมาธิเข้าสมาธิอยู่ในถ้ำ ด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ เป็นรูปฤๅษีในอิริยาบถนั่งห้อยเท้าขวาและชันเข่าซ้ายมือทั้งสองวางอยู่บนเข่าโดยนั่งอยู่ในกุฏิขนาดเล็ก ๆ ที่ทำเป็นสถาปัตยกรรมคล้ายเก๋งจีนยื่นออกมาจากเขามอหน้าบ้านเป็นลวดลายดอกไม้ปูนปั้น คอนกรีตทางเบื้องล่างของกุฎิดังกล่าวมีปูนปั้นรูปสิงหนครเล็ก ๆ 3 ตัว เกาะอยู่ที่ฐาน และด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ เป็นรูปฤๅษีในอิริยาบถนั่งขัดสมาธิอยู่ในถ้ำมือขวาถือไม้เท้ามือซ้ายวางบนเข่า

ภาพที่ 3.188 รูปฤๅษีด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ วัดอมรินทราราม ภาพที่ 3.189 รูปฤๅษีด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ วัดอมรินทราราม

ภาพที่ 3.190 รูปฤๅษีด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ วัดอมรินทราราม ภาพที่ 3.191 รูปฤๅษีด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ วัดอมรินทราราม

พระคันธฤๅษีประดิษฐานพระพุทธรูป และพระกัจจายนะ

ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพระมณฑป ภายในกำแพงแก้วมีพระคันธฤๅษีประดิษฐานพระพุทธรูป มีลักษณะเป็นอาคารจตุรมุขมีเครื่องยอดทรงปราสาท ก่ออิฐถือปูน ไม่มีการตกแต่งลวดลายใด ๆ

นอกจากนี้บริเวณด้านหลังกุฎิเขาประดิษฐาน พระพุทธรูปจำลองมีพระคันธฤๅษีประดิษฐานพระกัจจายนะ รูปแบบทางสถาปัตยกรรมนั้นถูกเปลี่ยนแปลงแล้วเนื่องจากมีการสร้างศาลาประดิษฐานขึ้นใหม่

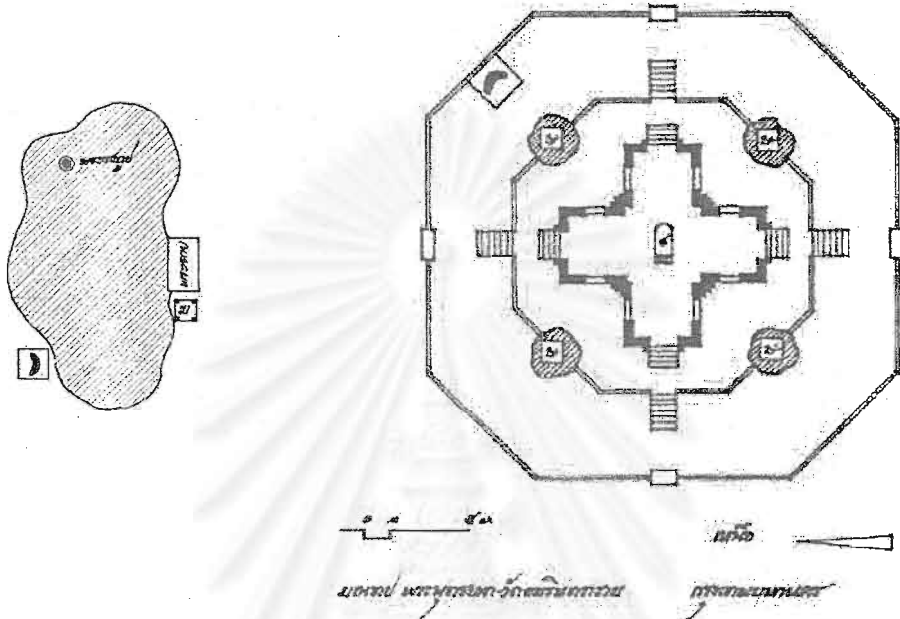

ภาพที่ 3.192 พระคันธฤๅษี วัดอมรินทราราม

พระสถาป

จากประวัติมีพระเจดีย์ทรงสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองอยู่ 1 องค์ใกล้กันกับมณฑปพระพุทธบาทจำลองแต่ปัจจุบันไม่ปรากฏ ปรากฏเพียงเจดีย์ทรงสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองขนาดเล็กอยู่บนภูเขาที่ประดิษฐานพระพุทธฉายจำลอง

- ผังพื้นพระมณฑป

แผนผังที่ 3.24 ผังพื้นพระมณฑป วัดอมรินทราราม

พระมณฑปมีลักษณะผังเป็นแบบจตุรมุขที่มีขนาดยาวเท่ากันทุกด้าน แต่ละมุขมีความกว้างด้านละประมาณ 3 เมตร มีประตูด้านละ 1 ประตู รวมทั้งหมด 4 ประตู ที่ผนังทั้ง 2 ด้าน ของแต่ละมุขมีหน้าต่างด้านละ 1 บาน รวมทั้งหมด 8 บาน พระมณฑปตั้งบนฐานประทักษิณผังรูป 8 เหลี่ยมมีบันไดทางขึ้น 4 ด้าน ตรงกับแต่ละมุข ด้านที่เหลืออีก 4 ด้านมีเขมอประดิษฐาน รูปนชิสังพันธุคอบศคร่อมอยู่กับฐานประทักษิณ พระมณฑปและฐานประทักษิณถูกล้อมรอบด้วยกำแพงแก้วที่มีผังเป็นรูปแปดเหลี่ยมในด้านที่ตรงกับมุขทั้ง 4 ทำเป็นซุ้มประตูทางเข้าออกกำแพงแก้วในด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือมีพระคันธกุฎีประดิษฐานพระพุทธรูปมีลักษณะเป็นอาคารจตุรมุขเครื่องยอดทรงปราสาท

- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

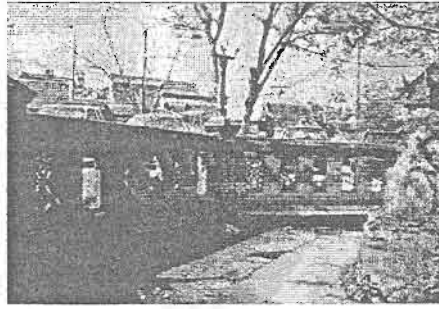
พระมณฑปมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรม แบบไทยที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะ และสถาปัตยกรรมจีนในสมัยรัตนโกสินทร์

- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่

ส่วนฐาน ประกอบไปด้วย

กำแพงแก้ว ล้อมรอบพระมณฑปโดยรอบ กำแพงแก้วมีลักษณะเป็นกำแพงก่ออิฐถือปูน ฐานกำแพงเป็นฐานบัวคว่ำหลังกำแพงเป็นบัวหลังเจียด ที่ผนังกำแพงมีลักษณะโปร่ง ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีเขียวแบบจีนเป็นช่องในแนวตั้งด้านละ 6 ช่อง ที่มุมแต่ละมุมทำเป็นเสาที่ยอดเสาทำเป็นรูปสัตว์ต่างๆ เช่น งู วัว เป็นต้น และที่ด้านทั้ง 4 ที่ตรงกับแต่ละมุขทำเป็นซุ้มประตูทางเข้าออกก่ออิฐถือปูนเป็นซุ้มทรงบันแถลงเดี่ยว ๆ ทั้งซุ้มประตูและเสาประดับรูปสัตว์ต่าง ๆ น่าจะสร้างขึ้นในชั้นหลัง เนื่องจากมีรูปแบบทางศิลปกรรม และมีวิธีการ

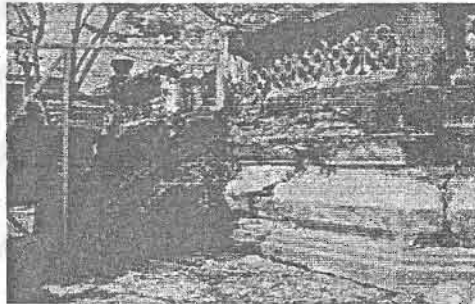
ก่อสร้างที่ต่างออกไป ปัจจุบันระดับพื้นภายในวัดได้รับการถมเทปูนให้สูงขึ้นจากเดิมทำให้พระมณฑปต่ำลงไป และระดับพื้นใหม่ที่ถมนั้น ไปบังฐานของกำแพงแก้วทำให้ กำแพงแก้วดูแคบกว่าปกติ และขาดความงดงามสมบูรณ์ไป

ภาพที่ 3.193 กำแพงแก้วมณฑปพระพุทธบาท วัดอมรินทราราม

ฐานประทักษิณ

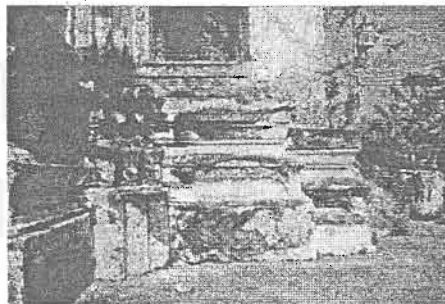
เป็นที่ตั้งของพระมณฑปมีผังเป็นรูปแปดเหลี่ยมมีลักษณะเป็นฐานสิงห์ก่ออิฐถือปูน มีพนักก่ออิฐถือปูนประดับกระเบื้องปรางสีเขียวแบบจีนตามแนวนอน โคจรอบ หลังพนักทำเป็นบัวหลังเจียดในด้านที่ตรงกับ मुखทั้ง 4 ด้านที่เหลือ

ภาพที่ 3.194 ฐานประทักษิณมณฑปพระพุทธบาท วัดอมรินทราราม

ฐานพระมณฑป

มีลักษณะเป็นฐานสิงห์ก่ออิฐถือปูน โดยแบ่งเป็น 3 ระดับ ได้แก่ ฐานควมณฑปที่เป็นเครื่องยอด ฐานของ मुखทั้ง 4 ด้าน และฐานของ मुखลดทั้ง 4 ด้าน

ภาพที่ 3.195 ฐานพระมณฑปมณฑปพระพุทธบาท วัดอมรินทราราม

ส่วนเรือน ประกอบไปด้วย

ผนัง ก่ออิฐฉาบปูน ทาสีฟ้า ชุ่มประดู และชุ่มหน้าต่างประดับด้วยกระเบื้องถ้วยเคลือบที่เป็น ลวดลายดอกไม้ใบไม้พื้นลายทาสีแดง บานประดู หน้าต่าง ตกแต่งด้วยลวดครุฑน้ำเป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง

ภาพที่ 3.196 ส่วนเรือนพระมณฑป วัดคอมรินทราราม

ส่วนยอด

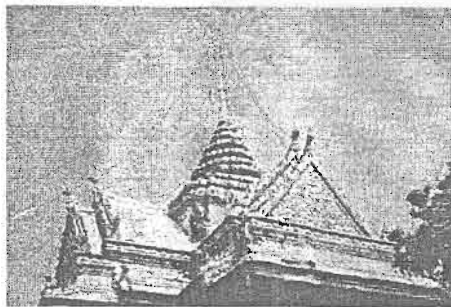
ส่วนยอดประกอบไปด้วย 2 ส่วน คือส่วนของเครื่องยอดและส่วนที่เป็นมุข

ส่วนของเครื่องยอด

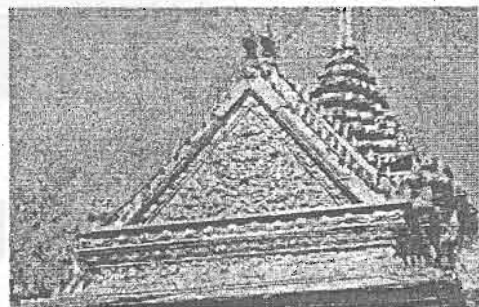
มีลักษณะเป็นเครื่องยอดทรงจอมแห ทำเป็นลักษณะคล้ายชั้นเชิงกลอนซ้อนกัน 10 ชั้น ส่วนยอดเป็นปลีคั่นด้วยลูกแก้วและปลียอด มีโครงสร้างเป็นเครื่องปูนประดับตกแต่งด้วยกระเบื้องด้วยเป็นลวดลายดอกไม้ ใบไม้ ที่มุมทั้งสี่มุมไม้สิบสองประดับประดากรรมลวดตัวรูปครุฑ

ส่วนของมุข

มีลักษณะเป็นมุขที่เท่ากันออกไปทั้ง 4 ด้าน มี 2 ชั้น มีคอสอง และก้านสอง โดยรอบ โครงสร้างเป็นเครื่องปูนทั้งหมด หน้าบันเป็นเครื่องถ่ายแบบไม่มีนาคสะดุ้งประกอบด้วย ถ้ายอง หางหงส์ที่ทำเป็นลักษณะของหัวนาค ใบระกา และช่อฟ้าที่ทำเป็นลักษณะหัวนาคประดับด้วยกระเบื้องด้วยสีเขียวและเหลือง หน้าบันและคอสองประดับด้วยกระเบื้องด้วยเป็นลายดอกไม้ใบไม้ และรูปนาค ส่วนของพื้นหลังคาเป็นโครงสร้างปูน โดยทำเลียนแบบโครงสร้าง ไม้มุงกระเบื้อง ประดับตกแต่งด้วยกระเบื้องด้วยสีเขียว สีเหลือง สีแดง เป็นลายประจำยามตลอดพื้นหลังคาและหลังคากันแดด

ภาพที่ 3.197 เครื่องยอดพระมณฑป วัดคอมรินทราราม

ภาพที่ 3.198 หน้าบันพระมณฑป วัดคอมรินทราราม

- โครงสร้างและวัสดุก่อสร้าง

พระมณฑปมีโครงสร้างก่ออิฐถือปูนทั้งหมด

- ลักษณะภายในพระมณฑป

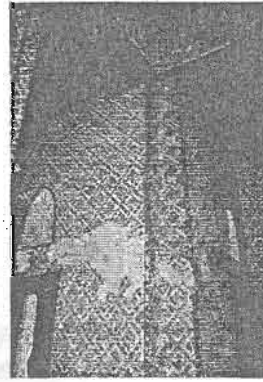
ภายในประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท 4 รอยซ้อนกัน ทำจากโลหะ ประกอบด้วยฐานรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า กระจึงและลวดลายประดับฐานทำเป็นพระพุทธรูปองค์เล็ก ๆ เป็นจำนวนมาก รอยพระพุทธรบาทประดับด้วยลวดลายมงคล 108 ประการ ตั้งرابกับพื้น โดยหันนิ้วพระบาทชี้มาทางด้านหน้า

พื้นภายในปูหินอ่อนเชิงผนังตอนล่างเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนัง ผนังเขียนสีเป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง และลายประจำยามก้านแย่งทั้งผนังเหนือช่องหน้าต่างค่างทุกบานเจาะผนังเป็นช่องซุ้ม โค้งแหลม

ลักษณะคล้ายซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูป ขอบซุ้มเขียนสีเป็นลายเกลียว ผันตอนบนเหนือซุ้มประตูด้านทิศตะวันออกเขียนรูปวิมาน คอสองตอนบนเขียนเป็นภาพเทวดาประนมมืออยู่ในท้องฟ้า ฝาเพดานประดับลายฉลุ กระจาษปิดทองเป็นดาวเพดาน

ภาพที่ 3.199 รอยพระพุทธรูปที่วัดอมรินทราราม

ภาพที่ 3.200 ลักษณะและการตกแต่งภายใน วัดอมรินทราราม

- การประดับตกแต่ง

พระมณฑปประดับตกแต่งด้วยกระเบื้องถ้วยเคลือบประคิษฐ์เป็นรูปดอกไม้ ใบไม้ ประกอบกันเป็นเครื่องยอด เครื่องลำยอง และลวดลายหน้าบัน

3. มณฑปพระพุทธรูปจำลอง วัดราชคฤห์วรวิหาร กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 3.201 มณฑปพระพุทธรูปจำลอง วัดราชคฤห์

3.1 ประวัติวัดราชคฤห์

วัดราชคฤห์เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดวรวิหาร ตั้งอยู่ที่ถนนเทอดไทย แขวงบางยี่เรือ เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร โดยอยู่ริมคลองบางกอกใหญ่

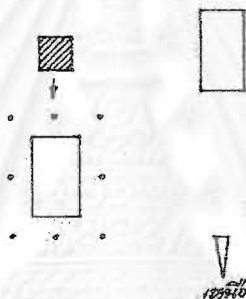
วัดราชคฤห์เป็นวัดโบราณ สร้างมาแต่สมัยอยุธยาโดยนายกองชาวมอญ เดิมชื่อ "วัดบางยี่เรือเหนือ" ใกล้เคียงกันมีวัดบางยี่เรือกลาง (วัดจันทาราม) และวัดบางยี่เรือใต้ (วัดอินทาราม) นอกจากชื่อวัดบางยี่เรือเหนือแล้ว ยังเรียกกันว่า "วัดบางยี่เรือมอญ" หรือ "มอญ" ด้วย เนื่องจากแต่เดิมเป็นวัดมอญ มีพระภิกษุมอญจำพรรษาอยู่ ในสมัยกรุงธนบุรีสมเด็จพระเจ้าตากสิน พระยาพิชัยดาบหัก และเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ซึ่งขณะนั้นเป็นหลวงสรวิชิต ได้สถาปนาวัดบางยี่เรือเหนือขึ้นใหม่ เล่ากันว่าพระอุโบสถเดิมซึ่งปัจจุบันใช้เป็นพระวิหารนั้น พระยาพิชัยดาบหักเป็นผู้สร้าง ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

(รัชกาลที่ 1) ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ยกฐานะขึ้นเป็นพระอารามหลวงและพระราชทานนามวัดใหม่ว่า "วัดราชคฤห์" ในสมัยรัชกาลที่ 1 นี้ เมื่อพ.ศ. 2334 เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้สร้างภูเขาจำลองขึ้นพร้อมทั้งพระสถูปเพื่อประดิษฐานพระบรมธาตุ เรียกว่า "พระมหาสุคนธ์เจดีย์" ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพรหมเทพคุณ อโรรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) ซึ่งประสูติแต่เจ้าจอมมารคานัมริศาเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ และทรงให้สร้าง พระอุโบสถขึ้นใหม่ เอียงขึ้นไปทางด้านทิศตะวันออก ทางด้านหน้าของ พระมหาสุคนธ์เจดีย์ซึ่งตั้งอยู่บนภูเขาจำลอง พระอุโบสถเก่าใช้เป็นพระวิหาร ส่วนภูเขาจำลองซึ่งเป็นที่ตั้งของพระมหาสุคนธ์เจดีย์นั้น ได้สร้างมณฑปขึ้นที่ยอดภูเขาเพื่อประดิษฐานรอยพระพุทธรูปจำลองขึ้นใหม่

ภูเขาจำลองและพระมหาสุคนธ์เจดีย์ที่สร้าง โดยเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ในสมัยรัชกาลที่ 1 นั้น ได้มีกลอนจารึกเรื่องการสร้างภูเขาและเรื่องการสร้างพระสถูปบนยอดเขาว่าราชคฤห์ซึ่งนิพนธ์โดยเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้พรรณานถึงความงดงามของพระมหาสุคนธ์เจดีย์และภูเขาที่สร้างขึ้นอย่างวิจิตร ซึ่งประกอบไปด้วย ถิ่นถ้ำ เิงผา สระน้ำ น้ำพุตลอดจนรูปสัตว์และพรรณไม้ต่าง ๆ อย่างงดงาม

สถาปัตยกรรมพระมณฑป

ผังบริเวณ

แผนผังที่ 3.25 ผังบริเวณ วัดราชคฤห์

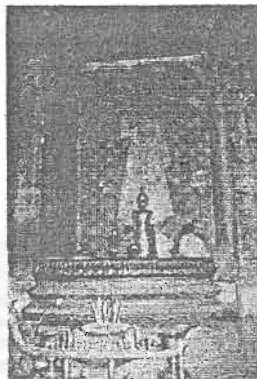
พระอุโบสถหันหน้าเข้าหาคลองบางกอกใหญ่ ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ด้านหลังของพระอุโบสถทางด้านทิศใต้เป็นที่ตั้งของมณฑปพระพุทธรูปจำลองเอียงไปด้านข้างเล็กน้อยเป็นพระวิหารซึ่งเป็นพระอุโบสถเก่า และพระวิหารน้อย ประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์ ด้านหน้าของพระวิหารเป็นที่ตั้งของพระเจดีย์ทรงสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง และพระปรางค์ ส่วนตั้งเจดีย์นั้นอยู่ด้านข้างทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของวัด มณฑปพระพุทธรูปจำลองตั้งอยู่ด้านหลังของพระอุโบสถ ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ โดยหันหน้าเข้าสู่คลองบางกอกใหญ่ ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ

พระมณฑปมีบันไดทางขึ้นลง 2 ทางหลัก คือ ทางด้านหน้าเป็นบันไดนาคอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และทางข้างเป็นบันไดยักษ์อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือนอกจากทางขึ้นลงหลัก 2 ทางดังกล่าวแล้วยังมีทางขึ้นทางด้านหลังพระมณฑปที่ทำเป็นบันไดเล็ก ๆ ลัดเลาะขึ้นไปบนภูเขา บริเวณด้านล่างของบันไดนาคมีหอรบฝัง 1 คู ที่เชิงบันไดและบริเวณ บันไดยักษ์อีก 1 หอ มีลักษณะเป็นหอบสูง 2 ชั้น ที่เชิงบันไดนาคมีกุฎิผู้สังฆพันธ์คาบส 1 หลัง บริเวณเชิงเขาใกล้กับบันไดยักษ์มีศาลาขนาดเล็กตั้งรูปประติมากรรมปูนปั้นเล่าเรื่อง เวสสันดรชาดก ตอนชูชกขอ 2 กุมาร ตอนล่างมีบ่อน้ำและประติมากรรมรูปสัตว์ เช่น จระเข้ ช้าง เป็นต้น ด้านบนของภูเขาจำลองเป็นที่ตั้งของพระมณฑปในทิศตะวันตกเฉียงใต้มีกลุ่มสถาปัตยกรรมบนภูเขาได้แก่ หอรบฝัง 1 หอ พระเจดีย์สี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง พระคันธกุฎิประดิษฐานพระพุทธรูปและเสาดามประทีป

- องค์ประกอบในผังบริเวณของพระมณฑป ประกอบด้วย

พระพุทธรายจำลอง

พระพุทธรายจำลองประดิษฐานอยู่ที่ผนังด้านใน พระมณฑปบริเวณมุขหลัง มีลักษณะเป็นภาพจิตรกรรมฝาผนัง เป็นภาพพระพุทธรูปยืน ปางประทานอภัยขนาดใหญ่ ปีกทอง พื้นผนังทาสีแดงมีลายดอกไม้ ร่วง

ภาพที่ 3.202 พระพุทธรายจำลองวัดราชคฤห์

เขมอ

เขมอเป็นที่ตั้งของมณฑปพระพุทธรายจำลอง มีขนาดสูงใหญ่สามารถเข้าไปภายในได้โดยทำเป็นลักษณะคล้ายถ้ำ เขาก่อด้วยปูนหินและปะการังตกแต่งให้มีลักษณะคล้ายภูเขารธรรมชาติ ก่อเป็นเพิงผา ถ้ำ และบ่อน้ำ บริเวณเหล็บบเขาปลูกต้นไม้ต่าง ๆ เช่น ต้นลิ้นทม ต้นไผ่

ภาพที่ 3.203 เขมอ วัดราชคฤห์

บันไดนาค

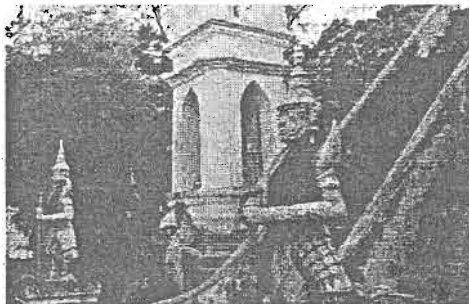
บันไดนาคอยู่ทางด้านหน้าของพระมณฑปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ เป็นนาคปูนปั้นเชิงบันไดทำเป็นเศียรนาค 1 เศียร ลำตัวทอดยาวขึ้นไปตามราวบันได

ภาพที่ 3.204 บันไดนาค วัดราชคฤห์

ยักษ์ทวารบาล

ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ หน้าบันใต้ทางขึ้นพระมณฑป 2 คน มีลักษณะเป็นยักษ์ปูนปั้นถือกระบอง จากรูปแบบศิลปกรรมน่าจะเป็นทศกัณฐ์ และสหัสเดชะ

ภาพที่ 3.205 ยักษ์ทวารบาล วัดราชคฤห์

หอรระฆัง

ตั้งอยู่ทางด้านล่าง 2 ซ้างของบัน ไคนาค 1 คู่ มีลักษณะเป็นหอรระฆังก่ออิฐถือปูนทาสีขาว ก่อเป็นซุ้มโค้งแหลม เครื่องยอดทรงมงกุฎทรงสี่เหลี่ยม ทางด้านบัน ไคยักษ์มีหอรระฆังอีก 1 หอ ปัจจุบัน ได้ตั้งรูปพระแม่ธรณี มีลักษณะเป็นหอรระฆังสองชั้นในซุ้มโค้งแหลมด้านล่างมีผังเป็นรูปแปดเหลี่ยม ด้านบนมีลักษณะเดียวกันกับหอรระฆังด้านบน ไคนาคคือเป็นเครื่องยอดทรงมงกุฎทรงสี่เหลี่ยม นอกจากนี้บนภูเขาในด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ยังมีหอรระฆังอีก 1 หอ ในรูปแบบเดียวกัน

ภาพที่ 3.206 หอรระฆัง ด้านล่างพระมณฑป วัดราชคฤห์

ภาพที่ 3.207 หอรระฆังด้านบนพระมณฑป วัดราชคฤห์

ฤษีตั้งพันธุ์คาบส

ฤษีตั้งพันธุ์คาบสตั้งอยู่ทางตอนล่างของเขามอใกล้กับเชิงบัน ไคนาคมีลักษณะเป็นประติมากรรมปูนปั้นนูนต่ำรูปฤษีนั่งคุกเข่าอยู่ในอาศรม ที่มีลักษณะคล้ายสถาปัตยกรรมแบบจีน ลักษณะของ

อาคารนั้นมียี่ง่าแพงเล็ก ๆ ด้านหน้า ตั้งอยู่บนฐานปัทม์คอนหน้ามีบัน ไคทางขึ้น ตัวอาคารทำยื่นเยื้องออกมาจาก
ภูเขา มีมุขลดค้ำด้านหน้า

ภาพที่ 3.208 อุมีสังพัน์คาบส วัดราชคฤห์

พระคันธฤฎี

พระคันธฤฎีเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปประทับที่ปางสมาธิที่พระเศียรไม่มีพระรัศมี
สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระสังพัน์ธระ พระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ในถ้ำด้านบนของภูเขาทางด้านทิศตะวันตก
เฉียงใต้ทางคอนหน้าถ้ำมีศาลาลักษณะคล้ายเก๋งจีนขนาดเล็กสร้างขึ้นต่อ ออกมาจากถ้ำ

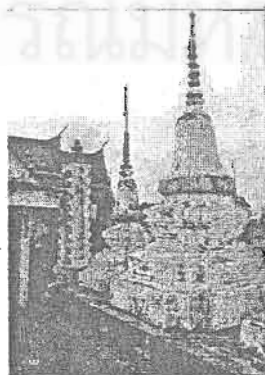
ภาพที่ 3.209 พระคันธฤฎี วัดราชคฤห์

ภาพที่ 3.210 พระสังพัน์ธระ วัดราชคฤห์

พระสถูป

พระสถูปตั้งอยู่บนภูเขาทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ มีลักษณะเป็นสถูปทรงสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้
สิบสองก่ออิฐถือปูนจำนวน 3 องค์ และตั้งอยู่บนเขาขนาดเล็กเหนือถ้ำประดิษฐานพระสังพัน์ธระอีก 1 องค์ โดย
เป็นพระสถูปทรงสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองขนาดเล็กมีบัน ไคทางขึ้นเล็ก ๆ ลัดเลาะขึ้นไปตามเขา

ภาพที่ 3.211 พระสถูป และเสาดามประทีป วัดราชคฤห์

เสาดามประทีป

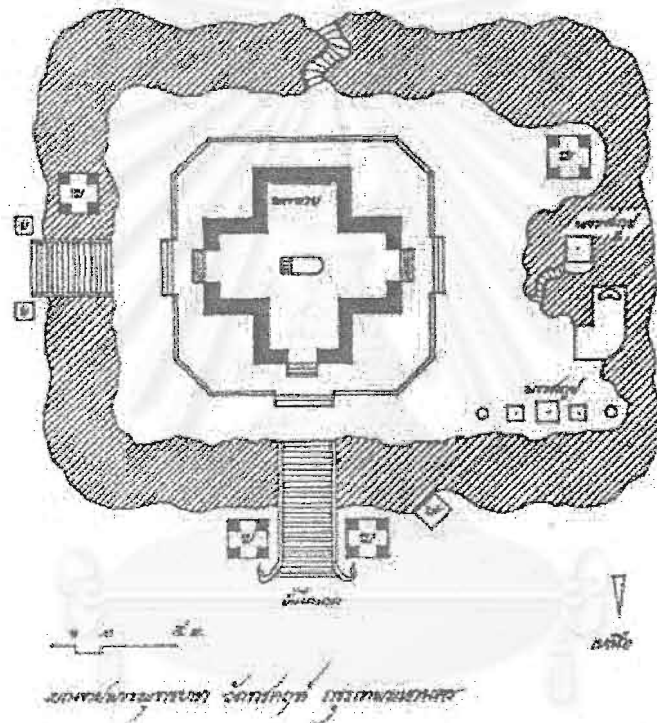
อยู่ด้านบนภูเขาทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ จำนวน 2 ต้น มีลักษณะเป็นเสาปูนหลายเหลี่ยมตั้งอยู่บนฐานปัทม์ ตลอดความยาวและโคยรอบของเสาดามจะเป็นช่องโค้งแหลม ขนาดเล็กจำนวนมาก ยอดหัวเสาทำเป็นหัวเม็ด

ประติมากรรมประดับ

บริเวณเชิงเขาและตอนล่างของเขาด้านบน ไคยักษ์มีประติมากรรมปูนปั้นเล่าเรื่องเวสสันดรชาดก ตอนนั่งอยู่ในศาลาก่ออิฐถือปูนกำลังหลั่งน้ำถวาย 2 กุมารแก่ชุกซึ่งยืนอยู่ด้านหน้าศาลา และอีกด้านมีรูปแม่พระธรณีตั้งอยู่ในหอระฆัง ตอนล่างเป็นบ่อน้ำมีประติมากรรมรูปสัตว์ปูนปั้นประดับ

นอกจากนี้ยังมีศาลเจ้าพ่อเขาคงซึ่งจำลองมาจากสระบุรีด้วยซึ่งตั้งอยู่ทางด้านหน้าเจดีย์ใหญ่

ผังพื้นพระมณฑป

แผนผังที่ 3.26 ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาท วัดราชคฤห์

พระมณฑปมีผังเป็นจตุรมุขขนาดยาวเท่ากันทุกด้าน มีความกว้างของมุขในแต่ละด้านประมาณ 4 เมตรตั้งบนฐานประทักษิณ 2 ชั้น ประตูทางเข้ามณฑปมี 3 ด้าน คือด้านหน้าในมุขด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และด้านข้างทั้ง 2 ด้าน ในมุขด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือและทิศตะวันตกเฉียงใต้ ส่วนด้านหลังก่อเป็นผนังทึบ พระมณฑปไม่มีหน้าต่าง

รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระมณฑปมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรม แบบไทยประเพณี ในสมัยรัตนโกสินทร์

องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่

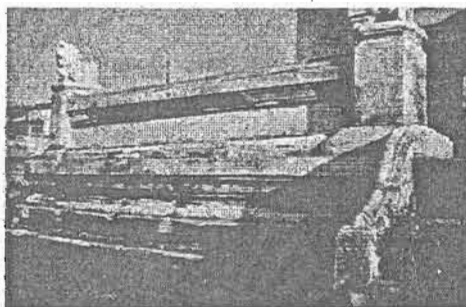
ส่วนฐาน ประกอบไปด้วย

ฐานประทักษิณชั้นล่างที่เป็นภูเขา

มีลักษณะเป็นฐานเขาก่อ โคยรอบก่อเขารันเป็นพนักกันคค

ฐานประทักษิณชั้นบน

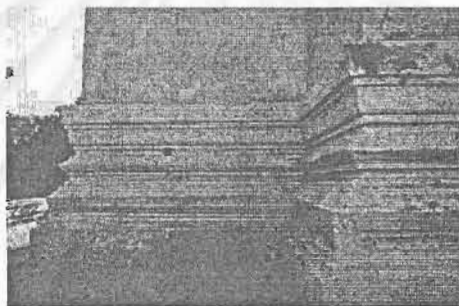
มีลักษณะเป็นฐานที่มีผังเป็นจตุรมุข ก่ออิฐถือปูนเป็นฐานสิงห์มีบันไดทางขึ้นตรงกับประตูของพระมณฑป มีพนักก่อกอิฐถือปูนที่ขโดยรอบหลังพนักเป็นบัวหลังเจียด เสาพนักเป็นสี่เหลี่ยมหัวเสาประดับสิงห์โตสลักหินแบบจีน

ภาพที่ 3.212 ฐานประทักษิณชั้นบน วัดราชฤทธิ

ฐานพระมณฑป

มีลักษณะเป็นฐานสิงห์บัวลูกแก้วอกไก่ ก่ออิฐถือปูนมีบันไดทางขึ้นตรงกับประตูพระมณฑป

ภาพที่ 3.213 ฐานพระมณฑป วัดราชฤทธิ

ส่วนเรือน ประกอบไปด้วย

ผนัง ก่ออิฐฉาบปูน ทาสีน้ำตาลอ่อน มีทวยโคยรอบ ชุ่มประตูประดับลายปูนปั้นเป็นลายดอกไม้ใบไม้ พื้นลายประดับกระกตีสขาว

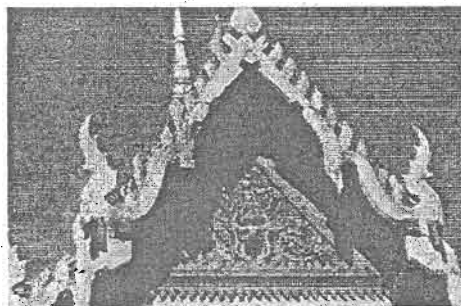
ภาพที่ 3.214 ชุ่มประตูพระมณฑป วัดราชฤทธิ

ส่วนยอด ประกอบไปด้วย 2 ส่วน คือ ส่วนของเครื่องยอดและส่วนที่เป็นมุข

ส่วนของเครื่องยอด เป็นเครื่องยอดก่อกอิฐถือปูนทรงมณฑปขนาดเล็กไม่มีบันไดลงประกอบด้วยชั้นเชิงกลอน 3 ชั้น เหนือขึ้นไปเป็นบัลลังก์ เหม 3 ชั้น ปลี ลูกแก้ว และปลียอด

ส่วนของมุข มีโครงสร้างเป็นเครื่องไม้ประกอบด้วยหลังคา 2 ชั้น 3 คับ เครื่องถ่ายของประกอบด้วย ช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ และนาคสะดุ้ง หลังคามุงกระเบื้องเคลือบสีเหลือง เเชิงกลอน และไชรา ทาสีแดง จั้วมีลักษณะเป็นจั่วเปิด หน้าบันสลักไม้เป็นรูปพระนารายณ์ทรงศุภครุฑแวดล้อมด้วยลายกระหนก เปลวกำนขออกกลายเป็นเทพพนม จำนวน 6 องค์ ตอนล่างเป็นกระจึงฐานพระ

ภาพที่ 3.215 หน้าบันพระมณฑป วัดราชคฤห์

- โครงสร้างวัสดุก่อสร้าง

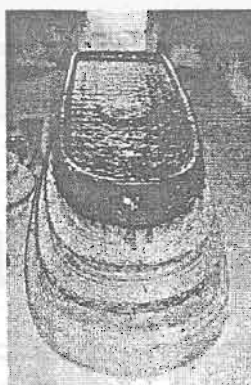
โครงสร้างส่วนผนังและเครื่องยอดของพระมณฑปมีโครงสร้างก่ออิฐถือปูนและมีโครงสร้างเป็นเครื่องไม้ในส่วนเครื่องหลังคาที่เป็นจตุรมุข

- การประดับตกแต่ง

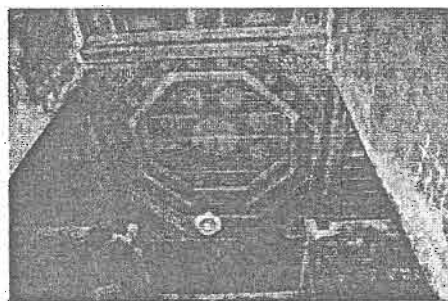
พระมณฑป ประดับตกแต่งด้วยปูนปั้นในส่วนผนังซึ่งได้แก่ ชุ่มประตู่ และตกแต่งด้วยไม้จำหลักบริเวณของหน้าบัน

- ลักษณะภายใน

ภายในพระมณฑป ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทอยู่กึ่งกลางห้อง โดยหันหน้าพระบาทไปทางทิศตะวันออก ผนังภายในทาสีแดงประดับด้วยลายดอกไม้ร่วง เพดานประดับด้วยดาวเพดาน

ภาพที่ 3.216 รอยพระพุทธบาท วัดราชคฤห์

ภาพที่ 3.217 ดาวเพดานภายในพระมณฑป วัดราชคฤห์

4. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 3.218 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอรุณราชวราราม

4.1 ประวัติวัดอรุณราชวราราม

วัดอรุณราชวราราม เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรมหาวิหาร ตั้งอยู่ที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก แขวงวัดอรุณ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร

วัดอรุณราชวรารามเป็นวัด โบราณแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เดิมชื่อวัดมะกอกในสมัยกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสิน ได้เสด็จพร้อมไพร่พลมาทางชลมารค หลังจากทรงกอบกู้อิสรภาพแล้ว เพื่อทรงเลือกสถานที่ตั้งราชธานีใหม่ ในครานั้น ได้เสด็จถึงหน้าวัดมะกอกนี้ยามรุ่งแจ้งพอดี เมื่อทรงสถาปนากรุงธนบุรีแล้วจึงโปรดฯ ให้บูรณะ ปฏิสังขรณ์ เป็นวัดประจำพระราชวัง และพระราชทานนามวัดใหม่ว่า “วัดแจ้ง” พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (รัชกาลที่ 1) เมื่อครั้งเป็นพระยามหาภัยตรีศกครั้งกรุงธนบุรี ได้ยกทัพไปตีเวียงจันทน์ และได้อัญเชิญพระแก้วมรกตและพระบางมาประดิษฐานที่วัดแจ้งนี้

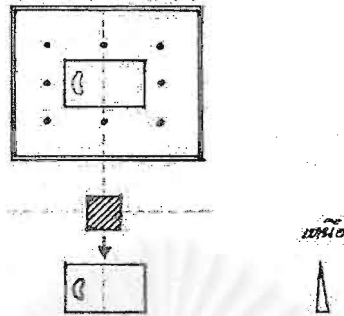
ครั้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ และสร้างพระนครใหม่ขึ้นทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา โปรดฯ ให้อัญเชิญพระแก้วมรกตไปประดิษฐานที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรซึ่งต่อมาคือพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) ทรงบูรณะ ปฏิสังขรณ์ทั้งพระอารามแต่ยังไม่ทันสำเร็จก็สิ้นรัชกาลที่ 1 ครั้นเสด็จขึ้นครองราชย์แล้วจึงทรงบูรณะ ปฏิสังขรณ์ต่อและพระราชทานนามวัดใหม่ว่า “วัดอรุณราชวราราม” ทรงมีพระราชดำริที่จะเสริมพระปรางค์ที่มีมาแต่เดิมให้สูงใหญ่ เพื่อเป็นพระมหาธาตุสำหรับพระนคร แต่การก่อสร้างยังไม่ทันสำเร็จก็สิ้นรัชกาลเสียก่อน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) จึงโปรดฯ ให้ดำเนินการก่อสร้างต่อจนสำเร็จ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) ทรงบูรณะ ปฏิสังขรณ์ต่อและพระราชทานนามวัดใหม่ว่า “วัดอรุณราชวราราม” สิ่งสำคัญภายในพระอาราม ได้แก่ พระปรางค์ พระอุโบสถ พระวิหาร หอไตร ซุ้มประตูเครื่องยอดทรงมงกุฏ มณฑปพระพุทธบาทจำลอง เป็นต้น

4.2 ประวัติความเป็นมาของพระมณฑป

มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดอรุณราชวรารามนี้สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยโปรดฯ ให้สร้างขึ้นระหว่างพระอุโบสถและพระวิหาร เพื่อเป็นที่ประดิษฐานรอยพระบาทจำลอง เป็นพระมณฑปก่ออิฐคือปูนประดับกระเบื้องถ้วยสีหลังคาเป็นยอดเกี้ยวแบบจีน เมื่อ พุทธศักราช 2438 ได้ทลายลงมา สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระจักรพรรดิพงษ์ทรงดำเนินการซ่อม โดยมีพระประสงค์จะแปลงเป็นหลังคาเครื่องยอดทรงมงกุฏ แต่ยังไม่ทันสำเร็จก็สิ้นพระชนม์เสียก่อน และพระยาราชสงคราม (ทัต หงสกุล) ผู้ปฏิสังขรณ์ก็ถึงอนิจกรรม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯ ให้พระยาราชสงคราม (กร หงสกุล) ซึ่งขณะนั้นเป็นพระราชาโยธาเทพ สร้างคามรูปเดิม ปัจจุบันหลังคามณฑปได้บูรณะสร้างใหม่ในสมัยพระธรรมเจดีย์ (อุ่ม) เป็นเจ้าอาวาส

4.3 สถาปัตยกรรมพระมณฑป

ผังบริเวณ

แผนผังที่ 3.27 ผังบริเวณมณฑปพระพุทธบาท วัดอรุณราชวราราม

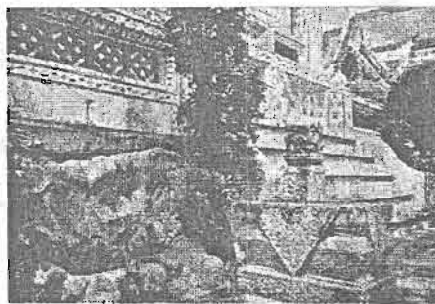
การวางผังวัดอรุณราชวรารามมพระปรารักษ์ เป็นประธานในส่วนพุทธาวาสพระอุโบสถ อยู่เยื้องขึ้นไปทางทิศเหนือของพระปรารักษ์ โดยมีพระระเบียงล้อมรอบทางทิศใต้ของพระอุโบสถเป็นที่ตั้งของพระวิหาร ทั้งพระอุโบสถและพระวิหารเป็นที่ตั้งของพระเจดีย์ทรงสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง เรียงรายอยู่จำนวน 4 องค์ และพระมณฑปพระพุทธบาทจำลอง ส่วนเขตสังฆาวาสนั้นอยู่ทางด้านทิศตะวันตกซึ่งเป็นด้านหลังของวัด

มณฑปพระพุทธบาทจำลองตั้งอยู่ระหว่างพระอุโบสถ และพระวิหาร และระหว่างพระเจดีย์ทรงสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง ซึ่งอยู่ในแนวเดียวกันกับซุ้มประตูพระระเบียงที่เข้าสู่พระอุโบสถในด้านทิศใต้ พระมณฑปมีทางเข้าหลักอยู่ทางด้านทิศใต้ และหันหน้าไปทางทิศใต้เข้าหาค้ำข้างของพระวิหาร

- องค์ประกอบในผังบริเวณของพระมณฑป ประกอบด้วย

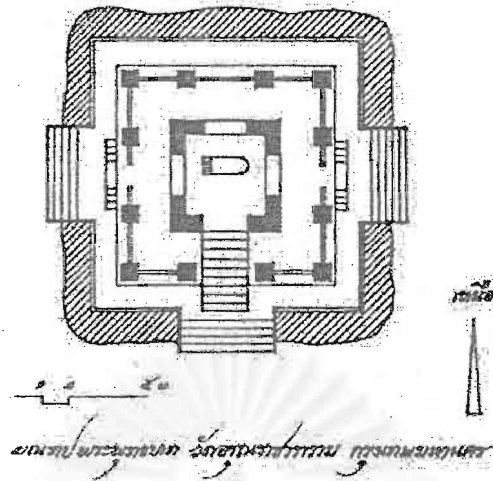
เขมอ

เขมออยู่โดยรอบฐานชั้นล่างของพระมณฑป ทำให้พระมณฑปดูเหมือนตั้งอยู่บนเขาเตี้ย ๆ เขมอมีลักษณะเป็นเขาเตี้ย ๆ ขนาดเล็กก่อกว้างก้นและปูนตกแต่งให้คล้ายภูเขาหินธรรมชาติ มีการปลูกไม้ตัดประดับตามหลืบเขาโดยรอบ

ภาพที่ 3.219 เขมอมณฑปพระพุทธบาท วัดอรุณราชวราราม

- ผังพื้นพระมณฑป

แผนผังที่ 3.28 ผังพื้นมณฑปพระพุทธบาท วัดอรุณราชวราราม

พระมณฑปมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีขนาดความกว้างด้านละประมาณ 4 เมตร มีเสาหล่อรับโครงสร้างหลังคาโดยรอบจำนวน 12 ต้น มีระเบียงรอบ พระมณฑปตั้งอยู่บนฐานประทักษิณ 2 ชั้น ทางเข้าหลักอยู่ทางด้านทิศใต้โดยทำเป็นทางขึ้นตรงไปสู่ประตูทางเข้าพระมณฑป ส่วนในด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก มีบันไดทางขึ้นไปสู่ฐานประทักษิณชั้นบนของพระมณฑป ตัวพระมณฑปมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส

ประกอบด้วยประตูทางเข้าในด้านทิศใต้ ส่วนผนังอีก 3 ด้านในทิศตะวันออก ทิศตะวันตก และทิศเหนือเป็นช่องหน้าต่าง ด้านละ 1 บาน รวมเป็น 3 บาน

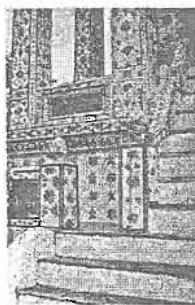
- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระมณฑปมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแบบไทย ที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะ และสถาปัตยกรรมจีน ในสมัยรัตนโกสินทร์

- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่

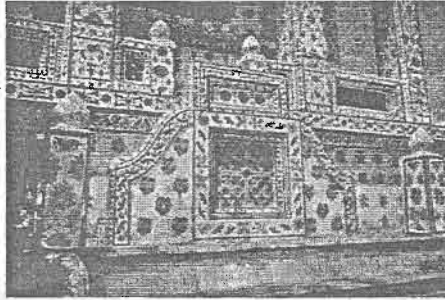
ส่วนฐาน ประกอบไปด้วย

ฐานประทักษิณชั้นล่าง มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีบันไดทางขึ้นด้านทิศใต้ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก เสาราวบันไดทางขึ้นเสาหลักเป็นเสาสี่เหลี่ยมประดับลวดลายดอกไม้ ใบไม้ หัวเสาเป็นสิงห์โตแบบจีน ฐานประทักษิณชั้นล่างมีลักษณะเป็นฐานบัวหงายก่ออิฐถือปูนทาสีขาว คอนลางก่อเป็นมอเตี้ย ๆ โดยรอบฐาน ผนังกระเบื้องฐานประทักษิณชั้นล่างก่ออิฐถือปูนทาสีขาวประดับกระเบื้องสีเขียว สีเหลือง และสีน้ำเงิน เป็นลวดลายดอกไม้ ใบไม้ โดยตลอดผนังกระเบื้องมีลักษณะโปร่งประดับด้วยกระเบื้องปฐิสีเขียวตามแนวยาวโดยตลอด หลังผนังกระเบื้องเป็นบัวหลังเจี๊ยก เสาผนังกระเบื้องเป็นสี่เหลี่ยมประดับแผ่นกระเบื้องเป็นรูปดอกไม้ ใบไม้ หัวเสาเป็นปูนปั้นรูปดอกบัวตูม

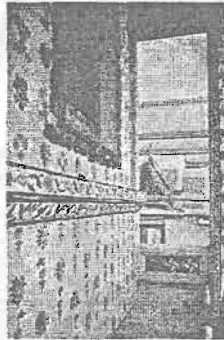
ภาพที่ 3.220 ฐานประทักษิณชั้นล่างมณฑปพระพุทธบาท วัดอรุณราชวราราม

ฐานประทักษิณชั้นบน มีผนังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส โดยมีบันไดทางขึ้นทางด้านทิศใต้มีลักษณะเป็นบันไดขึ้นตรง และบันไดทางด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกเป็นบันไดที่ขึ้นทางด้านข้าง 2 ด้าน ผนังชั้นบน ใต้ด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกประดับกระเบื้องเป็นรูปดอกไม้ กระเบื้องปูลีเขียว และกระเบื้องเบญจรงค์ ฐานประทักษิณชั้นบนมีลักษณะเป็นฐานเชิงบาตร ก่ออิฐถือปูนทาสีขาว ท้องไม้ประดับด้วยคิ้วเบื้องลายดอกไม้เป็นลายดอกไม้ร่วง บัวหงายประดับเป็นรูปคล้ายกลีบบัว และหน้ากระดานบนประดับกระเบื้องคล้ายลายประจําขามก้ามปู ผนังกระเบื้องโปร่งประดับกระเบื้องปูลีน้ำเงินและเขียว โคจรอบ

ภาพที่ 3.221 ฐานประทักษิณชั้นบนมณฑปพระพุทธบาท วัดอรุณราชวราราม

ฐานพระมณฑป มีลักษณะเป็นฐานเชิงบาตร ก่ออิฐถือปูนทาสีขาว ท้องไม้ประดับกระเบื้องรูปดอกไม้ ใบไม้เป็นลายดอกไม้ร่วง บัวหงายประดับกระเบื้องลักษณะคล้ายบัวหงายหน้ากระดานบนประดับลายดอกไม้เป็นลายเกลียว

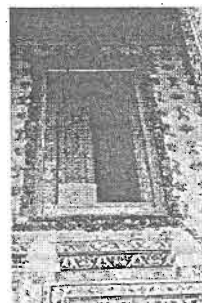
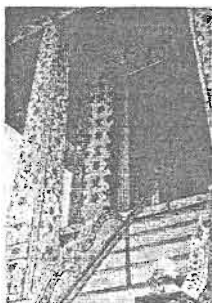

ภาพที่ 3.222 ฐานพระมณฑป มณฑปพระพุทธบาท วัดอรุณราชวราราม

ส่วนเรือน ประกอบไปด้วย

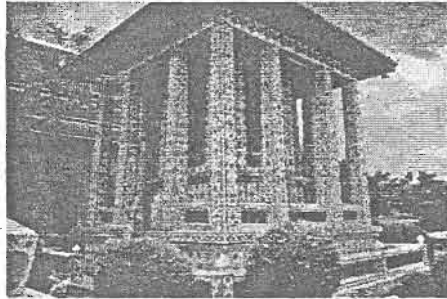
ผนัง ก่ออิฐถือปูนทาสีขาวประดับกระเบื้องรูปดอกไม้ เป็นลายดอกไม้ร่วง ที่มีผนังทั้ง 4 มุมเป็นเสาเก็จประดับกระเบื้องเป็นลวดลายดอกไม้ ใบไม้

ซุ้มประตู หน้าต่าง เป็นซุ้มทรงสี่เหลี่ยมกรอบซุ้มประดับด้วยกระเบื้องถ้วยประกอปกันเป็นรูปดอกไม้ ใบไม้ บานประตูหน้าต่างเป็นลวดทองบนพื้นดำทำเป็นลวดพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง

ภาพที่ 3.223 ซุ้มประตู ซุ้มหน้าต่าง และผนังมณฑปพระพุทธบาท วัดอรุณราชวราราม

เสาพาไลโดยรอบพระมณฑป มีลักษณะเป็นเสาสี่เหลี่ยม ก่ออิฐถือปูน ทาสีขาวจำนวน 12 ต้น รอบพระมณฑป ไม่มีบัวหัวเสา เชิงเสาล่างประดับกระเบื้องลายดอกไม้เป็นลายกรวยเชิง ตลอดจนความยาวของเสาประดับด้วยกระเบื้องลายดอกไม้เป็นลายก้านแย่ง ไม่มีบัวหัวเสา

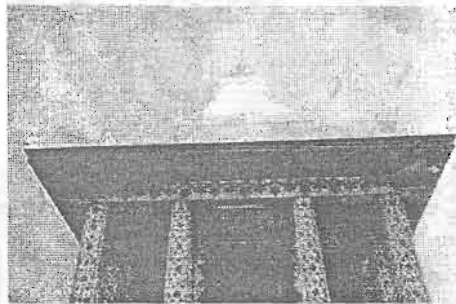

ภาพที่ 3.224 เสาพาไลโดยรอบพระมณฑป มณฑปพระพุทธบาท วัดอรุณราชวราราม

คอสอง คอสองทั้งภายในและภายนอกเขียนสีเป็นลวดลายดอกไม้อันประกอบกันเป็นลายพู่และเฟือง โดยรอบพระมณฑป

ส่วนยอด

ยอดพระมณฑปก่ออิฐถือปูน ทาสีขาว มีลักษณะเป็นทรงสี่เหลี่ยม เครื่องยอดทรงคล้ายยอดเกี้ยวอย่างจีน ที่มุมตกแต่งด้วยปูนปั้นในลักษณะคล้ายกับหางหงส์ บนยอดสุดประดับด้วยปูนปั้นพระเกี้ยว พระมณฑปมีหลังคาทึบลาด โดยรอบทั้ง 4 ด้าน ที่มุมทั้ง 4 ตกแต่งด้วยปูนปั้นในลักษณะคล้ายกับหางหงส์เช่นกัน เชิงชายทาสีแดงฝาด้านทาสีแดง ประดับด้วยบัวทาสีขาว ตกแต่งด้วยลายฉลุกระดุมปิดทองเป็นดาวเพดาน

ภาพที่ 3.225 ส่วนยอดมณฑปพระพุทธบาท วัดอรุณราชวราราม

โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

พระมณฑปมีโครงสร้างก่ออิฐถือปูนทั้งหลัง ทั้งในส่วนของตัวอาคาร และส่วนของหลังคา เครื่องยอด

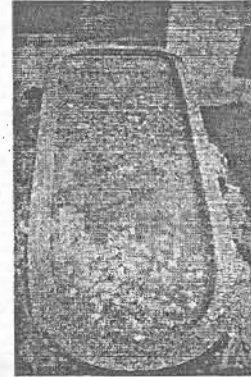
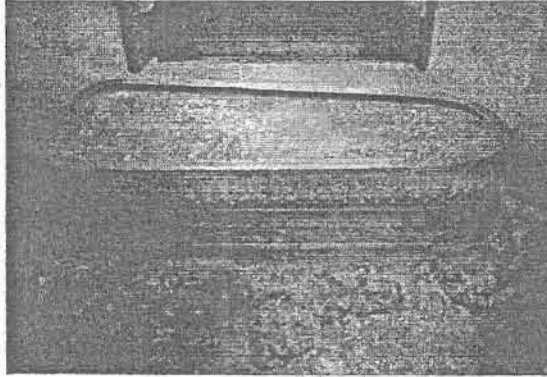
ลักษณะภายใน

ภายในประดิษฐานรอยพระพุทธบาท ฐานรอยพระพุทธบาทก่อนเป็นเขามอขนาดสี่กรงเป็นฐานในลักษณะคล้ายกับฐานของพระมณฑป รอยพระพุทธบาทอยู่ในฐานสิงห์ค่อนบนเป็นลายกลีบบัว และเกสรบัว ลักษณะของรอยพระพุทธบาทมีลักษณะเป็นรอยพระพุทธบาทรอยเดี่ยว วางในแนวราบกับพื้น หันด้านข้าง โดยนิ้วพระบาทชี้ไปทางด้านซ้ายมือ รอยพระพุทธบาทประดับคล้ายลวดลายมงคล 108 ประการ ที่ขอบโดยรอบมีจารึกลงบนหินถึงผู้ที่ได้สร้างและความเป็นมาของรอยพระพุทธบาทนี้ ดังนี้

“สุกษะมตะคุ พระพุทธศักราช อติกันตานิที่ล่วงลับไปแล้วนั้น ได้สองพันสามร้อยหกสิบสี่ พระวษา สัปะสังวัชระเร ข้าพเจ้านายอ้าวศรัทธาอุสาหะตั้งพระพุทธบาทจำลอง ด้วยสิน เลามาแต่ ณ เมือง กวางตุ้ง เพื่อจะให้เป้นประโยชน์ แก่ เทพา มະนุษย์ คุรุณาค มาตักการบูชา

กว่าพระศาสนาของพระพุทธเจ้าขาว บูรณะถื่น ห้าพันพระยาภูศล อันนี้ของจงเป็นปัจจัยแก่ข้าพเจ้าให้ดำเรทแก่
พระโพธิญาณในอนาคคการเกิด"

ผนังภายในพระมณฑปทาสีขาว เพดานประดับดาวเพดาน

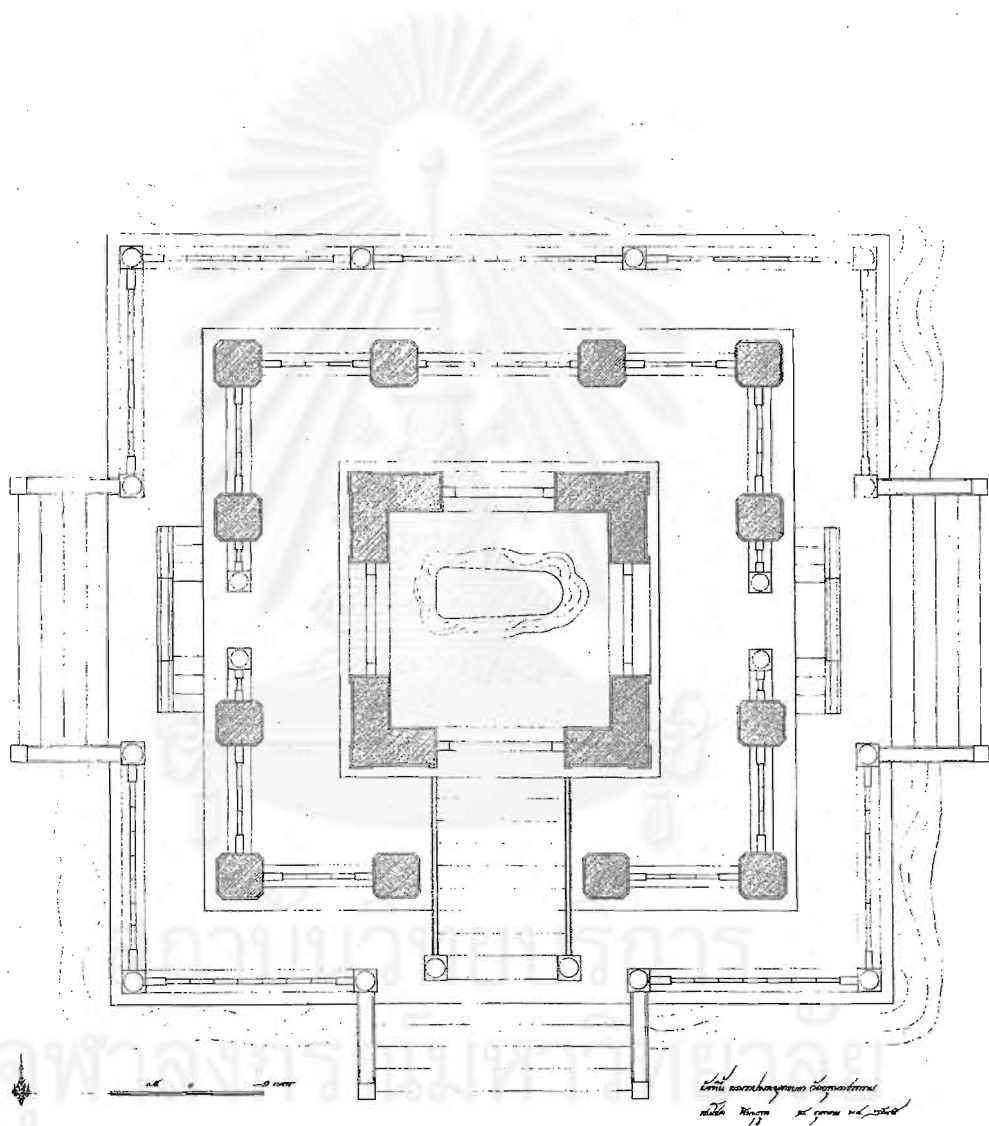

ภาพที่ 3.226 รอยพระพุทธบาท วัดอรุณราชวราราม

- การประดับตกแต่ง

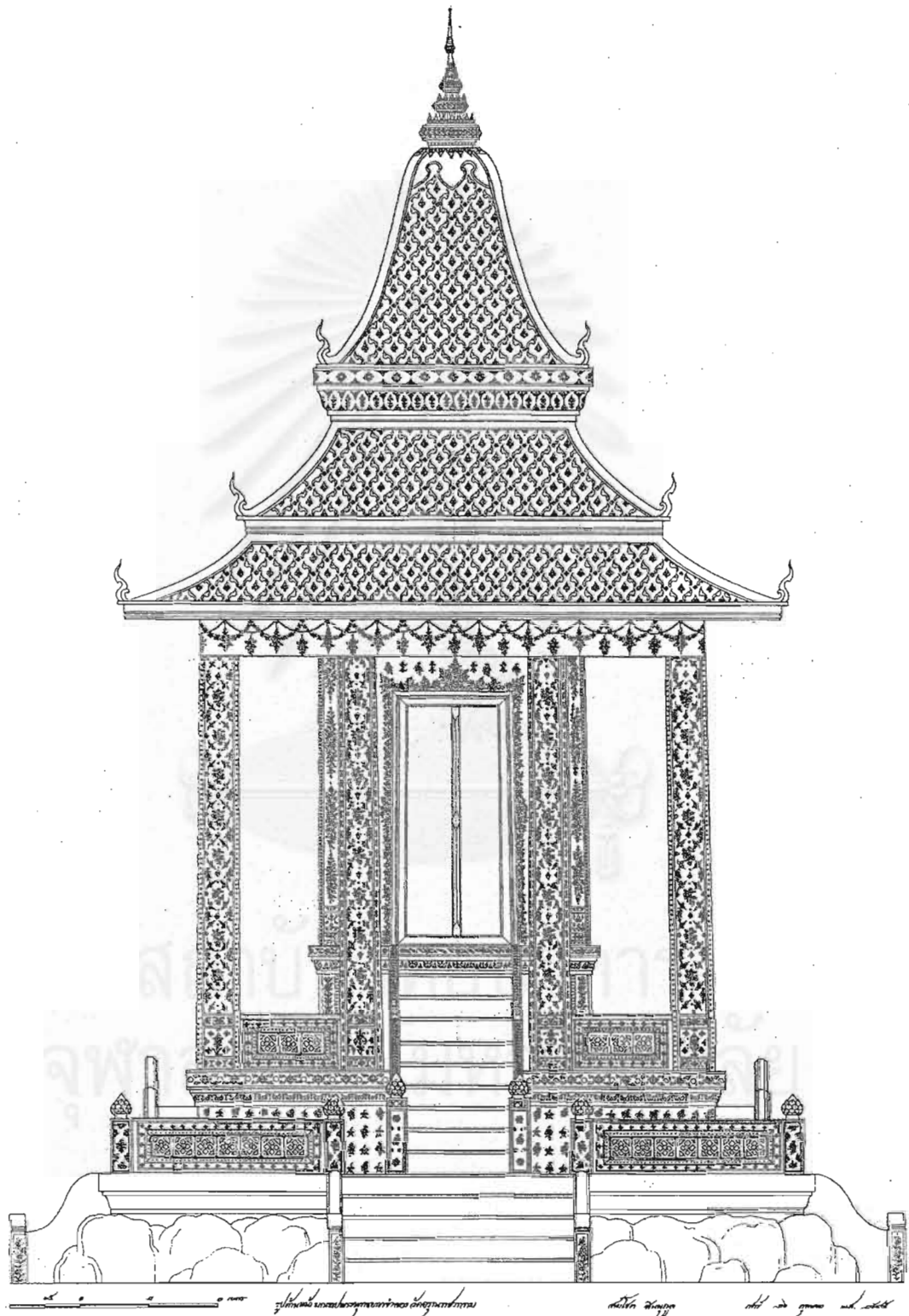
พระมณฑปประดับตกแต่งกระเบื้องด้วยซึ่งประดิษฐ์เป็นลวดลายต่าง ๆ และประดับด้วยแผ่น
กระเบื้องซึ่งเขียนลายเป็นรูปดอกไม้และใบไม้ทั้งองค์

กลางกรณีมหาวิทยาลัย

แผนผังที่ 3.29 ตั้งพื้นมณฑปพระพุทธบาท วัดอรุณราชวราราม

ภาพลายเส้นที่ 3.43 รูปด้าน มณฑปพระพุทธบาท วัดอรุณราชวราราม

5. มณฑปพระพุทธรบาทจำลองวัดทองนพคุณ กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 3.227 มณฑปพระพุทธรบาทจำลองวัดทองนพคุณ

5.1 ประวัติทองนพคุณ

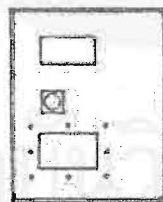
วัดทองนพคุณเป็นพระอารามหลวงชั้นตรีชนิดสามัญ ตั้งอยู่ที่แขวงคลองสาน เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร เป็นวัดโบราณตั้งแต่ครั้งสมัยปลายกรุงศรีอยุธยา เดิมเป็นวัดราษฎร์เรียกกันว่า "วัดทองล่าง" ซึ่งคู่กันกับ "วัดทองบน" หรือวัดทองธรรมชาติ ต่อมาพระยาโชติภูมิเศรษฐี "ทองจีน ไกรฤกษ์" ได้ทำการบูรณะ ปฏิสังขรณ์ และน้อมเกล้าฯ ถวายเป็นพระอารามหลวงในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) และได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์อีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ 4

5.2 ประวัติความเป็นมาของพระมณฑป

มณฑปพระบาทจำลองนั้น ตามประวัติกล่าวว่า สร้างโดยอาจารย์ฤกษ์ วัดทองนพคุณ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) โดยสร้างบนภูเขา 6 ศอก ฐานกว้าง 3 วา สูงถึงยอด 7 วา 2 ศอก

5.3 สถาปัตยกรรมพระมณฑป

ผังบริเวณ

แผนผังที่ 3.30 ผังบริเวณมณฑปพระพุทธรบาทจำลองวัดทองนพคุณ

วัดทองนพคุณมีเขตสังฆวาสน้อยทางทิศตะวันตก และเขตพุทธวาสน้อยทางทิศตะวันออก ติดกับริมแม่น้ำเจ้าพระยา โดยเขตพุทธวาสน้อยประกอบด้วยพระเจดีย์เป็นประธานและอุโบสถ พระวิหารขนาด 2 ข้างหันหน้าสู่แม่น้ำเจ้าพระยาทางทิศตะวันออก พระอุโบสถเป็นสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณี ส่วนพระวิหารนั้นเป็นแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 ด้านหน้าเขตสังฆวาสน้อยทางทิศตะวันออกเป็นที่ตั้งของ พระเจดีย์ประดิษฐานในเรือสำเภาที่อัฐิถือนุ และส่วนของฌาปนสถาน ทางทิศตะวันออกใกล้เคียงกับท่าน้ำเป็นที่ตั้งของมณฑปพระพุทธรบาทจำลอง และเจดีย์รายล้อม ไม้สิบสองจำนวน 3 องค์

พระมณฑปตั้งอยู่ที่ทิศตะวันออกเฉียงใต้ริมแม่น้ำเจ้าพระยา พระมณฑปตั้งอยู่บนเขามอขนาดใหญ่ มีบันไดขึ้นทางสูพระมณฑป 2 ทาง ได้แก่ ทางบันไดด้านทิศใต้และบันไดด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ โดยที่มุมเขามอด้านล่างทางทิศตะวันออกเฉียงใต้เป็นที่ตั้งของถ้ำประดิษฐานฤๅษีสั่งพันธุคาบส

- องค์ประกอบในผังบริเวณของพระมณฑป ประกอบด้วย

เขามอ

มีลักษณะเป็นเขาขนาดใหญ่ สูง 6 ศอก กว้าง 3 วา โดยมีโครงสร้างเป็นหินผาดำก่อเสริมด้วยอิฐตกแต่งด้วยปูนปั้นเลียนแบบเขารวมชาติเป็นพินยา ถ้ำเขามอมีขนาดใหญ่ สามารถเข้าไปภายในเขาได้ โดยเขามอนั้นเป็นฐานของพระมณฑป

ภาพที่ 3.228 เขามอ มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดทองนพคุณ

บันไดนาค

เป็นบันไดก่ออิฐถือปูน รวบบันไดก่ออิฐถือปูนเป็นรูปนาค 1 เศียรลำตัวทอดยาวขึ้นไปตามราวบันได บันไดนาคนี้ตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ของพระมณฑป

ภาพที่ 3.229 บันไดนาค มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดทองนพคุณ

หอร่มง

หอร่มงมีจำนวนทั้งสิ้น 4 หอ โดยประดิษฐานอยู่บนเขามอ ด้านบนของบันไดนาคทางทิศใต้ 1 คู่ และด้านบนของบันไดด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ 1 คู่ หอร่มงก่ออิฐถือปูนมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยม เป็นหอร่มงเครื่องยอดทรงเจดีย์สี่เหลี่ยมมุมไม้ 12 ประดับด้วยลายปูนปั้น โดยเฉพาะหอร่มงด้านซ้ายมือของทางขึ้นที่เป็นบันไดนาคทางทิศใต้ มีการประดับลวดลายปูนปั้นที่หน้ากระดานล่างของยอดเจดีย์เป็นรูปท่ามวยไทยต่าง ๆ ซึ่งมีความหมายแตกต่างไปจากหอร่มงอื่น ๆ หอร่มงแฉวนระมั่งหอละ 1 ใบ

ภาพที่ 3.230 หอระฆัง มณฑลพระพุทธบาทจำลองวัดทองนพคุณ

อุษีสัจพันธดาบส

ประดิษฐานอยู่ภายใต้ถ้ำทางตอนล่างของเขามอทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ โดยเป็นประติมากรรมปูนปั้นนูนสูง ในอิริยาบถนั่งห้อยเท้าอยู่ภายในถ้ำ ตอนหน้าของถ้ำสร้างเป็นอาศรมลักษณะเป็นอาศรมทรงไทยก่ออิฐถือปูนขนาดเล็ก สามารถเข้าไปนมัสการรูปอุษีสัจพันธดาบสได้

ภาพที่ 3.231 ซุ้มประดิษฐานอุษีสัจพันธดาบส
มณฑลพระพุทธบาทจำลองวัดทองนพคุณ

ภาพที่ 3.232 อุษีสัจพันธดาบส
มณฑลพระพุทธบาทจำลองวัดทองนพคุณ

พระคันธกุฎี

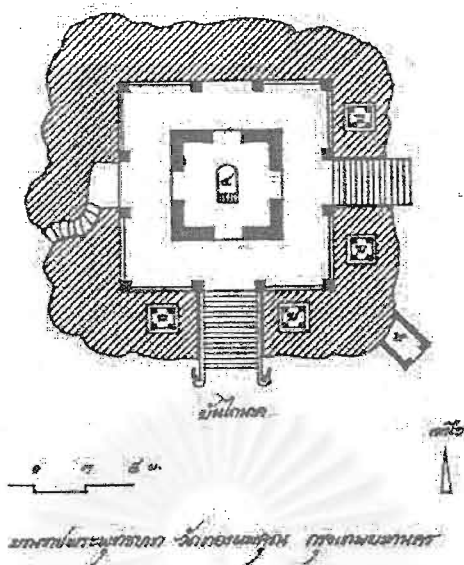
ปัจจุบันไม่เหลือสภาพของพระคันธกุฎีเป็นหลักฐานแล้ว แต่ภายในพระมณฑปมีพระพุทธรูปปางเพ็ญทุกขกิริยาและพระกัจจายนะ ซึ่งน่าเป็นชุดเดียวกันกับรอยพระพุทธบาท จากการสัมภาษณ์ได้ทราบว่า พระพุทธรูปปางเพ็ญทุกขกิริยาและพระกัจจายนะนี้เคยประดิษฐานอยู่ภายนอกเชิงเขามอ เพื่อป้องกันการถูกลักขโมยจึงได้นำมาประดิษฐานไว้ภายในพระมณฑปร่วมกับรอยพระพุทธบาทจำลอง จากความเป็นมาดังกล่าวทำให้สันนิษฐานได้ว่าบริเวณเชิงเขามอ น่าจะมีพระคันธกุฎีประดิษฐานพระพุทธรูป และพระกัจจายนะดังกล่าวนี้

พระสถูป

ตั้งอยู่ตามเชิงเขาตอนล่างของเขามอ โดยรอบ โดยมีทั้งพระเจดีย์ทรงระฆังและพระเจดีย์ทรงสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ 12

ผังพื้น

พระมณฑปมีผังเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัสที่มุมย่อมุม มีความกว้างด้านละประมาณ 4 เมตร มีระเบียงประทักษิณ และเสาศาปาด โดยรอบมีประตูทางเข้า 4 ด้าน โดยเป็นประตูทางเข้าหลักทางด้านทิศใต้ พระมณฑปอยู่บนเขามอมีทางขึ้นจากด้านทิศใต้ และทิศตะวันออกเฉียงใต้ 2 ทาง และทางด้านทิศตะวันตกอีก 1 ทาง โดยทำเป็นบันไดขนาดเล็กถัดเลาะขึ้นไปตามเขามอ

แผนผังที่ 3.31 ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดทองนพคุณ

- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระมณฑปมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณี ในสมัยรัตนโกสินทร์

- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่

ส่วนฐาน ประกอบไปด้วยฐานที่เป็นเขมอ ฐานประทักษิณ และฐานพระมณฑป ฐานประทักษิณมีลักษณะเป็นฐานเขียงก่ออิฐถือปูน ส่วนฐานพระมณฑปเป็นฐานสิงห์ก่ออิฐถือปูน ส่วนเรือน ประกอบไปด้วย

ผนัง ก่ออิฐถือปูนทาสีที่มุมผนังที่ย่อมุมทำเป็นกามพรหมศรปูนปั้น

ซุ้มประตู ซึ่งประตูทางด้านทิศใต้ซึ่งเป็นทางเข้าหลักประดับลวดลายปูนปั้นนูนสูงเป็นรูปมงกุฎ ส่วนทางด้านทิศตะวันออก ทิศตะวันตก และทิศเหนือเป็นซุ้มปูนปั้นประดับลวดลายดอกไม้ ใบไม้ ทั้งซุ้มประตูทางมงกุฎและซุ้มประตูที่ประดับด้วยลวดลายดอกไม้ประดับตกแต่งด้วยการทาสี บานประตูตกแต่งด้วยลวดลายรดน้ำเป็นรูปสี่เหลี่ยมข้างขึ้นบนหลังสิงห์โต เสือ เป็นต้น เสาพาไล ก่ออิฐถือปูนเป็นเสาสี่เหลี่ยม หัวเสาทำเป็นเชิงบัวขนาดเล็กพนักกระเบื้องก่ออิฐถือปูนที่ข

ส่วนยอด ยอดพระมณฑปเป็นเครื่องยอดทรงปราสาทก่ออิฐถือปูน ประดับด้วยปูนปั้นที่ชั้นเรือนขนาดทำเป็นซุ้มจรนงทั้ง 4 ด้าน ชั้นอัสตงประดับประติมากรรมปูนปั้นเป็นมารแบก ยอดประดับด้วยกชูลบริเวณตอนล่างทำเป็นหลังคาทึบโดยรอบมีโครงสร้างเป็นเครื่องไม้มุงด้วยกระเบื้องเคลือบดินเผา

- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

พระมณฑปมีโครงสร้างก่ออิฐถือปูน

- ลักษณะภายใน

ภายในประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลอง มีลักษณะเป็นรอยพระพุทธบาทแบบ 4 รอย ซ้อนเหลื่อมกัน ทำจากโลหะ โดยประดิษฐานหันนิ้วพระบาทไปทางด้านหน้าทางทิศใต้รอยพระพุทธบาทโลหะอยู่บนฐานสิงห์ ฐานเชิงบาตร และฐานบัวตามลำดับ ตกแต่งด้วยการปิดทองประดับกระจกอย่างประณีตงดงาม นอกจากนี้ยังประดิษฐานพระพุทธรูปปางบำเพ็ญทุกขกิริยา พระศรีอริยาเมค ไคโรย และพระกัจจายณะ ภายในก่ออิฐฉาบปูน ทาสีขาวไม่ได้ตกแต่งใด ๆ

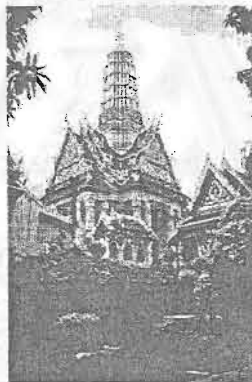

ภาพที่ 3.233 รอยพระพุทธรูปจำลองวัดทองนพคุณ

การประดับตกแต่ง

พระมณฑปประดับตกแต่ง แบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีด้วยงานปูนปั้น

6. มณฑปพระพุทธรูปจำลอง วัดจักรวรรดิราชาวาส วรมหาวิหาร

ภาพที่ 3.234 มณฑปพระพุทธรูปจำลอง วัดจักรวรรดิราชาวาส

6.1 ประวัติวัดจักรวรรดิราชาวาส

วัดจักรวรรดิราชาวาสเป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดวรมหาวิหาร ตั้งอยู่ที่แขวงจักรวรรดิ เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร

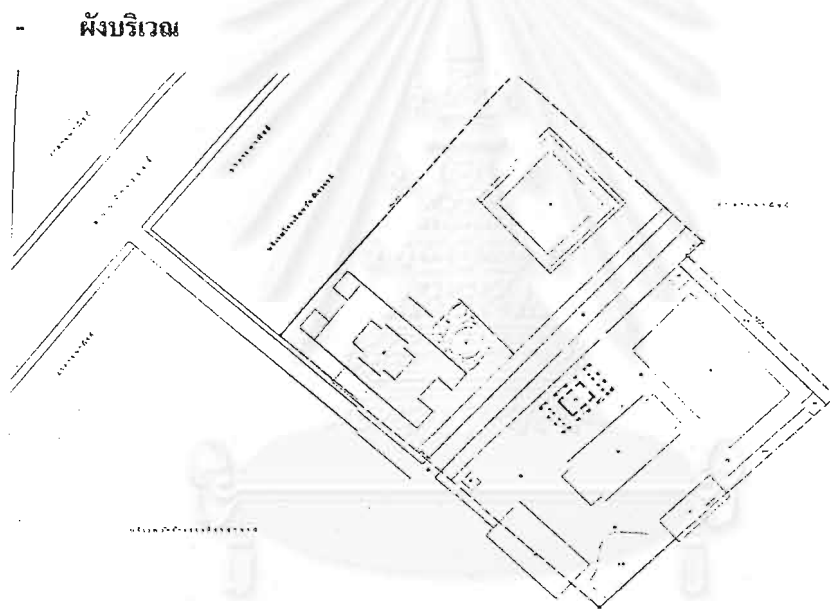
วัดจักรวรรดิราชาวาสเป็นวัดโบราณที่สร้างมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เดิมเป็นวัดราษฎร์ชื่อว่า “วัดนางปลื้ม” ต่อมาเปลี่ยนเป็น “วัดสามปลื้ม” ในสมัยรัตนโกสินทร์และในปี พ.ศ. 2362 เจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ขณะนั้นคือนายสิงห์ เกษตรรักษาได้ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์ใหม่หมดทั้งพระอาราม และต่อมาได้น้อมเกล้าฯ ถวายวัดนี้เป็นพระอารามหลวงแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ได้รับพระราชทานนามวัดใหม่ว่า “วัดจักรวรรดิราชาวาส” ต่อมาในปี พ.ศ. 2370 เจ้าพระยาบดินทร์เดชา ขณะนั้นเป็นเจ้าพระยาราชสุภาวดี ได้อัญเชิญพระบาง จากนครเวียงจันทน์เมื่อครั้งไปทราบเจ้าอนุวงศ์มหาบุศย์เกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญมาประดิษฐานไว้ที่วัดจักรวรรดิฯ เจ้าพระยาบดินทร์เดชาจึงสร้างพระวิหารขึ้นสำหรับประดิษฐานพระบาง เนื่องจากวิหารที่สร้างมีความสูงกว่า พระอุโบสถ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงท้าว จึงต้องสร้างพระอุโบสถขึ้นหลังใหม่ ทางด้านเหนือของพระอุโบสถเดิม และใช้พระอุโบสถเดิมเป็นพระวิหาร ต่อมาในปี พ.ศ. 2409 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบางกลับไปประดิษฐานที่นครหลวงพระบางจึงโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญ

พระนาคจากพระบรมมหาราชวังมาประดิษฐานแทน นอกจากพระอุโบสถ และพระวิหารแล้ว เจ้าพระยาบดินทร์เดชาฯ ยังได้สร้าง พระพุทธรูปปางค์ และหอไตรขึ้นในสระเยื้องกับด้านหน้าของพระอุโบสถอีกด้วย

6.2 ประวัติความเป็นมาของพระมณฑป

มณฑปพระพุทธรูปบาทจำลองนั้นสร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ตรงบริเวณที่เป็นหอไตรเดิม ในสมัยรัชกาลที่ 5 หอไตรได้ชำรุดทรุดโทรมลง พระโพธิวงศาจารย์ (เส็ง) เจ้าอาวาสรูปที่ 6 ได้ตัดแปลงหอไตรเป็นพระวิหารประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาท สระน้ำก็ตัดแปลงเป็นสระจระเข้ และได้หล่อพระพุทธรูปปางป่าเลไลยก์ 3 คอก 17 นิ้ว หล่อจากทองเหลือง ประดิษฐานไว้ในพระวิหารด้วย ต่อมาในสมัยพระพุฒาจารย์ (มา) เจ้าอาวาสรูปที่ 7 ได้แก้ไขพระวิหารเป็นพระมณฑปและได้เริ่มงานนมัสการรอยพระบาทขึ้นในกลางคืน 3 ครั้ง แต่นั้นเป็นมาเป็นประจำทุกปี นอกจากนี้ยังสร้างภูเขาพระพุทธรูปจำลองขึ้นที่มุมด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ภายในเขตพุทธาวาส ในสมัยพระมงคลทิพมณี (ปณฺสีโต มฺยุ) เจ้าอาวาสรูปที่ 8 ได้สร้างมณฑปพระพุทธรูปบาทขึ้นใหม่ เป็นมณฑปก่ออิฐถือปูน จตุรมุขยอดทรงปราสาทพร้อมศาลารายที่มุมทั้ง 4 ทิศ ตามที่ปรากฏอยู่ และได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

6.3 สถาปัตยกรรมพระมณฑป

แผนผังที่ 3.32 ผังบริเวณ วัดจักรวรรดิราชาวาส

ประกอบด้วย พระอุโบสถอยู่ทางค้ำัน ตะวันออกเฉียงเหนือของเขตพุทธาวาส โดยวางทิศในแนวตะวันออก และตะวันตก ค้ำันทิศใต้ทางค้ำันของพระอุโบสถเป็นที่ตั้งของพระวิหาร ซึ่งเป็นพระอุโบสถเก่า และวิหารพระนาค ส่วนทางทิศตะวันตกของพระอุโบสถเป็นที่ตั้งของพระพุทธรูปปางค์ มณฑปพระพุทธรูปบาทจำลองตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเขตพุทธาวาส โดยมีเขาพระพุทธรูปจำลองอยู่ตรงข้ามในทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเขตพุทธาวาส นอกจากนี้ภายในเขตพุทธาวาสยังเป็นที่ตั้งของพระวิหารขนาดเล็ก ๆ อีก 2 หลัง ศาลาเจ้าพระยาบดินทร์เดชา ทางทิศใต้ของเขตพุทธาวาสเป็นที่ตั้งของเขตสังฆาวาส และฌาปนสถาน

พระมณฑปตั้งอยู่บนฐานในที่ซึ่งอยู่บนเขามอขนาดใหญ่ ฐานในที่นี้มีลักษณะผังเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า วางตัวตามแนวทิศตะวันออกและตะวันตก ทางค้ำันทิศตะวันออกเฉียงเหนือที่มุมฐานก่อเป็นถ้ำ และทำเป็นสระเลี้ยงจระเข้ บนฐานไปที่เป็นที่ตั้งของพระมณฑป

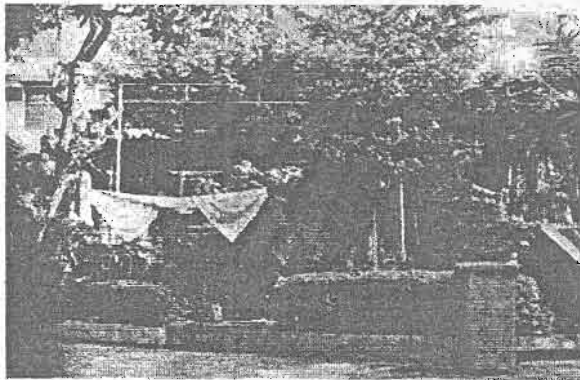
ศาลารายที่มุมทั้ง 4 และ วิหารขนาดเล็กค้ำันทิศเหนือ ทิศใต้เป็นอาคาร โถงสองข้างของวิหารเป็นบัน ไคทางขึ้น และโถงค้ำันเป็นซุ้มเขวนระฆัง บัน ไคทางขึ้นหลักของพระมณฑปอยู่ทางค้ำันทิศตะวันออกเฉียง

มีจุ่มประตูก่ออิฐคือปูน บัน ไคทางชั้นหลักของพระมณฑปนี้ทำเป็นบัน ไคนาค เเชิงบัน ไค ได้มีประติมากรรมรูป พระตั้งพื้นธดาบส

- องค์ประกอบในผังของบริเวณพระมณฑป ประกอบด้วย

พระพุทธรายจำลอง

พระพุทธรายจำลองตั้งอยู่ที่มุมเขตพุทธาวาส ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้สร้างขึ้นในสมัย พระพุทธจารย์ (มา) เจ้าอาวาสรูปที่ 7 จากประวัติกล่าวว่าพระพุทธรายเขียนลงบนกระจกเป็นกระจกเงาบานใหญ่ สำหรับใช้ส่องเวลาแต่งกายของเจ้าพระยายมราช (แก้ว) ซึ่งเป็นบุตรเจ้าพระยาบดินทร์เคชา โคนพระยาเพ็ชรฎา (คิด) ผู้เป็นบุตร ได้นำมาถวาย และได้อัญเชิญพระกัจจายนะจากบริเวณพระพุทธบาทมาประดิษฐานไว้ที่เข่าพระพุทธรายด้วย พระพุทธรายประดิษฐานที่เพิงผาเขามอ ด้านหน้าก่อนยกพื้นขึ้นเป็นลานเพื่อใช้เป็นที่สำหรับนมัสการ มี บัน ไคขึ้นด้านซ้าย และขวา พระพุทธรายมีลักษณะเป็นภาพจิตรกรรมเขียนเป็นสีดำ ทำนองว่าเป็นเงาเพื่อจำลองให้ คล้ายกับพระพุทธรายที่เขาปลิว จังหวัดสระบุรี โดยมีพุทธลักษณะเป็นเงาของพระปางประทับยืนหันหน้าไป ทางทิศตะวันตก นอกจากนี้บริเวณเขาประดิษฐานพระพุทธรายยังมีพระคันธกุฎีประดิษฐานพระพุทธรูป พระเจดีย์ และพระกัจจายนะประดิษฐานอยู่ด้วย

ภาพที่ 3.235 เขามอประดิษฐานพระพุทธรายจำลอง และพระพุทธรายจำลองวัดจักรวรรดิราชาวาส

เขามอ

เขามอเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรายจำลอง มีลักษณะสูงใหญ่ ใช้ไหดินเผาก่อภายในเป็น โครงสร้าง ก่อเสริมด้วยอิฐ และตกแต่งก้อนหินและปูนปั้นจำลองสภาพภูเขาตามธรรมชาติ เป็นเชิงผา และถ้ำ ทาง ด้านขวามีบัน ไคทางขึ้นขนาดเล็กถัดเลาะขึ้นไปด้านบนของภูเขาซึ่งเป็นที่ประดิษฐานเจดีย์ นอกจากนี้เขามอที่เป็นที่ ประดิษฐานพระพุทธรายจำลองแล้ว บริเวณมณฑปพระพุทธบาท ยังมีเขามอที่ก่อขึ้นเป็นฐานของพระมณฑป โดยก่อนเป็นฐานของฐานไพที มีโครงสร้างเป็นไหดินเผา ก่อเสริมด้วยอิฐ ตกแต่งด้วยก้อนหิน และปูนปั้น ทำเป็น เพิงผา ถ้ำ ได้เขามอมีที่ว่างสามารถเข้าไปภายในได้ โดยทำให้มีลักษณะคล้ายถ้ำ บริเวณหลังเขาปลูกต้นไม้ต่าง ประดับ ทางด้านทิศตะวันออก ก่อเป็นถ้ำจระเข้พร้อมสระน้ำสำหรับเลี้ยงจระเข้

ภาพที่ 3.236 ไหดินเผา และเขามอ มณฑปพระพุทธบาทวัดจักรวรรดิราชาวาส

บันไดนาค

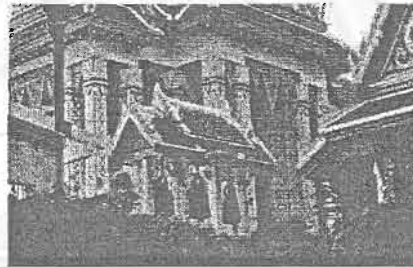
เป็นบันไดทางขึ้นหลักของพระมณฑป อยู่ทางด้านทิศตะวันออกของพระมณฑปมีลักษณะเป็นบันไดก่ออิฐถือปูน เสาที่เชิงบันไดทำเป็นลักษณะฐานปัทม์สี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง บนเสามีประติมากรรมปูนปั้นเป็นนาค 7 เศียร ลำตัวทอดยาวขึ้นไปตามราวพนักบันไดทั้ง 2 ข้าง เศียรนาคและตัวนาคตกแต่งเป็นสีทอง ที่ครีบล้านาคทำเป็นลายรักร้อยประดับกระจก บันไดหินอ่อน

ภาพที่ 3.237 บันไดนาค มณฑปพระพุทธบาทวัดจักรวรรดิราชาวาส

หอรระฆัง

ตั้งอยู่ด้านบนฐานไปที่ของพระมณฑป โดยอยู่ใกล้กับบันไดทางขึ้นด้านทิศเหนือหอรระฆังทำเป็นซุ้มก่ออิฐถือปูน หลังคาทรงไทยเป็นเครื่องปูน 2 ชั้นมุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีแดงและเขียว ภายในซุ้มแขวนระฆังจำนวน 3 ใบ นอกจากนี้บริเวณเขาพระพุทธฉายจำลองมีระฆังแขวนอยู่กับราวไม้อีก 1 ใบ

ภาพที่ 3.238 หอรระฆัง มณฑปพระพุทธบาทวัดจักรวรรดิราชาวาส

ฤๅษีสัจพันธดาบส

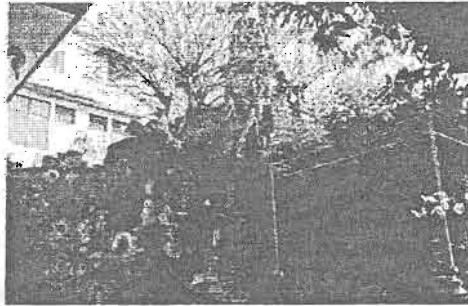
ตั้งอยู่ทางเชิงเขาด้านล่างทางทิศตะวันออกใกล้กับเชิงบันไดนาคทางขึ้นพระมณฑป ประดิษฐานอยู่ในเพิงถ้ำเล็ก ๆ มีลักษณะเป็นประติมากรรมปูนปั้นสีทองรูปฤๅษีในอิริยาบถนั่งห้อยเท้าขา มือขวาถือพัด มือซ้ายหงายมือวางบนเข่า นอกจากนี้โดยรอบภูเขายังมีรูปฤๅษีขนาดเล็ก ๆ ประดิษฐานอยู่ในอาศรมจำลองที่มีลักษณะคล้ายสถาปัตยกรรมแบบจีน และมีรูปเทวดาขนาดเล็กประดิษฐานอยู่ตามถ้ำโดยรอบ

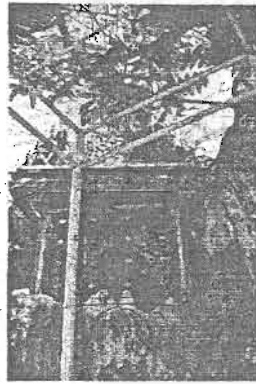
ภาพที่ 3.239 เขามอ ประดิษฐานรูปฤๅษีสัจพันธดาบส และฤๅษีสัจพันธดาบส มณฑปพระพุทธบาทวัดจักรวรรดิราชาวาส

พระคันธกุฎี

เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ปางมารวิชัย ตั้งอยู่ตอนบนด้านซ้ายมือ ของภูเขาประดิษฐานพระพุทธรูปจำลอง มีลักษณะเป็นอาคารทรงไทยขนาดเล็กมีโครงสร้างเป็นไม้ สร้างค่อยื่นออกมาจากภูเขาตั้งอยู่บนเพิงผา หลังคาทรงไทยประกอบเครื่องจำลองหลังคา 2 ชั้น มุงกระเบื้องเคลือบสีน้ำเงิน หน้าบันโคสลักจากไม้ เป็นลายกระหนกเปลวก้านขคนอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปประดิษฐานอยาตามถ้ำ บนภูเขาพระพุทธรูป เช่น พระพุทธรูปปางสมาธิ และพระกัจจายนะ เป็นต้น

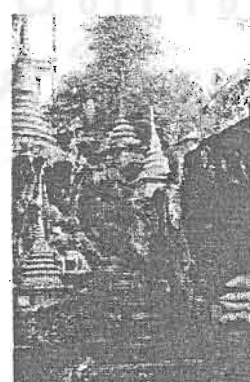
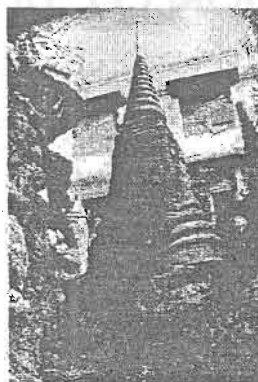
ภาพที่ 3.240 พระคันธกุฎี มณฑลพระพุทธรูปวัดจักรวรรดิราชาวาส

ภาพที่ 3.241 พระพุทธรูปที่ประดิษฐานในพระคันธกุฎี และที่เขามอมณฑลพระพุทธรูปวัดจักรวรรดิราชาวาส

พระสถูป

พระสถูปตั้งอยู่บนเขาประดิษฐานพระพุทธรูปทางด้านขวาเป็นกลุ่มพระสถูปทรงระฆังขนาดย่อมก่ออิฐถือปูน

ภาพที่ 3.242 หมู่พระสถูปบนเขามอ ประดิษฐานพระพุทธรูปจำลอง มณฑลพระพุทธรูปวัดจักรวรรดิราชาวาส

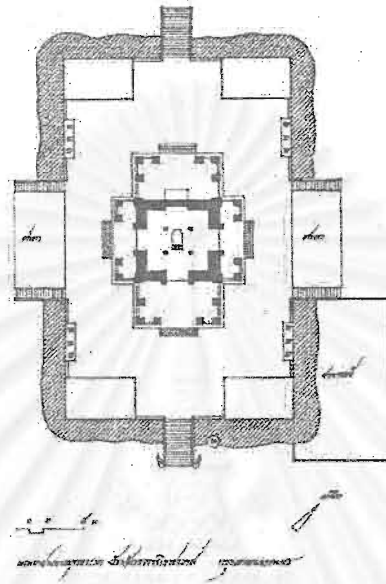
ศาลาราย

เป็นอาคารโรงทรงไทย หลังคามุงกระเบื้องเคลือบสีเขียว และแดง เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน
หน้าบันประดับลายปูนปั้นรูปเทพพนม

ซุ้มประตูทางขึ้นพระมณฑป

เป็นซุ้มก่ออิฐถือปูน ทางบันแถลง หน้าบันประดับลายปูนปั้นรูปจักรพรรดิพานแว่นฟ้า ตอนใต้
จารึก พ.ศ. 2462

- ผังพื้น

แผนผังที่ 3.33 ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทวัดจักรวรรดิราชาวาส

พระมณฑปมีผังเป็นจตุรมุข โดยมีมุขด้านทิศตะวันออก และทิศตะวันตกยาวกว่ามุขด้าน
ทิศเหนือ และทิศใต้ พระมณฑปตั้งบนฐานไพทีรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า โดยมีศาลารายที่มุมทั้ง 4 และวิหารด้านทิศเหนือ
และทิศใต้ มีซุ้มประตูทางเข้าด้านหน้าในทิศตะวันออก และทางด้านข้างอีก 2 ด้านคือในทิศเหนือ และทิศใต้ ส่วน
ด้านทิศตะวันตกก่อเป็นผนังประดิษฐานรูปหล่อ พระพุทธจารย์ (มา) ในซุ้มจระนำ

- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระมณฑปมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณี ในสมัยรัตนโกสินทร์

- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่

ส่วนฐาน ประกอบไปด้วย

ฐานไพที ก่อเป็นเขมอเพื่อรองรับกลุ่มสถาปัตยกรรม ได้แก่ พระมณฑปศาลาราย วิหาร และ
ซุ้มแขวนระฆัง

ฐานพระมณฑป ก่ออิฐถือปูนเป็นฐานสิงห์ หัวลูกแก้วเป็นลายรักร้อย บัวหงายประดับลวด
ลายกลับบัว หน้ากระดานประดับลายประจำยาม

ส่วนเรือน ประกอบไปด้วย

ผนัง ก่ออิฐถือปูน ประดับลายปูนปั้นเป็นลายพุ่มทักบิณฑ์ หน้าสิงห์ก้านแย่งทาสีน้ำตาลอ่อน
พื้นลายทาสีแดง ที่มุมผนัง กึ่งกลางประดับรูปนาค ผนังตอนบนเหนือซุ้มประตูเจาะเป็นช่องแสงข้างละช่องทำ
เป็นซุ้มโค้งแหลมประดับลายฉลุโปร่งเป็นรูปเทวดานั่งคือดอกบัว ที่ผนังด้านทิศตะวันตกเป็นซุ้มจระนำ
ประดิษฐานรูปหล่อ พระพุทธจารย์ (มา)

เสามุข และเสาระเบียง โคจรอบพระมณฑป เป็นเสาสี่เหลี่ยมยอดประดับด้วยปูนปั้นเป็นลาย
พุ่มทักบิณฑ์บัวหัวเสาเป็นบัวแวง ระหว่างเสามุขแต่ละด้านประดับด้วยสาหร่าย และรวงผึ้ง

ซุ้มประตู เป็นซุ้มทรงบันแถลง ปูนปั้นปิดทอง หน้าบันทอง หน้าบันประดับด้วยลวดลายปูน
ปั้นรูปเทพพนม บานประตูเขียนลายรดน้ำ

ส่วนยอด ประกอบไปด้วย 2 ส่วนคือส่วนเครื่องยอด และส่วนของมุข

ส่วนของเครื่องยอด มีลักษณะเป็นเครื่องยอดทรงปราสาท มีโครงสร้างเป็นปูนองค์ยอดปราสาท
ย่อมุมไม้ 20 ที่ชั้นอัสตงประดับด้วยลวดลายปูนปั้นที่หน้ากระดานเป็นลายประจำลูกฟูก้ามปู และประติมากรรม
ปูนปั้นรูปครุฑแบกจำนวน 8 ตน และยักษ์ยืนถือกระบองอีก 8 ตน เหนือขึ้นไปเป็นยอดปราสาทประดับด้วยชั้นกลีบบ
ขนุน 5 ชั้น

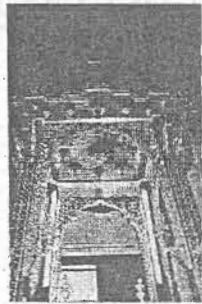
ส่วนของมุข มุขในด้านทิศตะวันออก และทิศตะวันตกมีความยาวกว่ามุขด้านทิศเหนือ และได้
โดยมุขด้านทิศตะวันออก และทิศตะวันตกเป็นหลังคาซ้อน 3 ชั้น 2 ตับ และมุขด้านทิศเหนือ และได้เป็นหลังคา
ซ้อน 2 ชั้น 2 ตับ โดยมีกันสาด โคจรอบหลังคาพระมณฑปมุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีเขียว และแดง ประณีต
เครื่องลำยอง ช่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์ เเชิงกลอนทาสีแดง หนีบับทั้ง 4 ด้านเป็นลายปูนปั้นปิดทองบนพื้นแดง
เป็นรูปพระกัศยประคิษฐานบนพานแว่นฟ้าภายในกรอบทรงพุ่มทิวบิณฑ์แวดล้อมด้วยลายกระหนกก้าน้ำ หน้า
บันตอนล่างเป็นลายมวงกล 8 ภายในกรอบแวดล้อมด้วยลายกระหนกก้านชด โดยด้านทิศตะวันออกเป็นรูปอุณทิศ
และหม้อน้ำ ด้านทิศตะวันตกเป็นรูปหอยสังข์ และโคอุศล ด้านทิศเหนือเป็นรูปชง และขอช้าง และในด้านทิศใต้
เป็นรูปตะบอง และจักร

- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

พระมณฑปมีโครงสร้างก่ออิฐถือปูน ทั้งส่วนของตัวเรือน และส่วนของหลังคาเครื่องยอด

- ลักษณะภายใน

ภายในเป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปทรงจำลอง ซึ่งหันหน้าด้านนี้พระบาทมาทางด้านหน้า
ฐานรอยพระพุทธรูปทำเป็นฐานหัวบันเปิดทอง ประคิษกระจง หน้ากระดานล่างเป็นลายก้ามปูลูกฟูก
รอยพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ในพระมณฑปน้อย หรือบุษบก ซึ่งเป็นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
(รัชกาลที่ 5) มีพระราชศรัทธาโปรดฯ ให้สร้างพระมณฑปน้อยสวมรอยพระพุทธรูปพระบาทมา พระมณฑป
สร้างจาก ไม้จำหลักปิดทองประดับกระจกทั้งองค์ มีเครื่องยอดทรงมณฑป ชั้นเชิงกลอน 5 ชั้น ประดับด้วย กรอบ
ซุ้ม และสาหร่ายเป็นรูปเทพพนม ด้านทิศตะวันตกก่อเป็นซุ้มจะนำที่ผนังประดับลายปูนปั้นปิดทองประดับ
กระจง ประคิษฐานพระพุทธรูปปางป่าเลไลยก์ปิดทอง ประทับนั่งบนเขมอผนังด้านหลังองค์พระพุทธรูปประดับ
ลายปูนปั้นปิดทองประดับกระจกเป็นพระรัศมี เรือนแก้วพื้นภายในพระมณฑปปูด้วยแผ่นหินอ่อนรูปสี่เหลี่ยม
จัตุรัสสีดำ และขาวสลับกัน เพดานประดับด้วยดาวเทศ

ภาพที่ 3.243 รอยพระพุทธรูป พระมณฑปน้อย และพระพุทธรูปปางป่าเลไลยก์ มณฑปพระพุทธรูปวัดจักรวรรดิราชาวาส

- การประดับตกแต่ง

พระมณฑปตกแต่ง แบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีด้วยปูนปั้น

7. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดโปรดกษेत्रฐาราม จังหวัดสมุทรปราการ

ภาพที่ 3.244 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัด โปรดกษेत्रฐาราม

7.1 ประวัติความเป็นมาของวัดโปรดกษेत्रฐาราม

วัดโปรดกษेत्रฐาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดสามัญ ตั้งอยู่ที่ ตำบล ทรงคนอง อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ โดยตั้งอยู่ริมคลองลัดหลวง ทางทิศตะวันตก ตรงข้ามกับวัดโพชนัดพลเสพย์

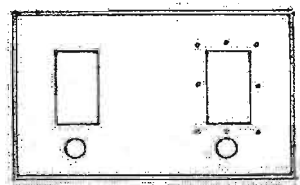
เมื่อครั้งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดฯ ให้สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิ์พลเสพย์ เมื่อครั้งดำรงพระอิสริยยศเป็นพระเจ้าน้อยยาเธอกรมหมื่นศักดิ์พลเสพย์แลพระยาเพชรพิไชย (เกตุ) เป็นแม่กอง และนางงานสร้างเมืองเขื่อนขันธุ์และป้อมเพชรหึง ในการนี้ทรงขุดคลองลัดหลวง ซึ่งเป็นคลองลัดหลังเมืองเขื่อนขันธุ์ เมื่อเสร็จแล้วสมเด็จพระบวรราชเจ้าฯ และพระยาเพชรพิไชยจึงสร้างวัดขึ้นคนละฟากคลองลัดหลวง ตรงข้ามกัน สมเด็จพระบวรราชเจ้าฯ ทรงสร้างวัด โพชนัดพลเสพย์ และพระยาเพชรพิไชย สร้างวัดโปรดกษेत्रฐาราม ชาวบ้านชาวมอญนิยมเรียกกันว่า วัดปากคลอง เนื่องจากเดิมมีศาลาประดิษฐานพระพุทธรูป 1 หลังบริเวณปากคลองทองเมือง แต่ไม่มีพระภิกษุจำพรรษา (กรมศิลป์ฯ , 2525 : 183)

7.2 ประวัติความเป็นมาของมณฑปพระพุทธบาท

เสนาเสนะ ซึ่งสร้างขึ้นในชั้นเดิมพร้อมกับพระอารามนั้น ได้แก่พระอุโบสถ พระวิหาร พระเจดีย์ หอระฆัง ศาลาการเปรียญและพระมณฑป ซึ่งพระมณฑปนั้นแต่เดิมยังสร้างไม่เสร็จ เมื่อคราวพระยาเพชรพิไชย (หนู) บุตรพระยาเพชรพิชัย (เกตุ) ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์ พระอุโบสถและพระวิหาร ได้สร้างเขื่อนสระรอบมณฑปทั้งด้านนอกด้านใน สร้างสะพานก่ออิฐถือปูนข้ามสระ และแห่งสำหรับนั่งบริเวณพระมณฑป

7.3 สถาปัตยกรรมพระมณฑป

ผังบริเวณ

แผนผังที่ 3.34 ผังบริเวณ มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัด โปรดกษेत्रฐาราม

พระอารามมีส่วนพุทธาวาสซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของพระอารามประกอบไปด้วย พระมณฑป พระพุทธบาทซึ่งเป็นประธานของเขตพุทธาวาส โดยตั้งอยู่ในทิศตะวันออกระหว่างพระอุโบสถ และ พระวิหาร พระอุโบสถ และพระวิหารตั้งอยู่คู่ขนานกัน ทางทิศตะวันตกของพระมณฑป โดยมีกำแพงแก้วซัดถึง กันที่มุมทั้ง 4 เป็นพระปรางค์มุมละ 1 องค์ ตามแนวกำแพงแก้วมีศาลาในลักษณะของเก๋ง ตั้งอยู่โดยรอบ พระอุโบสถและพระวิหารทั้งสิ้น 9 หลัง ทางทิศตะวันตกของพระอุโบสถและพระวิหารเป็นพระเจดีย์ 2 องค์

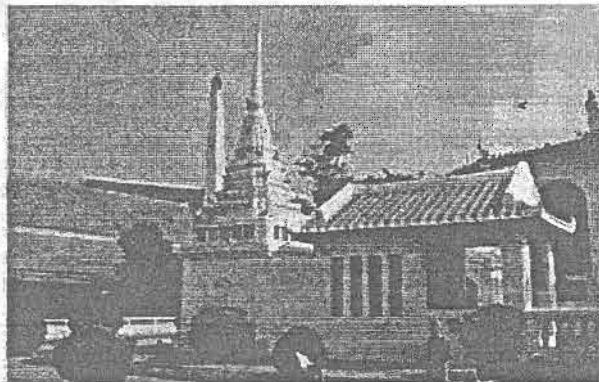
- องค์ประกอบในผังบริเวณของพระมณฑป ประกอบด้วย

พระพุทธฉายจำลอง

พระพุทธฉายจำลองประดิษฐาน อยู่ภายในพระวิหาร โดยมีลักษณะเป็นภาพจิตรกรรมฝาผนัง ซึ่งเขียนไว้ ที่ผนังภายใน ด้านสกัด เป็นภาพพระพุทธฉาย

พระสถูป

พระสถูปตั้งอยู่ที่มุมทั้ง 4 ของพระมณฑป โดยตั้งอยู่บนฐานสูงที่มีลักษณะคล้ายป้อมที่มีผัง เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ตั้งอยู่บนฐานบัวคว่ำที่มุมทำเป็นเสาเก๋ง ผนังทั้ง 4 ด้านทำเป็นช่องซุ้ม โค้งลึกเข้าไปภายใน คอบบนเป็นบัวหงาย ถัดขึ้นไปเป็นฐานสี่เหลี่ยม ประดับด้วยกระเบื้องปูละเอียดสีเขียวทั้ง 4 ด้าน รองรับพระสถูป ทรงสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง ซึ่งประกอบ ไปด้วยฐานสิงห์ 2 ชั้น เหนือขึ้นไปเป็นบัวกลุ่มรองรับองค์ระฆัง บัลลังก์ บัวกลุ่ม จำนวน 7 ชั้น และปลียอดตามลำดับ บนยอดสุดประดับด้วยเม็ดน้ำค้าง พระสถูปทั้ง 4 มุมดังกล่าวมี ผันซึ่งสร้างออกไปเชื่อมต่อกับพระคันธกุฎี

ภาพที่ 3.245 พระสถูป มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดโปรดกตพรเขษุมาราม

พระคันธกุฎี

พระคันธกุฎี ตั้งอยู่ที่มุมทั้ง 4 ของพระมณฑป โดยสร้างต่อออกมาจากพระสถูป ซึ่งมีผนังเชื่อม ต่อจากฐานพระสถูปกับท้ายพระคันธกุฎีด้านสกัด ตั้งอยู่ที่มุมด้านหน้าทางทิศตะวันตก 2 มุมมุมละ 1 หลัง โดยตั้ง อยู่ทางทิศตะวันตกของพระสถูป รวมทั้งสิ้นมีพระคันธกุฎี จำนวน 6 หลัง

พระคันธกุฎี เป็นอาคารขนาดเล็ก ก่ออิฐถือปูน ในสถาปัตยกรรมจีน ตั้งอยู่บนฐานเขียง มี ลักษณะเป็นอาคาร โถงแบ่งออกเป็น 2 ตอน ตอนในมีผนัง 3 ด้าน คือ ในด้านหลังและด้านข้าง ผนังด้านข้างทั้ง 2 ด้านเจาะเป็นช่องยาวในลักษณะคล้ายช่องมะหวดแบบสมัยโบราณ จำนวนด้านละ 4 ช่อง ประดับด้วยกระเบื้องปูละเอียดสีเขียว ตอนหน้าของพระคันธกุฎีมีลักษณะ โถง ประกอบด้วยเสาสี่เหลี่ยม 2 ต้น ระหว่างผนังตอนในกับเสาคู่หน้ามีผนังเชื่อม โดยเป็นผนังก่ออิฐถือปูนประดับด้วยกระเบื้องปูละเอียดสีเขียว หลังคาพระคันธกุฎีมีรูปแบบ สถาปัตยกรรมจีน มุมด้วยกระเบื้องกาบเคลือบสีน้ำตาล ที่เสาตอนหน้าด้านสกัดของหกพระคันธกุฎี ในด้านซึ่ง จิตรกรรมนอกมีผนังก่ออิฐถือปูนประดับด้วยลูกกรงกระเบื้องเคลือบสีเขียว เชื่อมต่อกับศาลาประดิษฐาน ประติมากรรมรูปฤๅษี บริเวณเสาคู่หน้าของพระคันธกุฎี แฉวนระฆังหลังละ 1 คู่

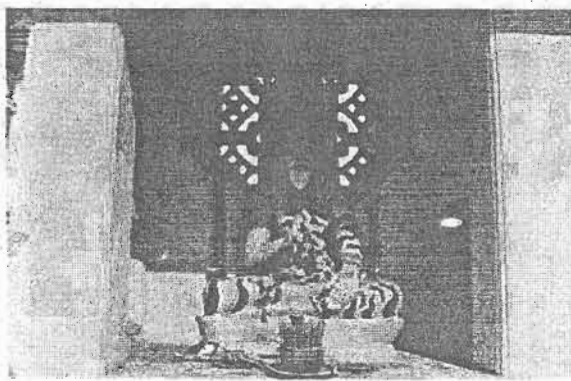
ภาพที่ 3.246 พระคันธกุฎี มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดโปรกเทศเขษรฐาราม

ศาลาประดิษฐานรูปฤๅษี

ตั้งอยู่ระหว่างพระคันธกุฎีทางทิศเหนือ ทิศใต้ ซึ่งเป็นด้านข้าง และทิศตะวันตก ทางด้านหน้า ศาลาประดิษฐานรูปฤๅษีดังกล่าวนี้แบ่งออกเป็น 2 ตอน คือตอนหลังทำเป็นศาลาทางเข้าสู่บริเวณภายในพระมณฑป ตอนหน้าเป็นมุขลด ประดิษฐานรูปฤๅษีประกอบด้วยเสาคู่หน้า 1 คู่ ระหว่างตอนหลัง และตอนหน้ากันด้วยผนังซึ่งเจาะช่อง เป็นกรอบรูปแปดเหลี่ยมประดับด้วยกระเบื้องปูลุเคลือบสีเขียว ระหว่างผนังดังกล่าวกับเสาคู่หน้ามีผนังก่ออิฐถือปูนประดับด้วยกระเบื้องปูลุเคลือบสีเขียว ฐานของมุขด้านหน้าซึ่งประดิษฐานประติมากรรมรูปฤๅษีมีลักษณะเป็นฐานปัทม์ ส่วนของหลังคาศาลามีลักษณะเป็นสถาปัตยกรรมแบบจีน มีมุขลดและกันสาด 3 ด้านคือ ด้านหน้าและด้านข้าง 2 ด้าน หลังคามุงด้วยกระเบื้องเคลือบแบบจีนสีน้ำตาล หน้าบันฉาบเรียบ บริเวณยอดจั่วประดับด้วยประติมากรรมรูปไก่อฤๅษีซึ่งประดิษฐานอยู่ที่ศาลาตอนหน้าทางทิศตะวันตกประดิษฐาน ฤๅษีทำจากหินสลักมีนามว่า "ฤๅษีนากสิทธิโคตก" ส่วนศาลาด้านข้างทิศเหนือและทิศใต้ประดิษฐานประติมากรรมรูปฤๅษีปูนปั้น ด้านละ 1 คน รวมทั้งสิ้น 3 คน

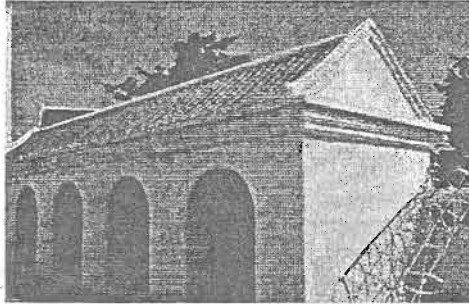
ภาพที่ 3.247 ศาลาประดิษฐานประติมากรรมรูปฤๅษี

ภาพที่ 3.248 ประติมากรรมรูปฤๅษี มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดโปรกเทศเขษรฐาราม

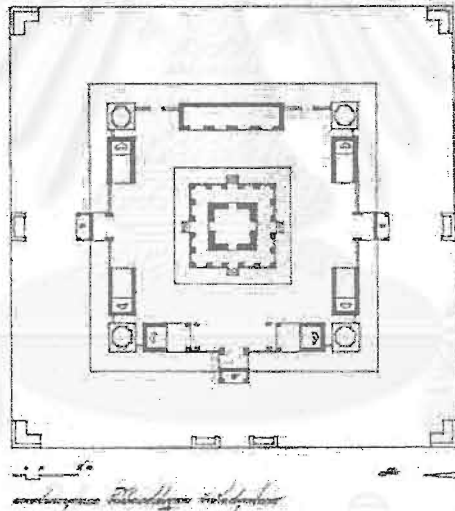
ศาลาจงกรม

ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของพระมณฑป มีลักษณะเป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าก่ออิฐถือปูน ขนาด 4 ห้อง มีผนังทึบ 3 ด้านคือด้านข้างทางทิศเหนือและทิศใต้ และด้านหลังทางทิศตะวันออก ด้านหน้าทางทิศตะวันตกเจาะเป็นซุ้มโค้งจำนวน 4 ซุ้ม ศาลาตั้งอยู่บนฐานบัวคว่ำ ผนังคอนกรีตมีลักษณะเป็นบัวหงายโดยรอบรองรับส่วนของหลังคา ซึ่งมีลักษณะสถาปัตยกรรมแบบจีน หน้าบันฉาบปูนเรียบ มุงกระเบื้องกาบเคลือบสีน้ำตาลที่ด้านสกัดของทั้ง 2 ด้านและพระสถูปซึ่งอยู่ที่มุมมีกำแพงเชื่อมถึงกันเว้นทางเข้าตรงกลางด้วยเสาเหลี่ยม 2 ต้น ตอนเหนือกำแพงประดับด้วยกระเบื้องปรางเคลือบสีเขียว

ภาพที่ 3.249 ศาลาจงกรม มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดโปรดกษेत्रฐาราม

ผังพื้นพระมณฑป

แผนผังที่ 3.35 ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดโปรดกษेत्रฐาราม

ผังพื้นพระมณฑปมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีขนาดความกว้างด้านละประมาณ 4 เมตรมี ประตูทั้ง 4 ทิศ คือ ทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก มีระเบียง โดยรอบ มีทางขึ้นทั้ง 4 ทิศ ระเบียง ประกอบไปด้วยเสาซึ่งมีผังเป็นรูป

สี่เหลี่ยม จำนวน 20 ต้นระหว่างเสามีพนักชกถึงกันโดยเว้นส่วนทางเข้าไว้ 4 ทิศ

รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระมณฑปมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรม แบบไทย ที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะ และ สถาปัตยกรรมจีน

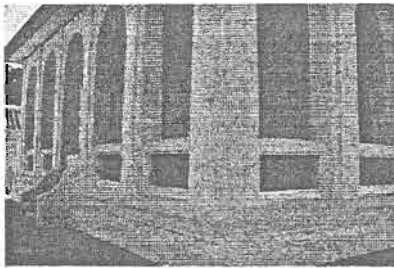
- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของพระมณฑป ได้แก่ ส่วนฐาน

ฐานพระมณฑปมีลักษณะเป็นฐานปัทม์ มีบันไดทางขึ้น 4 ทิศ

ส่วนเรือน

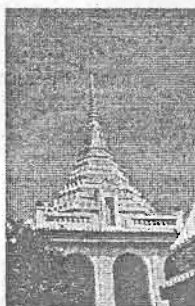
ประกอบไปด้วยเสาระเบียงจำนวน 20 ต้น เป็นเสาสี่เหลี่ยมระหว่างเสาทำเป็นซุ้มโค้ง ตอนล่างเป็นพนักระเบียงประดับด้วยลูกกรง ตัวเรือนองค์พระมณฑปก่ออิฐถือปูนประกอบไปด้วยประตูทั้ง 4 ทิศ ไม่มีการประดับตกแต่งซุ้มประตู

ภาพที่ 3.250 ส่วนฐาน และส่วนเรือน มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดโปรดกตเกษมสุราม

ส่วนยอด

ประกอบด้วย 2 ส่วนคือ ส่วนของหลังคาชั้นสาม ซึ่งคลุมระเบียงโดยรอบมุงด้วยกระเบื้องกาบเคลือบสีน้ำตาล และส่วนยอดซึ่งมีลักษณะเป็นยอดพระศูปรทรงสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง ประกอบไปด้วยระเบียงขนาดเล็กซึ่งอยู่ถัดขึ้นมาจากหลังคาชั้นสามมีลักษณะเป็นระเบียงประดับด้วยประติมากรรมกระเบื้องเคลือบเป็นรูปสิ่งทอเงิน บริเวณตอนกลางของทั้ง 4 ด้าน เว้นระยะตรงกับตำแหน่งของซุ้มจรณะซึ่งสร้างขึ้นต่อออกมาจากฐานพระศูปรทั้ง 4 ทิศ สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปปางประทับยืน ซุ้มจรณะมีลักษณะเป็นซุ้มขนาดเล็กประกอบด้วยเครื่องลำยองปูนปั้นมุขลด 2 ชั้น พระศูปรซึ่งเป็นยอดตั้งอยู่เหนือระเบียงขนาดเล็กขึ้นไป โดยประกอบด้วยฐานเชิงบาตร ฐานสิงห์ 3 ชั้น และบัวกลุ่ม ตามลำดับ รองรับองค์ระฆังสี่เหลี่ยมย่อมุม ซึ่งประดับด้วยปูนปั้นแบบพระศูปรทรงเครื่อง เหนือขึ้นไปเป็นบัลลังก์ บัวกลุ่ม 7 ชั้น ปลีซึ่งคั่นด้วยลูกแก้ว ปลียอดและเม็ดน้ำค้าง บนยอดประดับด้วยฉัตรโลหะ 3 ชั้น

ภาพที่ 3.251 ส่วนยอด มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดโปรดกตเกษมสุราม

โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

พระมณฑปมีโครงสร้างก่ออิฐถือปูนเป็นส่วนใหญ่ ยกเว้นในส่วนของหลังคาชั้นสามซึ่งมีโครงสร้างซึ่งประกอบด้วยเครื่องไม้

การประดับตกแต่ง

พระมณฑปมีการตกแต่งโดยรวมด้วยปูนปั้น มีการประดับด้วยส่วนประกอบใสสถาปัตยกรรมที่เป็นกระเบื้องเคลือบแบบจีน เช่น กระเบื้องปู ลูกกรงกระเบื้อง เป็นต้น นอกจากนี้ยังแต่งด้วยถ้วยชามกระเบื้องลายครามทั้งใบ ประติมากรรมรูปสัตว์กระเบื้องมีการตกแต่งด้วยสี และปีกทองที่ส่วนยอด

8. มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดกลางบางแก้ว จังหวัดนครปฐม

ภาพที่ 3.252 มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดกลางบางแก้ว

8.1 ประวัติความเป็นมาของวัดกลางบางแก้ว

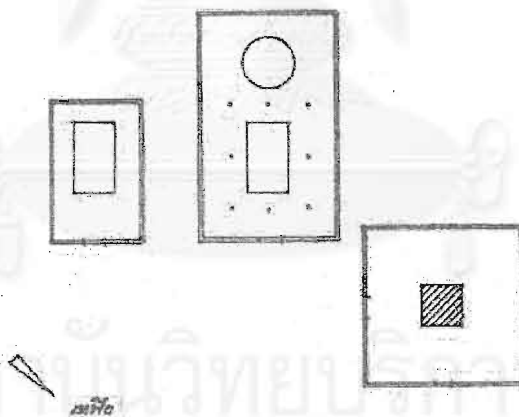
วัดกลางบางแก้วตั้งอยู่ริมแม่น้ำนครชัยศรี ที่ตำบลนครชัยศรี อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม จากสถาปัตยกรรม และศิลปกรรมที่พบภายในวัด สันนิษฐานได้ว่า วัดกลางบางแก้วคงสร้างมาแต่ครั้งสมัยอยุธยา และได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ มีการก่อสร้างปูชนียสถานและถาวรวัตถุขึ้นเพิ่มเติมในสมัยรัตนโกสินทร์

8.2 ประวัติความเป็นมาของมณฑปพระพุทธบาท

มณฑปพระพุทธบาทสร้างขึ้นในปีพุทธศักราช 2433 ในสมัยหลวงปู่บุญ (พระพุทธวิถีนายก) อดีตประธานสงฆ์มณฑลนครชัยศรี

8.3 สถาปัตยกรรมพระมณฑป

- ผังบริเวณ

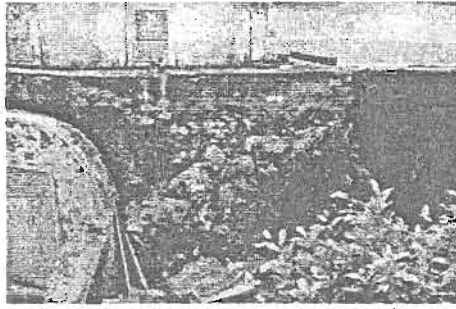
ภาพที่ 3.36 ผังบริเวณมณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดกลางบางแก้ว

พระมณฑปตั้งอยู่ทางทิศเหนือของพระอาราม ภายในเขตพุทธาวาส ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพระอุโบสถ โดยทางทิศใต้ของพระอารามเป็นที่ตั้งของเขตสังฆาวาส พระมณฑปตั้งอยู่ในลักษณะของอาคาร โคด มิได้ร่วมแนวแกนกับอาคารใด ๆ พระมณฑป และองค์ประกอบในผังบริเวณของพระมณฑปตั้งอยู่ภายในเขตกำแพงแก้ว

- องค์ประกอบในผังบริเวณของพระมณฑป ประกอบด้วย

เขมอ

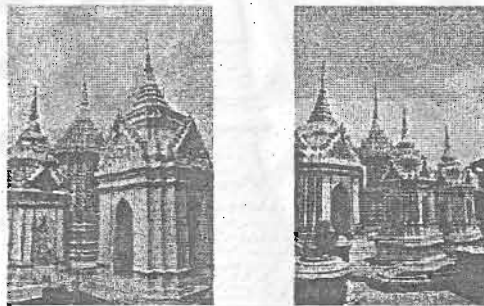
เขมอประกอบอยู่คู่ฐานไฟที่ซึ่งเป็นฐานชั้นล่างสุด เป็นฐานก่ออิฐถือปูนเป็นโครงสร้างภายนอกประดับด้วยปูนปั้นและหินในลักษณะของเขมอเลียนแบบภูเขารวมชาติ ซึ่งเป็นเขมอขนาดเตี้ย ๆ (ปัจจุบันเหลือส่วนซึ่งมีลักษณะเป็นเขมอเพียงเล็กน้อย คงเหลือแต่ส่วนโครงสร้างที่เป็นโครงสร้างก่ออิฐถือปูนเท่านั้น

ภาพที่ 3.253 เขามอ มณฑลพระพุทธรบาทจำลองวัดกลางบางแก้ว

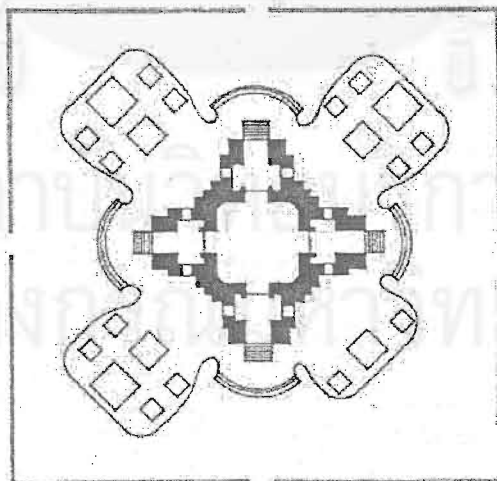
พระคันธกุฎี

พระคันธกุฎี ตั้งอยู่โดยรอบบริเวณมุมทั้ง 1 บนฐานไพทีของพระมณฑป พระคันธกุฎีมีลักษณะเป็นกลุ่มพระคันธกุฎี ซึ่งมี 4 กลุ่ม ตั้งอยู่ที่มุมทั้ง 4 กลุ่ม กลุ่มละประมาณ 3 - 5 หลัง มีลักษณะเป็นมณฑป โครงก่ออิฐถือปูน ประกอบไปด้วยมณฑปกึ่งกลางเครื่องยอดทรงมณฑป และมณฑปจตุรมุขหลังคาเครื่องยอดทรงพระสถูปย่อมุมซึ่งมีขนาดใหญ่และขนาดย่อม ภายในพระคันธกุฎีประดิษฐานพระพุทธรูป

ภาพที่ 3.254 พระคันธกุฎี มณฑลพระพุทธรบาทจำลองวัดกลางบางแก้ว

ผังพื้น

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 3.37 ผังพื้น มณฑลพระพุทธรบาทจำลองวัดกลางบางแก้ว

พระมณฑปมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้สิบสอง มีขนาดความกว้างด้านละประมาณ 6 เมตร มีประตูทางเข้าทั้ง 4 ทิศในแต่ละทิศมีมุขยื่นออกมาไปเป็นมุขโถงในลักษณะจตุรมุข มีขนาดความกว้างของแต่ละมุขด้านละประมาณ 4 เมตร พระมณฑปตั้งอยู่บนฐานไพที (ฐานเขามอ) ซึ่งมีรูปร่างผังล้อไปตามรูปร่างผังของอาคารบนฐานไพที ซึ่งได้แก่พระคันธกุฎี ทั้งสี่ทิศที่ตรงกับฐานพระมณฑปเป็นบันไดทางขึ้นที่มีลักษณะผังโค้งโดยรอบพระมณฑปและหมู่พระคันธกุฎี เป็นกำแพงแก้วก่ออิฐถือปูน ซึ่งมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีประตูทางเข้าทั้ง 4 ทิศเช่นกัน

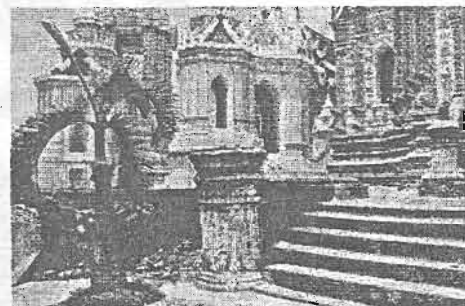
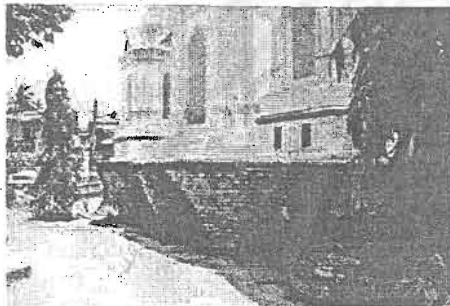
รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระมณฑปมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรม แบบไทยประเพณี ที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะ และสถาปัตยกรรมตะวันตกในสมัยรัตนโกสินทร์

องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่

ส่วนฐาน

ประกอบไปด้วยฐานไพที ที่มีลักษณะเป็นฐานเขามอซึ่งเป็นที่ตั้งของพระมณฑป และกลุ่มพระคันธกุฎี พระมณฑปตั้งอยู่บนฐานสิงห์ประดับลายปูนปั้น มีบันไดทางขึ้นทั้ง 4 ทิศ หัวเสาพนักบันไดประดับกรรมรูปสิงห์โคจัน

ภาพที่ 3.255 ส่วนฐาน มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดกลางบางแก้ว

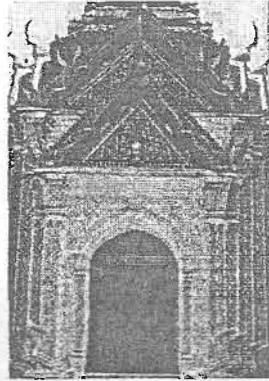
ส่วนเรือน

ส่วนเรือนประกอบไปด้วยส่วนตัวเรือนซึ่งมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้สิบสอง ที่มุมเสาทำเป็นลักษณะเสาเก็จประดับลายปูนปั้น ตอนล่างเป็นกาบพรมศรตอนบนของเสาเป็นบัวหัวเสาแบบบัววงผนังประดับลายปูนปั้นนูนต่ำเป็นรูปเทพนมเหาะอยู่สู้อากาศมีรูปเมฆแทรก ในส่วนของมุมมีลักษณะเป็นมุขโถงด้านหน้าของแต่ละทิศ เป็นซุ้มทางเข้าที่มีลักษณะเป็นซุ้มโค้งแหลม มีเสาประดับกรอบซุ้มและลวดลายประดับซุ้มซึ่งทำเป็นรูปเทพนม ผนังด้านข้างทั้ง 2 ข้าง ของมุขทำเป็นซุ้มหน้าต่าง ในลักษณะซุ้มโค้งแหลมเช่นกัน ไม่มีบานหน้าต่างที่มุมเสาทุกมุมทำเป็นเสาเก็จประดับด้วยลายปูนปั้น และที่ผนังประดับภาพปูนปั้นเป็นรูปเทพนมเหาะอยู่ท่ามกลางเมฆเช่นกัน

ส่วนยอด

ประกอบด้วยส่วนยอดที่เป็นหลังคาจั่ว ได้แก่ หลังคาองค์พระมณฑปซึ่งเป็นหลังคาจตุมุข 2 ชั้น 1 ชั้น ประกอบด้วยเครื่องล้าของ ซ่อฟ้า ไบระกา หางหงส์ มีไฉราหน้าจั่ว หน้าบันปูนปั้นประดับเป็นลายก้านขด เทพนมปิดทอง ประดับกระจก หลังคามุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีเหลือง และสีเขียว หลังคาในส่วนของมุขทั้ง 4 ทิศ เป็นแบบมุขลด หลังคา 2 ชั้น 1 ชั้น ประกอบด้วยเครื่องล้าของ ซ่อฟ้า ไบระกา หางหงส์ มีไฉราหน้าจั่ว หน้าบันประดับด้วยปูนปั้น เป็นลายก้านขด เทพนม ปิดทองประดับกระจก หลังคามุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีส้มสีเหลือง และสีเขียว หลังคาในส่วนที่เป็นหลังคาเครื่องยอดมีลักษณะเป็นเครื่องยอดทรงมณฑปเครื่องยอดทรงมณฑปกล่าวคือ หลังคาเครื่องยอดตอนล่างมีลักษณะ และการซ้อนชั้นเช่นเดียวกับเครื่องยอดทรงมณฑป ซึ่งมีชั้น

เชิงกลอน จำนวน 5 ชั้น หากแต่ไม่มีบันแถลง ชูมรังไก่อ และนาคปัก ในส่วนที่จะต้องเป็นองค์ระฆัง บัลลังก์ เหม และบัวกลุ่ม ซึ่งเป็นส่วนยอดในเครื่องยอดทรงมณฑปนั้นก็แปลง โดยนำลักษณะ เจริงบาตร ในเครื่องยอดทรงมงกุฎ มาใช้ในส่วนยอดด้านบนแทน บนยอดสุดประดับด้วยฉัตร ที่ไขวราเครื่องยอดทั้ง 4 มุม ทำเป็นรูปครุฑรับ ไขวราเครื่องยอด

ภาพที่ 3.256 ส่วนเรือน และหน้าบัน มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดกลางบางแก้ว

- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง
พระมณฑปมีโครงสร้างแบบก่ออิฐถือปูน รวมทั้งส่วนของเครื่องยอดที่มีโครงสร้างเป็นเครื่องปูนทั้งหมด
- การประดับตกแต่ง
พระมณฑปมีการประดับตกแต่งโดยรวมเป็นแบบไทยประเพณี ด้วยการใช้การประดับตกแต่งด้วยงานปูนปั้น งานปิดทองประดับกระจกในส่วนที่สำคัญ เช่น ลวดลายหน้าบัน และเครื่องถ้ายอง นอกจากนี้ยังมีการตกแต่งด้วยการประดับด้วยแผ่นกระเบื้องเคลือบสี ในส่วนของรายละเอียดบางส่วนมีการประดับตกแต่ง ซึ่งแสดงถึงอิทธิพลในสถาปัตยกรรม และศิลปกรรมตะวันตก เช่น การใช้ชูม ไค้งแหลมเสาพนักบัน ใด ลักษณะพนักบัน ใดแบบไค้ง เป็นต้น

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

9. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง เขาลม วัดพระพุทธฉาย จังหวัดสระบุรี

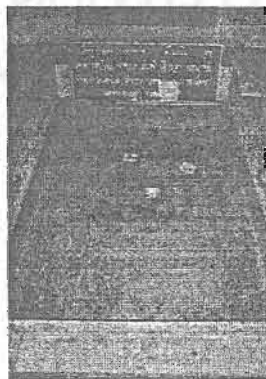
ภาพที่ 3.257 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง เขาลม วัดพระพุทธฉาย จังหวัดสระบุรี

9.1 ประวัติความเป็นมาของวัดพระพุทธฉาย

วัดพระพุทธฉาย ตั้งอยู่ที่ตำบลหนองปลาไหล อำเภอเมืองสระบุรี จังหวัดสระบุรี สร้างขึ้นในรัชสมัยพระเจ้าทรงธรรม ในสมัยอยุธยา ปูชนียสถานสำคัญ คือ พระพุทธฉาย ซึ่งเป็นรอยคราบสีแดงบนเงื้อมผามีรูปปางประทับยืน สูงประมาณ 5 เมตร ที่เชื่อกันว่าบรี โภคเจดีย์อีกแห่งหนึ่งนอกจากปูชนียสถานที่เป็นพระพุทธฉายแล้ว ยังมีปูชนียสถานซึ่งเป็นรอยพระพุทธบาทด้วย

9.2 ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธบาทและมณฑปพระพุทธบาท

รอยพระพุทธบาทประดิษฐานอยู่บนยอดเขาลม ซึ่งอยู่เหนือ พระพุทธฉายขึ้นไป เป็นรอยพระพุทธบาทซึ่งสลักลงบนพื้นหินภูเขาธรรมชาติมีลักษณะเป็นรอยพระพุทธบาทแบบรอยเดี่ยว 1 รอย พระบาทเบื้องขวาปรากฏรูปธรรมจักรอยู่กลางฝ่าพระบาท รอยพระบาทประดิษฐาน ในแนวราบหันสันพระบาทออกทางด้านหน้าหันนิ้วพระบาท ไปทางทิศตะวันตก โดยมีความยาวประมาณ 2 เมตร และกว้างประมาณ 1.20 เมตร รอยพระบาทแห่งนี้ ได้เคยถูกลบฝังไว้ภายใต้ทรายและพื้นปูน โดยไม่มีผู้ใดทราบ เนื่องจากการบูรณะปฏิสังขรณ์ซ้อนทับกันหลายยุคหลายสมัยจนกระทั่งในปีพุทธศักราช 2537 กรมศิลปากร ได้ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์ ทำการขุดพื้นจนเก้าออกจึงพบรอยพระพุทธบาทดังกล่าวอีกครั้ง พุทธศาสนิกชนบางท่านมีความเชื่อว่ารอยพระพุทธบาทซึ่งประดิษฐานอยู่ที่วัดพระพุทธฉายนี้เป็นบรี โภคเจดีย์อีกแห่งหนึ่ง โดยเป็นรอยพระพุทธบาทเบื้องขวา ส่วนรอยพระพุทธบาทที่เขาสุวรรณบรรพต วัดพระพุทธบาทนั้นเป็นรอยพระพุทธบาทเบื้องซ้ายพระมณฑปนั้นสร้างมาแต่ครั้งสมัยอยุธยา

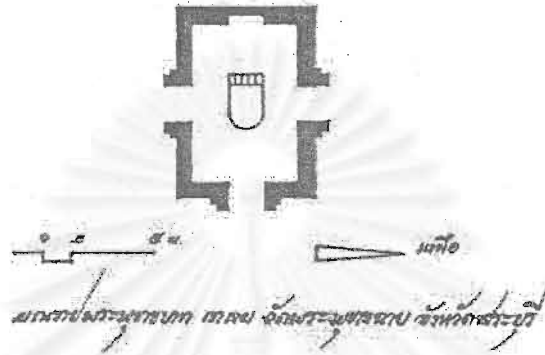
ภาพที่ 3.258 รอยพระพุทธบาทจำลอง เขาลม วัดพระพุทธฉาย จังหวัด สระบุรี

9.3 สถาปัตยกรรมพระมณฑป

- ผังบริเวณ

พระมณฑปตั้งอยู่บนยอดเขาซึ่งอยู่สูงที่สุด โดยทางทิศตะวันตกเฉียงใต้เป็นที่ตั้งของพระอุโบสถ โดยตั้งอยู่บนเนินเขาเตี้ย ๆ ซึ่งอยู่ต่ำจากเขาประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท

- ผังพื้น

แผนผังที่ 3.38 ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง เขาคม วัดพระพุทธฉาย จังหวัดสระบุรี

พระมณฑปมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมคี่นคว่ำ มีขนาดความกว้างประมาณ 5 เมตร และยาวประมาณ 7 เมตร ตามแนวยาวของรอยพระพุทธรบาทด้านสกัดหรือด้านกว้างอยู่ทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ด้านยาวอยู่ทางทิศเหนือและทิศใต้ ทั้ง 4 ทิศมีมุขเชื่อมต่อออกมาจากองค์พระมณฑปเป็นมุขสั้น ๆ โดยมุขทางทิศตะวันออกซึ่งเป็นมุขที่ยื่นออกมายาวที่สุด พระมณฑปมีทางเข้า 3 ทาง คือ ทางด้านหน้าในทิศตะวันออก และด้านข้างทางทิศเหนือและทิศใต้ด้านหลังทางทิศตะวันตกเป็นผนังทึบ

- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระมณฑปมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรม แบบไทยประเพณี ในสมัยอยุธยา

- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่

ส่วนฐาน

พระมณฑปตั้งอยู่บนฐานเชิงและฐานบัวคว่ำ ซึ่งประกอบด้วยบัวลูกแก้วอกไก่ถัดขึ้นไปเป็นบัวปากปลิง ส่วนฐานองค์พระมณฑปมีรูปแบบต่อเนื่องและเป็นชุดเดียวกับฐานซุ้มประตูซึ่งเป็นมุขทั้ง 4 ทิศ

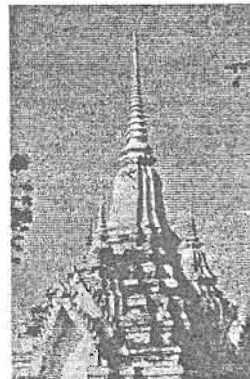
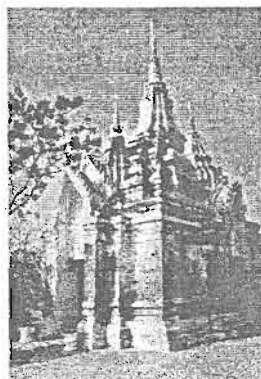
ส่วนเรือน

ส่วนเรือนก่ออิฐถือปูนเป็นผนังทึบ มีซุ้มประตูทางด้านหน้าทางทิศตะวันออก และด้านข้างทางทิศเหนือและทิศใต้ โดยซุ้มมีลักษณะซุ้มทรงบันแถลงประกอบด้วยเครื่องลำของช่อฟ้า ใบระกา เป็นมุขซึ่งเป็นหลังคา 2 ชั้น ฝั้นหลังคาก่ออิฐถือปูน โค้งเป็นประทุน หน้าบันเคยปรากฏลวดลายปูนปั้นลายกระหนกก้านขด ตอนบนของส่วนตัวเรือนมีลักษณะเป็นบัวปากปลิง บัวลูกแก้วอกไก่และบัวหงายขึ้นไปรับส่วนยอดและส่วนของซุ้มทั้ง 4 ทิศ มุขหลังคาชั้นที่ 2 มีลักษณะเป็นบัวหงาย ขึ้นไปรับ

ส่วนยอด

ส่วนยอดพระมณฑปมีลักษณะเป็นเครื่องยอดทรงพระศูปลีเหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง 5 ยอด ซึ่งเป็นเครื่องปูน ประกอบด้วยยอดประธานตั้งอยู่กึ่งกลางมีขนาดใหญ่และสูงที่สุดประกอบด้วยฐานเชิงบาตร ฐานสิงห์ 2 ชั้น และบัวปากกระบังรองรับองค์ระฆังสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง ถัดไปเป็นบัลลังก์ ก้านฉัตร บัวฉลว

ปล้องโฉน ปลียอดและน้ำค้างตามลำดับ ยอดบริวารตั้งอยู่ร่วมกับยอดประธานในตำแหน่งของมุขทั้ง 4 มีลักษณะเช่นเดียวกันกับยอดประธาน หากแต่มีขนาดเล็กกว่าและความสูงซึ่งเตี้ยกว่า และตั้งอยู่บนฐานสิงห์ 1 ชั้น

ภาพที่ 3.259 ส่วนฐาน และส่วนเรือนของมณฑปพระพุทธบาทจำลอง
เขาดม วัดพระพุทธฉาย จังหวัดสระบุรี

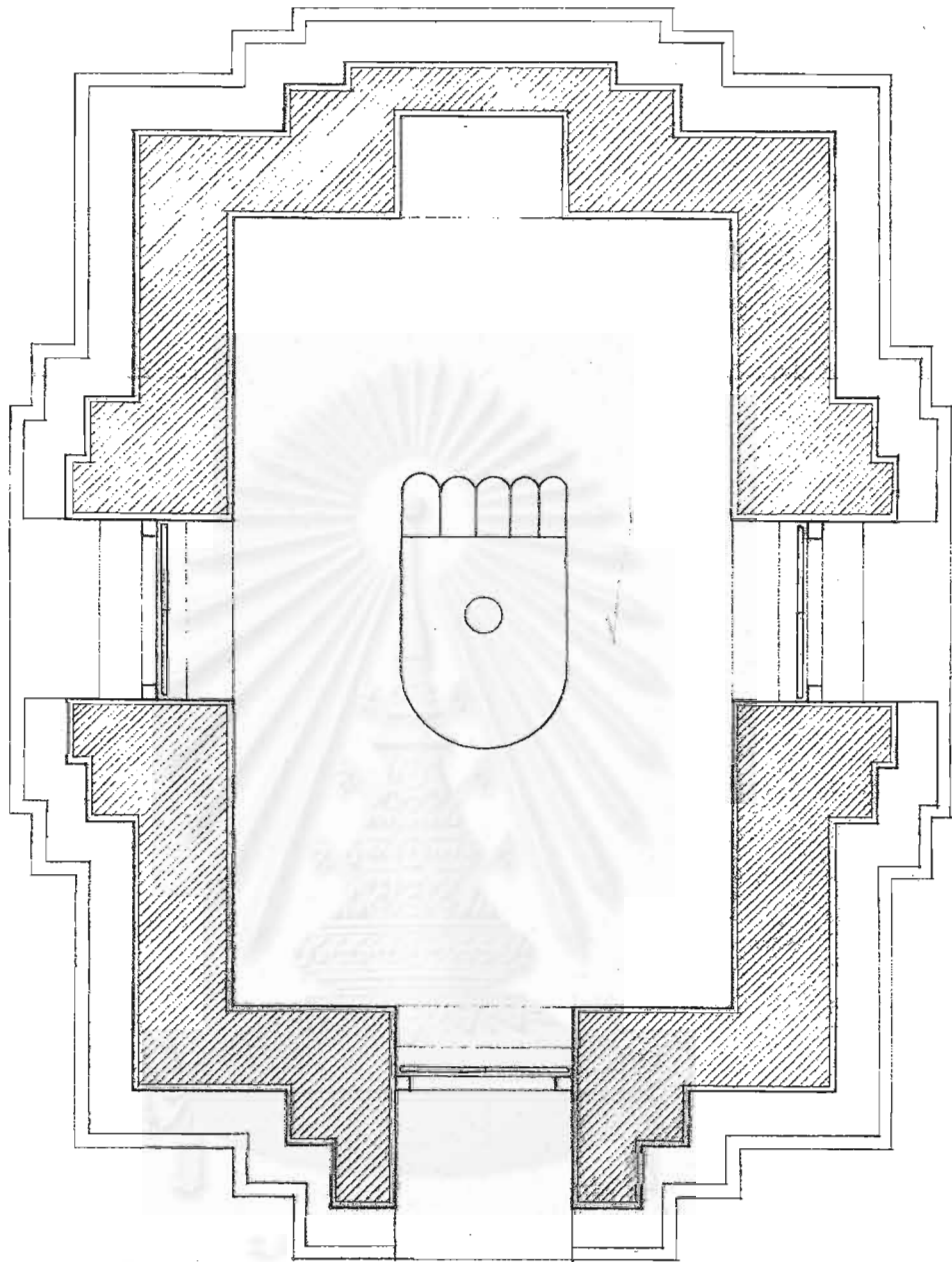
ภาพที่ 3.260 ส่วนยอดของมณฑปพระพุทธบาท
จำลอง เขาดม วัดพระพุทธฉาย จังหวัดสระบุรี

- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง
พระมณฑปมีโครงสร้างก่ออิฐถือปูนทั้งหมด รวมถึงส่วนของเครื่องยึดที่มีโครงสร้างเป็นเครื่องปูน
- การประดับตกแต่ง
พระมณฑปมีการตกแต่งแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีมีการตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นในส่วนของหน้าบัน
- ลักษณะภายใน
ภายในพระมณฑปปรากฏรอยพระพุทธบาทประดิษฐานอยู่กลางห้อง โดยหันสันพระบาทออกทางด้านหน้า เหนือซุ้มประตูในตำแหน่งที่ตรงกับหน้าบันของมุขทั้ง 4 ภายในมีลักษณะเป็นช่อง ซุ้มโค้งแหลมประดิษฐานพระพุทธรูป ที่ผนังภายในทางทิศตะวันตกมีลักษณะเป็นช่องสี่เหลี่ยมขนาดความกว้างเท่ากับช่องของมุข ลึกเข้าไปผนังประดิษฐานพระพุทธรูป

ภาพที่ 3.261 ลักษณะภายในมณฑปพระพุทธบาทจำลอง เขาดม วัดพระพุทธฉาย จังหวัดสระบุรี

สถาบันวิทยบริการ

แผนผังที่ 3.39 ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาท วัดพระพุทธฉาย จังหวัดสระบุรี

ภาพถ่ายเส้นที่ 3.44 รูปด้านหน้า มณฑปพระพุทธรูป วัดพระพุทธฉาย จังหวัดสระบุรี

ภาพลายเส้นที่ 3.45 รูปด้านข้าง มณฑปพระพุทธบาท วัดพระพุทธฉาย จังหวัดสระบุรี

10. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเขาแก้ววรวิหาร จังหวัดสระบุรี

ภาพที่ 3.262 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเขาแก้ววรวิหาร จังหวัดสระบุรี

10.1 ประวัติความเป็นมาของวัดเขาแก้ววรวิหาร

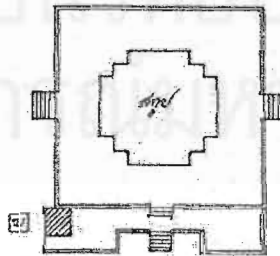
วัดเขาแก้วเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหารตั้งอยู่ที่ตำบลต้นตาล อำเภอเสาไห้ จังหวัดสระบุรี ตั้งอยู่บนภูเขาขนาดย่อมใกล้กันกับแม่น้ำป่าสักวัดเขาแก้วสร้างมาแต่ครั้งสมัยอยุธยา ประมาณรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ในสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) ได้เคยเสด็จมาแวะพักที่พัลพลาที่หินลาดหน้าวัดเขาแก้วแห่งนี้ ทรงเห็นว่าเป็นสถานที่ที่มีความงดงามสงบ ร่มรื่น จึงโปรดให้เจ้าพระยานครบดินทร์ (โต กัลยาณนมิตร) เป็นแม่กองในการบูรณะปฏิสังขรณ์ และโปรดให้สถาปนาวัดเขาแก้วขึ้นเป็นพระอารามหลวงพระราชทานนามว่า “วัดศรีรัตนาราม” ในปีพุทธศักราช 2456 สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเห็นว่าชื่อวัดศรีรัตนารามเป็นคำมคธทรงให้เรียกเป็นคำไทยว่า “วัดเขาแก้ว” นอกจากนี้ที่วัดเขาแก้วยังมีท่าหินลาด ซึ่งถือเป็นท่าน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่จะต้องนำน้ำจากท่านี้ไปใช้เป็นน้ำในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก (กรมศิลปากร, 2525 : 474-475)

10.2 ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธบาท และมณฑปพระพุทธบาท

รอยพระพุทธบาท และพระมณฑปไม่ปรากฏเป็นหลักฐานที่มาอย่างแน่ชัดเพียงแต่ปรากฏเป็นข้อความจารึกไว้ที่หน้าบันของมุขด้านหน้าว่า “นายอ๊ป อปนันท สร้างเมื่อพุทธศักราช 2413 และตระกูลอปนันท ปฏิสังขรณ์ วันที่ 9 มิถุนายน 2509” รอยพระพุทธบาทมีลักษณะเป็นรอยพระพุทธบาท 1 รอย ตั้งตะแคงแนบกับผนังโดยหันนิ้วพระบาทไปด้านข้าง

10.3 สوابัคยกรรมของพระมณฑป

ผังบริเวณ

แผนผังที่ 3.40 ผังบริเวณ มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเขาแก้ววรวิหาร จังหวัดสระบุรี

พระอารามตั้งอยู่ทางทิศเหนือของแม่น้ำป่าสักโดยหันหน้าเข้าหาแม่น้ำมีพระสถูปทรงระฆัง 5 ยอด ตั้งเป็นประธานของพระอาราม มีพระอุโบสถตั้งอยู่ทางด้านหน้าทางทิศใต้ โดยวางตัวตามแนวทิศตะวันออกและทิศตะวันตก มณฑปพระพุทธรบาทตั้งอยู่ร่วมกับฐานพระสถูปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของพระสถูป เขตสังฆาวาสตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของพระอาราม

- องค์ประกอบในผังบริเวณ ประกอบด้วย

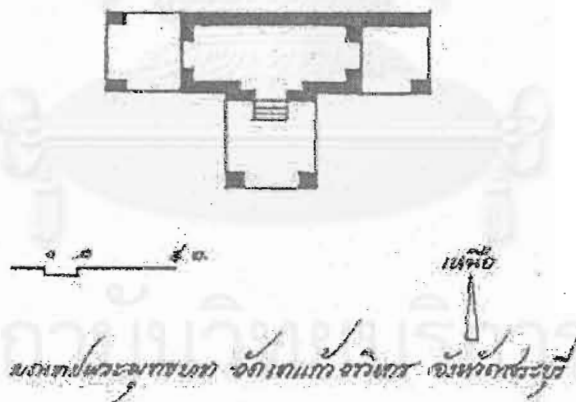
หอรระฆัง

หอรระฆังตั้งอยู่ใกล้เคียงกับพระมณฑปทางทิศตะวันตก มีลักษณะเป็นหอรระฆังขนาดเล็กก่ออิฐถือปูน สูง 2 ชั้น มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส หอรระฆังเป็นหอโถงประกอบด้วยซุ้ม โค้งแหลมทั้ง 4 ด้าน ส่วนยอดได้พังทลายลง ไปบางส่วนแล้ว

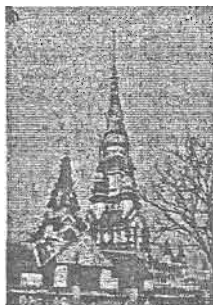
ภาพที่ 3.263 หอรระฆัง มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดเขมาแก้ววรวิหาร จังหวัดสระบุรี

- ผังพื้น

แผนผังที่ 3.41 ผังพื้นมณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดเขมาแก้ววรวิหาร จังหวัดสระบุรี

พระมณฑปมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีขนาดความกว้างประมาณ 2 เมตร และยาวประมาณ 5 เมตร มีทางเข้าและบันไดทางขึ้นทางด้านหน้า โดยมีมุขด้านหน้าทางทิศใต้ และมุขด้านข้างอีก 2 ข้างในทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ในลักษณะของตรีมุข ซึ่งเป็นมุขโถง พระมณฑปมีผนังด้านหลังตั้งชิด และอยู่ร่วมกันกับฐานประทักษิณของพระสถูป ส่วนของมุขทั้ง 3 ด้านนี้อาจเป็นส่วนซึ่งได้รับการตกแต่งขึ้นภายหลัง

ภาพที่ 3.264 พระสถูป วัดเขาแก้วรวิหาร จังหวัดสระบุรี

- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระมณฑปมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรม แบบไทยประเพณี

- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม

ส่วนฐาน

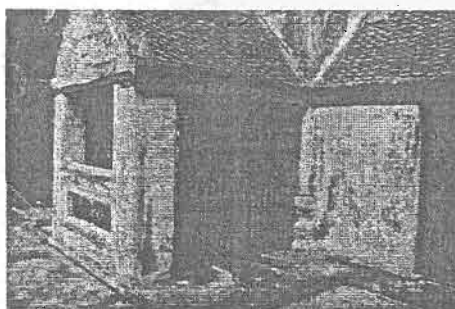
ฐานองค์พระมณฑปมีลักษณะเป็นฐานสิงห์มีบันไดทางขึ้นด้านหน้า

ส่วนเรือน

ส่วนเรือนขององค์พระมณฑปเป็นผนังทึบมีซุ้มประตูทางด้านหน้ามุขทั้ง 3 ด้าน เป็นมุขโค้งประกอบด้วยเสาสี่เหลี่ยม โดยเฉพาะมุขหน้ามีผนังประดับกระเบื้องปรางเคลือบสีเขียวแบบจีน

ส่วนยอด

ส่วนยอดประกอบด้วยส่วนที่เป็นหลังคามุขทั้ง 3 ด้าน หน้าบันหน้าอุดก่อก่ออิฐถือปูนประกอบเครื่องลายทอง และมีการประดับลวดลายปูนปั้นที่หน้าบัน ส่วนของยอดเป็นเครื่องยอดก่อก่ออิฐถือปูน ทรงปราสาท ยอดปราสาท 5 ยอด บนยอดทั้ง 5 ประดับด้วยนภศูลยอดบริวารประกอบอยู่กับยอดประธาน ลักษณะของเครื่องยอดของพระมณฑปนี้มีรูปแบบที่สัมพันธ์กับรูปแบบของพระสถูปซึ่งเป็นพระสถูปทรงระฆัง 5 ยอด ที่มีลักษณะของการซ้อนชั้น และองค์ประกอบที่คล้ายคลึงกัน

ภาพที่ 3.265 ส่วนฐาน และส่วนเรือน
มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเขาแก้วรวิหาร จังหวัดสระบุรี

ภาพที่ 3.266 ส่วนยอดมณฑปพระพุทธบาทจำลอง
วัดเขาแก้วรวิหาร จังหวัดสระบุรี

- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

พระมณฑปมีโครงสร้างก่อก่ออิฐถือปูน รวมถึงส่วนของเครื่องยอดที่มีโครงสร้างเป็นเครื่องปูน ในส่วนของหลังคาของมุขมีการสร้างที่เป็นเครื่องไม้

- การประดับตกแต่ง

พระมณฑปตกแต่งแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีด้วยงานปูนปั้น

11. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอนงคารามวรวิหาร กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 3.267 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอนงคารามวรวิหาร กรุงเทพมหานคร

11.1 ประวัติความเป็นมาของวัดอนงคาราม

วัดอนงคารามเป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดวรวิหาร ตั้งอยู่ที่แขวงสามเด็งเจ้าพระยาเขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร

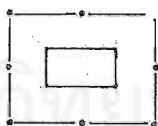
วัดอนงคารม เดิมชื่อ “วัดน้อยขำแถม” เป็นวัดคู่กันกับวัดพิชิตญาติการามสร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 เมื่อสมเด็จพระยารามมหาพิชัยญาติ ได้สร้างวัดพิชิตญาติการามแล้ว คุณหญิงน้อยผู้เป็นภริยาที่มีประสงค์จะสร้างวัดขึ้นบ้างจึงเสร้างวัดแห่งนี้ขึ้นบริเวณที่เป็นสวนกาแฟ ซึ่งอยู่คนละฝั่งคลองอันเป็นที่ดินของท่านคนทั่วไปเรียกกันว่าวัดวัดใหม่ เมื่อทำการก่อสร้างเสร็จจึงได้ถวายเป็นพระอารามหลวงในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) และได้พระราชทานนามใหม่ว่า “วัดอนงคณิกายาราม” ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) ได้พระราชทานนามใหม่ว่า “วัดอนงคาราม”

11.2 ประวัติความเป็นมาของพระมณฑป

พระมณฑปวัดอนงคารามไม่ปรากฏหลักฐานความเป็นมาแน่ชัดแต่คงสร้างขึ้นมาพร้อม ๆ กันกับปูชนียสถานอื่น ๆ เมื่อคราวสถาปนาพระอาราม

11.3 สถาปัตยกรรมพระมณฑป

ผังบริเวณ

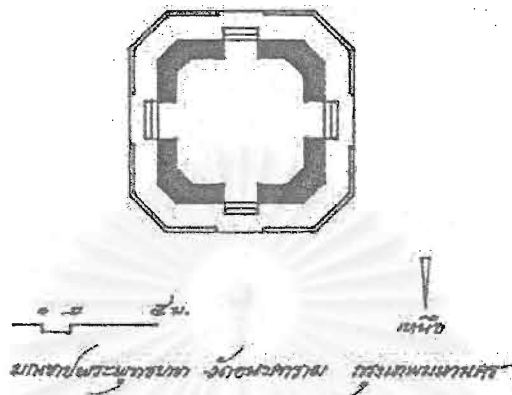

หน้า ๖

แผนผังที่ 3.42 ผังบริเวณ มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอนงคารามวรวิหาร กรุงเทพมหานคร

ผังในส่วนพุทธาวาสประกอบไปด้วย พระอุโบสถวางแนวอาคารในทิศตะวันออก และตะวันตกมีพระวิหารตั้งอยู่ด้านข้างหันหน้าไปทางทิศเหนือ สองข้างของพระวิหารเป็นที่ตั้งของพระมณฑปด้านละ 1 องค์ด้านทิศตะวันออกประดิษฐานพระพุทธไสยาสน์ และองค์ด้านทิศตะวันตกประดิษฐานพระพุทธรูปบาทจำลองมีรูปแบบ และขนาดที่เท่ากันทั้ง 2 องค์ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของวัด

ผังพื้น

แผนผังที่ 3.43 ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอนงคารามวรวิหาร กรุงเทพมหานคร

พระมณฑปมีผังเป็น 8 เหลี่ยมคล้ายสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีความกว้างด้านละประมาณ 6 เมตร มีประตูทางเข้า 4 ประตูในแต่ละด้านมีระเบียงผังรูป 8 เหลี่ยม โคจรอบ

- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระมณฑปมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแบบไทย ที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะ และสถาปัตยกรรมจีน และตะวันตก

- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่

ส่วนฐาน

ฐานประทักษิณ มีลักษณะเป็นฐานสิงห์ก่ออิฐถือปูนผังเป็นรูป 8 เหลี่ยมที่ผนังกระเบื้องก่ออิฐถือปูนประดับกระเบื้องปูเคลือบสีเขียวตามแนวนอนเป็นช่องโปร่งที่มุมตั้งรูปศิลาจำหลักแบบจีนเป็นรูปคน ฐานพระมณฑป เป็นฐานเชิงบาตรก่ออิฐถือปูน

ส่วนเรือน ประกอบไปด้วย

ผนัง ก่ออิฐถือปูนทาสีขาว ที่มุมของพระมณฑปเป็น เสาเก็จ ซึ่งอยู่ขนานประตูแต่ละด้านและที่มุมทุกมุมตอนบนและล่างของเสาทำลักษณะเป็นเชิงเสาค้ำบัว

ส่วนยอด

ก่ออิฐถือปูนเป็นเครื่องยอดทรงเจดีย์สี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ 12

- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

พระมณฑปมีโครงสร้างก่ออิฐถือปูน และมีเครื่องยอดเป็น โครงสร้างเครื่องปูน

- การประดับตกแต่ง

พระมณฑปมีการประดับตกแต่งด้วยปูนปั้น กระเบื้องปูเคลือบแบบจีน และมาประติมากรรมศิลาสลักแบบจีน

12. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดประดู่ฉิมพลี กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 3.268 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดประดู่ฉิมพลี กรุงเทพมหานคร

12.1 ประวัติความเป็นมาของวัดประดู่ฉิมพลี

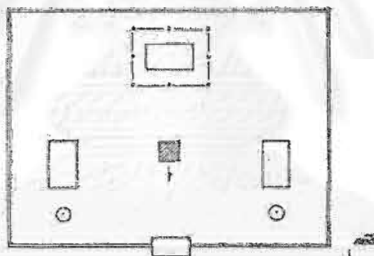
วัดประดู่ฉิมพลีตั้งอยู่ริมคลองบางกอกเดิมเรียกกันว่า วัดฉิมพลี เป็นวัดคู่กันกับวัดประดู่ใน ทรงธรรม สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) เมื่อครั้งเป็นพระยาศรีทิพัฒน์รัตนราชโกษา จางวาง พระคลังสินค้า ได้สถาปนาขึ้นเมื่อปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4

12.2 ประวัติความเป็นมาของพระมณฑป

พระมณฑปสร้างขึ้นมาพร้อม ๆ กับปูชนียสถานอื่น ๆ เมื่อคราวสถาปนาพระอาราม

12.3 สถาปัตยกรรมพระมณฑป

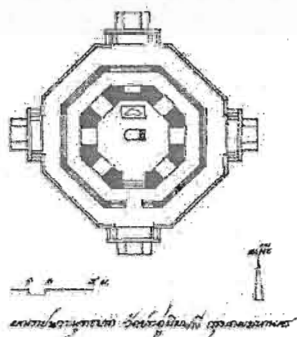
- ผังบริเวณ

แผนผังที่ 3.44 ผังบริเวณ มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดประดู่ฉิมพลี กรุงเทพมหานคร

ประกอบด้วยส่วนพุทธาวาสมีพระมณฑปเป็นประธานด้านหลังพระมณฑปเป็นที่ตั้งของ พระอุโบสถวางตัวตามแนวทิศเหนือใต้ขนานไปกับลำน้ำ 2 ข้าง พระมณฑปเป็นที่ตั้งของพระวิหารซึ่งหันหน้าไป ทางทิศตะวันออกด้านคลองบางกอกใหญ่ โดยเป็นวิหารประดิษฐานพระพุทธไสยาสน์ทางด้านทิศเหนือ ส่วนด้าน ทิศใต้เป็นวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปปางประทับยืน

- ผังพื้น

แผนผังที่ 3.45 ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดประดู่ฉิมพลี กรุงเทพมหานคร

พระมณฑปมีผังเป็นรูปแปดเหลี่ยม มีความกว้างประมาณ 6 เมตร ตั้งอยู่บนฐานประทักษิณผังรูปแปดเหลี่ยม 2 ชั้น มีระเบียง

โดยรอบ ด้านหน้าทางทิศตะวันออกเป็นประตูทางเข้า มีหน้าต่าง 4 ด้าน

- **รูปแบบทางสถาปัตยกรรม**

พระมณฑปมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแบบ ไทย ที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะ และสถาปัตยกรรมจีน

- **องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่**

ส่วนฐาน ประกอบด้วย

ฐานประทักษิณชั้นล่าง มีผังเป็นรูปแปดเหลี่ยมมีลักษณะเป็นฐานก่ออิฐถือปูน พนักก่ออิฐถือปูนประดับกระเบื้องปูลีเขียวตามแนวนอนเป็นช่องโปร่ง ตอนล่างด้านหน้าทำเป็นแท่นก่ออิฐถือปูนประดับกระเบื้องปูลีลักษณะคล้าย โตะหมูบูชา

ฐานประทักษิณชั้นบน มีผังเป็นรูปแปดเหลี่ยม มีลักษณะเป็นฐานสิงห์บัวลูกแก้วอกไก่ ด้านหน้าทางทิศตะวันออกเป็นบัน ไคทางขึ้น เสาบัน ไคทางขึ้นเป็นเสาศิลาจำหลักหัวเสาเป็นสิงห์โคแบบจีน พนักระเบียงประดับกระเบื้องปูลีเขียว โปร่งตามแนวนอน

ส่วนเรือน ประกอบด้วย

ผนัง ก่ออิฐถือปูน ทาสีขาว ชุ่มประตูอยู่ทางด้านทิศตะวันออกทำเป็นซุ้มทรงฝรั่งประดับด้วยปูนปั้นเป็นลายดอกไม้ใบไม้ ชุ่มหน้าต่าง มีจำนวน 4 ด้าน ในด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ทิศตะวันออกเฉียงใต้ทิศตะวันตกเฉียงเหนือและตะวันตกเฉียงใต้ ชุ่มหน้าต่างตกแต่งด้วยปูนปั้นเป็นลาย เช่นเดียวกับซุ้มประตูเสาพาไล มีลักษณะเป็นเสาลอย ทรง 5 เหลี่ยม ตอนบนและล่างทำเป็นเชิงเสาด้านบนทำเป็นคานทับหลัง โดยรอบ

ส่วนยอด ก่ออิฐถือปูนเป็นยอดเจดีย์ทรงระฆัง พระเจดีย์ประกอบด้วยฐานสิงห์ผังรูปแปดเหลี่ยม และฐานบัวปากระฆัง ประดับลายปูนปั้นเป็นลายในเทศเป็นรูปฐานบัว องค์ระฆังประดับลายพุ่มข้าวบิณฑ์ ทั้ง 4 ด้าน โดยที่ลายพุ่มข้าวบิณฑ์เจาะเป็นช่องเล็ก ๆ บัลลังก์เป็นฐานปัทมผังรูปแปดเหลี่ยม เหนือขึ้นไปเป็นปล้อง โฉน และปลียอดระหว่างปล้อง โฉนก่อนไปทางด้านบนคั่นด้วยบัวลักษณะบัวกลีบยาว

- **โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง**

พระมณฑปมีโครงสร้างก่ออิฐถือปูน โดยมีเครื่องยอดเป็นเครื่องปูน

- **การประดับตกแต่ง**

พระมณฑปตกแต่งด้วยปูนปั้น กระเบื้องปูลีเคลือบ และประติมากรรมหินสลักแบบจีน

- **ลักษณะภายใน**

ภายในเป็นห้องมีผังเป็นรูปแปดเหลี่ยม ประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยพร้อมพระสาวกนั่งประนมมือซ้ายขวา ตอนหน้าประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทจำลอง

ภาพที่ 3.269 ลักษณะภายใน มณฑปพระพุทธรูปบาทจำลอง วัดประดู่ฉิมพลี กรุงเทพมหานคร

13. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดพระงาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

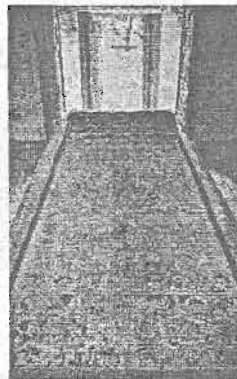
ภาพที่ 3.270 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดพระงาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

13.1 ประวัติความเป็นมาของวัดพระงาม

วัดพระงามตั้งอยู่ที่ตำบลบางเคื่อ อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ไม่ปรากฏหลักฐานประวัติความเป็นมาแต่จากโบราณสถาน ภายในวัดสันนิษฐานได้ว่าสร้างมาแต่ครั้งสมัยอยุธยาและมีการสร้างปูชนียสถานถาวรวัตถุขึ้นเพิ่มเติม ในสมัยรัตนโกสินทร์

13.2 ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธบาทและมณฑปพระพุทธบาท

พระมณฑปสร้างขึ้นในสมัยพระสมุห์ท่วงซึ่งได้ร่วมกันกับท่านเจ้าคุณราชมุนี (แสง วัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพมหานคร) เพื่อใช้ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลอง ซึ่งตรงกับประมาณรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) รอยพระพุทธบาททำจากโลหะมีลักษณะเป็นรอยพระพุทธบาทแบบรอยเดี่ยว 1 รอย ประดิษฐานในแนวราบ

ภาพที่ 3.271 รอยพระพุทธบาทจำลอง วัดพระงาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

13.3 สถาปัตยกรรมพระมณฑป

- พังบริเวณ

พระมณฑปตั้งอยู่ภายในเขตพุทธาวาสซึ่งตั้งอยู่ทางทิศใต้ของพระอาราม โดยพระมณฑปอยู่ทางทิศตะวันออกพระอุโบสถ เขตสังฆาวาสตั้งอยู่ทางทิศเหนือ พระมณฑปหันหน้าไปทางทิศเหนือ โดยมีศาลาโถงตั้งอยู่ด้านหน้าขนาดทางเข้าทั้ง 2 ข้าง โดยศาลาโถงดังกล่าวหันหน้าเข้าสู่พระมณฑป

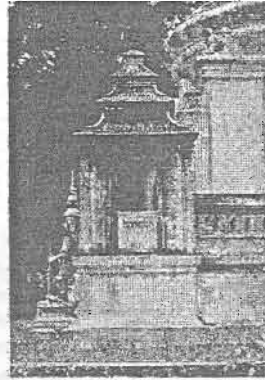
- องค์ประกอบในผังบริเวณ ประกอบด้วย

ศาลาโถง

ตั้งอยู่ทางด้านหน้าของพระมณฑป ตั้งขนาด 2 ข้างทางเดิน 2 หลัง มีลักษณะเป็นศาลาโถงก่ออิฐถือปูนตั้งอยู่บนฐานสิงห์มีบันไดทางขึ้นทางด้านข้าง ในด้านที่หันเข้าหาทางเดิน 2 บันได หลังคาเป็นเครื่องไม้มุงกระเบื้องเกล็ด

หอรระฆัง

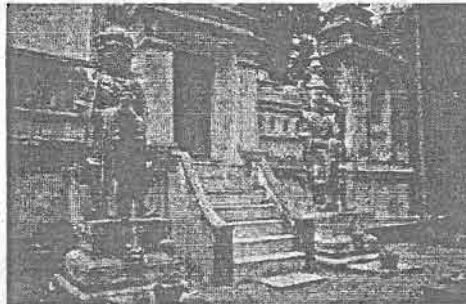
หอรระฆังเป็นหอรระฆังก่ออิฐถือปูน อยู่บนฐานไพทีกับองค์พระมณฑปที่มุมทั้ง 4 มีลักษณะเป็นหอรระฆังซึ่งมีผังเป็นรูป 5 เหลี่ยม ในรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบจีนที่มุมทำเป็นเสาถึงผนังแต่ละด้านเจาะเป็นหน้าต่างช่องซุ้มคดโค้ง หลังคาเป็นเครื่องปูนมีลักษณะเป็นหลังคาซ้อน 3 ชั้น ทรงเกี้ยวอย่างจีน ที่พื้นหลังคามีปูนปั้นทำเป็นลอนประดับเลียนแบบกระเบื้องกาบ ภายในแขวนระฆังหอละ 1 ใบ

ภาพที่ 3.272 หอรระฆัง มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดพระงาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ยักษ์ทวารบาล

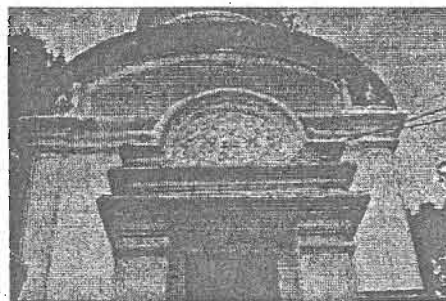
ยักษ์ทวารบาลเป็นประติมากรรมรูปยักษ์ ตั้งอยู่หน้าทางขึ้นสู่พระมณฑปทั้ง 4 ด้าน ด้านละ 2 คน รวม 8 คน โดยยักษ์คนด้านซ้ายทำเป็นรูปทศกัณฐ์ คนทางด้านขวาทำเป็นรูปสหัสเดชะ

ภาพที่ 3.273 ยักษ์ทวารบาล มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดพระงาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

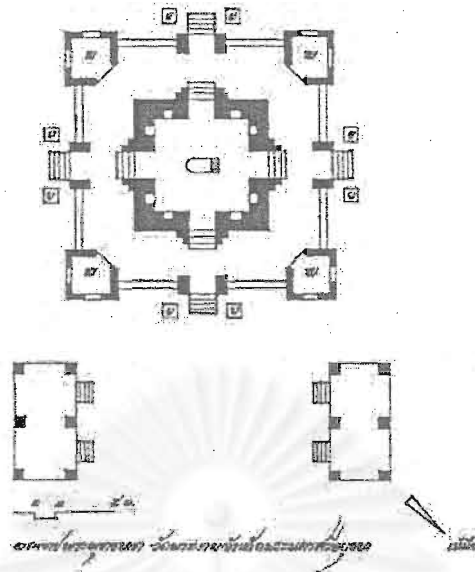
ซุ้มประตู

ซุ้มประตูตั้งอยู่บนฐานไพที ทั้ง 4 ด้าน ระหว่างหอรระฆังมีลักษณะเป็นซุ้มลอยตัวก่ออิฐถือปูน ตอนบนเป็นหลังคาโค้งแบบตะวันตกหน้าบันประดับลายปูนปั้นเป็นลายเทพพนม ธรรมจักร และช้าง

ภาพที่ 3.274 ซุ้มประตู มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดพระงาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

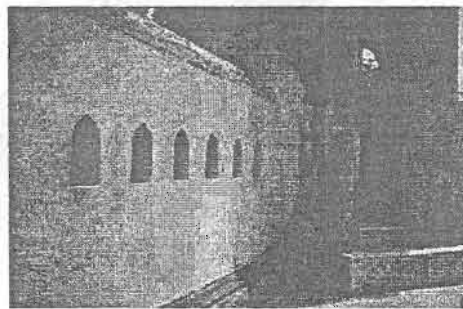
ผังพื้น

แผนผังที่ 3.46 ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดพระงาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พระมณฑปตั้งอยู่บนฐานไพที ซึ่งมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีขนาดความกว้าง แต่ละด้าน ประมาณ 7 เมตร ที่มุมทั้งสี่เป็นที่ตั้งของหอรระฆัง ในแต่ละด้านทั้ง 4 ด้าน เป็นซุ้มประตูทางขึ้น ซึ่งอยู่ตรงกับประตูทางเข้าพระมณฑป ระหว่างซุ้มประตูในแต่ละด้าน กับหอรระฆังซึ่งตั้งอยู่ที่มุม มีกำแพง ในลักษณะของกำแพงแก้ว ซักถึงกัน โดยรอบ กำแพงแก้วก่ออิฐถือปูนเจาะเป็นช่องโค้งแหลมจำนวนด้านละ 6 ช่อง

องค์พระมณฑปตั้งอยู่บนฐานไพที ภายในกำแพงแก้วมีลักษณะผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสทั้ง 4 ด้านเป็นประตูทางเข้า ที่ผนังภายในเจาะเป็นช่องประดิษฐานพระพุทธรูป

ภาพที่ 3.275 กำแพงแก้ว มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดพระงาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระมณฑปมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรม แบบไทยที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะ และสถาปัตยกรรมจีน และตะวันตก

องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่

ส่วนฐาน

ประกอบไปด้วยฐานไพทีซึ่งมีลักษณะเป็นฐานปัทม์ ฐานองค์พระมณฑปเป็นฐานสิงห์บัวลูกแก้วออกโค้ง

ส่วนเรือน

มีลักษณะเป็นอาคาร ซึ่งมีผังเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัสที่มุมทั้ง 4 ทำเป็นเสาแก้วสี่เหลี่ยม

ซึ่งประดับลายปูนเป็นริ้วทางยาวแนวตั้งคล้ายเสาในสถาปัตยกรรมตะวันตก ที่ประตูทั้ง 4 ด้านประกอบด้วยซุ้มประตู ซึ่งมีลักษณะทั่วไปคล้ายซุ้มประตูที่กำแพงแก้ว กล่าวคือทำเป็นซุ้มประตูที่มียอดเป็นหลังคาโค้งแบบตะวันตก หากแต่ทำเป็นซุ้มประตู 2 ซ้อน และที่เสากรอบซุ้มประตูตกแต่งเป็นริ้วเช่นเดียวกับเสาแก้วที่มุมทั้ง 4 หน้า ประดับลายปูนปั้นเป็นรูปฉัตร 1 รูปธรรมจักร แวดล้อมด้วยลายดอกไม้และใบไม้ ส่วนตัวเรือนคอนกรีตจะขึ้นไปรับเล็บบหลังคาประดับด้วยปูนปั้นเป็นบัวลูกแก้วและบัวหงายที่มุมคอนกรีตทั้งสี่บริเวณเหนือเสาแก้วที่มุมประดับประติมากรรมรูปเทพดานัวันขันเข้าถืออาวุธ

ภาพที่ 3.276 ส่วนฐาน มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดพระงาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ส่วนยอด

ส่วนยอดพระมณฑปก่ออิฐถือปูนเป็นเครื่องยอดทรงมงกุฎ ที่ชั้นเชิงบาตรค้ำบนแขวนกระดิ่ง

โดยรอบ

ภาพที่ 3.277 ส่วนยอด มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดพระงาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

พระมณฑปมีโครงสร้าง และวัสดุก่อสร้างแบบก่ออิฐปูนรวมถึงเครื่องยอดที่มีโครงสร้างเป็น

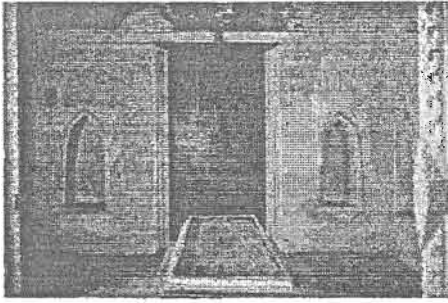
เครื่องปูน

- การประดับตกแต่ง

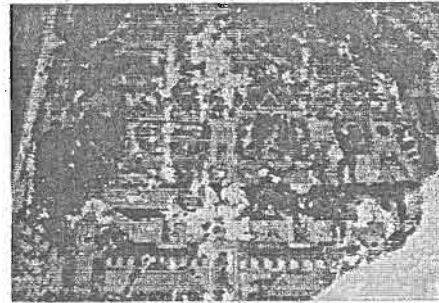
พระมณฑปมีการประดับตกแต่งด้วยปูนปั้นทั้งหมด การตกแต่งมีการผสมผสานทั้งสถาปัตยกรรมไทย สถาปัตยกรรมแบบจีน และแบบตะวันตก

ลักษณะภายใน

ลักษณะภายในพระมณฑปเป็นห้องซึ่งมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมกลางห้องประดิษฐานรอยพระพุทธบาท โดยหันพระบาทไปทางทิศเหนือ หันด้านข้างออกทางด้านหน้า ที่ผนังภายในทั้ง 4 ด้าน เจาะเป็นซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปเป็นซุ้มโค้งแหลมลึกเข้าไปในผนังด้านละ 2 ซุ้มขนาดประตูทางเข้า รวมทั้งสิ้น 8 ซุ้ม ผนังคอนกรีตมีภาพจิตรกรรมฝาผนัง เป็นภาพพุทธประวัติ

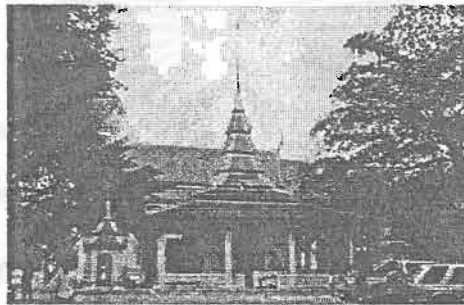

ภาพที่ 3.278 ลักษณะภายใน มณฑปพระพุทธบาทจำลอง
วัดพระงาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 3.279 ภาพจิตรกรรม พระราชพิธีบุพเพรศพลี ที่ผนังมณฑป
พระพุทธบาทจำลอง วัดพระงาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

14. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดบางเกาะเทพศักดิ์ จังหวัดสมุทรสงคราม

ภาพที่ 3.280 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดบางเกาะเทพศักดิ์ จังหวัดสมุทรสงคราม

14.1 ประวัติความเป็นมาของวัดบางเกาะเทพศักดิ์

วัดบางเกาะเทพศักดิ์ตั้งอยู่ที่ตำบลแควอ้อม อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม เป็นวัดโบราณจากศิลปกรรมภายในวัดสันนิษฐานได้ว่าคงสร้างมาแต่ครั้งสมัยอยุธยาและคงมีการสร้างปูชนียสถานถาวรวัตถุขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์

14.2 ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธบาท และมณฑปพระพุทธบาท

มณฑปพระพุทธบาทสร้างประมาณปีพุทธศักราช 2477 ในสมัยของหลวงพ่อทรัพย์

14.3 สถาปัตยกรรมพระมณฑป

- ผนังบริเวณ

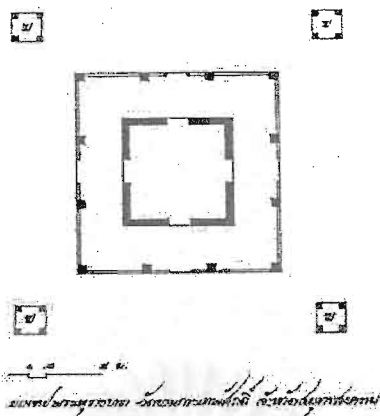
พระมณฑปตั้งอยู่ทางด้านข้างคูขนานกันกับพระอุโบสถ โดยที่มุมทั้ง 4 มุม ของพระมณฑปเป็นที่ตั้งของหอรระมั่ง

- องค์ประกอบในผนังบริเวณ ประกอบด้วย

หอรระมั่ง

หอรระมั่งตั้งอยู่ที่มุมทั้ง 4 ของพระมณฑปมีลักษณะเป็นหอรระมั่งก่ออิฐถือปูนมีผนังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้สิบสอง ตั้งอยู่บนฐานปัทม์ เสาสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองเครื่องยอดเป็นเครื่องปูนทรงมณฑปชั้นเชิงกลอน 3 ชั้น ที่มุมมีนาคปัก หลังคาเครื่องยอดมุดด้วยกระเบื้องเกล็ดเคลือบสีน้ำตาล

ผังพื้น

แผนผังที่ 3.47 ผังบริเวณ มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดบางเกาะเทพศักดิ์ จังหวัดสมุทรสงคราม

พระมณฑปมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีขนาดความกว้างด้านละประมาณ 6 เมตร มีประตูทางเข้าทั้งสี่ด้าน มีระเบียงโดยรอบประกอบด้วยเสาระเบียงจำนวน 12 ต้น ระหว่างเสาระเบียงมีพนักกระเบื้องโดยรอบ โดยเว้นส่วนที่ตรงกับประตูทั้ง 4 ด้าน เป็นทางเข้า

- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระมณฑปมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณี ในสมัยรัตนโกสินทร์

- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่

ส่วนฐาน

มีลักษณะเป็นฐานบัวคว่ำฐานองค์พระมณฑปเป็นฐานปัทม์

ส่วนเรือน

ประกอบไปด้วยผนังก่ออิฐฉาบปูนเรียบมีซุ้มประตูทั้ง 4 ด้าน ซุ้ม ประตูประดับตกแต่งด้วยลายปูนปั้น เสากระเบื้องก่ออิฐถือปูนมีทวยรับ โดยรอบ

ส่วนยอด

มีลักษณะเป็นหลังคาเครื่องยอดทรงมณฑปชั้นเชิงกลอน 7 ชั้น มุงด้วยกระเบื้องเคลือบเคลือบสีน้ำตาล ที่มุมสันหลังคาประดับด้วยใบระกา และหางหงส์ทุกชั้นบนยอดสุดประดับด้วยฉัตร (แต่เดิมในบริเวณส่วนล่างของชั้นเชิงกลอนและค้ำบนระหว่างเสาระเบียงมีการประดับตกแต่งด้วยไม้ฉลุลาย)

- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

พระมณฑปมีโครงสร้างและวัสดุเป็นแบบอิฐถือปูนในส่วนเครื่องหลังคาซึ่งเป็นเครื่องยอดทรงมณฑปนั้นมีโครงสร้างเป็นเครื่องไม้

- การประดับตกแต่ง

พระมณฑปมีการประดับตกแต่งในสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณีด้วยงานปูนปั้น และงานไม้จำหลักในบางส่วน

15. มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดไชยชุมพลชนะสงคราม จังหวัดกาญจนบุรี

ภาพที่ 3.281 มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดไชยชุมพลชนะสงคราม จังหวัดกาญจนบุรี

15.1 ประวัติความเป็นมาของวัดไชยชุมพลชนะสงคราม

วัดไชยชุมพลชนะสงครามเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดสามัญ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำแม่กลองที่ตำบลบ้านใต้ อำเภอเมืองกาญจนบุรี จังหวัดกาญจนบุรี มีประวัติความเป็นมาว่า พระยาประสิทธิสงคราม (พระยาตาแดง หรือ เจ้าเมืองตาแดง) เจ้าเมืองกาญจนบุรี เป็นผู้สถาปนา ในปีพุทธศักราช 2368 ตามที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) โปรดให้สร้างวัดขึ้นจำนวน 5 วัด และสร้างป้อมปราการ วัดไชยชุมพลชนะสงครามนี้คงเป็นวัดหนึ่งในจำนวน 5 วัด ที่โปรดให้พระยาประสิทธิสงคราม ดำเนินการสร้าง

15.2 ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธบาท และมณฑปพระพุทธบาท

รอยพระพุทธบาทไม่ปรากฏประวัติความเป็นมาว่าสร้างมาแต่ครั้งใด คงเป็นปูชนียวัตถุเก่าแก่คู่มากับพระอาราม รอยพระพุทธบาทมีลักษณะเป็นรอยพระพุทธบาทแบบรอยเดี่ยว 4 รอย มีขนาดความยาว 2 เมตร มณฑปพระพุทธบาทไม่ปรากฏประวัติความเป็นมาแน่ชัด มีเพียงจารึกที่หน้าบันด้านทิศใต้ว่า “ศก ๑๓๑” ซึ่งตรงกับพุทธศักราช 2456 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6)

ภาพที่ 3.282 รอยพระพุทธบาทจำลอง วัดไชยชุมพลชนะสงคราม จังหวัดกาญจนบุรี

15.3 สถาปัตยกรรมพระมณฑป

- ผังบริเวณ

พระมณฑปตั้งอยู่ภายในเขตพุทธาวาส ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของพระอุโบสถหลังใหม่

- องค์ประกอบในผังบริเวณของพระมณฑป ประกอบด้วย

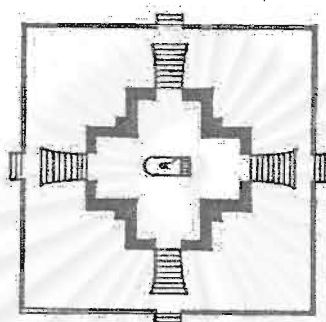
ก้ำแพงแก้ว

มีลักษณะเป็นก้ำแพงแก้ว ก่ออิฐถือปูนตั้งอยู่บนฐานเดียวกันกับพระมณฑป ตัวก้ำแพงเป็นช่องโปร่ง ล้อมรอบพระมณฑป โดยมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีบันไดทางขึ้นทั้ง 4 ทิศ

ภาพที่ 3.283 กำแพงแก้ว มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดไชยชุมพลชนะสงคราม จังหวัดกาญจนบุรี

ผังพื้น

แผนผังที่ 3.48 รอยพระพุทธบาทจำลองวัดไชยชุมพลชนะสงคราม จังหวัดกาญจนบุรี

แผนผังที่ 3.48 รอยพระพุทธบาทจำลองวัดไชยชุมพลชนะสงคราม จังหวัดกาญจนบุรี

พระมณฑปมีผังพื้นเป็นจตุรมุข มีขนาดความกว้างของมุขในแต่ละด้าน ประมาณ 4 เมตร แต่ละมุขมีประตูทางเข้าทั้ง 4 ทิศ ได้แก่ ทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก

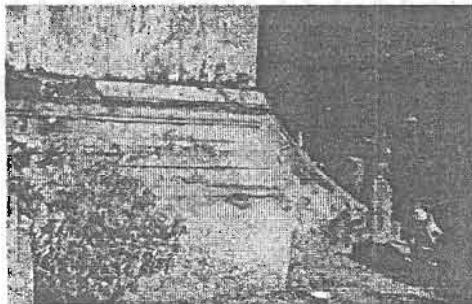
รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระมณฑปมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรม แบบไทยประเพณี ในสมัยรัตนโกสินทร์

องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมได้แก่

ส่วนฐาน

องค์พระมณฑปตั้งอยู่บนฐานสิงห์ ก่ออิฐถือปูนมีบันไดทางขึ้นที่มุขทั้ง 4 ทิศ

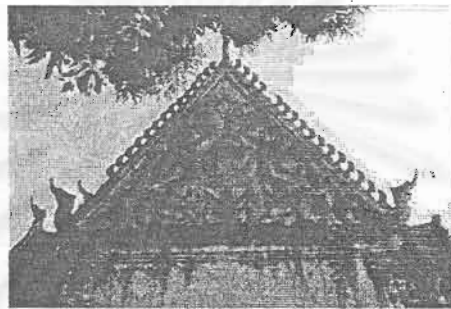
ภาพที่ 3.284 ส่วนฐาน มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดไชยชุมพลชนะสงคราม จังหวัดกาญจนบุรี

ส่วนเรือน

ก่ออิฐถือปูน ไม่มีการประดับตกแต่งซุ้มประตูใดๆ บริเวณส่วนผนังตอนบนเป็นปูนปั้นบัวหงาย รองรับส่วนของหลังคา

ส่วนยอด

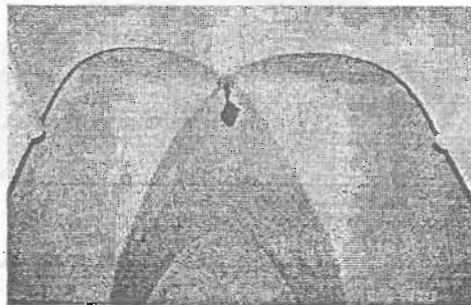
ส่วนยอดพระมณฑปประกอบไปด้วย ส่วนของหลังคา และส่วนของเครื่องยอด ส่วนของหลังคามีลักษณะเป็นหลังคาทรงคดห้ หรือทรงจั่ว 1 คับ 2 ชั้น ไม่มีไฉราหน้าจั่ว ประกอบด้วยรายระกา ซ่อฟ้า และหางหงส์ซึ่งทำเป็นรูปหัวนาคปูนปั้น หน้าบันตกแต่งด้วยลายปูนปั้น โดยหน้าบันด้านทิศใต้เป็นรูปมงกุฎอยู่ที่กลาง ได้มงกุฎมีจารึกว่า “ศก๑๑๑” ภายในกรอบสี่เหลี่ยม ตอนล่างเป็นรูปครุฑยุคขนาด 2 ข้างเป็นรูปราชสีห์ ประคองฉัตร 5 ชั้น แวดล้อมด้วยลายกระหนกเปลว หน้าบันด้านทิศตะวันออก และทิศตะวันตก เป็นรูปจักรและตรีอยู่ภายใต้มงกุฎ ตอนล่างเป็นช้างเอราวัณ สองข้างเป็นราชสีห์ ประคองฉัตร 5 ชั้น แวดล้อมด้วยลายกระหนกเปลว หน้าบันด้านทิศเหนือเป็นภาพดอกไม้ ส่วนของคันทิ้งคาตามปูน และตกแต่ง เป็นลวดลายเลียนแบบเกล็ดกระเบื้อง ส่วนของเครื่องยอดมีลักษณะเป็นเครื่องยอดทรงมณฑป ชั้นเชิงกลอน 4 ชั้น ที่มุมของแต่ละชั้นประดับด้วยหัวนาค

ภาพที่ 3.285 หน้าบันด้านทิศใต้ มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดไชยชุมพลชนะสงคราม จังหวัดกาญจนบุรี

- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

พระมณฑปมีโครงสร้าง ก่ออิฐถือปูนทั้งหมดรวมถึงส่วนของเครื่องยอดที่มีการใช้โครงสร้างแบบตะวันตก

ภาพที่ 3.286 โครงสร้างภายใน มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดไชยชุมพลชนะสงคราม จังหวัดกาญจนบุรี

- การประดับตกแต่ง

พระมณฑปมีการประดับตกแต่งแบบไทยประเพณี ด้วยงานปูนปั้น และระบายสี

- ลักษณะภายใน

รอยพระพุทธบาทประดิษฐานอยู่ภายในกึ่งกลางพระมณฑป โดยประดิษฐานในแนวราบหันนิ้วพระบาทไปทางทิศตะวันออก

16. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

ภาพที่ 3.287 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

16.1 ประวัติความเป็นมาของวัดอุทอง

วัดอุทองตั้งอยู่ที่ตำบลโลกคราม อำเภอ บางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี ไม่ปรากฏประวัติความเป็นมาแน่ชัดสร้างมาแต่ครั้งสมัยใด จากสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมภายในวัดพอสันนิษฐานได้ว่าสถาปัตยกรรมในวัดอุทองขณะนี้สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์

16.2 ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธบาทและมณฑปพระพุทธบาท

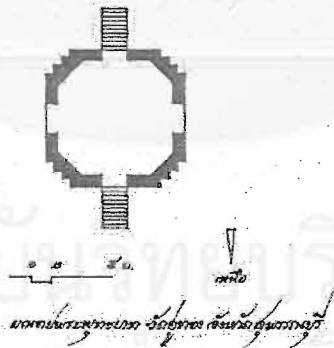
พระมณฑปเป็นปูชนียสถานเก่าแก่ของวัด สร้างขึ้นในสมัยพระครุหา

16.3 สถาปัตยกรรมพระมณฑป

- ผังบริเวณ

พระมณฑปเป็นอาคารโคก ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของพระอาราม โดยไม่เกี่ยวข้องกับอาคารใด ๆ เนื่องจากเป็นปูชนียสถานเก่าแก่ซึ่งยังคงหลงเหลืออยู่ โดยสิ่งก่อสร้างเสนาสนะอื่น ๆ ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ เปลี่ยนแปลงขึ้นใหม่ทั้งหมด

- ผังพื้น

แผนผังที่ 3.49 ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

พระมณฑปมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 16 มีขนาดความกว้างด้านละประมาณ 7 เมตร มีบันไดทางขึ้น 2 ทาง คือ ทางทิศเหนือและทิศใต้ มีซุ้มทั้ง 4 ด้าน

- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระมณฑปมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแบบไทย ที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะ และสถาปัตยกรรมตะวันตก

- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่

ส่วนฐาน

มีลักษณะเป็นฐานสิงห์ยกพื้นสูงมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้ 16 มีบันได และพานักบันไดทางขึ้นสู่องค์พระมณฑปทางทิศเหนือและทิศใต้

ส่วนเรือน

เป็นผนังก่ออิฐถือปูน ทั้ง 4 ด้าน โดยทำเป็นประตูทั้ง 4 ด้าน ทางทิศเหนือทิศใต้ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก ชும்ประตูเป็นชุ้มรูปสี่เหลี่ยม ไม่มีการประดับกรอบชุ้มใด ๆ ยกเว้น ที่ผนังภายนอกตรงบริเวณ ส่วนของทับหลังมีการประดับด้วยปูนปั้นเลียนแบบการก่ออิฐเป็นชุ้มโค้งแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก ตอนบนของส่วนเรือนมีลักษณะเป็นบัวหงายขึ้นไปปรับส่วนของเครื่องยอด

ส่วนยอด

ส่วนยอดเป็นเครื่องทรงพระสถูปสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ 16 ห้ายอดประธานประกอบด้วยฐานสิงห์ 2 ชั้น บัวกลุ่ม องค์ระฆัง บัลลังก์ก้านฉัตรและ เสาหากร ตามลำดับ ส่วนของปล้องไฉนและปลียอดได้หักชำรุดไป ส่วนเชิงองค์ระฆังมีการประดับด้วยปูนปั้นในลักษณะของพระสถูปทรงเครื่องกล่าวคือ ประกอบด้วยทับทรวง และสังวาลปูนปั้นประดับ เครื่องยอดบริวารตั้งอยู่ทั้ง 4 ทิศประกอบอยู่กับเครื่องยอดประธาน ซึ่งประกอบไปด้วยชุ้มจระนำเหนือชุ้มขึ้นไปเป็นฐานสิงห์ 1 ชั้น ฐานบัวองค์ระฆังสี่เหลี่ยม ปล้องไฉน และปลียอด

- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

พระมณฑปมีโครงสร้างก่ออิฐถือปูนทั้งหมด รวมถึงส่วนของเครื่องยอดที่มีโครงสร้างเป็นเครื่องปูน พระมณฑปหลังนี้มีการใช้ระบบโครงสร้างที่ได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมตะวันตก เข้ามาประยุกต์ใช้กับ โครงสร้างในงานสถาปัตยกรรมไทยกล่าวคือมีการก่ออิฐเป็นชุ้ม โค้งอยู่เหนือทับหลังของชุ้มประตูเพื่อถ่ายน้ำหนักลงด้านข้าง ในส่วนของยอดทรงพระสถูปใช้การก่ออิฐเหลื่อมกันขึ้นไป

- การประดับตกแต่ง

พระมณฑปมีการตกแต่งโดยรวมในแบบสถาปัตยกรรมไทยปะเพณีด้วยงานปูนปั้น นอกจากนี้ ยังมีการผสมผสาน ประยุกต์การประดับตกแต่งแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกในส่วนของลายปูนปั้นเหนือประตูทั้ง 4 ในบริเวณทับหลัง ซึ่งทำเลียนแบบก้อนหินเรียงกันเป็นชุ้มโค้ง

17. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอโศกวิเศษ จังหวัดสุพรรณบุรี

ภาพที่ 3.288 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอโศกวิเศษ จังหวัดสุพรรณบุรี

17.1 ประวัติความเป็นมาของวัดองค์กรักษ์

วัดองค์กรักษ์ตั้งอยู่ตำบลลองครักษ์ อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี สถาปนาขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์

17.2 ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธรบาท และมณฑปพระพุทธรบาท

รอยพระพุทธรบาททำจากโลหะมีลักษณะเป็นรอยพระพุทธรบาทแบบรอยเดี่ยว 4 รอย ซ้อนทับแบบศูนย์กลางเหลื่อมกัน มีขอบรอยพระพุทธรบาทหริคร่วมกันทางด้านซ้าย ปรางค์ภาพมงคล 108 ประการ มณฑปพระพุทธรบาทสร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์

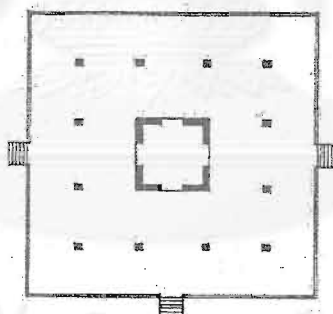
ภาพที่ 3.289 รอยพระพุทธรบาท มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดองค์กรักษ์ จังหวัดสุพรรณบุรี

17.3 สถาปัตยกรรมพระมณฑป

- ผังบริเวณ

พระมณฑปตั้งอยู่ทางทิศใต้ของพระอาราม โดยตั้งอยู่ในตำแหน่งที่ไม่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับอาคารใด ๆ เขตสังฆาวาสตั้งอยู่ทางทิศเหนือ

- ผังพื้น

แผนผังที่ 3.50 ผังพื้น มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดองค์กรักษ์ จังหวัดสุพรรณบุรี

พระมณฑปมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีขนาดความกว้างด้านละประมาณ 4 เมตรมีประตูทางเข้าทั้ง 4 ด้าน โดยรอบมีเสาพาไลจำนวน 12 ต้น มีระเบียงรอบ และมีทางขึ้นทั้ง 4 ด้าน ตรงกับตำแหน่งของประตูพระมณฑป

- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระมณฑปมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแบบไทย ที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะ และสถาปัตยกรรมตะวันตก

- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่

ส่วนฐาน

พระมณฑปตั้งอยู่บนเสาซึ่งยกพื้นสูง ประกอบด้วยระเบียงโดยรอบ

ส่วนเรือน

ส่วนเรือนพระมณฑปประกอบด้วยประตูทั้ง 4 ด้าน ไม่มีการประดับตกแต่งซุ้มประตูใด ๆ มีเพียงกรอบประตู ผังเหนือซุ้มประตูทั้ง 4 ด้าน ทำเป็นช่องโค้ง ที่มุมทั้ง 4 ด้านขององค์พระมณฑปทำเป็นเสาเก็จ

ส่วนยอด

มีลักษณะเป็นเครื่องยอดทรงมณฑปยอดพระสถูปทรงสี่เหลี่ยม ตอนล่างประกอบด้วยหลังมณฑปชั้นเชิงกลอน 3 ชั้น มุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีเขียว และสีส้ม ที่มุมของทุกชั้นห้วนาค มีกระจังซึ่งทำเป็นลักษณะของบันแถลงประดับอยู่ที่ชั้นเชิงกลอน ทุกชั้นเป็นระยะ ๆ ส่วนของยอดด้านบนเป็นเครื่องยอดทรงพระสถูปสี่เหลี่ยม ตั้งอยู่บนฐานสิงห์ 2 ชั้น บัวกลุ่ม องค์ระฆังขนาดเล็กบัลลังก์ บัวกลุ่ม ปลียอด และน้ำค้าง ตามลำดับ

- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

องค์พระมณฑปและส่วนของเครื่องยอดคมีโครงสร้างเป็นเครื่องปูนทั้งหมดมีการผสมผสานโครงสร้างเครื่องไม้ในส่วนเครื่องไม้ในส่วนของหลังคาบางส่วน

- การประดับตกแต่ง

พระมณฑปประดับตกแต่งแบบสถาปัตยกรรมไทยด้วยงานปูนปั้นมีการนำศิลปะวันตกเข้าตกแต่งร่วมในบางส่วน

18. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเสาชิงช้า จังหวัดสุพรรณบุรี

ภาพที่ 3.290 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเสาชิงช้า จังหวัดสุพรรณบุรี

18.1 ประวัติความเป็นมาของวัดเสาชิงช้า

วัดเสาชิงช้าตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำท่าจีนทางทิศเหนือ ตั้งอยู่ที่ตำบลมดแดง อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี สันนิษฐานว่าสร้างมาแต่ครั้งสมัยอยุธยา

18.2 ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธบาทและมณฑปพระพุทธบาท

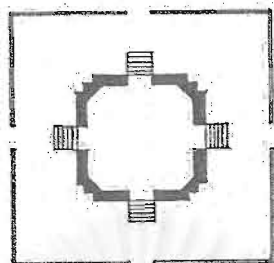
รอยพระพุทธบาททำจากศิลาประดิษฐานในระนาบตะแคง พระมณฑปสร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์

18.3 สถาปัตยกรรมพระมณฑป

- ผังบริเวณ

พระมณฑปตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของพระอุโบสถ โดยพระมณฑปหันหน้าเข้าหาแม่น้ำทางทิศใต้ ตั้งอยู่ในเขตพุทธาวาสของพระอาราม

- ผังพื้น

๐ ม. ๕ ม.

ทิศใต้

มณฑปพระพุทธรูปท่าช้าง วัดเสาชิงช้า กรุงเทพมหานคร

แผนผังที่ 3.51 ผังพื้น มณฑปพระพุทธรูปท่าช้าง วัดเสาชิงช้า จังหวัดสุพรรณบุรี

พระมณฑปประกอบด้วยกำแพงแก้วซึ่งทำเป็นรั้วเตี้ย โปร่งผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส โดยรอบ เว้นเป็นทางเข้าทั้ง 4 ด้าน โดยเฉพาะบริเวณด้านหน้าทางทิศใต้ทำเป็นซุ้มประตูทางเข้า พระมณฑปมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้สิบสอง มีขนาดความกว้างด้านละประมาณ 6 เมตร มีประตูทางเข้าทั้ง 4 ทิศ แต่ละประตูมีบันไดทางขึ้นสู่พระมณฑปซึ่งยกพื้นขึ้นสูง

- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระมณฑปมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณี ในสมัยรัตนโกสินทร์

- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่

ส่วนฐาน

ส่วนฐานประกอบด้วยฐานสิงห์และฐานเชิงบาตรเหนือฐานเชิงบาตรตกแต่งด้วยกระจังปูนปั้น โดยรอบ

ส่วนเรือน

ประกอบด้วยผนังก่ออิฐถือปูนและซุ้มประตูทั้ง 4 ด้าน โดยทำเป็นซุ้มก่ออิฐถือปูนทางจั่ว ประกอบเครื่องล้าของหน้าบ้านซุ้มประตูประดับด้วยปูนปั้นรูปเทพนมบานประตู ที่ผนังตอนบนทำเป็นบัวลูกแก้ว และบัวหงายขึ้นไปรับเครื่องหลังคา

ส่วนยอด

ส่วนยอดมีลักษณะเป็นเครื่องยอดก่ออิฐถือปูนทรงปราสาท บนยอดสุดประดับปูนปั้นในลักษณะคล้ายบัวตูม

- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

พระมณฑปมีโครงสร้างก่ออิฐถือปูนรวมถึงส่วนของเครื่องยอดที่มีโครงสร้างเป็นเครื่องปูน

- การประดับตกแต่ง

พระมณฑปมีการตกแต่งแบบไทยประเพณีด้วยงานปูนปั้น

19. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดสัปรสเทศ จังหวัดสุพรรณบุรี

ภาพที่ 3.291 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดสัปรสเทศ จังหวัดสุพรรณบุรี

19.1 ประวัติความเป็นมาของวัดสัปรสเทศ

วัดสัปรสเทศตั้งอยู่ริมแม่น้ำท่าจีนทางฝั่งทิศใต้ตรงข้ามกับวัดเสาชงทอง ตั้งอยู่ที่อำเภอศรี-
ประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี ไม่ปรากฏประวัติความเป็นมาแน่ชัดสันนิษฐานว่าน่าจะสร้างขึ้นในสมัย
รัตนโกสินทร์

19.2 ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธบาทและมณฑปพระพุทธบาท

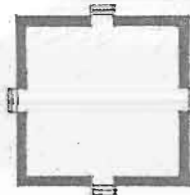
รอยพระพุทธบาทและมณฑปพระพุทธบาทสร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์

19.3 สถาปัตยกรรมพระมณฑป

- ผังบริเวณ

พระมณฑปตั้งอยู่คู่ขนานกันกับพระอุโบสถ โดยตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของ
พระอุโบสถ ภายในเขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาสตั้งอยู่ทางทิศเหนือพระอาราม

- ผังพื้น

สถาปัตย์
พระมณฑป
วัดสัปรสเทศ
จังหวัดสุพรรณบุรี

แผนผังที่ 3.52 ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดสัปรสเทศ จังหวัดสุพรรณบุรี

พระมณฑปมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีขนาดความกว้างด้านละประมาณ 8 เมตร มีประตูทาง
เข้าทั้ง 4 ด้าน

- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระมณฑปมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณี

- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่

ส่วนฐาน

มีลักษณะเป็นฐานปัทม์บริเวณซุ้มประตูทำเป็นผนังทางเข้า เสาผนังเป็นรูปสี่เหลี่ยม หัวเสา
ประดับด้วยหัวเม็ด

ส่วนเรือน

ประกอบด้วยผนังก่ออิฐถือปูนและซุ้มประตูทางเข้าทั้ง 4 ด้าน เหนือซุ้มประตูตกแต่งด้วยลายปูนปั้น บานประตูเป็นบานไม้เรียบ

ส่วนยอด

ประกอบด้วยส่วนที่เป็นหลังคาจั้วจตุรมุข 3 ชั้น ขนาดเล็กอยู่ด้านบนมีไฉราหน้าจั้วประกอบเครื่องล้าของ ช่อฟ้า ใบระกา หน้าบันประดับด้วยลายปูนปั้นเป็นรูปดอกไม้ และใบไม้หลังคาตอนล่างเป็นกันสาดโดยรอบ 2 ชั้น โดยเฉพาะหลังคาชั้นสาดของชั้นเชิงกลอนล่างมีขนาดผืนหลังคาใหญ่ที่ตะเข้สันของหลังคาชั้นสาดประดับด้วยใบระกาและหางหงส์ ผืนหลังคามีโครงสร้างเป็นเครื่องปูนทั้งหมดมิได้มุงกระเบื้อง เครื่องยอดมีลักษณะเป็นเครื่องยอดทรงพระศูลุ่ ทรงระฆังตั้งอยู่กลางรองสันหลังคาจตุรมุข

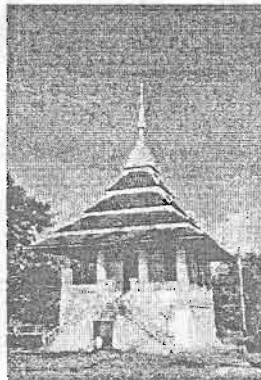
- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

พระมณฑปมีโครงสร้างก่ออิฐถือปูนทั้งหมดรวมถึง โครงสร้างของเครื่องหลังคา และเครื่องยอดซึ่งมีโครงสร้างเป็นเครื่องปูน

- การประดับตกแต่ง

พระมณฑปมีการประดับตกแต่งแบบไทยประเพณีด้วยงานปูนปั้นในส่วนที่สำคัญเช่นหน้าบัน

20. มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดอัมพวัน จังหวัดนนทบุรี

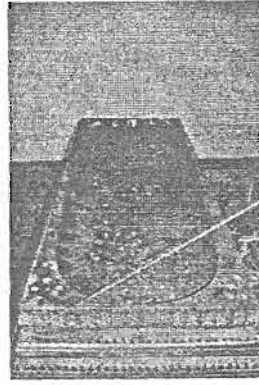
ภาพที่ 3.292 มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดอัมพวัน จังหวัดนนทบุรี

20.1 ประวัติความเป็นมาของวัดอัมพวัน

วัดอัมพวันตั้งอยู่ริมคลองบางกอกน้อยที่ตำบลบางม่วง อำเภอบางใหญ่จังหวัดนนทบุรี เป็นวัดเก่าแก่สร้างมาแต่ครั้งสมัยอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ได้อพยพไพร่พลหนีโรคระบาดมาตั้งบ้านเรือนขึ้นในบริเวณนี้และได้ร่วมกันสร้างวัดขึ้นชื่อว่า “วัดบางม่วง” ตามนามที่ตั้งต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็น “วัดอัมพวัน”

20.2 ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธบาท และมณฑปพระพุทธบาท

รอยพระพุทธบาทสร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยมีลักษณะเป็นรอยพระพุทธบาทโลหะ รอยเดี่ยว 1 รอย ประดิษฐานในระนาบแนวราบกับพื้น ขนาดยาว 1.60 เมตร กว้าง 0.60 เมตร โดยหันหน้าพระสถาปนาขึ้นพร้อม ๆ กับรอยพระพุทธบาท ปรากฏเพียงหลักฐานจารึกอยู่เหนือซุ้มประตูทางเข้าด้านหน้าว่า บรูณะเมื่อ 26 สิงหาคม พุทธศักราช 2538

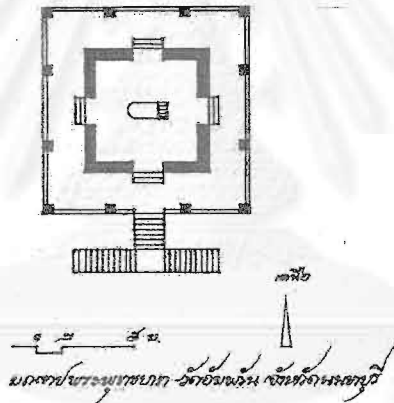
ภาพที่ 3.293 รอยพระพุทธรูปจำลองวัดอัมพวัน จังหวัดนนทบุรี

20.3 สถาปัตยกรรมพระมณฑป

- ผังบริเวณ

พระมณฑปตั้งอยู่ภายในเขตพุทธาวาสทางทิศเหนือของพระอาราม โดยพระมณฑปตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพระอุโบสถ ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพระมณฑปเป็นที่ตั้งของพระสถูปทรงปราสาท โดยตั้งอยู่ใกล้ริมคลองบางกอกน้อย ซึ่งเป็นด้านหน้าของพระอาราม เขตสังฆาวาสตั้งอยู่ทางทิศใต้ มีหอไตรซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมที่มีความเก่าแก่ และมีคุณค่าตั้งอยู่

- ผังพื้น

แผนผังที่ 3.53 ผังพื้น พระพุทธรูปจำลองวัดอัมพวัน จังหวัดนนทบุรี

พระมณฑปมีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีขนาดความกว้างด้านละประมาณ 5 เมตร มีประตูทางเข้า 2 ด้าน คือ ทางด้านหน้าในทิศใต้ และด้านหลังทางทิศเหนือ ด้านข้างเป็นผนังทึบ พระมณฑปมีระเบียงโดยรอบซึ่งประกอบด้วยเสากระเบื้องฝักรูปสี่เหลี่ยม จำนวน 12 ต้น ระหว่างเสามีผนังกระเบื้องซึกถึงกัน โดยรอบ ยกเว้นทางด้านหน้าทางทิศใต้ ซึ่งเป็นบันไดทางขึ้นจากด้านล่างที่ทำเป็นบันไดทางขึ้น 2 ทาง ขวางทางขึ้นพระมณฑปโดยอยู่ในแนวทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ซึ่งตามประวัติกล่าวเดิมเป็นบันไดทางขึ้นทางเดียวแต่ได้เปลี่ยนแปลงทางขึ้นเป็นทาง 2 ทางดังที่ปรากฏอยู่เมื่อประมาณปีพุทธศักราช 2473 พระมณฑปวัดอัมพวันนี้ยังมีลักษณะพิเศษกล่าวคือเป็นพระมณฑป 2 ชั้น กล่าวคือ พระมณฑปตั้งอยู่บนฐานซึ่งยกขึ้นสูงและมีการใช้แนวงานด้านต่าง โดยมีประตูเข้าไปสู่ภายใน ด้านทางทิศตะวันออก และทิศตะวันตก

- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระมณฑปมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณี

- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่

ส่วนฐาน

พระมณฑปเป็นพระมณฑป 2 ชั้น โดยตั้งอยู่บนฐานสูงซึ่งทำหน้าที่เป็นตัวเรือนชั้นล่าง ประกอบไปด้วย ฐานบัวคว่ำเป็นฐานชั้นล่างสุด ที่ผนังภายนอกทางด้านทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก ทั้ง 4 ด้าน ทำเป็นช่องซุ้ม โค้งแหลมลึกเข้าไปในผนังด้านละ 3 ช่อง โดยเฉพาะผนังทางด้านทิศตะวันออก และทิศตะวันตก ในช่องขวาสุดทำเป็นช่องประตูเข้าไปสู่ภายใน ตอนบนของผนังส่วนล่างประกอบด้วยบัวลูกแก้วและบัวหงายรองรับตัวเรือนชั้นบน

ส่วนเรือน

ประกอบไปด้วยตัวเรือนซึ่งประตูทางเข้าสู่ในทางทิศเหนือและทิศใต้ไม่มีการตกแต่งซุ้มประตูใด ๆ ส่วนฐานของตัวเรือนมีลักษณะเป็นฐานปัทม์บัวลูกแก้วออกโค้ง โคจรอบเป็นเสาระเบียงผังรูปสี่เหลี่ยมระหว่างเสาระเบียงเป็นพนักระเบียงโปร่ง ซึ่งจะเป็นช่องซุ้ม โค้ง โดยตลอด

ส่วนยอด

ส่วนยอดมีลักษณะเป็นเครื่องยอดทรงมณฑปมีโครงสร้างเป็นเครื่องไม้ชั้นเชิงกลอน 5 ชั้น ที่มุมทั้ง 4 ของทุกชั้นประดับด้วยหัวนาศ โดยพื้นหลังคามุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีน้ำตาลชกเว้นพื้นหลังของชั้นเชิงกลอนบนสุดเป็นพื้นหลังคาที่เป็นปูน ยอดประกอบด้วยหม บัวกลุ่ม ปัตติ ลูกแก้ว และปลียอด บนยอดสุดประดับด้วยฉัตร

- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

พระมณฑปมีโครงสร้างก่ออิฐถือปูนทั้งหมด ในส่วนของเครื่องหลังคาเครื่องยอดนั้นมีโครงสร้างเป็นเครื่องไม้ มีการใช้โครงสร้างแบบตะวันตกบางส่วน เช่น ช่องซุ้ม โค้งแหลม

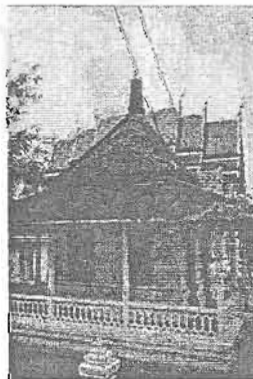
- การประดับตกแต่ง

พระมณฑปมีการประดับตกแต่งแบบไทยประเพณีที่เรียบง่าย

- ลักษณะภายใน

ภายในบริเวณกลางห้องประดิษฐานของพระพุทธบาท โดยประดิษฐานในระนาบแนวราบหันนิ้วพระบาทไปทางทิศตะวันออก หันด้านข้างของรอยพระพุทธบาทออกทางด้านหน้าทางทิศใต้

21. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดท่าบ้านเทิง จังหวัดนนทบุรี

ภาพที่ 3.294 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดท่าบ้านเทิง จังหวัดนนทบุรี

22.1 ประวัติความเป็นมาของวัดท่าบันเทิงธรรม

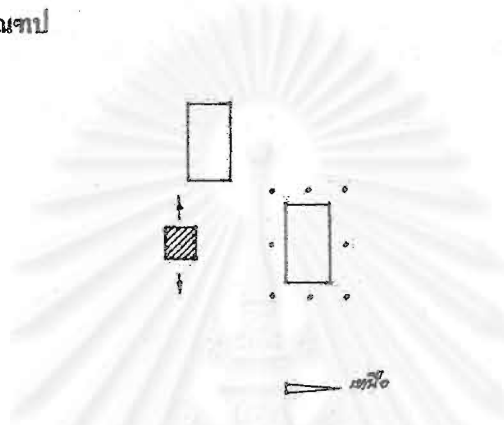
วัดท่าบันเทิงธรรมตั้งอยู่ริมคลองบางใหญ่ทางทิศใต้ ที่ตำบลบางใหญ่ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี สถาปนาขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) กรุงรัตนโกสินทร์ประมาณ พุทธศักราช 2385 โดยหม่อมเจ้าค้อยท่า ปราโมช ซึ่งในสมัยนั้นเรียกว่า “วัดท่า” ต่อมาจึงเพิ่มนามวัดว่า “วัดท่าบันเทิงธรรม” (กรมการศาสนา, 2526: 423)

22.2 ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธรูปและมณฑปพระพุทธรูป

รอยพระพุทธรูปสร้างมาแต่ครั้งรัชสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) สำหรับพระมณฑปซึ่งเป็นที่ประดิษฐานนั้นคงได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นเพิ่มเติม ในสมัยหลัง

22.3 สถาปัตยกรรมพระมณฑป

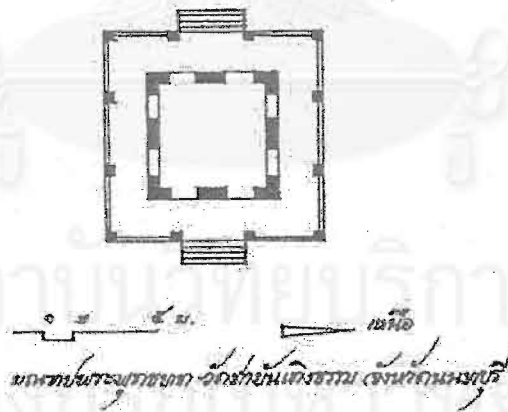
- ผังบริเวณ

แผนผังที่ 3.54 ผังบริเวณ มณฑปพระพุทธรูปจำลอง วัดท่าบันเทิง จังหวัดนนทบุรี

พระมณฑปตั้งอยู่คู่ขนานกับพระอุโบสถภายในเขตพุทธาวาส ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศเหนือของเขตสังฆาวาส

- ผังพื้น

แผนผังที่ 3.55 ผังพื้น มณฑปพระพุทธรูปจำลอง วัดท่าบันเทิง จังหวัดนนทบุรี

พระมณฑปมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีขนาดความกว้างด้านละประมาณ 5 เมตร มีประตูทางเข้าทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ด้านละ 2 บาน รวม 4 บาน และมีหน้าต่างที่ผนังด้านทิศเหนือและทิศใต้ ด้านละ 2 บาน รวม 4 บาน พระมณฑปมีระเบียงรอบ ประกอบไปด้วยเสากระเบียงจำนวน 12 ต้น ระหว่างเสาเป็นผนังกระเบียง ชักถึงกัน โดยรอบ โดยเว้นส่วนที่เป็นทางเข้าด้านหน้าหลัง

- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระมณฑปมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณี

- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่

ส่วนฐาน

ฐานชั้นล่างเป็นฐานของระเบียงมีลักษณะเป็นฐานเชิงบาตรบัวหงายเสาระเบียงเป็นเสาเหลี่ยมระหว่างเสามีพนักระเบียงทำจากปูนเป็นลวดลายโปร่ง โดยรอบ ฐานองค์พระมณฑปมีลักษณะเป็นฐานปัทม์ โดยมีการเว้นช่วงฐานตรงบริเวณของทางเข้า

ส่วนเรือน

ส่วนเรือนค่ออิฐถือปูนประกอบไปด้วยซุ้มประตู และซุ้มหน้าต่างซึ่งทำเป็นกรอบสี่เหลี่ยมเรียบ ไม่มีการประดับตกแต่งใด ๆ บานประตูหน้าต่างเป็นบานไม้เรียบ

ส่วนยอด

มีลักษณะเป็นหลังคาทรงมณฑปยอดปราสาท ชั้นเชิงกลอน 2 ชั้น ไม่มีการประดับตกแต่งใด ๆ หลังคาชั้นเชิงกลอนล่างเป็นหลังคากันสาด หลังคาทั้งหมดมุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีแดง และสีขาวสลับลาย ส่วนยอดของหลังคาประดับด้วยยอดปราสาทปูนปั้นขนาดเล็ก บนยอดปราสาทประดับด้วยขนนก

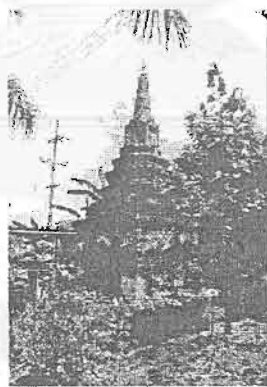
- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

พระมณฑปมีโครงสร้างก่ออิฐถือปูน ในส่วนของเครื่องหลังคาและส่วนที่เป็นเครื่องยอดนั้นเป็นการผสมผสาน โครงสร้างระหว่างปูน และเครื่องไม้

- การประดับตกแต่ง

พระมณฑปมีการประดับตกแต่งที่เรียบง่ายด้วยงานปูนปั้น เช่น ส่วนของพนักระเบียง กรอบซุ้มหน้าต่าง และส่วนยอด

22. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดคลองชัน จังหวัดปทุมธานี

ภาพที่ 3.295 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดคลองชัน จังหวัดปทุมธานี

22.1 ประวัติความเป็นมาของวัดคลองชัน

วัดคลองชันตั้งอยู่ริมคลองหกวาสายล่างที่ตำบลลาดสวาย อำเภอลูกกา จังหวัดปทุมธานี สร้างเมื่อ พุทธศักราช 244 ไม่มีหลักฐานว่าผู้ใดเป็นผู้สร้างเดิมมี นามว่า วัดสาสิราษฎร์บำรุงต่อมาชาวบ้านเรียกกันว่า วัดปากคลองชัน และเรียกกันต่อมาว่า วัดคลองชัน (กรมการศาสนา, 2526: 576)

22.2 ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธบาทและมณฑปพระพุทธบาท

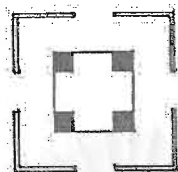
ประวัติความเป็นมาของพระมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธบาทไม่ปรากฏประวัติความเป็นมาว่าสร้างมาแต่เมื่อใด คงสร้างขึ้นพร้อม ๆ กับเมื่อครั้งสถาปนาวัด

22.3 สถาปัตยกรรม

- ผังบริเวณ

พระมณฑปตั้งอยู่ภายในเขตพุทธาวาสซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของพระอาราม โดยพระมณฑปตั้งอยู่ใกล้กับคลองหกวาสายล่าง พระอุโบสถเก่าตั้งอยู่ทางทิศเหนือของพระมณฑป เขตสังฆาวาสตั้งอยู่ทิศตะวันตก

- ผังพื้น

๓.๖

แผนผังพระมณฑป - วัดคลองจั่น กรุงเทพมหานคร

แผนผังที่ 3.56 ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดคลองจั่น จังหวัดปทุมธานี

พระมณฑปมีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีขนาดความกว้างด้านละประมาณ 3 เมตร โดยมีทางเข้าทั้ง 4 ด้าน ในทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก มีกำแพงก่ออิฐถือปูนล้อมโดยรอบ โดยเว้นทางเข้าไว้ทั้ง 4 ทิศตรงกับตำแหน่งของซุ้มทางเข้าพระมณฑปเสากำแพงแก้วเป็นเสาเหลี่ยมหัวเสาประดับด้วยปูนปั้นเป็นรูปบัวตูม

- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระมณฑปมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณี

- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่

ส่วนฐาน

ไม่ปรากฏว่าเป็นฐานรูปแบบใดเนื่องจากดินซึ่งทับถมปิดส่วนของฐานอยู่

ส่วนเรือน

มีลักษณะเป็นมณฑปโถงประกอบด้วยเสาสี่เหลี่ยม 4 ต้น ตอนบนของเสาทำเป็นบัวหัวเสาในลักษณะบัวหงาย ระหว่างในบริเวณที่เป็นทางเข้าตกแต่งด้วยซุ้มทรงจั่วประกอบเครื่องล้ายอง 2 ชั้น ตอนบนของส่วนเรือนทำเป็นบัวหงายรับส่วนของเครื่องยอด

ส่วนยอด

ส่วนยอดของพระมณฑปเป็นเครื่องยอดก่ออิฐถือปูน ทรงปราสาทประกอบด้วยฐานบาตรถัดขึ้นไปเป็นฐานสิงห์ 2 ชั้น และบัวกลุ่มรองรับส่วนของเรือนธาตุ ซึ่งประกอบด้วยซุ้มจระนำทั้ง 4 ทิศ เหนือส่วนเรือนธาตุมีลักษณะคล้ายทรงปราสาท โดยประดับลายปูนปั้น เป็นรูปกลีบบัวประดับด้วยนภศูล

- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

พระมณฑปมีโครงสร้างก่ออิฐถือปูนรวมถึงส่วนของเครื่องยอดที่มีโครงสร้างเป็นเครื่องปูน

- การประดับตกแต่ง

พระมณฑปตกแต่งแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีด้วยงานปูนปั้น

23. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเขาบางทราย จังหวัด ชลบุรี

ภาพที่ 3.296 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเขาบางทราย จังหวัด ชลบุรี

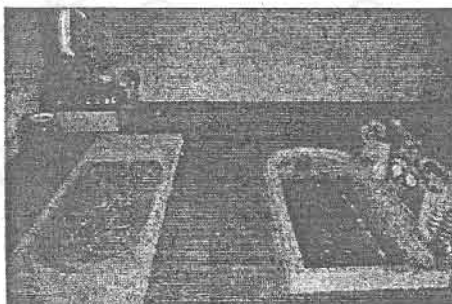
23.1. ประวัติความเป็นมาของวัดเขาบางทราย

วัดเขาบางทรายเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดสามัญ ตั้งอยู่ที่ตำบลบางทราย อำเภอเมือง จังหวัด ชลบุรี บริเวณเชิงเขาพระพุทธบาทบางทราย วัดเขาบางทรายสถาปนาขึ้นมาแต่ครั้งสมัยอยุธยา ซึ่งที่ตั้งเดิมอยู่บนเขา ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้สถาปนาวัดขึ้นใหม่บริเวณเชิงเขาได้สร้างลงจนถึงรัชสมัยพระพุทธบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) ได้ให้ปลัดทรรพย์ครั้งใหญ่อีกครั้ง โดยเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (จำ บุนนาค)

23.2 ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธบาทและมณฑปพระพุทธบาท

รอยพระพุทธบาท วัดเขาบางทรายประดิษฐานอยู่ภายในพระมณฑปมีอยู่ด้วยกัน 2 รอย ประดิษฐานในระนาบแนวราบกับพื้นคู่ โดยรอยพระพุทธบาทรอยแรกประดิษฐานอยู่บนพื้นศิลา มีความยาว 1.20 เมตร กว้าง 0.50 เมตร หันนิ้วพระบาทไปทางทิศใต้ สันนิษฐานว่าเป็นรอยพระพุทธบาทที่สร้างขึ้นก่อนสมัยอยุธยา รอยพระพุทธบาทรอยที่สอง ประดิษฐานอยู่บนพื้นซึ่งอยู่ลึกลงไปจากพื้นพระมณฑป มีความยาว 1.70 เมตร กว้าง 0.66 เมตร หันนิ้วพระบาทไปทางทิศเหนือ สันนิษฐานว่าเป็นรอยพระพุทธบาทที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยา

มณฑปพระพุทธบาทนั้นไม่ปรากฏชัดว่าสร้างขึ้นเมื่อใด แต่ตามประวัติที่ปรากฏในจารึกบนแผ่นศิลาที่ผนังภายในพระมณฑปกล่าวว่าพระมณฑปมีอายุประมาณสองร้อยกว่าปี และบูรณะปฏิสังขรณ์ในปี พุทธศักราช 2526

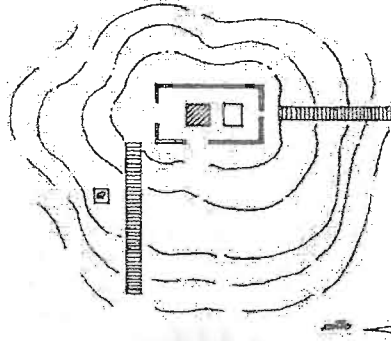

ภาพที่ 3.297 รอยพระพุทธบาทจำลอง วัดเขาบางทราย จังหวัด ชลบุรี

23.3 สถาปัตยกรรมพระมณฑป

- ผังบริเวณ

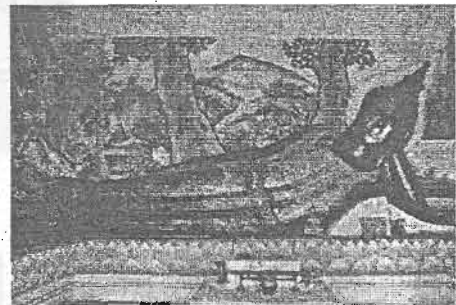
แผนผังที่ 3.57 ผังบริเวณ มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเชาบางทราย จังหวัด ชลบุรี

พระมณฑปตั้งอยู่บนเขาซึ่งพระมณฑปตั้งเป็นประธาน โดยหันหน้าไปทางทิศตะวันตกทางทิศใต้ใกล้กันกับพระมณฑปเป็นที่ตั้งของวิหารพระพุทธไสยาสน์ซึ่งตั้งหันหน้าไปทางทิศใต้ ทั้งพระมณฑปและวิหารพระพุทธไสยาสน์มีกำแพงแก้วล้อมรอบ บันไดทางขึ้นเขาไปสู่พระมณฑปมีด้วยกัน 2 ทาง คือ บันไดทางทิศใต้และบันไดทางทิศตะวันตก โดยบริเวณเชิงเขาค้นบนของบันไดทางทิศตะวันตกเป็นที่ตั้งของหอรระฆัง

- องค์ประกอบในผังบริเวณ ประกอบด้วย

วิหารพระพุทธไสยาสน์

วิหารพระนอนตั้งอยู่ทางทิศใต้ของพระมณฑป มีลักษณะเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนในแบบสถาปัตยกรรมจีน มีประตูทางเข้าทางด้านทิศใต้ ผังอีก 3 ด้านเป็นผนังทึบ ภายในพระวิหารประดิษฐานพระพุทธไสยาสน์ โดยประทับหันพระเศียรไปทางทิศตะวันออก มีพระพุทธรูปประทับนั่งอีกด้านละ 1 องค์ ที่ผนังด้านทิศตะวันออก และทิศตะวันตก

ภาพที่ 3.298 วิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดเชาบางทราย จังหวัด ชลบุรี ภาพที่ 3.299 พระพุทธรูปไสยาสน์ วัดเชาบางทราย จังหวัด ชลบุรี

กำแพงแก้ว

กำแพงแก้วมีลักษณะเป็นกำแพงก่ออิฐถือปูนล้อมรอบบริเวณที่ตั้งของพระมณฑป และพระวิหาร โดยเว้นทางเข้าที่ตรงกลางของทุกด้าน

หอรระฆัง

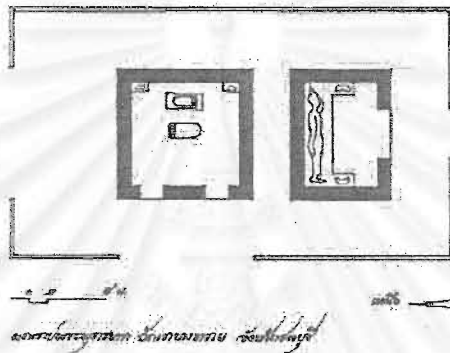
ตั้งอยู่ที่เชิงเขาริมบันไดทางขึ้นด้านทิศตะวันตกมีลักษณะเป็นหอรระฆังก่ออิฐถือปูน สูง 2 ชั้น ตั้งอยู่บนฐานปัทม์ ผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ที่ฐานชั้นล่างมีกำแพงเตี้ยโดยรอบ ตัวกำแพงประดับด้วยกระเบื้องปรางเคลือบสีเขียว โดยรอบฐานชั้นบนประกอบด้วย กำแพงเตี้ยในลักษณะเดียวกันหากแต่ประดับกระเบื้องปรางเคลือบสีน้ำตาล ฐานชั้นบนนี้บันไดทางขึ้นด้านหน้าแบบ 2 ทาง ตอนล่างของบันไดเป็นช่องรูปวงกลม และที่ตอนล่างของ

ฐานเป็นช่องที่สามารถเข้าไปภายในซึ่งเป็นชั้นล่างของหอรระฆัง ได้ ตัวหอรระฆังมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส เป็นหอ
โถงหลังคาเครื่องยอดลักษณะคล้ายสถาปัตยกรรมจีน

ภาพที่ 3.300 หอรระฆัง มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเขาบางทราย จังหวัด ชลบุรี

ผังพื้น

แผนผังที่ 3.58 ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเขาบางทราย จังหวัด ชลบุรี

พระมณฑปมีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีขนาดความกว้างด้านละประมาณ 7 เมตร ตั้งหัน
หน้าไปทางทิศตะวันตก มีประตูทางเข้า 2 ประตู ทางด้านหน้าคือ ทางทิศตะวันตก ผังอีก 3 ด้านเป็นผนังทึบ

- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระมณฑปมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแบบ ไทยประเพณี

- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่

ส่วนฐาน

มีลักษณะเป็นฐานสิงห์ก่ออิฐถือปูน

ส่วนเรือน

ก่ออิฐถือปูน บริเวณประตูทางเข้ามีซุ้มประดับ ผังตอนบนทั้ง 4 ด้านมีช่องรูปวงกลมขนาด
เล็กด้านละ 2 ช่อง

ส่วนยอด

ส่วนยอดมีลักษณะเป็นเครื่องยอดทรงมณฑปชั้นเชิงกลอน 4 ชั้นที่มุมทั้ง 4 ของทุกชั้นประดับ
หางหงส์ปูนปั้น ไม่มีบันแถลง ซุ้มรัง ไม้ หรือกระจัง ประดับผืนหลังคามุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีเขียว และ
สีส้ม

- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

พระมณฑปมีโครงสร้างก่ออิฐถือปูนทั้งหมด รวมถึงโครงสร้างในส่วนของหลังคาเครื่องยอด
ที่มีโครงสร้างเป็นเครื่องปูน เนื่องจากได้นับการบูรณะปฏิสังขรณ์

- การประดับตกแต่ง

พระมณฑปมีการประดับตกแต่งแบบไทยประเพณีที่เรียบง่ายด้วยงานปูนปั้น

- ลักษณะภายใน

ภายในพระมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท จำนวน 2 รอยคู่กัน โคนหันนี้วพระพุทธรบาทไปคนละทิศกัน ที่ผนังภายในทางทิศเหนือประดิษฐานพระพุทธรูป 2 องค์

24. มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดใหญ่อินทาราม จังหวัดชลบุรี

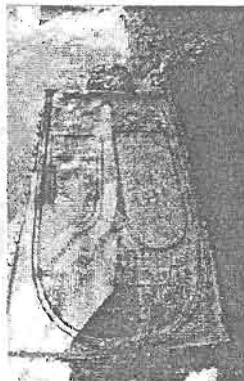
ภาพที่ 3.301 มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดใหญ่อินทาราม จังหวัดชลบุรี

24.1 ประวัติความเป็นมาของวัดใหญ่อินทาราม

วัดใหญ่อินทารามเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดสามัญ ตั้งอยู่ที่ ตำบลบางปลาสร้อย อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี วัดใหญ่อินทารามสถาปนาขึ้นมาแต่ครั้งสมัยอยุธยา เดิมชื่อ “วัดหลวง” หรือ “วัดอินทาราม”

24.2 ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธรบาท และมณฑปพระพุทธรบาท

รอยพระพุทธรบาทและมณฑปพระพุทธรบาทไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าสร้างขึ้นมาแต่ครั้งใด คงเป็นปูชนียวัตถุและปูชนียสถานเก่าแก่คู่มาที่วัด

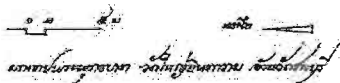
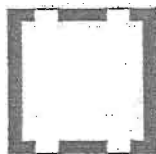
ภาพที่ 3.302 รอยพระพุทธรบาทจำลอง วัดใหญ่อินทาราม จังหวัดชลบุรี

24.3 สถาปัตยกรรมพระมณฑป

- พังบริเวณ

พระมณฑปตั้งอยู่ภายในเขตพุทธาวาสทางทิศตะวันตกของพระอุโบสถทางทิศตะวันออกของพระมณฑปเป็นที่ตั้งของวิหารพระนอน ทางทิศใต้มีรอยพระพุทธรบาทแบบ 4 รอย ประดิษฐานอยู่ภายนอก

- ผังพื้น

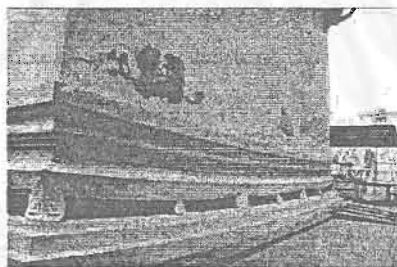
แผนผังที่ 3.59 ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดใหญ่อินทาราม จังหวัดชลบุรี

พระมณฑปมีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีขนาดความกว้างด้านละประมาณ 8 เมตร มีประตูทางเข้า 4 ประตู คือ ที่ผนังด้านทิศตะวันออก 2 ประตู และผนังด้านทิศตะวันตก 2 ประตู ผนังด้านทิศเหนือและทิศใต้เป็นผนังทึบ

- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม
พระมณฑปมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณี
- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม

ส่วนฐาน

มีลักษณะเป็นฐานสิงห์ก่ออิฐถือปูน แบบดกท้องสำเภา

ภาพที่ 3.303 ส่วนฐาน มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดใหญ่อินทาราม จังหวัดชลบุรี

ส่วนเรือน

ก่ออิฐถือปูนที่ประตูทั้ง 4 ประตู ตกแต่งด้วยซุ้มประตูเครื่องยอดทรงมณฑปบานประตูเขียนลายรดน้ำ บริเวณผนังตอนบนมีทวยรับเต้า ซึ่งเป็น โครงสร้างของเครื่องหลังคาโคยรอบ ที่ผนังตอนบนสุดตกแต่งด้วยงานจิตรกรรมเป็นภาพพู่และเฟื้อง โคยรอบองค์พระมณฑป

ส่วนยอด

ส่วนยอดมีลักษณะเป็นเครื่องยอดทรงมณฑปชั้นเชิงกลอน 5 ชั้น ในแต่ละชั้นประดับด้วยกระจังโคยรอบ ไม่มีบันแถลงหรือซุ้มรับไม้ประดับ ที่มุมทั้งสี่ของชั้นเชิงกลอนทุกชั้นประดับด้วยนาคมุม ผนังหลังคาพระมณฑปมุงด้วยกระเบื้องเคลือบ สีเขียว สีแดงและสีส้ม

- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง
พระมณฑปมีโครงสร้างก่ออิฐถือปูน ในส่วนของหลังคาเครื่องยอดมีโครงสร้างเป็นเครื่องไม้
- การประดับตกแต่ง

พระมณฑปมีการประดับตกแต่งแบบไทยประเพณีที่เรียบง่ายด้วยงานปูนปั้น งาน ไม้จำหลัก และงานจิตรกรรมฝาผนัง

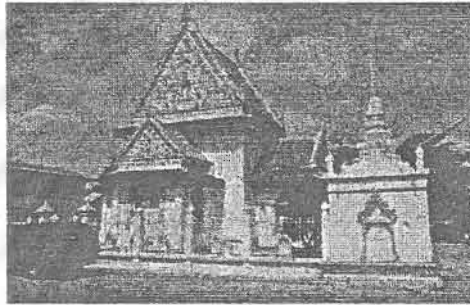
มณฑปพระพุทธบาทที่มีหลังคาเครื่องยอด

นอกจากมณฑปซึ่งมีหลังคาเป็นเครื่องยอดโดยส่วนใหญ่แล้ว ยังมีมณฑปพระพุทธบาทที่มีได้มีหลังคาเครื่องยอด โดยมีหลังคาเป็นทางคดๆ หรือทรงจั่ว

มณฑปพระพุทธบาทที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทซึ่งจัดเป็น **อุเทสิกะเจดีย์**

ได้แก่	1. มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดกลางวรวิหาร	จังหวัด สมุทรปราการ
	2. มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดป่าโมกวรวิหาร	จังหวัด อ่างทอง
	3. มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดอัมพวัน	จังหวัด อ่างทอง
	4. มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดน้อย	จังหวัด สุพรรณบุรี
	5. มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดบางจะเกร็ง	จังหวัด สมุทรสงคราม
	6. มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดเทวสังฆาราม	จังหวัด กาญจนบุรี

1. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดกลางวรวิหาร จังหวัดสมุทรปราการ

ภาพที่ 3.304 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดกลางวรวิหาร จังหวัดสมุทรปราการ

1.1 ประวัติความเป็นมาของวัดกลางวรวิหาร

วัดกลางเป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดวรวิหาร ตั้งอยู่ริมคลองปากน้ำ ตำบลปากน้ำ อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรปราการ เดิมชื่อว่า “วัดตะโกทอง” เนื่องจากจุดพบแหวนทองคำโบราณได้ค้นตะโกขณะทำการปราบพื้นที่สร้างวัด ต่อมาเรียกกันว่า “วัดกลาง” เนื่องจากตั้งอยู่ระหว่างวัดนอก หรือวัดพิชัยสงคราม กับวัดใน หรือวัดในเดิมสองวิหาร วัดกลางสร้างมาแต่ครั้งสมัยอยุธยา มีประวัติเล่ากันว่า หลวงฝ่ายชาวสมุทรปราการ 3 คน และคณะได้บริจาคที่ดินแลกเปลี่ยนกรรมสิทธิ์ กับที่ดินริมฝั่งคลองบางมืองทั้งสองฝั่งซึ่งเป็นสวนจาก แล้วสร้างวัดให้พระอาจารย์ชู จำพรรษาในรัชสมัย พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเมื่อปีพุทธศักราช 2299 เมื่อกรุงศรีอยุธยาแตกบรรดาพระภิกษุ ได้แก่ พระอาจารย์ชชี และพระอาจารย์คามาอินท โชติต่างอพยพหนีภัยสงคราม จึงทำให้วัดกลางตั้งอยู่ในระยะเวลาหนึ่ง ครั้นสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงสถาปนากรุงธนบุรีแล้ว พระอาจารย์ดาจึงกลับมาจำพรรษาคตามเดิมพร้อมกันนี้ได้ทำการหล่อพระพุทธรูป และอัญเชิญมาประดิษฐานที่วัดกลางด้วย วัดกลางได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อคราวสร้างเมืองสมุทรปราการขึ้นและลงยกฐานะขึ้นเป็นวัดหลวงในครานั้น (กรมศิลปากร , 2525 : 67)

1.2 ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธบาท และมณฑปพระพุทธบาท

รอยพระพุทธบาทจำลอง สร้างในสมัยพระครูสุนทรสมุทร (เงิน) เมื่อปีพุทธศักราช 2411 เดิมประดิษฐานอยู่ในวิหาร เมื่อปีพุทธศักราช 2449 ได้สร้างพระมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธบาทขึ้นโดยพระครูสุนทรสมุทร (จ้อย) และพระปลัดเล็ก หากแต่ยังไม่สำเร็จต่อมาพระอาจารย์หลาย กับหลวงพิจารณ์นเรศผู้เป็นมรรคทายก รวบรวมทุน และได้รับพระราชทานสมทบจากสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ สร้างค่องจนสำเร็จในปีพุทธศักราช 2455 (กรมศิลปากร , 2525 : 68)

1.3 สถาปัตยกรรมพระมณฑป

- ผังบริเวณ

พระมณฑปตั้งอยู่ในเขตพุทธาวาสซึ่งทางทิศเหนือของเขตสังฆาวาสพระอุโบสถ (เก่า) หันหน้าไปทางทิศตะวันออก โดยทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของพระอุโบสถเป็นที่ตั้งของมณฑปพระพุทธบาท บริเวณทิศตะวันออกของพระมณฑปเป็นพระอุโบสถ ซึ่งสร้างใหม่ ทางทิศใต้ของพระมณฑปเป็นสระน้ำซึ่งปัจจุบันสร้างเป็นศาลาจตุรมุขประกอบเครื่องยอดตั้งอยู่กลางสระ

- องค์ประกอบในผังบริเวณของพระมณฑป ประกอบด้วย

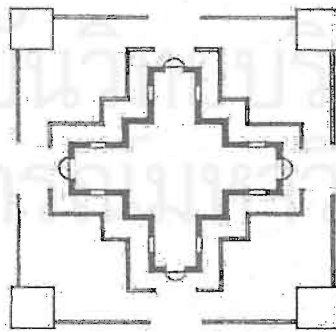
พระstup

พระstup ตั้งอยู่ที่มุมทั้ง 4 ของพระมณฑปมีลักษณะเป็นพระstup ก่ออิฐถือปูนตั้งอยู่บนฐานสิงห์ เรียงเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ที่มุมทั้งสี่ทำเป็นเสาแก้ว ทั้ง 4 ด้านของตัวเรือนทำเป็นซุ้มในลักษณะของซุ้มจระนำ ประกอบเครื่องลายอง ตอนบนของส่วนเรือนเป็นลูกแก้วอกไก่ และบัวหงาย รองรับส่วนยอดซึ่งเป็นพระstup ทรงสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง เหนือตัวเรือนบริเวณมุมทั้ง 4 ทำเป็นเสาหัวเม็ดสี่เหลี่ยม ยอดพระstup ประกอบไปด้วยฐานสิงห์ 1 ชั้น บัวลูกแก้วอกไก่ บัวกลุ่ม และฐานเชิงบาตร รองรับส่วนขององค์ระฆัง เหนือขึ้นไปเป็นบัลลังก์บัวกลุ่มจำนวน 5 ชั้น ปลียอด และนำค้ำตามลำดับระหว่างพระstup ทั้ง 4 องค์มีรั้วเหล็กโปร่งซัดถึงกันเป็นรั้วกันโดยตลอด

ภาพที่ 3.305 พระstup มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดกลางวรวิหาร จังหวัดสมุทรปราการ

- ผังพื้น

สถาปัตยกรรมพระอุโบสถ วัดกลางวรวิหาร จังหวัดสมุทรปราการ

แผนผังที่ 3.60 ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดกลางวรวิหาร จังหวัดสมุทรปราการ

พระมณฑปมีผังหลักเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีขนาดความกว้างด้านละประมาณ 6 เมตร และ
ออกมุขไปทั้ง 4 ทิศ ทางทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตกเป็นจตุรมุข มีขนาดความกว้างด้านละ
ประมาณ 3 เมตร ในแต่ละมุขในด้านสกัดเป็นประตูทางเข้ามุขละ 1 ประตูรวมทั้งสิ้น 4 ประตู และในแต่ละมุขใน
ด้านยาวประกอบด้วยหน้าต่างมุขละ 2 บานรวมทั้งสิ้น 8 บาน บริเวณโดยรอบพระมณฑปภายในรั้วทำเป็นกำแพง
แก้วเค็ยหักมุมล่อ ไปคาบมองพระมณฑปมีลักษณะเป็นกำแพงฐานปัทม์คอนบนเป็นบัวหลังเจียด

- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระมณฑปมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแบบไทย ที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะ และ
สถาปัตยกรรมจีนและตะวันตก

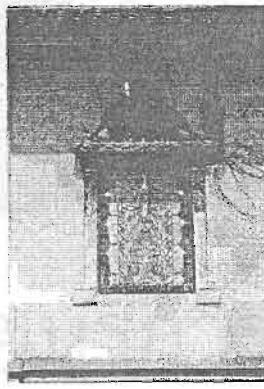
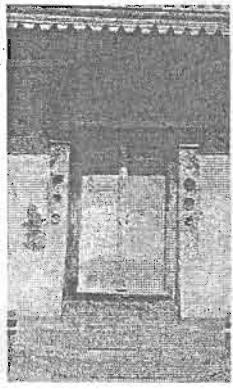
- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของพระมณฑป ได้แก่

ส่วนฐาน

มีลักษณะเป็นฐานปัทม์ บริเวณซุ้มประตูทางเข้าทั้ง 4 ทิศ ทำเป็นบันไดทางขึ้นซึ่งเป็น โค้งครึ่ง
วงกลม ไม่มีพนักบันได

ส่วนเรือน

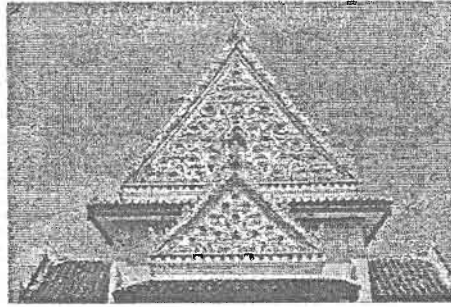
ประกอบด้วยผนังซึ่งที่มุมของทุกมุมทำเป็นเสาเก็จ ไม่มีการประดับตกแต่งด้วยบัวหัวเสาอย่าง
ใด ตอนล่างของผนังเป็นฐานบัวคว่ำ ซุ้มประตูมีลักษณะเป็นซุ้มก่ออิฐถือปูน ฐานซุ้มมีลักษณะเป็นฐานบัวคว่ำสอง
ชั้น 2 ชั้น เสาซุ้มประตูประดับด้วยฉลวยชามกระเบื้องขนาดเล็กทั้งใบตลอดความยาวเสา บัวปลายเสาประดับลาย
ปูนปั้นรองรับส่วนหน้ากระดานบน ซึ่งประดับปูนปั้นเป็นลวดลายในศิลปกรรมตะวันตก ซุ้มประตูด้านบนทำเป็น
ซุ้มโค้งประดับลายปูน ที่หน้าบันประดับปูนปั้น และชามกระเบื้องเคลือบ บานประตูมีอกเสา เป็นบานไม้เรียบ ซุ้ม
หน้าต่างมีลักษณะเป็นซุ้มปูนปั้นประกอบเครื่องลวดของขนาดเล็กประดับตกแต่งด้วยลายปูนปั้นแบบลายตะวันตก
ประกอบกันเป็นลวดลายไทย

ภาพที่ 3.306 ซุ้มประตู และซุ้มหน้าต่าง มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดกลางวรวิหาร จังหวัดสมุทรปราการ

ส่วนหลังคา

หลังคาพระมณฑปมีลักษณะเป็นหลังคาทรงคดๆ หรือทรงจั่ว แบบหน้าจูด ไม่มีไจราหน้าจั่ว
เป็นหลังคา 1 ซ้อนมีกันสาดโดยรอบ เชิงกลอน หลังคาตอนบนเป็นเครื่องปูนมีลักษณะเป็นบัวหงาย ประดับด้วย
ชามกระเบื้องเคลือบ โดยรอบ จั่วประดับลายปูนปั้น และชามกระเบื้อง ในลักษณะคล้ายเครื่องลวดของ หน้าบัน ทำ
ซุ้มจรนำไว้กึ่งกลางประดิษฐานพระพุทธรูปปางประทับยืน โดยรอบประดับด้วยชามกระเบื้องเคลือบสีต่างๆ
ประกอบกับลายปูนปั้นซึ่งเป็นลวดลายในศิลปะตะวันตก ประกอบกันเป็นลายก้านขด หลังคามุงด้วยกระเบื้อง
กาบเคลือบสีน้ำตาล ที่เชิงกลอนของหลังคากันสาดแขวนกระดิ่งเป็นระยະ หลังคาของมุขทางเข้าทั้ง 4 ทิศมี
ลักษณะเป็นมุขลด อยู่ใต้เชิงกลอนหลังคากันสาดของหลังคาตอนบนมีลักษณะเช่นเดียวกันกับหลังคาหลัก

ภาพที่ 3.307 หน้าบัน มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดกลางวรวิหาร จังหวัดสมุทรปราการ

- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

พระมณฑปมีโครงสร้างกอิฐถือปูนทั้งหมดรวมถึงหน้าบันซึ่งเป็นหน้าบันก่ออิฐถือปูน แบบหน้าบันหน้าอุด ยกเว้นในส่วนของคันทันหลังคา ที่มีการใช้โครงสร้างที่เป็นเครื่องไม้ผสม

- การประดับตกแต่ง

พระมณฑปมีการประดับตกแต่งที่มีการนำศิลปะตะวันตกประยุกต์เข้ากับสถาปัตยกรรม และศิลปกรรมไทย เช่น ลวดลายปูนปั้นต่างๆซึ่งเป็นลายตะวันตก นอกจากนี้ยังมีการตกแต่งแบบศิลปะจีนด้วยการประดับกระเบื้อง หากแต่การประดับกระเบื้องของพระมณฑปนี้เป็นการประดับด้วยขามกระเบื้องเคลือบลายคราม หรือ กระเบื้องเบญจรงค์ เขียนสีทั้งใบ โดยประดับในตำแหน่งต่างๆ เช่น หน้าบัน กรอบประตู เป็นต้น หากรูปแบบโดยรวมของพระมณฑปก็ยังมีลักษณะเป็นพระมณฑปในสถาปัตยกรรมไทย

2. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดป่าโมกวรวิหาร จังหวัดอ่างทอง

ภาพที่ 3.308 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดป่าโมกวรวิหาร จังหวัดอ่างทอง

2.1 ประวัติความเป็นมาของวัดป่าโมก

วัดป่าโมกเป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดวรวิหาร ตั้งอยู่ริมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ที่ตำบลป่าโมก อำเภอป่าโมก จังหวัดอ่างทอง ที่ตั้งของวัดป่าโมกในปัจจุบัน เดิมคือ “วัดใต้” หรือ “วัดไต้ตลาด” หรือ “วัดชีปะขาว” ซึ่งเป็นวัดที่สร้างมาแต่ครั้งสมัยสุโขทัย อยู่ใต้วัดป่าโมกเดิมประมาณ 10 เส้นเศษมีเรื่องเล่าเป็นตำนานสืบต่อมาว่า พระพุทธไสยาสน์ วัดป่าโมกในปัจจุบัน ได้ลอยนำมา เมื่อเจ้าอาวาสวัดใต้ได้นำพระพุทธ-ไสยาสน์ขึ้นจากน้ำบริเวณฝั่งเหนือวัดใต้ประมาณ 10 เส้นเศษแล้ว จึงได้สถาปนาขึ้นเป็นพระอาราม และขนานนามตามภูมิประเทศว่า วัดป่าโมก

ในพงศาวดารเหนือ ได้กล่าวถึงพระพุทธไสยาสน์ วัดป่าโมก แห่งนี้ไว้ตอนหนึ่งว่า พระมหาเถรโลลาย ได้พระบรมสารีริกธาตุ 650 พระองค์ และค้นพระศรีมหาโพธิ์จำนวน 2 ต้น มาจากเมืองลังกา นำมาถวายพระมหาพุทธสาคร ซึ่งเป็นเชื้อสายกษัตริย์ไว้ในพระอุระของพระพุทธไสยาสน์แห่งนี้เมื่อประมาณปีพุทธศักราช 1480

สมัยอยุธยา ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวร เมื่อคราวเสด็จไปกระทำพุทธหัตถ์กับพระมหาอุปราชา ได้ทรงประทับพักแรมอยู่ที่วัดป่าโมกนี้ และเกิดพระสุบินนิมิตว่าจะทรงมีชัยต่อข้าศึกทั้งยังทอดพระเนตรเห็นพระบรมสารีริกธาตุแสดงปาฏิหาริย์ ในรัชสมัยพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ แม่น้ำเจ้าพระยาด้านหน้าวัดได้เซาะตลิ่งหน้าวัดพังลงจนเกือบถึงวิหารพระพุทธไสยาสน์ พระมหาสุวรรณโชติ อธิการวัดป่าโมกจึงแจ้งแก่พระยาราชสงครามทราบ จึงได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลต่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ จึงโปรดฯ ให้พระยาราชสงครามการชะลอพระพุทธไสยาสน์ไปอยู่ที่วัดได้ เมื่อพุทธศักราช 2275 และ โปรดฯ ให้รวมวัดได้กับวัดป่าโมกเดิมเข้าเป็นวัดเดียวกัน รวมเรียกว่า “วัดป่าโมก” ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ได้เสด็จไปจัดงานฉลองวัดป่าโมก และ โปรดฯ ให้สร้างที่ประทับพลับพลาของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระเดิมเป็นพระตำหนัก (โบสถ์เขียนหรือ วิหารเขียนในปัจจุบัน) และสันนิษฐานว่าโปรดฯ ให้สร้างบานประตูประดับมุกไว้ที่ศาลาการเปรียญด้วย (บานประตูประดับมุกของวัดป่าโมกนี้ปัจจุบันได้นำมาเป็นบานประตูที่พระเสวตกุฎาคาร วิหารยอด วัดพระศรีรัตนศาสดาราม)

ในสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4 โปรดฯ ให้บูรณะปฏิสังขรณ์และยกฐานะขึ้นเป็นพระอารามหลวง

2.2 ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธบาท และมณฑปพระพุทธบาท

รอยพระพุทธบาทตามประวัติกล่าวว่า ได้มาแต่เมืองพิษณุโลกในสมัยรัตนโกสินทร์ มีลักษณะเป็นรอยพระพุทธบาทแบบรอยเดี่ยว 4 รอย ขนาดความยาว 2.60 เมตร กว้าง 1 เมตร ประดิษฐานในแนวราบขนานกับพื้น โดยหันนิ้วพระบาทไปทางทิศตะวันตก มณฑปพระพุทธบาทขึ้นไม่ปรากฏแน่ชัดว่าสร้างขึ้นในสมัยใด

ภาพที่ 3.309 รอยพระพุทธบาทจำลอง วัดป่าโมกวรวิหาร จังหวัดอ่างทอง

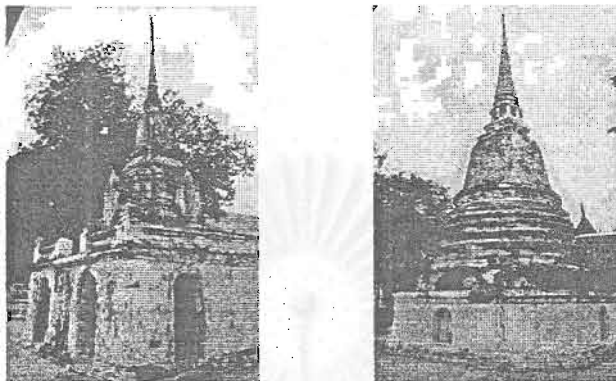
2.3 สถาปัตยกรรม พระมณฑป

- ผังบริเวณ

มณฑปพระพุทธบาทตั้งอยู่ภายในเขตพุทธาวาส โดยตั้งอยู่ทางด้านหน้า ทางทิศตะวันออกของวิหารพระพุทธไสยาสน์ บริเวณทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพระมณฑปเป็นที่ตั้งของอุโบสถ

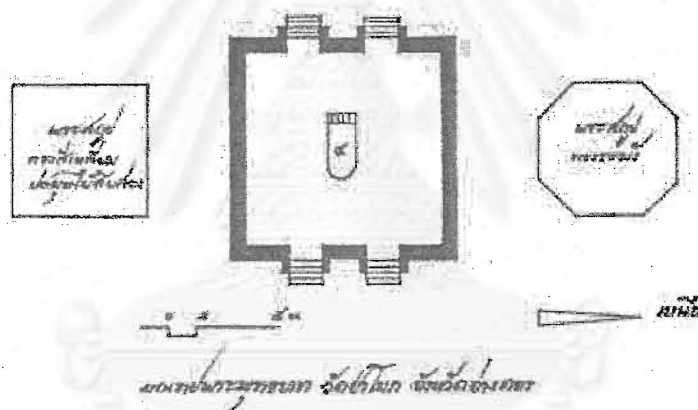
- องค์ประกอบในผังบริเวณของพระมณฑป ประกอบด้วย
พระสตูป

พระสตูปตั้งอยู่ขนานบสองข้างพระมณฑปข้างละ 1 องค์ โดยพระสตูปองค์ด้านทิศเหนือของพระมณฑปนั้นเป็นพระสตูปทรงระฆังก่ออิฐถือปูนตั้งอยู่บนฐานแปดเหลี่ยมตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมสูง ที่ฐานแต่ละด้านเป็นช่องซุ้มโค้งที่สามารถเข้าไปภายในได้ ที่องค์พระสตูปมีซุ้มจรนำทั้ง 4 ทิศ

ภาพที่ 3.310 พระสตูป ซึ่งประกอบอยู่กับ มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดป่าโมกวรวิหาร จังหวัดอ่างทอง

- ผังพื้น

แผนผังที่ 3.61 ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดป่าโมกวรวิหาร จังหวัดอ่างทอง

พระมณฑปมีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีขนาดความกว้างด้านละประมาณ 8 เมตร โดยมีประตูทางเข้า 4 ประตู คือ ทางด้านหน้าในทิศตะวันออก 2 ประตู และทางด้านหลังทางทิศตะวันตก 2 ประตู ด้านข้างทั้งสองด้านทางทิศเหนือ และทิศใต้เป็นผนังทึบ

- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระมณฑปมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณี

- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม

ส่วนฐาน

พระมณฑปตั้งอยู่บนฐานปัทม์บัวลูกแก้ว

ส่วนเรือน

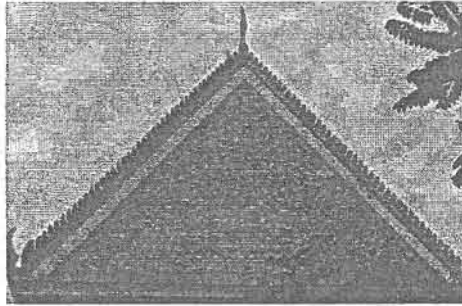
ก่ออิฐถือปูนทึบมีเสาเก็จประดับอยู่ที่มุม

และที่ผนัง ประตูทั้ง 4 ประตู ประดับด้วยซุ้ม

ประตูปูนปั้น ที่ผนังตอนบนทำเป็นรูปบัวหงาย รองรับส่วนของหลังคา

ส่วนหลังคา

หลังคาพระมณฑปเป็นหลังคาทรงคดหรือทรงจั่ว มีลักษณะเป็นหลังคา 1 ตับ 2 ชั้น ประกอบด้วยรายระกา ช่อฟ้าและหางหงส์ ปูนปั้น หน้าบันประดับลวดลายปูนปั้นเป็นลายกระหนกก้านขด ประกอบด้วยรูปเทพพนม และสัตว์หิมพานต์ไม่มีโขราน้ำจ้ว หลังคาพระมณฑปมุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีน้ำตาล

ภาพที่ 3.311 หน้าบัน มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดป่าโมกวรวิหาร จังหวัดอ่างทอง

- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

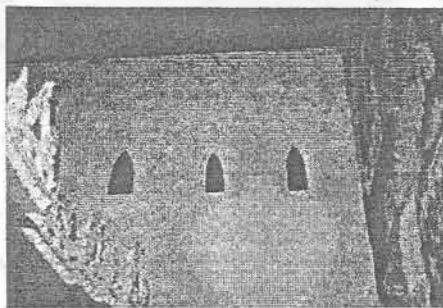
พระมณฑปมีโครงสร้างก่ออิฐถือปูนทั้งหมด รวมถึงส่วนของหลังคาที่มีโครงสร้างเป็นเครื่องปูน เช่น ส่วนของหน้าบันที่เป็นเครื่องปูน

- การประดับตกแต่ง

พระมณฑปมีการประดับตกแต่งแบบไทยประเพณีด้วยงานปูนปั้น เช่น ในส่วนของรายระกา หน้าบัน การตกแต่งในบางส่วน ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ เช่น จุ่มประดู่

- ลักษณะภายใน

ภายในพระมณฑปเป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลอง 4 รอย โดยประดิษฐานในระนาบ โดยหันนิ้วพระบาทไปทางทิศตะวันตก รอยพระพุทธบาทประดิษฐานอยู่ในพระมณฑปน้อย (นุชบก) ก่ออิฐถือปูน ซึ่งสร้างขึ้นใหม่ที่ผนังภายในคอนกรีต โดยรอบมีช่องจุ่ม โค้งแหลมขนาดเล็ก ลึกเข้าไปภายในผนังด้านละ 6 ช่อง รวมทั้งสิ้น 24 ช่อง

ภาพที่ 3.312 ลักษณะภายใน มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดป่าโมกวรวิหาร จังหวัดอ่างทอง

3. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอัมพวัน จังหวัด อ่างทอง

ภาพที่ 3.313 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอัมพวัน จังหวัด อ่างทอง

3.1 ประวัติความเป็นมาของวัดอัมพวัน

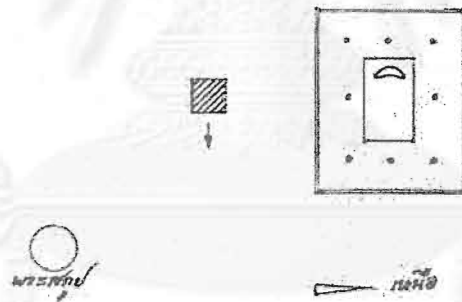
วัดอัมพวันตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาทางทิศตะวันตกที่ตำบลป่าโมก อำเภอป่าโมก จังหวัด อ่างทอง วัดอัมพวันเป็นวัดเก่าแก่สร้างขึ้นในปีพุทธศักราช 2391 ต่อมาในปีพุทธศักราช 2396 ท่านศรีมิ่ง กับ ท่านผู้หญิงมี เป็นผู้นำในการสร้างพระอุโบสถ โดยหลวงพ่อนาคผู้เป็นเจ้าอาวาสดำเนินการ (วิกัลย์ พงศ์พนิตานนท์ , 2534; 126)

3.2 ประวัติความเป็นมาของมณฑปพระพุทธบาท

พระมณฑปสร้างโดยพระครูพุทธวิหาร โสภณ วัดศาลาปูน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่อปี พุทธศักราช 2449 (วิกัลย์ พงศ์พนิตานนท์ , 2534; 126)

3.3 สถาปัตยกรรมพระมณฑป

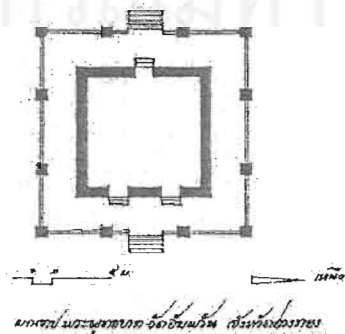
- ผังบริเวณ

แผนผังที่ 3.62 ผังบริเวณ มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอัมพวัน จังหวัด อ่างทอง

พระมณฑปตั้งอยู่ภายในเขตพุทธาวาสตั้งอยู่ระหว่างพระอุโบสถ และพระวิหาร ด้านหน้าพระวิหารเป็นที่ตั้งของพระสถูปทรงสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองพระอารามหันหน้าเข้าหาแม่น้ำทางทิศตะวันออก

- ผังพื้น

แผนผังที่ 3.63 ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอัมพวัน จังหวัด อ่างทอง

พระมณฑปมีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีขนาดความกว้างด้านละประมาณ 7 เมตร มีประตูทางเข้า 3 ประตู ได้แก่ด้านหน้าทางทิศตะวันออก 2 ประตู และด้านหลังทางทิศตะวันตก 1 ประตู ด้านข้างทั้ง 2 ด้านทางทิศเหนือ และทิศใต้เป็นผนังทึบ พระมณฑปมีระเบียงโดยรอบซึ่งประกอบไปด้วยเสาสี่เหลี่ยมจำนวน 12 ต้น ระหว่างเสาเป็นผนังกระเบื้องมีบันไดทางขึ้นทางด้านหน้า และด้านหลัง

- **รูปแบบทางสถาปัตยกรรม**

พระมณฑปมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแบบไทย ที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะ และสถาปัตยกรรมตะวันตก

- **องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่**

ส่วนฐาน

พระมณฑปมีฐานเป็นฐานปัทม์

ส่วนเรือน

ก่ออิฐถือปูนเรียบไม่มีการประดับตกแต่งซุ้มประตูใด ๆ ส่วนบานของตัวเรือนของตัวเรือนพระมณฑปมีลักษณะเป็นฐานปัทม์ โดยรอบประกอบด้วยเสาระเบียง สี่เหลี่ยมจัตุรัสหัวเสาประดับปูนปั้นในศิลปะตะวันตก ระหว่างเสามีหนักระเบียง โปรง

ส่วนหลังคา

มีลักษณะเป็นหลังคาจตุรมุขแบบมุขประเจ็ด 1 ตับ 2 ซ้อน มีหลังคากันสาดโดยรอบ จั่วประกอบด้วยเครื่องล้าของช่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์ มีไขราหน้าจั่วหลังคามุงด้วยกระเบื้องเคลือบเคลือบสีน้ำตาล

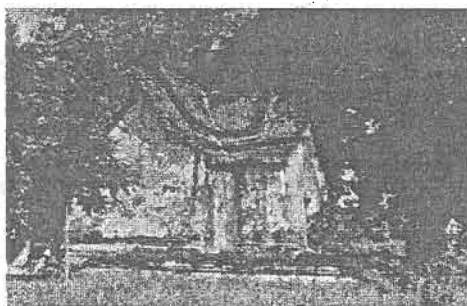
- **โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง**

พระมณฑปมีโครงสร้างก่ออิฐถือปูนทั้งหมดในส่วนของหลังคามีโครงสร้างเป็นเครื่องไม้

- **การประดับตกแต่ง**

พระมณฑปมีการประดับตกแต่งโดยรวมแบบไทยประเพณี ยกเว้นในส่วนที่เป็นรายละเอียดบางส่วนมีการประดับตกแต่งด้วยศิลปกรรมตะวันตก เช่น บัวหัวเสา

4. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดน้อย จังหวัดสุพรรณบุรี

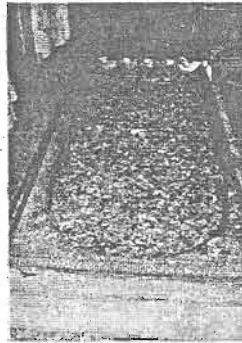
ภาพที่ 3.314 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดน้อย จังหวัดสุพรรณบุรี

4.1 ประวัติความเป็นมาของวัดน้อย

วัดน้อยตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำท่าจีน ที่ตำบลโคกคราม อำเภอบางปะมี จังหวัดสุพรรณบุรี วัดน้อยไม่ปรากฏประวัติความเป็นมาแน่ชัดแต่น่าจะสร้างมาแต่ครั้งสมัยอยุธยา และได้ทำการก่อสร้างถาวรวัตถุขึ้นเพิ่มเติมในสมัยรัตนโกสินทร์

4.2 ประวัติความเป็นมาของมณฑปพระพุทธบาท

มณฑปพระพุทธบาทสร้างโดยหลวงพ่อนิยม (พุทธศักราช 2372 – 2451) ในสมัยรัตนโกสินทร์ (กรมศิลปากร , 2533 : 127)

ภาพที่ 3.315 รอยพระพุทธบาทจำลอง วัดน้อย จังหวัดสุพรรณบุรี

4.3 สถาปัตยกรรมพระมณฑป

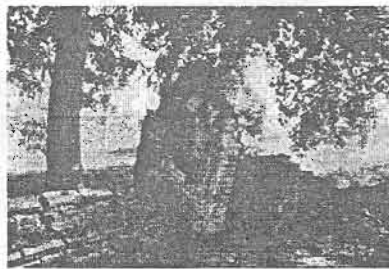
- ผังบริเวณ

พระมณฑปตั้งอยู่ในเขตพุทธาวาส ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของพระอาราม โดยพระมณฑปตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของพระอุโบสถ เขตสังฆาวาสตั้งอยู่ทางทิศใต้

- องค์ประกอบในผังบริเวณ ประกอบด้วย

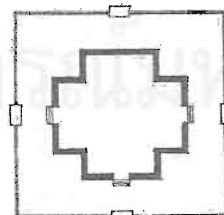
ซุ้มประตู และกำแพงแก้ว

ซุ้มประตูตั้งอยู่ทั้ง 4 ทิศของพระมณฑป ทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก โดยมีลักษณะเป็นซุ้มประตูก่ออิฐถือปูนขนาดย่อมในรูปแบบสถาปัตยกรรมจีน มีกำแพงแก้วก่ออิฐถือปูนเตี้ยๆซักถึงกันโดยรอบ ล้อมองค์พระมณฑป มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส

ภาพที่ 3.316 ซุ้มประตูกำแพงแก้ว มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดน้อย จังหวัดสุพรรณบุรี

- ผังพื้น

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดน้อย จังหวัดสุพรรณบุรี

แผนผังที่ 3.64 ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดน้อย จังหวัดสุพรรณบุรี

พระมณฑปมีผังพื้นเป็นแบบจตุรมุข มีขนาดความกว้างของแต่ละมุขด้านละประมาณ 6 เมตร มีประตูทางเข้า 3 ทาง คือทางด้านหน้า ในทิศตะวันออก และทางข้างทางทิศเหนือ และทิศใต้ ด้านทิศตะวันตกเป็นผนังทึบ

- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระมณฑปมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแบบไทยที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะและสถาปัตยกรรมจีน

- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่

ส่วนฐาน

ฐานพระมณฑปมีลักษณะเป็นฐานปัทม์

ส่วนเรือน

ก่ออิฐถือปูน ฉาบเรียบ ไม่มีการประดับตกแต่งซุ้มประตูใดๆ

ส่วนหลังคา

มีลักษณะเป็นหลังคาจตุรมุข 2 ชั้น 2 คับ แบบจั่วเปิด มีโถงหรือจั่ว ประกอบเครื่องลำยอง หลังคามุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีน้ำตาล หน้าบันทั้ง 4 ด้านเป็นหน้าบันเครื่องปูน ประดับด้วยถ้วยชามกระเบื้องเคลือบ

ภาพที่ 3.317 หน้าบัน มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดน้อย จังหวัดสุพรรณบุรี

- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

พระมณฑปมีโครงสร้างในส่วนฐาน และส่วนตัวเรือนแบบก่ออิฐถือปูนส่วนของหลังคามีโครงสร้างเป็นเครื่องไม้ ในระบบโครงสร้างแบบใช้จันทัน

- การประดับตกแต่ง

พระมณฑปมีการประดับตกแต่งโดยรวมเป็นแบบสถาปัตยกรรมไทย ประเพณี ยกเว้นในองค์ประกอบของผัง ซึ่งเป็นงานขนาดเล็กๆ เช่น ซุ้มประตูที่มีการประดับ นำสถาปัตยกรรมจีนมาใช้ และในส่วนของการประดับตกแต่งที่เป็นรายละเอียด เช่น หน้าบัน มีการใช้ถ้วยชาม กระเบื้องประดับซึ่งได้รับอิทธิพลจากศิลปะสถาปัตยกรรมแบบจีน

5. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดบางจะเกร็ง จังหวัดสมุทรสงคราม

ภาพที่ 3.318 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดบางจะเกร็ง จังหวัดสมุทรสงคราม

5.1 ประวัติความเป็นมาของวัดบางจะเกร็ง

วัดบางจะเกร็ง ตั้งอยู่ที่ ตำบลบางจะเกร็ง อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาครรม มีประวัติความเป็นมาว่า ผู้สร้างเป็นชาวอยุธยาบวช มีฉายาว่า “อินทสโร” มีความคุ้นเคยกับสมเด็จพระเจ้าตากสิน และเป็นผู้มีฝีมือในการทำตุลาขรน้ำ วัดนี้เดิมชื่อว่า “วัดอินทคงคา” และได้เปลี่ยนชื่อเป็น “วัดบางจะเกร็ง” ในสมัยรัชกาลที่ 6 เมื่อ พุทธศักราช 2461 โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส (กรมศิลปากร , 2533 : 27)

5.2 ประวัติความเป็นมาของมณฑปพระพุทธบาท

รอยพระพุทธบาท และมณฑปพระพุทธบาท ไม่ปรากฏหลักฐานความเป็นมาแน่ชัด สันนิษฐานว่าคงสร้างขึ้นพร้อมๆกับปูชนียสถานต่างๆในพระอาราม เช่น พระอุโบสถ ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ มณฑปพระพุทธบาทได้รับการบูรณะ ในปีพุทธศักราช 2536 รอยพระพุทธบาทมีลักษณะเป็นรอยพระพุทธบาทแบบรอยเดี่ยว 1 รอย

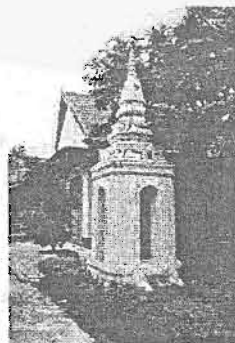
5.3 สถาปัตยกรรมพระมณฑป

- ผังบริเวณ

พระมณฑปตั้งอยู่คู่กับพระอุโบสถ โดยหันหน้าเข้าหาคลอง ทางทิศตะวันออก เขตสังฆาวาส ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของเขตพุทธาวาส

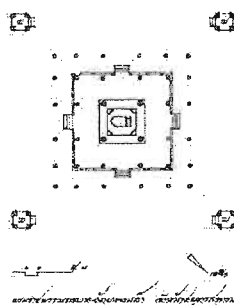
- องค์ประกอบในผังบริเวณของพระมณฑป ประกอบด้วย หอรระฆัง

หอรระฆังตั้งอยู่ 4 มุมของพระมณฑป มีลักษณะเป็นหอรระฆังก่ออิฐถือปูนที่มีผนังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้สิบสอง หอรระฆังด้านทิศเหนือมีบันไดทางขึ้นเล็กๆ ทางทิศใต้หอรระฆังทางทิศใต้มีบันไดทางขึ้นเล็กทางทิศเหนือ หอรระฆังตั้งอยู่บนฐานปัทม์ย่อมุมไม้สิบสอง ตัวเรือนเป็นทรงสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง มีช่องซุ้มโค้งยาวจรดพื้นทั้ง 4 ด้าน ตัวเรือนตอนบนทำเป็นบัวหงายรองรับส่วนยอด ซึ่งทำเป็นเครื่องยอดทรงพระสถูปสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองประกอบไปด้วยฐานสิงห์ 2 ชั้น ที่ฐานสิงห์ชั้นล่างประดับช่องซุ้มโค้งแหลมขนาดเล็กทั้ง 4 ด้าน ถัดขึ้นไปเป็นบัวกลุ่ม และฐานเชิงบาตร รองรับองค์ระฆัง ถัดขึ้นไปเป็นบัลลังก์ และส่วนยอดซึ่งประกอบด้วยบัวกลุ่ม 5 ชั้น และปลียอด

ภาพที่ 3.319 หอรระฆัง มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดบางจะเกร็ง จังหวัดสมุทรสาคร

- ผังพื้น

แผนผังที่ 3.65 ผังพื้น มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดบางจะเกร็ง จังหวัดสมุทรสาคร

พระมณฑปมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีขนาดความกว้างด้านละประมาณ 8 เมตร มีประตูทางเข้าทั้ง 4 ทิศ คือทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก ที่ผนัง 2 ข้างประตูเป็นช่องหน้าต่าง ด้านละ 2 บาน รวม 8 บานมีเสาพาไลซึ่งเป็นเสากลมโดยรอบจำนวน 20 ต้น

- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระมณฑปมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณี

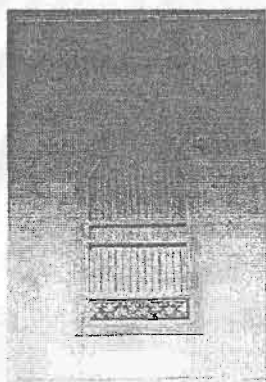
- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของพระมณฑป ได้แก่

ส่วนฐาน

พระมณฑปไม่มีฐาน มีลักษณะเป็นอาคาร ไม้ยกพื้นขึ้นสูงเล็กน้อย ใต้ฝ่าไม้ปิดช่องว่างด้านล่าง โดยรอบ มีเพียงบันไดทางขึ้นพระมณฑปก่ออิฐถือปูนอยู่ทั้ง 4 ทิศ

ส่วนเรือน

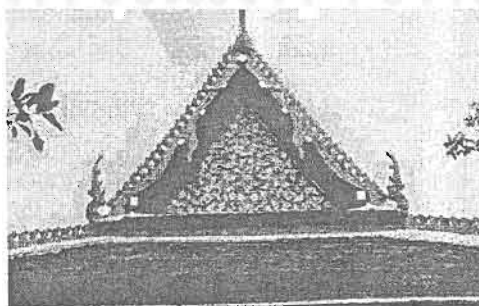
ส่วนเรือนประกอบด้วยฝาไม้เรียบ มีการตกแต่งด้วยคิ้วบัวตามแนวของช่วงเสาซึ่งประตู และซุ้มหน้าต่างมีลักษณะเป็นกรอบเจ็ดหน้า 6 เหลี่ยม เสาช่องเป็นริ้วลายเส้น โดยรอบ ซุ้มหน้าต่างตอนล่างเป็นหย่องไม้จำหลักปิดทองร่องชาด เป็นลายดอกพุดตาน ที่ตอบกลางของช่องหน้าต่าง มีซี่ไม้คู่เพื่อยึดลูกกรงโลหะ บานประตู และบานหน้าต่างเป็น ไม้เรียบไม่มีการตกแต่งใดๆ บานประตูมีอกเลา ส่วนบานหน้าต่างนั้นเป็นบานเรียบ โดยตลอดไม่มีอกเลา โดยรอบเป็นเสาพาไลไม้กลมจำนวน 20 ต้น

ภาพที่ 3.320 ซุ้มหน้าต่าง มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดบางจะเกร็ง จังหวัดสมุทรสงคราม

ส่วนหลังคา

ส่วนของหลังคาพระมณฑป เป็นหลังคาทรงจั่ว หรือทรงจั่ว มีลักษณะเป็นหลังคา 1 ชั้น มีกั้นเสา โดยรอบ 2 ชั้น ประกอบด้วยเครื่องลำยอง ช่อฟ้าใบระกา และหางหงส์ ที่ตะเข้ต้นของหลังคากั้นเสาชั้นบนประดับวรายระกา และหัวนาค หน้าบัน ไม้จำหลักเป็นลายดอกพุดตานประดับกระจกสีฟ้าเป็นพื้น เชิงกลอนประกอบด้วยบัวหยดน้ำโดยรอบ หน้าจั่วมีไชราหน้าจั่ว

ภาพที่ 3.321 หน้าบัน มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดบางจะเกร็ง จังหวัดสมุทรสงคราม

- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

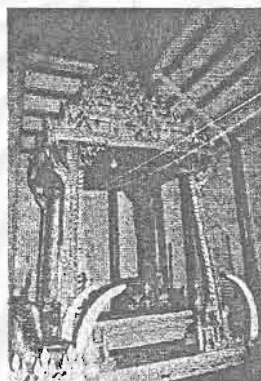
พระมณฑปมีโครงสร้างทั้งหมดทั้งส่วนตัวเรือน และเครื่องหลังคาเป็น โครงสร้างเครื่องไม้ทั้งหมด โดยโครงสร้างหลังคามีโครงสร้างในระบบจันทัน ในส่วนขององค์ประกอบในผังบริเวณของพระมณฑป ซึ่งเป็นทอระฆังนั้นมีโครงสร้างเป็นเครื่องปูนทั้งหมด

- การประดับตกแต่ง

พระมณฑปตกแต่งแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี ด้วยงาน ไม้จำหลักในส่วนที่เป็นรายละเอียดต่างๆ เช่น หน้าบัน และห้องหน้าต่าง เป็นต้น นอกจากนี้มีการประดับตกแต่งด้วยการปิดทองประดับกระจกสีในส่วนของหน้าบัน

- ลักษณะภายใน

ภายในพระมณฑปประกอบด้วยเสาประธานจำนวน 4 ต้น พื้นที่บริเวณเสาประธานซึ่งมีผังเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัสนั้นยกพื้นขึ้นสูง ตั้งพระมณฑปน้อย (บุษบก) สำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาท รอยพระพุทธบาทประดิษฐานภายในพระมณฑปน้อยแบบแนวราบหันหน้าพระบาทไปทางทิศเหนือ

ภาพที่ 3.322 ลักษณะภายใน มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดบางจะเกร็ง จังหวัดสมุทรสงคราม

6. มณฑปพระพุทธบาท วัดเทวสังฆาราม จังหวัดกาญจนบุรี

ภาพที่ 3.323 มณฑปพระพุทธบาท วัดเทวสังฆาราม จังหวัดกาญจนบุรี

6.1 ประวัติความเป็นมาของวัดเทวสังฆาราม

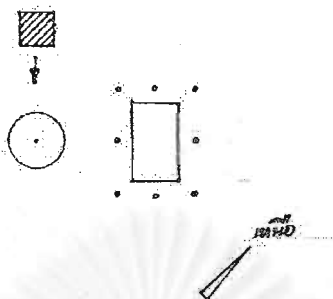
วัดเทวสังฆารามเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดสามัญ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำแควศรีสวัสดิ์ ที่ตำบลบ้านเหนือ อำเภอเมืองกาญจนบุรี จังหวัดกาญจนบุรี วัดเทวสังฆาราม สร้างโดยสมภารเสียง โดยสันนิษฐานกันว่าเมื่อกรุงศรีอยุธยาแตกท่านสมภารเสียงซึ่งขณะนั้นเป็นสามเณร ได้ถูกอพยพไปยังพม่า ต่อเมื่อได้กลับมาเมืองไทย จึงได้ทำการสถาปนาวัดนี้ขึ้น โดยในระยะแรก คงเป็นเพียงสำนักสงฆ์ ต่อมาจึงได้สถาปนาขึ้นเป็นวัด

6.2 ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธรบาท และมณฑปพระพุทธรบาท

รอยพระพุทธรบาท และมณฑปพระพุทธรบาทไม่ปรากฏประวัติความเป็นมาว่าสร้างขึ้นครั้งใด คงสร้างขึ้นพร้อม ๆ กับเมื่อคราวสถาปนาพระอาราม

6.3 สถาปัตยกรรมพระมณฑป

- ผังบริเวณ

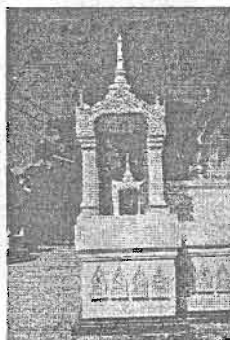
แผนผังที่ 3.66 ผังบริเวณ มณฑปพระพุทธรบาท วัดเทวสังฆาราม จังหวัดกาญจนบุรี

พระมณฑปตั้งอยู่ภายในเขตสังฆาวาส โดยตั้งอยู่ด้านข้างทางทิศใต้ของพระอุโบสถ ด้านหน้าเป็นที่ตั้งของพระสถูปทรงระฆัง

- องค์ประกอบในผังบริเวณของพระมณฑป ประกอบด้วย

หอรระฆัง

หอรระฆังมีจำนวนทั้งสิ้น 4 หอ ตั้งอยู่ที่มุมทั้ง 4 บนฐานเดียวกันกับพระมณฑป มีลักษณะเป็นหอรระฆังก่ออิฐถือปูนประกอบเครื่องยอด

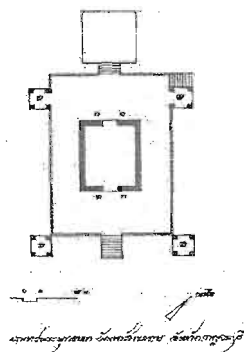

ภาพที่ 3.324 หอรระฆัง มณฑปพระพุทธรบาท วัดเทวสังฆาราม จังหวัดกาญจนบุรี

หอกลอง

มีลักษณะเป็นหอก่ออิฐถือปูนประกอบเครื่องยอด สูง 2 ชั้น ตั้งอยู่ด้านหลังทางทิศตะวันตกของพระมณฑป

- ผังพื้น

แผนผังที่ 3.67 ผังพื้น มณฑปพระพุทธรบาท วัดเทวสังฆาราม จังหวัดกาญจนบุรี

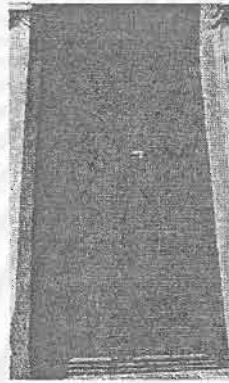
พระมณฑปมีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าคล้ายจัตุรัส มีขนาดความกว้างประมาณ 4 เมตร และยาวประมาณ 5 เมตรประกอบไปด้วยประตูทางเข้า 2 ประตู คือ ด้านหน้าทางทิศตะวันออก และด้านหลังทางทิศตะวันตกด้านข้างทั้ง 2 ด้านเป็นผนังทึบ มีมีหน้าต่าง พระมณฑปตั้งอยู่บนฐานสูง มีหอรระฆัง 4 หอ ที่บริเวณมุมทั้ง 4 และหอกลอง 1 หอ ในด้านหลัง ระหว่างหอรระฆังมีกำแพงแก้วเตี้ยซัดถึงกัน โคจรอบ มีบันไดทางขึ้น 2 ทาง คือ ทางด้านหน้าในทิศตะวันออก และทางด้านข้างทิศเหนือ

ส่วนฐาน

พระมณฑปตั้งอยู่บนฐานสูงซึ่งมีลักษณะเป็นฐานปัทม์ องค์พระมณฑปตั้งอยู่บนฐานเขียง

ส่วนเรือน

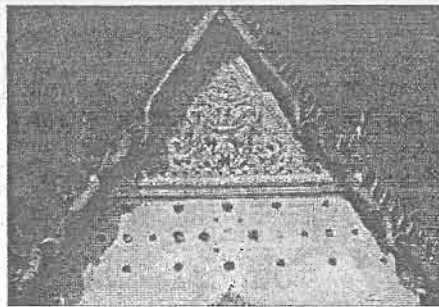
ก่ออิฐถือปูนบริเวณประตูทั้ง 2 ด้าน ตกแต่งด้วยซุ้ม ประตูปูนปั้นทรงบันแถลงที่ผนังด้านสกัด ตอนบนประดับด้วย ถ้วย ชามกระเบื้องเคลือบ

ภาพที่ 3.325 ฐานประตู มณฑปพระพุทธบาท วัดเทวสังฆาราม จังหวัดกาญจนบุรี

ส่วนหลังคา

ส่วนหลังคามีลักษณะเป็นหลังคาทรงคดหรือทรงจั่ว โดยเป็นหลังคา 2 ชั้น 2 ดับ ประกอบด้วยเครื่องล้ายอง ช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ มีใบรา หน้าจั่ว หน้าบันประดับด้วยปูนปั้น รูปครุฑยุดนาค และลายกระหนกก้านขด

ภาพที่ 3.326 หน้าบัน มณฑปพระพุทธบาท วัดเทวสังฆาราม จังหวัดกาญจนบุรี

- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

พระมณฑปมีโครงสร้างก่ออิฐถือปูนทั้งหมดรวมถึงส่วนของหลังคาที่มีโครงสร้างเป็นเครื่องปูน

- การประดับตกแต่ง

พระมณฑปมีการประดับตกแต่งแบบไทยประเพณีด้วยงานปูนปั้น นอกจากนี้ยังมีการประดับตกแต่งด้วยถ้วย ชาม กระเบื้องเคลือบ และ งานจำหลักไม้ เช่นที่บานประตู

4.1 วิเคราะห์สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทในแต่ละประเภท

ได้แก่ ศาลา พระสถูป พระวิหาร และพระมณฑป

4.1.1 วิเคราะห์ศาลาประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทจำลอง

ศาลาประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่มีความเก่าแก่ควรแก่การศึกษานั้นได้แก่ ศาลาประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร ซึ่งประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็นบริโลกเจดีย์จำลอง ศาลาประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทแห่งนี้มิได้สร้างขึ้นมาสสำหรับประดิษฐาน โดยเฉพาะ แต่เดิมเป็นเพียงศาลาโถง ที่ตั้งอยู่ในเขตพุทธาวาสซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของผังบริเวณ และได้รับการดัดแปลงให้เป็นศาลาสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท โดยการต่อมุขศาลาออกมาเป็นตรีมุข เนื่องจากรอยพระพุทธรบาทมีขนาดค่อนข้างใหญ่ ศาลาซึ่งมีอยู่เดิมอาจจะประดิษฐานไม่พอจึงต้องต่อมุขออกมาเพื่อเพิ่มพื้นที่ แม้กระนั้นพื้นที่ภายในศาลาเมื่อเทียบกับขนาดรอยพระพุทธรบาทก็ยังคงคับแคบอยู่ แสดงให้เห็นถึงความไม่สัมพันธ์กันของสถาปัตยกรรม และรอยพระพุทธรบาทซึ่งประดิษฐาน ทั้งในด้านของการใช้งาน ที่มีพื้นที่คับแคบ เพียงแค่เพื่อประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทเท่านั้น มิได้มีพื้นที่หรือองค์ประกอบอันใดเพื่อรองรับกิจกรรมอันเนื่องด้วยประเพณีการนมัสการรอยพระพุทธรบาท นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึงความไม่สัมพันธ์กันด้านแนวความคิด และรูปแบบทางสถาปัตยกรรม ซึ่งศาลาประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทดังกล่าว ไม่แสดงเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท

การใช้ศาลาเป็นสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทนั้นมักไม่ค่อยปรากฏ เนื่องจากศาลามีความโปร่ง โถง ไม่อาจคุ้มแดดฝนได้ตลอด ดังนั้นศาลาประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทจึงเป็นเพียงสถาปัตยกรรมชั่วคราว หรือ สถาปัตยกรรมซึ่งประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่ไม่ค่อยมีความสำคัญ ในกรณีของศาลาประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทวัดบวรนิเวศวิหารนั้นมิได้เป็นสถาปัตยกรรมชั่วคราว หรือเป็นสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่ไม่มีความสำคัญ หากแต่เป็นการแก้ปัญหาเนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) โปรดเกล้าให้อัญเชิญมาจากวัดบวรสถานสุทธารวาส มาประดิษฐานที่วัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งอาจเป็นเพราะนามของวัดที่พ้องกัน หากแต่วัดบวรนิเวศวิหาร นั้นมีสถาปัตยกรรมภายในพระอารามที่มีสร้างขึ้นมาก่อน และมีการวางผังอย่างลงตัวแล้ว นอกจากนี้วัดบวรนิเวศวิหาร เองก็มีรอยพระพุทธรบาทซึ่งประดิษฐานอยู่ในซุ้มทรงบุษบกด้านหลังของพระอุโบสถแล้ว หากสร้างสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทซึ่งอัญเชิญมาใหม่นี้โดยเฉพาะ อาจไม่มีพื้นที่เพียงพอ หรืออาจทำให้ส่งผลกระทบต่อผังบริเวณซึ่งมีอยู่เดิมให้ขาดความสง่างามได้ ดังนั้นการดัดแปลง ปรับเปลี่ยนสถาปัตยกรรมที่มีอยู่เดิมเพื่อประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทจึงเป็นวิธีหนึ่งที่จะรักษาภาพรวมของพระอารามให้คงงาม สอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งพระอารามในขณะที่ยังสามารถประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทได้ อย่างไรก็ตาม กิ่ส่งผลถึงรอยพระพุทธรบาทซึ่งดูคือคุณค่า และความสำคัญลง เนื่องด้วยศาลาที่ประดิษฐานอยู่นั้น ไม่ส่งเสริมคุณค่า และความสำคัญให้แก่รอยพระพุทธรบาท ทั้งในด้านรูปแบบ และการใช้งาน

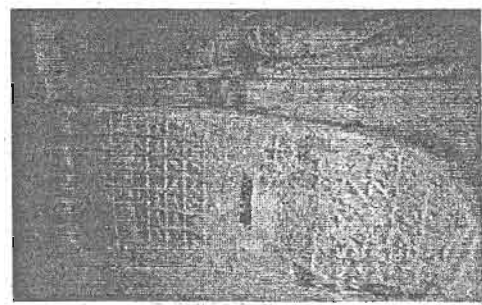
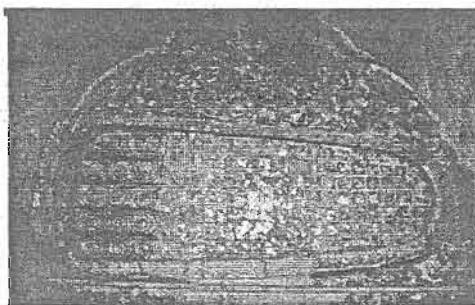

ภาพที่ 4.1 ศาลาประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลอง วัดบรมนิวาสวิหาร กรุงเทพมหานคร

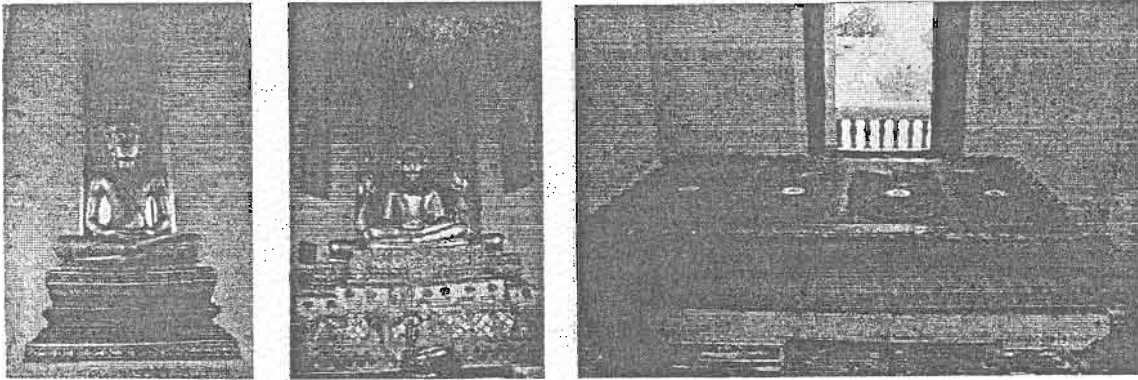
4.1.2 วิเคราะห์พระสถูปประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลอง

ความเป็นมาของพระสถูปประดิษฐานรอยพระพุทธบาท

พระสถูปโดยมากมักเป็นสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ พระสถูปบางองค์ เช่น พระสถูปวัดพุทธไสสวรรคย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พระสถูปวัดพิชัยญาติการาม กรุงเทพมหานคร และพระสถูปวัดพวงมาลัย จังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งทำการศึกษานอกจากจะมีการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุหรือพระพุทธรูปแล้ว ยังมีการประดิษฐานรอยพระพุทธบาทร่วมด้วย เป็นที่น่าสังเกตว่ารอยพระพุทธบาทซึ่งประดิษฐานภายในพระสถูปนั้นเป็นรอยพระพุทธบาทที่จัดเป็นอุเทสิกะเจดีย์ และไม่ได้ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทเพียงอย่างเดียว มักมีการประดิษฐานร่วมกับปูชนียวัตถุอื่นๆ เช่นพระบรมสารีริกธาตุ ได้แก่พระสถูปวัดพุทธไสสวรรคย์ และพระสถูปวัดพวงมาลัย หรือประดิษฐานร่วมกับพระพุทธรูป เช่น พระสถูปวัดพิชัยญาติการาม รอยพระพุทธบาทที่ประดิษฐานอยู่ในพระสถูปนั้นมักจะเป็นปูชนียวัตถุซึ่งมีความสำคัญเป็นรองจากปูชนียวัตถุหลัก ซึ่งประดิษฐานอยู่ร่วมกัน เช่น พระบรมธาตุ หรือพระพุทธรูป การประดิษฐานรอยพระพุทธบาทภายในพระสถูปนั้นคงมีที่มาจากแนวความคิดที่ว่ารอยพระพุทธบาทนั้นเป็นเจดีย์ (อุเทสิกะเจดีย์) และพระสถูปนั้นเป็นเจดีย์ (ธาตุเจดีย์) นอกจากนี้รอยพระพุทธบาทยังอาจทำหน้าที่สื่อถึงแนวความคิดบางประการเช่นเดียวกับการประดิษฐานรอยพระพุทธบาทไว้เหนือซุ้มประตูทางเข้าเหนือศิระ เช่น รอยพระพุทธบาทซึ่งประดิษฐานบนบาน 2 ทางเข้าบริเวณอุหา พระสถูปทรงปราสาท วัดพุทธไสสวรรคย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา รอยพระพุทธบาทซึ่งประดิษฐานในสถูปบางแห่ง ได้แก่ พระสถูปทรงปราสาทวัดพิชัยญาติการาม กรุงเทพมหานคร มีการประดิษฐานรอยพระพุทธบาทภายในพระสถูป เพื่อสื่อแนวความคิด เชื่อมโยงสัมพันธ์กับปูชนียวัตถุอื่นๆ ซึ่ง ได้แก่พระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ในพระสถูปเช่นกัน การประดิษฐานรอยพระพุทธบาทภายในพระสถูปนั้นมีปรากฏมาตั้งแต่ครั้งสมัยอยุธยา เช่นพระสถูปวัดพุทธไสสวรรคย์ และยังมีปรากฏสืบเนื่องมาจนถึงในสมัยรัตนโกสินทร์ เช่น พระสถูปวัดพิชัยญาติการาม และพระสถูปวัดพวงมาลัย หากแต่การประดิษฐานรอยพระพุทธบาทดังกล่าวนี้พบตัวอย่างอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งนี้คงเป็นเพราะพระสถูปนั้นสร้างขึ้นด้วยจุดประสงค์ที่จะให้ธาตุเจดีย์โดยตรง

ภาพที่ 4.2 รอยพระพุทธบาท ที่ประดิษฐานในพระสถูป บริเวณอุหาพระสถูป วัดพุทธไสสวรรคย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

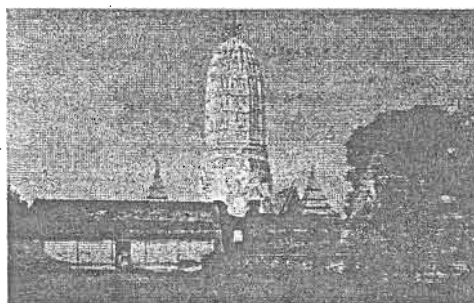
ภาพที่ 4.3 พระพุทธรูป และรอยพระพุทธรูปจำลอง ที่ประดิษฐานภายในพระสถูป วัดพิชัยญาติการาม กรุงเทพมหานคร

การวางผัง และรูปแบบของพระสถูป

พระสถูปประดิษฐานรอยพระพุทธรูปที่ทำการศึกษาทุกที่ล้วนเป็นพระสถูป หรือหมู่พระสถูปซึ่งเป็นประธานของเขตพุทธาวาส ภายในพระอารามทั้งสิ้น เนื่องมาจากพระสถูปซึ่งเป็นประธานของพระอารามโดยส่วนใหญ่มีขนาดค่อนข้างใหญ่ จึงจะมีพื้นที่เพียงพอสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูป และเป็นที่น่าสังเกตกว่าพระสถูปประดิษฐานรอยพระพุทธรูปส่วนใหญ่ ซึ่ง ได้แก่ พระสถูปวัดพุทธโรศวรชัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และพระสถูปวัดพิชัยญาติการาม กรุงเทพมหานคร ล้วนมีรูปแบบเป็นพระสถูปทรงปราสาททั้งสิ้น ทั้งนี้เพราะพระสถูปทรงปราสาทมีส่วนของเรือนธาตุเป็นที่ประดิษฐานปูชนียวัตถุและมีส่วนที่เป็นกุหาหรือซุ้มทางเข้า ซึ่งสามารถเข้าสู่เรือนธาตุได้โดยตรง หากในกรณีที่ไม่มีพระสถูปทรงปราสาท เช่น พระสถูปประดิษฐานรอยพระพุทธรูปวัดพวงมาลัย จังหวัดสมุทรสงคราม ก็มีการทำให้ภายในองค์พระสถูปมีพื้นที่ว่างสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปและทำมุขเชื่อมค่อทั้ง 4 ทิศเพื่อเป็นทางเข้าสู่ภายใน พระสถูปที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปทั้งหมดนั้น มีพระสถูปซึ่งเป็นกรูที่ปิดตาย ดังเช่นธาตุเจดีย์โดยทั่วไป หากแต่จะมีทางเข้าไปสู่ที่ประดิษฐาน พระบรมธาตุ พระพุทธรูป หรือรอยพระพุทธรูป ซึ่งประดิษฐานอยู่ภายในพุทธศาสนิกชน สามารถเข้าไปนมัสการได้

รูปแบบของพระสถูปประดิษฐานรอยพระพุทธรูปที่เป็นพระสถูปทรงปราสาทมักเป็นพระสถูปซึ่งตั้งอยู่บนฐานสูง จำนวนหลายชั้น โดยมีรูปแบบที่เหมือนกับพระสถูปที่เป็นธาตุเจดีย์โดยทั่วๆ ไป เพียงแต่มีส่วนของเรือนธาตุที่สูงใหญ่ และสามารถเข้าไปภายในได้ ในกรณีของพระสถูปวัดพวงมาลัยนั้นถือได้ว่าเป็นพระสถูปที่มีรูปแบบพิเศษต่างจากพระสถูปโดยทั่วไปได้ว่าเป็นพระสถูปในทรงเบ็ดเตล็ด อย่างไรก็ตามก็ยังคงลักษณะของพระสถูปที่มีการประดิษฐานรอยพระพุทธรูป คือสามารถเข้าไปภายในองค์พระสถูปได้

พระสถูปที่ทำการศึกษาทั้งหมดเป็นพระสถูปก่ออิฐถือปูน มีการประดับตกแต่งด้วยปูนปั้น หรือการประดับด้วยกระเบื้องเคลือบ

พระสถูปวัดพุทธโรศวรชัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

วัดสุปวัดพิชัยฉัตราราม กรุงเทพมหานคร

พระสุปวัดพวงมาลัย จังหวัดสมุทรสงคราม

ภาพที่ 4.4 พระสุปประดิษฐานรอยพระพุทธบาท

4.1.3 การศึกษา และวิเคราะห์วิหารพระพุทธบาทจำลอง

วิหารพระพุทธบาทที่ทำการศึกษามีทั้งสิ้น 9 แห่ง ตั้งอยู่ในจังหวัดสมุทรสงคราม จังหวัดสมุทรปราการ จังหวัดสิงห์บุรี และจังหวัดสระบุรี โดยจำแนกเป็นวิหารพระพุทธบาทที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทซึ่งจัดเป็นบริ โภคเจดีย์จำลอง

ได้แก่	วิหารพระพุทธบาทวัดบางกะพ้อม	จังหวัดสมุทรสงคราม
	วิหารพระพุทธบาทวัดคู่สนามจันทร์	จังหวัดสมุทรสงคราม
	วิหารพระพุทธบาทวัดปากน้ำ	จังหวัดสมุทรสงคราม
	วิหารพระพุทธบาทวัดสุทธาวาส	จังหวัดสิงห์บุรี

วิหารพระพุทธบาทที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทซึ่งจัดเป็น อุเทสิกะเจดีย์

ได้แก่	วิหารพระพุทธบาทวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร	จังหวัดสระบุรี
	วิหารพระพุทธบาทวัดทรงธรรมวรวิหาร	จังหวัดสมุทรปราการ
	วิหารพระพุทธบาทวัดอัมพวันเจติยารามวรวิหาร	จังหวัดสมุทรสงคราม
	วิหารพระพุทธบาทวัดเขายี่สาร	จังหวัดสมุทรสงคราม
	วิหารพระพุทธบาทวัดศรีจินดาวัฒนาราม	จังหวัดสมุทรสงคราม

การวิเคราะห์ประวัติความเป็นมาของการสถาปนารอยพระพุทธบาท และวิหารพระพุทธบาท

ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธบาทและวิหารพระพุทธบาทนั้นมักไม่ปรากฏประวัติความเป็นมาที่เป็นหลักฐานแน่ชัด ปรากฏเพียงประวัติซึ่งเป็นเรื่องเล่าสืบต่อกันมา บางแห่งไม่ปรากฏถึงประวัติความเป็นมาเลย ยกเว้นวิหารพระพุทธบาทในบางแห่งที่มีประวัติความเป็นมาชัดเจน เช่น วิหารพระพุทธบาทวัดอัมพวันเจติยาราม ซึ่งเป็นพระอารามหลวงที่มีความสำคัญในฐานะเป็นวัดประจำราชินิกุล ในสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีในรัชกาลที่ 1 และวิหารพระพุทธบาทวัดทรงธรรม ซึ่งสถาปนาขึ้นในสมัยหลัง

รอยพระพุทธบาทและวิหารพระพุทธบาท โดยมาก ได้สถาปนาขึ้นในคราวเดียวกันกล่าวคือ มีการสร้างปูชนียวัตถุซึ่งได้แก่รอยพระพุทธบาทขึ้นพร้อม ๆ กับสถาปัตยกรรมซึ่งใช้ประดิษฐานอัน ได้แก่ วิหาร นอกจากวิหารพระพุทธบาทในบางแห่งได้แก่ วิหารพระพุทธบาทวัดเขายี่สาร จังหวัดสมุทรสงคราม และวิหารพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี ซึ่งน่าจะมีการสร้างประดิษฐานรอยพระพุทธบาทขึ้นภายหลัง เนื่องจากศิลปกรรมที่ปรากฏอยู่ร่วมกับพระวิหาร เช่นงานจำหลักไม้ที่หน้าบัน หรือบานประตูเป็นศิลปกรรมในสมัยอยุธยา พระวิหารจึงน่าจะสร้างมาแต่ครั้งอยุธยาแล้วรอยพระพุทธบาทซึ่งประดิษฐานอยู่ภายในนั้นน่าจะเป็นปูชนียวัตถุซึ่งสร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์สถาปนาขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ทั้งนี้จากประวัติความเป็นมาที่มีกล่าวไว้อย่างชัดเจน เช่น วิหารพระพุทธบาทวัดอัมพวันเจติยาราม ซึ่งสถาปนาขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ในบริเวณที่เคยเป็นพระที่นั่งทรงธรรม ของสมเด็จพระรูปศิริโสภาคย์มหานาคนารี พระชนนีสิ้นใน สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี นอกจากนี้ยังอาจสันนิษฐานได้จากรูปแบบศิลปกรรมที่ปรากฏอยู่ เช่น ลักษณะ ของรอยพระพุทธบาท โดยเฉพาะอย่างยิ่งรอยพระพุทธบาทประดับมุก วัดบางกะพ้อม ซึ่งมีรูปแบบ และลักษณะ คล้ายคลึงกันกับ ฝ่าพระพุทธบาทประดับมุก ของพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ซึ่งสร้างขึ้นใน รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) เช่นกัน และยังสันนิษฐาน ได้จากรูปแบบและองค์ ประกอบทางสถาปัตยกรรมของพระวิหารซึ่งเป็นที่ประดิษฐานที่มีเป็นแบบพระราชนิยม รวมถึงการประดับตกแต่งที่ ได้รับอิทธิพลจากศิลปะสถาปัตยกรรมจีน จากหลักฐานและข้อสันนิษฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า รอย พระพุทธบาท และวิหารพระพุทธบาทส่วนใหญ่ที่สถาปนาขึ้นในรัชกาลที่ 3 โดยพระมหากษัตริย์ และเจ้านาย ตลอดจนขุนนางหรือบุคคลชั้นสูง ดังจะเห็นได้จาก ศิลปกรรมที่ปรากฏอยู่กับรอยพระพุทธบาทและการประดับ ตกแต่งที่มีความประณีตงดงาม ความนิยมในการสถาปนารอยพระพุทธบาท และวิหารพระพุทธบาทนั้นยังคงมี สืบเนื่องมาถึงประมาณรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) เช่นวิหารพระพุทธบาท วัดสุทธาวาส จังหวัดสิงห์บุรี ซึ่งสถาปนารอยพระพุทธบาทและวิหารพระพุทธบาทได้ตลอด จนกระทั่งในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) จึง ได้เกิดความนิยมขึ้นอีกครั้ง ได้แก่วิหารพระพุทธบาท วัดทรงธรรมวรวิหาร จังหวัดสมุทรปราการ หากแต่ในรัชสมัยนี้ผู้สถาปนารอยพระพุทธบาท และวิหารพระพุทธ บาทไม่ใช่ เจ้านาย ขุนนาง หรือบุคคลชั้นสูง ดังเช่นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

รอยพระพุทธบาท และวิหารพระพุทธบาท โดยส่วนใหญ่ตั้งอยู่ในจังหวัดสมุทรสงคราม แทบทั้งสิ้น จังหวัดสมุทรสงครามนับเป็นจังหวัดที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ อันเนื่องด้วยพระบรมจักรีวงศ์ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นอย่างมาก เนื่องจากเป็นที่ตั้งของนิเวศสถานเดิมของสมเด็จพระอมรินทราบรม ราชินี และเป็นที่ตั้งของสถานที่เสด็จพระราชสมภพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) นอกจากนี้ยังเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น จังหวัดสมุทรสงคราม จึงเป็นที่ตั้งของ ชุมชนมาแต่สมัย โบราณ เป็นที่ตั้งของพระอารามที่มีความสำคัญ บางแห่งมีมาแต่ครั้งสมัยอยุธยา บางแห่งสถาปนา และบูรณะปฏิสังขรณ์ ขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า อยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ด้วยทรงมีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างสูงเป็นเบื้องต้น อีกทั้ง จังหวัด สมุทรสงคราม ยังเป็นที่ตั้งของพระนิเวศสถานเดิม ของพระราชบุพการีหลายพระองค์ นอกจากจังหวัด สมุทรสงครามจะเป็นที่ตั้งของวิหารพระพุทธบาทส่วนใหญ่แล้ว ยังพบวิหารพระพุทธบาทตั้งอยู่ในจังหวัด สมุทรปราการ จังหวัดสระบุรี และจังหวัดสิงห์บุรี โดยเฉพาะวิหารพระพุทธบาทซึ่งตั้งอยู่ที่วัดสุทธาวาส จังหวัด สิงห์บุรีนั้น มีประวัติความเป็นมาที่น่าสนใจ กล่าวคือ ผู้ที่สถาปนาพระอารามแห่งนี้ ตามประวัติกล่าวว่าเป็นชาว บางช้าง จังหวัดสมุทรสงคราม แสดงให้เห็นถึงความศรัทธา และความนิยมในการสร้างรอยพระพุทธบาท และ วิหารพระพุทธบาทของชาวสมุทรสงครามมาแต่โบราณ ซึ่งไม่จำกัดอยู่เฉพาะแต่บุคคลชั้นสูง พระอารามซึ่งตั้งอยู่ ในจังหวัดสมุทรสงครามส่วนใหญ่จึงมักมีรอยพระพุทธบาทประดิษฐานอยู่แทบทั้งสิ้น

รอยพระพุทธบาทซึ่งประดิษฐานอยู่ภายในวิหารพระพุทธบาท ที่สถาปนาขึ้นในสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้น ทั้งหมดนั้นมีลักษณะเป็นรอยพระพุทธบาทแบบรอยเดี่ยว 4 รอยทั้งสิ้น ได้แก่ รอยพระพุทธบาท วัดบางกะพ้อม วัดคูสนามจันทร์ วัดปากน้ำ วัดอัมพวันเจติยาราม วัดเขยี่สาร วัดศรีจินดาวณนา ราม จังหวัดสมุทรสงคราม วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี และวัดสุทธาวาส จังหวัดสิงห์บุรี รอยพระพุทธบาทแบบ 4 รอย นี้เป็นคติที่นิยมกันทางอาณาจักรล้านนา ทางภาคเหนือของประเทศไทย หมายถึง อติศพระพุทธรูปเจ้าในภัทรกัปปี

- ได้แก่
1. พระกฤษณ์รพุทธเจ้า
  2. พระโกนาคมนพุทธเจ้า
  3. พระกัศสปพุทธเจ้า
  4. พระโคตมพุทธเจ้า (พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน)

นอกจากนั้นยังเป็นที่นิยมกันในสมัยคันธิน โกสินทร์ ด้วยในสมัยคันธิน โกสินทร์นี้มีความเชื่อว่า โยนกปุระ ซึ่งเป็นรอยพระพุทธรูปที่เป็นบริ โภคเจดีย์ 1 ใน 5 แห่งนั้น ตั้งอยู่ในอาณาจักรล้านนา ประกอบกับประวัติศาสตร์ในช่วงคันธิน โกสินทร์นั้น อาณาจักรล้านนามีฐานะเป็นเมืองประเทศราชของสยาม การที่นิยมสร้างรอยพระพุทธรูปแบบ 4 รอยตามความนิยมในอาณาจักรล้านนานั้นอาจแสดงถึงการจำลองรอยพระพุทธรูปที่โยนกปุระและแสดงถึงอาณาจักรล้านนาที่เป็นส่วนหนึ่งของสยามด้วย ดังเห็นตัวอย่างที่ชัดเจนได้จากรอยพระพุทธรูปวัดบางกะพ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ที่น่าจะมีประสงค์จำลองรอยพระพุทธรูปที่โยนกปุระ เนื่องจาก วิหารพระพุทธรูปวัดบางกะพ้อมนี้มีภาพปฏิมากรรมปูนปั้นนูนสูงที่ผนังภายในจำลองรอยพระพุทธรูปที่ถือเป็นบริ โภคเจดีย์ในตำนาน 4 แห่ง

- ได้แก่
1. รอยพระพุทธรูปที่แม่น้ำ นัมมทานที แสดงเป็นรอยพระพุทธรูปประดิษฐานกลางน้ำ
  2. รอยพระพุทธรูปที่เขาสุมนกฏ แสดงเป็นรอยพระพุทธรูปประดิษฐานบนเขากลางน้ำ
  3. รอยพระพุทธรูปที่เขาสุวรรณบรรพต แสดงเป็นรอยพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ภายในบุษบกคอนล่างเป็นรูปฤษีสังข์คันธมาส ตามตำนาน
  4. รอยพระพุทธรูปที่เขาสุวรรณมาลิก แสดงเป็นรอยพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่บนภูเขาแวดล้อมด้วยป่าไม้

ส่วนรอยพระพุทธรูปซึ่งประดิษฐานอยู่ในวิหารนั้นคงหมายถึงรอยพระพุทธรูปที่โยนกปุระ ซึ่งมีลักษณะเป็นรอยพระพุทธรูปแบบ 4 รอย รวมทั้งสิ้นเป็นรอยพระพุทธรูปที่ถือเป็นบริ โภคเจดีย์ในตำนานทั้ง 5 แห่ง อย่างไรก็ตาม รอยพระพุทธรูป 4 รอยนั้นก็ไม่ได้มีความหมายถึงรอยพระพุทธรูปโยนกปุระเพียงอย่างเดียว ยังมีความหมายถึงรอยพระพุทธรูปที่เป็นบริ โภคเจดีย์จำลองซึ่งจำลองรอยพระพุทธรูปที่เขาสุวรรณบรรพต จังหวัดสระบุรี เช่น รอยพระพุทธรูปวัดคู่สนามจันทร์ รอยพระพุทธรูปวัดปากน้ำ จังหวัดสมุทรสงคราม และรอยพระพุทธรูปวัดสุทธาวาส จังหวัดสระบุรี เป็นต้น เนื่องจากปรากฏภาพหรือปฏิมากรรมปูนค้ำรูปพระพุทธรูป ประกอบอยู่ ซึ่งสื่อแสดงถึงรอยพระพุทธรูปที่เขาสุวรรณบรรพตจังหวัดสระบุรี รอยพระพุทธรูปแบบ 4 รอย บางแห่งก็เป็นเพียงอุเทสิกเจดีย์ เช่น รอยพระพุทธรูปวัดพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี รอยพระพุทธรูปวัดอัมพวันเจติยารามวรวิหาร วัดเขายี่สาร และวัดศรีจินดาวัฒนาราม จังหวัดสมุทรสงคราม ทั้งนี้รอยพระพุทธรูป 4 รอย เป็นเพียงการแสดงถึงรอยพระพุทธรูปของอดีตพระพุทธเจ้าในภัทรกัปป์เท่านั้น

รอยพระพุทธรูป 4 รอย ในบางแห่งได้แก่รอยพระพุทธรูป วัดบางกะพ้อม รอยพระพุทธรูปวัดคู่สนามจันทร์ รอยพระพุทธรูปวัดปากน้ำ รอยพระพุทธรูปวัดอัมพวันเจติยาราม และรอยพระพุทธรูปวัดศรีจินดาวัฒนาราม ล้วนมีลักษณะที่พิเศษแตกต่างจากรอยพระพุทธรูปแบบ 4 รอย โดยทั่วไป กล่าวคือ เป็นรอยพระพุทธรูปที่มีขนาด และความยาวที่มากกว่ารอยพระพุทธรูปที่ปรากฏ โดยทั่วไป รอยพระพุทธรูปในคดีดังกล่าวที่ปรากฏอยู่ในประเทศไทย โดยทั่วไปส่วนใหญ่แล้วจะมีขนาดความยาวตั้งแต่เส้นเท้าพระบาท ถึง นิ้วพระบาทประมาณ 1 ถึง 3 เมตร โดยส่วนมากจะมีส่วนมากจะมีความยาวประมาณ 1.50 เมตร ทั้งนี้ขนาด และความยาวของรอยพระพุทธรูปดังกล่าวน่าจะมีที่มาจากความเชื่อ เกี่ยวกับพระวรกายของพระพุทธเจ้าที่มีปรากฏในพระไตรปิฎกเรื่องพุทธวงศ์ที่กล่าวถึงพระวรกายของพระพุทธองค์ว่ามีความสูง 18 ศอก คติความเชื่อเรื่องขนาด

พระวรกายของพระพุทธองค์ดังกล่าวนี้เป็นคติที่มีปรากฏมาแต่ครั้งสมัยสุโขทัยแล้ว โดยแสดงออกมาในลักษณะของพระพุทธรูปมาปางประทับยืนสูง 18 ศอก ที่เรียกกันว่า “พระอัฐารส” ซึ่งนิยมสร้างกันในสมัยสุโขทัย คติความเชื่อในเรื่องขนาดความสูงของพระวรกายพระพุทธองค์นั้นยังปรากฏอยู่กับรอยพระพุทธรูปตั้งแต่สมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ โดยมักสร้างรอยพระพุทธรูปให้มีขนาด และความยาวประมาณ 1.50 เมตร ให้สัมพันธ์กับสัดส่วนความสูงของพระวรกายที่สูง 18 ศอก ดังเห็นได้จากความยาวของพระพุทธรูปของพระอัฐารสซึ่งมีความยาวประมาณ 1.50 เมตร เช่นกัน เช่น พระพุทธรูปของพระอัฐารส วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก ซึ่งยาว 1.45 เมตร ในกรณีของรอยพระพุทธรูปแบบ 4 รอย นั้นก็มีการผนวกคติความเชื่อในเรื่องดังกล่าวด้วย หากแต่ให้ความสำคัญกับขนาดความยาวของรอยพระพุทธรูปโดยรวม กล่าวคือ มีขนาดความยาวของรอยพระพุทธรูปของ โคตมพุทธเจ้าที่สัมพันธ์กับสัดส่วนความสูงพระวรกายเพียงรอยเดียวส่วนรอยพระพุทธรูปของอดีตพระพุทธเจ้าองค์อื่น ๆ อีก 3 พระองค์นั้นมีขนาดแต่พอสังเขป โดยมีสัดส่วนที่ไม่สัมพันธ์กับความสูงของพระวรกายของอดีตพระเจ้าทั้ง 3 พระองค์ ซึ่งขนาดของพระวรกายของพระอดีตพระพุทธเจ้าและพระพุทธเจ้านั้นมีความปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 33 พระสุตตันตปิฎก เล่ม 25 ขุททกนิกาย อปทาน ภาค 2 พุทรวงศ์ จริยาปิฎก ซึ่งกล่าวถึงพระวรกายของพระกกุสันธพุทรวงศ์ที่ 22 ถึง โคตมพุทรวงศ์ที่ 25 ดังนี้

พระกกุสันธพุทธเจ้า	พระวรกายสูง	40	ศอก
พระโกนาคมพุทธเจ้า	พระวรกายสูง	30	ศอก
พระกัสสปพุทธเจ้า	พระวรกายสูง	20	ศอก
พระโคตมพุทธเจ้า	พระวรกายสูง	18	ศอก

รอยพระพุทธรูปแบบ 4 รอยที่มีลักษณะพิเศษกล่าวคือ มีขนาดใหญ่และยาวกว่ารอยพระพุทธรูปทั้ง 1 รอย และ 4 รอย โดยทั่ว ๆ ไปนั้นแสดงถึงการผนวกคติความเชื่อเกี่ยวกับขนาดความสูงของพระวรกายของอดีตพระพุทธเจ้า โดยแสดงสัดส่วนความยาว และขนาดของรอยพระพุทธรูปทั้ง 4 รอยให้มีความเหมาะสมสัมพันธ์กับความสูงของพระวรกายซึ่งมีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกทุกรอย ด้วยเหตุดังกล่าวนี้จึงส่งผลให้รอยพระพุทธรูปนั้นมีความใหญ่ และยาวกว่ารอยพระพุทธรูปโดยทั่ว ๆ ไปมาก กล่าวคือ จะมีความยาวของรอยพระพุทธรูปของกกุสันธพุทธเจ้า ซึ่งเป็นรอยที่ใหญ่ และยาวที่สุด อยู่ในช่วงประมาณ 4 ถึง 6 เมตร

เช่น	รอยพระพุทธรูปวัดอัมพวันเจติยาราม มีความยาว	4.3	เมตร
	รอยพระพุทธรูปวัดปากน้ำ มีความยาว	5.9	เมตร
	รอยพระพุทธรูปวัดคูสานามจันทร์ มีความยาว	6	เมตร
	รอยพระพุทธรูปวัดบางกะพ้อม มีความยาว	6.5	เมตร

รอยพระพุทธรูปแบบ 4 รอย ดังกล่าวนี้นี้ แสดงถึงคติความเชื่อในเรื่องอดีตพระพุทธเจ้า เรื่องขนาดความสูงของพระวรกายพระพุทธเจ้า และพระมหาปริสติลักษณะ ซึ่งปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ได้อย่างถูกต้อง และสมบูรณ์ที่สุด เป็นที่น่าสังเกตว่ารอยพระพุทธรูปดังกล่าวนี้มีปรากฏอยู่มาก ในจังหวัดสมุทรสงคราม และยังมีปรากฏอยู่ที่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ได้แก่ รอยพระพุทธรูป วัดนครหลวง (ปราสาทนครหลวง) รอยพระพุทธรูป วัดขนอนใต้ โคนรอยพระพุทธรูปดังกล่าวนี้จะสร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ในรัชสมัยนี้นับได้ว่าเป็นยุคที่พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก เป็นยุคที่มีการสร้างพระไตรปิฎก และพระคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา ได้อย่างถูกต้อง ครบถ้วนทุกประการมีความสมบูรณ์กว่าพระไตรปิฎก และคัมภีร์ในรัชกาลก่อน ๆ คัมภีร์ใดที่ไทยยังขาดคบกพร่องก็โปรดฯ ให้ขอยืมคัมภีร์จากลังกาบ้าง หรือคัมภีร์ทางมอญบ้าง มาทำการคัดลอก ดังนั้นนอกจากจะส่งผลต่อพระไตรปิฎก หรือคัมภีร์ ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นธรรมเจดีย์ให้เกิดความถูกต้องสมบูรณ์ที่สุด โดยตรงแล้ว ยังส่งผลต่อปูชนียวัตถุสถานต่าง ๆ เช่นรอยพระพุทธรูป และ

พระพุทธรูปซึ่งถือเป็นอูเทติกะเจดีย์ หรือบริโภคเจดีย์จำลองที่ได้สร้างขึ้นในรัชสมัยของพระองค์ให้มีความถูกต้องสมบูรณ์ด้วยพระมหาปริสลักษณะ ตามพระบาลีด้วย

การวิเคราะห์การวางผังบริเวณ

วิหารพระพุทธบาททุกแห่งล้วนตั้งอยู่ภายในเขตพุทธาวาส โดยมีลักษณะการวางผังบริเวณ 2 ลักษณะใหญ่ ๆ คือ วิหารพระพุทธบาทตั้งอยู่เป็นอาคาร โดดและวิหารพระพุทธบาทที่มีการวางผังสัมพันธ์กับอาคารอื่น ๆ ได้แก่พระอุโบสถ

1. วิหารพระพุทธบาทที่ตั้งอยู่เป็นอาคารโดด

วิหารพระพุทธบาทในลักษณะดังกล่าวตั้งอยู่ในตำแหน่งที่ไม่สัมพันธ์กับอาคารใด ๆ ในเขตพุทธาวาสเลย ทั้งนี้มาจากเหตุหลายประการ เช่นมีการแปลงอาคารอื่น ๆ ที่ตั้งอยู่ก่อนให้เป็นวิหารพระพุทธบาท ซึ่งอาคารเดิมที่ตั้งอยู่ก่อนนี้มีการใช้งานในลักษณะอื่น ๆ ดังตัวอย่างเช่น วิหารพุทธบาทวัดอัมพวันเจติยารามวรวิหาร จังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งเดิมนั้นเป็นพระที่นั่งทรงธรรมของสมเด็จพระรูปศิริโสภาคย์มหานาคนารี ต่อมาในสมัยพระพุทธบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สถาปนาขึ้นใหม่เป็นวิหารในตำแหน่งเดิม นอกจากนี้ยังมีเหตุผลมาจาก สภาพภูมิประเทศซึ่งเป็นที่ตั้งของวิหารพระพุทธบาท เช่น วิหารพระพุทธบาทวัดเขายี่สาร จังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งตั้งอยู่บนเนินเขา การวางผัง จึงลดหลั่นวางตัวไปตามสภาพภูมิประเทศ บางแห่งตั้งอยู่เป็นอาคาร โดด เช่น วิหารพระพุทธบาท วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี วิหารพระพุทธบาท วัดศรีจินดาพัฒนาราม และวิหารพระพุทธบาทวัดสุทธาวาส จังหวัดสิงห์บุรี อย่างไรก็ตาม พระอารามซึ่งเป็นที่ตั้งของวิหารพระพุทธบาทหลายแห่ง ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ตลอดจนมีการสร้างปูชนียสถาน ถาวรวัตถุขึ้นหลายยุคสมัย ทำให้ผังบริเวณซึ่งอยู่แต่เดิมเปลี่ยนแปลงไป

2. วิหารพระพุทธบาทที่มีการวางผังสัมพันธ์กับอาคารอื่น ๆ

ไม่ปรากฏว่ามีวิหารพระพุทธบาทแห่งใดที่มีความสำคัญสูงขนาดเป็นประธานของเขตพุทธาวาส ดังนั้นจึงพบว่าในกรณีที่มีการวางผังที่สัมพันธ์กับอาคารอื่น ๆ มักจะมีความสัมพันธ์กันกับพระอุโบสถ และมักเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะที่ให้ความสำคัญเท่าเทียมกันกับพระอุโบสถ โดยวางผังวิหารพระพุทธบาทตามแนวคู่ขนานกันกับพระอุโบสถ ทั้งนี้พระอุโบสถอาจ สถาปนาขึ้นมาก่อน หรืออาจสถาปนาขึ้นพร้อม ๆ กับพระวิหาร การวางผังในลักษณะดังกล่าวนี้ยังพบกับพระอารามหลายแห่งซึ่งสถาปนาขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ที่นิยมวางผังพระอุโบสถ และพระวิหารคู่ขนานกัน วิหารพระพุทธบาทซึ่งวางผังในลักษณะดังกล่าวนี้ปรากฏอยู่ 3 แห่ง

ได้แก่	วิหารพระพุทธบาทวัดบางกะพ้อม	จังหวัดสมุทรสงคราม
	วิหารพระพุทธบาทวัดคู่สนามจันทร์	จังหวัดสมุทรสงคราม
	วิหารพระพุทธบาทวัดปากน้ำ	จังหวัดสมุทรสงคราม

นอกจากการวางผังวิหารพระพุทธบาท และพระอุโบสถ ในแบบคู่ขนานกันแล้ว ยังปรากฏการวางผังที่มีการวางแนววิหารขวางกับพระอุโบสถ กล่าวคือ พระวิหารตั้งขวางอยู่ทางด้านหน้าของพระอุโบสถ โดยหันด้านข้างพระวิหารเข้าหาด้านสกัดของพระอุโบสถ ได้แก่ วิหารพระพุทธบาทวัดทรงธรรม จังหวัดสมุทรปราการ หากแต่ในกรณีดังกล่าวพระอุโบสถได้สถาปนาขึ้นก่อน พระวิหารเป็นเวลานาน การวางผังในลักษณะนี้จึงอาจเป็นการแก้ปัญหาในเรื่องพื้นที่เป็นการวางผังเพื่อตอบสนองการใช้งาน และให้เหมาะสมกับสภาพที่ตั้ง

วิหารพระพุทธบาทในบางแห่งมีองค์ประกอบในผังบริเวณ เพื่อสื่อความหมายให้กับรอยพระพุทธบาทที่ประดิษฐานอยู่ภายในวิหาร ในกรณีเป็นรอยพระพุทธบาทที่จัดเป็นบริโภคเจดีย์จำลอง เช่น หอระฆัง เขมอประดิษฐานพระพุทธรูปจำลอง เป็นต้น โดยองค์ประกอบในผังบริเวณเหล่านี้มักตั้งอยู่ใกล้เคียงหรือ

สัมพันธ์กับพระวิหาร วิหารพระพุทธบาทที่มีเขมอประดิษฐานพระพุทธฉายจำลอง เช่น วิหารพระพุทธบาท วัดบางกะพ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งทำเป็นเจดีย์ค้ำปรากฏอยู่บนเพิงผาเขมอ เขมอพระพุทธฉายวัดบางกะพ้อมนี้ปูชนียสถานซึ่งสร้างขึ้นภายหลังวิหารพระพุทธบาท นอกจากนี้ยังมีปรากฏที่วัดปากน้ำ จังหวัดสมุทรสงคราม และวัดสุทธาวาส จังหวัดสิงห์บุรี ซึ่งทำเป็นปฏิมากรรมปูนปั้นขึ้นเขียนสีเป็นพระพุทธรูปปางประธานอภัยประดิษฐานอยู่ที่เพิงผาเขมอ

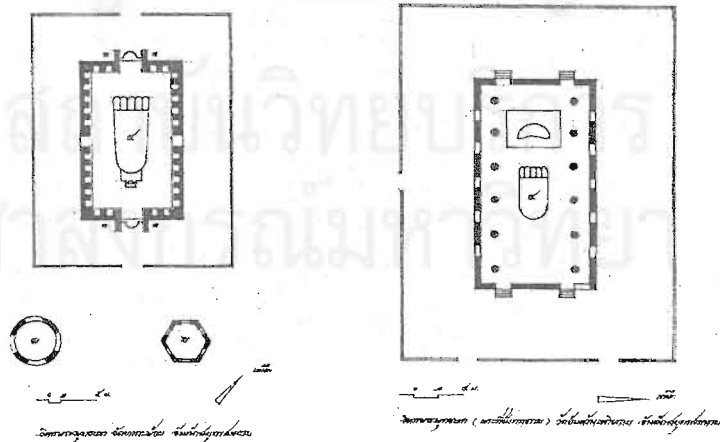
วิหารพระพุทธบาทบางแห่งประกอบด้วยหอรระฆังเช่นวิหารพระพุทธบาทวัดเขายี่สาร จังหวัดสมุทรสงคราม วิหารพระพุทธบาทวัดบางกะพ้อมซึ่งประกอบด้วยหอรระฆังตั้งอยู่ด้านหน้าพระวิหาร 1 คู่ วิหารพระพุทธบาทวัดปากน้ำ จังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งมีหอรระฆังตั้งอยู่ที่มุมทั้ง 4 มุมของพระวิหาร องค์ประกอบในผังบริเวณบางอย่างก็มีได้มีจุดประสงค์เพื่อสื่อความหมายใด ๆ หากแต่เพื่อสร้างความสำคัญให้แก่ผังของพระวิหาร เช่น กำแพงแก้ว หรือพระศูภกัมภ์กำแพงแก้ว วิหารพระพุทธบาท บางแห่งล้อมเฉพาะพระวิหาร เช่น วิหารพระพุทธบาทวัดบางกะพ้อม และวิหารพระพุทธบาทวัดอัมพวันเจติยาราม โดยเฉพาะวิหารพระพุทธบาทวัดอัมพวันเจติยารามนี้ยังมีพระศูภกัมภ์อริอุติอปูนขนาดเล็กตั้งอยู่ที่มุมทั้ง 4 ภายในกำแพงแก้วเพื่อเน้นความสำคัญเพิ่มขึ้น ซึ่งลักษณะ และวิธีการดังกล่าวนี้เป็นรูปแบบที่พบในการวางผังเขตพุทธาวาสในรัชกาลที่ 3 ที่นิยมใช้ศูภกัมภ์ขนาดเล็กประดิษฐานไว้ตามมุมกำแพงหรือบนกำแพงแก้ว กำแพงแก้ววิหารพระพุทธบาทบางแห่งเป็นกำแพงแก้วร่วมซึ่งล้อมทั้งพระอุโบสถ และพระวิหารเข้าไว้ด้วยกัน เช่น วิหารพระพุทธบาทวัดปากน้ำ จังหวัดสมุทรสงคราม

การวิเคราะห์ผังพื้น

ผังพื้นวิหารพระพุทธบาททุกแห่งมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ที่มีขนาดแตกต่างกันไป บางแห่งมีขนาดเล็กเพียง 1 ห้อง เช่น วิหารพระพุทธบาทวัดสุทธาวาส จังหวัดสิงห์บุรี บางแห่งมีขนาด 6 ห้อง เช่น วิหารพระพุทธบาทวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี บางแห่งมีขนาด 3 ห้อง เช่นวิหารพระพุทธบาทวัดเขายี่สาร จังหวัดสมุทรสงคราม แต่โดยมากมักมีขนาด 5 ห้อง โดยมีค้ำด้วยกันหลายลักษณะ ได้แก่

1. วิหารพระพุทธบาทที่เป็นทรงโรง

ได้แก่	วิหารพระพุทธบาทวัดบางกะพ้อม	จังหวัดสมุทรสงคราม
	วิหารพระพุทธบาทวัดอัมพวันเจติยาราม	จังหวัดสมุทรสงคราม

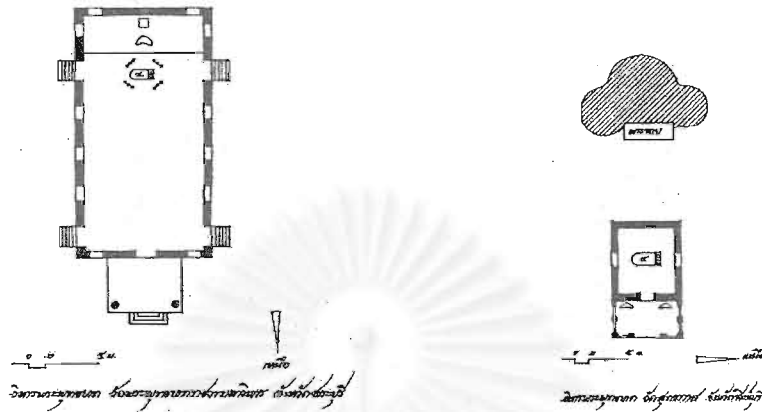

ผังพื้นวิหารพระพุทธบาท วัดบางกะพ้อม   ผังพื้นวิหารพระพุทธบาท วัดอัมพวันเจติยาราม

แผนผังที่ 4.1 วิหารพระพุทธบาทที่เป็นทรงโรง

2. วิหารพระพุทธบาทแบบมีเฉพาะมุขหน้า

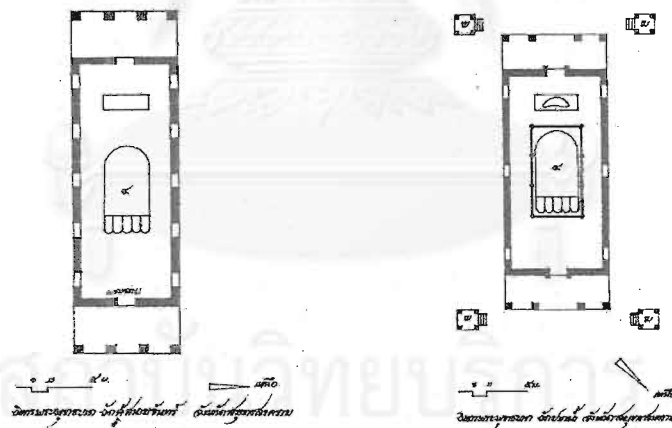
ได้แก่ วิหารพระพุทธบาทวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี
 วิหารพระพุทธบาทวัดสุทธาวาส จังหวัดสิงห์บุรี

ผังพื้นวิหารพระพุทธบาท วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร   ผังพื้นวิหารพระพุทธบาทวัดสุทธาวาส
 แคนผังที่ 4.2 วิหารพระพุทธบาทแบบมีเฉพาะมุขหน้า

3. วิหารพระพุทธบาทแบบมีมุขหน้า และมุขหลัง

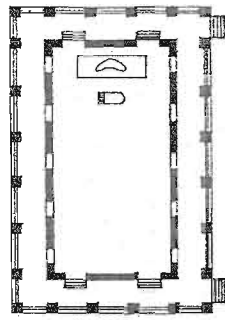
ได้แก่ วิหารพระพุทธบาทวัดคู่สนามจันทร์ จังหวัดสมุทรสงคราม
 วิหารพระพุทธบาทวัดปากน้ำ จังหวัดสมุทรสงคราม

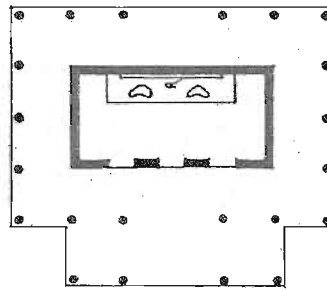
ผังพื้นวิหารพระพุทธบาทวัดคู่สนามจันทร์   ผังพื้นวิหารพระพุทธบาทวัดปากน้ำ
 แคนผังที่ 4.3 วิหารพระพุทธบาทแบบมีมุขหน้า และมุขหลัง

4. วิหารพระพุทธบาทแบบมีระเบียงรอบ

ได้แก่ วิหารพระพุทธบาทวัดทรงธรรมวรวิหาร จังหวัดสมุทรปราการ
 วิหารพระพุทธบาทวัดศรีจินดาวัฒนาราม จังหวัดสมุทรสงคราม

วัดพระธาตุทอง วัดพระธาตุ
วัดศรีสุพรรณบุรี

วัดพระธาตุขาม
วัดศรีรัตนวงษ์นครพนม
วัดศรีสุพรรณบุรี

วิหารพระพุทธรูปวัดทรงธรรมวรวิหาร

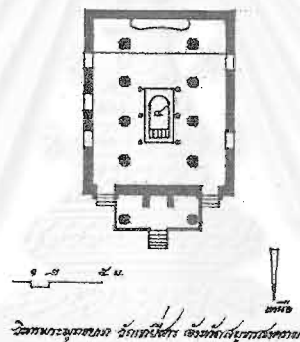
วิหารพระพุทธรูปวัดศรีจันทน์วาราม

แผนผังที่ 4.4 วิหารพระพุทธรูปแบบมีระเบียงรอบ

5. วิหารพระพุทธรูปแบบมีมุขเด็จ

ได้แก่ วิหารพระพุทธรูปวัดเขยี่สาร

จังหวัดสมุทรสงคราม

ผังพื้นวิหารพระพุทธรูปวัดเขยี่สาร

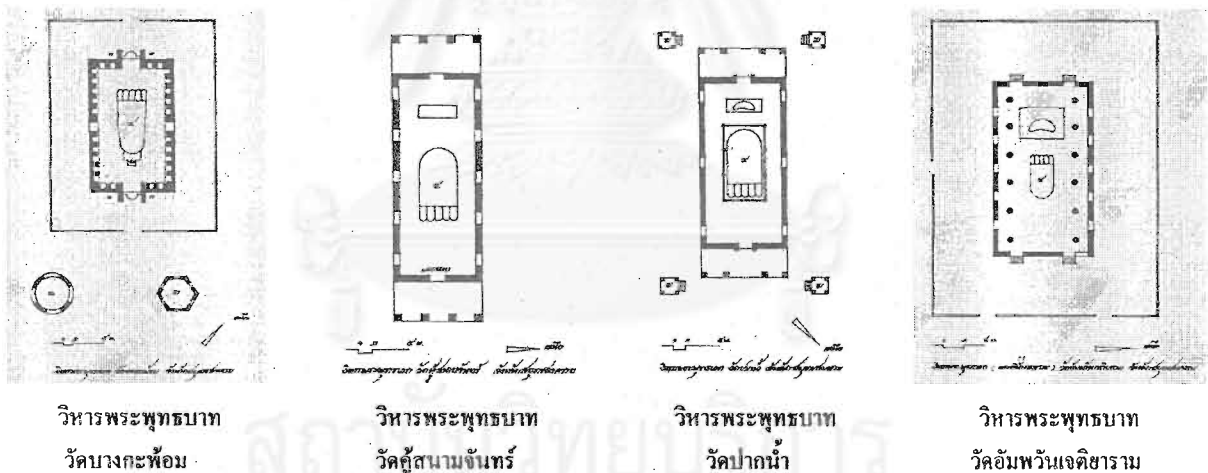
แผนผังที่ 4.5 วิหารพระพุทธรูปแบบมีมุขเด็จ

วิหารพระพุทธรูปแทบทุกแห่งนั้นตั้งหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ซึ่งโดยมากมักหันหน้าตามตำแหน่งที่ตั้งของพระอารามที่หันหน้าเข้าหาทิวสนธิ์ เช่น แม่น้ำ ยกเว้นวิหารพระพุทธรูปในบางแห่ง เช่น วิหารพระพุทธรูปวัดพระพุทธรูปราชวรวิหาร จังหวัดสระบุรี และวิหารพระพุทธรูปวัดเขยี่สาร จังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งหันหน้าไปทางทิศเหนือ ทั้งนี้อาจเป็นด้วยสภาพภูมิประเทศ ซึ่งต้องวางตัวตามความลาดหลั่นของเนินเขาที่เป็นที่ตั้ง วิหารพระพุทธรูปซึ่งตั้งหันหน้าไปทางทิศตะวันออกหรือทิศเหนือ นั้นล้วนแต่มีด้านหน้าของวิหารเป็นด้านสกัด เช่นเดียวกับพระอุโบสถ หรือพระวิหาร โดยทั่ว ๆ ไป ยกเว้นวิหารพระพุทธรูปวัดศรีจันทน์วาราม จังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งมีลักษณะพิเศษแตกต่างจากวิหารพระพุทธรูปโดยทั่วไป กล่าวคือ วิหารพระพุทธรูปมีด้านข้าง หรือด้านยาวเป็นด้านหน้าทั้งนี้เป็นผลมาจากรอยพระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ภายใน อย่างไรก็ตามก็มีการทำมุขโถงขึ้นเพื่อเน้นทางเข้าที่อยู่ผนังด้านข้างของวิหาร ซึ่งอาจต่อเติมขึ้นภายหลัง วิหารพระพุทธรูปมักมีประตูทางเข้าในด้านสกัดทั้ง 2 ด้าน ทั้งด้านหน้า และด้านหลังด้านละ 1 ประตู บางแห่งด้านละ 2 ประตู ในบางแห่งมีประตูด้านสกัดด้านหน้าเพียงด้านเดียว ซึ่งมักพบกับวิหารพระพุทธรูปที่มีขนาดค่อนข้างเล็ก เช่น วิหารพระพุทธรูปวัดสุทธาวาส จังหวัดสิงห์บุรี ในบางแห่งเป็นผลมาจากสภาพภูมิประเทศ ซึ่ง

ตั้งอยู่บนเขา เช่นวิหารพระพุทธบาทวัดเขายี่สาร ซึ่งมีประตูคั่นสกัดด้านหน้าเพียงด้านเดียว นอกจากนี้อาจเป็นผลมาจากการใช้พื้นที่ของห้องคั่นในสุดเป็นที่ประดิษฐานปูชนียวัตถุ เช่น พระสถูป พระพุทธรูป หรือรอยพระพุทธบาท ซึ่งประดิษฐานบนฐานชุกชีซึ่งยาวตลอดความกว้างของพระวิหาร เช่น วิหารพระพุทธบาทวัดเขายี่สาร จังหวัดสมุทรสงคราม วิหารพระพุทธบาทวัดสุทธาวาส จังหวัดสิงห์บุรี วิหารพระพุทธบาทวัดศรีจินดาวัฒนาราม จังหวัดสมุทรสงคราม และวิหารพระพุทธบาทวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี ในกรณีของวัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรีนี้ มีการทำประตูทางเข้าที่ผนังด้านยาว ด้านละ 2 ประตู ซึ่งต่างจากวิหารพระพุทธบาทโดยทั่ว ๆ ไป ทั้งนี้เนื่องเป็นการแก้ปัญหา เพื่อเพิ่มประตูทางเข้า ออกให้มากขึ้นทำให้เหมาะสมกับการใช้งาน

การประดิษฐานรอยพระพุทธบาทภายในพระวิหารนั้นมีด้วยกัน 2 ลักษณะ คือ

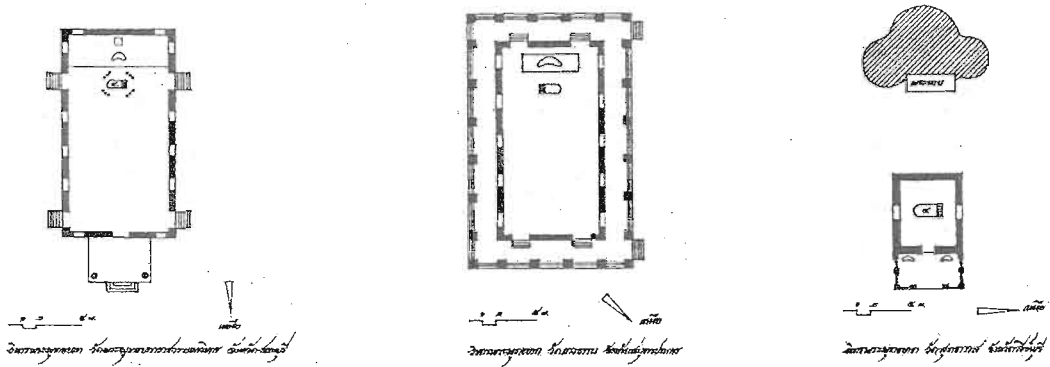
1. ประดิษฐานในระนาบแนวราบ กับพื้น ซึ่งมีทั้งประดิษฐานรอยพระพุทธบาท ตามแนวยาวไปตามความยาวของวิหาร ในกรณีนี้มักเป็นรอยพระพุทธบาทที่มีขนาดค่อนข้างใหญ่ และยาว รอยพระพุทธบาทนั้นประดิษฐานเต็มพื้นที่ภายในของพระวิหารจึงต้องวางแนวไปทางเดียวกับวิหาร ซึ่งรอยพระพุทธบาทที่มีขนาดใหญ่และยาวมากนี้ อาจเป็นสาเหตุที่ต้องใช้วิหารเป็นสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐาน การประดิษฐานรอยพระพุทธบาทในลักษณะดังกล่าวมีทั้งประดิษฐานแบบหันนิ้วพระบาทออกทางด้านหน้า และแบบที่หันสันพระบาทออกทางด้านหน้า เนื่องจากรอยพระพุทธบาทที่มีขนาดใหญ่และยาวมากนี้จึงมีผลต่อมุมมอง เมื่อเวลาคนมัสการ ดังนั้นรอยพระพุทธบาทที่มีขนาดใหญ่บางแห่งได้แก้ปัญหาดังกล่าวพระพุทธบาทวัดอัมพวันเจติยารามวรวิหาร จังหวัดสมุทรสงคราม มีการแก้ปัญหาดังกล่าว โดยยกกระดานของรอยพระพุทธบาทด้านนิ้วพระบาทให้เอียงสูงขึ้นด้านบนเล็กน้อยทำให้มองเห็นรอยพระพุทธบาทได้อย่างชัดเจน

แผนผังที่ 4.6 การประดิษฐาน รอยพระพุทธบาท ที่มีขนาดใหญ่ ในระนาบแนวราบกับพื้น

การประดิษฐานรอยพระพุทธบาทในระนาบแนวราบกับพื้นอีกลักษณะหนึ่ง คือ ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท ขวางกับพระวิหาร ซึ่งมักเป็นรอยพระพุทธบาทที่มีขนาดย่อม และมักจะประดิษฐานอยู่บริเวณห้องคั่นในสุดคั่นหน้าฐานชุกชีประดิษฐานพระพุทธรูป หรือ พระสถูป ได้แก่ วิหารพระพุทธบาทวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี วิหารพระพุทธบาทวัดทรงธรรมวรวิหาร จังหวัดสมุทรปราการ และวิหารพระพุทธบาทวัดสุทธาวาส จังหวัดสิงห์บุรี

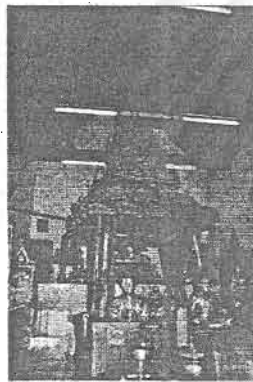
วิหารพระพุทธบาท วัดพระพุทธบาท

วิหารพระพุทธบาท วัดทรงธรรม

วิหารพระพุทธบาท วัดสุทธาวาส

แผนผังที่ 4.7 การประดิษฐาน รอยพระพุทธบาท ที่มีขนาดไม่ใหญ่ในระนาบแนวราบ โดยวางขวางกับพระวิหาร

รอยพระพุทธบาทในบางแห่งนอกจาก จะตั้งประดิษฐานอยู่โดย โคดแล้วยังมีสถาปัตยกรรม จำลองขนาดเล็ก เช่น พระมณฑปน้อย (บุษบก) หรือศาลา สร้างคลุมเพื่อเน้นความสำคัญอีกชั้นหนึ่งอยู่ใน พระมณฑปน้อย เครื่องไม้จำหลักปิดทองประดับกระจก และรอยพระพุทธบาทวัดเขยี่สาร ซึ่งประดิษฐานอยู่ ภายในศาลาโถง เครื่องไม้ประกอบเครื่องล้าของ

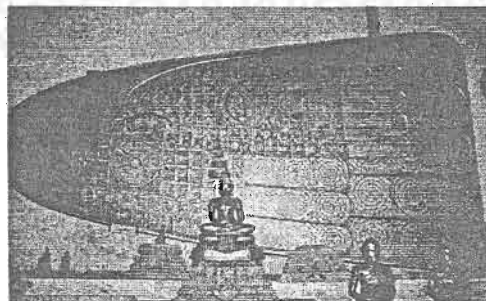

มณฑปน้อย ภายในวิหารพระพุทธบาท วัดพระพุทธบาท

ศาลาโถง ภายในวิหารพระพุทธบาท วัดอัมพวันเจติยาราม

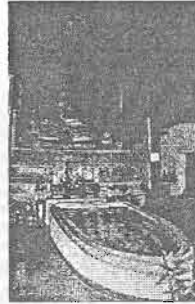
ภาพที่ 4.5 พระมณฑปน้อย (บุษบก) และศาลาโถง ซึ่งสร้างสวมรอยพระพุทธบาทอีกชั้นหนึ่ง

2. ประดิษฐานพระพุทธบาทในระนาบตะแคงแนบ ติดกับผนังโดยหันนิ้วพระบาทไปด้านข้าง การประดิษฐานรอยพระพุทธบาทในลักษณะนี้ ภายในพระวิหารมีปรากฏเพียงแห่งเดียวคือ รอยพระพุทธบาท วัดตรีจันทน์วัฒนาราม จังหวัดสมุทรสงคราม

ภาพที่ 4.6 รอยพระพุทธบาทวัดตรีจันทน์วัฒนาราม จังหวัดสมุทรสงคราม

เป็นที่น่าสังเกตว่า วิหารพระพุทธบาททุกแห่งนอกจากจะใช้สำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทแล้วยังมีการประดิษฐานพระพุทธรูปหรือปูชนียวัตถุอื่น ๆ เช่น พระสถูปรวมอยู่ด้วย โดยมีประดิษฐานอยู่บนฐานชุกชีซึ่งตั้งอยู่ห้องค้ำในสุดภายในวิหาร เช่น เดียวกันกับพระประธานซึ่งประดิษฐานอยู่ภายในพระอุโบสถหรือพระวิหาร โดยทั่วไป และมักเป็นพระพุทธรูปขนาดเล็ก ๆ ประดิษฐานหลายองค์บนฐานชุกชีเดียวกัน บางแห่งมีพระสถูปขนาดเล็กเป็นประธานมีพระพุทธรูปประดิษฐานร่วม ได้แก่ วิหารพระพุทธบาทวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี ในบางแห่งทำเป็นพระพุทธรูปนูนสูงขึ้นจากผนัง ได้แก่ วิหารพระพุทธบาทวัดเขายี่สาร จังหวัดสมุทรสงคราม

ภาพที่ 4.7 การประดิษฐาน พระพุทธรูป ร่วมกับรอยพระพุทธบาท วัดอัมพวันเจติยาราม

นอกจากการประดิษฐานพระพุทธรูปร่วมกับรอยพระพุทธบาทในลักษณะดังกล่าวแล้ว ยังมี การประดิษฐานพระพุทธรูปในอีกลักษณะหนึ่งคือ ประดิษฐานในช่องซุ้ม ลึกลงไปในผนังภายใน โคจรอบ ทำให้ ประดิษฐานพระพุทธรูปได้จำนวนหลายองค์ หากแต่พระพุทธรูปจะมีขนาดเล็ก เช่น วิหารพระพุทธบาทวัดบางกะพ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งมีช่องซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูป จำนวน 28 องค์ การประดิษฐานพระพุทธรูป ภายในช่องซุ้มที่ลึกลงไปในผนัง โคจรอบนี้ ยังปรากฏกับมณฑปพระพุทธบาทอีกหลายแห่ง เช่น มณฑปพระพุทธบาท วัดอมรินทรารามกรุงเทพมหานคร มณฑปพระพุทธบาทวัดพระงาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และ มณฑปพระพุทธบาท วัดป่าโมก จังหวัดอ่างทอง เป็นต้น

ภาพที่ 4.8 การประดิษฐานพระพุทธรูป ร่วมกับรอยพระพุทธบาท โดยประดิษฐานในช่องซุ้ม ที่ผนังภายใน วัดบางกะพ้อม การวิเคราะห์รูปแบบ องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม และการประดับตกแต่ง

รูปแบบและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของวิหารพระพุทธบาทนั้น สามารถจำแนกได้ 2 ลักษณะใหญ่ ๆ คือ

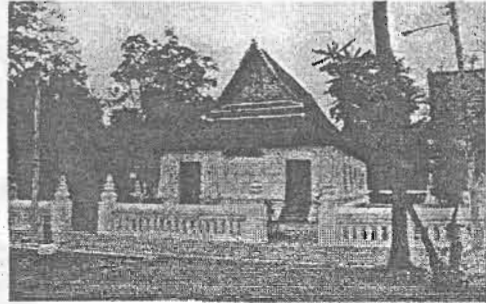
1. วิหารพระพุทธบาทที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปกรรม และสถาปัตยกรรมจีน

ได้แก่	วิหารพระพุทธบาทวัดอัมพวันเจติยารามวรวิหาร	จังหวัดสมุทรสงคราม
	วิหารพระพุทธบาทวัดบางกะพ้อม	จังหวัดสมุทรสงคราม
	วิหารพระพุทธบาทวัดคู่สวนามจันทร์	จังหวัดสมุทรสงคราม
	วิหารพระพุทธบาทวัดสุทธาวาส	จังหวัดสิงห์บุรี

วิหารพระพุทธบาทดังกล่าวล้วนสถาปนาขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งมีรูปแบบ และการประดับตกแต่งที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะ และสถาปัตยกรรมแบบจีนทั้งสิ้น กล่าวคือมีความเรียบง่าย ตัดทอนรายละเอียด องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมไทยออกในบางส่วน เช่น ไม่มีชักราหน้าจั่ว ไม่ประกอบเครื่องลำยอง และไม่มีทวย เป็นต้น รวมไปถึงการประดับตกแต่งที่แสดงถึงอิทธิพลศิลปกรรมจีนอย่างชัดเจน เช่น การประดับตกแต่งกระเบื้องถ้วยเคลือบบริเวณของหน้าบัน เป็นรูป และลวดลายดอกไม้ ใบไม้ ตลอดจนภาพบุคคลต่าง ๆ ในบางแห่งประดับด้วยกระเบื้องถ้วยทั้งใบ และประดับด้วยลวดลายปูนปั้น ยกเว้นหน้าบันของวิหารพระพุทธบาทวัดอัมพวันเจติยาราม ซึ่งตกแต่งหน้าบันแบบไทยประเพณี เนื่องจากบูรณะขึ้นในชั้นหลัง วิหารพระพุทธบาทในบางแห่งได้แก่วิหารพระพุทธบาท วัดบางกะพ้อมนั้น มีการประดับกรอบเศียรหน้าประตูเป็นรูปวงกลม การประดับสันหลังคาด้วยปูนปั้นและกระเบื้องเคลือบ ซึ่งการประดับตกแต่งในลักษณะนี้ไม่ปรากฏในงานสถาปัตยกรรมไทย อย่างไรก็ตาม แม้การตกแต่งสถาปัตยกรรมภายนอกจะเป็นแบบจีน โดยแท้ หากการประดับตกแต่งภายในของวิหารพระพุทธบาทวัดบางกะพ้อมนั้น เป็นแบบไทยเช่นเดียวกับ วิหารพระพุทธบาทซึ่งมีอิทธิพลศิลปกรรม และสถาปัตยกรรมจีนทุกแห่ง แม้จะมีการตกแต่งหรือมีรายละเอียดในบางส่วนของที่ได้รับอิทธิพลจีนหรือเป็นแบบจีนก็ตาม หากแต่รูปแบบสถาปัตยกรรมโดยรวม การใช้งานของอาคาร และองค์ประกอบบางอย่าง ก็ยังคงลักษณะของสถาปัตยกรรมไทยไว้ เช่น ส่วนฐานของอาคารที่ยังคงเป็นฐานสิงห์ หรือฐานปัทม์แบบไทย และผังพื้น เป็นต้น

วิหารพระพุทธบาท วัดคูสุมานจันทร์

วิหารพระพุทธบาท วัดอัมพวันเจติยาราม

วิหารพระพุทธบาท วัดบางกะพ้อม

วิหารพระพุทธบาท วัดสุทวารวดี

ภาพที่ 4.9 วิหารพระพุทธบาทที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปกรรม และสถาปัตยกรรมจีน

2. วิหารพระพุทธบาทที่เป็นแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี

ได้แก่	วิหารพระพุทธบาทวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร	จังหวัดสระบุรี
	วิหารพระพุทธบาทวัดทรงธรรมวรวิหาร	จังหวัดสมุทรสงคราม
	วิหารพระพุทธบาทวัดเขายี่สาร	จังหวัดสมุทรสงคราม
	วิหารพระพุทธบาทวัดปากน้ำ	จังหวัดสมุทรสงคราม
	วิหารพระพุทธบาทวัดศรีจินดาวัฒนาราม	จังหวัดสมุทรสงคราม

วิหารพระพุทธบาทดังกล่าวมีรูปแบบองค์ประกอบ และการประดับตกแต่งที่เป็นแบบ ไทยประเพณี เนื่องจากวิหารพระพุทธบาทบางแห่ง ได้แก่ วิหารพระพุทธบาทวัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี และวิหารพระพุทธบาทวัดเขยี่สารนั้น เป็นสถาปัตยกรรมที่สร้างมาก่อนครั้งสมัยอยุธยาแล้ว แม้จะได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ในชั้นหลังก็ยังคงมีลักษณะที่เป็นสถาปัตยกรรมแบบไทยประเพณี เช่น ลักษณะของมุขประเจ็ด หรือการประดับตกแต่งแบบไทยประเพณีที่ยังคงเหลือเห็นเป็นหลักฐานอยู่ เช่น หน้าบัน หรือบานประตูไม้จำหลักแบบศิลปกรรมไทย ทั้งวิหารพระพุทธบาทวัดพระพุทธบาท และวัดเขยี่สารนั้น จากการสันนิษฐาน วิหารดังกล่าวน่าจะถูกแปลงเป็นวิหารพระพุทธบาท นำรอยพระพุทธบาทมาประดิษฐานภายหลังหากแต่สถาปัตยกรรมวิหารเดิมก็ยังคงรักษาให้อยู่ในรูปแบบเดิม โดยอาจมีการบูรณะปฏิสังขรณ์ ปรับเปลี่ยน ส่วนใดยังคงคุณค่าก็รักษาไว้ดังเดิม วิหารพระพุทธบาทในบางแห่ง เช่น วิหารพระพุทธบาทวัดปากน้ำ และวัดศรีจินดาวัฒนารามนั้น อาจมีรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีมาแต่เดิม แม้จะได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่แต่ยังเหลือหลักฐานจากการประดับตกแต่งที่เป็นแบบไทย เช่น จักรมณเฑียรบันของวิหารพระพุทธบาทวัดปากน้ำ เห็น ได้ว่าถึงแม้ในรัชสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) จะนิยมสถาปัตยกรรมซึ่งได้รับอิทธิพลจีนก็ตาม หากสถาปัตยกรรมไทยประเพณีก็ยังคงมีอยู่ และได้รับความนิยมนต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ในขณะที่สถาปัตยกรรมที่ ได้รับอิทธิพลจีนนั้นดูเหมือนจะเริ่มหมดความนิยมลงตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) เมื่ออิทธิพลศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม และกรรมวิธีการก่อสร้างแบบตะวันตกเข้ามา ดังเห็นได้จากวิหารพระพุทธบาทวัดทรงธรรมวรวิหาร จังหวัดสมุทรปราการ ซึ่งมีรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี

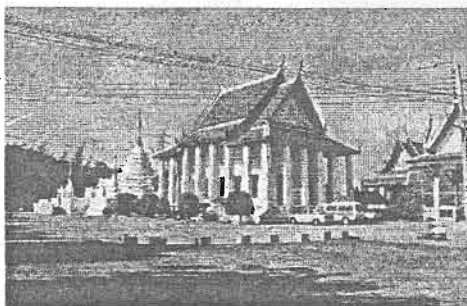
วิหารพระพุทธบาท วัดอัมพวันเจติยาราม

วิหารพระพุทธบาท วัดพระพุทธบาท

วิหารพระพุทธบาท วัดปากน้ำ

วิหารพระพุทธบาท วัดทรงธรรม

วิหารพระพุทธบาท วัดศรีจินดาวัฒนาราม

ภาพที่ 4.10 วิหารพระพุทธบาทที่เป็นแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี

วิหารพระพุทธบาททั้งที่ ได้รับอิทธิพลจากศิลปกรรม และสถาปัตยกรรมจีน และวิหารพระพุทธบาทซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมไทยประเพณีนั้นหากพิจารณาเฉพาะรูปแบบ และลักษณะทางสถาปัตยกรรมภายนอกโดยรวม ก็มีลักษณะเช่นเดียวกันกับสถาปัตยกรรมไทยประเภทพระอุโบสถ หรือ พระวิหาร โดยทั่วไปหา ได้มีความแตกต่างกันไม่ ความแตกต่างนั้นอยู่ที่ลักษณะของการใช้งานภายในที่เป็นวิหารประดิษฐาน

รอยพระพุทธบาท และองค์ประกอบในผังบริเวณ เช่น หอระฆังและเขามอประดิษฐานพระพุทธฉายจำลอง เป็นต้น ซึ่งมักพบกับวิหารพระพุทธบาท ซึ่งประดิษฐานรอยพระพุทธบาทที่จัดเป็นบริโภคเจดีย์จำลอง เช่น วิหารพระพุทธบาทวัดบางกะพ้อม วิหารพระพุทธบาทวัดปากน้ำ และวิหารพระพุทธบาทวัดสุทธาวาส เป็นต้นองค์ประกอบในผังบริเวณดังกล่าวนี้ ถือได้ว่าเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาท

6. การวิเคราะห์โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

วิหารพระพุทธบาทที่ทำการศึกษากุณทุกแห่งล้วนเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน โดยมีผนัง เป็นผนังรับน้ำหนัก มีโครงสร้างหลังคาเป็นเครื่องไม้ ในระบบ โครงสร้างแบบใช้จันทันทุกแห่ง วิหารพระพุทธบาทในบางแห่ง ได้แก่ วิหารพระพุทธบาทวัดอัมพวันเจติยาราม และวัดเขายี่สารนั้นมีการใช้เสาร่วมในรับข้ออกของเครื่องหลังคา โดยเสาร่วมในของวัดอัมพวันเจติยารามนั้นเป็นเสาไม้ ศังกลมส่วนวัดเขายี่สารนั้นเป็นเสาก่ออิฐถือปูนผังรูปสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง ซึ่งวิหารพระพุทธบาทโดยส่วนใหญ่แล้ว ไม่มีเสาร่วมใช้ ใช้ผนังรับข้ออกโดยตรง

4.1.4 การศึกษาและวิเคราะห์ มณฑปพระพุทธบาทจำลอง

มณฑปพระพุทธบาทจำลองที่ทำการศึกษามีทั้งสิ้น 30 แห่ง โดยจำแนกเป็นมณฑปพระพุทธบาทจำลองที่มีหลังคาประกอบเครื่องยอด และมณฑปพระพุทธบาทที่มีหลังคาทรงคดห่มมณฑปพระพุทธบาทจำลองที่มีหลังคาประกอบเครื่องยอดจำแนกตามประเภทของรอยพระพุทธบาทซึ่งประดิษฐานอยู่ดังนี้

มณฑปพระพุทธบาท ที่มีหลังคาประกอบเครื่องยอด

มณฑปพระพุทธบาทที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทที่จัดเป็นบริโภคเจดีย์

ได้แก่ มณฑปพระพุทธบาท วัดพระพุทธบาท ราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

มณฑปพระพุทธบาทจำลองที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทที่จัดเป็นบริโภคเจดีย์จำลอง

ได้แก่ มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอมรินทราราม ราชวรวิหาร กรุงเทพมหานคร

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดราชคฤห์ วรวิหาร กรุงเทพมหานคร

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดทองนพคุณ กรุงเทพมหานคร

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอรุณราชวราราม ราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดจักรวรรดิราชาวาส วรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดโปรดกศเกษฐาราม จังหวัดสมุทรปราการ

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดกลางบางแก้ว จังหวัดนครปฐม

มณฑปพระพุทธบาทจำลองที่ประดิษฐานพระพุทธบาทที่จัดเป็นอุเทสิกเจดีย์

ได้แก่

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดพระพุทธฉาย จังหวัดสระบุรี

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเขาแก้ว วรวิหาร จังหวัดสระบุรี

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดพระงาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอนงคาราม กรุงเทพมหานคร

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดประดู่ฉิมพลี กรุงเทพมหานคร

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดบางเกาะเทพศักดิ์ จังหวัดสมุทรสงคราม

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดสี่ปรสเทศ จังหวัดสุพรรณบุรี

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเสาชิงช้า จังหวัดสุพรรณบุรี

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง	วัดคงครักษ์	จังหวัดสุพรรณบุรี
มณฑปพระพุทธบาทจำลอง	วัดอัมพวัน	จังหวัดนนทบุรี
มณฑปพระพุทธบาทจำลอง	วัดท่าบ้นเทิงธรรม	จังหวัดนนทบุรี
มณฑปพระพุทธบาทจำลอง	วัดคลองชัน	จังหวัดปทุมธานี
มณฑปพระพุทธบาทจำลอง	วัดเขาบางทราย	จังหวัดชลบุรี
มณฑปพระพุทธบาทจำลอง	วัดใหญ่อินทาราม	จังหวัดชลบุรี
มณฑปพระพุทธบาทจำลอง	วัดชัยชุมพลชนะสงคราม	จังหวัดกาญจนบุรี

มณฑปพระพุทธบาทจำลองที่มีหลังคาทรงคฤหา

มณฑปพระพุทธบาทจำลองที่ประดิษฐานพระพุทธบาทที่จัดเป็นอุเทสิกะเจดีย์

ได้แก่	มณฑปพระพุทธบาทจำลอง	วัดน้อย	จังหวัดสุพรรณบุรี
	มณฑปพระพุทธบาทจำลอง	วัดกลาง วรวิหาร	จังหวัดสมุทรปราการ
	มณฑปพระพุทธบาทจำลอง	วัดป่าโมก วรวิหาร	จังหวัดอ่างทอง
	มณฑปพระพุทธบาทจำลอง	วัดอัมพวัน	จังหวัดอ่างทอง
	มณฑปพระพุทธบาทจำลอง	วัดเทวสังฆาราม	จังหวัดกาญจนบุรี
	มณฑปพระพุทธบาทจำลอง	วัดบางจะเกร็ง	จังหวัดสมุทรสงคราม

การวิเคราะห์ประวัติความเป็นมาของการสถาปนารอยพระพุทธบาท และมณฑปพระพุทธบาท

พระมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธบาท และรอยพระพุทธบาทนั้นมักสถาปนาขึ้นพร้อมๆ กัน มีเพียงบางแห่งที่รอยพระพุทธบาทประดิษฐานอยู่ก่อน และจึงสถาปนาพระมณฑปขึ้นภายหลัง ซึ่งมักเป็นรอยพระพุทธบาทที่ประดิษฐานอยู่บนพื้นหินธรรมชาติ เช่น รอยพระพุทธบาท วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี ที่ถือเป็นปริโภคเจดีย์ รอยพระพุทธบาท วัดพระพุทธฉาย ที่จัดเป็นอุเทสิกะเจดีย์ เป็นต้น

มณฑปพระพุทธบาทที่ทำการศึกษามีทั้งที่สถาปนาขึ้นในสมัยอยุธยา ได้แก่ มณฑปพระพุทธบาทเขาลม วัดพระพุทธฉาย จังหวัดสระบุรี และสถาปนาขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยมณฑปพระพุทธบาทส่วนใหญ่สถาปนาขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ช่วงรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 5 ผู้สถาปนารอยพระพุทธบาทในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในช่วงรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 นั้น มักเป็นเจ้านาย หรือขุนนางซึ่งเป็นชนชั้นสูง ที่มีอำนาจ บารมี และทรัพย์ที่จะสถาปนาปูชนียวัตถุ และปูชนียสถานขึ้นได้ ทั้งนี้เป็นเพราะความศรัทธา และศรัทธา นับถือบูชารอยพระพุทธบาทที่สืบเนื่องมาตั้งแต่ในสมัยอยุธยา พระมณฑปที่ได้รับการสถาปนาโดยเจ้านายหรือขุนนางนั้นมักก่อสร้างด้วยวัสดุ และมีมือที่ประณีตงดงาม และมักเป็นพระมณฑปที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทที่จัดเป็นปริโภคเจดีย์จำลอง โดยมักตั้งอยู่ในกรุงเทพมหานคร โดยเฉพาะในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ถือเป็นยุคที่มีการสร้าง และบูรณะรอยพระพุทธบาทตลอดจนพระมณฑปเป็นจำนวนมาก กระทั่งงานจิตรกรรมในรัชสมัยนี้ก็นิยมเขียนภาพรอยพระพุทธบาท หรือพระพุทธรูปในปาง ไสยาสน์ก็นิยมแสดงภาพพระพุทธบาทไว้อย่างสมบูรณ์ด้วยภาพสัญลักษณ์มงคล 108 ประการ ศรัทธา นับถือบูชา และความนิยมในรอยพระพุทธบาท จึงปรากฏมากในสมัยรัชกาลที่ 3 ทั้งพระมหากษัตริย์ เจ้านาย และขุนนาง พระราชานิยมในการแสดงรอยพระพุทธบาท หรือสร้างพระพุทธบาท ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นน่าจะมีที่มาจากพระราชศรัทธา และความสนพระราชหฤทัยในพระพุทธศาสนาอยู่เป็นเบื้องต้นแล้ว ดังเห็นได้จากที่โปรดฯ ให้สถาปนา และบูรณะปฏิสังขรณ์พระอารามขึ้นเป็นจำนวนมาก อีกทั้งความสนพระราชหฤทัยในพระบาลีตั้งแต่ครั้งที่ทรงเป็นพระเจ้าลูกเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์

สมเด็จพระวันรัตวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ได้แปล พระมหาปริสติกษณะถวายเป็นคาถา คามพระบาลี จากคัมภีร์พระมหาปธานสูตรและฎีกาชีนาลังกาแสดงมหาปริสติกษณะ 32 ประการ ในพระมหาปริสติกษณะ ประการที่ 1 และ 2 นั้น ได้กล่าวบรรยายถึงลักษณะของรอยพระพุทธบาทไว้เช่น มีพื้นพระบาทเรียบเสมอกันที่ฝ่าพระบาทประกอบไว้ด้วยจักรและภาพสัญลักษณ์และภาพลักษณ์มงคล 108 ประการ จากความสนพระราชหฤทัย ในพระบาลีต่างๆนี้ อยากรู้ว่าเป็นสิ่งบันดาล พระราชหฤทัย ในการสร้างรูปเคารพในพระพุทธศาสนา เช่น พระพุทธรูป และรอยพระพุทธบาท ในรัชสมัยของพระองค์ ที่มีพระราชประสงค์แสดงให้เห็นถึงพุทธลักษณะที่ถูกต้องตามพระมหาปริสติกษณะสมเด็จพระบาลี รอยพระพุทธบาทที่เป็นปูชนียวัตถุประเภทหนึ่งที่ใช้แสดงถึงพระมหาปริสติกษณะประการที่ 1 และ 2 ต่อมาครั้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) และรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ผู้สถาปนารอยพระพุทธบาท และพระมณฑปนั้นกลับมิใช่เจ้านาย หรือขุนนางซึ่งเป็นชนชั้นสูง หากเป็นสามัญชนซึ่งโดยมากมักเป็นพระสงฆ์ผู้มีบารมี และเป็นทีที่เคารพนับถือ แสดงถึงความนิยม และศรัทธาบูชารอยพระพุทธบาท ซึ่งยังคงมีอยู่ในระดับประชาชน หากความนิยมในศรัทธาบูชารอยพระพุทธบาทของชนชั้นสูง ในราชสำนัก เจ้านายหรือขุนนางได้ลดลง อาจเป็นผลมาจากในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) นั้น ประเทศไทยเริ่มเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ มีการรับเอาวัฒนธรรม วิทยาการและแนวความคิดจากตะวันตก โดยเริ่มจากในราชสำนักก่อน ดังเช่น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีแนวพระราชดำริเกี่ยวกับรูปเคารพในพระพุทธศาสนา เช่น พระสัมพุทธพรณี ซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่โปรดฯ ให้สร้างขึ้นตามที่ทรงเชื่อว่าต้องตามพุทธลักษณะที่เป็นรูปมนุษย์สามัญ โดยพระพักตร์พระวรกาย เช่นมนุษย์ ไม่มีพระเกตุมาลา ทรงจีวรที่มีลักษณะเป็นริ้วตามลักษณะของผ้าธรรมดา ซึ่งต่างไปจากศรัทธาสร้างพระพุทธรูปในสมัยโบราณ หรือโดยทั่วไป ที่มักสร้างให้ต้องตามพระมหาปริสติกษณะจากการสร้างรูปเคารพ ในพระศาสนาในแนวความคิดและคติใหม่นี้ย่อมส่งผลกระทบต่อรูปเคารพในพระพุทธศาสนาอื่นๆ ซึ่งรวมถึง รอยพระพุทธบาทด้วย เป็นเหตุให้ความนิยมในศรัทธาบูชารอยพระพุทธบาทในหมู่ชนชั้นสูงลดลง ในขณะที่ชนชั้นในระดับล่างยังคงมีความเลื่อมใสศรัทธาอยู่

มณฑปพระพุทธบาทมักมีปรากฏอยู่แทบทุกจังหวัดในเขตภาคกลางมีเพียงบางจังหวัดที่มีมณฑปพระพุทธบาทตั้งอยู่หนาแน่นเป็นพิเศษแสดงถึงความศรัทธาของประชาชนในแต่ละแห่ง จังหวัดที่มีมณฑปพระพุทธบาทตั้งอยู่หนาแน่น ได้แก่ กรุงเทพมหานคร สุพรรณบุรี นนทบุรี และชลบุรี โดยเฉพาะกรุงเทพมหานครนั้นมักเป็นพระมณฑปซึ่งประดิษฐานรอยพระพุทธบาทที่จัดเป็นบริเวณเจดีย์จำลองเป็นส่วนใหญ่

การวิเคราะห์การวางผังบริเวณ

มณฑปพระพุทธบาทส่วนใหญ่ล้วนตั้งอยู่ภายในเขตพระพุทธรูป โดยมีการวางผังบริเวณ 2 ลักษณะใหญ่ ๆ คือมณฑปพระพุทธบาทที่ตั้งอยู่เป็นอาคารโดด และมณฑปพระพุทธบาทซึ่งตั้งสัมพันธ์กับอาคารอื่น ๆ

1. มณฑปพระพุทธบาทที่ตั้งอยู่เป็นอาคารโดด

มณฑปพระพุทธบาทส่วนใหญ่มีการวางผังบริเวณในลักษณะเช่นนี้กล่าวคือ ตั้งเป็นอาคารโดด ไม่สัมพันธ์กับอาคารใดในเขตพุทธาวาส ในบางแห่งที่พระมณฑปมีความสำคัญสูงนั้น จะตั้งอยู่ในตำแหน่งที่เป็นประธานของเขตพุทธาวาส ในลักษณะเช่นเดียวกับตำแหน่งของพระสถูป เพื่อให้พระมณฑปนั้นทำหน้าที่เสมือนเป็นพุทธเจดีย์สถาน เช่น มณฑปพระพุทธบาทวัดพระพุทธรูป จังหวัดสระบุรี มณฑปพระพุทธบาทวัดโปรดกตเชษฐาราม และวัดประดู่ฉิมพลี ในบางกรณีที่พระมณฑปตั้งเป็นอาคารโดดเป็นเหตุจากสภาพภูมิประเทศซึ่งเป็นที่ตั้ง เช่น มณฑปพระพุทธบาท เขาลม วัดพระพุทธรูป ในบางกรณีพระมณฑปสถาปนาขึ้นภายใน

หลังปูชนียสถานอื่น ๆ ซึ่งสร้างอยู่ก่อนแล้ว มิได้มีการวางผังออกแบบมาพร้อมกันแต่แรกการวางผังพระมณฑปที่สถาปนาขึ้นใหม่ เข้าร่วมกับผังบริเวณเดิมให้กลมกลืน ในอีกลักษณะหนึ่งหากไม่สามารถวางตำแหน่งพระมณฑปเข้ากับผังเดิมได้ จึงมักแยกตำแหน่งของพระมณฑปออกมาต่างหากเป็นอาคาร โคศ โดยไม่สัมพันธ์กับอาคารใด ๆ

2. มณฑปพระพุทธบาทซึ่งตั้งสัมพันธ์กับอาคารอื่น ๆ

พระมณฑปที่ตั้งสัมพันธ์กับอาคารอื่น ๆ นั้นมักมีแผนผังตั้งสัมพันธ์กันกับพระอุโบสถ พระวิหาร หรือพระสถูป เช่น ตั้งอยู่ด้านหลังพระอุโบสถตั้งอยู่ด้านข้างของพระอุโบสถ ตั้งอยู่คู่กับพระวิหาร ตั้งอยู่ระหว่างพระอุโบสถ และพระวิหาร หรือตั้งอยู่ร่วมกับฐานพระสถูป เป็นต้น ความสำคัญกับอาคารอื่น ๆ ดังกล่าวมาแล้วนั้น มีทั้งที่เกิดจากการวางผังให้มีความสัมพันธ์กันมาแต่เริ่ม และในลักษณะที่สถาปนาพระมณฑปขึ้นภายหลัง และมีการวางตำแหน่งของพระมณฑปที่สร้างขึ้นใหม่เข้าร่วมกับแผนผังเดิมให้กลมกลืนกัน

มณฑปพระพุทธบาทบางแห่งมีองค์ประกอบในผังบริเวณร่วมอยู่ด้วย โดยมักเป็นมณฑปพระพุทธบาทซึ่งประดิษฐานรอยพระพุทธบาทที่จัดเป็นบริโศกเจดีย์จำลอง องค์ประกอบในผังบริเวณที่ปรากฏอยู่ เช่น เขามอ หอระฆัง พระพุทธรูปจำลอง ประติมากรรมรูปฤๅษี พระคันถุฎี พระสถูป และบันไดนาถ เป็นต้น ในส่วนของพระมณฑปที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทที่เป็นอุเทสิกเจดีย์นั้น ในบางแห่งก็ปรากฏองค์ประกอบในผังบริเวณเช่นเดียวกัน หากแต่มีจำนวนน้อยกว่า และมีเพื่อสื่อความหมายที่แตกต่างกับพระมณฑปที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทที่จัดเป็นบริโศกเจดีย์จำลอง

นอกจากองค์ประกอบในผังบริเวณที่มีจุดประสงค์เพื่อสื่อความหมายต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วยังมีองค์ประกอบในผังบริเวณที่ช่วยส่งเสริมความสำคัญให้แก่มณฑปพระพุทธบาท ได้แก่ กำแพงแก้วที่ล้อมรอบพระมณฑป โดยมักเป็นกำแพงก่ออิฐถือปูนเตี้ย ๆ ซึ่งมีทั้งกำแพงแก้วที่อยู่ร่วมกับองค์พระมณฑป โดยมักตั้งอยู่ร่วมบนฐานเดียวกัน เป็นกำแพงแก้วในลักษณะเป็นเพียงแค่อัญมณีสถูป และกำแพงแก้วในลักษณะที่แยกออกมาจากพระมณฑปอย่างเด็ดขาด ในลักษณะของรั้ว โดยกำแพงแก้วทั้ง 2 ลักษณะ นั้นมีทั้งกำแพงแก้วอย่างเดียว และกำแพงแก้วที่ประกอบอยู่กับองค์ประกอบอื่น เช่น หอระฆัง หรือ พระสถูป โดยทั้งหอระฆัง หรือพระสถูปนั้นมักตั้งอยู่ที่ 4 มุม ของพระมณฑป และกำแพงแก้วซีกเชื่อมถึงกัน กำแพงแก้วในบางแห่งนอกจากจะล้อมรอบเฉพาะพระมณฑปแล้วยังมีการใช้กำแพงแก้วล้อมรอบทั้งพระมณฑป และอาคารที่ประกอบอยู่ร่วมในแผนผัง

การวิเคราะห์ผังพื้น

ผังพื้นมณฑปพระพุทธบาทมีด้วยกันหลายลักษณะ ได้แก่

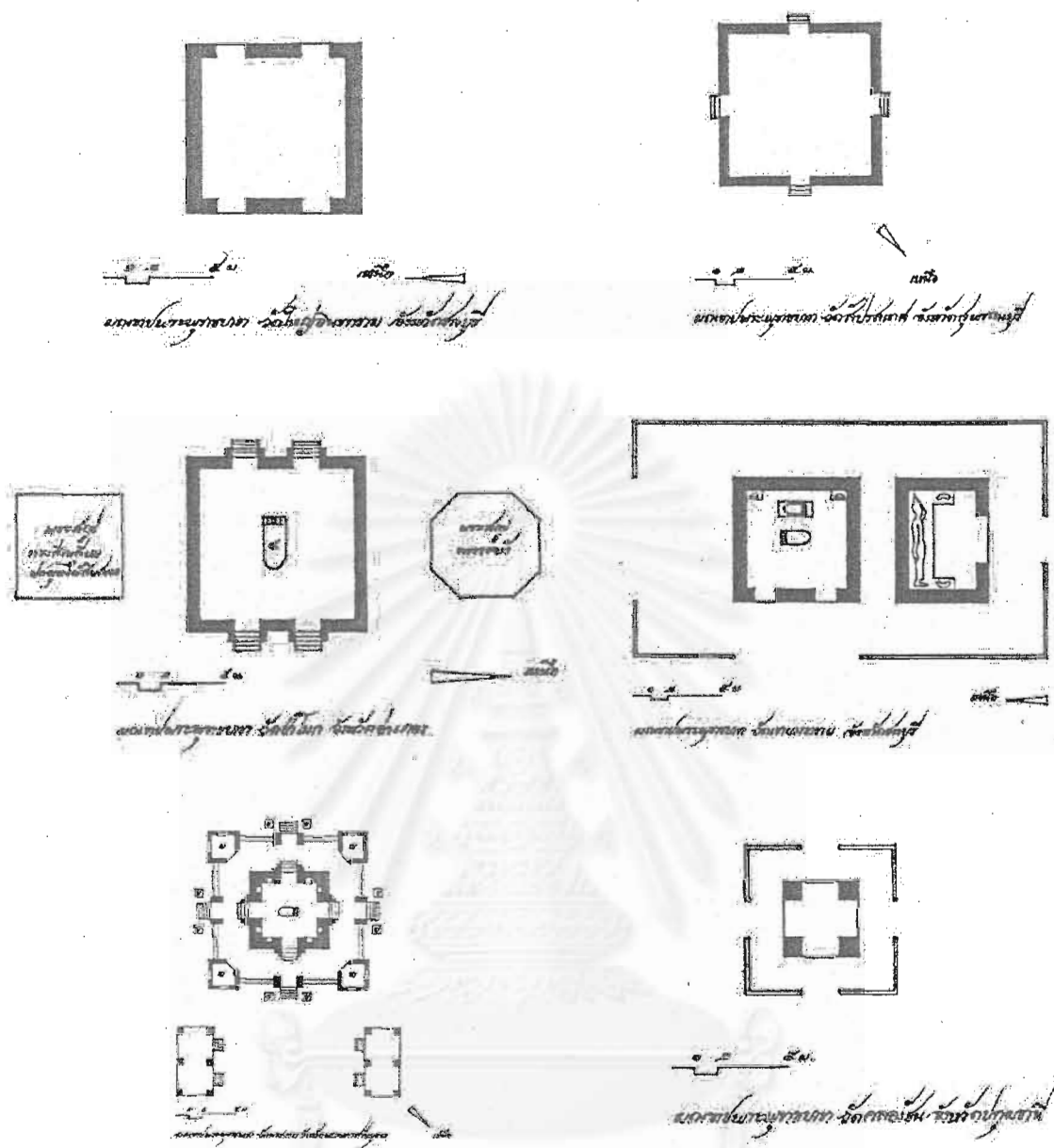
1. ผังพื้นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส

ผังพื้นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเป็นรูปแบบของผังมณฑปพระพุทธบาทที่ปรากฏอยู่มากที่สุด โดยมีทั้งผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสแบบทรงโรง คือ ไม่มีมุข หรือเส้าพาไลประกอบ และผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสแบบมีเส้าพาไลโดยรอบ

ผังมณฑปพระพุทธบาทที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสแบบทรงโรง

ได้แก่	มณฑปพระพุทธบาท	วัดพระงาม	จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
	มณฑปพระพุทธบาท	วัดสัปรตเทศ	จังหวัดสุพรรณบุรี
	มณฑปพระพุทธบาท	วัดเสาชางทอง	จังหวัดสุพรรณบุรี
	มณฑปพระพุทธบาท	วัดคลองชัน	จังหวัดปทุมธานี
	มณฑปพระพุทธบาท	วัดเขาบางทราย	จังหวัดชลบุรี
	มณฑปพระพุทธบาท	วัดใหญ่อินทาราม	จังหวัดชลบุรี
	มณฑปพระพุทธบาท	วัดป่าโมก	จังหวัดอ่างทอง

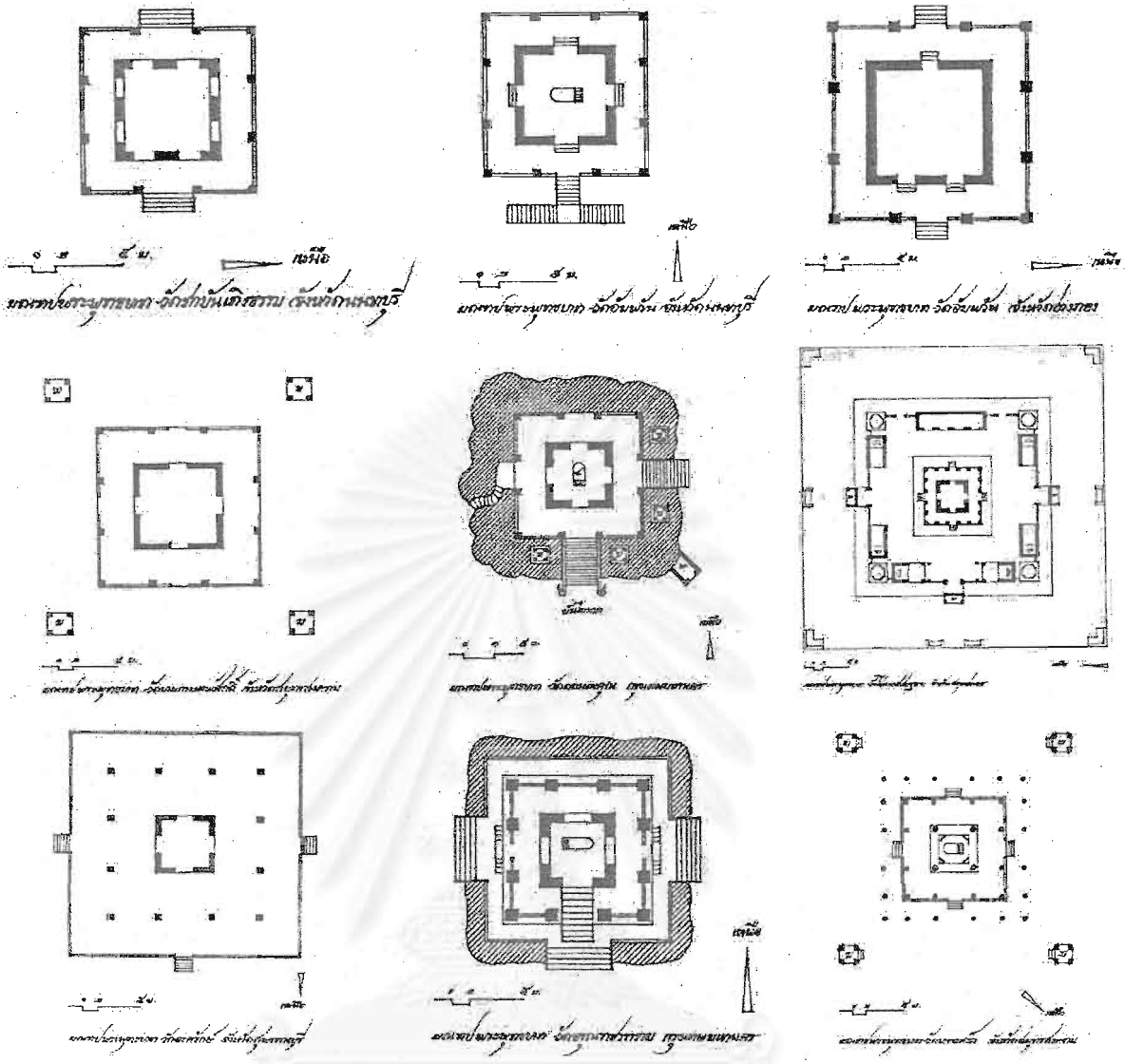

แผนผังที่ 4.8 แผนผังพระพุทธรูปที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสแบบทรงโรง

ผังมณฑปพระพุทธรูปที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส และมีเสาพาไล ประกอบด้วย

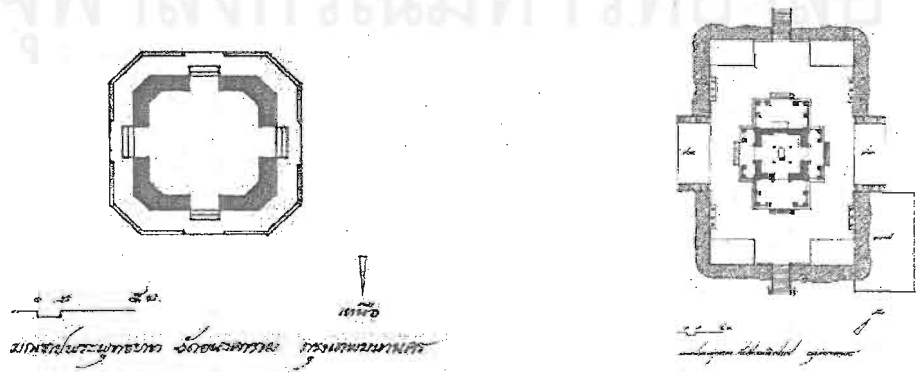
ได้แก่

มณฑปพระพุทธรูป	วัดทองนพคุณ	กรุงเทพมหานคร
มณฑปพระพุทธรูป	วัดอรุณราชวราราม	กรุงเทพมหานคร
มณฑปพระพุทธรูป	วัดโปรดเกศเชษฐาราม	จังหวัดสมุทรปราการ
มณฑปพระพุทธรูป	วัดบางเกาะเทพศักดิ์	จังหวัดสมุทรสงคราม
มณฑปพระพุทธรูป	วัดอัมพวัน	จังหวัดสุพรรณบุรี
มณฑปพระพุทธรูป	วัดอัมพวัน	จังหวัดนนทบุรี
มณฑปพระพุทธรูป	วัดทิวบ้านแดงธรรม	จังหวัดนนทบุรี
มณฑปพระพุทธรูป	วัดอัมพวัน	จังหวัดอ่างทอง
มณฑปพระพุทธรูป	วัดบางจะเกร็ง	จังหวัดสมุทรสงคราม

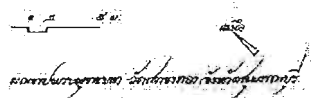
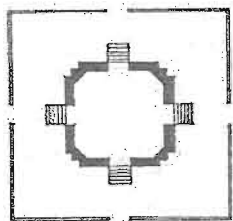
ภาพที่ 4.9 ศังขมณฑปพระพุทธบาทที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส และมีเสาศาโล ประกอบ

นอกจากนี้ผังพื้นที่เหลี่ยมจัตุรัสในลักษณะธรรมคาแล้วยังมีผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสที่มีรูปแบบต่างไปจากผังรูปจัตุรัสโดยทั่ว ๆ ไป เช่น ผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสลบมุม ได้แก่ มณฑปพระพุทธบาท วัดอนงคาราม กรุงเทพมหานคร ผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุม ได้แก่ มณฑปพระพุทธบาทวัดอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี หรือผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีมุมโค้งออกไปทั้ง 4 ทิศ แบบจตุรมุข ได้แก่ มณฑปพระพุทธบาท วัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพมหานคร

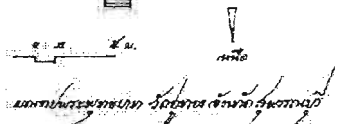
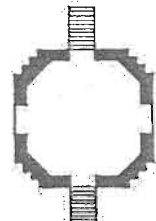

ผังพื้นมณฑปพระพุทธบาท วัดอนงคาราม กรุงเทพมหานคร

ผังพื้นมณฑปพระพุทธบาท วัดจักรวรรดิราชาวาส

ผังพื้นมณฑปพระพุทธบาท วัดเสาธงทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

ผังพื้นมณฑปพระพุทธบาท วัดอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

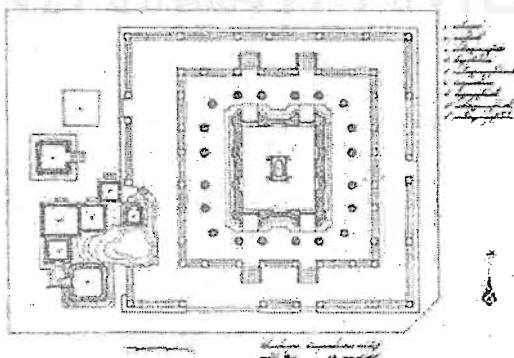
แผนผังที่ 4.10 ผังพื้นมณฑปพระพุทธบาท ที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ในลักษณะอื่นๆ

มณฑปพระพุทธบาทที่มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสนั้น มีประตูทางเข้าหลายลักษณะ โดยทั่วไปมักมีประตู 4 ประตู คือ ที่ผนังทั้ง 4 ด้าน ด้านละ 1 ประตู สามารถเข้าได้ทั้ง 4 ทิศ นอกจากนี้ยังมีในลักษณะที่เน้นทางเข้าด้านหน้าและหลัง โดยผนังด้านหน้าและด้านหลัง มีประตูทางเข้าด้านละ 2 ประตู รวม 4 ประตู หรือมีประตูที่ผนังด้านหน้า และด้านหลัง ด้านละ 1 ประตู รวม 2 ประตู ในลักษณะนี้เป็นการเน้นให้เห็นถึงทิศทางด้านหน้าและด้านหลัง ชัดเจนกว่าในลักษณะแรกซึ่งมีความสำคัญเท่าเทียมกันทุกทิศทาง การเน้นทิศทางด้านหน้า และด้านหลังหลังนี้จะมีแนวแกนเดียวกัน หรือขนานกันกับอาคารอื่น ๆ ในผังเสมอ บางแห่งมีเพียงด้านหน้า 1 ประตู และด้านข้างด้านละ 1 ประตู รวม 3 ประตู ส่วนด้านหลังเป็นผนังทึบเนื่องจากการใช้งานที่ผนังด้านหลังในการประดิษฐานพระพุทธรูป นอกจากจากนี้ในบางกรณีพบว่ามณฑปพระพุทธบาทมีเพียงประตูทางด้านหน้าเพียงด้านเดียวเท่านั้น โดยมี 1 ประตู หรือ 2 ประตู ในกรณีนี้มักเป็นเหตุผลมาจากสภาพของที่ตั้ง หรือ ภูมิประเทศที่เป็นที่ตั้ง ในบางแห่งมีการทำช่องหน้าต่างซึ่งมักพบกับพระมณฑปที่มีพื้นที่ภายในขนาดเล็ก โดยช่องหน้าต่างนั้นจะอยู่ที่ผนังด้านที่ไม่มีประตูเสมอ

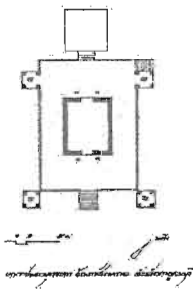
2. ผังพื้นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า

มณฑปพระพุทธบาทในบางแห่งมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่คล้ายกับรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส คือมีด้านยาวที่มีความยาวใกล้เคียงกับความยาวของด้านกว้าง มีขนาดเพียง 1 ห้อง และมีลักษณะโดยรวมที่ควรจะจัดเป็นพระมณฑป มากกว่า พระวิหารมณฑปพระพุทธบาทที่มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า

ได้แก่	มณฑปพระพุทธบาท	วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร	จังหวัดสระบุรี
	มณฑปพระพุทธบาท	เขาลม วัดพระพุทธฉาย	จังหวัดสระบุรี
	มณฑปพระพุทธบาท	วัดเขาแก้ว	จังหวัดสระบุรี
	มณฑปพระพุทธบาท	วัดเทวสังฆาราม	จังหวัดกาญจนบุรี

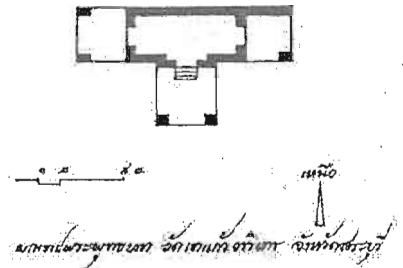
ผังพื้นมณฑปพระพุทธบาท วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

ผังพื้นมณฑปพระพุทธบาท
วัดเทวสังฆาราม จังหวัดกาญจนบุรี

ผังพื้นมณฑปพระพุทธบาท
เขาลม วัดพระพุทธฉาย จังหวัดสระบุรี

ผังพื้นมณฑปพระพุทธบาท
วัดเขาแก้ว จังหวัดสระบุรี

แผนผังที่ 4.11 ผังพื้นมณฑปพระพุทธบาท แบบรูปสี่เหลี่ยมคี่นค้ำ

พระมณฑปที่มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมคี่นค้ำนี้จะมีรูปร่างของผังเป็นไปตามรูปร่างของรอยพระพุทธบาทซึ่งประดิษฐานอยู่ภายใน โดยรอยพระพุทธบาทประดิษฐานอยู่ในแนวราบกับพื้น วางแนวยาวไปตามความยาวของพระมณฑป ยกเว้นมณฑปพระพุทธบาท วัดเขาแก้ว เพียงแห่งเดียวซึ่งรอยพระพุทธบาท ตั้งในระนาบคดแคง

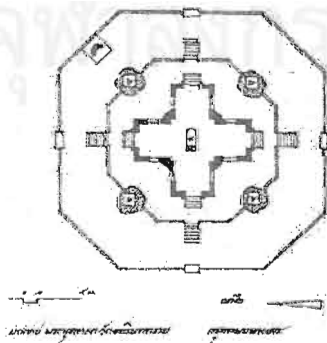
ประตูทางเข้าของพระมณฑปที่มีผังเป็นสี่เหลี่ยมคี่นค้ำนั้นมียู่ด้วยกัน 2 ลักษณะ คือ มีประตูทางเข้าทางด้านหน้าและด้านหลังของพระมณฑปในผนังด้านแคบ โดยมีทั้งแบบผนัง ทะ 1 ประตู รวม 2 ประตู และแบบผนัง 2 ประตู รวม 4 ประตู เช่นเดียวกับพระอุโบสถ หรือพระวิหาร โดยทั่วไป ในอีกลักษณะหนึ่งคือ มีประตูทางเข้า 3 ทาง ในด้าน 1 ประตู และด้านข้างอีก 2 ประตู ซึ่งได้แก่มณฑปพระพุทธบาทวัดพระพุทธฉาย ในกรณีของวัดพระพุทธฉายนี้เป็นเหตุมาจากสภาพภูมิประเทศที่เป็นภูเขา ด้านหลังของพระมณฑปเป็นผา จึงทำประตูได้เพียง 3 ด้าน อันเนื่องมาจาก พระมณฑปวัดเขาแก้วนี้ประกอบอยู่กัพระสถูป มีด้านหลังหันเข้าหาพระสถูป มิได้ตั้งอยู่เป็นอาคาร โดด โดยลำพัง

3. ผังพื้นแบบจตุรมุข

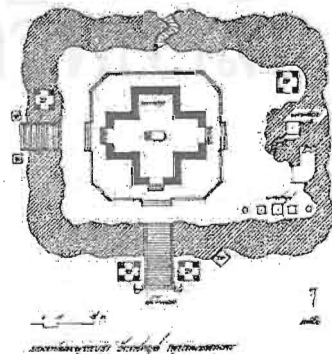
มณฑปพระพุทธบาทที่มีผังพื้นแบบจตุรมุขมีด้วยกัน 2 ลักษณะคือ

ผังพื้นแบบจตุรมุข

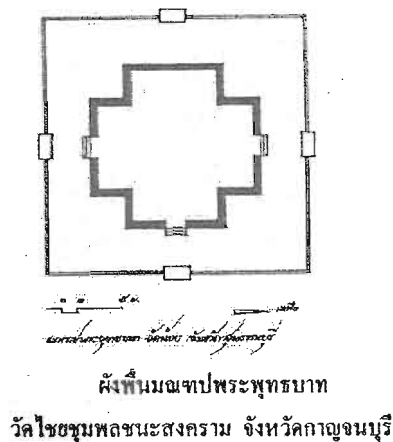
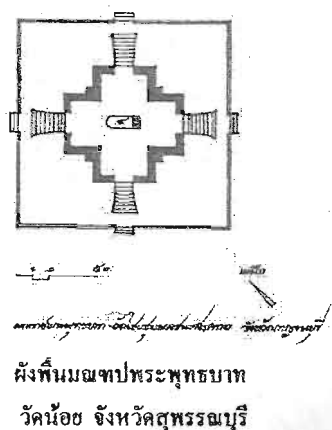
ได้แก่	มณฑปพระพุทธบาท	วัดอมรินทราราม	กรุงเทพมหานคร
	มณฑปพระพุทธบาท	วัดราชคฤห์	กรุงเทพมหานคร
	มณฑปพระพุทธบาท	วัดน้อย	จังหวัดสุพรรณบุรี
	มณฑปพระพุทธบาท	วัดไชยชุมพลชนะสงคราม	จังหวัดกาญจนบุรี

ผังพื้นมณฑปพระพุทธบาท
วัดอมรินทราราม กรุงเทพมหานคร

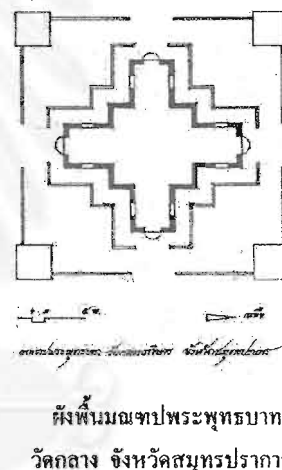
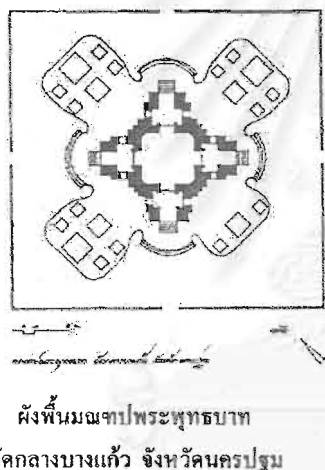
ผังพื้นมณฑปพระพุทธบาท
วัดราชคฤห์ กรุงเทพมหานคร

แผนผังที่ 4.12 ผังพื้นมณฑปพระพุทธบาทแบบจตุรมุข

ผังพื้นแบบจตุรมุข โดยมีผังประธานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส และมีมุขออกไปทั้ง 4 ทิศ

ได้แก่	มณฑปพระพุทธบาท	วัดกลาง	จังหวัดสมุทรปราการ
	มณฑปพระพุทธบาท	วัดกลางบางแก้ว	จังหวัดนครปฐม

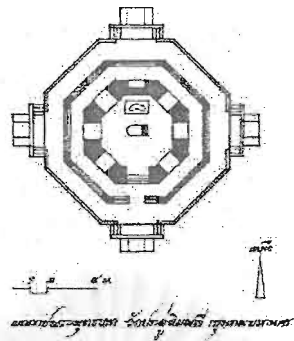
แผนผังที่ 4.13 ผังพื้นมณฑปพระพุทธบาทแบบจตุรมุข โดยมีผังประธานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส และมีมุขออกไปทั้ง 4 ทิศ

พระมณฑปที่มีผังพื้นแบบจตุรมุขนี้มักมีประตูทางเข้าที่มุขทั้ง 4 ทิศ รวม 4 ประตู ในบางแห่งยังมีการทำช่องหน้าต่างที่ผนังด้านข้าง มุขละ 2 ด้าน รวมทั้ง 8 บาน พระมณฑปจตุรมุข ซึ่งมีประตูอยู่ที่มุขทั้ง 4 นี้แสดงถึงความสำคัญที่เท่าเทียมกันทุกทิศทาง มิได้เน้นแสดงถึงทิศทางอย่างชัดเจน ว่าด้านใดเป็นด้านหน้าหรือด้านหลัง นอกจากนี้ในบางแห่งที่แสดงถึงความสำคัญของทิศทางให้เห็นว่าด้านหน้าหรือด้านหลัง นอกจากในบางแห่งที่แสดงถึงความสำคัญของทิศทางให้เห็นว่าเป็นด้านหน้า หรือด้านหลัง ด้วยการประดับตกแต่ง เช่น ลวดลายหน้าบันที่ต่างไปจากมุขอื่น ๆ หรือแสดงด้วยองค์ประกอบอื่น ๆ ซึ่งอยู่ร่วมในผัง เช่น บัน ไคทางขึ้น นอกจากนี้ยังมีประตูทางเข้าแบบ 3 ทาง คือ ทางด้านหน้าที่มุขหน้า และทางด้านข้างที่มุขด้านข้างทั้ง 2 มุข ในกรณี เช่นนี้มักเป็นเพราะมีการใช้งานที่ผนังภายในทางด้านหลัง เช่น เขียนภาพจิตรกรรมฝาผนัง หรือ ประดิษฐานพระพุทธรูป

4. ผังพื้นรูปแปดเหลี่ยม

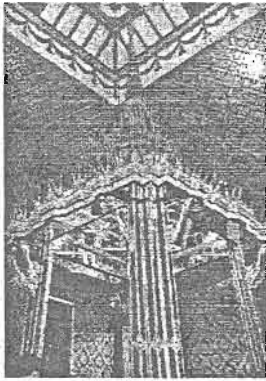
พระมณฑปที่มีผนังพื้นเป็นรูปแปดเหลี่ยม ได้แก่ พระมณฑปวัดประดู่ฉิมพลีกรุงเทพมหานคร มีลักษณะเป็นรูปแปดเหลี่ยมด้านเท่า มีเสาพาไลโดยรอบ ภายในนอกจากประดิษฐานรอยพระพุทธบาทแล้ว

ยังประดิษฐานพระพุทธรูปร่วมอยู่ด้วย พระมณฑปมีทางเข้าด้านเดียว คือทางด้านหน้า ส่วนผนังด้านที่เหลือทุกด้านเป็นช่องหน้าต่างมีการเน้นทิศทางด้วยบันไดทางขึ้นสู่พระมณฑป โดยมีบันไดอยู่ทั้ง 4 ทิศ

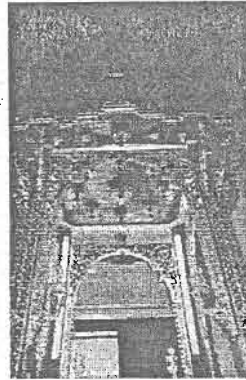
ผังพื้นมณฑปพระพุทธรูป วัดประดู่ฉิมพลี กรุงเทพมหานคร
แผนผังที่ 4.14 ผังพื้นมณฑปพระพุทธรูปบาท แบบแปลดเหลี่ยม

มณฑปพระพุทธรูปบาทที่มีผังพื้นในทั้ง 4 ลักษณะนี้มัก มีการประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทไว้บริเวณกลางห้องเสมอ ยกเว้นรอยพระพุทธรูปบาทภายในพระมณฑปพระพุทธรูปบาท วัดอรุณราชวราราม ซึ่งประดิษฐานก่อน ไปทางด้านหลัง เนื่องจากพื้นที่ภายในพระมณฑป มีความคับแคบ อีกทั้งมีพื้นที่ซึ่งตั้งอยู่บนฐานที่ยกสูง จึงจำเป็นต้องร่นระยะเข้าไปให้เกิดพื้นที่เพียงพอ สำหรับคนเข้าไปได้ โดยที่พระมณฑปนั้นมักมีขนาดหรือพื้นที่ภายในที่กระชับพอดีกับรอยพระพุทธรูปบาท กล่าวคือ มีพื้นที่ไม่กว้างมากจนเกินไป เพียงแค่อำนาจประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาท ในลักษณะของพระคันธกุฎี เนื่องจากพื้นที่ภายในพระมณฑปมิได้มีการใช้ประกอบสังฆกรรม หรือกิจกรรมอันใด รอยพระพุทธรูปบาทซึ่งประดิษฐานอยู่ในพระมณฑปนั้น มักประดิษฐานในแนวราบกับพื้น หรือขนานกับพื้นเสมอ เนื่องจากลักษณะของการเหยียบ หรือการประทับรอยเท้าลงบนพื้น ซึ่งต่างจากปูชนียวัตถุอื่น เช่น พระพุทธรูปซึ่งประดิษฐานในพระอุโบสถ หรือ พระวิหารทั่ว ๆ ไป ที่มักจะประดิษฐานไว้ที่ห้องทำยสุค นอกจากความต้องการ ในการใช้พื้นที่ประกอบสังฆกรรมหรือกิจกรรมแล้ว ยังเป็นเรื่องของมุมมอง ที่ต้องอาศัยระยะ บริเวณคอนหน้าขององค์พระพุทธรูป เพื่อให้เกิดระยะที่สามารถมองเห็น อีกทั้งพระพุทธรูปเป็นปูชนียวัตถุซึ่งมีมุมมองที่นิยมกันเฉพาะด้านหน้า ให้ความสำคัญกับด้านหน้ามากกว่าด้านหลังในขณะที่รอยพระพุทธรูปบาท เป็นปูชนียวัตถุที่มีกว้างขนานกับพื้น หรือบางแห่งอยู่บนพื้นทำให้มีมุมมองที่ต่างไปจากปูชนียวัตถุอื่น ๆ จึงมีต้องอาศัยระยะที่ใช้ในการมอง ดังนั้นการให้ความสำคัญกับรอยพระพุทธรูปบาทที่ดีที่สุด และก่อให้เกิดมุมมองที่แสดงถึงความสำคัญของรอยพระพุทธรูปบาท ได้ดีที่สุด คือ การประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทไว้กึ่งกลางห้อง โดยมีพื้นที่ว่างโดยรอบ ผังของพระมณฑปจึงมักเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสหรือรูปที่มีความสมมาตร ในแนวความคิดเช่นนี้ยังพบกับพระมณฑปที่ประดิษฐานปูชนียวัตถุอื่น ๆ ด้วย เช่น พระมณฑปประดิษฐานพระศตูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระมณฑปประดิษฐานพระไตรปิฎก เป็นต้น เนื่องจากรอยพระพุทธรูปบาทประดิษฐานอยู่ขนานกับพื้น หรืออยู่บนพื้นนั้น อาจทำให้รอยพระพุทธรูปบาทดูค้อยค่า หรือดูต่ำศักดิ์ ดังนั้น มณฑปพระพุทธรูปบาทในบางแห่ง โดยเฉพาะมณฑปพระพุทธรูปบาทซึ่งประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทที่มีความสำคัญสูงนั้น จึงมักมีพระมณฑปน้อยซึ่งมีลักษณะเป็นบุษบก สร้างสวมประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทอกชั้นหนึ่ง เพื่อสร้างความสำคัญและเน้นมุมมองให้เกิดความชัดเจน สง่างามมากขึ้น

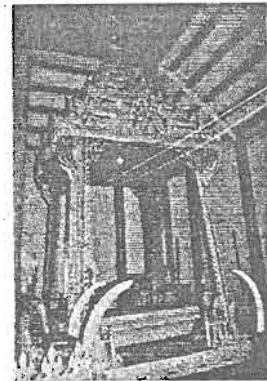
พระมณฑปน้อย

วัดพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี

พระมณฑปน้อย

วัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพมหานคร

พระมณฑปน้อย

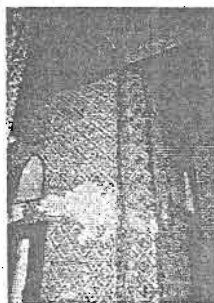
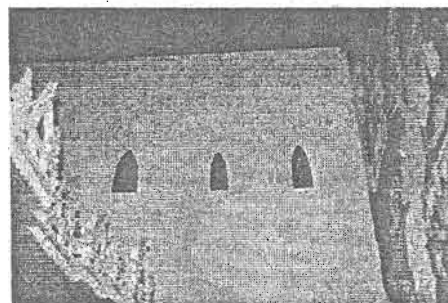
วัดบางจะเกร็ง จังหวัดสมุทรสงคราม

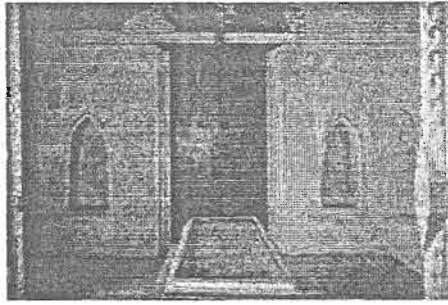
ภาพที่ 4.11 พระมณฑปน้อย

นอกจากนี้ยังมีการแก้ปัญหาในเรื่องมุมมอง ในอีกลักษณะหนึ่ง คือการประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทตั้งขึ้น โดยมีทั้งตั้งตะแคง และตั้งแบบขึ้นนิ้วพระบาทขึ้นด้านบน หากแต่พบเป็นจำนวนน้อย การประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทในระนาบแนวราบหรือขนานกับพื้นนั้นเป็นที่นิยมมากกว่า เนื่องจากเป็นลักษณะที่ถูกต้อง และเป็นเหตุเป็นผลของรอยเหยียบ หรือรอยประทับพระพุทธรบาท

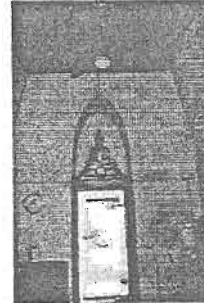
การประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทในระนาบเดียวกับพื้น หรือขนานกับพื้นนั้นยังส่งผลต่อเรื่องการหันทิศทางของพระมณฑป ที่ไม่มีข้อจำกัดตายตัวว่าจะต้องหันไปในทางทิศใด เช่น ต้องหันไปทางทิศตะวันออก หรือ หันเข้าสู่ทางสัญจรเสมอไป การหันทิศทางของพระมณฑปนั้นมักยึดถือความเหมาะสมตามตำแหน่งที่ตั้ง สิ่งแวดล้อมหรือสภาพภูมิประเทศเป็นสำคัญ นอกจากนี้พระมณฑปในบางแห่งยังมีการหันทิศทางที่ไม่ชัดเจน เนื่องจากมณฑปพระพุทธรบาทโดยส่วนใหญ่ มีลักษณะและผังที่สมมาตรกันทุกด้าน ให้ความสำคัญเท่ากันทุกด้าน อย่างไรก็ตามในเรื่องของการหันทิศทางของมณฑปพระพุทธรบาทแม้จะไม่มีรูปแบบที่ตายตัวแต่ก็มักจะอยู่ในแนวแกนของทิศ

นอกจากมณฑปพระพุทธรบาทจะเป็นที่สำหรับประดิษฐาน รอยพระพุทธรบาทแล้วพระมณฑปในบางแห่งมีการประดิษฐานพระพุทธรูปร่วมอยู่ด้วย ได้แก่ มณฑปพระพุทธรบาทวัดคอมรินทราราม กรุงเทพมหานคร มณฑปพระพุทธรบาท วัดพระงาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และมณฑปพระพุทธรบาท วัดป่าโมก จังหวัดอ่างทอง ซึ่งมีการประดิษฐานพระพุทธรูปในช่องซุ้มที่เจาะลึกเข้าไปภายในผนังด้านใน ซึ่งมีทั้งผนังตอนล่าง และส่วนผนังตอนบน โดยมักทำเป็นซุ้มโค้งแหลม หลายซุ้ม ประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดย่อม จำนวนหลายองค์ในการประดิษฐานพระพุทธรูปในลักษณะนี้ทำให้อย่างคงความสำคัญ และคุณค่าของรอยพระพุทธรบาท ซึ่งประดิษฐานอยู่บริเวณกลางห้องในขณะที่สามารถประดิษฐานพระพุทธรูปร่วมอยู่ได้

ช่องซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูป
วัดคอมรินทราราม กรุงเทพมหานครช่องซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูป
วัดป่าโมก จังหวัดอ่างทอง

ห้องซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูป
วัดพระงาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ห้องซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูป
วัดพระพุทธราย จังหวัดสระบุรี

ภาพที่ 4.12 ห้องซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูป

นอกจากการประดิษฐานพระพุทธรูปร่วมกับรอยพระพุทธรบาทในลักษณะดังกล่าวนี้ ยังมีการประดิษฐานพระพุทธรูปที่ผนังด้านหลังภายในพระมณฑป โดยทำเป็นพระพุทธรูปปูนสูงออกมาจากผนัง ซึ่งพบที่มณฑปพระพุทธรบาทวัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพมหานคร หรือประดิษฐานภาพพระพุทธรายจำลอง ในลักษณะของงานจิตรกรรม เช่น พระมณฑป วัดราชคฤห์ กรุงเทพมหานคร การประดิษฐานพระพุทธรูปแนบกับผนังในลักษณะดังกล่าวนี้ ก็เพื่อคงความสำคัญ และรักษาคุณค่าให้แก่รอยพระพุทธรบาท เช่นกันดังนั้นแนวความคิดในการประดิษฐานพระพุทธรูปร่วมกับรอยพระพุทธรบาท ภายในพระมณฑปนั้น ต้องไม่ทำให้ความสำคัญ และคุณค่าของรอยพระพุทธรบาทลดลง ในบางกรณีหากไม่ประดิษฐานพระพุทธรูปร่วมภายในพระมณฑป ก็มีการประดิษฐานพระพุทธรูปแยกออกจากพระมณฑปโดยเด็ดขาด โดยการประดิษฐานพระพุทธรูปไว้ภายในพระคันธกุฎี

การวิเคราะห์รูปแบบ องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมและการประดับตกแต่ง

รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของมณฑปพระพุทธรบาทสามารถจำแนก ได้ 2 รูปแบบ คือ

1. มณฑปพระพุทธรบาทที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี

พระมณฑปส่วนใหญ่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี มีองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมตลอดจนการประดับตกแต่งแบบไทยประเพณีซึ่งมักเป็นรูปแบบของพระมณฑปที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยา และในสมัยรัตนโกสินทร์ช่วงหลังรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) ประดับตกแต่งด้วยวัสดุและกรรมวิธีแบบไทย เช่น งานปูนปั้นหรือ ไม้จำหลัก

2. มณฑปพระพุทธรบาทที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะสถาปัตยกรรมจีน หรือ ตะวันตก

พระมณฑปที่มีรูปแบบเช่นนี้ มักเป็นพระมณฑปที่สถาปนาขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ที่สถาปัตยกรรมของมณฑปพระพุทธรบาทล้วนได้รับอิทธิพลจากศิลปะหรือสถาปัตยกรรมแบบจีนแทบทั้งสิ้น ซึ่งมีทั้งในส่วนรูปทรงของหลังคาและส่วนของรายละเอียดในการประดับตกแต่งซึ่งมีวัสดุ และกรรมวิธีที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะสถาปัตยกรรมแบบจีน เช่น การประดับกระเบื้องด้วยเคลือบ หรือ ปูนปั้นแบบจีนประกอบขึ้นเป็นหน้าบัน หรือ ชิ้นส่วนประดับตกแต่งในงานสถาปัตยกรรมไทย เช่น มณฑปพระพุทธรบาท วัดอมรินทราราม วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร มณฑปพระพุทธรบาท วัดโปรดกตเชษฐาราม จังหวัดสมุทรปราการ มณฑปพระพุทธรบาท วัดน้อย จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น มณฑปพระพุทธรบาทในบางแห่งนอกจากจะได้รับอิทธิพลศิลปะ สถาปัตยกรรมจีนแล้วยังได้รับอิทธิพลจากศิลปะ และสถาปัตยกรรมตะวันตกด้วย เช่นมีการใช้เสาประดับที่ ได้รับอิทธิพลจากศิลปะและสถาปัตยกรรมตะวันตกด้วย เช่นมีการใช้เสาประดับปูนปั้นแบบตะวันตก บัวหัวเสาแบบตะวันตก หรือการใช้ซุ้ม

โค้ง เช่น มณฑปพระพุทธบาท วัดพระงาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อย่างไรก็ตามรูปทรงและลักษณะโดยรวม รวมถึงผังพื้นและลักษณะการใช้งานก็ยังคงลักษณะของสถาปัตยกรรมไทยอยู่ อิทธิพลจากศิลปะและสถาปัตยกรรมจีนหรือตะวันตกนั้นมักจะแทรกผสานอยู่ในลักษณะของรายละเอียดในการประดับตกแต่งหรือในอาคารซึ่งประกอบรวมอยู่ในผังบริเวณ ซึ่งเป็นอาคารที่มีความสำคัญน้อยกว่าพระมณฑปหรือเป็นอาคารที่ช่วยส่งเสริมความสำคัญให้แก่พระมณฑป เช่น หอระฆังซึ่งตั้งอยู่ที่มุมทั้ง 4 ของพระมณฑปวัดพระงาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พระคันธกุฎี และอาศรมพระฤๅษี ที่พระมณฑปวัดโปรดกเศษฐาราม จังหวัดสมุทรปราการ เป็นต้น

องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของมณฑปพระพุทธบาทที่มีความสำคัญได้แก่ ส่วนของเครื่องหลังคาหรือเครื่องยอด ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่เห็นได้ชัดเจน หากจำแนก มณฑปพระพุทธบาท ตามองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ในส่วนของเครื่องหลังคา หรือส่วนของเครื่องยอดแล้ว สามารถจำแนกได้ 2 ลักษณะใหญ่ ๆ คือ

1. มณฑปพระพุทธบาทที่มีหลังคาทรงคดๆ หรือทรงจั่ว

พระมณฑปที่มีหลังคาทรงคดๆนี้มีทั้งแบบที่มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า

และผังแบบจตุรมุข

ได้แก่

มณฑปพระพุทธบาท วัดน้อย

จังหวัดสุพรรณบุรี

มณฑปพระพุทธบาท วัดอัมพวัน

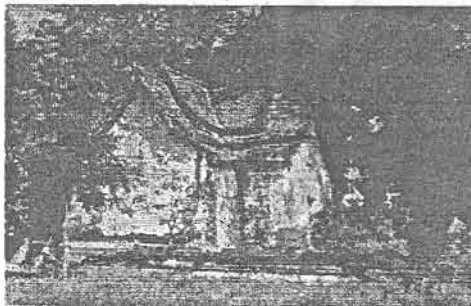
จังหวัดอ่างทอง

มณฑปพระพุทธบาท วัดเทวสังฆาราม

จังหวัดกาญจนบุรี

มณฑปพระพุทธบาท วัดกลาง

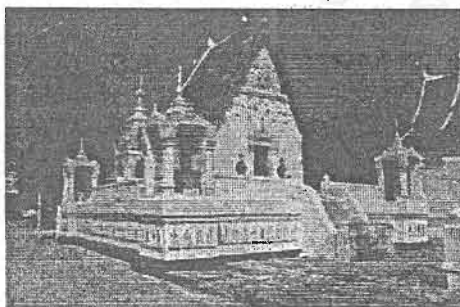
จังหวัดสมุทรปราการ

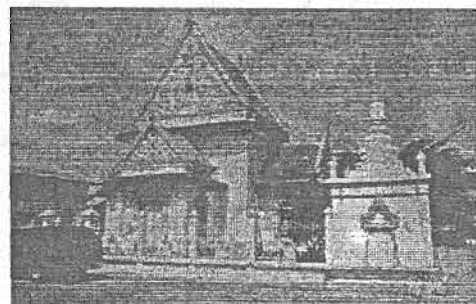
มณฑปพระพุทธบาท วัดน้อย จังหวัดสุพรรณบุรี

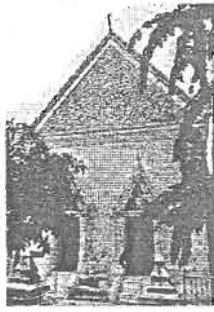
มณฑปพระพุทธบาท วัดอัมพวัน จังหวัดอ่างทอง

มณฑปพระพุทธบาท วัดเทวสังฆาราม จังหวัดกาญจนบุรี

มณฑปพระพุทธบาท วัดกลาง จังหวัดสมุทรปราการ

พระมณฑปพระพุทธบาท วัดป่าโมก จังหวัดอ่างทอง

มณฑปพระพุทธบาทวัดบางจะเกร็ง จังหวัดสมุทรสงคราม

ภาพที่ 4.13 มณฑปพระพุทธบาทที่มีหลังคาทรงคดหรือทรงจั่ว

2. มณฑปพระพุทธบาทที่มีหลังคาเครื่องยอด

พระมณฑปที่มีหลังคาเครื่องยอด ซึ่งโดยมากมักมี ผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส รูปจตุรมุข ครีมุข หรือรูปแปดเหลี่ยม เป็นต้น ยกเว้นเพียงบางแห่ง เช่น มณฑปพระพุทธบาท วัดพระพุทธฉาย และวัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี ซึ่งมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า สามารถจำแนกตามทรงของเครื่องยอดได้ดังนี้

เครื่องยอดทรงมณฑป

ได้แก่	มณฑปพระพุทธบาท	วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร	จังหวัดสระบุรี
	มณฑปพระพุทธบาทจำลอง	วัดราชคฤห์	กรุงเทพมหานคร
	มณฑปพระพุทธบาทจำลอง	วัดบางเกาะเทพศักดิ์	จังหวัดสมุทรสงคราม
	มณฑปพระพุทธบาทจำลอง	วัดอัมพวัน	จังหวัดนนทบุรี
	มณฑปพระพุทธบาทจำลอง	วัดเขาบางทราย	จังหวัดชลบุรี
	มณฑปพระพุทธบาทจำลอง	วัดใหญ่อินทาราม	จังหวัดชลบุรี
	มณฑปพระพุทธบาทจำลอง	วัดชัยชุมพลชนะสงคราม	จังหวัดกาญจนบุรี

มณฑปพระพุทธบาท
วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง
วัดเขาบางทราย

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง
วัดใหญ่อินทาราม

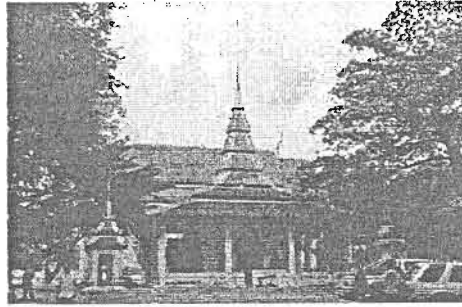
มณฑปพระพุทธบาทจำลอง
วัดอัมพวัน จังหวัดนนทบุรี

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง
วัดราชคฤห์ กรุงเทพมหานคร

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง
วัดชัยชุมพลชนะสงคราม

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดบางเกาะเทพศักดิ์ จังหวัดสมุทรสงคราม

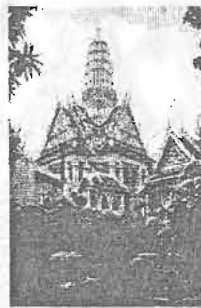
ภาพที่ 4.14 มณฑปพระพุทธบาท และมณฑปพระพุทธบาทจำลอง เครื่องยอดทรงมณฑป

เครื่อง ยอดทรงปราสาท

ได้แก่	มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดทองนพคุณ	กรุงเทพมหานคร
	มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดจักรวรรดิราชาวาส	กรุงเทพมหานคร
	มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเขาแก้ว	จังหวัดสระบุรี
	มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเสาชิงช้า	จังหวัดสุพรรณบุรี
	มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดท่าบ้นเทิงธรรม	จังหวัดนนทบุรี
	มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดคลองชัน	จังหวัดปทุมธานี

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง
วัดทองนพคุณ กรุงเทพมหานคร

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง
วัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพมหานคร

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง
วัดเขาแก้ว จังหวัดสระบุรี

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง
วัดเสาชิงช้า จังหวัดสุพรรณบุรี

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง
วัดท่าบ้นเทิงธรรม จังหวัดนนทบุรี

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง
วัดคลองชัน จังหวัดปทุมธานี

ภาพที่ 4.15 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง เครื่องยอดทรงปราสาท

เครื่องยอดทรงมณฑป

ได้แก่	มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดกลางบางแก้ว	จังหวัดนครปฐม
	มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดพระงาม	จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดกลางบางแก้ว จังหวัดนครปฐม

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง
วัดพระงาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 4.16 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง เครื่องยอดทรงมงกุฏ

เครื่องยอดทรงพระศูล สามารถจำแนกได้ 2 ลักษณะ คือ
เครื่องยอดพระศูลทรงระฆัง

ได้แก่ มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดประดู่ฉิมพลี
มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดสี่ประเทศ

กรุงเทพมหานคร
จังหวัดสุพรรณบุรี

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง
วัดประดู่ฉิมพลี กรุงเทพมหานคร

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดสี่ประเทศ จังหวัดสุพรรณบุรี

ภาพที่ 4.17 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง เครื่องยอดพระศูลทรงระฆัง

เครื่องยอดพระศูลทรงสี่เหลี่ยมย่อมุม

ได้แก่ มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดโปรดกษเชษฐาราม จังหวัดสมุทรปราการ
มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดพระพุทธฉาย จังหวัดสระบุรี
มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอนงค์าราม กรุงเทพมหานคร
มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี
มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอโศกวิทย์ จังหวัดสุพรรณบุรี

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดพระพุทธฉาย จังหวัดสระบุรี

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดคอนงคาราม กรุงเทพมหานคร

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดดงศรีภักดิ์ จังหวัดอุดรธานี

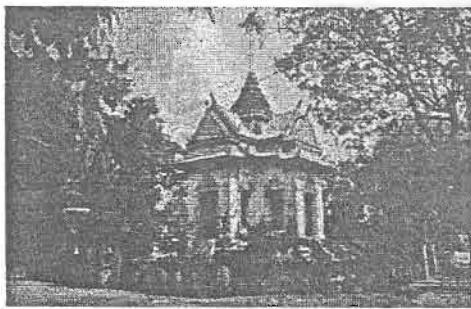

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดโปรดกเทศธาราม จังหวัดสมุทรปราการ

ภาพที่ 4.18 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง เครื่องยอดพระสถูปทรงสี่เหลี่ยมย่อมุม

เครื่องยอดทรงเบ็ดเตล็ด

ได้แก่ มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอมรินทร์าราม กรุงเทพมหานคร
มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอมรินทร์าราม กรุงเทพมหานคร

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง

วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 4.19 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง เครื่องยอดทรงเบ็ดเตล็ด

มณฑปพระพุทธบาทส่วนใหญ่มีองค์ประกอบในส่วนของหลังคาเป็นหลังคาเครื่องยอด อันเนื่องมาจากฝั่งของพระมณฑปที่มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าคล้ายจัตุรัส รูปจตุรมุข หรือรูปร่างที่มีความสัมพันธ์กัน ซึ่งเมื่อต่อโครงสร้างที่สามารถทำเครื่องหลังคาให้เป็นหลังคาเครื่องยอดได้ อีกทั้งหลังคาเครื่องยอดนั้นยังแสดงถึงฐานะอันศักดิ์สิทธิ์และส่งเสริมความสำคัญ ให้แก่รอยพระพุทธบาท ซึ่งเป็นปูชนียวัตถุที่ประดิษฐานอยู่ภายใน ด้วยรอยพระพุทธบาทนั้นถือเป็นปูชนียวัตถุอันเกี่ยวเนื่องด้วยพระพุทธองค์โดยตรง เป็นทั้งอุเทสิกะเจดีย์และบางแห่งยังถือเป็นบริโกศเจดีย์ จึงเป็นปูชนียวัตถุที่มีความสำคัญสูง พระมณฑปจึงเป็นเสมือนพระพุทธเจดีย์ด้วย ในบางแห่งพระมณฑปมีความสำคัญถึงขนาดเป็นประธานของพระอาราม อยู่ในตำแหน่งเดียวกับพระสถูป นอกจากหลังคาเครื่องยอดจะแสดงถึงฐานะอันศักดิ์สิทธิ์แล้วเครื่องยอดยังมีส่วนช่วยส่งเสริมให้

สถาปัตยกรรมเกิดความสง่างาม โดดเด่น แตกต่างจากสถาปัตยกรรมอื่น ๆ ภายในพระอาราม

รูปทรงเครื่องยอดของมณฑปพระพุทธบาทมีด้วยกันหลายรูปทรง เครื่องยอดทรงมณฑปทรงปราสาท และทรงพระสถูปเป็น รูปแบบที่เป็นที่นิยมมากที่สุดเครื่องยอดของพระมณฑปบางทรงก็เป็นนิยมเฉพาะบางพื้นที่ เช่น มณฑปพระพุทธบาทในจังหวัดชลบุรี ซึ่งนิยมเครื่องยอดทรงมณฑป และเป็นพระมณฑปทรงโรงที่ไม่มีเสาศาโลรอบ มักมีทวยที่ผนังตอนบน โดยรอบเพื่อรับเครื่องหลังคาของเครื่องยอด และไม่มีการประดับด้วยบันแถลงและซุ้มรังไก่อใด ๆ มีเพียงกระฉัง และนาคมูมอยู่ทุกชั้นเชิงกลอนเท่านั้น ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของมณฑปพระพุทธบาทในจังหวัดชลบุรี

มณฑปพระพุทธบาทมีการประดับตกแต่งในลักษณะต่าง ๆ กัน โดยขึ้นอยู่กับยุคสมัย เช่น พระมณฑปที่สถาปนาขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ก็มักมีการประดับตกแต่งด้วยศิลปะที่ได้รับอิทธิพลจากจีน นอกจากนี้ยังขึ้นอยู่กับผู้ที่สถาปนาพระมณฑป และความสำคัญของรอยพระพุทธบาทที่ประดิษฐานอยู่ พระมณฑปที่ได้รับการสถาปนาขึ้นโดยพระมหากษัตริย์ เจ้านาย หรือขุนนาง มักมีการประดับตกแต่งที่ประณีตงดงาม และมักมีรูปแบบที่เป็นแบบแผน ในขณะที่พระมณฑปที่มีผู้สถาปนาโดยเจ้านาย หรือขุนนางนั้น มักมีรูปแบบ และการประดับตกแต่งที่เรียบง่าย ในบางแห่งมีลักษณะและการประดับตกแต่งค่อนข้างเป็นแบบพื้นถิ่น ในกรณีที่พระมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธบาทที่มีความสำคัญสูง เช่น มณฑปพระพุทธบาทวัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี ซึ่งประดิษฐานรอยพระพุทธบาทที่จัดเป็นบริโลกเจดีย์นั้น ก็มีการประดับตกแต่งอย่างวิจิตร ประณีต และงดงาม กว่าพระมณฑปแห่งอื่น ๆ ด้วยถือว่ารอยพระพุทธบาทแห่งนี้มีความสำคัญเป็นเอกเหนือกว่ารอยพระพุทธบาทใด ๆ อีกทั้งได้รับการสถาปนาและทำนุบำรุงโดยพระมหากษัตริย์มาโดยตลอด

ในการประดับตกแต่งนั้นมีการตกแต่งในส่วนชองฐาน พนักกระเบื้อง หน้า ซุ้มประตู ซุ้มหน้าต่าง บัวหัวเสา และส่วนของเครื่องหลังคา หรือเครื่องยอด โดยพระมณฑปที่สำคัญ จะมีการประดับตกแต่งมากในทุกรายละเอียด พระมณฑปบางแห่งก็ประดับตกแต่งอย่างเรียบง่าย หรือ ไม่มีการประดับตกแต่งใด ๆ เลย ยกเว้นในองค์ประกอบส่วนเครื่องหลังคา หรือ เครื่องยอดนั้น ที่พระมณฑปทุกแห่งล้วนมีการประดับตกแต่งในองค์ประกอบส่วนนี้

การวิเคราะห์โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

มณฑปพระพุทธบาทแทบทุกแห่งล้วนเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน โดยมีผนังเป็นผนังรับน้ำหนัก ทั้งแบบที่เป็นผนังแบบอาคารทรงโรง และแบบที่มีเสาศาโล โดยรอบช่วยรับ โครงสร้างของเครื่องหลังคา โครงสร้างของเครื่องหลังคาหรือเครื่องยอดนั้นมีด้วยกัน 2 ลักษณะ คือ โครงสร้างเครื่องหลังคา หรือเครื่องยอดที่เป็นโครงสร้างเครื่อง ไม้ ซึ่งมักเป็นโครงสร้างหลังคาพระมณฑปที่เป็นแบบจตุรมุข และโครงสร้างของเครื่องยอดทรงมณฑปที่มีขนาดใหญ่ เนื่องจากมีน้ำหนักเบาและมีช่วงพาดที่กว้าง นอกจากนี้ยังมีโครงสร้างของเครื่องยอดที่เป็นเครื่องปูนนั้นมักใช้การก่ออิฐเล็กลิ่มกันขึ้นไป เช่น เคียวกันกับ โครงสร้างของพระสถูปที่มีกรอยู่ภายใน มณฑปพระพุทธบาทในบางแห่งมีการผสมผสาน ระบบโครงสร้างแบบตะวันตก เช่น มีการก่ออิฐเป็นซุ้ม โค้งเหนือกรอบประตูหรือหน้าต่าง เพื่อถ่ายน้ำหนักเครื่องก่อลงผนังทั้ง 2 ข้าง แทนการใช้ระบบ โครงสร้างแบบคานทับหลังที่มักใช้โดยทั่วไป นอกจากมณฑปพระพุทธบาทที่มีโครงสร้างเป็นเครื่องปูนแล้ว ยังมีมณฑปพระพุทธบาทที่มีโครงสร้าง และวัสดุก่อสร้างเป็นเครื่อง ไม้ทั้งหลัง ได้แก่ มณฑปพระพุทธบาท วัดบางจะเกร็ง จังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของสถาปัตยกรรมในพื้นที่ที่ตั้งอยู่ใกล้ทะเล ในจังหวัดสมุทรสงคราม ที่นิยมสถาปัตยกรรมเป็นเครื่อง ไม้ เช่น พระอุโบสถ ไม้ เป็นต้น

4.2 วิเคราะห์สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็นบริโศกเจดีย์รอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็นบริโศกเจดีย์จำลอง และรอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็นอุเทสิกะเจดีย์

สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท หากจำแนกตามประเภทของสถาปัตยกรรมในด้านรูปแบบนั้น สามารถจำแนกได้ 4 ประเภท คือ ศาลาประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท สตูปประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท วิหารพระพุทธรบาท และมณฑปพระพุทธรบาท อย่างไรก็ตาม นอกจากสถาปัตยกรรม สำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทจะจำแนกได้เป็น 4 ประเภทดังกล่าวแล้ว หากยังสามารถจำแนกได้ตามประเภทของรอยพระพุทธรบาทที่ประดิษฐานอยู่ ซึ่งสามารถจำแนกได้ 3 ประเภท ได้แก่

1. สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็น บริ โศกเจดีย์
2. สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็น บริ โศกเจดีย์จำลอง
3. สถาปัตยกรรม สำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็น อุเทสิกะเจดีย์

การศึกษาสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาททั้ง 3 ประเภทนั้น ได้ทำการศึกษาโดยจำแนกออกเป็น 2 กลุ่ม คือ สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็นบริ โศกเจดีย์ และบริ โศกเจดีย์จำลอง ซึ่งมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็นอุเทสิกะเจดีย์

4.2.1 สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็นบริโศกเจดีย์และบริโศกเจดีย์จำลอง

สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็นบริ โศกเจดีย์ที่ทำการศึกษานี้ ได้แก่ มณฑปพระพุทธรบาท วัดพระพุทธรบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็นบริ โศกเจดีย์จำลองที่ทำการศึกษาปรากฏเฉพาะสถาปัตยกรรมประเภท พระวิหาร และพระมณฑป

ได้แก่	วิหารพระพุทธรบาทจำลอง	วัดบางกะพ้อม	จังหวัดสมุทรสงคราม
	วิหารพระพุทธรบาทจำลอง	วัดคูสุนามัจฉิ์	จังหวัดสมุทรสงคราม
	วิหารพระพุทธรบาทจำลอง	วัดปากน้ำ	จังหวัดสมุทรสงคราม
	วิหารพระพุทธรบาทจำลอง	วัดสุทธาวาส	จังหวัดสิงห์บุรี
	มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง	วัดราชคฤห์	กรุงเทพมหานคร
	มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง	วัดทองนพคุณ	กรุงเทพมหานคร
	มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง	วัดอรุณราชวราราม	กรุงเทพมหานคร
	มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง	วัดจักรวรรดิราชาวาส	กรุงเทพมหานคร
	มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง	วัดโปรดกษेत्रฐาราม	จังหวัดสมุทรปราการ
	มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง	วัดกลางบางแก้ว	จังหวัดนครปฐม

สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็นบริ โศกเจดีย์ และสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็นบริ โศกเจดีย์จำลองนั้นว่ามีลักษณะที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกัน และกันคือการสร้างรอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็นบริ โศกเจดีย์จำลองนั้นมีความเป็นมาที่เก่าแก่ เป็นที่เชื่อถือและนิยมในประเทศซึ่งนับถือบูชารอยพระพุทธรบาท รวมถึงประเทศไทยด้วย ซึ่งในประเทศไทยพบหลักฐานมาตั้งแต่ในสมัยสุโขทัยเป็นอย่างน้อย ความสำคัญของการจำลองรอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็นบริ โศกเจดีย์นั้นอยู่ที่การสื่อความหมายถึงรอยพระพุทธรบาทที่เป็นบริ โศกเจดีย์อันเป็นต้นแบบ

การสื่อความหมายถึงรอยพระพุทธรูป อันเป็นต้นแบบนั้นมีด้วยกัน 3 ลักษณะ คือ

1. สื่อด้วยรอยพระพุทธรูป มีด้วยกัน 2 ลักษณะ คือ

1.1 มีอักษรจารึกที่รอยพระพุทธรูป

1.2 มีรูปสัญลักษณ์ประกอบอยู่กับรอยพระพุทธรูป

เช่น ทำเป็นประติมากรรมพญานาคขดอยู่โดยรอบรอยพระพุทธรูป เพื่อสื่อถึงรอยพระพุทธรูปที่แม่น้ำนัมทานที หรือทำฐานรอยพระพุทธรูปเป็นรูปภูเขาเพื่อสื่อถึงรอยพระพุทธรูปที่เขาสุวรรณบรรพต

2. สื่อด้วยสภาพภูมิประเทศ

เช่น รอยพระพุทธรูปที่จัดเป็นบริโศกเจดีย์จำลองในสมัยสุโขทัยซึ่งที่ประดิษฐานบนภูเขาโดยสมมุติให้เป็นเขาสุมนภูฏในลังกา เพื่อสื่อถึงรอยพระพุทธรูปที่เขาสุมนภูฏในลังกา

3. สื่อด้วยงานสถาปัตยกรรมที่ใช้ประดิษฐานรอยพระพุทธรูป หรือการประดับตกแต่ง

เช่น รอยพระพุทธรูปที่จัดเป็นบริโศกเจดีย์จำลองในสมัยรัตนโกสินทร์ที่มุ่งจำลองรอยพระพุทธรูปที่เขาสุวรรณบรรพต

การสื่อความหมายถึงรอยพระพุทธรูปที่จัดเป็นบริโศกเจดีย์ อันเป็นต้นแบบ ด้วยงานสถาปัตยกรรมนั้นก่อให้เกิดรูปแบบ และลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูป ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้พบในสมัยรัตนโกสินทร์ รอยพระพุทธรูปที่จัดเป็นบริโศกเจดีย์จำลองที่สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์นั้น

โดยส่วนใหญ่ไม่สามารถสื่อความหมายได้ด้วยรอยพระพุทธรูปเอง ไม่เพียงแต่ไม่สามารถสื่อความหมายได้ยังพบว่ารอยพระพุทธรูปส่วนใหญ่มีลักษณะแตกต่างไปจากรอยพระพุทธรูปอันเป็นต้นแบบทั้งในเรื่องของขนาด และรูปแบบ ดังนั้นหากพิจารณาเฉพาะรอยพระพุทธรูปเพียงอย่างเดียวจะไม่สามารถระบุได้ว่าเป็นรอยพระพุทธรูปที่จัดเป็นบริโศกเจดีย์จำลอง หรือรอยพระพุทธรูปที่จัดเป็นอุเทสิกเจดีย์ ด้วยไม่มีความแตกต่างกัน แสดงให้เห็นถึงการสื่อความหมายถึงรอยพระพุทธรูปอันเป็นต้นแบบในสมัยรัตนโกสินทร์นั้น ไม่ได้ให้ความสำคัญที่รอยพระพุทธรูป หากแต่ความสำคัญของการจำลองเพื่อสื่อถึงรอยพระพุทธรูปอันเป็นต้นแบบนั้นอยู่ที่งานสถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปที่จัดเป็นบริโศกเจดีย์จำลองสมัยรัตนโกสินทร์นั้นพบว่าประกอบไปด้วย 2 ส่วนหลักคือ ส่วนของพระวิหารหรือพระมณฑป ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมหลัก และส่วนขององค์ประกอบในผังบริเวณของสถาปัตยกรรม ซึ่งองค์ประกอบในผังบริเวณของสถาปัตยกรรมเหล่านี้เป็นองค์ประกอบที่จำลองให้สัมพันธ์กันกับองค์ประกอบในผังบริเวณที่ปรากฏอยู่ที่วัดพระพุทธรูป จังหวัดสระบุรีอันเป็นต้นแบบ ยกเว้นวิหารพระพุทธรูปจำลองวัดบางกะพ้อมเพียงแห่งเดียวที่มุ่งจำลองรอยพระพุทธรูปที่โยนกู่ประ

องค์ประกอบในผังบริเวณของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปที่จัดเป็นบริโศกเจดีย์จำลองนั้นมีที่สำคัญด้วยกัน 7 สิ่ง โดยจำแนกเป็น

องค์ประกอบที่สื่อถึงค่านานการประดิษฐานรอยพระพุทธรูป

ได้แก่ 1. ประติมากรรมรูปฤๅษีสั่งพันธดาบส 2. พระคันธกฐิ

องค์ประกอบที่สื่อถึงสภาพภูมิประเทศ และสิ่งแวดล้อมอันเป็นที่ตั้งของรอยพระพุทธรูป

ได้แก่ 3. เขามอ 5. พระสถูป
4. บันไคนาค 6. พระพุทธรูปจำลอง

องค์ประกอบที่สื่อถึงประเพณีการนมัสการรอยพระพุทธรูป

ได้แก่ 7. หอระฆัง

องค์ประกอบในผังบริเวณทั้ง 7 สิ่งนี้ล้วนมีต้นแบบตั้งอยู่ที่วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี ยกเว้นพระพุทธฉายซึ่งเป็นปูชนียสถานที่ตั้งอยู่ใกล้เคียงซึ่งพุทธศาสนิกชนนิยมเดินทางไปนมัสการในคราวเดียวกัน องค์ประกอบทั้งหมด ยกเว้นพระพุทธฉายนั้น ล้วนอยู่ในเขตพุทธาวาสของพระอารามซึ่งมีการวางผังหรือการวางตำแหน่งไปตามสภาพภูมิประเทศ หากแต่สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทที่จัดเป็นบริโศกเจดีย์จำลอง ซึ่งตั้งอยู่ตามพระอารามนั้น ๆ มีข้อจำกัดซึ่งเป็นผลมาจากปัจจัยต่าง ๆ อันจะส่งผลต่อการวางผัง การวางตำแหน่ง หรือการจัดกลุ่มของสถาปัตยกรรมประดิษฐานรอยพระพุทธบาท ทั้งนี้ปัจจัยดังกล่าว เช่น สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลองในบางแห่งเป็นเพียงปูชนียสถานที่เป็นส่วนหนึ่งของเขตพุทธาวาสที่มีปูชนียสถานหลัก ในบางแห่งมีการสถาปนาสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลองขึ้นภายหลัง ด้วยเหตุดังกล่าว สถาปัตยกรรมและองค์ประกอบในผังบริเวณของสถาปัตยกรรม จึงมักมีการวางผัง วางตำแหน่ง หรือจัดกลุ่มให้กระชับมากที่สุด ในขณะที่เดียวกันก็ต้องสื่อความหมายถึงรอยพระพุทธบาทอันเป็นต้นแบบให้มากที่สุด จึงพบว่า ไม่จำเป็นที่สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลองนั้นจะต้องมีองค์ประกอบครบทั้ง 7 สิ่ง อาจมีครบทั้งหมด มีเพียงบางสิ่ง หรือมีเพียงสิ่งเดียวก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ แนวความคิดของช่างว่าต้องการนำเสนอ สื่อถึงสิ่งใด และข้อจำกัดต่าง ๆ เช่น พื้นที่ สถานที่อันเป็นที่ตั้ง วัสดุก่อสร้างกรรมวิธีการก่อสร้าง เป็นต้น

จากการศึกษา และวิเคราะห์พบว่าสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทที่จัดเป็นบริโศกเจดีย์จำลองนั้น สามารถจำแนก การวางผังขององค์ประกอบในผังบริเวณของสถาปัตยกรรม ได้ 2 ลักษณะ ใหญ่ ๆ ได้แก่

1. สถาปัตยกรรม และองค์ประกอบในผังบริเวณแยกออกเป็น 2 กลุ่ม

ได้แก่	วิหารพระพุทธบาทจำลอง	วัดปากน้ำ	จังหวัดสมุทรสงคราม
	วิหารพระพุทธบาทจำลอง	วัดสุทธาวาส	จังหวัดสิงห์บุรี
	มณฑปพระพุทธบาทจำลอง	วัดอมรินทราราม	กรุงเทพมหานคร
	มณฑปพระพุทธบาทจำลอง	วัดจักรวรรดิราชาวาส	กรุงเทพมหานคร

สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทดังกล่าว มีสถาปัตยกรรม และองค์ประกอบแยกออกจากกันเป็น 2 กลุ่ม โดยองค์ประกอบในผังบริเวณที่แยกออกไปนั้น ได้แก่ พระพุทธฉายจำลอง ซึ่งประดิษฐานอยู่ที่เพิงผาของเขามอ สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทในประเภทนี้มักมีการจัดผังบริเวณที่ค่อนข้างกว้าง โดยเฉพาะวิหารพระพุทธบาทจำลองวัดปากน้ำ วิหารพระพุทธบาทจำลองวัดสุทธาวาส และมณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดจักรวรรดิราชาวาส ซึ่งมีเขามอประดิษฐานพระพุทธฉายจำลองที่ตั้งอยู่ห่างจากพระวิหาร หรือพระมณฑปเป็นระยะที่ไกลพอสมควร ยกเว้นมณฑปพระพุทธบาทวัดอมรินทราราม ซึ่งมีเขามอประดิษฐานพระพุทธฉายจำลองตั้งอยู่ใกล้เคียงกัน เขามอประดิษฐานพระพุทธฉายจำลองซึ่งเป็นองค์ประกอบที่แยกออกไปนั้นมักตั้งหันหน้าเข้าหาสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาท เพื่อแสดงความสัมพันธ์ต่อกัน ในกรณีเช่นนี้พบเฉพาะแต่พระมณฑป ซึ่ง ได้แก่ มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอมรินทราราม และวัดจักรวรรดิราชาวาส ส่วนในกรณีของพระวิหารประดิษฐานรอยพระพุทธบาทซึ่ง ได้แก่ วิหารพระพุทธบาทจำลองวัดปากน้ำ และวัดสุทธาวาสนั้น พระพุทธฉายจำลองมิได้ตั้งหันหน้าเข้าหาพระวิหาร การแยกองค์ประกอบในผังบริเวณซึ่ง ได้แก่ เขามอประดิษฐานพระพุทธฉายจำลองออกไปนั้น คงหมายเป็นการจำลองถึงสภาพภูมิประเทศอันเป็นที่ตั้งพระพุทธฉายตามที่ปรากฏอยู่แท้จริง ทั้งนี้พระพุทธฉายเป็นปูชนียสถานที่มิได้ตั้งอยู่ร่วมในบริเวณเดียวกันกับรอยพระพุทธบาทที่เขาสุวรรณบรรพต หากแต่เป็นปูชนียสถานที่ตั้งอยู่ห่างออกไปต่างสถานที่และประดิษฐานที่ภูเขาดังกล่าว

2. สถาปัตยกรรมและองค์ประกอบในผังบริเวณรวมกันเป็นกลุ่มเดียว

ได้แก่	วิหารพระพุทธบาทจำลอง	วัดบางกะพ้อม	จังหวัดสมุทรสงคราม
	วิหารพระพุทธบาทจำลอง	วัดคู์สนามจันทร์	จังหวัดสมุทรสงคราม
	มณฑปพระพุทธบาทจำลอง	วัดราชคฤห์	กรุงเทพมหานคร
	มณฑปพระพุทธบาทจำลอง	วัดทองนพคุณ	กรุงเทพมหานคร
	มณฑปพระพุทธบาทจำลอง	วัดอรุณราชวราราม	กรุงเทพมหานคร
	มณฑปพระพุทธบาทจำลอง	วัดโปรดเกศเชษฐาราม	จังหวัดสมุทรปราการ
	มณฑปพระพุทธบาทจำลอง	วัดกลางบางแก้ว	จังหวัดนครปฐม

สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทดังกล่าว โดยมากมักไม่มีพระพุทธรูปจำลองเป็นองค์ประกอบในผังบริเวณ ยกเว้นวิหารพระพุทธบาทจำลองวัดคู์สนามจันทร์และมณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดราชคฤห์ ที่มีพระพุทธรูปจำลอง เป็นองค์ประกอบด้วย หากแต่มิได้แยกออกไปประดิษฐานที่เขามอ โดยพระพุทธรูปจำลองนั้นจะแสดงใช้ภาพจิตรกรรมฝาผนังเป็นรูปพระพุทธรูปขนาดใหญ่ ประดิษฐานที่ผนังภายในอาคารที่เป็นพระวิหารหรือมณฑปสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาท

สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทเหล่านี้จะมีการวางผัง การจัดกลุ่มอาคาร และองค์ประกอบต่าง ๆ ที่มีความกระชับ ไม่กระจัดกระจาย โดยมีสถาปัตยกรรมหลัก เช่น พระวิหาร หรือพระมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธบาท เป็นประธาน ตั้งอยู่ในตำแหน่งที่สำคัญเช่นตั้งอยู่ตรงกลาง หรือตั้งอยู่ในตำแหน่งที่สูงที่สุด โดยมีองค์ประกอบในผังบริเวณตั้งประกอบอยู่ใกล้เคียงโดยรอบ

องค์ประกอบในผังบริเวณของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาท

องค์ประกอบในผังบริเวณของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทนั้นเป็นสิ่งสำคัญที่แสดงถึงรอยพระพุทธบาทที่เป็นบริ โภคเจดีย์อันเป็นต้นแบบ โดยมีทั้งองค์ประกอบที่สื่อถึงตำนานการประดิษฐานรอยพระพุทธบาท

ได้แก่ ประติมากรรมรูปอุษีสังพัน์คยาบส
พระคันธกุฎี

องค์ประกอบที่สื่อถึงสภาพภูมิประเทศ และสิ่งแวดล้อมอันเป็นที่ตั้งของรอยพระพุทธบาท

ได้แก่ เขามอ
บันไดนาค
พระสถูป
พระพุทธรูปจำลอง

องค์ประกอบที่สื่อถึงประเพณีการนมัสการรอยพระพุทธบาท

ได้แก่ หอระฆัง

	สื่อถึงตำนาน		สื่อถึงสภาพภูมิประเทศและสิ่งแวดล้อม				ประเพณี หอระฆัง	จำนวนองค์ ประกอบในแต่ละ แห่ง
	ฤๅษีสัจ พันธ์	คันธฤๅษี	เขามอ	บันไดนาค	พระศูป	พระพุทธร ฉาย		
วิหารพระพุทธรบาทจำลอง วัดบางกะพ้อม							•	1
วิหารพระพุทธรบาทจำลอง วัดคู์สนามจันทร์							•	1
วิหารพระพุทธรบาทจำลอง วัดปากน้ำ			•				•	3
วิหารพระพุทธรบาทจำลอง วัดสุทธาวาส			•				•	2
มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดอมรินทร์ธรรม	•	•	•		•		•	6
มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดราชคฤห์	•	•	•	•	•		•	7
มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดทองนพคุณ	•		•	•	•		•	5
มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดอรุณราชวราราม			•					1
มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดจักรวรรดิราชาวาส	•	•	•	•	•		•	7
มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดโปรกเทศเชษฐาราม	•	•			•			3
มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดกลางบางแก้ว		•	•					2
จำนวนองค์ประกอบในแต่ละประเภท	5	5	8	3	5	7	6	

ตารางที่ 4.1 ตารางแสดงองค์ประกอบในผังบริเวณของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทจำลอง

จากการศึกษาและวิเคราะห์พบว่า องค์ประกอบในผังบริเวณของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท ที่สำคัญและเป็นองค์ประกอบที่นิยมมากที่สุด ได้ เขามอซึ่งสื่อถึงสภาพภูมิประเทศ อันเป็นที่ตั้ง รองลงมาได้แก่ พระพุทธรฉายจำลอง หอระฆัง ซึ่งสื่อถึงประเพณีการนมัสการรอยพระพุทธรบาท ส่วนองค์ประกอบที่พบเป็นจำนวนน้อยที่สุด ได้แก่บันไดนาค

พบว่า สถาปัตยกรรม สำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท ที่มีองค์ประกอบในผังบริเวณครบทุกประเภท ได้แก่ มณฑปพระพุทธรบาทจำลองวัดราชคฤห์ และมณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดจักรวรรดิราชาวาส รองลงมาได้แก่ วัดทองนพคุณ ซึ่งมีองค์ประกอบจำนวน 6 และ 5 ประเภทตามลำดับ สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท ในบางแห่งมีองค์ประกอบในผังบริเวณเพียง 1 สิ่งเท่านั้น เช่น มณฑปพระพุทธรบาทจำลองวัดอรุณราชวราราม วิหารพระพุทธรบาทวัดบางกะพ้อม และวิหารพระพุทธรบาทวัดคู์สนามจันทร์ จำนวนขององค์ประกอบในผังบริเวณมีมาก หรือน้อย ครบหรือ ไม่ครบนั้น ขึ้นอยู่กับความต้องการสื่อความหมายถึงต้นแบบมากน้อย เพียงใด หากมีองค์ประกอบมากก็สามารถสื่อความหมายได้ชัดเจนมากขึ้น นอกจากนี้ยังขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ อีกหลายสิ่ง เช่น สถานที่ตั้งและขนาดของสถาปัตยกรรม วัสดุก่อสร้าง และกรรมวิธีในการก่อสร้าง ซึ่งมีผลต่อจำนวนหรือการเลือกใช้อองค์ประกอบในผังบริเวณด้วย เช่น หากที่ตั้งจำกัดด้วยพื้นที่ จำนวนองค์ประกอบในผังบริเวณย่อมต้องลดน้อยลง การพิจารณาเลือกองค์ประกอบในผังบริเวณมาใช้เพื่อสื่อความหมายนั้นจำต้องให้มีความสัมพันธ์ สอดคล้องกับปัจจัยต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว ในขณะที่เดียวกันก็ต้องสื่อความหมายถึงต้นแบบให้ได้อย่างชัดเจน และเป็นที่น่าสนใจมากที่สุด ในลักษณะดังกล่าวนี้พบตัวอย่างได้ที่ มณฑปพระพุทธรบาทจำลองวัดอรุณราชวราราม ซึ่งมีเขามอเป็นองค์ประกอบในผังบริเวณเพียงสิ่งเดียวเท่านั้น โดยทำเขามอให้พื้นฐานชั้นล่างสุดหากแต่มีได้เป็นเขามอที่มีขนาดสูงใหญ่ เป็นการสร้างแต่พอสังเขป หรือเป็นเพียงสัญลักษณ์เท่านั้น ทั้งนี้เนื่องจากข้อจำกัดด้านที่ตั้งซึ่งไม่อำนวย อีกทั้งต้องรักษาแผนผังของพระอารามทั้งหมดให้เกิดความสง่างาม

สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทบางแห่ง มีองค์ประกอบซึ่งไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นองค์ประกอบในผังบริเวณ เนื่องจากเป็นองค์ประกอบที่แสดงโดยการประดับตกแต่งภายใน เช่นงานจิตรกรรมฝาผนัง งานปฏิมากรรมประดับฝาผนัง ซึ่งองค์ประกอบดังกล่าวนี้ได้แก่พระพุทธรฉายจำลอง ซึ่งพบตัวอย่างที่ วิหารพระพุทธรบาทจำลองวัดคู์สนามจันทร์ และมณฑปพระพุทธรบาทจำลองวัดราชคฤห์ และพระมณฑปวัดโปรกเทศเชษฐาราม นอกจากองค์ประกอบที่เป็นพระพุทธรฉายจำลองแล้ว ในกรณีของวิหารพระพุทธรบาท

วัดบางกะพ้อม นั้นถือเป็นกรณีพิเศษซึ่งพบเพียงแห่งเดียว ด้วยองค์ประกอบที่สื่อถึงรอยพระพุทธบาทอันเป็นต้นแบบนั้นมีได้เป็นองค์ประกอบใน 7 สิ่งดังกล่าว หากแต่องค์ประกอบที่สื่อถึงนั้นเป็นงานปฏิมากรรมปูนปั้นนั้นประดับผนังภายในซึ่งทำเป็นภาพรอยพระพุทธบาทที่เชื่อกันว่าบริเวณเจดีย์จำนวนทั้งสิ้น 4 แห่ง เพื่อสื่อให้เห็นว่ารอยพระพุทธบาทซึ่งประดิษฐานอยู่ภายในอีก 1 แห่ง ที่เหลือนั้นเป็นรอยพระพุทธบาทที่จำลองมาจาก โชนกประกอบการสื่อความหมายในลักษณะนี้นับว่าเป็นลักษณะพิเศษที่มีได้สื่อความหมายโดยตรง

องค์ประกอบในผังบริเวณของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลองที่จัดเป็นบริเวณเจดีย์จำลอง

1. ประติมากรรมรูปฤๅษีสัจพันธุคาบส

ประติมากรรมรูปฤๅษีสัจพันธุคาบสนั้นเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สื่อถึงความเป็นมา และตำนานการประดิษฐานรอยพระพุทธบาท เขาสุวรรณบรรพต จังหวัดสระบุรี ประติมากรรมรูปฤๅษีสัจพันธุคาบสอันเป็นต้นแบบนั้นมีลักษณะเป็นประติมากรรมลอยตัวประดิษฐานอยู่ที่ซุ้มคอนล่างภายในถ้ำของเขา ทางทิศเหนือของพระมณฑป เพื่อเป็นอนุสรณ์และแสดงถึงตำนานการประดิษฐานรอยพระพุทธบาท เขาสุวรรณบรรพต การสร้างประติมากรรมรูปฤๅษีสัจพันธุคาบสที่วัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรีนี้ สันนิษฐานได้ว่ามีมาอย่างน้อยตั้งแต่ในรัชสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ในสมัยอยุธยาแล้ว เนื่องจากในบรูณโฆวาทคำฉันท์ ซึ่งพระมหานาค วัดท่าทรายได้ประพันธ์ในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศได้กล่าวถึงรูปฤๅษีตนนี้ไว้ดังนี้

“อวาสพระลานเถียน	คองแว่นสุวรรณสรรรค์
มีรูปพระสัจพัน	- ฆคาบศบรพรพา
ผดุงไว้จะหวังแจ้ง	กิจโดยค่านามมา
คือ องค์คาบศอา-	ราชนรอยพระบาททางค์

ในนิราศพระบาท สุนทรภูได้พรรณนาถึงฤๅษีสัจพันธุคาบส ดังนี้ไว้ดังนี้

ทิศประจิมริมฐานมณฑปนั้น	มีคาบสรูปปั้นอิงพื้นขาว
นุ่งหนังพ้อคณาชฎาขาว	ครึ่งเศราคราวหนวดแซมสองแก้มคาง

ภาพที่ 4.20 ประติมากรรมรูปฤๅษีสัจพันธุคาบส วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี

สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลองที่ปรากฏประติมากรรมรูปฤๅษีสัจพันธุคาบสเป็นองค์ประกอบต่าง ๆ มีจำนวนทั้งสิ้น 5 แห่ง ซึ่งพบเฉพาะสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทที่เป็นพระมณฑปเท่านั้น

ได้แก่ มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดอมรินทราราม
 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดราชคฤห์
 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดทองนพคุณ
 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดจักรวรรดิราชาวาส
 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดโปรดกศเกษฐาราม

ประติมากรรมรูปฤๅษีสัจพันธุคาบส วัดอมรินทราราม

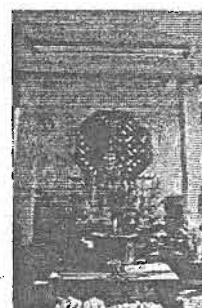
ประติมากรรมรูปฤๅษีสัจพันธุคาบส วัดราชคฤห์

ประติมากรรมรูปฤๅษีสัจพันธุคาบส
 วัดทองนพคุณ

ประติมากรรมรูปฤๅษีสัจพันธุคาบส
 วัดจักรวรรดิราชาวาส

ประติมากรรมรูปฤๅษีสัจพันธุคาบส
 วัดโปรดกศเกษฐาราม

ภาพที่ 4.21 ประติมากรรมรูปฤๅษีสัจพันธุคาบส

ประติมากรรมรูปฤๅษีสัจพันธุคาบสนั้น ล้วนเป็นประติมากรรมปูนปั้นแบบลอยตัวในอริยابถ และขนาดต่าง ๆ กัน โดยส่วนใหญ่จะมีขนาดย่อม ๆ แต่พอสังเขปซึ่งต่างจากประติมากรรมรูปฤๅษีสัจพันธุคาบสที่ วัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี ซึ่งมีขนาดค่อนข้างใหญ่ เป็นที่น่าสังเกตว่าประติมากรรมรูปฤๅษีสัจพันธุคาบสนั้น จะประดิษฐานอยู่ที่เขามอบริเวณด้านล่างของเขา ซึ่งเป็นฐานชั้นล่างสุดเสมอ ในกรณีที่พระมณฑปพระพุทธบาท ตั้งอยู่บนเขามอบริเวณหรือประกอบอยู่กับเขามอบริเวณ หากในกรณีที่ไม่มีเขามอบริเวณประกอบ เช่น มณฑปพระพุทธบาท วัดโปรดกศเกษฐารามนั้น ประติมากรรมรูปฤๅษีสัจพันธุคาบสนั้นจะประดิษฐานอยู่บริเวณรอบนอก ของพระมณฑป แม้ที่วัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี ประติมากรรมรูปฤๅษีสัจพันธุคาบสนั้น ก็ประดิษฐานอยู่ตอนล่าง เช่นกัน โดยไม่ปะปนกับปูชนียวัตถุ หรือปูชนียสถาน อันเนื่องในพระพุทธศาสนา เช่น รอยพระพุทธบาท หรือพระมณฑป ซึ่งตั้งอยู่บนเขา หรือ เขามอบริเวณ ทั้งนี้เป็นผลจากแนวความคิดเกี่ยวกับตำนานการประดิษฐานรอยพระพุทธบาท เนื่องจากแต่เดิม ฤๅษีสัจพันธุคาบสนั้น เป็นฤๅษีซึ่งบำเพ็ญพรต และอาศัยอยู่ที่เขาสัจพันธุ ซึ่งเดิมยังมี ได้ยอมรับนับถือพระพุทธบาทศาสนา ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ประติมากรรมรูปฤๅษีสัจพันธุคาบสจึงต้องประดิษฐานอยู่เบื้องล่าง ต่ำกว่าปูชนียวัตถุในพระพุทธศาสนา นอกจากนี้อาจถือได้ว่า บริเวณด้านบนเขามอบริเวณ ซึ่งเป็นที่ตั้งของมณฑปพระพุทธบาท หรือปูชนียวัตถุต่าง ๆ นั้น เป็นพุทธสถาน เช่นเดียวกับเขตพุทธาวาส ซึ่งเป็นสถานที่หรือบริเวณที่ศักดิ์สิทธิ์ และบริสุทธิ์เป็นสถานที่สำหรับพระพุทธองค์เท่านั้น ในกรณีเช่นนี้จึงพบว่า บริเวณของ

พระมณฑป หรือ พระวิหารประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทจึงมักตั้งอยู่ในตำแหน่งที่สูงที่สุด หรือมีการเน้นแสดง ความสำคัญของพื้นที่ด้วยการล้อมด้วยกำแพงแก้ว อย่างไรก็ตามในตำนาน พระพุทธรบาทยังได้กล่าวถึงว่า เมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้โปรด ฤๅษีสัจพันธคาบสจนบรรลุถึงอริยมรรคแล้ว ฤๅษีสัจพันธจึงได้ยอมรับนับ ถือในพระพุทธศาสนา และบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนามีชื่อว่า “พระสัจพันธเถระ” จากตำนานในตอน ดังกล่าวนี้ พบว่ามีพระมณฑปพระพุทธรบาทในบางแห่ง ซึ่ง ได้แก่ มณฑปพระพุทธรบาท สระบุรี และมณฑป พระพุทธรบาทจำลองวัดราชคฤห์ เท่านั้น มีการแสดงถึงตำนานดังกล่าวด้วยการทำประติมากรรมรูปสัจพันธเถระ ขึ้นประดิษฐานภายในพระคันธกุฎี เป็นองค์ประกอบหนึ่ง โดยมีลักษณะเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ไม่มีพระเศษ และพระรัศมี และเป็นที่น่าสังเกตว่าประติมากรรมรูป พระสัจพันธเถระ ซึ่งประดิษฐานภายในพระคันธกุฎีนั้น จะ ประดิษฐานอยู่บนภูเขา หรือเขมอด้านบนในบริเวณด้วยกับมณฑปพระพุทธรบาท เสมอ

ภาพที่ 4.22 พระสัจพันธเถระ วัดราชคฤห์ กรุงเทพมหานคร

ประติมากรรมรูปฤๅษีสัจพันธคาบสนั้นนอกจากจะประดิษฐานอยู่ด้านล่างสุดของเขมอดแล้วยัง ต้องประดิษฐานอยู่ร่วมกับเขมอดด้วย ยกเว้นมณฑปพระพุทธรบาทจำลองวัดโปรดกษेत्रฐาราม ซึ่ง ไม่มีเขมอดใน องค์ประกอบ เป็นที่น่าสังเกตว่าประติมากรรมรูปฤๅษีสัจพันธคาบสนั้นมักจะมีสถาปัตยกรรมขนาดเล็กซึ่งเป็นที่ ประดิษฐานประกอบอยู่ด้วย สถาปัตยกรรมดังกล่าวคงหมายถึงอาศรมของพระฤๅษีสัจพันธเถระ ยกเว้นมณฑปพระพุทธร บาทวัดจักรวรรดิราชาวาส ซึ่งไม่ปรากฏอาศรม มีเพียงประติมากรรม รูปฤๅษีสัจพันธคาบสนบนเพิงผา ที่เขมอดเท่านั้น

ประติมากรรมรูปฤๅษีสัจพันธคาบสนั้นได้แก่ ประติมากรรมรูป พระฤๅษีสัจพันธเถระ วัดอมรินทราราม วัดราชคฤห์ วัดทองนพคุณ และวัดโปรดกษेत्रฐาราม อาศรมพระฤๅษีสัจพันธเถระที่ คล้ายคลึงกันทุกแห่งกล่าวคือ มักทำเป็นสถาปัตยกรรมแบบจีน ในลักษณะของเก๋งจีน หากในกรณีที่ประกอบอยู่ กับเขมอดนั้นก็จะเป็นตึกยื่นต่อ ออกมาจากเขมอด โดยมักมีขนาดย่อม พอดีกับประติมากรรมรูปฤๅษีสัจพันธเถระ โดยมีทั้งที่ สามารถเข้าไปภายใน ได้เช่น อาศรมพระฤๅษีสัจพันธเถระวัดพระพุทธรบาท สระบุรี (สถาปัตยกรรมทรงไทย) อาศรมพระฤๅษีสัจ พันธเถระวัดทองนพคุณ (บูรณะขึ้นใหม่เป็นสถาปัตยกรรมทรงไทย) อาศรมพระฤๅษีสัจพันธเถระวัดโปรดกษेत्रฐาราม นอกจากนี้ยังมี อาศรมพระฤๅษีสัจพันธเถระขนาดเล็กมากสร้างเป็นเพียงแค่สัญลักษณ์ โดยมักสร้างติดรั้วกันกับประติมากรรมพระฤๅษีสัจ พันธเถระนั้นตั้งอยู่ในอาศรม เช่น อาศรมพระฤๅษีสัจพันธเถระวัดอมรินทรารามและ วัดราชคฤห์

ภาพที่ 4.23 อาศรมประติมากรรมรูปฤๅษีสัจพันธคาบส วัดพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี

ภาพที่ 4.24 อาศรมประติมากรรมรูปฤๅษีสัจพันธคาบส วัดโปรดกษेत्रฐาราม จังหวัดสมุทรปราการ

ประติมากรรมรูปฤๅษีสัจพันธุคาบสนันพบว่าในบางแห่งมิได้มีอยู่เพียงคนเดียว บางแห่งมี 3 คน เช่น วัดโปรดกษेत्रฐาราม บางแห่งมี 4 คน เช่น วัดอมรินทราราม บางแห่งมีหลายคน เช่น วัดจักรวรรดิราชาวาส ทั้งนี้มิได้หมายความว่ารูปประติมากรรมฤๅษีที่ปรากฏอยู่หลายคนนั้นจะเป็นฤๅษีสัจพันธุคาบสทั้งหมด จะมีเพียง 1 คน เท่านั้น ที่เป็นฤๅษีสัจพันธุคาบส โดยจะแสดงด้วยรูปแบบขนาด หรือการประดับตกแต่งที่มีความพิเศษแตกต่างไปจากคนอื่น ๆ และมักจะประดิษฐานอยู่ด้านหน้า เช่น วัดจักรวรรดิราชาวาส ซึ่งแสดงด้วยขนาดที่มีขนาดใหญ่กว่าคนอื่น ๆ และประดับตกแต่งด้วยการตกแต่งด้วยการปิดทอง มีความประณีตงดงามกว่าคนอื่น ๆ อีกทั้งประดิษฐานอยู่เชิงบันไดนาคทางขึ้นซึ่งเป็นที่เด่นชัด หรือประติมากรรมพระฤๅษีที่วัดอมรินทราราม ซึ่งมีอยู่จำนวนทั้งสิ้น 4 คน แต่แสดงลักษณะพิเศษของประติมากรรมฤๅษีสัจพันธุคาบส โดยทำประติมากรรมพระฤๅษีนั่งประกอบอยู่กับพระอาศรม ซึ่งฤๅษีคนอื่น ๆ อีก 3 คน นั้นไม่มีอาศรมประกอบอยู่ด้วย รูปประติมากรรมฤๅษีคนอื่น ๆ นอกเหนือจากฤๅษีสัจพันธุคาบสนันคงหมายถึงแสดงถึงฤๅษีคนอื่น ๆ ซึ่งอาศัยที่เขาสัจพันธุคาบสนันเดียวกัน

2. พระคันธฤๅษี

พระคันธฤๅษีนั้นเป็นองค์ประกอบหนึ่ง ซึ่งปรากฏอยู่ที่วัดพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี ซึ่งเป็นพระอารามที่เป็นที่ตั้งของรอยพระพุทธรบาทซึ่งเป็นบริโกคเจดีย์

ภาพที่ 4.25 พระคันธฤๅษี วัดพระพุทธรบาท จังหวัด สระบุรี

นอกจากนี้พระคันธฤๅษีปรากฏอยู่ที่สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็นบริโกคเจดีย์จำลองด้วย

- ได้แก่ มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดอมรินทราราม
- มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดราชคฤห์
- มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดจักรวรรดิราชาวาส
- มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดโปรดกษेत्रฐาราม
- มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดกลางบางแก้ว

พระคันธฤๅษีนั้นมักตั้งอยู่ใกล้เคียง ในบริเวณเดียวกันกับพระมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท ในบางแห่งก็ตั้งอยู่ร่วมกับเขมอประดิษฐานพระพุทธรบาทจำลอง เช่น วัดจักรวรรดิราชาวาส พระคันธฤๅษีนั้นมีจำนวนหลายหลังซึ่งเป็นที่สำหรับประดิษฐานพระพุทธรบาทปางต่าง ๆ นอกจากนี้ยังนิยมใช้ประดิษฐานพระกัจจายนะ และพระสังพันธุเรข โดยลักษณะของพระคันธฤๅษีนั้นมักเป็นสถาปัตยกรรมขนาดเล็กย่อม สร้างให้มีขนาดพอคิกับพระพุทธรบาทซึ่งประดิษฐานอยู่ โดยส่วนใหญ่เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน มีเพียงบางแห่งซึ่งเป็นเครื่องไม้ได้แก่พระคันธฤๅษีวัดจักรวรรดิราชาวาส พระคันธฤๅษีนั้นมีทั้งที่เป็นสถาปัตยกรรมประกอบเครื่องยอด ในลักษณะของมณฑปโถง เช่น พระคันธฤๅษีวัดอมรินทราราม และวัดกลางบางแก้ว นอกจากนี้ยังมีในลักษณะที่เป็นอาคารหลังคาทรงคฤห์หรือทรงจั่ว เช่น พระคันธฤๅษีวัดราชคฤห์ วัดจักรวรรดิราชาวาส และวัดโปรดกษेत्रฐาราม โดยเฉพาะพระคันธฤๅษีวัดราชคฤห์ และวัดจักรวรรดิราชาวาสนั้นมีลักษณะพิเศษคือเป็นพระคันธฤๅษี ซึ่งสร้างยื่นค่อออกมา

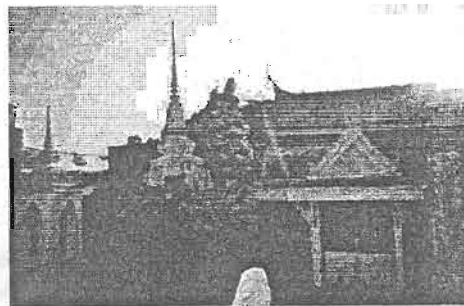
จากเขมอ โดยพระพุทธรูปนั้นประดิษฐานอยู่ภายในถ้ำเขมอภายใน รูปแบบสถาปัตยกรรมของคันธกฐินั้นส่วนใหญ่มักรูปแบบในสถาปัตยกรรมไทย มีเพียงพระคันธกฐีวิเศษคฤห์ และวัดโปรดกษเกษฐาราม ซึ่งมีรูปแบบในสถาปัตยกรรมจีน นอกจากนี้จะใช้พระคันธกฐินี้เป็นที่สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปแล้วในบางแห่งยังมีการประดิษฐานพระพุทธรูปไว้ตามถ้ำ และเพิงผาของเขมอด้วย เช่น วัดจักรวรรดิราชาวาส

พระคันธกฐิ

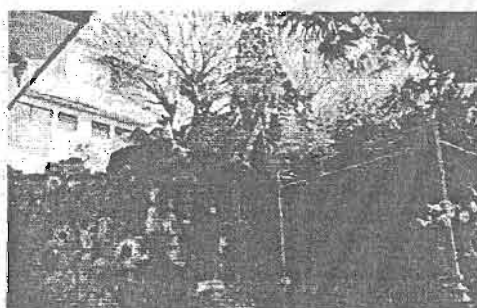

พระคันธกฐิ

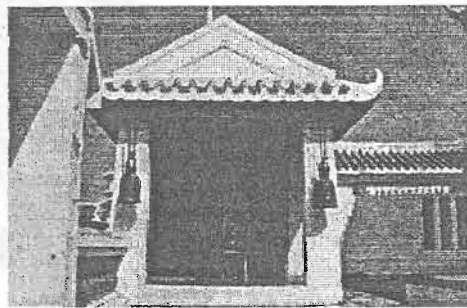

พระคันธกฐิ วิเศษคฤห์ กรุงเทพมหานคร

วัดอมรินทราราม กรุงเทพมหานคร วัดกลางบางแก้ว จังหวัดนครปฐม

พระคันธกฐิ วัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพมหานคร

พระคันธกฐิ วัดโปรดกษเกษฐาราม จังหวัดสมุทรปราการ

ภาพที่ 4.26 พระคันธกฐิ

3. เขมอ

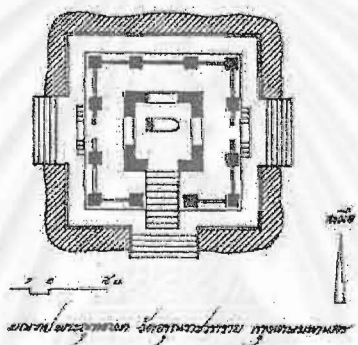
เขมอเป็นองค์ประกอบที่สื่อถึงสภาพภูมิประเทศ และสิ่งแวดลอม ซึ่งถือได้ว่าเขมอนั้นเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ และปรากฏอยู่กับสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปที่จัดเป็นบริโลกเจดีย์มากที่สุด เนื่องจากที่ตั้งของรอยพระพุทธรูปสระบุรีซึ่ง ถือว่าเป็นบริโลกเจดีย์นั้นอยู่ในภูมิประเทศที่เป็นภูเขา หากรอยพระพุทธรูปจำลองที่จัดเป็นบริโลกเจดีย์จำลองนั้นตั้งอยู่ในภูมิประเทศซึ่งไม่มีภูเขาธรรมชาติดังนั้นจึงต้องจำลองสภาพภูมิประเทศด้วยการสร้างเขมอ สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปที่ปรากฏเขมอเป็นองค์ประกอบ ได้แก่

วิหารพระพุทธรูปจำลอง	วัดปากน้ำ	จังหวัดสมุทรสงคราม
วิหารพระพุทธรูปจำลอง	วัดสุทธาวาส	จังหวัดสระบุรี
มณฑปพระพุทธรูปจำลอง	วัดอมรินทราราม	กรุงเทพมหานคร
มณฑปพระพุทธรูปจำลอง	วัดราชคฤห์	กรุงเทพมหานคร
มณฑปพระพุทธรูปจำลอง	วัดทองนพคุณ	กรุงเทพมหานคร
มณฑปพระพุทธรูปจำลอง	วัดอรุณราชวราราม	กรุงเทพมหานคร
มณฑปพระพุทธรูปจำลอง	วัดจักรวรรดิราชาวาส	กรุงเทพมหานคร
มณฑปพระพุทธรูปจำลอง	วัดกลางบางแก้ว	จังหวัดนครปฐม

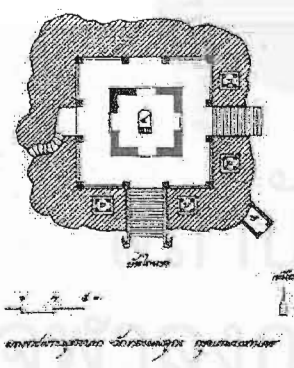

เขมอดังกล่าวมีทั้งเขมอซึ่งสร้างขึ้นสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปจำลอง ในกรณีที่มิพระพุทธรูปจำลองเป็นองค์ประกอบ ได้แก่ เขมอประดิษฐานพระพุทธรูปจำลอง วัดปากน้ำ วัดสุทธาวาส วัดอมรินทราราม และวัดจักรวรรดิราชาวาส เป็นต้น เขมอซึ่งประดิษฐานพระพุทธรูปนี้ถือได้ว่าเป็นเขมอที่จำลองมาจาก เขาปลิวหรือ เขมาภูกะบรรพต ตามตำนานพระพุทธรูป ส่วนเขมอซึ่งสร้างขึ้นเพื่อเป็นฐาน เป็นที่ตั้งหรือประกอบที่อยู่กับสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปนั้น ถือได้ว่าเป็นเขมอที่จำลองมาจากเขาสุวรรณบรรพตหรือ เขาสังพัน์ตามตำนานอันเป็นที่ประดิษฐานของรอยพระพุทธรูปที่จัดเป็นบริ โภคเจดีย์

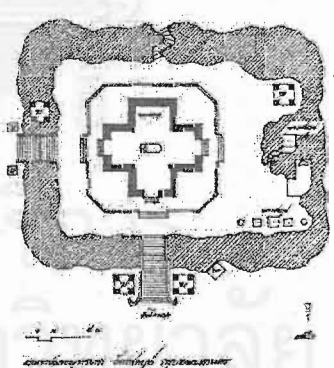
เขมอซึ่งจำลองมาจากเขาสุวรรณบรรพตนั้น มักตั้งอยู่ทำหน้าที่เป็นฐานชั้นล่างสุดให้แก่สถาปัตยกรรม ได้แก่ มณฑปพระพุทธรูปจำลอง วัดราชคฤห์ วัดทองนพคุณ วัดอรุณราชวราราม วัดจักรวรรดิราชาวาส และวัดกลางบางแก้ว ในบางแห่งมิได้เป็นฐานแต่ประกอบอยู่กับฐาน ได้แก่ มณฑปพระพุทธรูปจำลอง วัดอมรินทราราม เขมอนั้นมีทั้งเป็นภูเขาขนาดใหญ่จำลองมาจากภูเขาธรรมชาติตามจริง สามารถเข้าไปภายในถ้าเขมอได้เช่น เขมอ วัดราชคฤห์ วัดทองนพคุณ และวัดจักรวรรดิราชาวาส และเขมอซึ่งมีขนาดเล็กสร้างขึ้นเป็นเพียงแค่สัญลักษณ์ เช่น เขมอวัดอมรินทราราม วัดอรุณราชวราราม และวัดกลางบางแก้ว

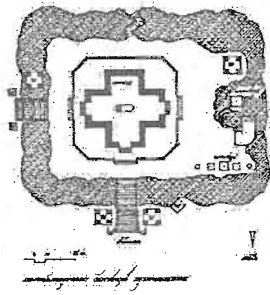
มณฑปพระพุทธรูปจำลอง วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร

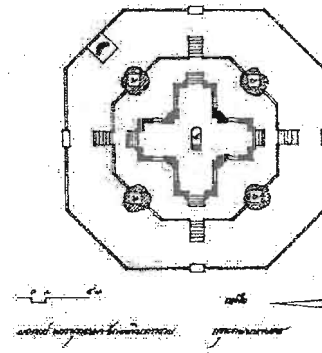
มณฑปพระพุทธรูปจำลอง วัดทองนพคุณ กรุงเทพมหานคร

มณฑปพระพุทธรูปจำลอง วัดราชคฤห์ กรุงเทพมหานคร

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดจักรวรรดิราชาวาส
กรุงเทพมหานคร

มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดคอมรินทราราม
กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 4.15 ผังพื้นมณฑป พระพุทธบาทจำลอง ที่มีเขมอเป็นองค์ประกอบ

วัสดุที่ใช้ก่อเป็นเขมอในระยะแรก ๆ ซึ่งอาจอยู่ในช่วงรัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 3 นั้น พบว่านิยมใช้หิน และปูนก่อเป็นเขา และใช้ปะการังเป็นวัสดุในการประดับตกแต่งให้มีพื้นผิวที่ขรุขระ และแลดูเป็นธรรมชาติ การใช้ปะการังเป็นวัสดุในการตกแต่งเขมอนั้นคงเป็นความนิยมมาแต่ครั้งสมัยอยุธยา ดังเช่น อ่างแก้วในพระราชวังหลวงแห่งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งพบหลักฐานว่ามีการใช้ปะการังก่อเป็นเกาะ และขอบสระทำนองเป็นภูเขาจำลอง การใช้ปะการังมาประดับเขมอนั้นแสดงถึงความประณีต พิถีพิถันอย่างสูงด้วยปะการังเป็นของอยู่ในมหาสมุทรจะต้องขนส่งเข้ายังพระนคร ซึ่งสังเกตได้ว่าผู้สถาปนาพระมณฑปซึ่งมีเขมอที่ประดับตกแต่งด้วยปะการังนั้น มักเป็นผู้ที่มีอำนาจบารมี เช่น เจ้านาย และขุนนาง ดังตัวอย่างเช่น เขมอซึ่งประกอบอยู่กับพระมณฑปวัดคอมรินทราราม และเขมอซึ่งประกอบอยู่กับพระมณฑปวัดราชคฤห์ ซึ่งใช้ปะการังเป็นวัสดุตกแต่ง

เขมอ วัดราชคฤห์ กรุงเทพมหานคร

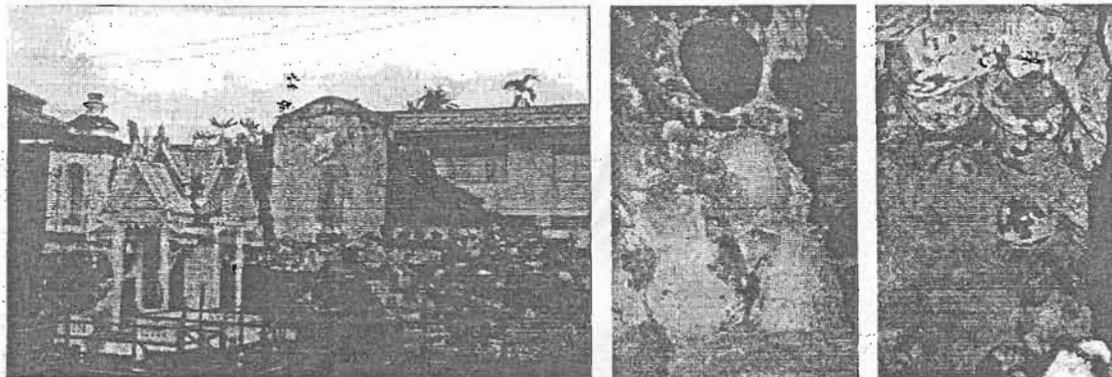

เขมอ วัดคอมรินทราราม กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 4.27 เขมอที่ก่อจาก ปะการัง

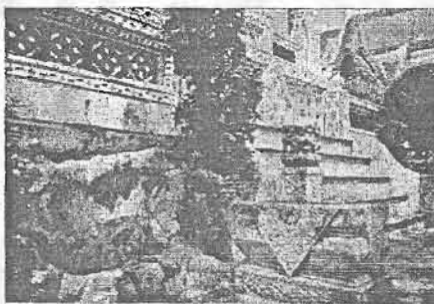
ในระยะต่อมาซึ่งอาจเป็นช่วงรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 มีการใช้วัสดุก่อประดับตกแต่งเขมอซึ่งแตกต่างไปจากเดิม กล่าวคือ มีการใช้โหนดินเผาจำนวนมากว่าเป็น โครงอยู่ภายใน และจึงใช้อิฐ หิน และปูนเสริมรูปร่างและประดับตกแต่งการใช้ปะการังเป็นวัสดุในการประดับตกแต่งเขมอนั้นคงเลิกนิยมลง ในคันรัตนโกสินทร์ทั้งนี้คงเนื่องจากความยากลำบากในการขนย้าย นอกจากนี้ยังพบว่าผู้สถาปนาสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทในสมัยหลังนี้มีใช้บุคคลชั้นสูงตั้งแต่ก่อน หากส่วนใหญ่มีฐานะเป็นสามัญชน ซึ่งเป็นที่เคารพเช่น พระสงฆ์ การใช้โหนดินเผาเป็นวัสดุในการก่อสร้างเขมอนั้นแสดงถึงความคิดสร้างสรรค์ในการใช้วัสดุซึ่งมีอยู่ให้เป็นประโยชน์ ด้วยคุณสมบัติของโหนดินเผานั้นสามารถทำให้ก่อเขาให้มีขนาดใหญ่ได้โดยมิต้องใช้วัสดุก่อจำนวนมาก ซึ่งทำให้หนัก เนื่องจากโหนดินเผาที่มีพื้นที่ภายในกลวงจึงมีน้ำหนักเบา ในกรณีเช่นนี้โครงสร้าง

ของฐานที่จะรองรับสถาปัตยกรรมและโครงสร้างของเขามอต้องแยกจากกัน เนื่องจากเขามอซึ่งใช้ดินเผาเป็นโครงอย่างเดียวนั้นคงไม่สามารถรับน้ำหนักของสถาปัตยกรรมได้ ดังนั้นการใช้หินเผาในการก่อเขามอนั้นจึงเป็นไปเพื่อการตกแต่งรูปทรงของเขามอเท่านั้น เขามอซึ่งใช้หินเผาเป็นวัสดุก่อนนั้น ได้แก่ เขามอประดิษฐานพระพุทธรายจำลอง วัดปากน้ำ เขามอประดิษฐานพระพุทธรายจำลอง วัดอมรินทราราม เขามอฐานมณฑป พระพุทธบาทวัดทองนพคุณ และวัดจักรวรรดิราชาวาส

ภาพที่ 4.28 เขามอที่ก่อ โดยใช้ไห

เขามอบางแห่งที่มีขนาดเดี่ยวก่อด้วยอิฐ ปูน และหินเพียงอย่างเดียว เช่น เขามอ ฐานมณฑป พระพุทธบาทวัดอรุณราชวราราม และวัดกลางบางแก้ว

ภาพที่ 4.29 เขามอฐานมณฑปพระพุทธบาทวัดอรุณราชวราราม

นอกจากการก่อเขามอเป็น องค์ประกอบแล้วในบางแห่งยังมีการปลูกต้นไม้ประดับบริเวณเขามอด้วย เพื่อเสริม สิ่งแวดล้อมให้เสมือนภูเขาตามธรรมชาติยิ่งขึ้น อีกทั้งต้นไม้ และธรรมชาตินั้นหากมีการออกแบบให้มีความสัมพันธ์และกลมกลืนกับสถาปัตยกรรมแล้วย่อมส่งเสริมคุณค่าให้แก่สถาปัตยกรรมด้วย

4. บันไดนาค

บันไดนาคเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สื่อถึงสิ่งแวดล้อมอันเป็นองค์ประกอบของวัดพระพุทธบาทสระบุรี ดังที่ พระมหานาค วัดท่าทราย ได้พรรณนาไว้ในบุญ ไฉนวาทคำฉันท์ ดังนี้

บันได ไสลลาด	อูรคราชเจ็ดศรี-
ยเล็กฟุ้งพานมี	พิขเพียงประไลยกลปี
และในนิราศพระบาท สุนทรภู่	ได้พรรณนาถึงบันไดนาคไว้ดังนี้
บันไดนาคนาคในบันไดนั้น	คุดกคันเพียงจะเลื้อยออก โลดเล่น
ข้ำเขี้ยวขบปากเหมือนนาคเป็น	คาเข้มนมองมุ่งสะคั่งกาย

ภาพที่ 4.30 บันไดนาค วัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี

พบว่าสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่มีบันไดนาคเป็นองค์ประกอบนั้นมีเฉพาะแต่พระมณฑป ได้แก่

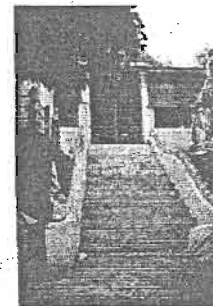
มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดราชคฤห์	กรุงเทพมหานคร
มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดทองนพคุณ	กรุงเทพมหานคร
มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดจักรวรรดิราชาวาส	กรุงเทพมหานคร

บันไดนาค วัดราชคฤห์
กรุงเทพมหานคร

บันไดนาค วัดจักรวรรดิราชาวาส
กรุงเทพมหานคร

บันไดนาค วัดทองนพคุณ
กรุงเทพมหานคร

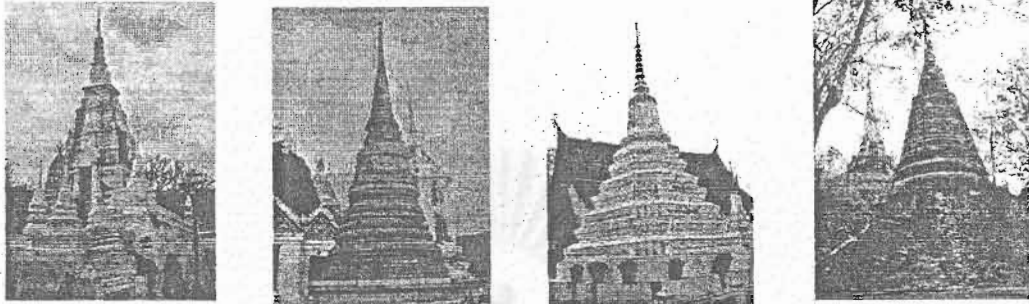
ภาพที่ 4.31 บันไดนาค

เป็นที่น่าสังเกตว่าพระมณฑปซึ่งมีบันไดนาคเป็นองค์ประกอบนั้น ล้วนเป็นพระมณฑปซึ่งตั้งอยู่บนเขามอที่มีขนาดสูงใหญ่พอที่คนสามารถเข้าไปภายในเขมอ ได้ทั้งสิ้น ทั้งนี้เนื่องมาจากเมื่อพระมณฑปตั้งอยู่บนเขาสูงบันไดทางขึ้นสู่พระมณฑปย่อมทอดยาวสูงชันตามไปด้วย เมื่อบันไดมีความยาวเพียงพอ จึงนิยมตกแต่งราวบันไดเป็นตัวนาคที่เชิงบันไดทำเป็นหัวนาค เช่นเดียวกับบันไดนาคที่วัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี ในกรณีที่เป็นพระวิหารประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท หรือ พระมณฑปซึ่งตั้งอยู่บนฐานที่เดี่ยวนั้นพบว่าไม่ปรากฏบันไดนาคเป็นองค์ประกอบเลย เนื่องจากตั้งอยู่บนฐานเดียว ช่วงบันไดนั้นสั้น จึงไม่นิยมตกแต่งราวพนักบันไดด้วยตัวนาค หากใช้นาคมาประดับราวพนักบันไดนั้น นาคจะมีขนาดเล็ก และตัวสั้นจนขาดความงามได้

บันไดนาคของพระมณฑปทุกแห่งนั้นล้วนเป็นบันไดทางขึ้นซึ่งเป็นทางหลักทั้งสิ้น และเป็นบันไดทางด้านหน้าตรงเข้าสู่ประตูทางเข้าพระมณฑป บันไดนาคนั้นล้วนก่ออิฐถือปูน มีรูปแบบ และการประดับตกแต่งที่แตกต่างกันไปเช่น บันไดนาคพระมณฑปวัดราชคฤห์ และวัดทองนพคุณนั้นเป็นบันไดนาค 1 เศียรตกแต่งด้วยปูนปั้นทาสี ส่วนบันไดนาคของพระมณฑปวัดจักรวรรดิราชาวาสนั้นเป็นบันไดนาค 7 เศียร ประดับตกแต่งด้วยปูนปั้นปิดทองประดับกระจกอย่างประณีตงดงาม

5. พระสถูป

พระสถูปนั้นเป็นองค์ประกอบซึ่งมีปรากฏอยู่ที่วัดพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี พระสถูปซึ่งปรากฏอยู่ดังกล่าวนี้มีด้วยกันหลายองค์ สร้างขึ้นหลายยุค หลายสมัย มีทั้งขนาดใหญ่ และขนาดย่อม โดยตั้งลดหลั่นกันบนภูเขาและทั่วบริเวณพระมณฑปพระสถูปมีด้วยกันหลายทรงเช่น ทรงระฆัง ทรงสี่เหลี่ยมย่อมุม และทรงพระธาตุพนม เป็นต้น

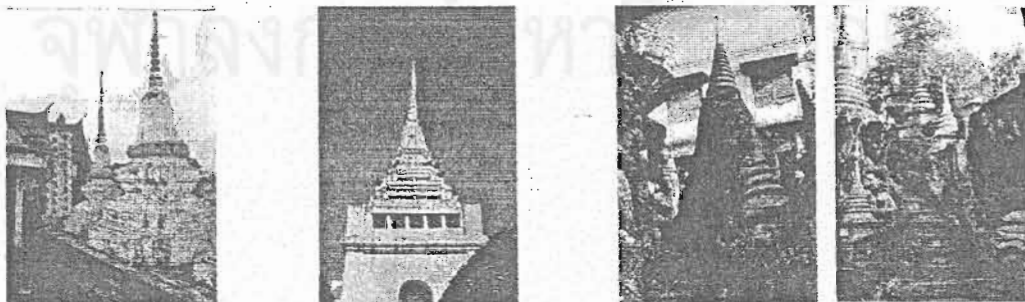

ภาพที่ 4.32 พระสถูป วัดพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี

สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่มีการสร้างพระสถูปเป็นองค์ประกอบนั้นพบเฉพาะแต่พระมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทเท่านั้น

ได้แก่	มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง	วัดอมรินทราราม	กรุงเทพมหานคร
	มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง	วัดราชคฤห์	กรุงเทพมหานคร
	มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง	วัดทองนพคุณ	กรุงเทพมหานคร
	มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง	วัดจักรวรรดิราชาวาส	กรุงเทพมหานคร
	มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง	วัดโปรดกเศษฐาราม	จังหวัดสมุทรปราการ

พระสถูปซึ่งเป็นองค์ประกอบของพระมณฑปนั้นล้วนเป็นพระสถูปขนาดย่อมทั้งสิ้น และมักตั้งประดิษฐานอยู่บนเขามอทั้งสิ้น หรือตั้งบริเวณรอบ ๆ เขมมอ โดยตั้งอยู่กับทั้งเขมมอซึ่งเป็นที่ตั้งของพระมณฑปและเขมมอซึ่งประดิษฐานพระพุทธรบาทจำลอง พระสถูปนั้นมีด้วยกันหลายทรงเช่น ทรงระฆัง และทรงสี่เหลี่ยมย่อมุม การวางตำแหน่งหรือที่ตั้งของพระสถูปมักไม่มีแบบแผน ตำแหน่งที่ตั้งของพระสถูปทั้งที่วัดพระพุทธรบาท จังหวัดสระบุรี และวัดซึ่งเป็นที่ตั้งของมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่เป็นปริ โภคเจดีย์จำลองนั้น ล้วนยึดถือตามสภาพภูมิประเทศ และสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ ยกเว้นกรณีของพระสถูปซึ่งเป็นองค์ประกอบของพระมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท วัดโปรดกเศษฐารามนั้นมีการวางผังวางตำแหน่งที่ตั้งของพระสถูปอย่างมีแบบแผน โดยพระสถูปนั้นตั้งอยู่ท่ามกลางสี่ของพระมณฑป

พระสถูป วัดราชคฤห์

พระสถูป วัดโปรดกเศษฐาราม

พระสถูป วัดจักรวรรดิราชาวาส

ภาพที่ 4.33 พระสถูป

6. พระพุทธรูปจำลอง

ภาพที่ 4.34 พระพุทธรูปจำลอง

พระพุทธรูปจำลองเป็นองค์ประกอบที่สื่อถึงพระพุทธรูป ซึ่งเป็นปูชนียสถานสำคัญที่ถือเป็นบริโศกเจดีย์แห่งหนึ่งที่ตั้งอยู่ใกล้เคียงและเป็นที่นิยมในการนมัสการพร้อมกันกับการไปนมัสการรอยพระพุทธรูปที่เขาสุวรรณบรรพต จึงมีการนำมาใช้เป็นองค์ประกอบเพื่อสื่อถึงรอยพระพุทธรูป จังหวัดสระบุรี ซึ่งปรากฏกับสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปทั้งที่เป็นพระวิหาร และพระมณฑป ได้แก่

วิหารพระพุทธรูปจำลอง	วัดคู่สนามจันทร์	จังหวัดสมุทรสงคราม
วิหารพระพุทธรูปจำลอง	วัดปากน้ำ	จังหวัดสมุทรสงคราม
วิหารพระพุทธรูปจำลอง	วัดสุทธาวาส	จังหวัดสิงห์บุรี
มณฑปพระพุทธรูปจำลอง	วัดอมรินทราราม	กรุงเทพมหานคร
มณฑปพระพุทธรูปจำลอง	วัดราชคฤห์	กรุงเทพมหานคร
มณฑปพระพุทธรูปจำลอง	วัดจักรวรรดิราชาวาส	กรุงเทพมหานคร
มณฑปพระพุทธรูปจำลอง	วัดโปรดกศเกษราภิรม	จังหวัดสมุทรปราการ
(มณฑปพระพุทธรูปจำลอง	วัดราชนัคคาราม	กรุงเทพมหานคร

ปัจจุบันปรากฏเพียง เฝิงผาประดิษฐานพระพุทธรูปจำลอง)

พระพุทธรูปจำลองมักประดิษฐานอยู่ที่ผนังเพิงผาของเขามอ ซึ่งจำลองมาจากเขาปถวิหรือเขาฆาฏกะบรรพตในตำนาน โดยเขามอซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปจำลองนั้นจะแยกออกมาจากสถาปัตยกรรมหรือเขามอซึ่งเป็นที่ตั้งของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูป เนื่องจากพระพุทธรูปซึ่งเป็นต้นแบบนั้นก็ประดิษฐานอยู่ต่างที่กันกับรอยพระพุทธรูป ในกรณีดังกล่าวนี้องค์ประกอบในผังบริเวณจึงแยกออกเป็น 2 กลุ่ม โดยกลุ่มที่แยกออกมาคือ เขามอประดิษฐานพระพุทธรูปจำลอง นอกจากพระพุทธรูปจำลองจะประดิษฐานอยู่ที่เขามอแล้วยังมีการประดิษฐานพระพุทธรูปจำลองไว้ที่ผนังภายในพระวิหารหรือพระมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธรูป เช่น วิหารพระพุทธรูปจำลอง วัดคู่สนามจันทร์ และมณฑปพระพุทธรูปจำลอง วัดราชคฤห์ ในกรณีดังกล่าวนี้ทำให้องค์ประกอบรวมเป็นกลุ่มเดียว

พระพุทธรูปจำลองทั้งหมดนั้นล้วนมีรูปแบบเป็นพระพุทธรูปปางประทับยืนทั้งสิ้น ซึ่งมีที่มาจากพระพุทธรูปต้นแบบ ซึ่งเป็นเงาภาพคล้ายพระพุทธรูปปางประทับยืนหากพระพุทธรูปจำลองในแต่ละแห่งนั้นมีความแตกต่างกันที่รายละเอียด เช่น การตีความ หรือความคิดสร้างสรรค์ในการจำลองพระพุทธรูปให้เป็นรูปพระปางต่าง ๆ ซึ่งพบอยู่ 3 ปาง ปางที่พบมากที่สุด และปางที่นิยมในการใช้เป็นแบบในการจำลองพระพุทธรูปมากที่สุดคือ ปางห้ามญาติ หรือ ปางประธานอภัย ซึ่งมีพุทธลักษณะยกพระหัตถ์ขวาขึ้นป้องพระหัตถ์ซ้ายทอดลงข้างพระวรกาย ได้แก่พระพุทธรูปจำลอง วัดปากน้ำ วัดสุทธาวาส วัดอมรินทราราม และวัดราชคฤห์ นอกจากนี้ ได้แก่ปางอุ้มบาตร ได้แก่พระพุทธรูปจำลอง วัดคู่สนามจันทร์และวัดราชนัคคาราม

และปางประทับยืน ซึ่งมีพุทธลักษณะที่พระหัตถ์ทอดลงข้างพระวรกายทั้งสองข้าง ได้แก่ พระพุทธรูปจำลองวัดราชคฤห์นอกจากนี้ในบางแห่งนอกจากจะมีเพียงพระพุทธรูปจำลองแล้ว ช่างยังมีความคิดสร้างสรรค์เพิ่มเติม กล่าวคือมีการนำภาพพระพุทธรูปสาวกขนาบสองข้างพระวรกายทั้งซ้ายขวา ยืนประนมมือ กระทำนมัสการอยู่นอกจากนี้บางแห่งยังทำภาพเครื่องบริวารประกอบอยู่ด้วย เช่น พระพุทธรูปจำลองวัดสุทธาวาส พระพุทธรูปจำลองวัดอมรินทราราม และพระพุทธรูปจำลองวัดราชนัคคาราม

ลักษณะทางศิลปกรรมของพระพุทธรูปจำลองที่พบนั้นมีด้วยกัน 2 ลักษณะ คือ

1. พระพุทธรูปจำลองที่เป็นงานปฏิมากรรมปูนปั้นนูนต่ำ

พบเป็นจำนวนมากที่สุด ได้แก่ พระพุทธรูปจำลองวัดปากน้ำ วัดสุทธาวาส วัดอมรินทราราม และวัดราชนัคคา โดยทำเป็นภาพพระพุทธรูปในปางต่าง ๆ ดังที่กล่าว นูนสูงขึ้นจากพื้นผิวเล็กน้อย โดยส่วนใหญ่ มักประดับตกแต่งด้วยกาทาสีให้สมจริง เช่น สีตามพระวรกายสีจิวร เป็นต้น มีเพียงพระพุทธรูปจำลองวัดอมรินทรารามเท่านั้นที่ตกแต่งด้วยการปิดทอง ลักษณะของพระพุทธรูปจำลองนั้นล้วนมีรูปแบบในแบบพระพุทธรูปตามอุดมคติ กล่าวคือมีพุทธลักษณะที่ถูกต้องตามพระมหาปุริสลักษณะ ทุกประการตามที่นิยมกันในงานจิตรกรรม และปฏิมากรรมสมัยโบราณ มีเพียงพระพุทธรูปจำลองวัดราชนัคคารามเท่านั้นที่มีลักษณะ และรูปแบบตามธรรมชาติที่สมจริงเข้ามาผสานเช่น ลักษณะของจีวรที่ทรงครองอยู่ซึ่งมีลักษณะเป็นริ้วผ้า และรูปแบบการครองจีวรซึ่งสมจริง เป็นที่น่าสังเกตว่าพระพุทธรูปจำลองซึ่งเป็นงานปฏิมากรรมนูนต่ำมักจะประดิษฐานอยู่กับเพิงผา เขามอ ซึ่งตั้งอยู่กลางแจ้ง ซึ่งอาจเป็นเหตุได้ว่า การที่ต้องสร้างขึ้นเป็นงานปฏิมากรรมนูนต่ำนั้นอาจเพื่อต้องการให้มีความคงทนเป็นประการหนึ่ง นอกจากนี้ยังอาจทำให้เกิดภาพที่ชัดเจนมีมิติแลดูงดงาม ในขณะที่ยังคงความแบนราบของภาพเพื่อสื่อถึงพระพุทธรูป ซึ่งมีลักษณะเป็นเงา

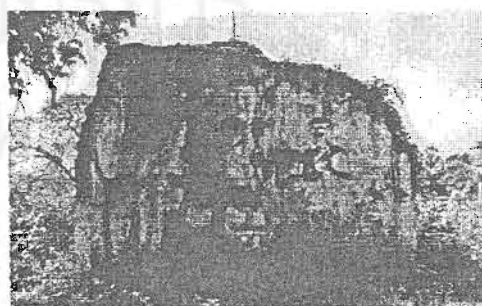
พระพุทธรูปจำลอง วัดราชนัคคาราม
กรุงเทพมหานคร

พระพุทธรูปจำลอง วัดอมรินทราราม
กรุงเทพมหานคร

พระพุทธรูปจำลอง วัดปากน้ำ
จังหวัดสมุทรสงคราม

พระพุทธรูปจำลอง วัดสุทธาวาส
จังหวัดสิงห์บุรี

ภาพที่ 4.35 พระพุทธรูปจำลองที่เป็นงานปฏิมากรรมนูนต่ำ

2. พระพุทธรูปจำลองที่มีลักษณะเป็นงานจิตรกรรม

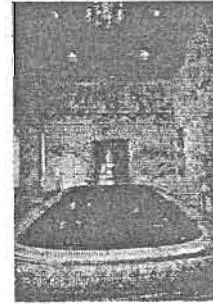
ได้แก่พระพุทธรูปจำลองวัดคู่สนามจันทร์ จังหวัดสมุทรสงคราม วัดราชคฤห์ กรุงเทพมหานคร วัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพมหานคร และวัดโปรดเกศเชษฐาราม จังหวัดสมุทรปราการ

พระพุทธรูปจำลอง วัดราชคฤห์
กรุงเทพมหานคร

พระพุทธรูปจำลอง วัดจักรวรรดิราชาวาส
กรุงเทพมหานคร

พระพุทธรูปจำลอง วัดคู่สนามจันทร์
จังหวัดสมุทรสงคราม

ภาพที่ 4.36 พระพุทธรูปจำลอง ที่เป็นงานจิตรกรรม

พระพุทธรูปจำลองที่เป็นงานจิตรกรรมโดยส่วนใหญ่มักเป็นงานจิตรกรรมฝาผนังซึ่งเขียนไว้ที่ผนังภายใน และเป็นผนังด้านสกัด ยกเว้นพระพุทธรูปจำลองวัดจักรวรรดิราชาวาสซึ่งเป็นภาพจิตรกรรมบนเพิงผา เขามอน นอกจากนี้ยังมีลักษณะพิเศษแตกต่างจากพระพุทธรูปจำลองที่ใด ๆ กล่าวคือ ทำเป็นเงาคำเป็นภาพพระพุทธรูปปางประทับยืนทั้งหมด ไม่มีการเขียนเป็นภาพแสดงรายละเอียดใด ๆ เป็นการจำลองเงาตามที่ปรากฏจริง ๆ ให้ธรรมชาติ หรือเป็นการจำลองพระพุทธรูปตามที่ปรากฏจริง โดยไม่เสริมแต่งจินตนาการใด ๆ นอกจากพระพุทธรูปจำลองซึ่งเป็นงานจิตรกรรมซึ่งปรากฏอยู่ตามพระอารามดังกล่าวแล้วยังปรากฏภาพจิตรกรรมพระพุทธรูปอีกหลายแห่งทั้งที่เป็นจิตรกรรมฝาผนังเล่าเรื่องทั่วไป และจิตรกรรมฝาผนังซึ่งมีจุดประสงค์เขียนภาพจำลองพระพุทธรูป และพระพุทธรูป เป็นที่น่าสังเกตว่าภาพจิตรกรรมพระพุทธรูปเกือบทั้งหมดนั้นมักแสดงด้วยภาพพระพุทธรูปปางห้ามญาติ หรือปางประทานอภัย

เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนังภาพพระพุทธรูปที่พระอุโบสถ วัดกก กรุงเทพมหานคร
ภาพจิตรกรรมฝาผนังภาพพระพุทธรูปที่พระวิหาร วัดบางกะพ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม
ภาพจิตรกรรมฝาผนังภาพพระพุทธรูปที่ผนังภายนอกของพระวิหารขนาดเล็ก วัดโพชนัดพลเสพ จังหวัดสมุทรปราการ เป็นต้น

7. หอระฆัง

หอระฆังเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สื่อถึงประเพณีในการนมัสการรอยพระพุทธรูปบาทเมื่อได้นำนมัสการรอยพระพุทธรูปบาทแล้วพุทธศาสนิกชนก็มักจะตีระฆังนัยว่าเป็นการประกาศถึงบุญกุศลที่ตนได้กระทำแล้วนั้นให้เทพยดาได้รับรู้ ดังในมุล โฉมวาทคำฉันท์ซึ่งพระมหานาควัดท่าทรายได้พรรณนาถึงระฆังไว้ดังนี้

เวหารอุโบสถ พระสถูปอุดมวงศ์

รายโรงระฆังปราง อติเรกรจนา

นอกจากนี้ในนิราศพระบาทสุนทรภู่ยังได้พรรณนาถึงระฆังและการตีระฆังบนเขาโพธิ์ลังกาไว้ดังนี้

ศาลาริมที่ระฆังห้อย เขาตีบ่อยยังคำไม่ขาดเสียง

ดงถันทมร้อมรอบศิริเรียง มีกู่ฎีเคียงอยู่บนเขาเป็นหลั่นกัน

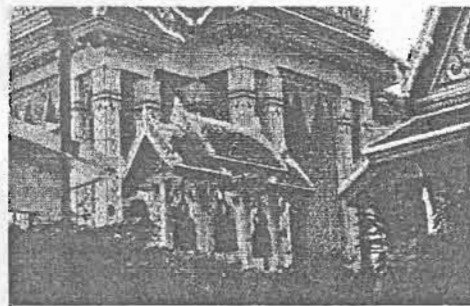
ธรรมเนียมการตีระฆังเมื่อได้มานมัสการรอยพระพุทธรูปนั้นมิมีมาแต่โบราณ และยังคงสืบเนื่องยึดถือมาโดยตลอดสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปซึ่งมีหอรระฆังเป็นองค์ประกอบนั้น ได้แก่

วิหารพระพุทธรูปจำลอง	วัดคู์สนามจันทร์	จังหวัดสมุทรสงคราม
วิหารพระพุทธรูปจำลอง	วัดปากน้ำ	จังหวัดสมุทรสงคราม
มณฑปพระพุทธรูปจำลอง	วัดอมรินทราราม	กรุงเทพมหานคร
มณฑปพระพุทธรูปจำลอง	วัดราชคฤห์	กรุงเทพมหานคร
มณฑปพระพุทธรูปจำลอง	วัดทองนพคุณ	กรุงเทพมหานคร
มณฑปพระพุทธรูปจำลอง	วัดจักรวรรดิราชาวาส	กรุงเทพมหานคร

ระฆังซึ่งแขวนไว้ให้พุทธศาสนิกชนตีนั้นมักมีด้วยกันหลายใบ เพื่อให้สามารถตีกันได้อย่างทั่วถึง โดยหอรระฆังเป็นราวขาว มักเป็นซุ้มแขวนระฆังจำนวนหลาย ๆ ใบ โดยมักทำเป็นซุ้มมีหลังคาทรงไทยขนาดเล็กเช่นซุ้มแขวนระฆังวัดพระพุทธรูป จังหวัดสระบุรี และวัดจักรวรรดิราชาวาส

หอรระฆัง วัดพระพุทธรูป จังหวัดสระบุรี

หอรระฆัง วัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 4.37 หอรระฆัง แบบเป็นซุ้มแขวนระฆังเป็นราวขาว

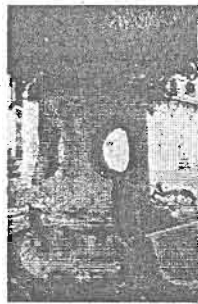
สถาปัตยกรรมสำหรับแขวนระฆังในอีกลักษณะหนึ่งคือ ลักษณะของหอรระฆัง ซึ่งพบเป็นส่วนมาก เป็นหอรระฆังซึ่งแขวนระฆังก่ออิฐถือปูน ประกอบเครื่องยอดซึ่งมีด้วยกันหลายทรงเช่น ทรงมงกุฎ ทรงยอดพระศูล์ เป็นต้น โดยมีรูปแบบต่างๆ ไปคล้ายหอรระฆังที่พระสงฆ์ใช้ตีบอกเวลาลงทำอุโบสถ หากหอรระฆังซึ่งเป็นองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปนั้นจะมีลักษณะพิเศษกว่าหอรระฆังทั่วไป กล่าวคือ จะไม่เป็นหอสูง เป็นเพียงหอรระฆังเตี้ย ๆ กับพื้นที่คนทั่วไปสามารถตีถึง มีความสูงของระฆังเมื่อแขวนแล้วพอดีกับช่วงแขนในขณะที่ผู้ตียืนอยู่กับพื้นเดียวกับหอรระฆัง คิวระฆังซึ่งเป็นองค์ประกอบดังกล่าวนี้เป็นระฆังสำหรับฆราวาสตี มีใช้ระฆังสำหรับตีบอกเวลาในกิจของพระสงฆ์

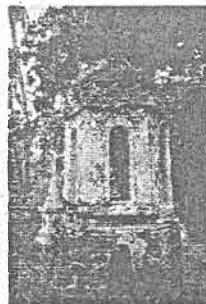
หอรระฆัง วัดอมรินทราราม กรุงเทพมหานคร

หอรระฆัง วัดปากน้ำ

หอรระฆัง วัดบางกะพ้อม

หอรระฆัง วัดทองนพคุณ

ภาพที่ 4.38 หอรระฆังแบบ แขนวระฆังหอรระหนึ่งใบ

ตำแหน่งซึ่งเป็นที่ตั้งของหอรระฆัง หรือซุ้มแขนวระฆังนั้นมักอยู่โดยรอบสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูป หรือตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าทางเข้าหรือทางขึ้นสู่พระวิหาร หรือพระมณฑป บางแห่งตั้งอยู่โดยโคดล้าหังบริเวณเขามอ ตัวอย่างหอรระฆังซึ่งตั้งอยู่ทั้ง 4 มุม ของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปเช่น หอรระฆังซึ่งเป็นองค์ประกอบของวิหารพระพุทธรูปวัดปากน้ำ และมณฑปพระพุทธรูปวัดจักรวรรดิราชาวาส ในกรณีที่ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าทางเข้า หรือทางขึ้นนั้นมักเป็นหอรระฆังแบบคู่ขนานทางขึ้นหรือทางเข้า เช่น หอรระฆังซึ่งเป็นองค์ประกอบของวิหารพระพุทธรูปวัดบางกะพ้อม มณฑปพระพุทธรูปวัดราชคฤห์ มณฑปพระพุทธรูปวัดทองนพคุณ นอกจากนี้ยังมีประเภทที่เป็นหอแบบคั้ง โดยโคดไม่สัมพันธ์กับสิ่งใดเช่น หอรระฆังซึ่งเป็นองค์ประกอบของมณฑปพระพุทธรูป วัดอมรินทราราม และวัดราชคฤห์

นอกจากหอรระฆังหรือซุ้มแขนวระฆัง ซึ่งปรากฏเป็นองค์ประกอบในผังของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปแล้ว สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปในบางแห่งมักมีระฆังประกอบอยู่ด้วยเสมอ เพื่อให้พุทธศาสนิกชน ได้ติดตามประเพณีและความเชื่อ หากแต่หอรระฆังดังกล่าวนี้มิได้สถาปัตยกรรม เช่น หอรระฆัง หรือซุ้มแขนวระฆังที่สร้างขึ้นเป็นถาวรวัตถุสำหรับแขนวระฆังโดยเฉพาะหากแขนวไว้กับราวไม้บั้ง ราวเหล็กข้างหรือแขนวไว้ที่สถาปัตยกรรมอื่นบั้ง ในบริเวณใกล้เคียงกับรอยพระพุทธรูป จากกรณีดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของประเพณี และความเชื่อซึ่งมีมาแต่โบราณ และยังคงมีสืบเนื่องมาโดยตลอด นับได้ว่าหอรระฆังนี้้องค์ประกอบสำคัญเพียงสิ่งเดียวที่สื่อแสดงถึงคติความเชื่อ และประเพณี โดยมิได้มุ่งเน้นที่จะสื่อความหมายไปถึงรอยพระพุทธรูป เขาสุวรรณบรรพต จังหวัดสระบุรี เช่นองค์ประกอบอื่น ๆ

สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปซึ่งจัดเป็นบริโศคเจดีย์จำลองนั้นนอกจากจะมีองค์ประกอบทั้ง 7 สิ่ง ซึ่งสื่อความหมายถึงรอยพระพุทธรูปที่จัดเป็นบริโศคเจดีย์แล้ว ยังมีองค์ประกอบที่เน้น และสร้างความสำคัญให้แก่พื้นที่ สถาปัตยกรรม และปูชนียวัตถุซึ่งประดิษฐานอยู่ เช่นเดียวกับสถาปัตยกรรมไทยประเภทอื่น ด้วยการใช้กำแพงแก้วล้อมรอบพระวิหาร หรือพระมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธรูป

3.2 สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปที่จัดเป็นอุเทสิกะเจดีย์

สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปที่จัดเป็นอุเทสิกะเจดีย์ที่ทำการศึกษาค้นคว้าได้แก่

พระสถูปประดิษฐานรอยพระพุทธรูปวัดพุทไธสวรรย์	จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
พระสถูปประดิษฐานรอยพระพุทธรูปวัดพิชัยญาติการาม	กรุงเทพมหานคร
พระสถูปประดิษฐานรอยพระพุทธรูปวัดพวงมาลัย	จังหวัดสมุทรสงคราม
วิหารพระพุทธรูปวัดอัมพวันเจติยาราม วรวิหาร	จังหวัดสมุทรสงคราม
วิหารพระพุทธรูปวัดเขายี่สาร	จังหวัดสมุทรสงคราม

วิหารพระพุทธบาท	วัดศรีจินดาวัฒนาราม	จังหวัดสมุทรสงคราม
วิหารพระพุทธบาท	วัดทรงธรรม วรวิหาร	จังหวัดสมุทรปราการ
วิหารพระพุทธบาท	วัดพระพุทธบาทราชวรมหาวิหาร	จังหวัดสระบุรี
มณฑปพระพุทธบาท	วัดพระพุทธฉาย	จังหวัดสระบุรี
มณฑปพระพุทธบาท	วัดเขาแก้ว วรวิหาร	จังหวัดสระบุรี
มณฑปพระพุทธบาท	วัดพระงาม	จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
มณฑปพระพุทธบาท	วัดอนงคาราม	กรุงเทพมหานคร
มณฑปพระพุทธบาท	วัดประดู่ฉิมพลี	กรุงเทพมหานคร
มณฑปพระพุทธบาท	วัดบางเกาะเทพศักดิ์	จังหวัดสมุทรสงคราม
มณฑปพระพุทธบาท	วัดอุ้มทอง	จังหวัดสระบุรี
มณฑปพระพุทธบาท	วัดสี่پرตเทศ	จังหวัดสุพรรณบุรี
มณฑปพระพุทธบาท	วัดเสาชิง	จังหวัดสุพรรณบุรี
มณฑปพระพุทธบาท	วัดอรัญญ์	จังหวัดสุพรรณบุรี
มณฑปพระพุทธบาท	วัดอัมพวัน	จังหวัดนนทบุรี
มณฑปพระพุทธบาท	วัดท่าบ้านเทิงธรรม	จังหวัดนนทบุรี
มณฑปพระพุทธบาท	วัดคลองชัน	จังหวัดปทุมธานี
มณฑปพระพุทธบาท	วัดเขาบางทราย	จังหวัดชลบุรี
มณฑปพระพุทธบาท	วัดใหญ่อินทาราม	จังหวัดชลบุรี
มณฑปพระพุทธบาท	วัดชัยชุมพลชนะสงคราม	จังหวัดกาญจนบุรี
มณฑปพระพุทธบาท	วัดน้อย	จังหวัดสุพรรณบุรี
มณฑปพระพุทธบาท	วัดกลาง วรวิหาร	จังหวัดสมุทรปราการ
มณฑปพระพุทธบาท	วัดป่าโมก วรวิหาร	จังหวัดอ่างทอง
มณฑปพระพุทธบาท	วัดอัมพวัน	จังหวัดอ่างทอง
มณฑปพระพุทธบาท	วัดเทวสังฆาราม	จังหวัดกาญจนบุรี
มณฑปพระพุทธบาท	วัดบางจะเกร็ง	จังหวัดสมุทรสงคราม

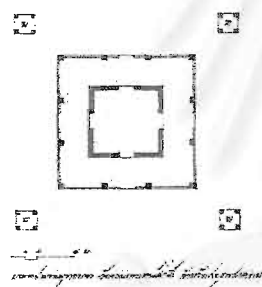
สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานพระพุทธบาทที่จัดเป็นอุเทสิกะเจดีย์นั้นพบว่า พบเป็นจำนวนมากกว่า สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทที่จัดเป็นบริ โภคเจดีย์จำลอง เนื่องจาก คติการบูชานับถือ และการสร้างรอยพระพุทธบาทที่จัดเป็นบริ โภคเจดีย์จำลองนั้นเป็นที่นิยม และเชื่อถือกันอยู่ใน สมัยหนึ่งเท่านั้น ส่วนคติการนับถือบูชา และการสร้างรอยพระพุทธบาทที่จัดเป็นอุเทสิกะเจดีย์นั้นยังคงความ นิยม และมีสืบเนื่องมาโดยตลอด

สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทที่จัดเป็นอุเทสิกะเจดีย์มีทั้ง เป็นพระสถูป พระวิหาร และพระมณฑป โดยมักมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเช่นเดียวกับพระสถูปพระวิหาร และพระมณฑปโดยทั่ว ๆ ไป ยกเว้นวิหารพระพุทธบาท และมณฑปพระพุทธบาทในบางแห่งซึ่งมีองค์ประกอบ ในผังบริเวณประกอบอยู่ด้วย และเป็นที่น่าสังเกตว่าองค์ประกอบซึ่งอยู่ร่วมกับสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐาน รอยพระพุทธบาทที่จัดเป็นอุเทสิกะเจดีย์นั้น มักเป็นองค์ประกอบที่สื่อถึงประเพณีในการนมัสการรอย พระพุทธบาทซึ่งได้แก่ หอระฆัง เป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้เนื่องมาจาก รอยพระพุทธบาทซึ่งประดิษฐานอยู่นั้นเป็น

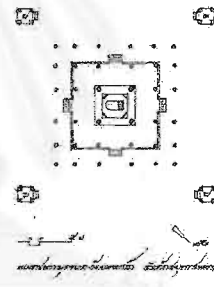
อุเทสิกะเจดีย์ มีคําสื่อความหมายเพื่อแสดงถึงรอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็นบริ โภคเจดีย์สถาปัตยกรรมสำหรับ ประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็นอุเทสิกะเจดีย์ ซึ่งมีหอรระฆังเป็นองค์ประกอบในผังบริเวณ ได้แก่

วิหารพระพุทธรบาท	วัดเขยี่สาร	จังหวัดสมุทรสงคราม
มณฑปพระพุทธรบาท	วัดเขาแก้ว	จังหวัดสระบุรี
มณฑปพระพุทธรบาท	วัดพระงาม	จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
มณฑปพระพุทธรบาท	วัดบางเกาะเทพศักดิ์	จังหวัดสมุทรสงคราม
มณฑปพระพุทธรบาท	วัดเทวสังฆาราม	จังหวัดกาญจนบุรี
มณฑปพระพุทธรบาท	วัดบางจะเกร็ง	จังหวัดสมุทรสงคราม

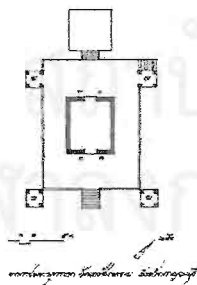
หอรระฆังซึ่งเป็นองค์ประกอบของสถาปัตยกรรม สำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท พระพุทธรบาทซึ่งจัดเป็นอุเทสิกะเจดีย์นั้นมีอยู่ด้วยกัน 2 ลักษณะ คือแบบชนิดที่เป็นหอเดี่ยว ตั้งอยู่โดยโคด ได้แก่ หอรระฆังของวิหารพระพุทธรบาทวัดเขยี่สาร และมณฑปพระพุทธรบาทวัดเขาแก้วหอรระฆังในอีกลักษณะหนึ่งเป็น หอรระฆังเดี่ยวตั้งอยู่ทั้ง 4 มุม ของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท รวมทั้งสิ้น 4 หอ ได้แก่ หอรระฆังของมณฑปพระพุทธรบาทวัดพระงาม วัดบางเกาะเทพศักดิ์ วัดเทวสังฆาราม และวัดบางจะเกร็ง โดยเฉพาะมณฑปพระพุทธรบาทวัดพระงาม และวัดเทวสังฆาราม นั้นยังมีกำแพงแก้ว ชักเชื่อมระหว่างหอรระฆังทั้ง 4 หอ และหุ้มประตูประกอบอยู่บนฐานชุดเดียวกัน

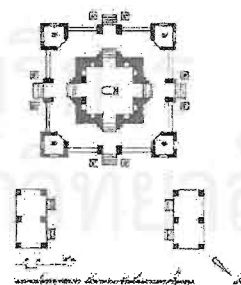
ผังพื้น มณฑปพระพุทธรบาท วัดบางเกาะเทพศักดิ์
จังหวัดสมุทรสงคราม

ผังพื้น มณฑปพระพุทธรบาท วัดบางจะเกร็ง
จังหวัดสมุทรสงคราม

ผังพื้น มณฑปพระพุทธรบาท วัดเทวสังฆาราม
จังหวัดกาญจนบุรี

ผังพื้น มณฑปพระพุทธรบาท วัดพระงาม
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

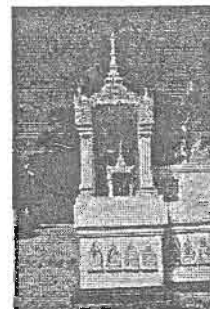
แผนผังที่ 4.16 ผังพื้น มณฑปพระพุทธรบาท ที่มีหอรระฆังเป็นองค์ประกอบตั้งอยู่ที่มุมทั้ง 4 ของพระมณฑป

หอรระฆัง วัดพระงาม
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

หอรระฆัง วัดบางจะเกร็ง
จังหวัดสมุทรสงคราม

หอรระฆัง วัดเทวสังฆาราม
จังหวัดกาญจนบุรี

ภาพที่ 4.39 หอรระฆัง ซึ่งเป็นองค์ประกอบ ของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท ที่เป็นอุเทสิกะเจดีย์

หอรระฆังดังกล่าวก็มีลักษณะเช่นเดียวกับหอรระฆังซึ่งเป็นองค์ประกอบในผังบริเวณของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็นบริ โภคเจดีย์จำลอง กล่าวคือเป็นหอรระฆังก่ออิฐถือปูน ซึ่งไม่ใช่หอรสูง และมักเป็นหอรระฆังประกอบเครื่องยอด

นอกจากหอรระฆังจะเป็นองค์ประกอบ ในผังบริเวณของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็นอุเทสิกะเจดีย์แล้ว ยังมีองค์ประกอบบางอย่างซึ่งประกอบอยู่ในผังด้วยเช่น พระสถูป ได้แก่ วิหารพระพุทธรบาทวัดเขายี่สาร และมณฑปพระพุทธรบาท วัดกลาง ซึ่งมีพระสถูปตั้งอยู่ที่มุมทั้งสี่ และองค์ประกอบที่เป็นศาลาโถงและประติมากรรมรูปอสูรทวารบาล ได้แก่มณฑปพระพุทธรบาทวัดพระงาม นอกจากนี้ องค์ประกอบที่สำคัญยัง ได้แก่กำแพงแก้ว ซึ่งมักเป็นกำแพงเตี้ยก่ออิฐถือปูน ตั้งล้อมรอบสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท เช่นเดียวกับกำแพงแก้วซึ่งนิยมสร้างล้อมรอบสถาปัตยกรรมในพระพุทธศาสนาที่สำคัญประเภทอื่น ๆ เพื่อเป็นการเน้น แสดงความสำคัญของพื้นที่ สถาปัตยกรรม และปูชนียวัตถุ ซึ่งประดิษฐานอยู่สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็นอุเทสิกะเจดีย์ซึ่งมีกำแพงแก้วเป็นองค์ประกอบ ได้แก่

วิหารพระพุทธรบาท	วัดอัมพวันเจติยาราม	จังหวัดสมุทรสงคราม
วิหารพระพุทธรบาท	วัดพระงาม	จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
มณฑปพระพุทธรบาท	วัดคลองขันธ์	จังหวัดปทุมธานี
มณฑปพระพุทธรบาท	วัดเขายี่สาร	จังหวัดชลบุรี
มณฑปพระพุทธรบาท	วัดชัยชุมพลชนะสงคราม	จังหวัดกาญจนบุรี
มณฑปพระพุทธรบาท	วัดเทวสังฆาราม	จังหวัดกาญจนบุรี
มณฑปพระพุทธรบาท	วัดน้อย	จังหวัดสุพรรณบุรี
มณฑปพระพุทธรบาท	วัดกลาง	จังหวัดสมุทรปราการ

องค์ประกอบในผังบริเวณซึ่งปรากฏอยู่กับสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็นอุเทสิกะเจดีย์นั้นล้วนแต่มีใช้องค์ประกอบที่มีเจตนาสื่อถึงรอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็นบริ โภคเจดีย์ หากแต่เป็นองค์ประกอบอันเนื่องด้วยประเพณี คติความเชื่อและการใช้งาน นอกจากองค์ประกอบที่เป็นหอรระฆังแล้ว องค์ประกอบอื่น ๆ นั้นล้วนแล้วแต่เป็นองค์ประกอบที่พบได้กับสถาปัตยกรรมไทยในพระพุทธศาสนาประเภทอื่น ๆ

4.3 การวิเคราะห์พัฒนาการของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่สร้างขึ้นในอดีต และสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 9

ความเลื่อมใสในศรัทธา และความเชื่อถือในคติการบูชารอยพระพุทธรบาทยังคงมีสืบมาโดยตลอดนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน คือในรัชสมัยพระพุทธรบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช (รัชกาลที่ 9) นับได้ว่าเป็นปูชนียวัตถุที่เป็นรูปสัญลักษณ์ที่ไม่ใช่พระพุทธรูป ประเภทเดียวที่ยังคงได้รับความนิยมในการนับถือบูชา โดยตลอดเนื่องจากความเลื่อมใส ศรัทธา และความเชื่อถือที่ฝังลึกมาตั้งแต่อดีต มีความเป็นมา และความสำคัญควบคู่กับประวัติศาสตร์ชาติไทยมาทุกยุคสมัย หากในปัจจุบันคติความเชื่อ และความศรัทธาเกี่ยวกับรอยพระพุทธรบาทนั้นลดความนิยมลงจากในอดีต เนื่องมาจากคติความเชื่อความนิยมที่เปลี่ยนแปลง ไปประกอบกับรูปเคารพที่เป็นรูปสัญลักษณ์อื่น ๆ เช่น พระพุทธรูปนั้นมีภาพลักษณ์ที่เป็นรูปธรรมมากกว่าจึงเป็นที่นิยม อย่างไรก็ตามก็ตามคติความเชื่อ และความเลื่อมใสศรัทธาต่อรอยพระพุทธรบาทนั้นก็ยังคงมีปรากฏอยู่บ้างรวมถึงสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่ยังคงมีการสร้างขึ้นในปัจจุบัน หากสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทนั้นมีแนวความคิด และสถาปัตยกรรมที่มีการปรับเปลี่ยน ประยุกต์ไปจากเดิม เพื่อให้เหมาะสมกับแนวความคิด คติความเชื่อ และการใช้งานที่เปลี่ยนแปลงไป

สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท ที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 9 ที่มีความสำคัญ และควรแก่การศึกษาวิเคราะห์นั้นมีด้วยกัน 2 ประเภท คือ

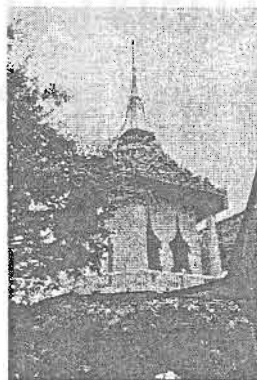
สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็นบริโศกเจดีย์จำลอง

ได้แก่ 1. มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดหนึ่ง กรุงเทพมหานคร

สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่จัดเป็นอุเทสิกะเจดีย์

ได้แก่	2. มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง	วัดญาณสังวราราม	จังหวัดชลบุรี
	3. มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง	วัดบางพระ	จังหวัดชลบุรี
	4. มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง	วัดเขาคีสลัก	จังหวัดสุพรรณบุรี
	5. มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง	วัดพระแท่นดงรัง	จังหวัดกาญจนบุรี
	6. มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง	วัดโบสถ์บน	จังหวัดนนทบุรี
	7. มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง	วัดเขาตุ๊กช้าง	จังหวัดเพชรบุรี

1. มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดหนึ่ง กรุงเทพมหานคร

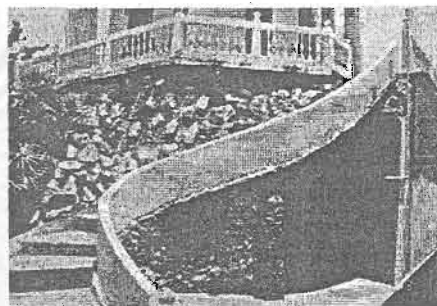
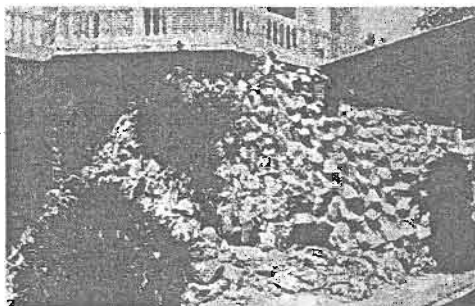
ภาพที่ 4.40 มณฑปพระพุทธรบาทจำลอง วัดหนึ่ง กรุงเทพมหานคร

วัดหนึ่งเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดราชวรวิหาร ตั้งอยู่ที่แขวงบางค้อ เขตบางขุนเทียน กรุงเทพมหานคร มณฑลพระพุทธบาทสถาปนาขึ้นโดยพุทธศาสนิกชน ผู้มีความศรัทธา เป็นมณฑลพระพุทธบาทสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทที่จัดเป็นบริเวณเจดีย์จำลอง ที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 9 เพียงแห่งเดียว

- **ที่ตั้ง ผังบริเวณ และองค์ประกอบในผังบริเวณ**

พระมณฑปตั้งอยู่ภายนอกเขตพุทธาวาส ด้านหน้าของพระอารามริมคลองมหาชัย มีองค์ประกอบในผังบริเวณ ได้แก่

เขมอ

ภาพที่ 4.41 เขมอ มณฑลพระพุทธบาทจำลอง วัดหนึ่ง กรุงเทพมหานคร

เขมอทำหน้าที่เป็นฐานของพระมณฑป ก่ออิฐถือปูนประดับด้วยก้อนหิน และต้นไม้ มีทางเข้าสู่ภายในเขมอได้

- **ผังพื้น**

พระมณฑปมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีเส้าพาไลที่มุมทั้ง 4 มุมละ 2 ชั้น รวม 8 ชั้น มีระเบียงรอบ มีประตูทางเข้า ด้านหน้าและด้านหลัง ทางทิศตะวันออก และตะวันตกด้านละ 1 ประตู มีหน้าต่างในด้านข้างทางทิศเหนือ และทิศใต้ด้านละ 2 บาน มีบันไดทางขึ้นสู่พระมณฑปทางด้านหลัง 2 ทาง

- **รูปแบบทางสถาปัตยกรรม**

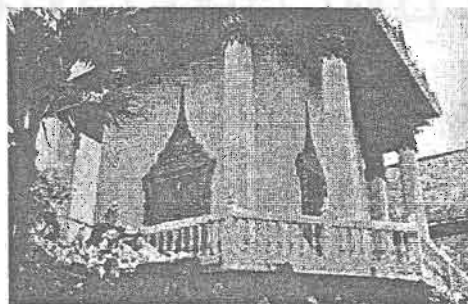
พระมณฑปมีรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี

- **องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม**

พระมณฑปตั้งบนฐานเขมอ มีระเบียงประดับลูกกรง โดยรอบ เส้าพาไลสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้สิบสองหัวเสาประดับบัวหัวเสา ชูมประตู และชูมหน้าต่างประดับปูนปั้นเป็นชูมเครื่องยอดทรงพระศตูป ส่วนของหลังคาเป็นหลังคาเครื่องยอดทรงมณฑปชั้นเชิงกลอน 5 ชั้น ประดับด้วยบันแถลง ชูมขังไก่อ นาคมุม และกระจงทุกชั้น ยอดประดับนัคร

ภาพที่ 4.42 ส่วนยอด มณฑลพระพุทธบาทจำลอง วัดหนึ่ง กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 4.43 ส่วนเรือนมณฑลพระพุทธบาทจำลอง วัดหนึ่ง กรุงเทพมหานคร

- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง
พระมณฑปมีโครงสร้างเป็นคอนกรีตเสริมเหล็กทั้งหมด ทั้งส่วนของตัวอาคาร และส่วนของเครื่องยอด
- การประดับตกแต่ง
พระมณฑปมีการประดับตกแต่งแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีด้วยงานปูนปั้น

2. มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดญาณสังวราราม จังหวัดชลบุรี

ภาพที่ 4.44 มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดญาณสังวราราม จังหวัดชลบุรี

วัดญาณสังวรารามเป็นพระอารามหลวงชั้น เอก ชนิดวรมหาวิหารตั้งอยู่ที่ตำบลห้วยใหญ่ อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี

พระมณฑปมีนามว่า พระมหามณฑปพระพุทธบาท “ภปร” “สก” สร้างโดยพระบรมราชานุญาติใน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อน้อมเกล้าฯน้อมกระหม่อมถวายเป็นพระราชกุศล แด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ พระมณฑปออกแบบโดยหม่อมราชวงศ์ มิตรา รุณเกษมศรี ภายในประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลองจำหลักจากหินออกแบบ โดยครู โหมค ว่องสวัสดิ์ รอยพระพุทธบาทมีลักษณะเป็นรอยพระพุทธบาทแบบรอยคู่ จำหลักด้วยหินประกอบด้วยภาพสัญลักษณ์มงคล 108 ประการ ประดิษฐานในระนาบแนวราบกับพื้น

- ที่ตั้ง ผังบริเวณ และองค์ประกอบในผังบริเวณ

พระมณฑปตั้งอยู่บนยอดเขาทางทิศตะวันตกของวัดญาณสังวรารามตั้งหันหน้าไปทางทิศตะวันตกในแนวแกนเดียวกับพระบรมธาตุเจดีย์มหาจักรีพิพัฒน์มีองค์ประกอบในผังบริเวณ ได้แก่

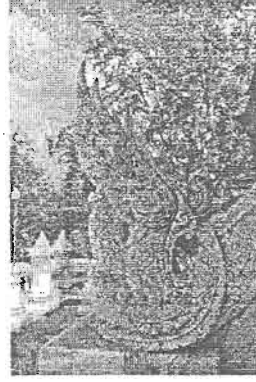
หอรระฆัง

มีลักษณะเป็นซุ้มก่ออิฐถือปูนตั้งอยู่บนฐานสิงห์ หลังคาทรงจั่ว 2 ชั้น ประกอบด้วยเครื่องถ่ายของหอรระฆัง มีจำนวน 2 ซุ้ม ตั้งขนานทางเข้าพระมณฑปทางด้านหน้าในทิศตะวันตก

บันไดนาค

บันไดนาคตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกด้านหน้าของพระมณฑป ซึ่งเป็นบันไดหลัก โดยมีแนวความคิดมาจากบันไดนาคทางขึ้นมณฑปพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี เนื่องจากพระมณฑปตั้งอยู่บนยอดเขาสูง บันไดนาคแบ่งเป็น 2 ตอน โดยบันไดทั้งหมดแบ่งเป็น 10 ช่วง เศียรนาคประจำเชิงบันไดมีลักษณะเป็นนาค 3 เศียร ถ้าตัวทอดยาวขึ้นไปตามราวบันไดตัวนาคด้วยกระเบื้องเคลือบสีขาวยเป็นเกล็ดนาค นอกจากบันไดนาคบริเวณทางขึ้นหลักทางทิศตะวันตกแล้วบันไดทางเข้าสู่องค์พระมณฑปทั้ง 4 ทิศก็มีลักษณะเป็นบันไดนาคเช่นกัน

ภาพที่ 4.45 บันไดนาค มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดญาณสังวราราม จังหวัดชลบุรี

ศาลาเชิงบันไดนาค

ตั้งอยู่บริเวณเชิงบันไดนาคคั่นล่างของภูเขา ตัวอาคารตั้งตามแนวยาวขนานลานทางขึ้นสู่พระมณฑป ศาลามีลักษณะเป็นศาลาโถง ที่มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาจร मुखประกอบด้วยเครื่องลำของแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี มุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีน้ำตาล

พลับพลาที่ประทับ

ตั้งอยู่บนยอดเขา บริเวณใกล้เคียงกับพระมณฑป ทางด้านทิศเหนือในตำแหน่งที่เคยเป็นพลับพลาชั่วคราวเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จมาประทับเพื่อประกอบพระราชพิธียกฉัตรพระมณฑป มีลักษณะเป็นพลับพลาโถงก่ออิฐถือปูน ผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาจร मुखประกอบด้วยเครื่องลำของมุงกระเบื้องเคลือบสีน้ำตาล

ประติมากรรมประดับ

ประติมากรรมประดับประกอบด้วย ประติมากรรมรูปอสูรทวารบาลยืนหันหน้าเข้าสู่พระมณฑป ใฝ่บันไดทางขึ้นบริเวณด้านบน มีลักษณะเป็นประติมากรรมปูนปั้นประดับกระเบื้องเคลือบสีขาว นอกจากนี้ยังมีประติมากรรม รูปหมากพนม ตั้งอยู่มุมทั้ง 4 บนฐานพระมณฑป

กำแพงแก้ว

มีลักษณะเป็นกำแพงเตี้ย ผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้สิบสอง พนักกำแพงประดับลูกกรงกระเบื้องเคลือบ

- ผังพื้น

พระมณฑปมีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้สิบสองมีประตู และบันไดทางขึ้นทั้ง 4 ทิศ คือทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก

- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

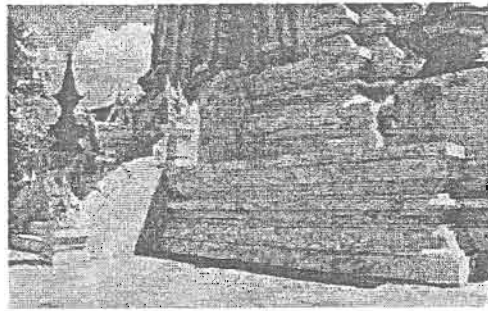
พระมณฑปมีรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยผสมผสานศิลปะ และสถาปัตยกรรมตะวันตก

- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม

ส่วนฐาน

พระมณฑปตั้งอยู่ฐานสิงห์ผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้สิบสอง ฐานซ้อน 2 ชั้น บุด้วยหินอ่อน

ทั้งหมด

ภาพที่ 4.46 ส่วนฐาน มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดญาณสังวราราม จังหวัดชลบุรี

ส่วนเรือน

มุมทั้ง 4 ของ พระมณฑปเป็นเสาค้ำจุ่มมุมไม้สิบสองบุด้วยหินอ่อน บริเวณฐานและบัวหัวเสาประดับด้วยโมเสกสีทองผนังทั้ง 4 ด้านประดับโมเสกสีทองเช่นเดียวกัน มีซุ้มทางเข้าทั้ง 4 ทิศเหนือซุ้มประตูเป็นช่องแสงภายในซุ้มโค้งแหลมประดับด้วยกระจกลี เป็นลายแก้วชิงดวง กึ่งกลางประดิษฐานพระนามาภิไธยย่อโดยหาด้านทิศเหนือและทิศใต้ประดิษฐานพระนามาภิไธยย่อ “ภปร” และด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกประดิษฐานพระนามาภิไธยย่อ “สก”

ส่วนยอด

มีลักษณะเครื่องเครื่องยอดทรงมณฑป ผสมผสานเครื่องยอดทรงมงกุฎประกอบด้วยชั้นเชิงกลอน 5 ชั้น ประดับด้วยบันแถลง ซุ้มรังไก่ และนาคปักซึ่งเป็นกระเบื้องเคลือบสีชาวยอดพระมณฑปประดับด้วยฉัตร

- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

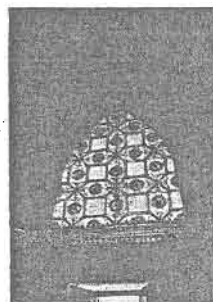
พระมณฑปมีโครงสร้างเป็นคอนกรีตเสริมเหล็กทั้งส่วนของตัวอาคารและส่วนของเครื่องยอด

- การประดับตกแต่ง

พระมณฑปมีการประดับตกแต่งแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี ด้วยวัสดุต่าง ๆ เช่น หินอ่อน โมเสกทอง กระเบื้องเคลือบ และกระจกลี

- ลักษณะภายใน

ภายในมีผนังพื้นที่มีลักษณะ เป็นรูปแปดเหลี่ยมด้านไม่เท่า ที่มุมทั้ง 4 บริเวณตอนล่างเป็นช่องซุ้มโค้งแหลมลึกเข้าไปในผนัง ประดิษฐานพระพุทธรูปในปางประทับยืน มุมละ 1 องค์ ได้แก่ ปางลีลา ปางรำพึง ปางถวายเนตร และปางเปิดโลก กลางห้วงประดิษฐานรอยพระพุทธบาท ผนังภายในทาสีแดงประดับด้วยลายดอกไม้ร่วง โดยมีการไล่สีของดอกไม้ คือ ผนังตอนบนเป็นสีทอง ผนังตอนล่างเป็นการเขียนสี โดยระหว่างผนังตอนบน และตอนล่าง ต้นประดับด้วยหน้ากระดาน และกระจง จำหลักไม้ปิดทองประดับกระจกลีเหนือประตูทางเข้าทั้ง 4 ทิศเป็นช่องแสงรูปซุ้มโค้งแหลมประดับกระจกลีเป็นรายแก้วชิงดวง เพดานประดับด้วยดาวเพดานจำนวน 9 ดวง

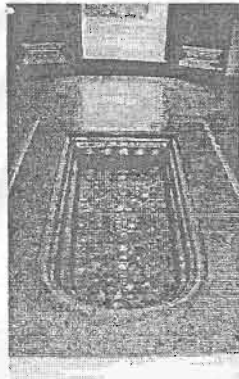
ภาพที่ 4.47 ลักษณะภายใน มณฑปพระพุทธบาทจำลองวัดญาณสังวราราม จังหวัดชลบุรี

3. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดบางพระ จังหวัดชลบุรี

ภาพที่ 4.48 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดบางพระ จังหวัดชลบุรี

วัดบางพระเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร ตั้งอยู่ที่ตำบลบางพระ อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี พระมณฑปตั้งอยู่บนเนิน สร้างมาแต่ครั้งพุทธศักราช 2438 ต่อมาได้สร้างขึ้นใหม่ในปี พุทธศักราช 2498 เพื่อประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลอง ที่มีลักษณะเป็นรอยพระพุทธบาทแบบรอยเดี่ยว 1 รอย ประดิษฐานในระนาบแนวระนาบขนานกับพื้น

ภาพที่ 4.49 รอยพระพุทธบาทจำลอง วัดบางพระ จังหวัดชลบุรี

- **ที่ตั้ง และองค์ประกอบในผังบริเวณ**
  - พระมณฑปตั้งอยู่บนเนินเขาสูง วางตัวตามแนวทิศตะวันออก และทิศตะวันตก มืองค์ประกอบในผังบริเวณได้แก่
    - บันไดนาค**
      - เป็นบันไดทางขึ้นหลักตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก และทิศตะวันตกตรงกับประตูทางเข้าสู่พระมณฑป เติรขนาดประจำเชิงบันไดนาคเป็นนาค 7 เติร มีลำตัวทอดยาวขึ้นไปตามราวบันได
    - ระเบียงประดิษฐานพระพุทธรูป**
      - ตั้งอยู่บริเวณโดยรอบพระมณฑปสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป
- **ผังพื้น**
  - พระมณฑปมีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีประตูทางเข้า 2 ประตู ทางทิศตะวันออก และทิศตะวันตก
- **รูปแบบทางสถาปัตยกรรม**
  - พระมณฑปมีรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี

- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม

พระมณฑปตั้งอยู่บนฐานเขียง และฐานสิงห์ตามลำดับ ผนังด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ประกอบด้วยซุ้มประตู เครื่องยอดทรงมณฑป ผนังคอนกรีตเสริมเหล็กด้วยรับเครื่องหลังคาโดยรอบ ส่วนของหลังคามีลักษณะเป็นหลังคาเครื่องยอดทรงมณฑปชั้นเชิงกลอน 5 ชั้น แต่ละชั้นประกอบด้วย กระงัง และนาคมุมทุกชั้น ไม่มีบันแถลง และซุ้มรั้งไถ่ ผนังหลังคามุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีเขียว และส้ม

ภาพที่ 4.50 องค์ประกอบ มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดบางพระ จังหวัดชลบุรี

- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

พระมณฑปมีโครงสร้างในส่วนฐาน และส่วนตัวเรือนเป็น โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก และมีโครงสร้างในส่วนเครื่องยอดเป็น โครงสร้างเครื่องคอนกรีตผสมเครื่องไม้

- การประดับตกแต่ง

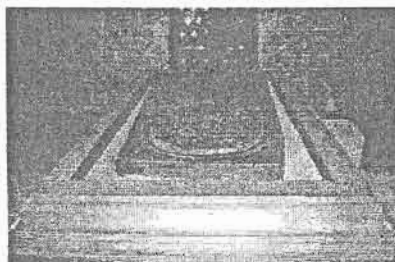
พระมณฑปมีการประดับตกแต่งแบบไทยประเพณีด้วยงานปูนปั้น และงานไม้จำหลัก

4. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเขาศิลาภ จังหวัดสุพรรณบุรี

ภาพที่ 4.51 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเขาศิลาภ จังหวัดสุพรรณบุรี

วัดเขาศิลาภตั้งอยู่ที่ตำบลคอนคา อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี พระมณฑปสร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานรอยพระพุทธบาทสมัยทวารวดีซึ่งพบบนเขาศิลาภ

ภาพที่ 4.52 รอยพระพุทธบาทจำลอง วัดเขาศิลาภ จังหวัดสุพรรณบุรี

- **ที่ตั้ง และองค์ประกอบในผังบริเวณ**

พระมณฑปตั้งอยู่บนภูเขา มีองค์ประกอบในผังบริเวณ ได้แก่

กำแพงแก้ว

มีลักษณะเป็นกำแพงเตี้ยก่ออิฐถือปูน มีช่องซุ้มโค้งแหลม โปร่งที่กำแพง โดยรอบกำแพงแก้ว ล้อมรอบกลุ่มสถาปัตยกรรม พระมณฑปและศาลาโถง

ศาลาโถง

ตั้งอยู่ทางด้านหน้าของพระมณฑป ศาลามีลักษณะเป็นศาลาโถง ก่ออิฐถือปูนมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาทรงจั่วประกอบเครื่องลำยอง มุงด้วยกระเบื้องกาบเคลือบสีเขียว

ภาพที่ 4.53 ศาลาโถง มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเขาคีรีหลวง จังหวัดสุพรรณบุรี

- **ผังพื้น**

พระมณฑปมีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีเสาพาไลโดยรอบ มีประตูทางเข้าทั้ง 4 ทิศ

- **รูปแบบทางสถาปัตยกรรม**

พระมณฑปมีรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี

- **องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม**

พระมณฑปตั้งอยู่บนฐานสิงห์มีบันไดทางขึ้น ทั้ง 4 ทิศ ฐานองค์พระมณฑปเป็นฐานสิงห์ โดยรอบประกอบด้วยเสาพาไลจำนวน 20 ต้น มีลักษณะเป็นเสาสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้สิบสอง ตั้งอยู่บนฐานสิงห์ หั้วเสาประดับด้วยบัวหัวเสา ส่วนของหลังคามีลักษณะเป็นหลังคาเครื่องยอดชั้นเชิงกลอน 7 ชั้นประดับด้วยแฉลง ชูมรังไก่อ นาคปัก นาคมุม และกระจังทุกชั้น

- **โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง**

พระมณฑปมีโครงสร้างเป็นคอนกรีตเสริมเหล็กทั้งในส่วนตัวเรือนและส่วนของเครื่องยอด

- **การประดับตกแต่ง**

พระมณฑปมีการประดับตกแต่งแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีด้วยงานปูนปั้น งานประดับบุด้วยหินอ่อน ที่ผนังพระมณฑป

5. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดพระแท่นดงรัง จังหวัดกาญจนบุรี

ภาพที่ 4.54 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดพระแท่นดงรัง จังหวัดกาญจนบุรี

วัดพระแท่นดงรังเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร ตั้งอยู่ที่ตำบลพระแท่น อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี

พระมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธบาทไม้ประดับมุกซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นรอยพระพุทธบาทในสมัยอยุธยา ประดิษฐานในระนาบแนวตั้งหันหน้าพระบาทขึ้นด้านบน

ภาพที่ 4.55 รอยพระพุทธบาทจำลอง วัดพระแท่นดงรัง จังหวัดกาญจนบุรี

- **ที่ตั้ง และองค์ประกอบในผังบริเวณ**
พระมณฑปตั้งอยู่ภายในเขตพุทธาวาส มีองค์ประกอบในผังบริเวณ ได้แก่ กำแพงแก้ว มีลักษณะเป็นกำแพงเดี่ยว ก่ออิฐถือปูนหนักทำเป็นช่องโปร่งตั้งล้อมรอบพระมณฑป
- **ผังพื้น**
พระมณฑปมีผังเป็นจตุรมุขมีลักษณะเป็นพระมณฑปโถง ประกอบด้วยบันไดทางขึ้น 3 ทาง คือ ทางด้านหน้าและด้านข้าง मुखหลังเป็นผนังที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท
- **รูปแบบทางสถาปัตยกรรม**
พระมณฑปมีรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี
- **องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม**
พระมณฑปตั้งอยู่บนฐานสิงห์หนักประดับลูกกรงกระเบื้องเคลือบ เสามีลักษณะเป็นเสาสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้สิบสอง ตอนบนประกอบด้วยบัวหัวเสา แต่ละมุขประดับด้วยสาหร่าย และรวงผึ้งส่วนของหลังคาเป็นหลังคาทรงจตุรมุขแบบจั่วเปิด 2 ชั้น 2 ตับ ประกอบด้วยเครื่องลำยอง มุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีน้ำตาล กิ่งกลางเป็นหลังคาเครื่องยอดทรงมณฑป ชั้นเชิงกลอน 7 ชั้น แต่ละชั้นประดับบันแถลง ชุ่มรังไก่อ นาคปัก นาคนม และกระัจง

- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

พระมณฑปมีโครงสร้างเป็นคอนกรีตเสริมเหล็กทั้งหลัง ทั้งในส่วนตัวอาคาร และส่วนของหลังคา และส่วนเครื่องยอด

- การประดับตกแต่ง

พระมณฑปมีการประดับตกแต่งแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีด้วยงานปูนปั้น

6. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดโบสถ์บน จังหวัดนนทบุรี

ภาพที่ 4.56 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดโบสถ์บน จังหวัดนนทบุรี

วัดโบสถ์บน ตั้งอยู่ที่ตำบลบางคูเวียง อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี

- ที่ตั้ง และองค์ประกอบในผังบริเวณ

พระมณฑปตั้งอยู่ในเขตพุทธาวาสตั้งหันหน้าไปทางทิศเหนือมีองค์ประกอบในผังบริเวณ

ได้แก่

กำแพงแก้ว

มีลักษณะเป็นกำแพงแก้วก่ออิฐถือปูน เตี้ยล้อมรอบพระมณฑปมีบันไดทางขึ้นทั้ง 4 ทิศ

- ผังพื้น

พระมณฑปมีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมไม้สิบสองมีประตูทางเข้า 3 ประตู คือทางด้านหน้าในทิศเหนือ และด้านทั้ง 2 ประตูทางทิศตะวันออก และทิศตะวันตก ด้านหลังเป็นผนังทึบ

- รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระมณฑปมีรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี

- องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม

พระมณฑปตั้งบนฐานสิงห์ ประตูทางเข้าทั้ง 3 ทิศ ได้แก่ทางด้านหน้า และด้านข้างมีซุ้มทรงบันแถลงขนาดใหญ่ที่สร้างต่อยื่นยาวออกมาจากตัวอาคาร ในลักษณะคล้ายช่องคูหา ตอนบนมีทวยรองรับเครื่องหลังคา ซึ่งมีลักษณะเป็นหลังคาเครื่องยอดทรงมณฑป ชั้นเชิงกลอน 6 ชั้น แต่ละชั้นประดับด้วยบันแถลง ชูมรังไก่อ และนาคมุม ยอดประดับฉัตร

- โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

พระมณฑปมีโครงสร้างเป็นคอนกรีตเสริมเหล็กทั้งหลังทั้งส่วนของตัวอาคาร และส่วนของเครื่องยอด

- การประดับตกแต่ง

พระมณฑปมีการประดับตกแต่งแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีด้วยงานปูนปั้น

7. มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเขาลูกช้าง จังหวัดเพชรบุรี

ภาพที่ 4.57 มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเขาลูกช้าง จังหวัดเพชรบุรี

วัดเขาลูกช้างตั้งอยู่ที่ตำบลท่าไม้รวก อำเภอท่ายาง จังหวัดเพชรบุรี พระมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธบาทซึ่งจำหลักลงบนพื้นหินธรรมชาติเป็นรอยพระพุทธบาทแบบรอยเดี่ยว ประดิษฐานบนภูเขา หันหน้าพระบาทไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้มีประวัติว่าถูกค้นพบในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช (รัชกาลที่ 9) และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เคยเสด็จนมัสการ

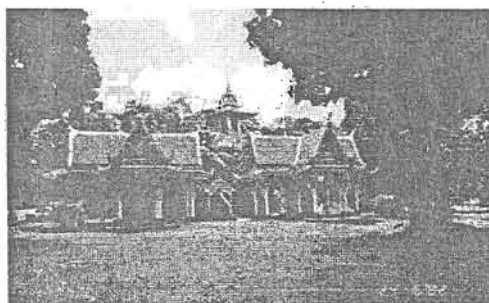
ภาพที่ 4.58 รอยพระพุทธบาทจำลอง วัดเขาลูกช้าง จังหวัดเพชรบุรี

ที่ตั้ง และองค์ประกอบในผังบริเวณ

พระมณฑปตั้งอยู่บนเนินเขาสูง มีองค์ประกอบในผังบริเวณ ได้แก่

ศาลาประดิษฐานพระพุทธรูป

ตั้งอยู่บริเวณตอนหน้าของบันไดทางขึ้นสู่พระมณฑป มีจำนวน 2 หลัง มีลักษณะเป็นศาลาโถง ตรีมุข ก่ออิฐถือปูน หลังคาประกอบเครื่องลำยอง

ภาพที่ 4.59 ศาลาประดิษฐานพระพุทธรูป มณฑปพระพุทธบาทจำลอง วัดเขาลูกช้าง จังหวัดเพชรบุรี

- **ผังพื้น**

พระมณฑปมีลักษณะเป็นพระมณฑปโถง มีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีเสาพาไลโดยรอบ มีทางขึ้นทางค้ำหน้าทางทิศตะวันตกเฉียงใต้

- **รูปแบบทางสถาปัตยกรรม**

พระมณฑปมีรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี

- **องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม**

พระมณฑปมีฐานเป็นเขาหินธรรมชาติ ฐานองค์พระมณฑปมีลักษณะเป็นฐานสิงห์ เสาพาไลรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมิทวรับเครื่องหลังคาโดยรอบ ส่วนของหลังคาประกอบด้วย ส่วนของหลังคากันสาค คอสอง และหลังคาทรงจตุรมุขประกอบด้วยเครื่องถ่ายของ กิ่งกลางเป็นหลังคาเครื่องยอดทรงมณฑปชั้นเชิงกลอน 4 ชั้น แต่ละชั้นประดับด้วยกระจัง และนาคมุม

- **โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง**

พระมณฑปมีโครงสร้าง และวัสดุก่อสร้างเป็นเครื่องไม้ทั้งหลังเนื่องจากเป็นพระมณฑปที่มีขนาดเล็ก

- **การประดับตกแต่ง**

พระมณฑปมีการประดับตกแต่งแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีด้วยงานจำหลักไม้

สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทในรัชกาลที่ 9

สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทในรัชกาลที่ 9 ล้วนมีรูปแบบเป็นพระมณฑปที่มีหลังเครื่องยอดทั้งสิ้น เนื่องจากมีความเหมาะสมทั้งในด้านการใช้งาน และรูปแบบที่ส่งเสริมคุณค่า ความสำคัญ และฐานานุศักดิ์แก่รอยพระพุทธบาท โดยมณฑปพระพุทธบาทเกือบทั้งหมดนั้นเป็นพระมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธบาทที่จัดเป็นอุเทสิกะเจดีย์แทบทั้งสิ้นมีเพียงบางแห่งที่เป็นพระมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธบาทที่จัดเป็น บริ โภคเจดีย์จำลอง ซึ่งพบเป็นจำนวนน้อยมาก ได้แก่มณฑปพระพุทธบาทวัดหนึ่ง กรุงเทพมหานคร เพียงแห่งเดียว แสดงถึงคติความเชื่อในเรื่องของรอยพระพุทธบาทที่ถือเป็นบริ โภคเจดีย์ และคติการจำลองรอยพระพุทธบาทที่ถือเป็นบริ โภคเจดีย์ที่ยังคงเชื่อถือสืบต่อมาจนถึงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช (รัชกาลที่ 9) หากคติความเชื่อดังกล่าวนั้น ได้เสื่อมความนิยมลงมากจนแทบไม่ปรากฏอีก

ตำแหน่งที่ตั้ง และการวางผังบริเวณ

พระมณฑปพระพุทธบาทที่สร้างขึ้นในรัชกาลที่ 9 โดยส่วนใหญ่ตั้งอยู่ในเขตพุทธาวาส เนื่องจากเป็นปูชนียวัตถุอันเนื่องด้วยพระพุทธองค์โดยตรง นอกจากในบางแห่งที่มีได้ตั้งอยู่ภายในเขตพุทธาวาส หรือเขตสังฆาวาส ซึ่งมักเป็นพระมณฑปที่ตั้งอยู่บนภูเขา หรือเป็นกรณีที่พระมณฑปสถาปนาขึ้นภายหลังปูชนียสถาน และถาวรวัตถุอื่นๆ ซึ่งสร้างและวางผังมาก่อนอย่างสมบูรณ์แล้ว พระมณฑปจึงมักเป็นอาคาร โดด ไม่สัมพันธ์กับอาคารใด ๆ

ในการวางผังบริเวณมีความกระชับมากขึ้นกว่าในอดีต กล่าวคือ มีองค์ประกอบในผังบริเวณน้อยลง และตั้งอยู่รวมเป็นกลุ่มเดียว ในกรณีของพระมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธบาทที่จัดเป็นบริ โภคเจดีย์จำลองนั้น ปรากฏเสมอ เป็นองค์ประกอบที่สื่อถึงสถานที่ตั้งของรอยพระพุทธบาทที่จัดเป็นบริ โภคเจดีย์เพียงอย่างเดียว ได้แก่ พระมณฑปวัดหนึ่ง กรุงเทพมหานคร ส่วนในกรณีของพระมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธบาทที่จัดเป็นอุเทสิกะเจดีย์นั้นกลับมีองค์ประกอบเพิ่มมากขึ้นกว่าในอดีต โดยมีทั้งองค์ประกอบที่มีอยู่เดิมซึ่งเป็นองค์ประกอบของพระมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธบาทที่จัดเป็นอุเทสิกะเจดีย์ และบริ โภคเจดีย์

ได้แก่ หอระฆัง หรือกำแพงแก้ว และองค์ประกอบที่ประยุกต์มาจากองค์ประกอบของพระมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธบาทที่เป็นบริโกศเจดีย์จำลอง ได้แก่บันไดนาค ซึ่งในกรณีที่มีบันไดนาคเป็นองค์ประกอบนั้นมักปรากฏเฉพาะพระมณฑปที่ตั้งบนภูเขาสูง เช่น พระมณฑปวัดญาณสังวราราม จังหวัดชลบุรี และพระมณฑปวัดบางพระ จังหวัดชลบุรี นอกจากนี้ยังมีองค์ประกอบที่คิดสร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่ เช่นศาลาโถง และประติมากรรมประดับ เป็นต้น องค์ประกอบบางสิ่งซึ่งเป็นที่ยอมรับในอดีต สำหรับพระมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธบาทที่จัดเป็นบริโกศเจดีย์จำลองนั้นกลับไม่เป็นที่นิยม และไม่ปรากฏนำมาใช้เป็นองค์ประกอบอีก เช่น องค์ประกอบที่สื่อถึงตำนานการประดิษฐานรอยพระพุทธบาท ได้แก่ ประติมากรรมรูปฤษีสังพันธดาบส และองค์ประกอบที่สื่อถึงภูมิประเทศ และสิ่งแวดล้อม ได้แก่พระสถูป และพระพุทธรูปจำลอง

การลดทอน เพิ่มเติม หรือประยุกต์ องค์ประกอบในผังบริเวณของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทในรัชกาลที่ 9 นั้น เป็นผลมาจากคตินิยม แนวความคิดที่แปรเปลี่ยนไปจากเดิม และการประยุกต์การใช้งานให้เกิดความเหมาะสม

ผังพื้น

พระมณฑปพระพุทธบาทในสมัยรัชกาลที่ 9 นั้น มีผังพื้นเช่นเดียวกันกับผังพื้นของพระมณฑปพระพุทธบาทที่สร้างขึ้นในอดีต หากปรากฏ และนิยมอยู่เพียง 2 รูปแบบ คือผังพื้นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส และผังพื้นแบบจตุรมุข โดยผังพื้นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสนั้นมีทั้งแบบสี่เหลี่ยมจัตุรัสทรงโรง และแบบมีพาไลโดยรอบพระมณฑปทุกแห่งนั้นเป็นพระมณฑปแบบมีผนัง ยกเว้น พระมณฑปวัดพระแท่นดงรัง จังหวัดกาญจนบุรี เพียงแห่งเดียวที่มีลักษณะเป็นพระมณฑปโถง ทางเข้าสู่พระมณฑปนั้นมีทั้งแบบประตูทางเข้าทั้ง 4 ทิศ ซึ่งเป็นที่ยอมรับที่สุด และแบบที่ไม่ครบทั้ง 4 ทิศ อันเป็นผลมาจากสภาพของที่ตั้ง และการใช้งาน การประดิษฐานรอยพระพุทธบาทนั้นมักประดิษฐานในแนวราบกับพื้นหรือขนานกับพื้น โดยจะประดิษฐานอยู่ที่กึ่งกลางของห้องภายในพระมณฑปเสมอ ยกเว้นพระมณฑปพระพุทธบาท วัดพระแท่นดงรัง จังหวัดกาญจนบุรี เพียงแห่งเดียวที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทในระนาบตั้งตะแคง โดยที่นิ้วพระบาทขึ้นด้านบน ซึ่งประดิษฐานอยู่ที่มุมหลัง

รูปแบบ และองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม

รูปแบบและองค์ประกอบ ทางสถาปัตยกรรมของพระมณฑปพระพุทธบาทในสมัยรัชกาลที่ 9 นั้นล้วนมีรูปแบบ และการประดับตกแต่งในแนวสถาปัตยกรรมไทยประเพณีทั้งสิ้น โดยเฉพาะองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมในส่วนเครื่องหลังคาที่มีลักษณะเป็นหลังคาเครื่องยอดทั้งหมด อันเนื่องมาจากลักษณะของผังที่เอื้อต่อ โครงสร้างของหลังคาเครื่องยอด อีกทั้งหลังคาเครื่องยอดยังส่งเสริมคุณค่าและความสำคัญให้แก่รอยพระพุทธบาท และสถาปัตยกรรม โดยทรงของเครื่องยอดนั้นล้วนเป็นเครื่องยอดทรงมณฑปทั้งสิ้น ซึ่งเป็นทรงที่นิยมกันมากที่สุด โดยมักได้แนวความคิดมาจากทรงของเครื่องยอด มณฑปพระพุทธบาท วัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี อีกทั้งเครื่องยอดทรงมณฑปนั้น เป็นทรงที่เป็นที่ยอมรับ และคิดตา สำหรับสถาปัตยกรรมประเภทของพระมณฑปในสถาปัตยกรรมไทย

อย่างไรก็ตามพระมณฑปพระพุทธบาทในบางแห่ง ได้แก่ มณฑปพระพุทธบาท วัดญาณสังวราราม จังหวัดชลบุรี แม้จะมีเครื่องยอดเป็น ทรงมณฑปก็ตามหากมีการประยุกต์รูปแบบผสมผสานเครื่องยอดในทรงมงกุฎเพื่อแก้ปัญหาในเรื่องของมุมมอง อีกทั้งยังเป็นการสร้างสรรค์ให้เกิดรูปแบบใหม่ ๆ ซึ่งไม่เคยมีปรากฏมาก่อนในอดีต

หากพิจารณาในเรื่อง รูปแบบ และองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของสถาปัตยกรรมสำหรับ
ประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่สร้างขึ้น ในสมัยรัชกาลที่ 9 นั้นพบว่ากลับมีรูปแบบ และองค์ประกอบที่มีความ
หลากหลายน้อยกว่าสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่สร้างขึ้น ในอดีตสมัยโบราณ

โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้างของพระมณฑปพระพุทธรบาทในรัชกาลที่ 9 นั้น มีการเปลี่ยนแปลง
ไปจากอดีตโดยสิ้นเชิง กล่าวคือมีการเปลี่ยนแปลงระบบ โครงสร้าง จากอดีต ที่เป็นระบบ โครงสร้างในแบบ
ผนังรับน้ำหนัก โดยมีเครื่องหลังคาเป็น โครงสร้างเครื่อง ไม้หรือเครื่องปูนนั้น มาเป็น โครงสร้างแบบคอนกรีต
เสริมเหล็กในระบบเสาคานซึ่งถือเป็นระบบ โครงสร้างที่ได้รับความนิยมมากที่สุดสำหรับงานสถาปัตยกรรมใน
ปัจจุบันแทบทุกประเภท อีกทั้งยังมีการประยุกต์โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก ในระบบเสาคานเข้ากับส่วน
ของ โครงสร้างหลังคาเครื่องยอดก่อให้เกิดรูปแบบต่าง ๆ ที่ไม่มีข้อจำกัดในเรื่องของ โครงสร้าง เช่น ในอดีตที่ต้อง
คำนึงถึงกำลังของวัสดุ หรือความกว้างของช่วงพาด และทำให้ผนังอาคาร ไม่จำเป็นต้องมีความหนาเท่าใน
อดีต

การประดับตกแต่ง

พระมณฑปพระพุทธรบาทในรัชกาลที่ 9 นั้น ส่วนมีการประดับตกแต่งแบบสถาปัตยกรรม
ไทยประเพณีด้วยวัสดุและกรรมวิธีที่มีความหลากหลายกว่าในอดีต ซึ่งมีทั้งวัสดุ และกรรมวิธีแบบ โบราณ เช่น
งานประดับด้วยปูนปั้น งานลงรักปิดทองประดับกระจก และการประดับตกแต่งในกรรมวิธี และวัสดุใหม่ ๆ ซึ่งดี
รับอิทธิพลจากศิลปะจากต่างชาติ มาประยุกต์ใช้ได้อย่างกลมกลืน สอดคล้อง เช่น การบุประดับผนังด้วยหินอ่อน
หรือประดับด้วยกระเบื้องโมเสก การใช้กระจกตีประดับช่องแสง การใช้ชิ้นส่วนในการประดับตกแต่ง
สถาปัตยกรรมที่ทำด้วยกระเบื้องเคลือบแทนการใช้วัสดุจาก ไม้ซึ่งไม่คงทนถาวร การประยุกต์ใช้วัสดุ และกรรม
วิธีในการประดับตกแต่ง ในแบบใหม่นั้นนอกจากจะเกิดรูปแบบที่มีความหลากหลายแล้วยังช่วยยืดอายุการใช้งาน
แก่สถาปัตยกรรมด้วย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4.4 รูปการศึกษา และแนวทางการออกแบบสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปจำลอง

สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปจำลอง ที่ทำการศึกษา 4 ประเภท ได้แก่ ศาลา รูป พระวิหาร และพระมณฑปซึ่งสถาปัตยกรรมที่เป็นที่นิยมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปที่มากที่สุดคือ พระมณฑป เนื่องจากมีรูปแบบและผังพื้นที่เหมาะสมในการวางผังบริเวณ และการใช้งาน ทั้งยังส่งเสริมความสำคัญ และแสดงถึงฐานะอันศักดิ์สิทธิ์ของรอยพระพุทธรูป ซึ่งเป็นปูชนียวัตถุที่ประดิษฐานอยู่ในกรณีของวิหารพระพุทธรูปนั้นเป็นที่นิยมรองลงมาจากพระมณฑป เนื่องจากมีการใช้งานที่จำเพาะกว่า วิหารพระพุทธรูปมักเป็นการแปลงสถาปัตยกรรมประเภทอื่น เช่น วิหารโดยทั่วไป ให้เป็นวิหารพระพุทธรูป โดยนำรอยพระพุทธรูปเข้าไปประดิษฐานร่วมด้วยกับปูชนียวัตถุอื่นๆ หรือมีวัตถุประสงค์ต้องการพื้นที่ใช้สอย การใช้งานประเภทอื่นร่วมด้วยกับการประดิษฐานรอยพระพุทธรูป และเพื่อใช้เป็นี่สำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูป 4 รอยที่ผนวกคิดความเชื่อในเรื่อง ขนาดของพระวรกายของพระพุทธรูปเจ้าและพระอดีตพระพุทธรูปเจ้า ที่มีปรากฏในพระไตรปิฎก อันส่งผลให้รอยพระพุทธรูปมีขนาดใหญ่และยาวกว่าโดยปกติเท่านั้น วิหารพระพุทธรูปมักมีการประดิษฐานพระพุทธรูปร่วมอยู่ด้วย โดยวิหารพระพุทธรูปนั้นมีรูปแบบและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมตลอดจนการวางผัง เช่นเดียวกับพระวิหารหรือพระอุโบสถ โดยทั่วไปหากต่างอยู่ที่แนวความคิดในการใช้งานสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูป ประเภทศาลา และพระสถูปนั้นเป็นที่นิยมน้อยที่สุด ในกรณีของพระสถูปนั้นมักเป็นการประดิษฐานร่วมกับปูชนียวัตถุอื่นๆ เช่นพระบรมสารีริกธาตุ หรือพระพุทธรูป ซึ่งเป็นการแสดงแนวความคิดที่เฉพาะ และเป็นที่นิยมในบางยุคสมัยเท่านั้น ส่วนศาลาประดิษฐานรอยพระพุทธรูปนั้นมักเป็นการแปลงการใช้งานของศาลาโดยปกติเพื่อประดิษฐานรอยพระพุทธรูป หรือเป็นในลักษณะของสถาปัตยกรรมชั่วคราว การใช้ศาลาประดิษฐานรอยพระพุทธรูปนั้น ไม่ส่งเสริมความสำคัญและฐานะอันศักดิ์สิทธิ์แก่รอยพระพุทธรูปจึงเป็นที่นิยมน้อยที่สุด

สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปในแต่ละประเภทนั้นมักมีรูปแบบ และองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมคล้ายคลึงกับสถาปัตยกรรมประเภทศาลา พระสถูป พระวิหาร และพระมณฑป โดยทั่วไป หากมีความแตกต่างที่องค์ประกอบในผังบริเวณ หรือองค์ประกอบในการประดับตกแต่งบางอย่างเพื่อสื่อถึงประเภทของรอยพระพุทธรูปว่าเป็น บริโภคเจดีย์ บริโภคเจดีย์จำลอง หรืออุเทสิกะเจดีย์ องค์ประกอบเหล่านี้จึงถือเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูป

แนวทางการออกแบบสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูป ควรพิจารณาเริ่มที่รอยพระพุทธรูป ด้วยการจำแนกประเภทของรอยพระพุทธรูปให้ชัดเจน ว่ารอยพระพุทธรูปนั้นเป็นบริโภคเจดีย์จำลอง หรือ เป็นอุเทสิกะเจดีย์ รอยพระพุทธรูปอาจมี 2 ลักษณะคือ รอยพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นใหม่ และรอยพระพุทธรูปที่มีอยู่ก่อนแล้ว และต้องการสร้างสถาปัตยกรรมเพื่อประดิษฐาน โดยเฉพาะรอยพระพุทธรูปที่มีอยู่ก่อนแล้วนั้น อาจเป็น โบราณวัตถุ ควรแก่การศึกษาถึงประวัติความเป็นมา ยุคสมัยที่สร้าง ศิลปะ ตลอดจนบุคคลผู้สร้างหรือมีความเกี่ยวข้องกับรอยพระพุทธรูปนั้น เพื่อเป็นข้อมูลในการกำหนดแนวความคิดในการออกแบบสถาปัตยกรรมต่อไป

ตำแหน่งที่ตั้ง และการวางผังบริเวณ

สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูป ควรตั้งอยู่ภายในเขตพุทธาวาส หรือเขตพุทธสถานเท่านั้น หากควรตั้งอยู่ร่วมกับ เขตสังฆาวาส หรือ เขตที่พักอาศัยไม่ ในกรณีที่รอยพระพุทธรูปมีคุณค่าและความสำคัญสูง สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปควรตั้งอยู่ในตำแหน่งที่แสดงถึงความสำคัญ เช่น อยู่ในแนวแกนหลักของกลุ่มสถาปัตยกรรมภายในเขตพุทธาวาส อยู่ในจุดที่สูง หรือมีมุมมองที่สง่าโดดเด่น หากรอยพระพุทธรูปมีความสำคัญสูงมากๆ อาจตั้งอยู่ในตำแหน่งที่เป็นประธานของเขตพุทธาวาส

หรือพระอารามได้ อย่างไรก็ตามในกรณีที่มีสถาปัตยกรรมอื่นตั้งอยู่ก่อนแล้ว ควรวางตำแหน่งของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปให้สัมพันธ์และสอดคล้องกับสถาปัตยกรรมที่มีอยู่ในผังเดิม หากไม่สามารถทำได้อาจวางตำแหน่งแยกออกต่างหาก โดยมีต้องสัมพันธ์กับอาคารใดๆ ดังนั้นตำแหน่งที่ตั้งของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูป จึงควรพิจารณาจากสิ่งแวดล้อม และสภาพของที่ตั้งเป็นสิ่งสำคัญ ควรส่งเสริมคุณค่าและความสำคัญของผังบริเวณซึ่งมีอยู่เดิม

นอกจากตำแหน่งที่ตั้งแล้ว องค์ประกอบในผังบริเวณก็เป็นสิ่งสำคัญ อันถือเป็นเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูป ประเภทของรอยพระพุทธรูปจะเป็นสิ่งที่กำหนดองค์ประกอบในผังบริเวณ โดยจำแนกได้ 2 ประเภทคือ

1. องค์ประกอบในผังบริเวณของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปที่จัดเป็นบริโศกเจดีย์จำลอง (กรณีจำลองรอยพระพุทธรูปเขาสวรรณบรรพต จังหวัดสระบุรี)
ได้แก่

1.1 ประติมากรรมรูปฤษีสังข์พันธดาบส

ประติมากรรมรูปฤษีสังข์พันธดาบส ควรเป็นประติมากรรมแบบลอยตัวที่มีขนาดพอเหมาะคือไม่เล็กจนขาดความสำคัญ หรือไม่ใหญ่จนเกินขนาดมนุษย์สามัญ อาจตั้งอยู่กับเพิงผาเขามอ หรือ ตั้งอยู่ในอาคารขนาดย่อมก็ได้ หากรูปฤษีสังข์พันธดาบสนั้นตั้งอยู่บริเวณตอนล่าง หรืออยู่ในระดับที่ต่ำกว่าสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปเสมอ โดยอาจตั้งอยู่ที่ฐานอาคาร ฐานเขามอ หรือแยกออกมาเป็นเอกเทศ ในตำแหน่งที่มองเห็นได้ชัดเจน เช่น บริเวณด้านหน้าทางขึ้นพระมณฑป

1.2 พระคันธฤฎี

พระคันธฤฎีเป็นสถาปัตยกรรมขนาดย่อม สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป โดยจะมีรูปแบบหรือองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ตลอดจนวัสดุก่อสร้างเป็นเช่นไรก็ได้ แต่ต้องมีขนาดย่อม และแสดงถึงความสำคัญที่น้อยกว่า สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูป ที่ถือเป็นประธาน เช่น มีความสูงน้อยกว่า มีการประดับตกแต่งน้อยกว่า ตำแหน่งของพระคันธฤฎีนั้น อาจอยู่ร่วมบริเวณ หรือร่วมบนฐานเดียวกันกับสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปได้ โดยควรอยู่ในตำแหน่งที่ช่วยส่งเสริมความสง่างามให้แก่สถาปัตยกรรมหลัก และไม่บดบังทัศนียภาพ พระพุทธรูปที่นิยมประดิษฐานในพระคันธฤฎีได้แก่ พระพุทธรูปปางป่าเลไลยก์ พระกัจจายณะ และพระสังข์พันธดาบส เป็นต้น

1.3 เขามอ

เขามอหรือภูเขาจำลองที่เป็นองค์ประกอบในแผนผังนั้นอาจทำเป็นเพียงแค่อัญลักษณ์ โดยใช้ก้อนหินธรรมชาติ หรือปูนปั้นเลียนแบบหินประดับที่ฐาน หรือทำเป็นภูเขาสูงใหญ่ จำลองลักษณะของเขารธรรมชาติ มีสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปตั้งอยู่ด้านบนก็ได้ ในกรณีที่เขามอมีขนาดสูงใหญ่นั้น ควรคำนึงถึงโครงสร้างที่ต้องมีความแข็งแรงและเขามอไม่ควรสูงมากเกินไป จนเกิดความไม่สะดวกต่อการใช้งาน และอันตรายที่อาจเกิดขึ้นได้ นอกจากนี้เขามอที่มีขนาดสูงใหญ่นั้น อาจประยุกต์การใช้งานพื้นที่ภายใต้เขามอให้เป็นประโยชน์กับการใช้งานประเภทอื่นๆ ที่เหมาะสมได้

1.4 บันไดนาถ

บันไดนาถควรอยู่ร่วมกับสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปที่ตั้งอยู่บนเขามอที่มีขนาดสูงใหญ่ หรือตั้งอยู่บนภูมิประเทศที่เป็นภูเขาธรรมชาติ เนื่องจากลำตัวนาถจะได้ทอดยาวไปตามราวบันได ซึ่งไม่ทำให้นาคตัวสั้นจนขาดความงาม เศียรนาคที่เชิงบันไดนาถนั้นอาจทำเป็นนาค 1 เศียร 5 เศียร หรือ 7 เศียรก็ได้ โดยขนาดเศียรนาคและตัวนาคนั้นควรสัมพันธ์กับความยาว และความกว้างของบันได

ตำแหน่งของบันไดนั้น ต้องตั้งอยู่บริเวณทางขึ้นหลัก ทางด้านหน้าของสถาปัตยกรรม สำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปเท่านั้น

1.5 พระสถูป

พระสถูปซึ่งตั้ง ร่วมอยู่กับสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปนั้น มักเป็นพระสถูปซึ่งเป็นอุเทสิกเจดีย์ มิได้มีกรวยระฆังหรือระฆัง หรืออัฐิธาตุใดๆ แต่อาจประยุกต์การใช้งาน เป็นพระสถูปที่เป็นธาตุเจดีย์ได้ โดยพระสถูปควรมีขนาดย่อมตั้งอยู่ร่วมบริเวณเดียวกับสถาปัตยกรรม สำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปได้ หากตั้งอยู่ในตำแหน่งที่เหมาะสมไม่บดบังสถาปัตยกรรมหลัก

1.6 พระพุทธรูปจำลอง

พระพุทธรูปจำลองต้องเป็นงานจิตรกรรม หรือประติมากรรมปูนดำเท่านั้น ในกรณีที่เป็นการงานจิตรกรรมนั้นควรประดิษฐานอยู่ที่ผนังภายในของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูป กรณีที่เป็นงานประติมากรรมนั้น อาจประดิษฐานบริเวณภายนอกเพิงผาของเขมอ ซึ่งในกรณีนี้เขมอซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปจำลองนั้นควรตั้งแยกออกจากสถาปัตยกรรม สำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปอย่างเป็นเอกเทศโดยอาจยังคงแนวแกนที่แสดงถึงความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เช่น ตั้งอยู่ตรงข้ามกัน หากสภาพที่ตั้งไม่อำนวยต่อการแยกองค์ประกอบ อาจรวมอยู่เป็นกลุ่มเดียวกันก็ได้ รูปแบบของพระพุทธรูปจำลองนั้น ต้องเป็นรูปพระพุทธรูปปางประทับยืนเสมอ โดยจะเป็นปางประทับยืนปางใดก็ได้ แต่มีกนิษมปางประทานอภัยปางอุ้มบาตร และปางประทับยืน พระพุทธรูปจำลอง ในกรณีที่ประดิษฐานอยู่ภายนอก หรือที่เพิงผาเขมอนั้นอาจประดิษฐานเพียงลำพังหรือมีสถาปัตยกรรม ซึ่งทำเป็นซุ้มประดิษฐานอยู่อีกชั้นหนึ่งได้

1.7 หอระฆัง

หอระฆังซึ่งประกอบอยู่ในผังบริเวณนั้น ควรเป็นหอระฆังก่ออิฐถือปูน ซึ่งจะมีรูปแบบในลักษณะใดก็ได้ เช่น เป็นหอระฆังแบบเขมอระฆังเดี่ยว หรือ หอระฆังในลักษณะที่เป็นซุ้มเขมอระฆังจำนวนหลายใบ แต่หอระฆังในทุกรูปแบบนั้นต้องเป็นหอระฆังที่ไม่เป็นหอสูง ต้องมีความสูงพอเหมาะสำหรับยืนตีได้ โดยสะดวก หอระฆังอาจตั้งอยู่ร่วมกับสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูป หรือ ตั้งแยกออกต่างห่างในบริเวณใกล้เคียงได้ ซึ่งมักตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าของสถาปัตยกรรม ในกรณีที่ตั้งอยู่ร่วมกับสถาปัตยกรรมนั้น มักตั้งอยู่ที่มุมทั้ง 4 เพื่อส่งเสริมให้สถาปัตยกรรมหลัก เกิดความสง่างามขึ้น

การกำหนดองค์ประกอบในผังบริเวณของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปที่จัดเป็นบริโศกเจดีย์จำลองนั้น อาจมีองค์ประกอบครบทั้ง 7 องค์ประกอบ หรือมีเพียงบางองค์ประกอบก็ได้ ขึ้นกับความเหมาะสมและสภาพของที่ตั้ง อย่างไรก็ตาม องค์ประกอบบางอย่างที่มีความสำคัญในการสื่อความหมายอันจะขาดเสียไม่ได้คือ เขมอ และหอระฆัง

2. องค์ประกอบในผังบริเวณของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปที่จัดเป็นอุเทสิกเจดีย์

องค์ประกอบในผังบริเวณของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปที่จัดเป็นอุเทสิกเจดีย์นั้นมีจำนวนน้อยกว่าองค์ประกอบในผังบริเวณของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปที่จัดเป็นบริโศกเจดีย์จำลอง เนื่องจากมีต้องมียังองค์ประกอบในผังบริเวณเพื่อใช้สื่อความหมายถึงรอยพระพุทธรูป อันเป็นต้นแบบขององค์ประกอบที่มีควรเป็นองค์ประกอบที่สื่อถึงประเพณีการนมัสการรอยพระพุทธรูป ซึ่ง ได้แก่ หอระฆัง ที่มีรูปแบบและการใช้งาน เช่นเดียวกับหอระฆังที่เป็นองค์ประกอบในผังบริเวณของสถาปัตยกรรม สำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปที่จัดเป็นบริโศกเจดีย์จำลองดังกล่าวมาแล้ว

อย่างไรก็ตาม ทั้งองค์ประกอบในผังบริเวณของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูป ที่เป็นบริโศกเจดีย์จำลอง และอุเทสิกเจดีย์นั้น ควรต้องมีกำแพงแก้ว

เป็นองค์ประกอบในผังบริเวณด้วยเสมอ เพื่อเน้นแสดงถึงความสำคัญให้แก่สถาปัตยกรรมหลัก กำแพงแก้วอาจล้อมเฉพาะสถาปัตยกรรมหลัก ล้อมทั้งกลุ่มสถาปัตยกรรม หรือซีกเชื่อมต่อกองค์ประกอบในผังบริเวณ เช่น หอระฆัง หรือพระสถูปก็ได้ อาจมีการทำซุ้มประตูทางเข้าทั้ง 4 ทิศ หรือมีไม้ครบทั้ง 4 ทิศก็ได้ แต่ควรมีทางเข้าที่ตรง กับประตูทางด้านหน้าของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูป กำแพงแก้วควรมีความโปร่ง ไม่ควรทึบตันและ ไม่ควรมีความสูงมากจนบดบังสถาปัตยกรรม หรือกิจกรรมที่อยู่ภายใน นอกจากนี้กำแพงแก้วแล้ว องค์ประกอบหนึ่งที่มีความสำคัญ ในกรณีที่มีที่ตั้งที่อำนวยการ คือ ลานพระบาทซึ่งควรเป็นลานกว้างที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูป เพื่อใช้เป็นสถานที่สำหรับจัดงาน ประเพณีนมัสการรอย

พระพุทธรูป

ในปัจจุบัน คติความเชื่อในเรื่องของรอยพระพุทธรูป ที่เป็นบริโศกเจดีย์ และบริโศกเจดีย์จำลองนั้น มีความเชื่อถือลดน้อยลง สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปในปัจจุบันจึงมักประดิษฐานรอยพระพุทธรูปที่เป็นอุเทติกะเจดีย์ อาจประยุกต์องค์ประกอบในผังบริเวณ หรือเสริมองค์ประกอบในผังบริเวณบางอย่างให้เหมาะสมกับการใช้งานและความนิยมที่เปลี่ยนไป เช่น ใช้บันไดนาคเป็นองค์ประกอบในผังที่สถาปัตยกรรม ตั้งอยู่บนเขาหรือที่สูง อาจมีพระสถูป ทวารบาล ประติมากรรมประดับ หรือ ศาลาโถง เป็นต้น

นอกจากสถาปัตยกรรม และองค์ประกอบในผังบริเวณของสถาปัตยกรรมแล้ว ภูมิทัศน์ก็เป็นสิ่งสำคัญที่ต้องคำนึงถึง ภูมิทัศน์บริเวณที่ตั้งของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปนั้น ควรมีความร่มรื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปที่จัดเป็นบริโศกเจดีย์จำลองนั้น ควรมีการประดับตกแต่งภูมิทัศน์โดยรอบให้เป็นธรรมชาติ เหมือนป่าเขาอันร่มรื่นสมกับที่จำลองจากป่าเขาในธรรมชาติ โดยอาจประดับด้วยพืชพันธุ์ไม้ต่างๆ ทั้งนี้ พืชที่ปลูกประดับ ไม่ควรมีความสูงจนเกินไป หรือมีพุ่มใบที่หนาแน่น จนบดบังความสง่างามของสถาปัตยกรรม อีกทั้งควรเป็นพืชที่ดูแลรักษาง่าย ไม่ก่อให้เกิดความสกปรก หรืออันตรายที่มาจาก ต้นไม้ได้ โดยอาจเป็นพืชที่มีดอกสวยงาม หรือมีดอกหอมเพื่อช่วยเสริมสร้างบรรยากาศ หรืออาจเป็นต้นไม้ในพุทธประวัติก็ได้

ผังพื้น

รูปแบบผังพื้นของสถาปัตยกรรม สำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูป อาจพิจารณาแยกเป็น 2 ประเภท คือ ผังพื้นวิหารพระพุทธรูป และผังพื้นมณฑปพระพุทธรูป

1. ผังพื้นวิหารพระพุทธรูป

การใช้สถาปัตยกรรมประเภทพระวิหารประดิษฐานรอยพระพุทธรูปนั้นเหมาะสำหรับรอยพระพุทธรูปที่มีขนาดใหญ่และยาวมากเป็นพิเศษเท่านั้น อาจกล่าวได้ว่าหากรอยพระพุทธรูปมีความยาวเกินกว่า 2 เมตรแล้ว สมควรที่จะประดิษฐานในพระวิหาร วิหารจะผังพื้นในลักษณะโค้งได้แต่ควรมีขนาดความกว้างและยาวที่สัมพันธ์กับขนาดของรอยพระพุทธรูป คือให้เหลือพื้นที่โดยรอบรอยพระพุทธรูป หรืออาจเหลือพื้นที่ค่อนท้ายอาคารสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปร่วมด้วย หรืออาจประดิษฐานพระพุทธรูปที่ซอกซุ้มที่เจาะเข้าไปในผนัง โดยประดิษฐานพระพุทธรูปหลายองค์ ในการวางตำแหน่งของช่องเปิดนั้นก็มีลักษณะเช่นเดียวกับพระอุโบสถหรือพระวิหาร โดยทั่วไปคือ ควรมีทางเข้าในด้านสกัดของอาคาร โดยอาจมีทางเข้าด้านละ 1 ประตูหรือ 2 ประตู ขึ้นกับขนาด และการใช้งาน ในผนังด้านยาวอาจมีช่องหน้าต่าง การหันทิศทางของวิหารพระพุทธรูปนั้น หากพระวิหารตั้งอยู่ร่วมกับสถาปัตยกรรมอื่นๆ และมีความสัมพันธ์กันในผัง วิหารพระพุทธรูปควรหันทิศทางไปในทางเดียวกันหรือให้สัมพันธ์กับอาคารอื่นๆ ด้วย

รอยพระพุทธรูปซึ่งประดิษฐานอยู่ภายใน ควรประดิษฐานตามแนวยาวของอาคารให้สัมพันธ์กับรูปพระบาทในแนวทางเดียวกัน มิควรประดิษฐานแนวขวางกับความยาวอาคารขวาง โดยจะหันนิ้วพระบาทเข้าด้านใน หรือหันออกด้านหน้าก็ได้ แต่การหันนิ้วพระบาทออกด้านหน้านั้น ถือเป็นรูปแบบที่เหมาะสมที่สุด

2. ผังพื้นมณฑปพระพุทธรูป

พระมณฑปมีผังพื้นที่เหมาะสมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปโดยทั่วๆ ไปที่มีขนาดความยาวไม่เกิน 2 เมตร โดยพระมณฑปจะมีผังพื้นในลักษณะใดก็ได้ เช่น ผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ผังรูปแปดเหลี่ยม หรือ ผังแบบจตุรมุข หากผังพระมณฑปในทุกรูปแบบต้องเป็นผังที่มีรูปร่างที่สมมาตรกัน และเหมือนกันทุกด้าน มีขนาดที่พอเหมาะสำหรับประดิษฐานอยู่ภายใน อาจมีประตูทางเข้าทั้ง 4 ทิศหรือไม่ครบทั้ง 4 ทิศก็ได้ ขึ้นกับสภาพของที่ตั้ง และการใช้งาน โดยอาจมีหน้าต่างหรือไม่ก็ได้ การทำช่องหน้าต่างจะเหมาะสมกับพระมณฑปที่มีผังเป็นจตุรมุข หรือ พระมณฑปที่มีประตูทางเข้าไม่ครบทั้ง 4 ทิศ การประดิษฐานรอยพระพุทธรูปภายในนั้นอาจแบ่งออกได้เป็น 3 กรณีคือ

กรณีที่ 1 รอยพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ในระนาบเดียวกับพื้น หรือสลักลงบนพื้นหินธรรมชาติ

ในกรณีนี้ไม่สามารถกำหนดทิศทางของการประดิษฐานรอยพระพุทธรูป หรือสถาปัตยกรรมพระมณฑปได้ หากมีอุปสรรคจากสภาพของที่ตั้ง ดังนั้นจึงควรยึดถือสภาพภูมิประเทศซึ่งเป็นที่ตั้งเป็นสำคัญ สภาพภูมิประเทศ และที่ตั้งจะเป็นสิ่งกำหนดถึงการวางผังและผังพื้น ซึ่งจะเป็นลักษณะเฉพาะในแต่ละพื้นที่

กรณีที่ 2 รอยพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ในระนาบตะแคง ทั้งในแนวค้ำและแนวนอน

ในกรณีดังกล่าวนี้ หากรอยพระพุทธรูปอยู่ในระนาบตะแคงแบบลอนตัว คือปรากฏลวดลายทั้ง 2 ด้าน ควรที่จะประดิษฐานรอยพระพุทธรูปไว้ที่กึ่งกลางของห้องภายในพระมณฑป ให้มีพื้นที่ว่างโดยรอบ หากในกรณีที่รอยพระพุทธรูปตั้งตะแคงแบบผนัง หรือปรากฏลวดลายเพียงด้านเดียว ควรที่จะประดิษฐานให้ชิดผนังภายในด้านหลัง หรือหากผังเป็นจตุรมุข อาจประดิษฐานที่มุขหลัง ซึ่งในกรณีนี้ผนังด้านหลังหรือมุขหลัง อาจไม่จำเป็นต้องมีช่องเปิด โดยเป็นผนังทึบได้

กรณีที่ 3 รอยพระพุทธรูปประดิษฐานในระนาบแนวราบขนานกับพื้น

เป็นการประดิษฐานรอยพระพุทธรูปที่เป็นที่นิยมมากที่สุด ในกรณีนี้สมควรที่จะประดิษฐานรอยพระพุทธรูปไว้ที่กึ่งกลางห้องภายในพระมณฑปเท่านั้น โดยมีพื้นที่ว่างโดยรอบจะประดิษฐานรอยพระพุทธรูปหัน ไปในทิศทางใดก็ได้ หากการหันนิ้วพระบาทออกทางด้านหน้า จะเป็นลักษณะการประดิษฐานที่เหมาะสมที่สุด ในกรณีที่รอยพระพุทธรูปมีความสำคัญ และมีคุณค่าสูงหรือต้องการสร้างความสำคัญให้แก่รอยพระพุทธรูป อาจสร้างพระมณฑปน้อยสวมประดิษฐานรอยพระพุทธรูปอีกชั้นหนึ่งได้ โดยทำเป็นลักษณะของบุษบก ซึ่งมักทำเครื่องยอดของบุษบก หรือพระมณฑปน้อยนั้น ให้มีรูปแบบที่สัมพันธ์กับเครื่องยอดของพระมณฑป

นอกจากการประดิษฐานรอยพระพุทธรูปภายในพระมณฑปแล้ว หากมีการประดิษฐานพระพุทธรูปร่วมด้วย ควรเป็นพระพุทธรูปขนาดเล็ก และควรประดิษฐานภายในซุ้มซึ่งอยู่ที่ผนังโดยรอบเท่านั้น หากควรนำมาตั้งประดิษฐานร่วมกับรอยพระพุทธรูปไม่ หากกรณีไม่สามารถนำพระพุทธรูปมาประดิษฐานร่วมได้ ควรที่จะประดิษฐานไว้ที่พระคันธกุฎี แยกออกอย่างเป็นสัดส่วน

การตั้งเครื่องนมัสการนั้น หากเป็นพุ่มดอกไม้หรือแจกันดอกไม้อาจนำไปตั้งบูชาภายในตัวอาคารได้ โดยควรตั้งที่ด้านหน้าของรอยพระพุทธรูป และควรมีแท่นหรือโต๊ะสำหรับวางเครื่องนมัสการ

หากเครื่องบูชาเป็นรูป และเทียนนั้น ควรจัดสถานที่ตั้งเครื่องบูชาภายนอกอาคาร เพื่อมิให้เกิดความเสียหายหรืออันตรายแก่รอยพระพุทธรูปและสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูป โดยอาจตั้งเครื่องบูชาอัน ได้แก่ กระจ่างรูป และราวเทียน สำหรับผู้มานมัสการ ได้บูชาไว้ที่ศาลาขนาดเล็ก บริเวณคอนหน้าพระมณฑป นอกจากนี้ อาจจัดสร้างรอยพระพุทธรูปทองคำจำลอง ไว้ภายนอกเพื่อให้พุทธศาสนิกชน ที่ศรัทธา

ได้ปิดทอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่รอยพระพุทธรูปบาทมีคุณค่า และความสำคัญสูง เช่น เป็นโบราณวัตถุที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และศิลปกรรม มิควรอย่างยิ่งที่จะให้มีการปิดทอง หรือกระทำการอันใดที่นำมาซึ่งความเสียหาย แก่รอยพระพุทธรูปบาท

รูปแบบ และองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม

รูปแบบของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาท ทั้งพระวิหาร และพระมณฑปนั้น ไม่จำกัดว่าต้องเป็นรูปแบบใด ในการกำหนดรูปแบบของสถาปัตยกรรมนั้นควรคำนึงถึง ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธรูปบาท ยุคสมัย ศิลปะ ผู้สร้างคือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ตลอดจนที่ตั้ง สภาพแวดล้อม และสถาปัตยกรรมอื่นๆ ที่ตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน เพื่อใช้เป็นแนวความคิด ในการกำหนดรูปแบบของสถาปัตยกรรม สำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาท ทั้งยังเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่าง สถาปัตยกรรม ปูนปั้นวิจิตร และที่ตั้งให้สอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งจักก่อให้เกิดสถาปัตยกรรมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะในแต่ละแห่งองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมประกอบด้วยส่วนฐาน ส่วนเรือน และส่วนเครื่องหลังคาซึ่งมีองค์ประกอบเช่นเดียวกับพระวิหาร หรือพระมณฑปโดยทั่วไป ในกรณีของมณฑปพระพุทธรูปบาทนั้น องค์ประกอบในส่วนเครื่องหลังคามีด้วยกัน 2 ลักษณะคือ หลังคาทรงคดหรือทรงจั่ว และหลังคาเครื่องยอด ซึ่งเป็นที่นิยมมากที่สุด หากรอยพระพุทธรูปบาทมีความสำคัญสูง หรือมีประวัติความเป็นมาที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสถาบันพระมหากษัตริย์ มีฐานานุศักดิ์สูง สมควรที่พระมณฑปจะมีหลังคาเป็นเครื่องยอด อย่างไรก็ตาม แม้ว่ารอยพระพุทธรูปบาทจะมีได้มีความสำคัญสูงเป็นเพียงรอยพระพุทธรูปบาทโดยทั่วไปก็ยังคงเป็นการสมควรที่มีหลังคาเครื่องยอด เนื่องมาจากรูปร่างของผนังที่เหมาะสมต่อ โครงสร้างของเครื่องยอด ทั้งรอยพระพุทธรูปบาทนั้น เป็นปูนปั้นวิจิตรในพระพุทธศาสนา อันเกี่ยวข้องกับองค์พระพุทธรูปบาท ถือว่าสูงด้วยฐานานุศักดิ์ทั้งสิ้น หลังคาเครื่องยอดยังสร้างความสง่างาม แสดงความสำคัญแก่สถาปัตยกรรม และปูนปั้นวิจิตรด้วย ทรงของเครื่องยอดนั้นอาจสร้างสรรเป็นเครื่องยอดในทรงใดก็ได้ เช่น ทรงมณฑป ทรงปราสาท ทรงปราสาท ทรงมงกุฎ ทรงพระศูล หรือทรงเบ็ดเตล็ด ทั้งนี้ควรพิจารณาจากประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธรูปบาท หรือของวัดซึ่งเป็นที่ตั้งตลอดจนที่ตั้งสิ่งแวดล้อม และสถาปัตยกรรมที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียง ที่ยกมาเป็นแนวความคิดในการกำหนดรูปทรงของเครื่องยอด

โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาท ควรมีการประยุกต์โครงสร้าง และวัสดุก่อสร้างโดยกรรมวิธีและวัสดุสมัยใหม่ ให้เหมาะสมกับการใช้งาน ในขณะเดียวกัน ยังควรที่จะคงเอกลักษณ์ที่สำคัญและความงดงามของสถาปัตยกรรมไทยไว้ การประยุกต์นำกรรมวิธีในการก่อสร้าง และวัสดุก่อสร้างสมัยใหม่ เข้ามาใช้กับสถาปัตยกรรม สำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทนั้นยังก่อให้เกิดการใช้งาน และรูปแบบของสถาปัตยกรรมที่มีความหลากหลายมากขึ้นกว่าในอดีต

การประดับตกแต่ง

การประดับตกแต่งสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาท อาจใช้กรรมวิธีในการประดับตกแต่งได้หลายลักษณะเช่น งานปูนปั้น งานประดับกระเบื้อง งานจำหลักไม้ ปิดทองประดับกระจก เป็นต้น อาจประยุกต์กรรมวิธี หรือวัสดุในการประดับตกแต่งในศิลปกรรมของต่างชาติ หรือในกรรมวิธี หรือวัสดุใหม่ๆ ให้เกิดความหลากหลาย และแปลกใหม่โดยควรคำนึงถึงความกลมกลืนสอดคล้องกับการประดับตกแต่งของสถาปัตยกรรมอื่นที่ตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกัน องค์ประกอบหรือส่วนที่ควรมีการประดับตกแต่งเช่น ส่วนฐานพนัก ชุ่มประดู ชุ่มหน้าต่าง บัวหัวเสา ส่วนของหน้าบัน เครื่องลายอง หรือเครื่องยอด เป็นต้น

การศึกษาข้อมูลที่ตั้งโครงการ กรณีรอยพระพุทธรูปท่าอ่อง เขาพระจุลจอมเกล้าเกาะสีชัง
จังหวัดชลบุรี

5.1 ประวัติความเป็นมาและความสำคัญของเกาะสีชัง

คำว่า “สีชัง” ซึ่งเป็นชื่อของเกาะนั้น ไม่อาจหาข้อสรุปถึงที่มา และความหมายอันเป็นหลักฐาน
ได้อย่างแน่ชัด มีเพียงข้อสันนิษฐาน ถึงที่มา และความหมายของคำว่า สีชัง ไว้หลายข้อสันนิษฐาน
เช่น

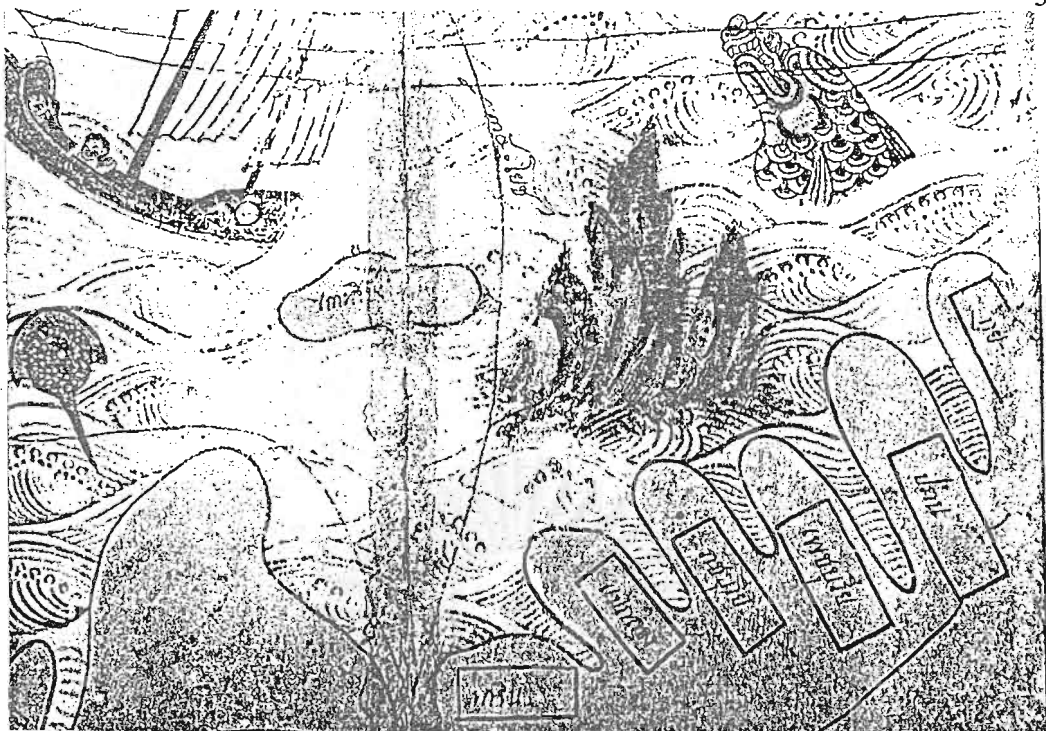
- สีชัง มาจากคำว่า สำแล ซึ่งเป็นภาษาของชนเผ่า ของหรือเขมร
- สีชัง มาจากคำว่า ชิซัน ซึ่งเป็นภาษาจีน หมายถึงสี่คนทำไร่ ซึ่งมีตำนานเล่ากันว่ามีพ่อค้าจีน 4 คน ล่องเรือค้าขายมาจนถึงเกาะแห่งหนึ่ง และเกิดเบื่อบ้านในกิจการ จึงตั้งรกราก ทำไร่ ประกอบอาชีพอยู่บนเกาะแห่งนั้น
- สีชัง มาจากคำว่า สีหังขง หมายถึง แข็งสิงห์ เนื่องจาก เกาะสีชังมีรูปร่างคล้ายแข้งสิงห์
- สีชัง มาจากคำว่าเกาะถายซัง ซึ่งมีตำนานกล่าวไว้ว่า ถายซันหนึ่งเกิดความเบื่อบ้านต่อโลกจึงได้มาอาศัยที่เกาะนี้เป็นสถานที่บำเพ็ญพรต
- สีชัง มาจากคำว่า ตาสี ขายซัง ซึ่งเป็นชื่อของตายผู้ค้นพบเกาะแห่งนี้
- สีชัง มาจากคำว่า สระซัง ซึ่งหมายถึงการชำระล้างความเกลียดชังออกไป

คำว่าสระซัง นี้มีปรากฏอยู่ที่เป็นหลักฐานในโคลงกำสรวลศรีปราชญ์ บทที่ 70 ซึ่ง
แต่งขึ้นในปีพุทธศักราช 2235 ดังนี้

มุ่งเห็นละลายน้ำ	ตาดอกแม่ฮา
เกาะสระซงขงชลธิ	โอบอ้อม
มลึกเห็น ไคร่ขงรก เกาะไผ่ พูนแม่	
ขยวสรวลล้ำอ้อม	ยอดคราม

คำว่า “สีชัง” นั้นมีปรากฏใช้คำนี้เป็นชื่อเกาะมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายดังปรากฏหลักฐาน
ของคำว่า สีชัง จากแผนที่ในสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา – ฉบับกรุงธนบุรี และในนิราศกลาง ซึ่งแต่งขึ้น
ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในปีพุทธศักราช 2370 ได้กล่าวถึงชื่อเกาะสีชังไว้ ดังนี้

เหลียวเห็นเกาะสีชังนั่งพิณิจ	เหลียวคิดถึงนุชที่สุคหวัง
ให้หนักถ่วงน้องจะชิงซัง	ถ้าเป็นดังชื่อเกาะแล้วเคราะห์กรรม

ภาพที่ 5.1 ภาพแผนที่ แสดงตำแหน่งที่ตั้งของเกาะสีชัง ซึ่งเขียนขึ้นในสมัยอยุธยา
(ภาพจาก สมุดภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา - ฉบับกรุงธนบุรี หอสมุดแห่งชาติ)

เกาะสีชังเป็นเกาะที่มีความสำคัญมาแต่อดีต กว่า 200 ปี เนื่องจากสภาพภูมิประเทศซึ่งประกอบด้วยผืนน้ำที่กว้างใหญ่ถึง 10 กิโลเมตร และมีความลึก 6-30 เมตร ประกอบกับเกาะซึ่งเป็นที่กำบังลมอย่างดี ทำให้เกาะสีชังนั้นเป็นท่าเทียบเรือตามธรรมชาติเหมาะแก่การจอดทอดสมอ เกาะสีชังจึงเป็นที่รู้จักในหมู่นักเดินเรือในอดีต ซึ่งสันนิษฐานว่า เกาะสีชังน่าจะเป็นที่รู้จักในฐานะที่เป็นท่าเทียบเรือตามธรรมชาติมาตั้งแต่ในสมัยสุโขทัย และสมัยอยุธยาแล้ว เนื่องจากมีการพบเรือสำเภาในสมัยอยุธยาตอนกลาง 3 ลำ อับปาง อยู่ที่บริเวณด้านเหนือของเกาะสีชัง นอกจากนี้เกาะสีชังยังเป็นศูนย์รวมของเส้นทางเดินเรือทั้งทางฝั่งตะวันออกบริเวณทะเลจีนใต้ ซึ่งเป็นเส้นทางค้าขายกับจีน และญวน และเส้นทางเดินเรือทางใต้บริเวณช่องแคบมะละกา และมหาสมุทรอินเดีย ซึ่งเป็นเส้นทางค้าขายกับ มลายู ชาว อินเดีย และยุโรป

นอกจากเกาะสีชังจะมีความสำคัญในฐานะที่เป็นท่าเทียบเรือตามธรรมชาติ และเป็นเส้นทางการค้า การเดินทางมาแต่สมัย โบราณแล้ว เกาะสีชังยังมีความสำคัญ ในฐานะที่เป็นเกาะซึ่งมีประวัติศาสตร์ที่มีความสัมพันธ์กับสถาบันพระมหากษัตริย์ของไทย แห่งพระราชวงศ์จักรีในสมัยรัตน โกสินทร์ โดยเริ่มต้นเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) ได้เสด็จประพาสเกาะสีชังแห่งนี้ โดยเรือสยามอรุณพหล ซึ่งเป็นเรือกลไฟลำแรกของไทย ในขณะที่เกาะสีชังยังมีประชาชนอยู่ไม่กี่ครัวเรือน มาตั้งบ้านเรือนที่แหลม เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสเกาะสีชัง ครั้งนั้นมีหญิงชราคนหนึ่งชื่อ ยายเสม ซึ่งเป็นผู้อาวุโสเป็นที่เคารพนับถือของผู้คนบนเกาะพร้อมญาติพี่น้อง ซึ่งชราด้วยคันทิ้งน้มน้ำผืน จึงมีพระราชดำรัสชื่นชมเกาะสีชัง ว่า “เป็นที่อากาศดี ผู้ซึ่งอยู่ในเกาะนี้จึงได้มีอายุยืน เพราะมิใคร่มีโรคภัยมาเบียดเบียน” ในการเสด็จประพาสเกาะสีชังในครั้งหลัง ๆ นั้น ยายเสม ก็ได้มาเฝ้ารับเสด็จทุกครั้งจึง โปรดฯ ให้เป็นท้าวศิริรักษา มีหน้าที่บังคับบัญชา ดูแลลูกบ้านบนเกาะนี้ นอกจากนี้ทรงโปรดฯ ให้บูรณะ ปฏิสังขรณ์พระอาราม ซึ่งชาวบ้านสร้างขึ้นไว้แต่เดิม ซึ่งเป็นโรงจาก โดยสร้างพระอุโบสถขึ้นบนเขาปลายแหลม (แหลมวัง) ศาลาการเปรียญและกุฏิ ในการเสด็จประพาสในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นยังมี ได้มีการสร้างพลับพลา หรือพระที่นั่งขึ้นเป็นที่ประทับแรมบนเกาะ ทรงพอพระราชหฤทัย และ โปรดภูมิประเทศและภูมิอากาศของเกาะสีชังเป็นอย่างดีจึงพระราชดำรัส ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อคราวเสด็จประพาสเกาะสีชังในครั้งแรกว่า

“สี่ซังเป็นที่อากาศดี มีภูมิสภาพเป็นที่สบาย ควรจะตั้งพระราชฐานให้มั่นคงเป็นที่ประทับในฤดูร้อน และต่อไปภายหลังการค้าขายเจริญยิ่งขึ้นที่เกาะนี้จะต้องเป็นที่สำคัญแห่งหนึ่งของกรุงสยาม เพราะเป็นท่าเรือใหญ่ได้อาศัยจอบรับสินค้าโปรตุเกส ให้ยกฐานะของเกาะนี้ขึ้นเป็นอำเภอเกาะสี่ซัง ขึ้นกับจังหวัดสมุทรปราการ เนื่องจากในสมัยนั้นใช้เส้นทางคมนาคมทางน้ำเป็นหลักเมื่อออกจากปากน้ำเจ้าพระยา ที่จังหวัดสมุทรปราการ เกาะสี่ซังเป็นเกาะกลางทะเลที่ตั้งอยู่เป็นแห่งแรก จนเมื่อพุทธศักราช 2486

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ได้เสด็จพระราชดำเนินประพาสหัวเมืองชายทะเลตะวันออกโดยใช้เกาะสี่ซังเป็นที่ประทับพักระหว่างทาง ในสมัยนั้นการค้ากับต่างชาติเจริญขึ้นมีเรือสินค้าเข้ามามาก เมื่อเกิดคลื่นลมก็ได้อาศัยเกาะสี่ซังเป็นที่กำบัง และเป็นท่าเทียบเรือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯ ให้ทำแผนที่สำรวจหินโสโครก และทอดทุ่นเหล็กตลอดไปจนถึงเกาะล้านในปีพุทธศักราช 2422

ในปีพุทธศักราช 2431 สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระวรราชเทวี และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามหาจักรพรรดิ ประชวร ในเวลาไล่เลี่ยกัน แพทย์เห็นสมควรว่าควรเชิญเสด็จก่อน โดยประทับที่เรือนหลวงซึ่งสร้างไว้ให้ฝรั่งเข้าตกอากาศต่อมาสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีฯ ได้เสด็จพระราชดำเนินด้วยในครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จ พระราชดำเนินด้วยในครั้งนั้นยังมีได้มีการสร้างพลับพลาที่ประทับขึ้นเป็นการถาวร การเสด็จในครั้งนั้น ได้มีพระราชดำริ สร้างพระอารามขึ้นใหม่ เนื่องจากพระอารามเดิมนั้นตั้งอยู่บริเวณปลายแหลม ซึ่งใกล้กับสถานที่ประทับ ทำให้ทำลายความสงบของพระสงฆ์ จึงโปรดฯ ให้สร้างพระอารามขึ้นใหม่ ในที่ซึ่งเหมาะสม ซึ่งต่อมา คือวัดอภัยภูวนาคณิมิต ในปีเดียวกันนี้เมื่อถึงสมัยการเฉลิมพระชนมพรรษา ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ส่วนพระคลังข้างที่ โปรดฯ ให้สร้างตึกสามหลัง บริเวณแหลมวัง เพื่อพระราชทานเป็นที่อาศัยตากอากาศสำหรับผู้ป่วย การก่อสร้างสำเร็จในปีพุทธศักราช 2432 ได้พระราชทานนามว่า ตึกวัฒนา ตึกผ่องศรี และตึกอภิรมย์ โดยพระอรรคราชชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ทรงบริจาคทรัพย์ซื้อเครื่องตกแต่งตึกทั้งสามหลัง

ในปีพุทธศักราช 2434 สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าอัญญาณ์คณาษฎราชประชวร จึงได้ใช้เกาะสี่ซังนี้เป็นที่ประทับพักฟื้น พระอาการประชวร ในกรณีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริที่สร้างสิ่งอันเป็นสาธารณะประโยชน์แก่ผู้ที่มาเกาะสี่ซัง โดยโปรดฯ ให้สร้างสิ่งต่าง ๆ เช่น สะพานอภัยภูวนาค ศาลศรีชโลธรเทพอภัยภูวนาศระภาคการ เสาธงอภัยภูวนาค ถนนอภัยภูวนาค ถนนวัฒนา ถนนเสาวภา ถนนมหาจักรพรรดิ ถนนสายสวลี และสวนสาธารณะ ชื่อ อภัยภูวนาคะวัน

ในวันที่ 5 เมษายน ปีพุทธศักราช 2435 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินมาประทับที่เกาะสี่ซังเป็นครั้งที่ 4 ในครั้งนี้โปรดให้สร้างสิ่งต่าง ๆ เพิ่มขึ้นอีกเป็นอันมากรวมถึงสร้างพระตำหนัก เพื่อเป็นพระราชฐานบนเกาะสี่ซังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มิได้ทรงรังเกียจที่จะให้เกาะสี่ซังเป็นสถานที่ประสูติของพระเจ้าลูกเธอ ด้วยทรงเห็นว่าเกาะสี่ซังเป็นสถานที่ที่มีอากาศดี อีกทั้งควรจะต้องตั้งพระราชฐานให้เป็นที่มั่นคง เพื่อเป็นที่เสด็จแปรพระราชฐานในฤดูร้อน ครั้งถึงวันที่ 5 กรกฎาคม พระวรราชเทวีประสูติพระราชกุมาร และได้รับพระราชทานพระนามว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาราชกุมาร และได้รับพระราชทานนามว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาราชราชดิถลกฯ โดยพระราชทานพระราชฐานบนเกาะสี่ซังนี้ตามพระนามของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอว่า พระจุฬาราชราชฐานซึ่งประกอบด้วยพระที่นั่ง 4 องค์ ได้แก่ พระที่นั่งโกสิย์สุภฉนค์ พระที่นั่งมณฑลรัตนโรจนพระที่นั่ง โชติรสประกาศ และพระที่นั่งเมฆาลาภนิ นอกจากนี้ยังมีพระตำหนักต่าง ๆ อีก 14 ตำหนัก ศาลา ประดู ทาง บันได สระ บ่อน้ำ ธาร ถ้ำ น้ำตก พูวนะ และผา โดยพระราชทานนาม พระที่นั่ง สิ่งก่อสร้าง และสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งเป็นนามที่ไพเราะและคล้องจองกัน ในการเสด็จพระราชดำเนินในครั้งที่ 4 นี้ วัดอภัยภูวนาคณิมิต ซึ่งเป็นพระอารามบนเกาะสี่ซัง ที่โปรดฯ ให้สถาปนาขึ้นนั้น ได้ก่อ

สร้างสำเร็จจุลวง หากในเวลานั้นหมู่บ้านย้ายไปตั้งห่างจากพระอาราม ทรงมีพระราชดำริว่า จะเป็นการลำบากในการบิณฑบาตของพระสงฆ์ จึงโปรดฯ ให้สถาปนาพระอารามขึ้นใหม่บริเวณเชิงเขาพระจุลจอมเกล้า ซึ่งเป็นบริเวณที่เหมาะสม ใกล้หมู่บ้าน และพระราชทานนามวัดว่า วัดจุฬาทิศธรรมสภาาราม เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ส่วนพระเจดีย์อุโบสถวัดอัมมวชิรธรรมสารนั้น คงเป็นของสงฆ์ต่อไป นอกจากนี้โปรดฯ ให้อัญเชิญรอยพระพุทธรูปจำลอง ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ อัญเชิญมาจากพุทธคยา มาประดิษฐานบนไหล่เขาทิศระ ยอเขาพระจุลจอมเกล้า

ในปีพุทธศักราช 2436 เกิดกรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ในครั้งนั้นฝรั่งเศสปิดอ่าวไทย และยึดเกาะสีชัง พระที่นั่งและสิ่งสร้างต่าง ๆ ซึ่งกำลังก่อสร้างอยู่จึงต้องหยุดลงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเกาะสีชังอีกบ้าง หากแต่มีทรงประทับแรมบนเกาะสีชังอีก

ในปีพุทธศักราช 2443 เมื่อคราวเสด็จประพาส หัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออกในเดือน พฤษภาคม โปรดฯ ให้พระราชโยธาทพ (กร หงสกุล) เป็นแม่การซื้อย้ายพระที่นั่งมณฑลรัตนโรจน์ ซึ่งรกร้างอยู่ มาสร้างขึ้นในพระราชวังดุสิตและพระราชทานนามใหม่ว่า พระที่นั่งวิมานเมฆ

5.2 ลักษณะทางกายภาพของเกาะสีชัง

แผนผังที่ 5.1 แผนที่แสดงที่ตั้งของเกาะสีชัง

ที่ตั้ง

เกาะสีชังมีฐานะเป็นกิ่งอำเภอเกาะสีชัง ขึ้นกับจังหวัดชลบุรี มีลักษณะเป็นเกาะกลางทะเล ตั้งอยู่ในอ่าวไทย ห่างจากจังหวัดชลบุรี 36 กิโลเมตร และห่างจากแผ่นดิน ที่อำเภอศรีราชา ไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ประมาณ 12 กิโลเมตร มีพื้นที่รวมประมาณ 18 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 11,250 ไร่ มีอาณาเขตติดต่อ

- ทางทิศเหนือ จรดทะเลด้านเขตอำเภอเมือง จังหวัดสมุทรปราการ
- ทางทิศใต้ จรดทะเลด้านเขตอำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี
- ทางทิศตะวันออก จรดทะเลด้านเขตอำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี
- ทางทิศตะวันตก จรดทะเลด้านเขตอำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี

เกาะสีชังประกอบไปด้วยเกาะบริวารอีกจำนวน 8 เกาะ รวมเป็นเนื้อที่อีก 7 ตารางกิโลเมตร

ได้แก่	1. เกาะส้มปะยื้อ	ตั้งอยู่ทางทิศเหนือ
	2. เกาะขามใหญ่	ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก
	3. เกาะขามน้อย	ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก
	4. เกาะปรัง	ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก
	5. เกาะร้านดอกไม้	ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก
	6. เกาะยายท้าว	ตั้งอยู่ทางทิศใต้
	7. เกาะท้ายค้างคาว	ตั้งอยู่ทางทิศใต้
	8. เกาะท้ายตาหมื่น	ตั้งอยู่ทางทิศใต้

แผนผังที่ 5.2 แผนที่แสดงลักษณะ และเกาะบริวารของเกาะสีชัง

ลักษณะภูมิประเทศ

เกาะสีชังมีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขา เชื่อว่าเกิดจากแนวเทือกเขาตอนกลางของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งมีจุดเริ่มต้นที่ภาคใต้ของมณฑลยูนนาน ทอดตัวเป็นแนวยาวลงมาทางทิศใต้ 3 แนว จมลงในทะเล ยกเขาที่พื้นผิวน้ำขึ้นมานั้น ได้แก่เกาะต่าง ๆ ซึ่งรวมถึงเกาะสีชัง โดยส่วนใหญ่เกิดจากการก่อตัวของหินปูน (Limestone) ในบางส่วนทางด้านตะวันออก และทางด้านตะวันตกตอนใต้ของเกาะ เกิดจากการก่อตัวของหินอัคนี (Granite) ในส่วนของเกาะบริวาร ได้แก่

เกาะขามน้อย เกาะปรัง และเกาะร้านดอกไม้เกิดจากการก่อตัวของหินควอตไซต์ และหินไนส์

เนื่องจากเกาะสีชังมีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาจึงมีภูมิประเทศที่สูงชัน โดย

ระดับความสูง 0-50 เมตร จากระดับน้ำทะเลเป็นเนื้อที่ประมาณร้อยละ 67 ของพื้นที่เกาะ

ระดับความสูง 50-100 เมตร จากระดับน้ำทะเลเป็นเนื้อที่ประมาณร้อยละ 26 ของพื้นที่เกาะ

ระดับความสูง 100-150 เมตร จากระดับน้ำทะเลเป็นเนื้อที่ประมาณร้อยละ 6 ของพื้นที่เกาะ

ระดับความสูงเกินกว่า 150 เมตร จากระดับน้ำทะเลเป็นเนื้อที่ประมาณร้อยละ 1 ของพื้นที่

เกาะบริเวณจุดที่สูงที่สุดของเกาะสีชังมีความสูงประมาณ 192 เมตร จากระดับน้ำทะเล อยู่

ความลาดชันน้อยกว่าร้อยละ 10 คิดเป็นพื้นที่ร้อยละ 30 ของเกาะ ได้แก่ บริเวณรอบ ๆ ชุมชนในตอนกลางของเกาะทอดตัวไปทางทิศใต้บางส่วน

ความลาดชันร้อยละ 10-20 คิดเป็นพื้นที่ร้อยละ 26 ของเกาะ ได้แก่บริเวณตอนเหนือของแหลมท่าวังตลอดชายฝั่งลงไปทางใต้และบริเวณชายฝั่งทะเลด้านตะวันตก

ความลาดชันมากกว่าร้อยละ 20 คิดเป็นร้อยละ 44 ของเกาะ ได้แก่บริเวณตอนเหนือ เนินเขาตอนกลาง และเนินเขาตอนใต้ของเกาะ

เกาะสีชังมีพื้นที่ส่วนใหญ่ประกอบด้วย ภูเขา โขดหิน และหาดทรายคิดเป็นร้อยละ 80 ของพื้นที่เกาะทั้งจังหวัด โดยมีที่ราบที่สามารถใช้เพาะปลูกได้ประมาณ 500 ไร่ ในบริเวณชายฝั่งตะวันออกของเกาะ ประกอบด้วย โกลน ทราย กรวด และแนวหินปะการัง ส่วนในบริเวณชายฝั่งตะวันตกประกอบด้วยหน้าผาเป็นส่วนใหญ่ มีโขดหินและหาดทรายบางส่วน ระดับความลึกของระดับน้ำทะเลโดยรอบเกาะมีความลึกเฉลี่ย 20 เมตร โดยส่วนที่ลึกส่วนใหญ่อยู่ทางฝั่งตะวันตกของเกาะ ส่วนความลึกของระดับน้ำทะเลระหว่างเกาะสีชัง และเกาะบริวารซึ่ง ได้แก่ ขามใหญ่ และเกาะขามน้อย นั้นมีความลึกเฉลี่ย 6-10 เมตร

เกาะสีชัง ไม่มีแหล่งน้ำตามธรรมชาติ เช่น แม่น้ำ ลำคลอง หนอง บึง มีเพียงแอ่งน้ำขนาดเล็ก ๆ ซึ่งไม่เพียงพอต่อการอุปโภคบริโภค จึงต้องอาศัยน้ำฝน โดยมีอ่างเก็บน้ำ ซึ่งสามารถเก็บน้ำได้ประมาณ 90,000 ลูกบาศก์เมตร

5.3 สถาปัตยกรรมอันเนื่องในพระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญของเกาะสีชัง

นับตั้งแต่เกาะสีชัง ได้มีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่ง จนเกิดเป็นชุมชนหมู่บ้านขึ้น ประชาชนภายในเกาะล้วนศรัทธา นับถือในพระพุทธศาสนา ดังปรากฏหลักฐานตั้งแต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) ที่โปรดฯ ให้ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์พระอาราม ซึ่งมีอยู่เดิม ที่ชาวบ้านสร้างขึ้นเป็นโรงจาก โดยโปรดฯ ให้สร้างพระอุโบสถกว้าง 3 วา ยาว 9 วา 2 คอก สูง 3 วา ขึ้นบนเขาปลายแหลม (แหลมวัง) และสร้างศาลาการเปรียญกับกุฏิฝากระดาน 7 หลัง บริเวณ ชายหาดต่อเชิงเขา แต่ในครั้งนั้นยังมีได้พระราชทานนามพระอาราม ครั้งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) โปรดฯ ให้สร้างพระอารามขึ้นใหม่แทนพระอารามเดิมซึ่งตั้งอยู่ที่ปลายแหลม ด้วยมีพระราชดำริว่าที่ตั้งเดิมนั้นพลุกพล่าน ไม่สงบจึงโปรดฯสร้างพระอารามขึ้นแห่งใหม่ และพระราชทานนามว่าวัดอภัยวงศานิมิตรต่อมเมื่อวัดอภัยวงศานิมิตร

สร้างเสร็จ ลุล่วงแล้ว ปรากฏว่าประชาชนซึ่งเดิมตั้งหมู่บ้านอยู่ใกล้การบิณฑบาต จึงโปรดฯ ให้สร้างพระอาราม ทรงเกรงว่าพระสงฆ์จะลำบากในการบิณฑบาต จึงโปรดฯ ให้สร้างพระอารามขึ้นใหม่ บริเวณเชิงเขา พระจุลจอมเกล้าซึ่งเป็นสถานที่ที่เหมาะสม และพระราชทานนามว่า วัดจุฬาทิศธรรมสภาาราม นอกจากนี้ยังโปรดฯ ให้ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทจำลองไว้ที่ไหล่เขา คยาศิระบนยอดเขาพระจุลจอมเกล้า เพื่อเป็นปูชนียวัตถุใน พระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนา ตลอดจนปูชนียวัตถุ และปูชนียสถาน ภายในเกาะสีชังล้วนแต่มีความสำคัญได้รับการสถาปนาและบูรณะปฏิสังขรณ์โดยพระมหากษัตริย์สถาปิตยกรรมอันเนื่องในพระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญของเกาะสีชัง ได้แก่ วัดอภัยวงศนิมิตร และวัดจุฬาทิศธรรมสภาาราม

วัดอภัยวงศนิมิตร

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สร้างขึ้นในระหว่างปีพุทธศักราช 2431-2435 ตั้งอยู่บนเนิน บริเวณหลังตึกห้องศรี และตึกอภิรมย์ สถาปิตยกรรมวัดอภัยวงศนิมิตร ได้แก่ พระอุโบสถวัดอภัยวงศนิมิตร หรือ โบสถ์พระแก้วพระอุโบสถวัดอภัยวงศนิมิตร มีลักษณะที่แตกต่างจากพระอุโบสถทั่วไป กล่าวคือ มีการผสมรูปแบบพระอุโบสถ และพระสถูปเข้าไว้ด้วยกันภายในอาคารเดียว

สถาปิตยกรรมพระอุโบสถวัดอภัยวงศนิมิตร

ภาพที่ 5.2 พระอุโบสถวัดอภัยวงศนิมิตร

ผังพื้น

พระอุโบสถมีผังพื้นเป็นรูปวงกลม ตั้งหันหน้าไปทางทิศตะวันออก โดยมีประตูทางเข้าสู่ภายในพระอุโบสถ 2 ประตู คือด้านหน้าทางทิศตะวันออก และด้านหลังทางทิศตะวันตก มีหน้าต่างอยู่โดยรอบผนังทั้งสิ้น 14 หน้าต่าง บริเวณด้านหน้าประตูทางเข้าทางทิศตะวันออก เป็นมุขหน้ามีลักษณะเป็นมุขโถง มีทางเข้าสู่มุขด้านข้างทางทิศเหนือ และทิศใต้ ด้านทิศตะวันออกเป็นผนังซึ่งประกอบด้วยช่องหน้าต่าง 1 ช่อง ในลักษณะเดียวกันกับหน้าต่างที่ผนังพระอุโบสถ ผนังภายในโดยรอบระหว่างช่องหน้าต่าง มีลักษณะคล้ายเสาเถิงซึ่งทำเป็นค้ำยันขึ้น โครงสร้างเพื่อรับเครื่องหลังคา ภายในพระอุโบสถประกอบด้วยเสาซึ่งมีลักษณะคล้ายเสาเถิงรวมในจำนวน 8 ต้น ตั้งอยู่โดยรอบในผังรูปวงกลมระหว่างเสาแต่ละต้นทำเป็นซุ้มโค้งแหลม ทำให้พื้นที่ภายในมีลักษณะคล้ายห้องอีกห้องหนึ่งที่ซ้อนอยู่ภายใน ระหว่างเสาด้านทิศตะวันตก 2 ต้น กั้นเป็นผนัง และก่อเป็นฐานซุกชีสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปซึ่งเป็นพระประธานของพระอุโบสถ

พระอุโบสถตั้งอยู่บนฐานประทักษิณ ซึ่งมีผนังกระเบื้องประดับลูกกรงกระเบื้องเคลือบโดยรอบ มีบันไดทางขึ้นด้านหน้าทางทิศตะวันออก 2 แห่ง และด้านหลังทางทิศตะวันตก 2 แห่ง บนผนังลูกกรงทั้ง 8 ทิศ มีแท่นตั้งเสมา ซึ่งมีลักษณะเป็นก้อนศิลาจารึกอักษรธรรมในพระพุทธศาสนา บนลานประทักษิณก่อเป็น

ขอบก่ออิฐถือปูนสำหรับปลูกต้นไม้เป็นรูปวงกลมและรูปดอกสี่กลีบ สลับกัน โคจรอบพระอุโบสถ บริเวณด้านหน้าทางทิศตะวันออกปลูกพระศรีมหาโพธิ์ ที่นำมาจากพุทธคยา ประเทศอินเดีย

รูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระอุโบสถมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรม แบบไทยที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะ และสถาปัตยกรรมตะวันตก

องค์ประกอบของสถาปัตยกรรม

ส่วนฐาน

พระอุโบสถตั้งอยู่บนฐานเขียง โดยคอนล่างตั้งแต่ขอบล่างของหน้าต่างตกแต่งด้วยบัวปูนปั้นเป็นชั้นเชิงโดยรอบ

ส่วนเรือน

ผนังภายนอกเจาะร่องเป็นเส้นตามแนวนอนโดยรอบ ประกอบด้วยซุ้มประตู และซุ้มหน้าต่าง ซึ่งมีลักษณะเป็นซุ้มโค้งแหลมตามแบบสถาปัตยกรรม โกธิคของยุโรปคอนบนของหน้าต่างและประตูเป็นช่องแสงประดับกระจกสี บานประตูและหน้าต่างเป็นบานไม้ประดับรูปเรขาคณิต บริเวณผนังคอนบนมีลักษณะคล้ายบัวหงายรองรับส่วนของเครื่องหลังคา เหนือผนังคอนบนซึ่งเป็นบัวหงายก่อเป็นบัวเพื่อเป็นขอบบังส่วนของเครื่องหลังคาโดยรอบ

ภาพที่ 5.3 ซุ้มประตู และซุ้มหน้าต่างพระอุโบสถวัดอภัยภูวนาคนิมิตร์

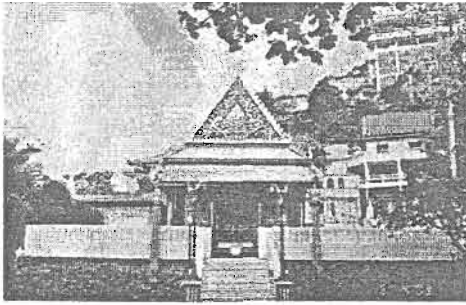
ส่วนหลังคา และส่วนยอด

ส่วนยอดของอาคารประกอบด้วย 2 ส่วน คือส่วนของหลังคา บริเวณห้องรอบนอกมีลักษณะเป็นหลังคารูปวงแหวนเอียงลงด้านนอก โดยมีบัวขอบปูนยังอยู่ด้านนอกในส่วนรวมของห้องซึ่งอยู่ตรงกลางมีส่วนยอดเป็นเครื่องยอดทรงพระศตูป ทรงระฆังตอนล่างสุดของพระศตูปมีลักษณะเป็นฐานปัทม์ ที่หน้ากระดานเป็นช่องแสงรูปวงกลมโดยรอบพระศตูปรวม 8 ช่อง กรอบช่องแสงประดับลวดลายปูนปั้นแบบยุโรปเหนือขึ้นไปเป็นฐานปัทม์ บัวดลา และมาลัย 3 ชั้น บริเวณหน้ากระดานระหว่างชั้นมาลัยเถาชั้นบนเจาะเป็นช่องแสงรูปวงกลมขนาดเล็กโดยรอบอีก 8 ช่อง ถัดขึ้นไปเป็นบัวปากกระฆัง และองค์ระฆัง เหนือขึ้นไปเป็นบัลลังก์ ก้านฉัตร และเสาทานรองรับส่วนปล้องโฉน และปลียอด บริเวณก้านฉัตรเจาะเป็นช่องแสงรูปวงกลมอีก 4 ช่อง ทั้ง 4 ทิศ

การประดับตกแต่ง

พระอุโบสถวัดอภัยภูวนาคนิมิตร์มีการผสมผสานรูปแบบสถาปัตยกรรม และศิลปกรรมตะวันตกเข้ามา ประยุกต์ใช้ในงานสถาปัตยกรรมไทย เช่น การใช้ซุ้มโค้งแหลม การทำช่องแสง และการประดับตกแต่งด้วยกระจกสี เป็นต้น

วัดจุฬาทิศธรรมสภาราม

ภาพที่ 5.4 พระอุโบสถ วัดจุฬาทิศธรรม สภาราม

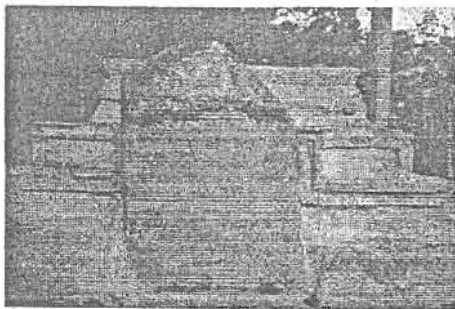
วัดจุฬาทิศธรรม สภาราม หรือวัดเกาะสี่ซัง เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร ตั้งอยู่ที่ตำบลท่าหลวง ฝั่งอำเภอเกาะสี่ซัง จังหวัดชลบุรี ตั้งอยู่ริมชายทะเลบริเวณเชิงเขาพระจุลจอมเกล้า ทางทิศเหนือของเกาะ

มีพื้นที่ประมาณ 12 ไร่ และที่ธรณีสงฆ์อีก 54 ตารางวา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างขึ้นในปีพุทธศักราช 2435 เพื่อแทนวัดอัมมถาณคณิศรซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่ที่ไม่เหมาะสม นอกจากนี้ยังเพื่อเป็นการพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาในปีพุทธศักราช 2435 แต่เดิมมีพระราชประสงค์ให้เป็นพระอารามขนาดเล็ก มีพระภิกษุจำพรรษาไม่เกิน 10 รูป นอกจากนี้โปรดฯ ให้สร้างเสนาสนะ ถาวรวัตถุขึ้น โดยเป็นเครื่องไม้ทั้งหมด ต่อมาได้ทรุดโทรมลง จนในปีพุทธศักราช 2435 สมัยพระครูธวัชสังวร (จิตร) เป็นเจ้าอาวาสพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชศรัทธาจะบูรณะปฏิสังขรณ์แต่ต้องระงับไปเนื่องจากในปีพุทธศักราช 2456 พระครูศรีธวัชสังวร (จิตร) มรณภาพในช่วงปีพุทธศักราช 2456-2477 เป็นช่วงที่ไม่มีเจ้าอาวาสมีเพียงพระรักษา วัดทำให้ทรุดโทรมลงเป็นอันมาก จนในสมัยพระครูสุทธีรัต (ปาน) เป็นเจ้าอาวาสจึงได้เริ่มทำการบูรณะปฏิสังขรณ์ ก่อสร้างปูชนียสถาน และถาวรวัตถุขึ้นใหม่

ถาวรวัตถุที่สำคัญภายในวัดได้แก่พระอุโบสถ สร้างขึ้นในสมัยพระครูสุทธี (ปาน) เป็นเจ้าอาวาส สร้างเสร็จในปีพุทธศักราช 2478

5.4 ประวัติความเป็นมา และความสำคัญของรอยพระพุทธบาทจำลอง เขาพระจุลจอมเกล้าเกาะสี่ซัง

รอยพระพุทธบาทจำลองประดิษฐานอยู่ ณ ไหล่ถ้ำศิลา บนไหล่เขาออกพระจุลจอมเกล้า ซึ่งตั้งทางทิศเหนือสุดของเกาะสี่ซัง รอยพระพุทธบาทมีลักษณะ เป็นรอยพระพุทธบาทเบ็องขวา แบบรอยเดี่ยว 1 รอย ปรากฏ ภาพจำหลักรูปจักรกลางฝ่าพระบาท รอยพระพุทธบาทจำหลักจากหินชนวน มีขนาดความยาว 0.66 เมตร กว้าง 0.30 เมตร โดยจำหลักลงบนแผ่นหินขนาดความยาว 0.90 เมตร กว้าง 0.38 เมตรหนา 0.005 เมตร

ภาพที่ 5.5 แท่นฐาน และแผ่นศิลาจารึก ถึงความเป็นมา
ของรอยพระพุทธบาทเขาพระจุลจอมเกล้า เกาะสีชัง

ภาพที่ 5.6 รอยพระพุทธบาทเขาพระจุลจอมเกล้า เกาะสีชัง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอัญเชิญรอยพระพุทธบาทจำลอง
นี้มาจาก พุทธคยาประเทศอินเดีย ดังความที่กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธบาทจำลองดังกล่าวนี้
ปรากฏในหนังสือนิทาน โบราณคดี พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งทรง
นิพนธ์ไว้ตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2483 ดังความ ดังนี้

“ฉันทพบศิลาจำหลักเป็นรอยพระพุทธบาทเบื้องขวา ขนาดสักศอกเศษอยู่ที่วัดพุทธคยา
แผ่นหนึ่ง สังเกตดูเห็นเป็นของเก่ามาก น่าจะสร้างแต่ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช หรือ แม้ภายหลังมาก็ไม่ช้านัก
ด้วยมีหลักฐานปรากฏอยู่เป็นสำคัญว่าเมื่อก่อน พ.ศ. 500 ที่ในอินเดีย ห้ามมิให้ทำพระพุทธรูปเจดีย์สถานต่าง ๆ ที่
ทำลวดลายจำหลักศิลาเป็นเรื่องพุทธประวัติ ตรงไหนที่จะต้องทำพระพุทธรูปย่อมทำเป็นรูปของสิ่งอื่นแทน
พระรูปตอนก่อนตรัสรู้มักทำเป็นรอยพระบาทตรงเมื่อตรัสรู้มักทำเป็นรูปพุทธบัลลังก์กับต้น โพธิ์ ตรงเมื่อทรง
ประกาศพระศาสนาทำเป็นรูปจักรกับกวาง ตรงเมื่อเสด็จเข้าพระนิพพานทำเป็นรูปพระสญูป จนล่วงพุทธกาลกว่า
500 ปี แล้ว พวกโยนก (ฝรั่งชาติกรีกที่มาเข้ารีตถือพระพุทธศาสนา) ชาวคันธารราฐทางปลายแดนอินเดียด้าน
ตะวันตกเฉียงเหนือ คิดทำพระพุทธรูปขึ้นแล้วชาวอินเดียและชนชาติอื่นเอาอย่างไปทำบ้าง จึงเป็นเหตุให้เกิดมี
พระพุทธรูปสืบมารอยพระพุทธบาทนั้นคงเป็นของสร้างขึ้นมาแทนพระพุทธรูปเจ้าแต่ในสมัยเมื่อยัง ไม่มี
พระพุทธรูป ฉันทออกปากขอ มหาพราหมณ์มหันต์ให้โดยเต็มใจ จึงได้มากถวายสมเด็จพระพุทธรูปเจ้าหลวงอีกสิ่ง
หนึ่ง รอยพระพุทธบาทนั้น โปรดให้ประดิษฐานไว้ในมณฑลขบขันยอดเขาพระจุลจอมเกล้าฯ ที่เกาะสีชัง” (สมเด็จพระ
เจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2487 : 90 - 91)

ในการที่โปรดฯ ให้ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลอง ณ ไหล่คยาศิระขบขันยอดเขา
พระจุลจอมเกล้าครานั้น โปรดฯ ให้มีการสมโภช จัดกระบวนแห่อัญเชิญรอยพระพุทธบาท และจัดงานนมัสการ
รอยพระพุทธบาท ดังปรากฏความในหนังสือ พระจุฬาราชฐาน ณ เกาะสีชัง ดังนี้

“วันที่ 27 เมษายน พุทธศักราช 2435 พระสงฆ์ที่จะเจริญพระพุทธมนต์ ณ ศาลากลาง มี
พระราชาคณะ 9 รูป พระครู 1 รูป รวม 10 รูป มีสมเด็จพระวันรัตเป็นประธาน ประชุมพร้อมกันเวลา 19.00
นาฬิกาเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จฯ ออก ณ ศาลากลาง ทรงจุดเทียนนมัสการ ทรงศีลพระสงฆ์เจริญ
พระพุทธมนต์สวดปริตร จบแล้วทรงถวายผ้าไตรพระสงฆ์ทั้ง 10 รูปพระสงฆ์ถวายอดิเรก เมื่อพระสงฆ์กลับไป
แล้ว ทรงจุดชนวนดอกไม้เพลิง เวลาประมาณ 20.00 นาฬิกาเศษ เสด็จฯ ขึ้น

วันที่ 28 เมษายน พุทธศักราช 2435 เวลา 11.00 นาฬิกาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสา-
ธิราชฯ ทรงประเคนภัตตาหารบิณฑบาต พระสงฆ์ 10 รูป ที่เจริญพระพุทธมนต์ เมื่อพระสงฆ์รับพระราชทานฉัน
เสร็จแล้ว เจ้าพนักงานเวียนเทียนสมโภชรอยพระพุทธบาท เวลาบ่ายเตรียมขบวนแห่รอยพระพุทธบาทตั้งขบวน
แต่ข้างศาลารับแขกเมือง ขบวนหน้ามีแตรทหาร และต่อ ไปขบวนที่พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ จัดแต่งคนมา
เข้าขบวน คือ เล่าโก๊ะ สิงโต ฤๅษีถือธงตราพระบาท พวกคอกขี่รถ ขบวนธงระเซ่ สิงโตล้อแก้ว เกิดเหิง คนขี่แตร

แล้วถึงขบวนหลวง ชงมังกร กลองแขก กลองชนะ คู่แห่ จำปี จำลอง แคร่ลั้งข่อยพระพุทธรบาท เชิญขึ้นตั้งเหนือ เสลียงโถง มีเครื่องสูง กลด กำมะลอ บังสุริย์ ทัดโบก แล้วถึงขบวนพระสงฆ์ขึ้นแก้้อห้าม และเดินห้าม และเดินห้ามมีชงมังกรคั้น แล้วถึงหญิงราษฎรและทหารเรือถือทิวต่าง ๆ เป็นอันมาก เวลานั้น 5 โมงเศษพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ออก ณ ศาลากลาง โปรดเกล้าฯ ให้เดินขบวนแห่รอยพระบาท ผ่านหน้าศาลากลาง โดยถนน อัญญาฯ ไป เมื่อเสด็จพระพุทธรบาทถึงหน้าพระที่นั่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระดำเนินไปทรงปิดทองพระบาท แล้วทรง โปรดพระสุหรัย ทรงเจิมแล้ว ทรงคลุมผ้าคาด แล้วทรงจุดเทียนในกระบะมุข ที่หน้าเสลียงนมัสการแล้ว ขบวนเดินโดยลำดับไป ลงถนนเสาวภา เลี้ยวลงถนนวิจิตร หุคที่ใกล้ทางขึ้นยอดเขา พระจุลจอมเกล้าเชิญพระพุทธรบาทตั้งไว้ ณ ศาลาการเปรียญที่เชิงเขา เมื่อขบวนแห่ไปลับตาแล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินโดยมีพระที่นั่ง ไปประทับที่ศาลาการเปรียญเชิงเขายอดพระจุลจอมเกล้า ทรงจุดเทียนนมัสการ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ถวายศีลแล้ว พระสงฆ์รวม 10 รูปเจริญพระพุทธรบาทมนต์ฉลองพระพุทธรบาท เป็นวันที่สง เจริญพระพุทธรบาทมนต์จบแล้วทรงถวายผ้าไตรแก่พระสงฆ์ 10 รูปนั้น แล้วทรงจุดดอกไม้เพลิง เวลา 20.00 น. เสด็จฯ กลับสู่ค่ายหลวง

วันที่ 29 เมษายน เวลาเช้า พระสงฆ์ที่เจริญพระพุทธรบาทมนต์เมื่อคืนก่อน ได้รับพระราชทานเงิน เวลา 17.00 น.เสด็จฯ ขึ้นบัน โดยยอดพระจุลจอมเกล้า โปรดเกล้าฯ ให้แห่พระพุทธรบาท พร้อมด้วยขบวนเครื่องสูง กลองชนะ ตามเสด็จฯ ขึ้น ไปจวนจะถึงไหล่เขา ซึ่งประดิษฐานพระพุทธรบาทแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้เกาะระนองซึ่งมีอยู่ประจำสำหรับสถานที่สถิตของพระพุทธรบาทนั้น เมื่อเสด็จฯ ขึ้นบนไหล่เขานั้นแล้วโปรดเกล้าฯ ให้แห่พระพุทธรบาทเวียนรอบฐานที่จะเชิญขึ้นตั้ง ครบ 3 รอบแล้วเชิญพระพุทธรบาทขึ้นตั้งที่แล้ว ทรงประเคนผ้าไตร พระสงฆ์ที่จะเจริญพระพุทธรบาทมนต์ในวันคารบ 10 รูป มีพระวินัยนี้เป็นประธาน พระสงฆ์ครองผ้าแล้วมานั่งที่โปรดฯ ให้สมเด็จพระวันรัต และพระราชกณะผู้ใหญ่ ผู้เฒ่า ทั้งบรรดาพระสงฆ์ที่จะเจริญพระพุทธรบาทมนต์ สวดทำวัตร และนมัสการพระพุทธรบาทแล้วพระสงฆ์ 10 รูป จึงเจริญพระพุทธรบาทมนต์ต่อไป เมื่อจบแล้ว ถวายอดิเรกแล้ว ทรงชักกรอกฉัตร 7 ชั้น ห้อยที่เพดาน ตรกรอยพระพุทธรบาท ทรงชักป้ายพระราชทานชื่อ ไหล่เขาที่ประดิษฐานพระพุทธรบาทนั้นว่า “ไหล่คยาสิระแห่งยอดพระจุลจอมเกล้า” แล้วเสด็จฯ กลับถึงเชิงเขา ทรงจุดดอกไม้เพลิง แล้วเสด็จฯ กลับโดยรถยนต์พระที่นั่ง

วันที่ 30 เมษายน เวลาเช้า พระสงฆ์ที่เจริญพระพุทธรบาทมนต์ ณ ไหล่คยาสิระ ได้รับพระราชทาน ฉันทน์ เป็นเสด็จการฉลองรอยพระพุทธรบาท ”

งานนมัสการรอยพระพุทธรบาท

“เมื่อมีการอัญเชิญรอยพระพุทธรบาทขึ้นประดิษฐาน ณ ไหล่คยาสิระเรียบร้อยแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้จัดงานนักขัตฤกษ์นมัสการรอยพระพุทธรบาทขึ้น ในวันที่ 16-19 พฤษภาคม 2435 โดยมีรายการดังต่อไปนี้

วันที่ 16 พฤษภาคม ผู้ที่จะออกร้านขายของจัดตกแต่งร้านตามที่ได้จองไว้ หาร้านแบ่งออกเป็น 2 แห่ง แห่งหนึ่ง คือ ที่ข้างถนนวิจิตร ถนนสรรพเพชร ใกล้กับทางขึ้นเขายอดพระจุลจอมเกล้า ร้านเหล่านี้เป็นร้านจำหน่ายสินค้าจำพวกอาหาร เครื่องเล่น เครื่องใช้ เครื่องบูชา มีร้านตั้งขึ้นเพื่อเรียกรายเงินบำเพ็ญกุศลสำหรับ รอยพระพุทธรบาท มีแพรสายแถบติดเสื้อเป็นชั้น ๆ สำหรับแจกผู้ที่บริจาค มีโรงเล่นกลตั้งอยู่ใกล้ๆ คงลับพลา มีชื่อว่า กลสยามมนตรี โยคาบริษัทอีกแห่งหนึ่งเป็นร้านตั้งอยู่ที่ประอัญญาฯ เป็นร้านของชาวเกาะที่จำหน่ายของป่าของทะเล อาหาร วันนี้อากาศดีหลังจากเลี้ยงน้ำชาเปิดอาคารแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรร้าน เสด็จจึงเสด็จฯ กลับค่ายหลวง

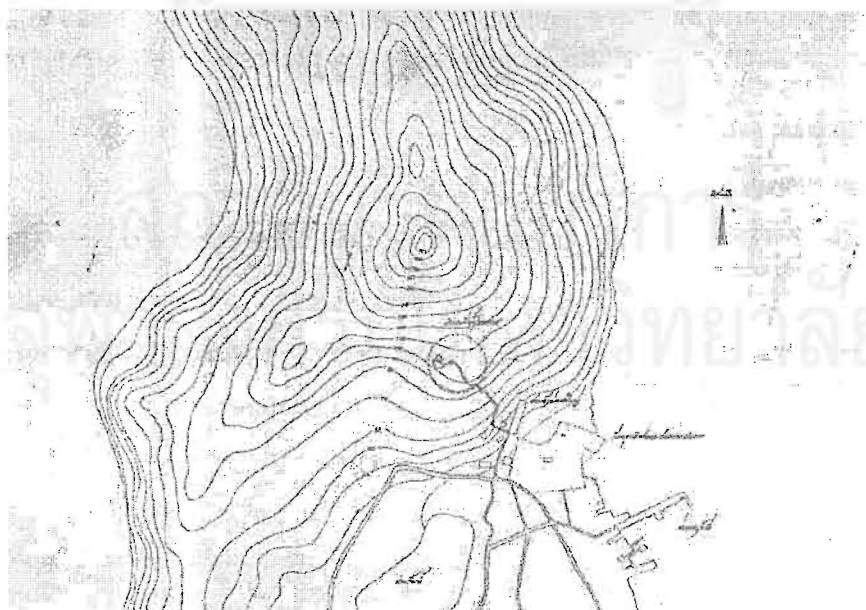
วันที่ 17 พฤษภาคม เวลาเช้า มีการเลี้ยงพระสงฆ์ที่ศาลาการเปรียญเชิงเขา เป็นการเลี้ยงอย่าง
ชาวบ้าน มีของหลวงและของชาวบ้านถวายพระตามสมควร มีละครอำแดงปลื้มที่ทับอัครนี้ เป็นการฉลองของ
หลวง ในวันนี้มีการเปิดร้านขายของ และมีการนมัสการรอยพระพุทธรูปทั้งวัน เวลาบ่ายมีเทศน์มหาชาติพระสาย
พิธีธรรม วัดราชสิทธาราม พระใบฎีกาบุญ วัดระฆังโฆสิตาราม เทศนาชุมชนบรรพชื่อนคู่หนึ่ง พระภู
วัดกัลยาณมิตร เทศนามหาพน ทานกัณฑ์ และมีเทศน์พระพุทธรูปโฆษากัณฑ์หนึ่ง เงินหลวงคิดเทียบ 20 บาททุก
กัณฑ์ เวลาเย็นมีเตะตะกร้อที่ลานเชิงเขาออกพระจุลจอมเกล้า เวลาค่ำ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จพระราชดำเนิน ทอดพระเนตรร้านและทรงฟังเทศน์พุทธรูปโฆษา พระเจิม วัดอมรินทร์าราม ถวายเทศนาแล้ว
เสด็จฯ ทอดพระเนตรกลสยามมนตร โยคบริษัท แล้วเสด็จฯ กลับ

วันที่ 18 พฤษภาคม มีงานเช่นเดียวกับวันก่อน เวลาบ่าย 17 นาฬิกาเศษ เสด็จพระราชดำเนิน
ทรงซื้อของตามร้าน และทรงฟังพระเทศนามหาชาติเจ้าอธิการพิน วัดพิบูล กับพระลี วัดประยูรวงศาวาส เทศนา
กุมารบรรพชื่อนคู่หนึ่ง พระสุค วัดบางพลู เทศนามัทธิบรรพ แล้วเสด็จประทับวาศรวารการ เสด็จแล้วเสด็จฯ กลับ

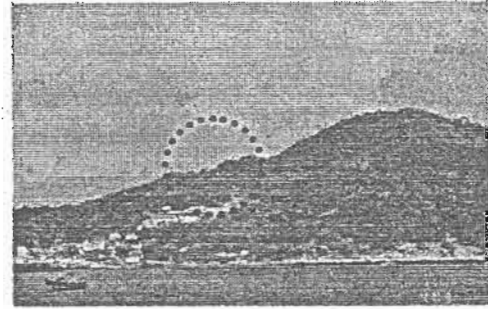
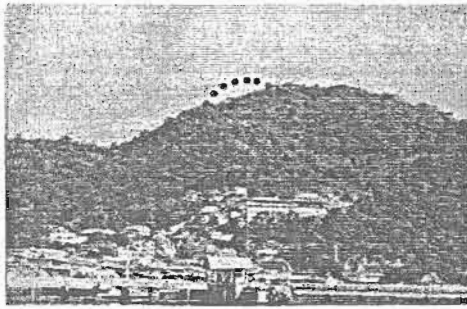
วันที่ 19 พฤษภาคม มีงานเช่นเดียวกับวันก่อน พระป่า วัดสุวรรณารามกับพระอยู่วัดจักรวรรดิ-
ราชาวาส เทศนาบรรพชื่อนคู่หนึ่ง พระครู ไกรสรวิลาส วัดพระเชตุพนเทศนานครกัณฑ์ เวลาบ่าย 17 นาฬิกาเศษ
เสด็จประพาสร้านต่าง ๆ แล้วเสด็จขึ้นนมัสการพระพุทธรูป เป็นวันนักษัตรฤกษ์ ซึ่งคล้ายกับวันที่ถวายพระเพลิง
พระพุทธรูปเจ้าด้วย มีพระสงฆ์ขึ้น ไปเจริญพระพุทธรูปมนต์ เช่น หม่อมเจ้าพระพุทธรูปบิลันทรธรรมเจดีย์ และ
พระธรรมวโรดม เป็นต้น ครั้งเสด็จฯ นมัสการพระพุทธรูปแล้วเสด็จประพาสร้านอีกคู่หนึ่ง เสด็จฯ
ทอดพระเนตรกลสยามมนตร โยคบริษัท แล้วเสด็จฯ กลับ

ปัจจุบันรอยพระพุทธรูปจำลองยังคงประดิษฐานอยู่ ณ ใต้คยาศิระ ยอดเขาพระจุลจอมเกล้า
โดยอยู่ในความดูแล และอยู่ในอาณาเขตส่วนหนึ่งของวัดจุฬาทิศธรรมสภาาราม

5.5 ลักษณะทางกายภาพของที่ตั้ง

แผนผังที่ 5.3 แผนผังแสดง ที่ตั้งของรอยพระพุทธรูปจำลอง

ภาพที่ 5.7 ตำแหน่งของไหวรอกษาศิระ สถานที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลอง

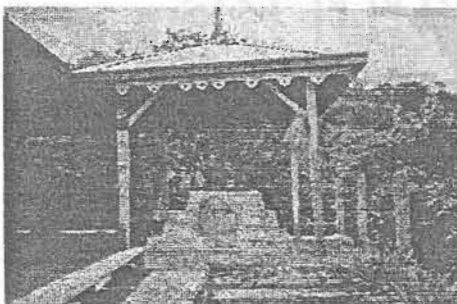
ภาพที่ 5.8 บันไดทางขึ้น คู่เขาพระจุลจอมเกล้า ซึ่งประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลอง

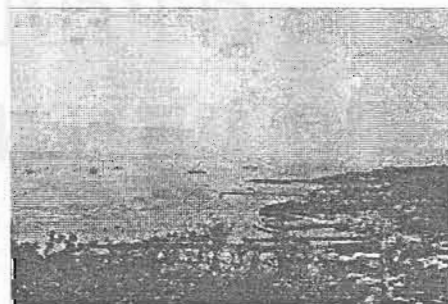
ภาพที่ 5.9 พระสถูปบรรจุนิรุตติคุณ อธิกเจ้าอาวาส วัดจุฬามณีธรรมสาราม

ภาพที่ 5.10 ทอระฆัง

ภาพที่ 5.11 ศาลาปัตยกรรม สำหรับประดิษฐาน รอยพระพุทธบาท จำลอง เขาพระจุลจอมเกล้า เกาะสีชัง

ภาพที่ 5.12 ทศนิยมภาพ จากบริเวณเขาพระจุลจอมเกล้า ที่ตั้งของรอยพระพุทธบาทจำลอง เกาะสีชัง

การออกแบบ และผลงานการออกแบบ

6.1 องค์ประกอบโครงการ

โครงการสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปจำลอง เขาพระจุลจอมเกล้า เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี เป็นโครงการสถาปัตยกรรมอันเนื่องด้วยพระพุทธรูปศาสนาที่แตกต่างกันจากโครงการสถาปัตยกรรมในพระพุทธรูปศาสนาโดยทั่วไปซึ่งมักเป็นพระอาราม หากโครงการดังกล่าวที่เป็นกรณีศึกษานี้หาได้เป็นพระอารามไม่ เป็นเพียงสถานที่สำหรับประดิษฐานปูนปั้นวัตถุ อันเกี่ยวเนื่องด้วยพระพุทธรูป ซึ่งคือรอยพระพุทธรูปจำลอง อาจเรียกได้ว่าเป็นพุทธสถาน ประกอบด้วย องค์ประกอบ โครงการที่มาจากปัจจัยต่าง ๆ ได้แก่

6.1.1 องค์ประกอบโครงการ ที่มาจากแนวทางการออกแบบสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปจำลอง

รอยพระพุทธรูปจำลอง เขาพระจุลจอมเกล้า เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี เป็นรอยพระพุทธรูปจำลองที่จัดเป็น อุเทสิกเจดีย์ จากแนวทางการออกแบบสถาปัตยกรรมสำหรับ ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปจำลองที่ทำการศึกษ สามารถกำหนดองค์ประกอบ โครงการ ได้ดังนี้

1. สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปจำลอง

เป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปจำลองที่จัดเป็นอุเทสิกเจดีย์มีลักษณะเป็นรอยพระพุทธรูปเบื้องขวาแบบรอยเดี่ยว 1 รอย ขนาดความยาว 0.66 เมตร กว้าง 0.30 เมตร จ้าหลักกลางบนแผ่นหินขนาดความยาว 0.90 เมตร กว้าง 0.38 เมตรหนา 0.005 เมตร สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปจำลองนี้ถือเป็นสถาปัตยกรรมหลักที่เป็นประธานของพุทธสถาน

2. พระมณฑปน้อย หรือนุชบกประดิษฐานรอยพระพุทธรูปจำลอง

ตั้งอยู่ภายในสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปจำลอง สำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปจำลองอีกชั้นหนึ่ง เพื่อแสดงถึงฐานะอันศักดิ์ และความสำคัญของรอยพระพุทธรูปจำลอง อีกทั้งช่วยส่งเสริมมุมมองให้เกิดความสง่างาม และ โดดเด่น

3. พระคันธกุฎี

พระคันธกุฎีเป็นวิหาร หรือหอพระขนาดเล็กประดิษฐานพระพุทธรูป ที่มีประดิษฐานอยู่ร่วมกับรอยพระพุทธรูป

4. พระสถูป

เป็นพระสถูปที่เป็นธาตุเจดีย์ประดิษฐานอัฐิธาตุอดีตเจ้าอาวาสวัดจุฬาภิธรรมสภาราม ซึ่งตั้งอยู่เชิงเขาพระจุลจอมเกล้า

5. หอระฆัง

เป็นสถาปัตยกรรมขนาดเล็กสำหรับแขวนระฆังเพื่อให้พุทธศาสนิกชนที่มานมัสการรอยพระพุทธรูปจำลอง ได้ติดตามประเพณี

6. ชุมประตู่ และกำแพงแก้ว

เป็นสิ่งแสดง และกำหนดขอบเขตความสำคัญของพื้นที่ อีกทั้งเป็นส่วนที่ช่วยให้กลุ่มสถาปัตยกรรม เกิดความเป็นเอกภาพ

7. ลานประทักษิณ

เป็นพื้นที่ว่างโดยรอบสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปจำลองเพื่อรองรับกิจกรรมหรือพิธีกรรมทางพุทธศาสนา

6.1.2 องค์ประกอบโครงการที่มาจากลักษณะของที่ตั้งโครงการ

โครงการสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทจำลอง ตั้งอยู่ในภูมิประเทศที่เป็นภูเขาสูง โดยตั้งอยู่บริเวณไหล่เขา ชื่อ คยาศิระ บนเขาพระจุลจอมเกล้า ซึ่งมีความสูงประมาณ 100 ถึง 110 เมตรจากระดับน้ำทะเล ทางขึ้นสู่ไหล่เขามีความลาดชัน และมีเส้นทางลัดเลี้ยวไปตามสภาพภูมิประเทศ จากสภาพภูมิประเทศ และลักษณะที่ตั้งโครงการดังกล่าวเป็นปัจจัยที่ให้เกิดองค์ประกอบโครงการ ได้แก่

1. บันไดนาถ

เป็นบันไดทางขึ้นหลักที่เป็นเส้นทางไปสู่สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทจำลองที่ตั้งอยู่บนไหล่เขา

2. ศาลาโถง

เป็นศาลาโถงตั้งอยู่รายทางของบันไดนาถทางขึ้นสู่สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทจำลอง และตั้งอยู่ด้านบนบริเวณสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทจำลอง เพื่อเป็นที่พักสำหรับพุทธศาสนิกชน หรือนักท่องเที่ยว ที่เดินทางขึ้นมานมัสการรอยพระพุทธรูปบาท หรือชมทัศนียภาพ บนเขาพระจุลจอมเกล้า

6.2 แนวความคิดในการออกแบบ

แนวความคิดในการออกแบบโครงการ สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทจำลอง เขาพระจุลจอมเกล้า เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี สามารถจำแนกได้ดังนี้

6.2.1 แนวความคิดในการใช้งาน

สถาปัตยกรรมประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาท มีแนวความคิดที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เป็นสถานที่สำหรับประดิษฐานปูชนียวัตถุในพระพุทธศาสนาซึ่ง ได้แก่ รอยพระพุทธรูปบาทจำลอง อีกทั้งยังเป็นสถานที่แสวงบุญ ที่ปฏิบัติธรรม และจัดงานประเพณีในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น ประเพณีเวียนเทียน งานประเพณีนมัสการรอยพระพุทธรูปบาทที่จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี เป็นต้น นอกจากนี้จุดประสงค์ดังกล่าวแล้วยังเพื่อเป็นสถานที่ท่องเที่ยวและชมทัศนียภาพในมวกว้างของเกาะ และทะเลโดยรอบ ในการกำหนดการใช้งานเน้นการใช้งานที่เป็นแบบแผนตามลักษณะของสถาปัตยกรรมไทย อย่างไรก็ตามมีการประยุกต์ลักษณะการใช้งานบางอย่างเพิ่มเติมขึ้นเพื่อให้เหมาะสมกับสภาพในปัจจุบัน เกิดองค์ประกอบขององค์การขึ้นใหม่ ได้แก่ ห้องน้ำ ลานจอดรถ และถนน เป็นต้น โดยคำนึงถึงความสอดคล้องสัมพันธ์ในด้านรูปแบบทางสถาปัตยกรรม และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ

6.2.2 แนวความคิดในเรื่องที่ตั้งโครงการ

ที่ตั้งโครงการตั้งอยู่ที่เขาพระจุลจอมเกล้า เกาะสีชัง โดยทำการย้ายสถานที่ ที่จะใช้เป็นที่ตั้งของสถาปัตยกรรมตลอดจนอาคารประกอบต่างๆ ไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้เพื่อให้เหมาะสมต่อโครงการทั้งในเรื่องของมุมมองที่มีความงดงาม และการเข้าถึงโครงการ ได้อย่างสะดวกทั้งทางเดินเท้า และทางรถยนต์ ทั้งนี้เนื่องจากบริเวณที่ตั้งดังกล่าวมีลักษณะเป็นที่ราบไหล่เขามีความลาดชันน้อย

6.2.3 แนวความคิดในการวางผังบริเวณ

เนื่องจากโครงการตั้งอยู่ในภูมิประเทศที่เป็นภูเขาสูง มีความลาดชันของพื้นที่จึงมีข้อจำกัดในการวางผังที่จะขยายตัวไปในแนวราบ ดังนั้นจึงมีแนวความคิดในการวางผังบริเวณให้มีความกระชับ อย่างไรก็ตามหากสภาพที่ตั้งในบางส่วนมีความลาดชันสูงสมควรที่จะมีการปรับพื้นที่ให้มีความเหมาะสมต่อการใช้งาน ในส่วนที่มีจำเป็นต้องมีการปรับสภาพภูมิประเทศก็ทำการรักษาให้คงสภาพเดิมตามธรรมชาติมากที่สุด

ในการวางผัง กำหนดให้มีการวางผังอยู่ในแนวแกนของทิศ คือ ทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก เพื่อให้เกิดผลในเรื่องของแสงสว่างตามธรรมชาติที่จะนำมาใช้ในโครงการ และยังเป็นสิ่งอ้างอิง

ในเรื่องของทิศทาง โดยกำหนดให้ด้านหน้าของโครงการหันหน้าไปทางทิศใต้เพื่อให้เหมาะสม สัมพันธ์กับสภาพของที่ตั้ง และทางขึ้นสู่โครงการ นอกจากนี้ในทิศดังกล่าวยังเป็นมุมมองที่ดีที่สุด ในผังบริเวณของโครงการมีแนวความคิดให้สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทจำลองเป็นอาคารหลักของโครงการ หรือเป็นประธานของพุทธสถาน โดยมีอาคารหรือองค์ประกอบในผังบริเวณ อื่นๆ ตั้งประกอบ แวดล้อมอยู่อย่างกระชับ หากยังคงหน้าที่การใช้งานได้อย่างเหมาะสม และยังช่วยส่งเสริมให้สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทจำลอง ซึ่งเป็นอาคารหลัก คงความสำคัญ และความโดดเด่น สง่างาม โดยยังคำนึงถึงความสอดคล้อง สัมพันธ์กับความลาดชันของพื้นที่

ในส่วนของผังพื้น รวมถึงผังบริเวณในส่วนที่มีความสัมพันธ์ของโครงการ กำหนดให้หน่วยความยาวในทิศทางของความยาวรอยพระพุทธรบาท เขาพระจุลจอมเกล้า โดยกำหนดให้ 1 รอยพระพุทธรบาท มีความยาวเท่ากับ 0.66 เมตร ทั้งนี้เพื่อแสดงถึงความสำคัญ และเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างปูชนียวัตถุ และสถาปัตยกรรมให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

6.2.4 แนวความคิดในเรื่องรูปแบบทางสถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรม และสิ่งก่อสร้างรวมถึงศิลปะที่ปรากฏในโครงการมีแนวความคิดให้มีรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณีที่มีการผสมผสานศิลปะ และสถาปัตยกรรมตะวันตก เพื่อให้เกิดความสอดคล้อง สัมพันธ์กับ สถาปัตยกรรมที่เป็นโบราณสถานที่สำคัญของเกาะสีชัง คือ พระอุโบสถวัดอัมมวดี และหมู่พระตำหนักภายในพระจุกาจุราชฐาน นอกจากนี้เพื่อให้มีรูปแบบสอดคล้อง สัมพันธ์ เป็นเรื่องเดียวกันแล้ว ยังแสดงถึงความสัมพันธ์ของรอยพระพุทธรบาท และกลุ่มโบราณสถานที่มีประวัติศาสตร์ และความเป็นมาร่วมกัน

ในส่วนของสถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทจำลอง ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมหลักของโครงการ กำหนดให้เป็นอาคารประเภท พระมณฑป ที่มีหลังคาประกอบเครื่องยอด เนื่องจากมีลักษณะของผังพื้นที่เหมาะสมต่อขนาด และลักษณะของรอยพระพุทธรบาทจำลอง เขาพระจุลจอมเกล้า อีกทั้งยังมีความเหมาะสมในเรื่องของฐานานุศักดิ์ ด้วยรอยพระพุทธรบาทจำลองนั้นเป็นอุเทสิกเจดีย์ที่อัญเชิญมาจากพุทธศาสนันนิฐานว่าสร้างมาแต่สมัยพระเจ้าโศกมหาราช จึงเป็น โบราณวัตถุ และปูชนียวัตถุที่มีคุณค่า และความสำคัญสูง ประกอบกับ รอยพระพุทธรบาทจำลองดังกล่าวยังมีความสัมพันธ์ และมีเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ไทยโดยตรง คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ผู้โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญรอยพระพุทธรบาทจำลองนี้มาประดิษฐานไว้เพื่อเป็นปูชนียวัตถุ และพระพุทธรเจดีย์ที่สำคัญของเกาะสีชัง

6.2.5 แนวความคิดในเรื่องโครงสร้าง และวัสดุก่อสร้าง

โครงสร้างของสถาปัตยกรรม และสิ่งก่อสร้างของโครงการนั้นมีแนวความคิดที่ใช้โครงสร้างในระบบเสา และคาน โดยมีคอนกรีตเสริมเหล็กเป็นวัสดุหลักของโครงสร้างเนื่องจากเป็นระบบ โครงสร้างที่มีความแข็งแรงและสามารถใช้ประโยชน์จากที่ว่างภายใน ได้อย่างเต็มที่ โดยเฉพาะในส่วนเครื่องหลังคา ทั้งหลังคาที่เป็นทรงคดหรือจั่ว และหลังคาประกอบเครื่องยอดนั้น โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กในระบบเสา และคาน ยังมีความแข็งแรง ทนทาน มีน้ำหนักเบา และมีช่วงพาดที่กว้าง ทำให้ข้อจำกัดในเรื่องของโครงสร้างลดลง ส่งผลให้สถาปัตยกรรมมีรูปแบบที่มีความหลากหลาย และแปลกใหม่

ในเรื่องของวัสดุก่อสร้าง และวัสดุในการประดับตกแต่งนั้นมีแนวความคิดในการใช้วัสดุที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม และ ภูมิอากาศ เนื่องจากโครงการตั้งอยู่ที่เกาะสีชัง ซึ่งเป็นเกาะกลางทะเล ได้รับลมมรสุม ความร้อน และความชื้นสูง จึงหลีกเลี่ยงวัสดุที่ผุกร่อนได้ง่าย เช่น ไม้ และ โลหะ เน้นใช้วัสดุที่มีความทนทานต่อสภาพภูมิอากาศ ดูแลรักษา และทำความสะอาดง่าย เช่น ปูน หิน กระจกเคลือบ กระจกเงา โมเสก และ กระจกสี เป็นต้น

6.2.6 แนวความคิดในเรื่องระดับตกแต่ง

ในการประดับตกแต่งสถาปัตยกรรม และสิ่งก่อสร้างของโครงการนอกจากการประดับตกแต่งจะแสดงเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมไทย และ ก่อให้เกิดความวิจิตรงดงามแล้ว การประดับตกแต่งยังเป็นองค์ประกอบที่ใช้เป็นสัญลักษณ์ในการสื่อความหมายเพื่อแสดงถึงแนวความคิดในการออกแบบ สัญลักษณ์ที่ใช้สื่อความหมายซึ่งปรากฏอยู่ในการประดับตกแต่งของโครงการ สถาปัตยกรรมสำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทจำลอง เขาพระจุลจอมเกล้า มีด้วยกัน 2 ลักษณะ ได้แก่

1. สัญลักษณ์ในการประดับตกแต่งที่สื่อถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ด้วยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชการที่ 5) ทรงมีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับรอยพระพุทธรบาทแห่งนี้ และเกาะสีชังโดยตรง ด้วยโปรดเกล้าให้อัญเชิญ รอยพระพุทธรบาทมาประดิษฐานไว้เพื่อเป็นพระพุทธรเจดีย์ที่สำคัญของเกาะ อีกทั้งภูเขาซึ่งเป็นที่ตั้งของที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทนั้น ก็มีนามว่า เขาพระจุลจอมเกล้า จึงเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จะแสดงสัญลักษณ์ในการประดับตกแต่งที่สื่อถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อเป็นพระราชอนุสรณ์ สัญลักษณ์ในการประดับตกแต่งที่ใช้สื่อมีด้วยกัน 2 ลักษณะ

1.1 พระจุลมงกุฎ หรือพระเกี้ยวยอด

พระจุลมงกุฎหรือพระเกี้ยวยอดถือเป็นพระราชสัญลักษณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีแนวความคิดอัญเชิญพระราชสัญลักษณ์ดังกล่าวมาเป็นองค์ประกอบในส่วนของหลังคาเครื่องยอด โดยกำหนดให้พระมณฑปมีหลังคาเครื่องยอดทรงพระเกี้ยวยอด โดยการประยุกต์รูปแบบ และลักษณะของสิราภรณ์เข้ากับงานสถาปัตยกรรม นอกจากนี้ยังอัญเชิญมาใช้กับหอรบั้ง ชุ่มประตู่ และชุ่มหน้าค้างเป็นต้น โดยกำหนดให้พระราชสัญลักษณ์รูปพระเกี้ยวยอดนั้นต้องอัญเชิญประดับไว้บนยอดสุด หรืออยู่ในที่สูงเท่านั้น ด้วยถือเป็นของสูง เป็นพระราชสัญลักษณ์ในพระองค์ ควรแก่การเทิดทูนไว้เหนือเกล้า

1.2 รัชกาลที่ 5

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ พระองค์ที่ 5 ในพระราชวงศ์จักรี แห่งกรุงรัตน โกสินทร์ จึงมีแนวความคิด ในการใช้ตัวเลขลำดับที่ 5 หรือ จำนวน 5 มาเป็นสัญลักษณ์ สื่อออกมาในงานสถาปัตยกรรม โดยกำหนดให้พระมณฑปมีเครื่องยอดทรงพระเกี้ยว 5 ยอด

2. สัญลักษณ์ในการประดับตกแต่งที่สื่อถึงคตินภาพสัญลักษณ์มงคล 108 ประการ

ภาพสัญลักษณ์มงคล 108 ประการ เป็นคติที่นิยมแสดงไว้ที่รอยพระพุทธรบาทจำลองถือว่า รอยพระพุทธรบาทจำลอง และ คตินภาพสัญลักษณ์มงคล 108 ประการเป็นสิ่งคู่กัน หากรอยพระพุทธรบาทจำลองเขาพระจุลจอมเกล้า นั้น ไม่ปรากฏภาพสัญลักษณ์มงคล 108 ประการ มีเพียงภาพจักรปรากฏอยู่กลางฝ่าพระบาท เนื่องจากรอยพระพุทธรบาทจำลองดังกล่าวเป็นรอยพระพุทธรบาทจำลองที่เป็นอุเทสิกะเจดีย์ในคติของอินเดีย และเป็นรอยพระพุทธรบาทโบราณที่มีความเก่าแก่ สร้างขึ้นในสมัยเริ่มแรก อย่างไรก็ตามคตินการนับถือบูชารอยพระพุทธรบาทในประเทศไทย เป็นคติของลังกา ที่มักมีการผนวกคตินภาพสัญลักษณ์มงคล 108 ประการเข้ากับรอยพระพุทธรบาทเสมอ จึงมีแนวความคิดในการนำคตินภาพสัญลักษณ์มงคล 108 ประการ ผนวกเข้ากับงานสถาปัตยกรรม สำหรับประดิษฐานรอยพระพุทธรบาท โดยแสดงออกในลักษณะของสัญลักษณ์ในการประดับตกแต่ง คตินสัญลักษณ์มงคล 108 ประการ ที่นำมาผนวกใช้กับงานสถาปัตยกรรมมีเกณฑ์ในการนำมาใช้โดย คำนึงถึงฐานะนุสาค์ของสัญลักษณ์มงคล เช่นเดียวกับการจัดเรียงภาพสัญลักษณ์มงคลที่ปรากฏในรอยพระพุทธรบาท โดยภาพสัญลักษณ์มงคลที่มีศักดิ์สูง กำหนดให้อยู่ในตำแหน่งที่สูง หรืออยู่ในส่วนที่มีความสำคัญ ภาพสัญลักษณ์มงคลที่มีศักดิ์ต่ำกว่า กำหนดให้อยู่ในตำแหน่งที่อยู่ต่ำหรืออยู่ในส่วนที่มีความสำคัญน้อย เป็นต้น ทั้งนี้ภาพสัญลักษณ์มงคลที่นำมาใช้ในการประดับตกแต่งหาจำเป็นต้องมีครบทั้ง 108 ประการ ไม่ เนื่องจากภาพมงคลบาง

ประการ มีลักษณะที่ซ้ำกัน หรือคล้ายคลึงกัน อันอาจจัดจำแนกรวมเป็นกลุ่มหรือประเภทเดียวกันได้ ดังนั้นในการกำหนดนำภาพสัญลักษณ์มงคลประเภทใดมาใช้ นั้นจึงขึ้นอยู่กับความเหมาะสมในการนำมาผนวกใช้กับงานสถาปัตยกรรม และสามารถแสดงคติสัญลักษณ์มงคลได้ครอบคลุมครบทุกกลุ่มประเภท สัญลักษณ์เป็นสำคัญ

สัญลักษณ์มงคล 108 ประการที่นำมาผนวกใช้ในการประดับตกแต่งสถาปัตยกรรม

พระมณฑปพระพุทธบาทสามารถจำแนกได้ 5 ประเภท ได้แก่

1. กลุ่มภาพสัญลักษณ์ พรหม เทพ และบุคคล
  - โสฬสมหาพรหมโลกา (พรหม 16 ชั้น)
  - ฉกามาจรเทวโลกา (เทวโลกกามาจร 6 ชั้น)
  - จตุมุขมหาพรหมมา (จตุโลกบาล 4)

ท้าวจตุโลกบาล 4 ผู้ดูแลรักษาโลกทั้ง 4 ทิศ ได้แก่

1. ท้าวธตรฐราช สถิต ณ ทิศตะวันออก เป็นใหญ่เหนือคนธรรพ์ กายสีเงิน ขวางถือน้องและสาเกเงินเป็นอาวุธ

2. ท้าววิรูปักษ์ สถิต ณ ทิศตะวันตก เป็นใหญ่เหนือเหล่านาค พระพักตร์สีแดง ถือน้อง แล สาเกแก้วประหาฬ

3. ท้าววิรุฬหก สถิต ณ ทิศใต้ เป็นใหญ่เหนือเหล่า กุมภังค์ ผีเสื้อ แลรากษส พระพักตร์สีเขียว ทรงม้า

4. ท้าวไพศรพณ์ สถิต ณ ทิศเหนือ เป็นใหญ่เหนือเหล่ายักษ์ พระพักตร์สีเหลือง ทรงม้าสีเหลือง ถือน้องและสาเกตอง

- สปริไสสัตรคนสมังคีจักกวัตติ (พระเจ้าจักรพรรดิ พร้อมรัตนะ 7 ประการ และบริษัท)

2. กลุ่มภาพสัญลักษณ์แสดง ภาพ ภูมิจักรวาล แสดงด้วย ภายภาพของภูมิ

ประเทศ และสิ่งแวดล้อม

● จักกวาฬปีฬโต	(เขาจักกวาฬ)	} สื่อแสดงด้วย เขาพระจุลจอมเกล้า และเกาะสีชัง
● หิมวันต์ปีฬโต	(เขาหิมพานต์)	
● เมรุปีฬโต	(เขาพระสุเมรุ)	
● สัตตกุลปีฬโต	(เขาสัตตบริภัณฑ์)	
● เกลาสปีฬโต (เขาโกลาส)		
● สปริวาราจตุมาททีปา	(ทวีปทั้ง 4)	
	ทวีปทั้ง 4 ได้แก่	
	1. ชมพูทวีป	
	2. นรพิเทททวีป	
	3. อมรโยยานทวีป	
	4. อุตตรกูรทวีป	
● สมุทโท	(มหาสมุทร)	} สื่อแสดงด้วยทะเลอ่าวไทย
● สัตตมหาคังคา	(มหาคังคาทั้ง 7)	
● สัตตสีทันตศาครา	(นทีสีทันดรทั้ง 7)	
● สุริยมณฑลึง	(พระอาทิตย์)	} สื่อแสดงด้วยดวงอาทิตย์
● จันทมณฑลึง	(พระจันทร์)	} สื่อแสดงด้วยดวงจันทร์

3. กลุ่มภาพสัญลักษณ์เครื่องหมายเครื่องประดับ อาวุธ และเครื่องสูง

- อูณหิสตั้ง (มงกุฎ)
- โสวัฏฐิกัง (สายสร้อย)
- วัฏฐังสกัง (ตุ้มหู)
- สัตติ (พระแสงหอก)
- สิริวิจโณ (แว่นส่องศิริ)
- ภัททปัฐัง (คั้ง)
- ปาสาโท (ปราสาท)
- โตรณัง (เสาค้ำ)
- เสกนัตตัง (เสวตฉัตร)
- ชัคคัง (พระขรรค์)
- คาลวณภูง์ (พัดใบตาล)
- มยุรหัตถัง (แห่กำหางนกยูง)
- จามรัง (พัดขนทรายจามรี)
- ปุณณพโฏ (หม้ออันเต็มไปด้วยน้ำ)
- ปุณณปาฐิ (ถาดอันเต็มไปด้วยน้ำ)
- สุวณณกลลสัมปุณณเปตตัง (บาตรอันเต็มไปด้วยเปลือกทอง)
- จักการูธัง (จักรอาวุธ)
- ธชปฎากัง (ธงชาย ธงปฎาก)
- สุวณณสิวิกา (คานหามทอง)
- สุวณณพาลวิชนี (พัดพาลวิชนีอันขจัดด้วยทอง)
- สุวณณนาวา (เรือทอง)
- อังกุโส (ขอช้าง)

4. กลุ่มภาพสัญลักษณ์รูปสัตว์

- ทักขินาวัฏฐเสตสังขัง (สังข์ทักษิณาวัฏฐมีพรรณอันขาว)
- สุวณณมัจจุยคุตัง (ปลาทองคำ)
- สุวณณหังสราชา (พระยาหงส์ทอง)
- สีหราชา (พระยาราชสีห์)
- พัยคฆราชา (พระยาเสือโคร่ง)
- พลาหกอัสสราชา (พระยาม้าพล)
- อุโปสถหัตถิราชา (พระยาช้างอุโปสถ)
- พาสกีนาคารา (พระยาวาสุกรีนาคราชา)
- สุป็นณราชา (พระยาครุฑ)
- อุตถราชา (พระยาโคตฤทธราชา)
- เอราวัณณหิตถิราชา (พระยาช้างเอราวัณ)

- สุวณณมังกรโ (มังกรทอง)
- สวัจฉกนธนู (แม่โค และ บุตร)
- กิงปรีโส (กีนนร)
- กีนนรี (นางกีนนร)
- กรวิโก (นกกการเวก)
- มยุรราชา (พระยานกยูง)
- ไกญจราชา (พระยานกกระเรียน)
- ชีวณชีวกราชา (พระยานกกระหัด)
- จากวากราชา (พระยานกจากพราว)
- สุวณณเกษโร (แมลงภู่ทอง)

5. กลุ่มภาพสัญลักษณ์รูปดอกไม้

- นันทิยาวัตติง (ดอกพุด)
- วัชฒณานัง (ดอกไม้ประดับ)
- สุนทามัง (พวงดอกมะลิ)
- นิลุปปัตัง (อุบลเขียว)
- เสตูปปลัง (อุบลขาว)
- รัตตูปปลัง (อุบลแดง)
- รัตตูปทุมัง (ดอกบัวแดง)
- เสตูปทุมัง (ดอกบัวขาว)

6.2.7 แนวความคิดในการใช้สี

แนวความคิดในการใช้สีของโครงการกำหนด ใช้สีที่เป็นสีของวัสดุ โดยแท้ เช่น สีของหิน สีของกระเบื้องเคลือบ หรือสีของกระจก เป็นต้น เพื่อให้มีความคงทน ถาวร และดูแลรักษาง่าย โครงการที่ใช้สีในโครงการ มีแนวความคิด ในการใช้สีที่มีปรากฏอยู่จากสิ่งแวดล้อมในธรรมชาติ เพื่อให้เกิดความกลมกลืน และสัมพันธ์กัน

ได้แก่ สีขาวและสีเทา มาจากสีของเมฆ หมอก นำมาใช้กันสีโดยรวมของสถาปัตยกรรม เช่น ผนัง สีทอง สีเงิน และสีแดง มาจาก สีของแสงอาทิตย์ และสีประกายแดดนำมาใช้กับเครื่องถ้วยของ อาทิ ช้อฟ้า ใบระกา และส่วนประดับตกแต่งต่าง

สีครามและสีเขียว มาจาก สีของฟ้า และสีของน้ำทะเล เป็นต้น นำมาใช้กับกระจกสีต่างๆ ที่ใช้ประดับตลอดจนกระเบื้องมุงหลังคา

6.2.8 แนวความคิดในการประดับตกแต่งภายใน

การประดับตกแต่งภายในพระมณฑป พระพุทธบาทจำลอง เน้นการประดับตกแต่งที่วิจิตรงดงาม รอยพระพุทธบาทประดิษฐานอยู่ที่จุดศูนย์กลางของห้อง โดยตั้งบนฐานยกสูง ภายใต้พระมณฑปน้อย (บุษบก) หลังคาเครื่องยอดทรงพระเกี้ยวยอด จำหลักไม้ ขจิตด้วยทองคำ ประดับอัญมณี ดาวเพดานพระมณฑปน้อย ประดับด้วยรัตนชาติอันเป็นมงคลนพรัตน์ พุ่มข้าวบิณฑ์ประดับยอดพระมณฑปน้อยรวมถึงพุ่ม

และเพ็องที่ห้อยประดับชั้นเชิงกลอน โดยรอบตัวเรือนเงินประดับเพชร พนักลูกกรง จากลึง หัวเม็ดแก้ว พื้นภายใน โดยรอบ ปูด้วย เสื่อเงิน และ นาก สานขึ้นเป็นลายขกคอกเป็นรูปดาว ผนังภายในประดับด้วยภาพประติมากรรม ปูนปั้นนูนต่ำ เขียนสี ปิดทอง ประดับกระจก เป็นภาพ เท้าเทพพรหม เหาะมานมีสการรอยพระพุทธรบาทจำลอง ฝาเพดานประดับด้วยดาว ไม้จำหลัก ปิดทอง ประดับกระจก นอกจากการประดับตกแต่งภายในดังกล่าวแล้ว มี แนวความคิดในการนำแสงธรรมชาติ เข้ามาใช้ภายใน เพื่อประหยัดพลังงาน โดยการเปิดช่องแสง หากแสงดังกล่าวต้องเป็นแสงที่ผ่านการกรองแสงแล้วด้วยกระจกฝ้าหรือกระจกสี เพื่อให้เกิดแสงที่มีความนุ่มนวล

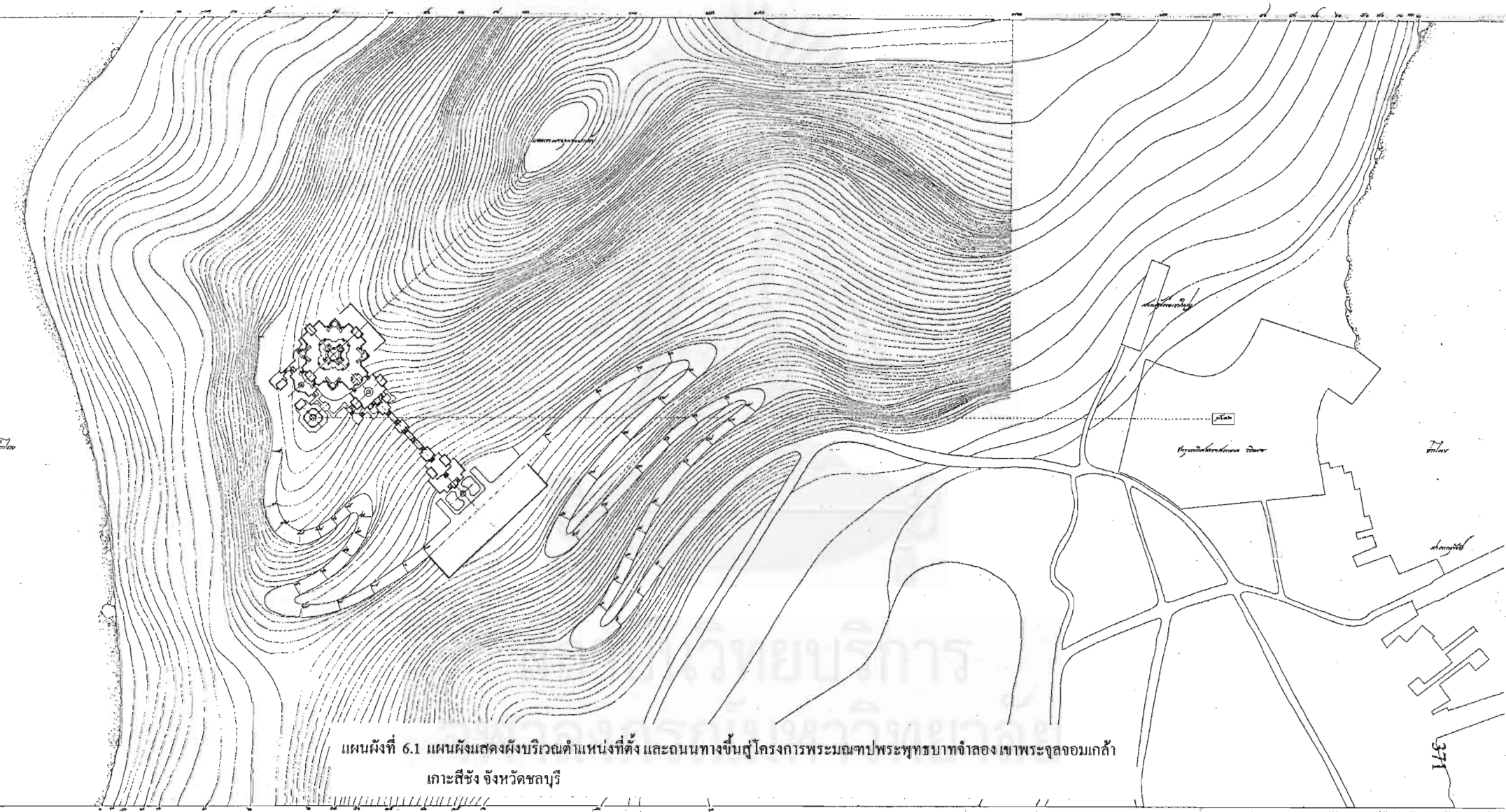

าลงกรณ์มหาวิทยาลัย

6.3 ผลงานการออกแบบสถาปัตยกรรม

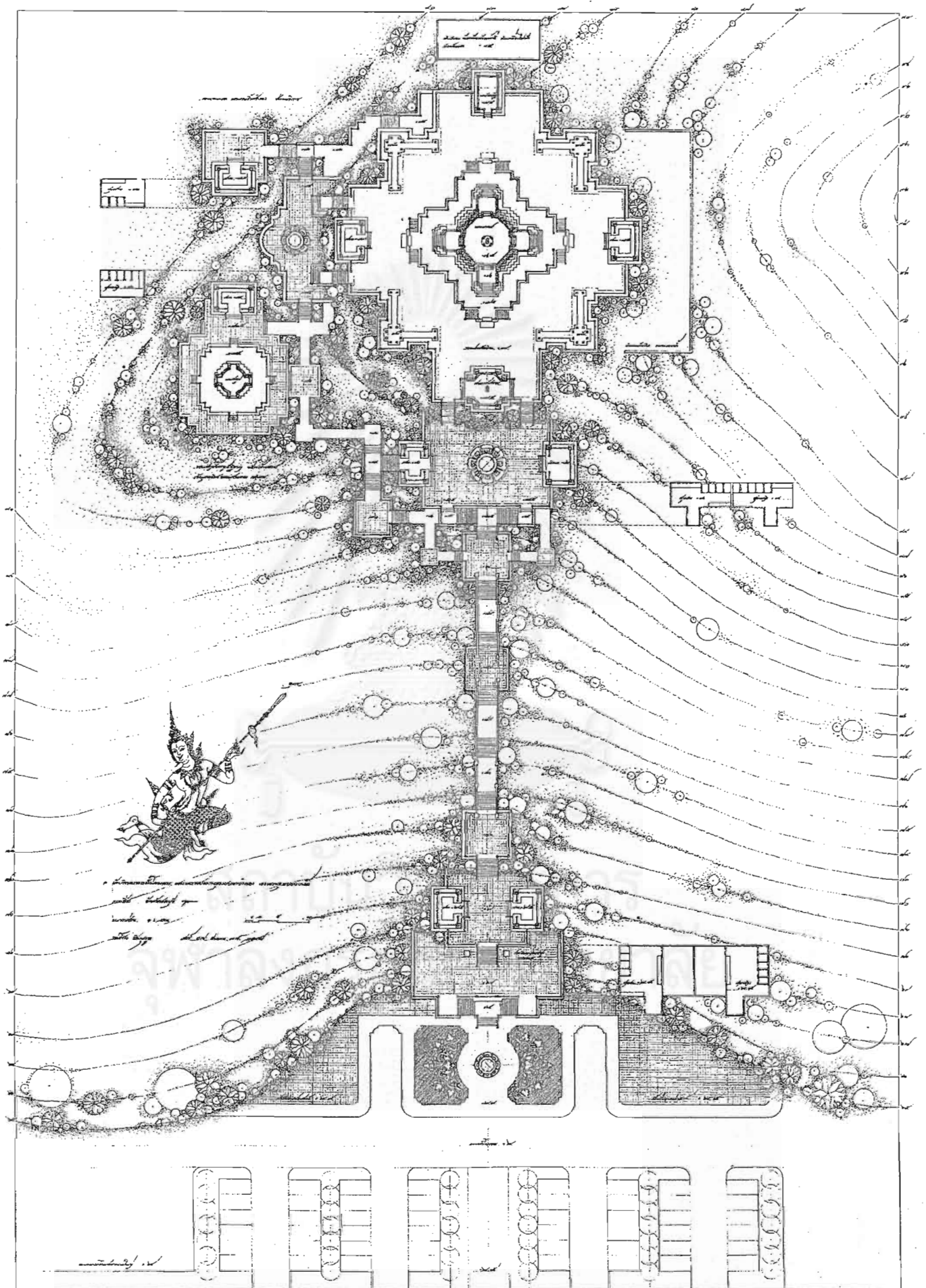

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

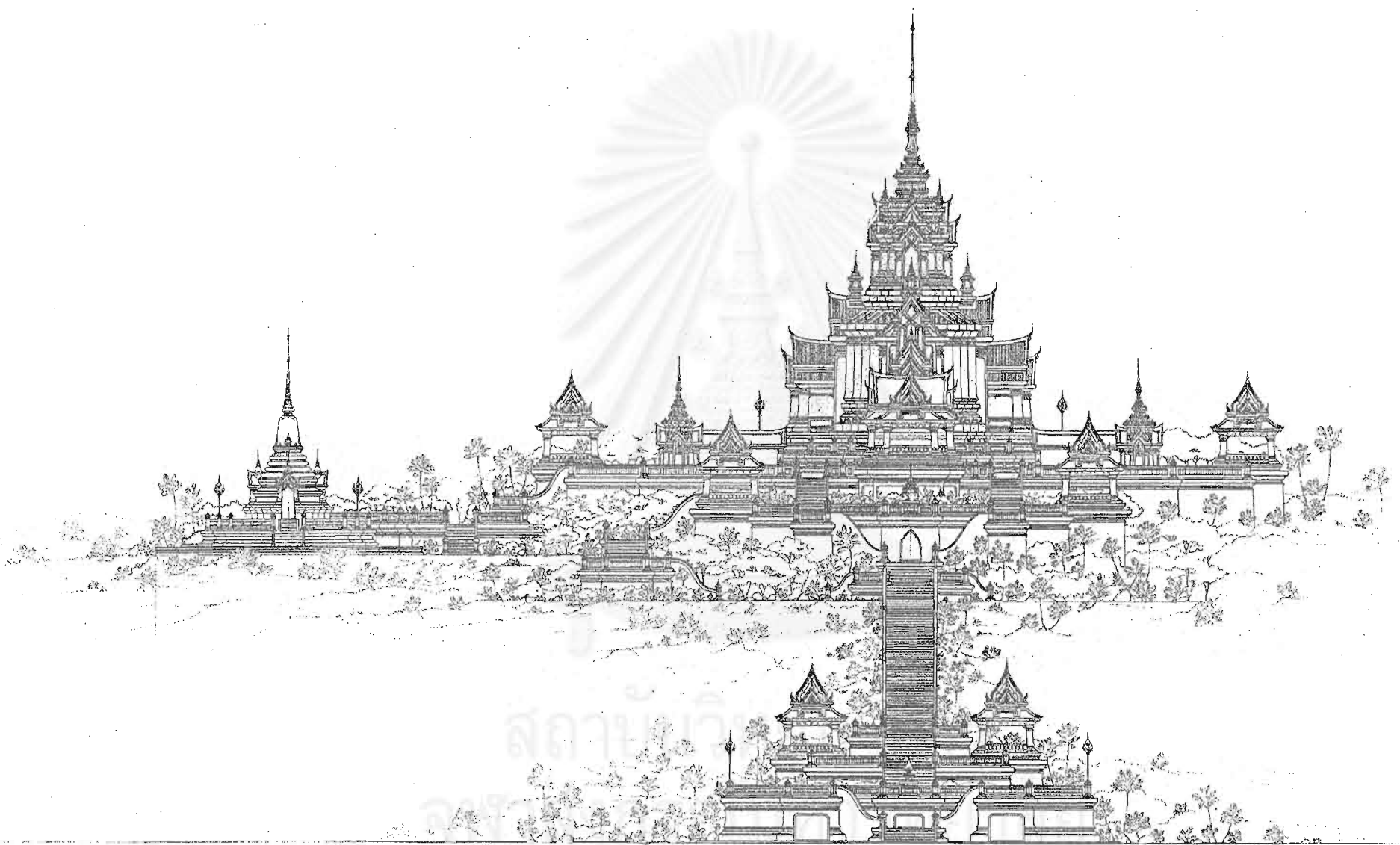

แผนผังที่ 6.1 แผนผังแสดงผังบริเวณตำแหน่งที่ตั้งและถนนทางขึ้นสู่โครงการพระมณฑปพระพุทธบาทจำลอง เขาพระจุลจอมเกล้า
เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี

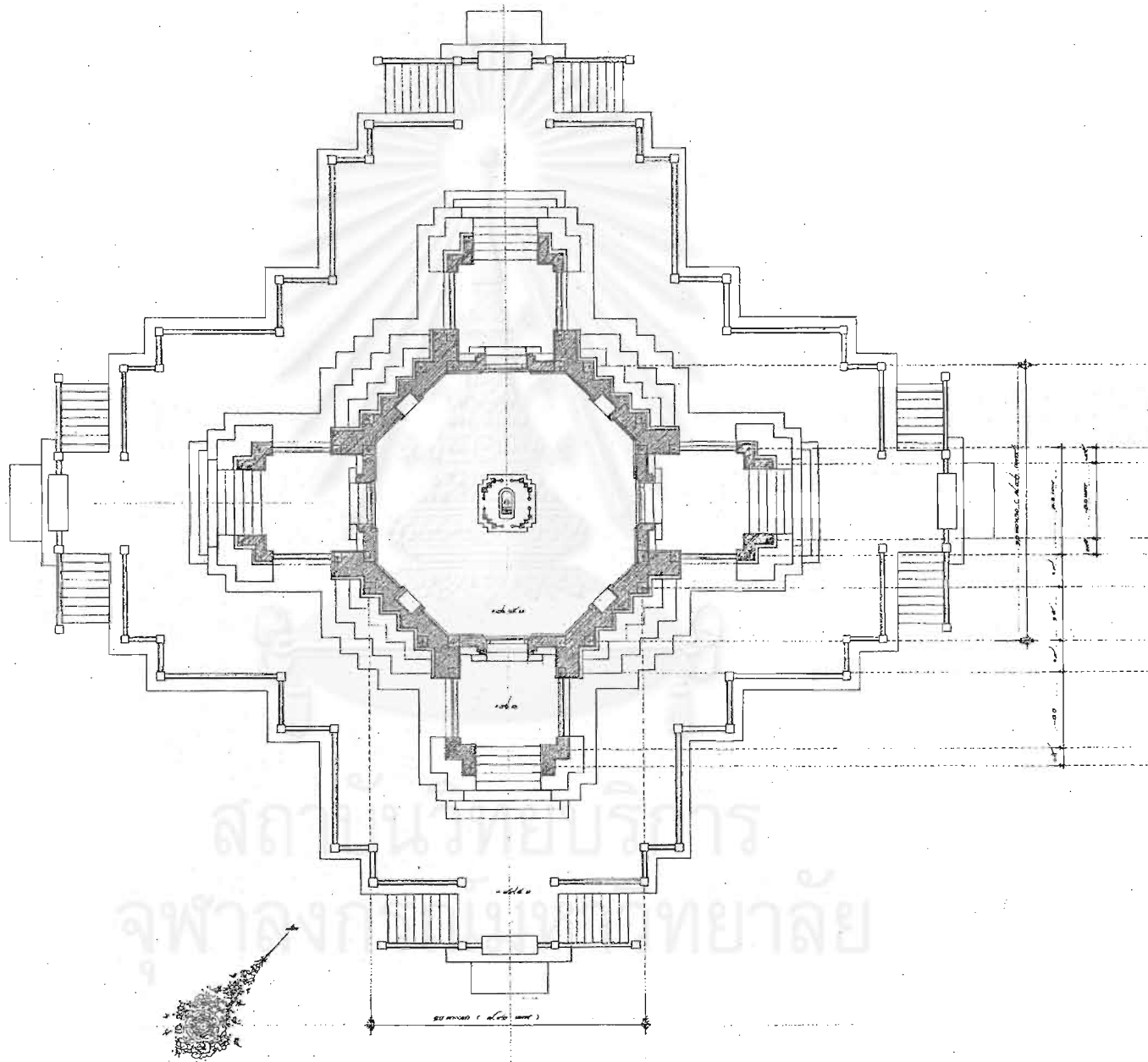

แผนผังที่ 6.2 แผนผังแสดงผังบริเวณรวมทั้งโครงการพระมณฑป พระพุทธรูปจำลอง เขาพระสุลจอมเกล้า เกาะสี่ช้าง
จังหวัดชลบุรี

วัดสุทัศนเทพวรารามราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร
วัดสุทัศนเทพวรารามราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร

ภาพถ่ายเส้นที่ 6.1 รูปด้านหน้ารวมทั้งโครงการ พระมณฑปพระพุทธบาทจำลอง เขาพระจูดอมเกล้า เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี

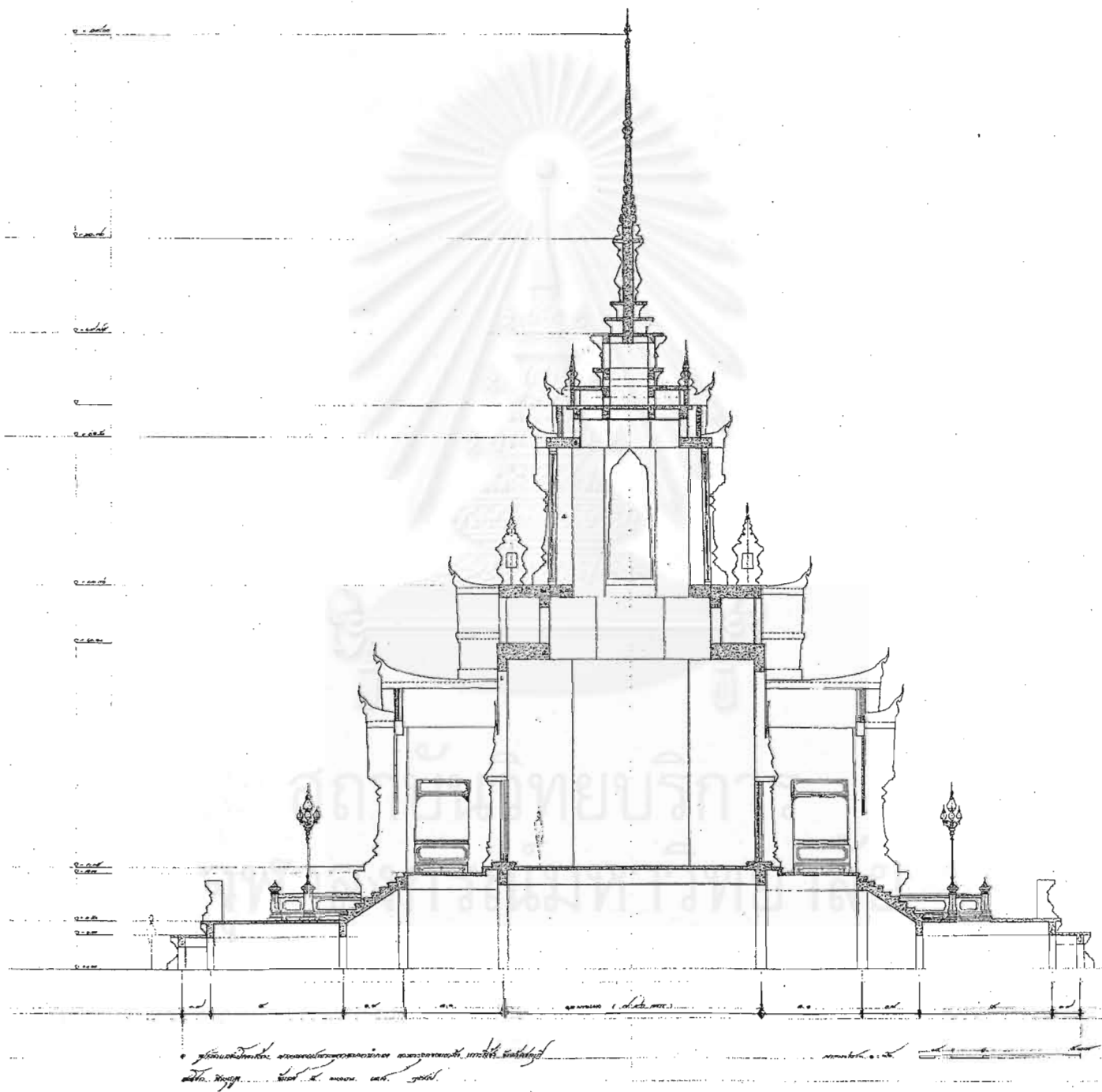
สถาบันช่างไทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
วันที่ ๒๕/๑๒/๒๕๖๓
ช่างสถาปัตย์ ช่างเขียนแบบ ช่างสำรวจ

แผนผังที่ 6.3 ศังขี้นพระมณฑป พระพุทธบาทจำลอง เขาพระจุลจอมเกล้า เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี

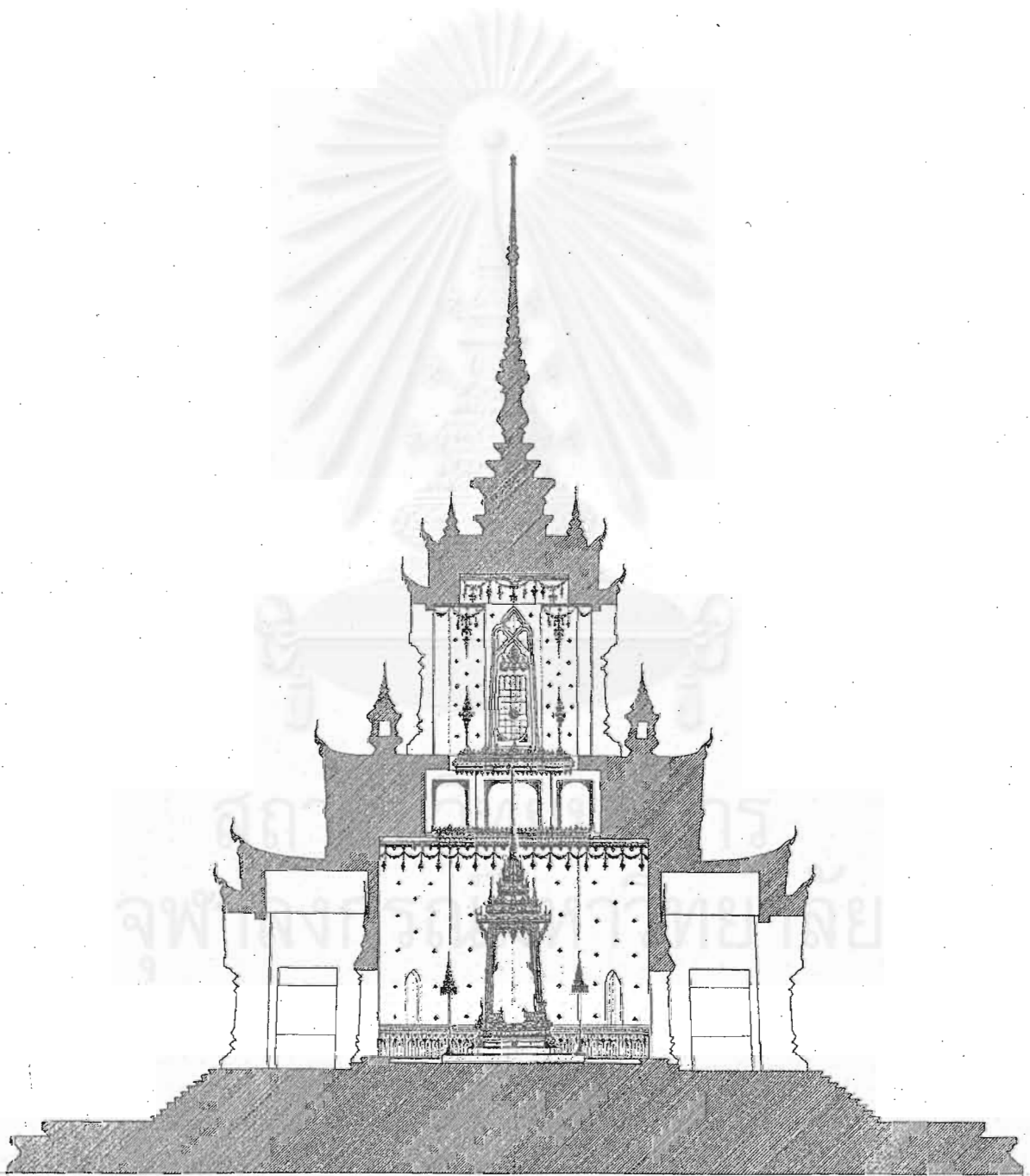

รูปด้านพระมณฑป พระพุทธบาทจำลอง เขาพระสุลอมเกล้า เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี
ศิลปิน ชัยชนะ ๒๕๒๕

ภาพลายเส้นที่ 6.2 รูปด้านพระมณฑป พระพุทธบาทจำลอง เขาพระสุลอมเกล้า เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี

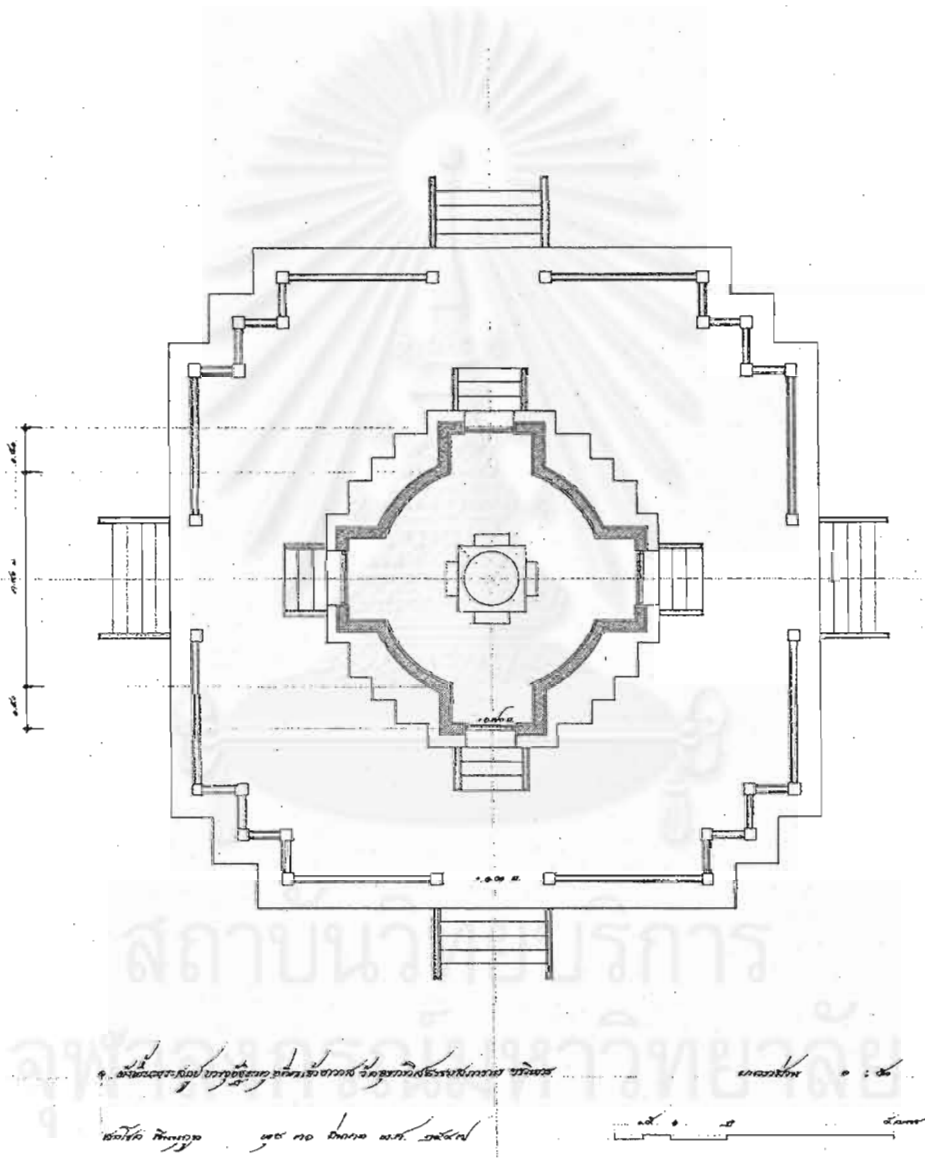

ภาพลายเส้นที่ 6.3 รูปตัดแสดงโครงสร้างพระมณฑป พระพุทธบาทจำลอง เขาชะลอมเกล้า เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี

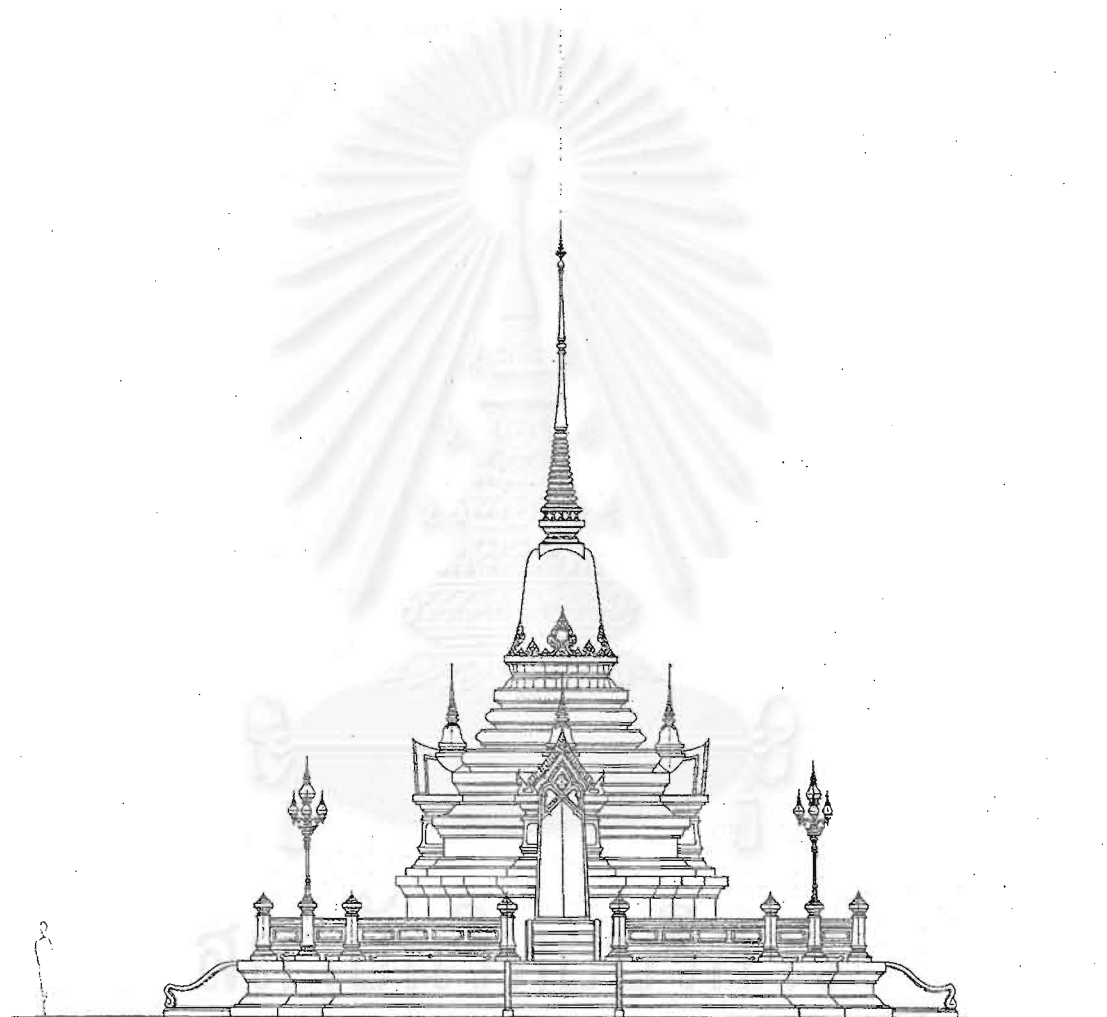

.....
.....
.....

ภาพลายเส้นที่ 6.4 รูปตัดแสดงการการประดับตกแต่งภายในพระมณฑป พระพุทธบาทจำลอง เจ้าพระจุลจอมเกล้า
เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี

แผนผังที่ 6.4 ผังพื้น พระสถูปบรรจุอัฐิ หลวงปู่เจ้าอ่าวเสียด วัดจุฬามณี นครศรีธรรมราช

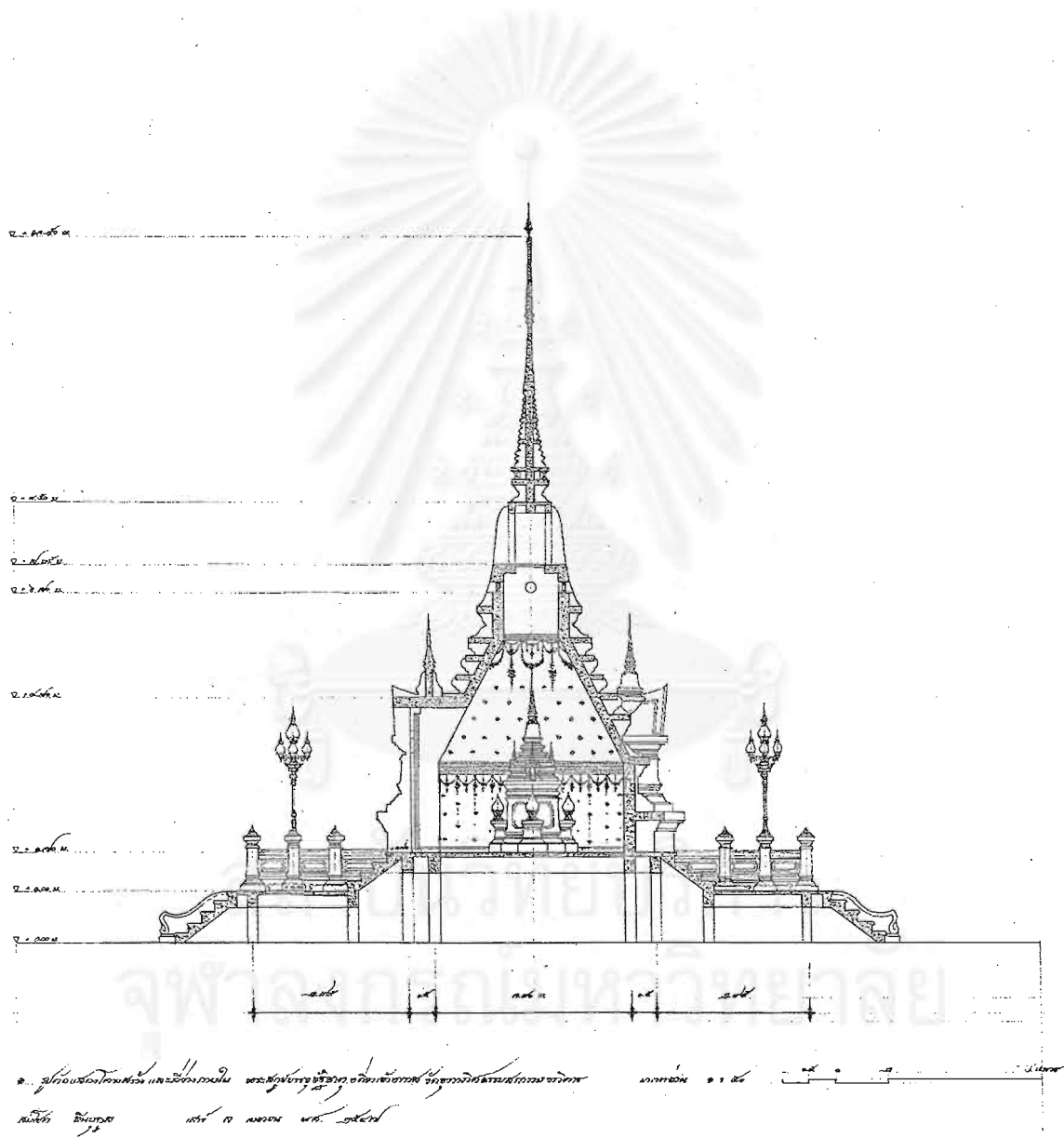
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๓. พระสถูปบรรจุน้ำพระพุทธมนต์เจ้าอาวาส วัดจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร ๑:๕๐

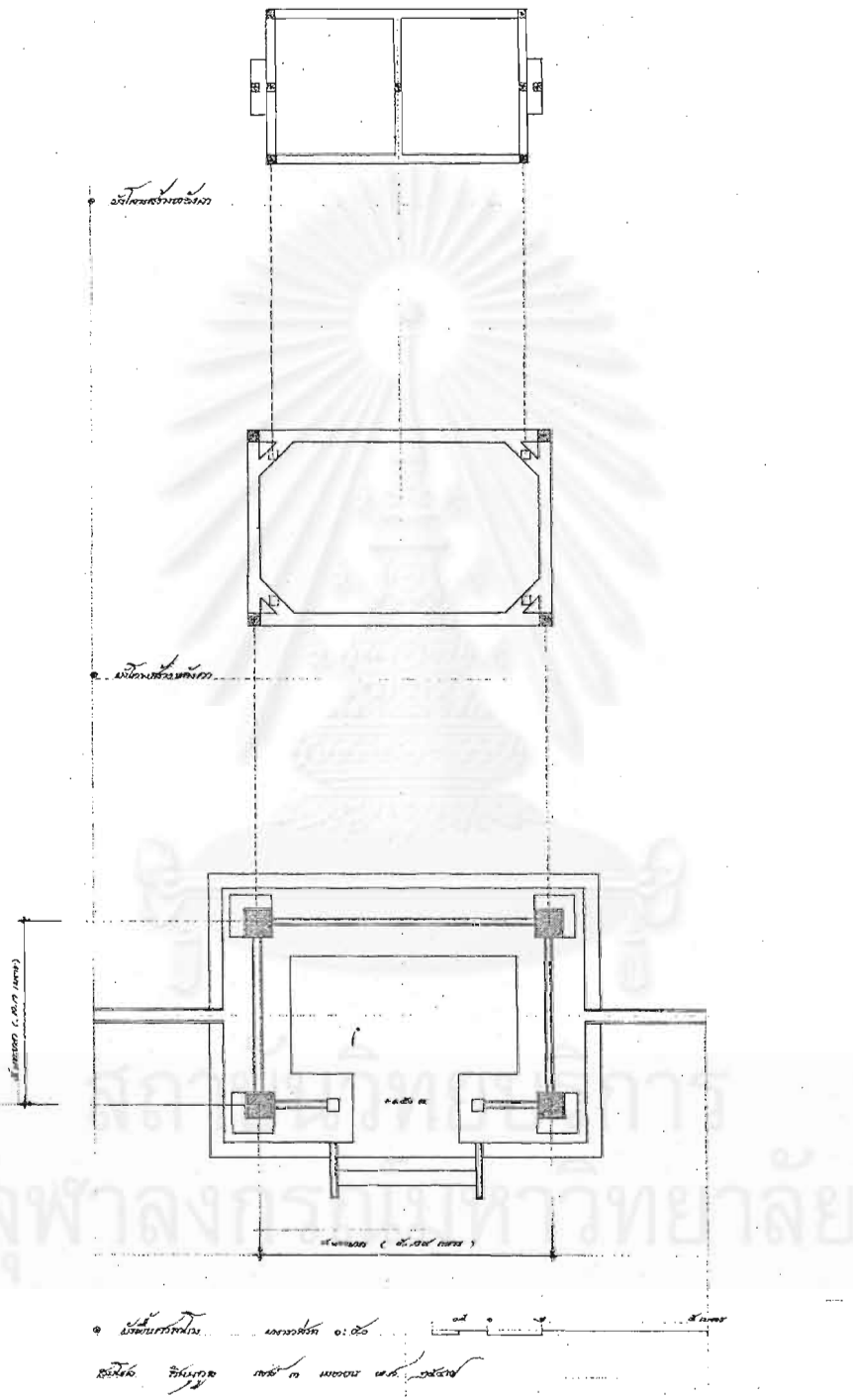
หน้า ๒๐ หน้า ๒๑ หน้า ๒๒ หน้า ๒๓ หน้า ๒๔ หน้า ๒๕ หน้า

ภาพลายเส้นที่ 6.5 รูปด้าน พระสถูปบรรจุอิฐาคัดเจ้าอาวาส วัดจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

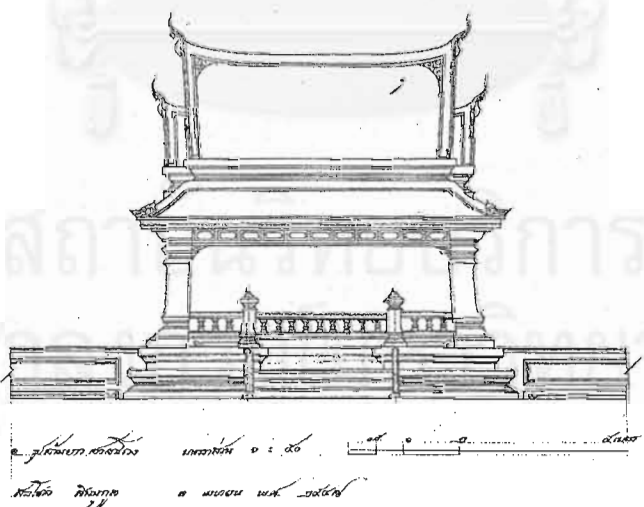
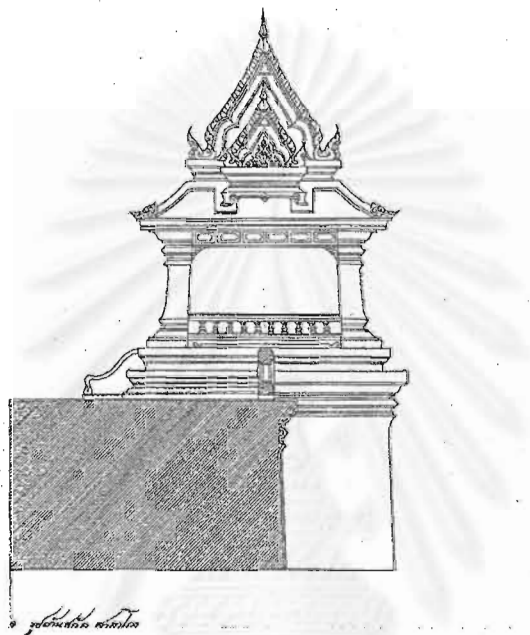

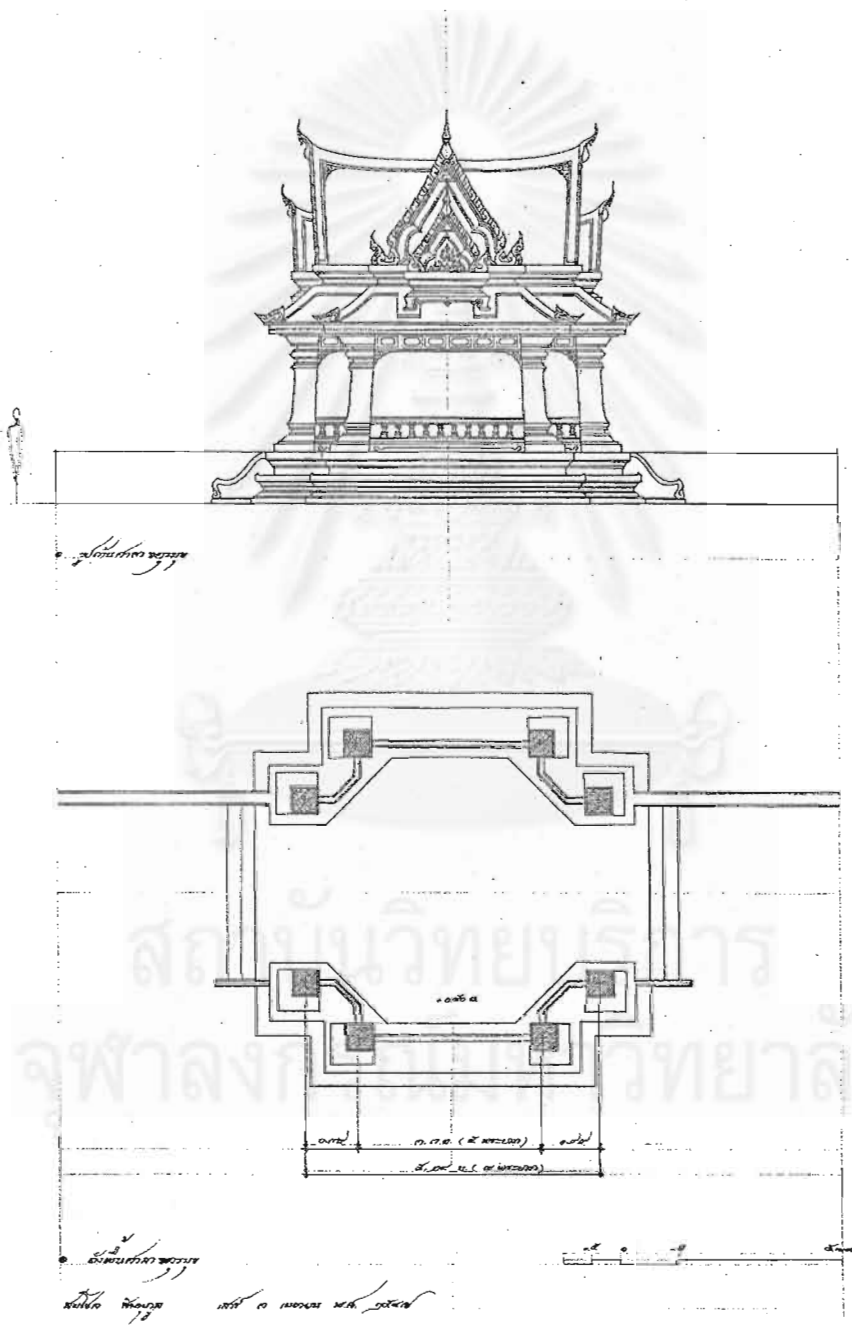
ภาพลายเส้นที่ 6.6 รูปตัดแสดงโครงสร้าง และการประดับตกแต่งภายใน พระสถูปบรรจุอัฐิธาตุอดีตเจ้าอาวาส วัดจุฬามณีธรรมสถานวรวิหาร

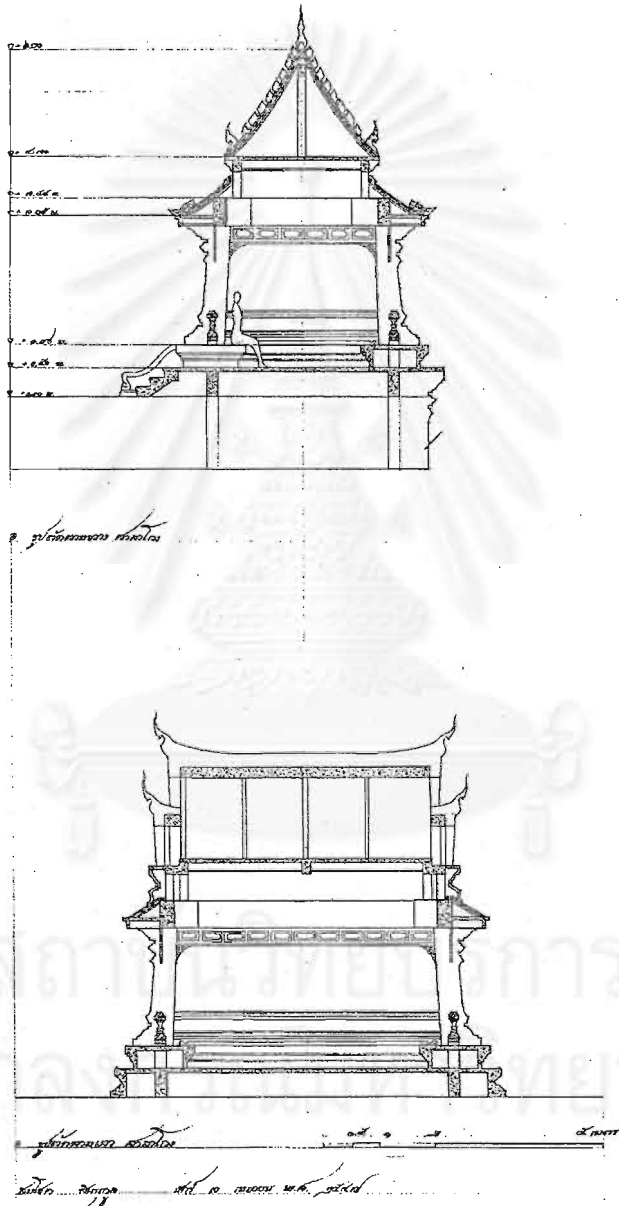
แผนผังที่ 6.5 ผังพื้นที่ศาลาโดง

ภาพลายเส้นที่ 6.7 รูปด้านสกัดและรูปด้านชาวศาลาโดง

ภาพลายเส้นที่ 6.8 รูปด้าน และผังพื้นศาลาจตุรมุข

ภาพลายเส้นที่ 6.9 รูปตัดตามขวาง และตามยาวแสดงโครงสร้างศาลาโถง

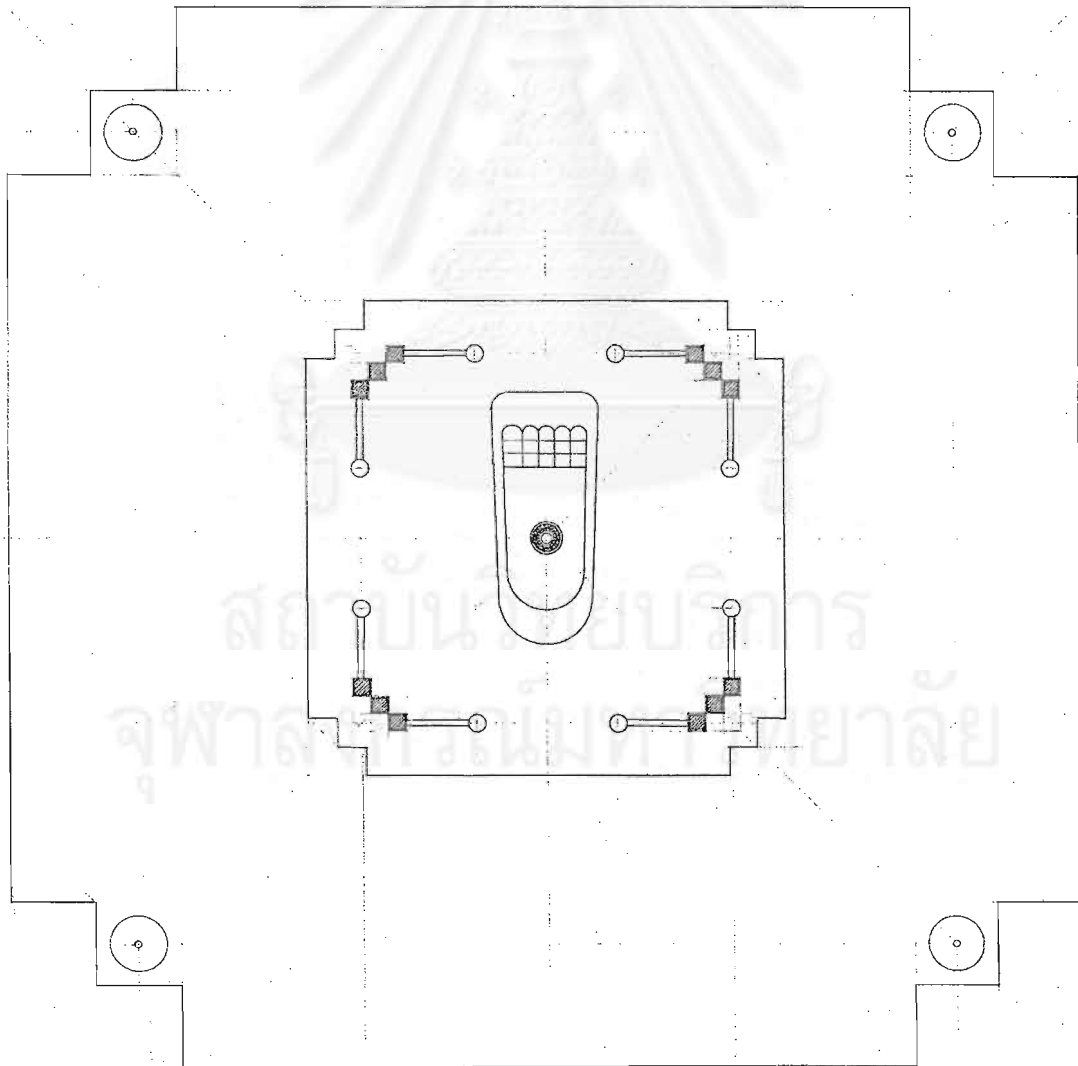

ข. ขันประตูละม้ายหน้าพระอุโบสถวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร ๑๑๐๐
เขียนโดย ศักดิ์พรหม ๒๕๒๗

ภาพลายเส้นที่ 6.10 แบบขยายแสดงขันประตูพระมณฑปพระพุทธบาทจำลอง

แผนผังที่ 6.6 ผังพื้นพระมณฑปน้อย (บุษบก) ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปจำลอง

0.700000 (0.10 ม.)   0.800000 (0.10 ม.)   0.900000 (0.10 ม.)

0.100000 (0.10 ม.)   0.200000 (0.10 ม.)   0.300000 (0.10 ม.)   0.400000 (0.10 ม.)   0.500000 (0.10 ม.)   0.600000 (0.10 ม.)   0.700000 (0.10 ม.)   0.800000 (0.10 ม.)   0.900000 (0.10 ม.)

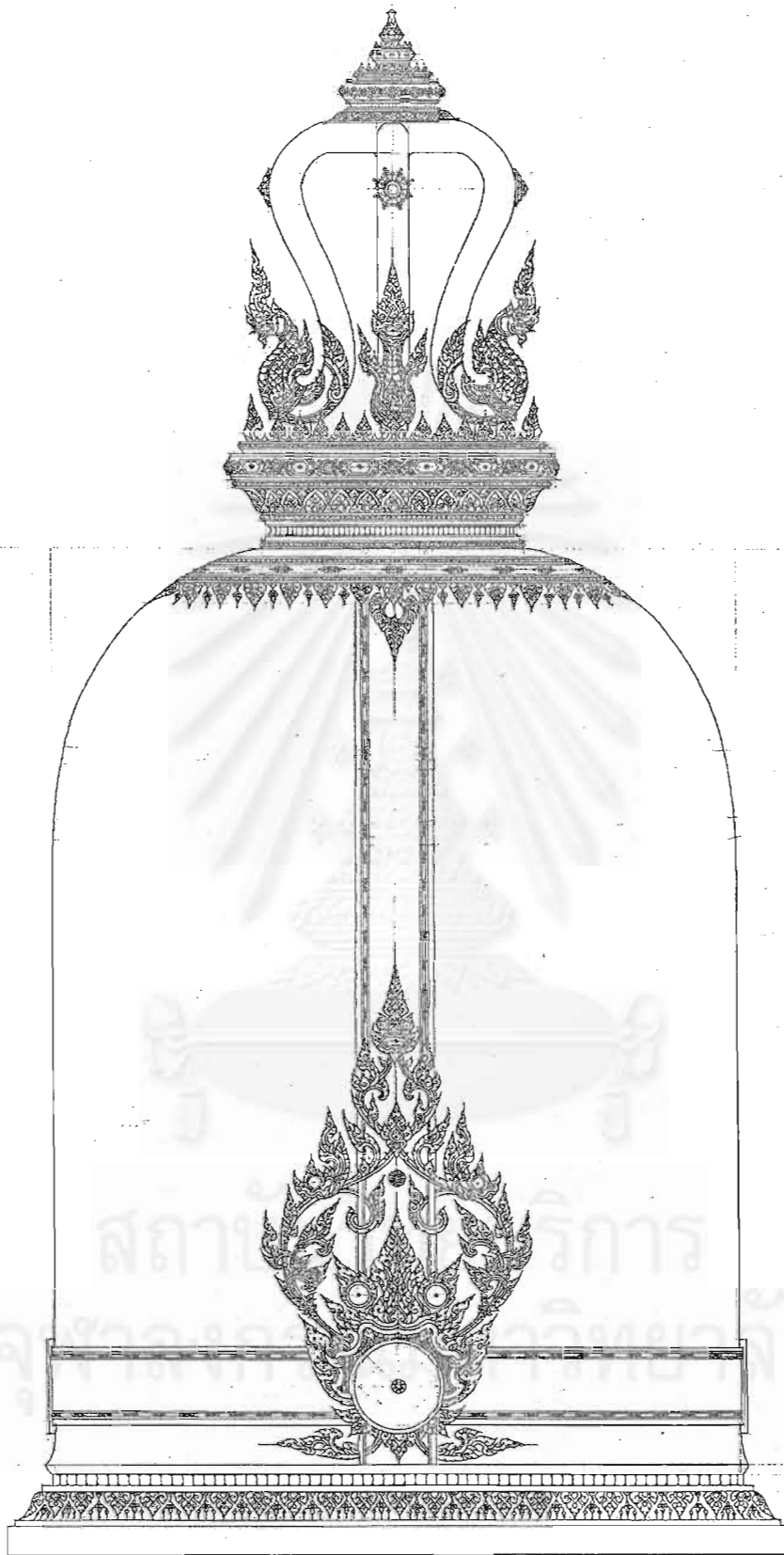

ภาพลายเส้นที่ 6.12 พระพรหมมณฑป (พระธาตุ) พระอารามหลวงวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร (เกาะสีชัง) จังหวัดชลบุรี

ขนาดจริง ๑:๑๐๐

เขียนโดย ศ.ดร.สุจิตต์ วัฒนวิเศษ - ศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

สิ่งประดิษฐ์ของหลวงวิจิตรวาทการ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม (กรมศิลปากร) (กรมศิลปากร กรมศิลปากร กรมศิลปากร)

๑. แบบขยาย ระยะ ๑ : ๑.๐ วันที่ ๑๕/๑๑/๒๕๖๓

ภาพลายเส้นที่ 6.13 แบบขยายแสดงระฆัง

ภาพลายเส้นที่ 6.14 แบบขยายประติมากรรมเศียรนาคประจำเชิงบันไดนาค

รายการอ้างอิง

- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณฐา, 2506.
- จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ประวัติวัดหนึ่งราชวรวิหาร. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมราชา. ตำนานพระพุทธเจดีย์. กรุงเทพฯ : 2503.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมราชา. นิทานโบราณคดี. กรุงเทพฯ : 2487.
- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณฐา, 2526.
- นันทนา ชุตินวงศ์. รอยพระพุทธบาทในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2533.
- นริศรานูวัฑฒินวงศ์, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอและดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมราชา. สาส์นสมเด็จพระเจ้า
กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณฐา, 2515.
- บริบาลบุรีภัณฑ์, หลวง. เรื่องพระพุทธบาทจังหวัดสระบุรี. ธนบุรี : ดำรงธรรม, 2484.
- บุญเลิศ เสนานนท์. งานเทศกาลนมัสการพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี. กรุงเทพฯ : บริษัทศรีอนันต์การพิมพ์
จำกัด, 2542.
- บุญเลิศ เสนานนท์. วัดพระพุทธบาทสระบุรี. กรุงเทพฯ : บริษัทศรีอนันต์การพิมพ์ จำกัด, 2538.
- ป. มหาจันทร์. พระจุฬาราชราชน ณะเกษียณ. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พริ้นติ้งเฮ้าส์, 2540.
- ปรมาณูจิตชินโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. ประชุมสมโพธิกถา. พระนคร : มหาจุฬาลงกรณ์
ราชวิทยาลัย, 2503.
- ประชุมพงศาวดาร. พระนคร : คุณฐา, 2459.
- ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 7. พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกฎกิจ, 2460.
- พระพุทธบาทจำลองยุคทวารวดีตอนปลาย (จุลสาร) : วัดเขาดีสลัก, 2543.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง. พระนคร : โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย,
2471.
- มณฑิร สุกถลักษณ์. รอยพระพุทธบาทในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : เอส.ที.พี. เวิลด์ มีเดีย, 2541.
- มหานาค, พระ. บุญโฆวาทำฉันท. พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร, 2503.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ :
อักษรเจริญทัศน์, 2525.
- ราชบัณฑิตยสถาน. สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 22. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
ไพศาลศิลป์การพิมพ์, 2526.
- ลาตูแบร์, ซีมอง เดอ, ค.ศ. 1642 – 1729. จดหมายเหตุลาตูแบร์. พระนคร : คุณฐา, 2505.
- วิยะดา ทองมิตร. มณฑปพระพุทธบาทสระบุรี. พิมพ์ครั้งที่ 1. สารานุกรมเมืองโบราณ. กรุงเทพฯ :
เมืองโบราณ, 2540.
- ศิลปากร, กรม. คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า
ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ. พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2515.
- ศิลปากร, กรม. ทะเบียนโบราณสถานทั่วราชอาณาจักร. กรุงเทพฯ : กรม, 2524.

- ศิลปากร, กรม. ทะเบียนโบราณสถานในเขตหน่วยศิลปากรที่ 1. กองโบราณคดี กรมศิลปากร ;
 ราตรี โด่งพัฒน์, บรรณาธิการ. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : กอง, 2536.
- ศิลปากร, กรม. โบราณสถานที่ยังมิได้ขึ้นทะเบียน. กรุงเทพฯ : 2533.
- ศิลปากร, กรม. พระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์. พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา,
 2514.
- ศิลปากร, กรม. พระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเล่ม. พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2516.
- ศิลปากร, กรม. พระมหามุขยลัญฉะ. พระนคร : โรงพิมพ์เจริญธรรม, 2501.
- สมคิด จิระทัศนกุล. วัด : พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2544.
- สมภพ ภิรมย์. กฏาการ. ปกิณกะคดีหมายเลข 13. พระนคร : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
 มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2513.
- สายไหม จบกมลศึก, บรรณาธิการ. หนังสือที่ระลึก พระราชพิธีอัญมณฤ และสมโภชพระพุทธรบาท
จังหวัดสระบุรี พุทธศักราช 2542. 3,000 เล่ม. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นดิงแอนด์พับลิชชิง
จำกัด (มหาชน), 2542.
- สุนทรภู. วรรณกรรมของสุนทรภู. กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาการ, 2527.
- สุนิสา มั่นคง. พระพุทธรบาท สระบุรี. นนทบุรี : บ้านทักสยาม, 2542.
- สำนักราชเลขาธิการ. มงคส 108 ในรอยพระพุทธรบาท (อรรถกถาพุทธ ปาทลก ขม). กรุงเทพฯ : สำนักราช
เลขาธิการ, 2540.

สถาบันวิทยบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นายสมโชค สิ้นบุญ เกิดวันศุกร์ที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2521 ที่กรุงเทพมหานคร สำเร็จการศึกษา
ในหลักสูตร สถาปัตยกรรมศาสตรบัณฑิต จากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต ในปี พ.ศ. 2543

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย